ULUSLARARASI

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

IX

11-12-13 KASIM 2016

BİLDİRİLER CİLT I

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

BİLDİRİLER
I

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN (BAŞKAN)
PROF. DR. ABDUL RAHIM ABU-HUSAYN
PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AMIR PASIC
PROF. DR. ARİF BİLGİN
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. FAHRİ OVALI
PROF. DR. FATİH M. ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. GEOFFREY GREATREX
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MUHAMMED AFİFİ
PROF. DR. MUHAMMED ARNAUT
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI
PROF. DR. MUSTAFA UZUN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SABRİ ORMAN
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. STEPHEN MITCHELL
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. ÜMİT MERİÇ
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Cengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü ve Görsel Araştırma
Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih
Cemal Toksoy / Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf
SMEY / İsmail Küçük / Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafları
Kadir Kendüzler (Gülnuş Emetullah Sultan Camii)

Tasarım ve Uygulama
SMEY / Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt
BİLNET MATBAACILIK
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Birinci Cadde No: 16
Esenkent-Ümraniye/İSTANBUL

ISBN: 978-605-9719-22-3
İstanbul, Aralık 2017

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmedin iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
ZEKERİYA ŞANLIER
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
DOÇ. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
SAADET GÜL

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
YRD. DOÇ. DR. ALİM KAHRAMAN
PROF. DR. BEKİR KARLIĞA
PROF. DR. BİLGİN AYDIN
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. DAVUT DURSUN
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. FİKRET SARICAOĞLU
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET AKİF AYDIN
PROF. DR. MEHMET AKMAN
DR. MEHMET GENÇ
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. UĞUR DERMAN
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN

Sunuş

HİLMİ TÜRKMEN
Üsküdar Belediye Başkanı

Dünyanın güzide ve de gözde şehri İstanbul'un hem en önemli ilçesi hem de onu seyretme ayrıcalığına sahip olan Üsküdar, ona hizmet etmeye talip olanlara önemli sorumluluklar yüklemektedir. Biz de bu sorumluluk bilinciyle Üsküdar'ın bugününe ve geleceğine hizmet ederken geçmişini de anlamaya gayret ediyoruz. Zira Üsküdar, yüzyılların birikimiyle bugünkü anlamını; bir tarih, kültür ve sanat şehri olma özelliğini kazanmıştır. Bu nedenle Üsküdar'ı konu eden sempozyumları, araştırmaları, toplantıları en az diğer faaliyetlerimiz kadar önemsiyor, sayısını ve kalitesini artırmak için sürekli gayret ediyoruz. Çünkü Üsküdar'ın hadimlerine düşen onun tarihine, kimliğine, zenginliğine uygun, ona yaraşır hizmetler üretmektir. Biz de bu gaye ile Avrupa'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya açılan kapıya, 15 Temmuz'un gazi şehrine, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün şehitler ayağına ve 15 Temmuz Şehitler Anıtı'nın durağına hizmet etmeyi şerefli bir vazife addederek çalışmalarımızı yürüttük.

Bilim, kültür-sanat faaliyetleri, şehrin gerçek kimliğini gün yüzüne çıkaracak ve geleceğini inşa edecek, belediyecilik hizmetlerini zenginleştirecek ve anlamlı kılacak en önemli çalışmalardandır. Biliyoruz ki bugün ortaya koyduğumuz pek çok proje gelecek nesilleri yakından ilgilendirmektedir. Bu açıdan değerli ilim ve fikir adamlarımızın görüşleri, önerileri, tenkitleri bizim için her daim yol gösterici olacaktır.

Bilim insanları, fikir öncüleri ve sanatkarlarımız; Üsküdar'ın rengi, nefesi, sesi ve sözüdür. Üsküdar'ın hafızası bilim insanlarının rehberliğinde bugüne ve yarınlara taşınacak, yaşanılır bir değere dönüşecektir. Bu manada bayrağı devraldığımız

andan itibaren temel düstur olarak kabul ettiğimiz kültürel belediyecilikle düne ve bugüne bakarak yarını yaşanabilir kılmak için pek çok çalışma kaydettik. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Üsküdar Sempozyumları'dır.

11-12-13 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleşen sempozyumumuz; hocalarımızın, muhtelif üniversitelerden birçok öğrencinin ve Üsküdarlı hemşerilerimizin yoğun katılımıyla gerçekleşti. Sempozyumumuz sayesinde Bilim Kurulu'ndaki hocalarımız başta olmak üzere yurt içinden ve dışından gelen ilim adamlarını ağırladık. Yalnızca Üsküdar'ın mazisine dair önemli bilgiler gün yüzüne çıkmakla kalmadı, istikbalde bu kadim belde için neler yapılabileceği de konuşuldu.

Sempozyumu müteakiben "Söz uçar yazı kalır" düsturundan yola çıkarak yapılan bu değerlendirmelerin kalıcı bir esere dönüşmesi için çalışmalar başlatıldı. Bilim ve Düzenleme kurulumuz başta olmak üzere arkadaşlarımız bu konuda da büyük bir titizlikle çalışarak bu hacimli eseri hazırladılar. Bu sempozyumun gerçekleşmesindeki katkılarından dolayı Bilim ve Düzenleme Kurulu'ndaki hocalarımıza, sempozyum koordinatörümüz Dr. Coşkun Yılmaz'a ve belediyemiz mensupları ile emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

8. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda 9. Üsküdar Sempozyumu'nun temennisi ile yola çıkmıştık. Bundan sonra da sözümüz ve istikametimiz aynı mealde olacak. Üsküdar'da, "İyi ki Üsküdar var" dedirtecek 10. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda ve yeni eserlerde buluşmak ümidiyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Önsöz

Üsküdar ilmî ve kültürel etkinlikleriyle sadece İstanbul'da değil tüm Türkiye'de temayüz etmiş bir ilçemizdir. Elbette bunun esas amili, Üsküdar Belediyesi'nin şehrin kadim tarihini ve kültürel birikimini tanıtmak ve yarınlara aktarmak konusundaki gayretidir. Bu gayretin esere dönüşmüş hali ise artık bir klasik haline gelen Üsküdar Sempozyumları'dır.

Üsküdar Belediyesi, sempozyumlarla, tarih, sanat, kültür, mimari, eğitim, ekonomi, yönetim, ulaşım, gibi alanlarda yüzlerce araştırmacının ortaya koyduğu binin üzerinde çalışmayla Üsküdar'ın mazisi ile bağını sağlamlaştırmayı, bugününü anlamlandırmayı ve istikbale umutla bakmayı hedef edinmiştir. Nitekim yapılan sempozyumlar neticesinde pek çok şehrin ve ilçenin sahip olamadığı muazzam bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Bu zenginliğin temelinde yöneticilerin şehirlerine ve ilmî etkinliklere verdikleri önem yatmaktadır. Bu noktada ilim adamlarına gösterilen saygı, teşvik ve ciddiyet en belirleyici rolü oynamaktadır. Ciddi bir hazırlık devresi, başarılı bir organizasyon, sıcak ilgi, zengin ve coşkulu katılım, bilimsel değerlendirmeler ve ciddi yayın faaliyetleri Üsküdar sempozyumlarının en belirgin hususiyetleridir.

Üsküdar Belediyesi, her biri ilmî kıymeti ile adeta bir Üsküdar Ansiklopedisi niteliğinde olan sempozyum geleneğini 11-12-13 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleşen IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu ile sürdürdü. Temelleri gerçekleşen sekiz sempozyumda atılan IX. Üsküdar Sempozyumu, Üsküdar Sempozyumu geleneğine eklenen parlak halkalardan biri oldu.

Belediye Başkanımız Hilmi Türkmen'in desteği ve Bilim ve Yürütme Kurulu'nun yoğun çalışmaları ile hazırlık aşaması kısa sürede tamamlandı. Araştırmacılar ve akademisyenler tarafından yoğun ilgi gösterilen IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda yüz seksen yedi bildiri özeti sunuldu. Bildiri özetlerinin alanında uzman bilim insanlarından oluşan heyet tarafından titizlikle incelenmesinin ardından yaklaşık doksan iki tebliğ sempozyumda sunulmak üzere kabul edildi.

IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nun açılışı, 11 Kasım 2016 Cuma akşamı Bağlarbaşı Kültür Merkezi'nde gerçekleşti. Açılışta ilim adamları, sanatçılar, üniversite öğrencileri ve diğer Üsküdar sevdalılarından oluşan coşkulu bir kalabalık vardı. Belediye başkanımız Hilmi Türkmen ve Düzenleme Kurulu'nun sempozyum hazırlık aşamasında karar verdiği üzere IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 15 Temmuz şehit ve gazilerimizin aziz hatırasına ithaf edildi. Bu minvalde Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı'nın da teşrifleriyle Dr. Coşkun Yılmaz'ın başkanlığında Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın, Prof. Dr. İskender Pala, Hüseyin Besli, Prof. Dr. M. Fatih Andı ve Prof. Dr. M. Sabri Küçükaşçı'nın katıldığı sempozyumun açılış oturumunda 15 Temmuz ve Üsküdar konuşuldu. Onu müteakiben Özhan Eren'in "Bu Memleket Bizim" konulu müzik dinletisi ile şehit ve gazilerimiz anılarak melun saldırıda şehit olan vatandaşlarımız yad edildi. Ardından 15 Temmuz şehitleri konulu serginin açılışı yapıldı.

Sempozyumun diğer oturumları ise 12-13 Kasım tarihlerinde Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi'nde devam etti. Eşzamanlı olarak üç, bazen dört oturum halinde toplamda yirmi dört oturumun gerçekleştirdiği sempozyum yoğun bir izleyici grubu tarafından da takip edildi.

Prof. Dr. Raşit Küçük, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Nihat Öztoprak ve Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili'nin katıldığı değerlendirme oturumunda Üsküdar Sempozyum geleneği ve IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu değerlendirildi. Bu sempozyumların Üsküdar tarihi kadar İstanbul ve Türk tarihi için de önemli katkılar sağladığı ifade edilen oturumda Üsküdar Belediyesi'nin ne denli önemli bir iş yaptığının altı çizilerek bunun diğer şehir yönetimlerine de örnek olması gerektiği vurgulandı. Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen de kapanış konuşmasında Bilim Kurulu ve Düzenleme Kurulu başta olmak üzere katılımcılara teşekkürlerini sundu ve bu sempozyumun verilerinden şehrin yönetiminde de istifade edileceğini ifade etti.

Sempozyum bildirileri kısa süre içerisinde toplanarak bilim heyetinin incelemesine sunuldu. Her tebliğ heyet üyeleri tarafından okunup değerlendirildikten ve

sahiplerince gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yayın çalışmaları başlatıldı. Bilim Kurulu'nca onaylanan tebliğler bu eseri meydana getirdi. Tashih ve imla çalışmalarında tebliğ sahiplerinin tercihlerine riayet edilmekle birlikte eserin bütününde bir imlâ birliği sağlanmasına gayret edildi.

Tebliğler yayına hazırlanırken yazarların gönderdiği görsellerle yetinilmeyerek araştırma ekiplerimizce tebliğlerde kullanılmak üzere yeni görseller de temin edildi. Bu manada tebliğin konusuna uygun minyatür, gravür ve haritalar ile yeni fotoğraflar kitabın görsel zenginliğini sağladı. Ayrıca bu sempozyum kitabında Üsküdar'ın sanat hayatımıza ve Üsküdar'ın görsel dünyasına katkı amacıyla son yıllarda fotoğraf sanatçıları tarafından çekilen fotoğraflardan da istifade edildi ve her tebliğden önce bu fotoğraflardan birisine yer verildi. Böylece eserin hem, Üsküdar'ın bugününe dair sanatçıların karelerini gelecek yıllara taşıması, hem de ilmi hususiyeti yanında kendi ölçeğinde bir sanat eserine dönüşmesi de hedeflendi.

IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu bildirilerini dikkatlerinize sunarken Bilim Kurulumuz ile kültür ve sanat alanında önemli faaliyetlere imza atan Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e müteşekkir olduğumuzu ifade etmemiz gerekir. Yayın Kuruluna, koordinatörlerine, tasarımcılarına, fotoğrafçılarına, sempozyuma ve kitaba katkısı bulunan bütün ilim, kültür, sanat, bir başka ifadeyle Üsküdar dostlarına, Üsküdar Kültür İşleri Müdiresi Saadet Gül'e, teşekkür ediyor, 15 Temmuz şehitlerimiz başta olmak üzere vatan için toprağa düşen tüm şehitlerimizin ve göğsünü bu uğurda düşmana siper eden gazilerimizin aziz hatıraları karşısında hürmetle eğiliyoruz.

Üsküdar'ımıza yaraşır ve yakışır nice güzel eserde buluşmak temennisiyle…

İYİ Kİ ÜSKÜDAR VAR...

İ Ç İ N D E K İ L E R

17-25
AÇILIŞ KONUŞMASI
Hilmi Türkmen Belediye Başkanı

29-263
I. BÖLÜM
TARİH

29-52
Üsküdar Şer'iyye Sicillerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlıda Noterlik İşlemleri
İBRAHİM ÜLKER

53-70
1649'da Üsküdar'da Celâlilerle Yapılan Savaş Hakkında Evliya Çelebi'nin Verdiği Bilgilerin Sıhhati
ZEKAİ METE

71-92
Şehrin Misafirleri: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar
SERDAR GENÇ

93-116
Derviş Hilmî Dede'nin Sâhilnâmesi Işığında Üsküdar ve Çevresi
YUNUS KAPLAN

117-130
XVIII. Yüzyıl Britanya Basınında Üsküdar
FATİH GÜRCAN

131-150
Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi
DİREN ÇAKILCI

151-168
Bir Misyonerin Anılarında Kırım Savaşı Sırasında Selimiye Kışla Hastanesi
ARZU TAŞCAN

169-188
Üsküdar'da İki Yangın: Yenimahalle (1887) ve Sultantepe (Kaptanpaşa) (1899) Yangınları
MERVE CEMİLE KEYVANOĞLU

189-202
Fethi Gören Beldede Kutlu Gün: 1914-1915 Fetih Kutlamaları ve Üsküdar
COŞKUN ÜNSAL

203-242
Arap-İslam Coğrafya Kültüründe Üsküdar
MAHDİ İD ER-RAWAİYE

243-263
Osmanlıya Sevdanın Adı: Bir Kadın ve Bir Şehir
(Münevver Ayaşlı'nın Üsküdarı)
BEDİA KOÇAKOĞLU

264-596
II. BÖLÜM
SOSYAL-İKTİSADİ-SAĞLIK ve DİNİ HAYAT

267-284
Terekelere Göre XVI. Yüzyıl Başlarında (1515-1530)
Üsküdarlı Kadınların Giyim-Kuşam Kültürü
TEMEL ÖZTÜRK

285-302
Üsküdar'da Suç ve Ceza (1519-1521)
BANU YILMAZ

303-330
Atik Valide Sultan Vakfı Örneğinde Vakıfların Yeniden Dağıtım Fonksiyonu
RAMAZAN PANTIK

331-348
Üsküdar Atik Valide Darüşşifası'nda Hasta Hakları,
Tedavi Yöntemleri ve Hasta-Hekim İlişkisinin İncelenmesi
ELİF GÜNALAN

349-378
Osmanlı Üsküdar'ında Çocuk Olmak (XVI. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında)
COŞKUN YILMAZ-COŞKUN ÜNSAL

379-394
XVIII. Asır Üsküdar'ında Su Meselesi (Su Yolları, Kurulan Vakıflar ve Tamirleri)
NEVZAT ERKAN

395-404
XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da İkamet Eden Eşlerin Anlaşmazlıkları
MUSTAFA ITRİ KÜÇÜKOĞLU

405-456
Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde Üsküdar Vakıfları
RIFAT GÜNALAN

457-472
Üsküdar'ın Uluslararası Göçmenleri Suriyeliler, Afganlılar ve Toplumsal Uyum
YASEMİN ÇAKIRER ÖZSERVET-SEMRA BOZ

473-496
Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Çeyrekçi (Kasap) Esnafı (H.1258-M.1842)
HAMİT PEHLİVANLI

497-536
İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam
RAİF KAPLANOĞLU

537-548
Üsküdar ve Havalisinde Yabancıların Mülk Edinme Gayretleri
(XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başları)
MURAT ALANDAĞLI

549-570
Üsküdar'da İktisadi Hayat: Yeni Merkantilist Bir Şehrin 'Kü-Yerel' Dinamikleri
İRFAN KALAYCI

571-584
XVI. Yüzyılda Üsküdar'daki Halvetî Tekkeleri
AYŞE BÖLÜKBAŞI

585-600
Üsküdar Ayazmaları
ERSOY SOYDAN

Sempozyum
Açılış Konuşması

H İ L M İ T Ü R K M E N
Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın Bakanım,
Kıymetli ilim, kültür, sanat dostları,
Sevgili Üsküdarlılar…

Dokuzuncusunu düzenlediğimiz Uluslararası Üsküdar Sempozyumumuza hoş geldiniz, sefalar getirdiniz, şerefler verdiniz. Hepinizi tek tek kalbi sevgi ve saygı ile selamlıyorum.

Üsküdar hayal şehir… Kadim bir huzur ve medeniyet beldesi… Asırları kucaklayan geçmiş, asırlara uzanan bir istikbal ve istiklal merkezidir….Üsküdar tarihtir, kültürdür, sanattır.

Üsküdar adalettir, hanım şefkati ve anne merhametidir, Osmanlı müsamahasıdır. Üsküdar şifadır, bilgi irfandır…

Fatih'in mahkeme binası, Osmanlı hanım sultanlarının Mimar Sinan'a inşa ettirdikleri abideler Üsküdar'dadır. Kilise, havra, cami asırlardır bu şehirde yan yanadır. Tarihi darüşşifalar ve günümüzün en büyük hastaneleri buradadır. Marmara'sıyla, 29 Mayıs'ıyla, Sağlık bilimleriyle, Şehir'iyle, yeni kurulan Milli Savunma Üniversitesi'yle seçkin eğitim kurumlarımız Üsküdar'dadır….

Sayın bakanım,
Kıymetli ilim ve fikir adamlarımız,
Hanımefendiler, beyefendiler…

Üsküdar öncüdür, Üsküdar fetihtir, Üsküdar istiklaldir, Üsküdar direniştir, Üsküdar yeniden istiklal ve istikbal mücadelesinin merkezidir…

Çünkü 1071'de Malazgirt Zaferi'nden önce Selçuklu askerlerinin ayak bastığı yerdir Üsküdar. 1071 Malazgirt Zaferi'yle hedefe yerleştirilen İstanbul'un önsözüdür. 1453'de, Yahya Kemal'in, "Hangi Şehir Görmüş Senin Gördüğünü" diye sorup, "Bir Ulu Rüyayı Görenler" şehri olarak tanımladığı yerdir Üsküdar… İşgal yıllarında İstiklal mücadelemize güç ve yön veren, nice fikir adamını, İstiklal Şairini, asker ve idareciyi Anadolu'ya taşıyan, Milli Mücadele'nin İstanbul'a açılan kapısı, İstanbul'u İngiliz ve yandaşlarından işgalden kurtarmaya gelen ordumuzun konakladığı yerdir Üsküdar…

Ve Üsküdar en nihayetinde, 15 Temmuz'da Türkiye'yi işgal teşebbüsüne direnen en önemli direnç merkezidir. Boğaziçi Köprüsü'yle, Çengelköy'üyle, Acıbademi'yle, Gezi ve 17-25 Aralık kalkışmalarından itibaren direniş öyküsünün sembolü olan Kısıklı Meydanı ile… O gece bütün Türkiye direndi… Ancak Üsküdar bir başka direnç gösterdi. En ağır operasyonel müdahaleye maruz kalan ilçemiz Üsküdar'dı. Hainlerin en son teslim olduğu en büyük kıyımı yaptığı yerdi. Ama Üsküdar teslim olmadı, bayrağı düşürmedi, vatanı işgal teşebbüsüne geçit vermedi. O yüzden de en çok şehid ve gazinin beldesi oldu Üsküdar. Üsküdar'ın 15 Temmuz'daki şehid sayısı 24, gazi sayısı 172'dir. Üsküdar bu şehid ve gazileriyle aynı zamanda 2023'ün, 2053'ün ve 2071'in kapısı aralamıştır. Zaferde şükretmesini, işgale direnmesini, ihanete göğüs germesini bilmiştir… Çünkü Üsküdar sadece ve sadece Üsküdar'dır. Onun için de diyoruz ki iyi ki Üsküdar var… İyi ki bunları öğrenmemizi sağlayan Üsküdar Sempozyumları var...

Hanımefendiler, Beyefendiler,

Biz de, bütün gücümüzle, gayretimizle, 15 Temmuz'u unutmayacağız, unutturmayacağız. Şehitlerimizin ve gazilerimizin hem adını, hem hatıralarını yaşatacağız. Yaşadıkları sokaklara, okullara, merkezlere adlarını vererek, nitelikli programlar yaparak onları anacağız. Her daim hizmetlerinde olacağız. Şimdiye kadar da çok sayıda etkinlik yaptık. Bu sempozyumumuzu onlara ithaf ettik. Bu bir ilktir. Kültür ve sanat öncüsü hocalarımızın hazırladığı, matbaadan da bugün elimize ulaşan Üsküdar Dergimiz bir ilke imza attı. "Darbe ve Sanat" konulu özel sayısıyla hem bu ihaneti farklı boyutlarıyla işledi, hem de 15 Temmuz'un daha kalıcı ve etkili nasıl anlatılması gerektiğini anlatıyor… Bu tür çalışmalarımızı sürdürecek, bu büyük ihaneti aziz kahramanlarımızı hep canlı tutacağız…

Sevgili misafirler, Aziz Üsküdarlılar ve Üsküdar dostları…

Büyük bir tarihi derinliğe ve zenginliğe sahip bu şehrin tarihi mirası bizim için önemlidir… Bunun için de bugüne kadar cami, medrese, dergah, mektep, konak, çeşme, sebil ve sivil mimar alanında yüzlerce eseri ihya ve restore ettik, ediyoruz… Her ay yüzün üzerinde kültürel etkinliğe ev sahipliği yapıyoruz… Sempozyumlarımız, şiir festivalimiz, kitap fuarımız, sahaflar fuarımız, antika fuarımız bunlardan bazıları…

Bunlar önemli faaliyetlerdir. Ama bizim için şehrin bugünü de yarınları da son derece önemlidir. Bu anlayışla imar alanında, sosyal alanda, eğitim alanında ve başka pek çok alanda büyük projeleri, önemli hizmetleri hayata geçirmeye çalışıyoruz.

Bir ilki gerçekleştirdiğimiz tebessüm kahvemizde, Down sendromlu kardeşlerimize sosyal ortama adaptasyon ve iş deneyimi kazandırıyoruz... Yine emeklilerimize tüm hizmetlerin ücretsiz verildiği ikinci bahar kahvemiz örnek bir çalışma olarak büyük ilgi görüyor… Enderun mektebimizle, bilgi evlerimizle, kültür, sanat ve spor merkezlerimizle, anaokulu, ilkokul, ortaokul ve liselerimizle, kurslarımızla,

kütüphanelerimizle, yurtlarımızla, parklarımızla, çocuk üniversitemizle, evlilik okulumuzla, Toplumsal gelişim merkezimizle (TOGEM) ve diğer çalışmalarımızla gönüllerin imarına, gençliğin ihyasına ve geleceğin inşasına çalışıyoruz…

Sayın bakanım, değerli misafirler...

Gündelik dilde "Mega" olarak isimlendirilen, sadece bugün değil, istikbalde de tarihi fonksiyon görecek büyük projelerden de kısaca söz etmek istiyorum… Aynı zamanda bir Üsküdarlı olan ve Üsküdar'ı marka yapan Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın himayelerinde yürüyen, Başbakanımız Sayın Binali Yıldırım'ın büyük destek verdiği projelerimiz var. Bunlar aslında sadece Üsküdar'ın değil, Türkiye'nin gururu olan projelerdir.

Marmaray, bu projelerin en büyüklerinden birisi… Hepimiz yaşıyoruz, istifade ediyoruz… Ancak Asya ve Avrupa'yı denizin tabanından birleştiren Avrasya Tüneli'nin bir ayağı da Üsküdar'dadır. Üsküdar-Sancaktepe metro hattımız bir

başka devasa ulaşım projesidir. Çamlıca tepelerindeki görüntü kirliliğine son vermek için inşası hızla devam eden, vericileri tek çatı altında toplayacak Çamlıca Anten Kulesi ülkemizin yıllardır devam eden bir sorununu ortadan kaldıracaktır… Çamlıca camimizin çalışması ise hızla tamamlanıyor. Üsküdar böylece Türkiye'de ve dünyada Çamlıca camisiyle de anılmaya başlanacak…

Şehrimizi yakından ilgilendiren bir büyük projemiz de, Üsküdar meydan düzenlemesi ve kentsel dönüşümlerdir. Çok şükür yakın zamanda yeni belediye hizmet binamıza taşındık. Burada çok daha gelişmiş imkanlarla güzel hizmetler veriyoruz, vereceğiz… Sizi sadece işiniz olduğunda değil özel olarak çayımızı da içmeye bekliyoruz… Yeni hizmet binamızla birlikte Üsküdar meydan düzenlemesi çalışmasına başladık. Eski belediye binası yıkıldı, kapalı otopark yıkılıyor. Başka yıkım çalışmaları devam ediyor. Böylece Üsküdar Meydanı yeniden düzenlenecek ve ortaya Boğaz'a, Üsküdar'a ve ülkemize yaraşır bir meydan çıkacaktır.

Sevgili davetliler...

Huzurlarınızdan ayrılmadan belirtmek isterim ki, Üsküdar aynı zamanda bir sempozyumlar şehridir. Bu sene dokuzuncusunu düzenliyoruz. Yılmaz Bayat başkanımızla başlayan bu gelenek, rahmetle andığımız merhum Mehmet Çakır ve Mustafa Kara başkanlarımızla devam etti. Biz de büyük bir gayretle sürdürüyoruz. Bu sene de 152 bilim adamımızın katılımıyla dokuzuncusunu düzenliyoruz… Programı incelediğimizde nasıl bir bilimsel kadro ve muhteva ile karşı karşıya olduğumuzu daha iyi anlıyoruz…

Şimdiye kadar, 8 sempozyumun sonunda 10.000 sayfayı aşan 16 ciltlik büyük boy bir külliyat ortaya çıktı… Yerel yönetim ölçeğinde benzerini pek göremediğimiz bir gelenek oluştu. Üsküdar Sempozyumları, sempozyumlar arasında bir eşik, bir ölçek, bir örneklik oluşturuyor. Bize çok önemli veriler sunuyor, rehberlik yapıyor. Aslında sadece Üsküdar'a değil, tarihimize, edebiyatımıza, kültürümüze, iktisadi, siyasi, sosyal hayatımıza dair önemli bir kaynak oluşuyor…

Bu sempozyumun muhtevası hocalarımız tarafından büyük bir emekle hazırlanıyor. Yüzlerce tebliğ arasından titiz bir eleme ile seçim yapılıyor… Biz sadece

teknik hizmetleri vermekle yetiniyoruz. Böylece de örnek alınan, gıpta edilen seçkin ve kalıcı bir ilim ve kültür hizmeti ortaya çıkıyor… İnşallah daha da devam ettireceğiz…

Sözlerimi bitirirken, bizleri yalnız bırakmayan, büyük destek veren, Eskişehir Milletvekili ama Bir Üsküdarlı olan Kültür Bakanımız Nabi Avcı hocamıza, sempozyum bilim kurulumuza, düzenleme kurulumuza, mesai arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum…

Yüce Rabbimizden şehidlerimize rahmet diliyorum. Gazilerimize şükranlarımı sunuyorum…

Ve size, bizi yalnız bırakmayan bu faaliyetlerimizi varlığınızla anlamlı kılan siz değerli misafirlerimize de kalbi selam, saygı ve teşekkürlerim sunuyorum…

İyi ki Üsküdar var…

İyi ki sizler varsınız..

Allah'a emanet olun.

I. BÖLÜM:

TARİH

İbrahim Ülker
Zekai Mete
Serdar Genç
Yunus Kaplan
Fatih Gürcan
Diren Çakılcı
Arzu Taşcan
Merve Cemile Keyvanoğlu
Coşkun Ünsal
Mahdi İd Er-Rawaiye
Bedia Koçakoğlu

Foto: Talha Tolunalp

Üsküdar Şer'iyye Sicillerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlıda Noterlik İşlemleri

ARŞ. GÖR. İBRAHİM ÜLKER
Selçuk Üniversitesi

Osmanlı yargı sisteminde Üsküdar Kadılığı "Bilâd-ı Selâse" diye adlandırılan üç önemli kadılık arasında yer almaktadır. Bilâd-ı Selâse kadıları (Galata, Üsküdar, Eyüp) İstanbul'un asayişi, sosyal ve ekonomik düzeni için İstanbul kadısı ile sıkı iş birliği yaparlar ve zaman zaman ortak toplantılar düzenleyerek çeşitli meseleleri görüşürlerdi. Osmanlıda Üsküdar Kadılığı önemli kadılıklardan kabul edilir, meslekte deneyim kazanmış üst düzey kişiler bu göreve getirilirlerdi. Osmanlıda kadılar yargılama görevi dışında birçok görev ifa etmiş olup; bu günkü belediye, asayiş, noterlik, savcılık görevleri de kadılar tarafından ifa edilmiştir.

Kadılar görev yaptıkları süre boyunca siciller tutarlardı. Bu sicillere sadece kendilerine intikal etmiş olan hukukî ihtilafları yazmakla kalmazlar günümüzdeki noter kayıtları, vakıf senetleri, satım, bağış, ödünç işlemleri; belediyecilikle ilgili belgeler ve düzenlemeler, pazarlarda satılan ürünlerin fiyatları, esnaf, zanaatkâr ve ticaret erbabına yönelik belgeler de bu sicillere kaydedilirdi.

Bu çalışmada, Üsküdar kadı sicil kayıtlarından yola çıkılarak 16.yy. Osmanlı adalet sisteminde noterlik işlemlerinin nasıl gerçekleştirildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Kadı Sicilleri

İslam hukukunu, hukuk sistemi olarak kabul eden Türk devletlerinin en önemli yargı organ, kadı yönetimindeki şer'iyye mahkemeleri olmuştur.[1] Bu mahkemelerin tut-

1 Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* İstanbul 1988, c. I, s.11.

Kadı, Dohson

muş oldukları kayıtlara şer'iyye sicilleri, kadı sicilleri, kadı divanı, zabt-ı vekayi, sicillat-ı şer'iyye gibi isimler verilmiştir.[2] Kadı sicillerine kadı veya kadının emri ile kâtip tarafından, tarafların beyanları, delilleri varsa şahit ifadeleri ve kadının vermiş olduğu karar yazıya geçirilirdi. Bu kayıtlar kadının mührü ile mühürlenir ve üst tarafına tarafların isimleri ve unvanları yazılırdı. Bu siciller güvenli yerlerde muhafaza edilirdi. Bazı kadılar ihtiyaç olduğunda tekrar müracaat edebilmek için bu kayıtları şehirlere veya senelere göre birleştirmişlerdir.[3]

Kadılar görev yaptıkları birimlerde çoğu zaman merkezden gönderilen tek kamu görevlisidir ve hâkimliğin yanı sıra bugünkü savcı, belediye başkanı, noter, vergi memuru ve müfettişin ifa ettiği görevleri de yerine getirmiştir.[4] Bunlara ilişkin kayıtları sicillere geçirmişlerdir. Şer'iyye sicillerinde bulunan kayıtları sınıflandırırken önce kadının idari görevlerinde dolayı tutmuş olduğu kayıtlar ve kadının adli görevlerinden dolayı tutmuş olduğu kayıtlar ayrımı yapmak gerekir.[5] Akgündüz şeri'yye sicili kayıtlarını, kadılar tarafından inşa edilerek yazılan kayıtlar ve kadıların kendileri inşa etmeyip kendilerine hitaben gönderilmiş ve bu nedenle sicile kaydedilen belgeler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birinci grupta hüccetler, ilamlar, ma'rûzlar mürâseleler ve kadı tarafından yazılan diğer kayıtlar yer alır. İkinci grupta ise fermanlar, tayin beratları, buyrultular gibi belgeler yer almaktadır.[6] Osmanlı klasik dönemde noterlik işlem-

2 Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s. 5, Bahar 2005, s.187.

3 Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı,* Ankara 1991, s.144-145; Akgündüz, a.g.e., s.17.

4 Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Konya 2015 s.140-141.

5 Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Uygulaması)*, İstanbul 1984, s.3.

6 Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, c. I, s.20.

leri, kadıların düzenlemiş oldukları belge çeşitlerinden hüccetler düzenlenerek ifa edilmiştir. Bu nedenle hüccetlerin özelliklerine değinmek gerekir.[7]

Osmanlı hukuk terminolojisinde hüccetin iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi davayı ispata yarayan şahit, ikrar ve yemin gibi delillere verilen isimdir.[8] İkinci anlamı ise kadı hükmünü (kararını) ifade etmeyen taraflardan birinin ikrarı ve diğerinin bu ikrar doğrultusundaki beyanını içeren belgelerdir.[9] Bu belgelerde ayrıca belgeyi düzenleyen kadının adı ve mührü bulunur. Şer'iyye sicillerindeki kayıtların çoğunluğunu hüccetler oluşturmaktadır. [10]

Taraflar kadı huzuruna gelerek bir konuda hüccet düzenlenmesini talep ederler. Kadı tarafların kimliklerini tespit eder ve kayda geçirir. Daha sonra tarafların veya hüccet istenen konuya göre bir tarafın beyanını alarak kaydeder. Hazır bulunan adil şahitlerin(*Şuhûdü'l-hâl*) isimlerini kaydeder. Bu kayıt kadı nezdinde muhafaza edilen şer'iyye siciline yazılır ve taraflara birer suret verilir.[11]

Osmanlıda klasik dönemde insanlar kadıların tescil işlemi yapmalarına o kadar aşinalardı ki günümüzde tarafların kendi aralarında düzenledikleri adi bir belge ile kayıt altına aldıkları kira, borç ödeme belgesi, kefillik, mehir gibi kayıtlar kadı sicillerine tescil edilmiştir.[12] Yine bu gün hastanelerde yapılacak tıbbi müdahale öncesi hastaya imzalatılan aydınlatılmış onam işlemi o devirde kadı huzurunda yapılmakta ve sicillere tescil edilmekte idi. Bunun yanı sıra yeni doğan çocuğunun doğum tarihi, bir gayrimüslimin Müslüman olarak İslâm dinine girmesi bile tescil konusu yapılmıştır. Bu kayıtlara ilişkin örnekler aşağıda zikredilecektir.

Taraflara verilen hüccetlerde hücceti veren kadının adı imzası veya mührü bulunur. Ancak bunların sicile kaydedilen nüshalarında bu kayıtlar bulunmazdı. Hüccetlerde tarafların adları, baba, hatta dede isimleri, lakapları ve adresleri hiçbir şüpheye yer vermeyecek açıklıkta yazılır, yani tarafların kimlik tespitleri yapılırdı. Hüccetin konusunu oluşturan mal, alacak veya hak, tüm detayları ile anlatılır, yapılan hukukî muamelenin geçerli olması için İslâm hukukunun öngörmüş olduğu bir şekil şartı var ise, bu şartın gerçekleştiği beyan edilirdi.[13]

---

7 Diğer Belge türlerine ilişkin detaylı bilgi için Bkz: Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* s. 14, Ekim, 2009, s.44,vd; Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Uygulaması),* s.3,vd.

8 "Beyyine hüccet-i kaviyye demektir." Mecelle md.1676, *Düstur 1. Tertip*, c. IV, s.93.

9 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm,* c. IV, Raşit Gündoğdu (haz.), Osman Erdem, İstanbul [t.y.], s. 483.

10 Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, c. I, s.21.

11 Abdülaziz Bayındır, *a.g.e.*, s.12.

12 Abdülaziz Bayındır, *a.g.e.*, s.12.

13 Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, c. I, s.21 .

Hüccetlerin sonunda tarih bulunur, bu tarih genellikle yıl, ay ve gün olarak yazılır. Bazen günün kısımlarının da akşam, ikindi sabah gibi kayıtların tarih bölümünde zikredildikleri olmuştur. Şer'iyye sicillerindeki hüccetlerde kaydı tutan kimsenin pratik bir yaklaşımla "fi't-tarihi'l-mezbur" ibaresini kullandıkları da görülmektedir ki bu ibare "daha önceki kaydın tarihi" anlamına gelirdi.[14] Hüccetlerin altına hukukî muameleye şahit olan *Şuhûdü'l-hâl* olarak isimlendirilen kişilerin isimleri ve unvanları kaydedilirdi.[15]

Üsküdar ve 16. Yüzyıl

Osman Gazi zamanında Üsküdar'a akınlar düzenlenip ganimetler alındığına ilişkin zayıf rivayetler vardır. Ancak 1329 yılında Orhan gazi ile Bizans İmparatoru III. Andronikos arasında Gebze sahilinde yapılan Pelekanon savaşı sonrasında yapılan antlaşma ile Hereke, Pendik, Kartal ile birlikte Üsküdar'ın da Osmanlıların kontrolü altına girdiği tahmin edilir. Üsküdar'ın Osmanlı toprağı olması ile birlikte Müslüman halkın buraya yerleşimi de sağlanmış ve Yıldırım Beyazıt dönemine gelindiğinde Müslüman halkın işlerini ve davalarını yürütmek üzere Üsküdar'a bir kadı görevlendirilmiştir.[16]

İstanbul'un fethinden sonra bölgenin idari ve adli yapısı yeniden şekillenmiştir. İstanbul sur içindeki alan İstanbul kadılığı tarafından yönetilmiş, bunun yanı sıra Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları "Bilâd-ı Selâse" olarak zikredilmiştir. Bu göreve gelecek kadılar özel eğitim ve tecrübe sahibi, mevleviyet derecesine ulaşmış kadılar arasından seçilirdi. Bilâd-ı Selâse kadıları İstanbul kadısı ile sıkı iş birliği yaparlar ve zaman zaman ortak toplantılar düzenleyerek çeşitli meseleleri görüşürlerdi. Ayrıca çarşamba günleri İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadıları vezîriâzam divanına katılırlar ve burada şehirle ilgili meseleleri konuşurlardı.[17]

16.yy Osmanlı'nın siyasi, idari ve malî yönden kemâle erdiği bir yüzyıldır. Devlet en geniş topraklarına ulaşmıştır. Osmanlı'nın en önemli padişahlarından Yavuz Sultan Selim Han ve Kanunî Sultan Süleyman bu yüzyılda ülkeyi yönetmişlerdir. Tebliğimizde bu yüzyılın seçilmesindeki önemli sebeplerden biri Üsküdar'a ait günümüze ulaşan şer'iyye sicil defterlerinin 1513 yılından başlamasıdır. Üsküdar'a ait İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri ile Meşihat Arşivi'nde toplam 1074 defter bulunmaktadır.[18]

---

14 Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, İstanbul, s.448.

15 Abdülaziz Bayındır, *a.g.e.*, s.11.

16 M. Hanefi Bostan, "Üsküdar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. LXII, İstanbul 2012, s.365.

17 Mehmet İpşirli, "Bilâd-ı Selâse" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VI, İstanbul 1992, s.151.

18 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* Bilgin Aydın (haz:), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (Pro. Yön.), İstanbul 2008, s.19.

Kadı Sicillerinde Noterlik İşlemleri

Hanefi fıkhına göre yazılı belgenin delil kabul edilebilmesi için belge düzenlenirken en az iki adil şahit hazır bulundurulmalıdır. Bu şahitler ileride ortaya çıkacak herhangi bir uyuşmazlık anında kadı huzurunda hem belgenin hem de içerdiği konuların doğruluğuna ilişkin şahitlik edeceklerdir. Fıkhî açıdan yazılı belgenin delil niteliği sıkı kurallara bağlanmış olsa da; yazının ticarî ve hukukî işlemlerde faydası tartışılmazdı. Yazı taraflara aralarındaki sözleşme hükümlerini hatırlatmakta, gereği yerine getirilmediği takdirde lehine düzenlenen kişi tarafından, hakkını elde etmesi için, bir baskı aracı olarak kullanılabilmektedir. Bütün bunların yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in en uzun ayeti olan "müdâyene" ayetinde de Allah, kişiler arasındaki hukukî işlemlerin yazılmasını emretmektedir.[19]

İstanbul Kadısı

Hanefi âlimler, yazıyı mahkeme önünde tek başına delil olarak kabul etmemelerinin gerekçesini *"yazının yazıya benzemesi nedeniyle teşhisinin imkânsız olması, tahrif ve taklit edilebilme ihtimalinin bulunması"* olarak açıklamışlardır. Bu gerekçeden yola çıkarak çözüm arayan âlimler yazının teşhisinin mümkün olduğu her durumda ve herhangi bir tahrif ihtimalinin öngörülemeyeceği durumlarda yazılı belgenin delil olarak kabul edilebileceği sonucuna ulaşmışlardır.[20]

Osmanlı uygulamasında hukuken geçerli yazılı belge elde etmek için bulunan en pratik çözüm, hukukî işlemlerin kadı sicillerine kaydedilmesi olarak ortaya çıkmıştır. Zira siciller, devletin gözetimi ve denetimi altında, İslâm hukuku eğitimi görmüş kadılar veya onların kontrolündeki kâtipler tarafından tutulmaktadır. Noterlik işlemlerinin

19 Âlimlerin çoğunluğu Arapça'da emir sigasının aynı zamanda tavsiye anlamına gelmekte olduğunu ve kuranda emredilen konuların başka ayetlerle Hz. Peygamber'in uygulamaları ile desteklenerek emir olduğunun anlaşıldığını beyan ederek, bu ayette geçen "yazınız" ibaresinin aslında bir tavsiye olduğunu beyan etmektedirler. (İmam Gazzâlî, *el- Mustasfâ: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, c. II, Yunuz Apyadın (çev.), İstanbul 1994, s.54.)

20 Emile Tyan, *Le Notariat et le Regime de la Preuve Par Ecrit Dans la Pratique du Droit Musulman*, Lyaon 1945, s.86; İbn Abidin, c. XII, s.358; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul 1985, c. VIII, s.175.

kadı sicillerine kaydedilmesi ve burada muhafaza edilmesinde, hukukî işlemlerde ispat kolaylığının yan sıra; bireyler lehine iki fayda daha ortaya çıkmaktadır. Birincisi fıkıh konusunda uzman bir kişi tarafından işlem yazılmakta ve böylece usul yönünden çıkabilecek eksiklikler en aza indirilmektedir. İkinci faydası ise, belgeyi kayda geçiren kurum ile ileride bir uyuşmazlık hâsıl olduğu zaman uyuşmazlığı inceleyecek kurum aynıdır. Belge kayıp bile olsa, sureti mahkemede olduğu için taraflar rahatlıkla kaydın bir örneğini çıkarttırarak kullanabilir.

Kadıların yapmış oldukları noterlik işlemleri (bu günkü kavramlarla ifade etmemiz gerekirse) genellikle düzenleme şeklinde noterlik işlemleridir. Taraflar kadı huzuruna geliyor ve beyanlarını kadıya bildiriyorlar ve usulüne uygun olarak bu beyanlar kayıtlara geçiriliyordu. Kayıt altına alınan hukukî işlemin bir sureti sicillere işleniyor, bir sureti de taraflara teslim ediliyordu. Bu işlem sonucunda verilen hüccetlerin Osmanlı yargılama hukukunda kesin delil olduğunu kayıtlarda ve kaynaklarda ifade edilmiştir.[21]

İslam hukukunda hukukî işlemlerin kuruluşunda genel olarak şekilcilikten uzak durulmuş, tarafların iç ve dış iradelerine önem verilmiştir. İslâm hukukuna göre birçok hukukî işlemin yapılması için ehliyet sahibi kişilerin birbirlerine uygun irade beyanlarını açıklamaları ve işlemin gereğini ifa etmeleri yeterlidir.[22] Örneğin bir gayrimenkulün satış işleminde tarafların irade beyanlarını ortaya koymaları, bu beyana uygun bedel ve malın değişimi ile satış işlemi tamamlanmış olur. Ayrıca bir tescil işlemine gerek yoktur.[23] Osmanlı uygulamasında da temel kural bu olmasına karşılık; taraflar yapmış oldukları işlemlere hukukî güvence sağlamak için bu işlemleri kadı sicillerine tescil ettirmişlerdir.

Diğer Osmanlı yönetim birimlerinde olduğu gibi Üsküdar'da da noterlik görevini kadılar ifa etmişlerdir. İnsanlar yapacakları veya yaptıkları hukukî işlemleri kadıya gelerek beyan etmişler ve ondan yapılan işlemin usulüne uygun olarak sicile tescil etmesini talep etmişlerdir. Kadı bu sözleşmeyi kayda geçirmiş ve ilgililere bu kayıttan birer suret yazarak vermiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanan ve 16. yy'la ait on adet Üsküdar Şer'iyye sicili taranarak, o dönemde yapılan noterlik işlemleri tespit edilmiş, bu kayıtlar işlemin cinsine göre

21 *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi:6 82 Numaralı Mühimme Defteri 1026-1027/1617-1618) Özet- Transkripsiyon- İndeks ve Tıpkıbasım*, Ankara 2000, s.125.

22 Halil Cin; Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. II, Konya 1989 s.167.

23 Ömer Nasuhi Bilmen,a.g.e., c. VI, s.48-49.

sınıflandırılarak her işlemin kısa hukukî açıklaması ve işleme ilişkin bazı kayıt örnekleri zikredilmiştir.

a- Satış İşlemleri Kayıtları

Fıkıh kitaplarında karşılıklı rıza ile malî malla değiştirmek olarak tanımlanan[24] ve "bey' ve iştirâ" olarak ifade edilen alım satım akitlerine Osmanlıda kısaca bey' olarak ifade edilmektedir. Satım akdinin unsurları karşılıklı rıza beyanlarının açıklanması mebi'nin, yani satım akdine konu olan şeyin belirli olması, semenin yani satılan şeyin bedelinin tespit edilmesi gerekmektedir.[25] Satım akdi çok geniş kapsamlı bir konu olduğu için gerek satıma konu malın niteliği ve ifa şekli, gerekse semenin niteliği ve ifa şekli çeşitlilik arz etmektedir. Satış işlemlerine ilişkin sicil kayıtlarını incelediğimizde satım akdinin bu unsurları üzerinde detaylı durulduğu, gerekli ve yeterli açıklamaların yapıldığı görülmektedir.

İslam hukukuna göre alım satım akitlerinde yazılı bir şekil şartı zorunluluğu bulunmamaktadır. Osmanlı uygulamasında şer'iyye sicillerinde alım satım akdine ilişkin beyanlar sıkça rastlanılan kayıtlar arasındadır. Sicillere tescil edilen satış işlemlerinin konusu köle,[26] koyun[27] gibi menkul sayılabilecek mallar olabildiği gibi; çoğunlukla gayrimenkullerin satış işlemlerinin tescil işlemlerine konu olduklarını görmekteyiz.

Sicillere tescil edilen satış işlemlerinde hüccetlerin özelliklerinde belirttiğimiz gibi öncelikle tarafların isim, künye, baba adı ve adresleri, varsa vekilleri tespit edilmekte, daha sonra satışa konu mal tafsilatıyla anlatılmakta, gayrimenkul ise sınırları ve vasıfları sayılmaktadır. Tarafların satış iradeleri, satış bedeli ve bu bedelin tam olarak alınıp alınmadığı, varsa özel şartlar zikredilmekte ve son olarak işleme şahit olan şuhûdü'l-hâlin isimlerine yer verilmektedir.

"Bakkal Yusuf b. Abdullah ifade ve kabul etmiştir ki, o içinde bir su kuyusu ve ceviz gibi mevyeli ağaçlar bulunan üç tarafı umumi yollarla bir tarafında kendisine ait bağın bulunduğu bütün bağları bütün hakları ve irtifakıyla sattı. Her ikisi de

---

24 *Feteva-i Hindiyye (Feteva-i Alemgiriyye),* Mustafa Efe (çev.), c. V, İstanbul, s.85.

25 İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi,* Ahmet Davutoğlu (çev.), c. III, İstanbul 2003, s.74.

26 "Mihriban bt. Abdullah nâm hâtun, hâmile-i hâze'l-kitâb Hatice Hâtun bt. Abdullah zimmetinde, beyaz tenli, Çerkeziyyetü'l-asl ve çenesinde eser-i cerh bulunan Mâhzaman bt. Abdullah nâm cariyenin satış bahâsından altmış tâmmü'l-vezn sahîhü'l-ayâr altın hakkı olduğunu, şimdi ise bu meblağın tamâmını kabz ettiğini ikrâr etti." *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* Mehmet Akman, (haz.), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın, (proj. Yön.), İstanbul 2011, s. 133.

27 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* Rıfat Günalan, ve dğr. (haz.), Coşkun Yılmaz (ed.), M. Akif Aydın, (proj. yön.), İstanbul 2010, s.297.

İş akdi kayıtlarına dair bir örnek, Üsküdar 51 numaralı sicil

marangoz olan Hacı Halil b. ... ve İsa b. Gaybî her birinin hissesi eşit olmak üzere ortak olarak tedavüldeki 4050 Selimhan -Allah onun hilâfetini ebedi kılsın- gümüş akçesi karşılığında satın aldılar. Satıcı parayı aldı, satışa mevzu malî teslim etti ve onlar da teslim aldılar. Böylece özellikle söz konusu akitle ilgili olarak sahih ve şer'î ikrarla ve daha önce adı geçen ve haklarında ikrarda bulunulan iki kişinin vicâhen ve şifâhen onaylamasıyla aralarında her hangi bir dava ve talep kalmadı.

Şâhitler: Bâyezid b. Yûsuf, Seferşâh b. Süleyman, Durbâlî b. Gaybî, Kulağuz b. Aslıhan ve diğerleri."[28]

b- İcare (Kira) Akdi Kayıtları

Yararlanması mübah olan bir şeyden, bir bedel karşılığında belirli bir süre yararlanmak üzere yapılan akittir. İslâm ve Osmanlı hukukunda "icare" olarak adlandırılmıştır.[29] Günümüz kira akdinden daha geniş bir anlama sahip olan icâre kavramının içinde taşınmaz ve taşınır eşyanın kullanımının yanı sıra, insan çalıştırılmasını konu edinen iş akdi de yer alır.[30] Şer'iyye sicillerinde kira sözleşmelerinin tescil kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlar da diğer hüccetlerde olduğu gibi tarafların kimlikleri ve adresleri tespit edilmektedir. Kiralanan şey gayrimenkul ise niteliği ve sınırları belirlenmektedir. Kiranın ne şekilde ödeneceği de genelde kayıtlarda belirtilmektedir. Kira bedeli bazen yıllık olarak ödenmekte,[31] bazen de aylık kiralar halinde ödeme kararlaştırılabilmektedir.[32] Kira sözleşmelerinde aylık bir bedelin mutat şekilde ödenmesi kararlaştırdığı gibi; günlük kira bedeli belirlendiği akitlerde bulunmaktadır.[33]

"Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Karye-i Kadı'dan Neccâr Yani b. Toma meclis-i şer'de ikrâr ve i'tirâf edip eyitti ki karye-i mezbûra tâbi' bir kıt'a bağ ki sâbıkda hudûd bir cânibi bi-mezrû'âtihi Yani ve bir cânibi Bekir, Mihal ve bir cânibi Yorgi bağına ve bir cânibi Dimitri bağına muttasıldır, işbu sâhibü's-sicil Eynehan b. Osman'a iki bin akçeye bey' edip teslîm etmiş idim, meblağ kabzetmiş idim, hâliyâ mezkûr bağı

28 *Üsküdar 1 Numaralı Sicil*, s.358.

29 İbrahim Halebi, a.g.e., s.345.

30 Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., c. VI, s.160; Ali Bardakoğlu, "İcâre" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, DİA.,* XXI, s.379-380; Avcı, *a.g.e.*, s. 529.

31 "…Üsküdar'da Gülfem çarşısında hudûdu ınde'l-ahâlî ma'lûm olan ahırını fevkânî dokuz adet odaları ve önünde üç bâb dükkânı ile târih-i kitâb gurresinden sene tamâmına elli filori icâreye kabûl ve uhdemize alıp.." (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H.987-988 / M.1579-1580),* Rıfat Günalan(haz.), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.) İstanbul 2010, s. 107.)

32 "…Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Karye-i İstavros'dan Tıranoz b. Livader meclis-i şer'a hâzır olup Todora b. Terzi muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf edip eyitdi ki karye-i mezbûrede mülk odamı her ayı beş akçe kirâya verdim dedikde mezbûr Todora vicâhen tasdîk edip sıhhat-i îcâr mukarrer olup bi't-taleb sicil olundu.…" Hüküm no:174, (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, Nuray GÜLER(haz.) .), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.), İstanbul 2010, s.129.)

33 "…târih-i kitâbdan ilâ seneti kâmile yevmî beşer akçeye icâreye verdik dedikde mukarrun lehü'l-mezbûr vicâhen kabûl ve tasdîk ettiler…" *Üsküdar 51 Numaralı Sicil,* s.286.

târîh-i sicilden bir seneye iki yüz elli akçeye icâreye aldım, dedikde mezbûr Eynehan vicâhen tasdîk edip sıhhat-i akd-i icâre mukarrer olup, bi't-taleb kayd olundu. Vaka'a't-tahrîr fî evâhiri Şevvâli'l-mükerrem sene 956. Şuhûdü'l-hâl: Hacı Musa b. Hüseyin, Mehmed b. Ali, Ali b. Mehmed, Mustafa b. Mehmed, Ramazan b. Hüseyin, Ali b. Hacı, Papa Kosta b. Petrik, Yorgi b. Macar, Duka b. Yorgi ve gayruhüm."[34]

Yukardaki kayıtta isminden gayrimüslim olduğu anlaşılan Yani isimli bir kişi bağını Eynehan isimli kişiye önceden satıp bedelini tahsil ettiği bağı bu sefer Eynehan'dan kendisi kiralamaktadır.

c- İcare-i Ademi (İş Akdi) Kayıtları

Osmanlıda iş akitleri de icâre yani kira akitleri içerisinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle Şer'iyye sicillerinde kiraya ilişkin ibareler kullanılarak iş akitlerinin de tescil edildiği görülmektedir.

"Oldur ki Mehmed b. Yusuf bâ'isü's-sicil arpacı Memi b. Yusuf muvâcehesinde ikrâr edip bundan akdem mezbûr Memi'ye dört yüz yirmi akçe ve bir aba kaplı ve lâzım oldukça don ve gömlek edivermek üzre bir yıla nefsimi icâreye verdim dediği bi't-taleb kayd olundu. Tahrîren fi't-târihi'l-mezbûr. Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin b. Behrâm, Nasûh b. Hamza, Ahmed b. Abdullah, Mercan b. Abdullah " [35]

d- Bağışlama (Hibe) Kayıtları

Şer'i hukukta hibe, bir kimsenin bir malı; bir şahsa karşılıksız olarak vermesi, olarak tanımlanmaktadır.[36] Hibe iki taraflı bir işlem olup geçerli olması için icap ve kabul beyanlarının birbirine uygun olması ve malın mülkiyetinin karşı tarafa geçirilmesi gerekmektedir. Kayıtlar incelendiğinde bu hususa dikkat edildiği hibe edilen malın karşı tarafa teslim edildiği kayıtlara geçirildiği açıkça görülmektedir. *"Fasl Vech-i tezkiretü'l-hurûf oldur ki Davud Reis b. Bıçakcı Hamza şöyle ikrâr-ı sahîh edip dedi ki işbu oğlum Hüseyin'e bir su sığır çifti ve bir yeni ev cânib-i kıblesinde sundurmasıyla ki ma'lûmetü'l-hudûddur beyne'l-cîrân hibe etdim ol dahi kabûl ve kabz edip el'ân ikisi dahi yedinde ve tasarrufundadır deyu mukarrun-leh mezbûr dahi mukırr-ı mezkûru ikrârında bi'l-müşâfehe tasdîk edip sebt-i sicil olun-*

34 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil,* Orhan Gültekin (haz.) .), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.), İstanbul 2010, s.158.

35 *Üsküdar 51 Numaralı Sicil,* s.148.

36 İbrahim Halebi, *a.g.e.*, s.335.

du. Şuhûd Çepni Mustafa b. Abdullah er-râcil ve Mustafa b. Davud ve Hacı b. Abdullah er-râcil ve Hızır eş-Şeyh b. Abdullah ve gayruhum"[37]

"…Mehmed Çelebi b. Ahmed el-cündî mahfil-i kazâya takrîr-i merâm edip müvekkilem mezbûre Hatice Mehmed Paşa mahallesinde vâki' bir tarafı mezbûre mülkü ile ve iki tarafı tarîk-i âm ile mahdûd olan iki bâb fevkānî ve bir bâb tahtânî evleri ve kuyuyu ve sundurmayı ve kenîfi müştemil olan mülk menzilini bâ'isü'l-hurûf mu'takası Kamer bt. Abdullah nâm cariyesine hibe ve temlîk edip teslîm eyledi dedikde gıbbe't-tasdîk kayd olundu. Tahrîren fi't-târihi'l-mezbûr. Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Hüseyin [b.] Mustafa, Hasan [b.] Sâdık, Hüseyin [b.] İbrahim, Ahmed b. Ömer, Hacı Memi [b.] Abdullah ve gayruhüm"[38]

Bağışlama İslâm hukukuna göre ivazsız olabileceği gibi bir ivaz karşılığında da yapılabilir.[39] Bunun yanı sıra evli kadınların mihri muaccel ve iddet nafakalarını kocalarına hibe ederek muhala'a (anlaşmalı boşanma) yapmışlar ve bunu sicillere tescil ettirmişlerdir.[40]

e- Karz Kayıtları

Tüketilerek yararlanılan belirli bir misli malı, kendi emsali ile geri ödenmesi şartıyla ödünç veren tarafından ödünç alana teslim edilmesidir. İcap ve kabul beyanları ile kurulur ve teslimle tamamlanır. Karz akdi bağlayıcı olmayan akitlerdendir. Borç veren kişi kararlaştırılan süreyi beklemeden alacağını dilediği zaman geri isteyebilir. Kararlaştırılan sürenin sonunda ödünç alan, malî misli ile ödemek zorundadır.[41]

Bazı kişiler aralarında yapmış oldukları karz akitlerini kadı sicillerine kaydettirmişlerdir. *"Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki karye-i Herekedone'de [mutavattın] olan Kara Yorgi b. Yani meclis-i şer'a gelip ikrâr-ı sahîh kılıp dedi ki mahrûse-i İslâmbol'da Elvanoğlu mahallesinde mütemekkin olan işbu Kara Yusuf b. Ahî Süleyman yahûdîye karz-ı hasenden bin iki yüz akçe deynim vardır dedikde mukırr-ı mezkûr[u] mezbûr yahûdî tasdîk ettikden sonra merkūm Yusuf'un talebiyle deftere ketb olundu. Tahrîren fî evâili şehr-i*

37 *Üsküdar 1 Numaralı Sicil,* s.363.

38 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* Rıfat Günalan, (haz.), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.), İstanbul 2010, s.307 Hüküm no:503.

39 *Feteva-i Hindiyye (Feteva-i Alemgiriyye),* Mustafa Efe (çev.), c. IX, İstanbul [t.y.], s.303.

40 "Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki Hanefî bt. Turhan meclis-i şer'de bilâ-ikrâh ve lâ-icbâr ikrâr-ı sahîh ile ikrâr edip dedi kim beni zevcim Kara Hüseyin b. Mestan, Hızır Âşıkoğlu Hasan ile bulduğu ecilden benim nem varsa eğnimdekinden gayrısın verdim ve mihr-i müeccelimden ve nafaka-i iddetimden vaz geldim ki bi-tarîki'l-hul' bana talâk vere deyicek mezkûr Hüseyin mezbûre Hanefî'nin hîbe ettiğini ve verdiğini kabûl edip bi-tarîki'l-hul' talâk verdikden sonra mezbûr Hüseyin'in talebiyle deftere sebt olundu. Tahrîren fî evâsıtı Cemâziyelâhir sene 924. Şuhûdü'l-mazmûn İsa Fakih b. Mahmud el-imâm ve Ali b. Kösec ve Kara Süleyman b. Hasan ve İsa b. Gaybî? ve Şaban b. Hasan? Cüllâh ve gayruhum mine'l-hâzırîn" (*Üsküdar 1 Numaralı Sicil),* s. 321.

41 Avcı, *a.g.e.,* s.534.

Zilhicce sene tis'a aşer ve tis'a mi'e. Şuhûdü'l-hâl Ayas Bey Emîn-i Üsküdar ve Ömer Karamânî ve Emir b. Mustafa ve Şah Bâli ve Âmil Mehmed b. Süleyman."[42]

f- Ariyet Kayıtları

Ariyet kullanılmakla yok olmayan bir malın kullanma hakkını geçici ve karşılıksız olarak başkasına vermektir.[43] Ariyetin karzdan farkı malın kullanmakla tükenmemesi kiradan farkı ise kullanım karşılığında bir ücretin talep edilmemesidir.

Üsküdar'da ariyet akitleri genelde kişiler arasında bir uyuşmazlık vaki olduğu ve kadıya gelip taraflar birbirlerinden davacı oldukları zaman kayıtlara geçmiştir. *"Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Karagöz b. Mahmud meclis-i şer'a Gemici Kosta b. Todora'yı ihzâr edip, üzerine takrîr-i da'vâ kılıp dedi ki, ben araba istediğin için beni Eyni'ye verdim emânet dedikde, mezbûr Kosta inkâr ile cevâb vericek mezbûr Karagöz'den beyyine taleb olundukda Mehmed b. Abdullah ve Mahmud b. Abdullah (…) (…) biz gördük mezkûr Karagöz'ü mezkûr Kosta emânet verip tülbentden düşürdü deyu şehâdetleri edâ ettiklerin ba'de't-ta'dîl hayyiz-i kabûlde vâkı' olup kayd-ı sicil olundu. Vaka'a't-tahrîr fî evâhiri Rebî'ilevvel sene 971. [Şuhûdü'l-hâl:] Mustafa b. Mehmed, Davud Bey b. Abdullah, Nasuh b. Hamza ve gayruhum"*[44]

g- Vedia Kayıtları

Bir malın muhafaza edilmek üzere bir başka kişiye bırakılmasına vedia denilir. Vedia olarak bırakılan mal sahibinin rızası olmadan kullanılamaz, emanet alan bu mal üzerinde herhangi bir hukukî tasarrufta bulunamaz.[45]

Üsküdar şer'iyye sicillerinde emanet akitlerine de rastlanmaktadır. *"Sicill-i sâbıkda mastûr olan Dimo mahzarında ikrâr edip mezbûra emânet vaz' eylediğim bir mor ferâce ve bir mor dolamalı asdar târih-i kitâbdan otuz gün tamâmına değin gelmezse bey' edip deynimi edâya devre vekîlim olsun dedikde mâ vaka'a bi't-taleb kayd olundu. Tahrîren fî gurre-i Recebi'l-müreccep sene elf. Şuhûdü'l-hâl: es-Sâbikūn"*[46]

---

42 *Üsküdar 1 Numaralı Sicil,* s.117, Hüküm 40.

43 Şeyhü'l-Îslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merginani, *Hanefiler için İslam Fıkhı El Hidaye Tercemesi*, Ahmet Meylani (çev.), c. III, İstanbul 2013, s.377.

44 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil,* Rıfat Günalan (haz.) , Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.),, İstanbul 2010, s.151, Hüküm: 211.

45 İbrahim Halebi, *a.g.e.*, s.325.
"…Küçük b. Alican nâm Acem, Mirza b. Humeyni nâm Acem mahzarında da'vâ edip dedi ki, mezbûr Mirza'ya emânet bir merkeb verdim binip şehre gelmiş benim icâzetim yok idi dedikde, mezbûr Mirza'ya suâl olundukda bindim şehre geldim bana ben şehre gel arpa al demiş idi…." *(Üsküdar 26 Numaralı Sicil)*, s.113, hüküm: 105

46 *Üsküdar 84 Numaralı Sicil,* s.254, Hüküm: 381.

Vekalet kayıtlarına dair bir örnek, Üsküdar 14 numaralı sicil

"Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Osman b. Fazlullah nâm misâfir meclis-i şer'a gelip Üsküdar sâkinlerinden Sefer b. Sadık yüzüne ikrâr edip mezbûr Sadık'a emânet koduğum bir bârgir ki kır ve doru cemî' esbâbıyla alıp kabz eyledim zimmetinde nesne kalmadı deyu ikrârı kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâsıtı şehri Cemâziyelâhir sene 971. Şuhûdü'l-hâl: Mustafa b. Mehmed, Yusuf b. Hamza, Alagöz Bey ve gayruhum"[47]

h- Vekâlet Kayıtları

İslam hukukunda vekâlet, bir kimsenin başka bir kimseyi kendi yerine koyması ve tasarruflarını belirlemesidir.[48] Böylece vekil asil adına ve asilin sahip olduğu yetkilerle o iş üzerinde çalışmaktadır.

Vekâlet, bir kimsenin bizzat kendisinin yapabileceği her türlü işlemde caizdir. Yani kişi kendi yapabileceği meşru bir işlemde bir başkasını vekil tayin edebilir.[49] Alım satım, icare, nikah, talak, köle azadı, sulh, havale, rehin, kefalet, şirket, vedia, karz, sulh, vasiyet, hibe, vakıf, sadaka, fesih, ibra, nikâh ve talak gibi konularda, hakları istemede ve mahkemede savunmada vekâlet caizdir.[50]

Vekâlet akdinde tarafların mümeyyiz olmaları yeterlidir; buluğa ermiş olmaları aranmaz. İcap ve kabul beyanları ile kurulur. Vekil cevap vermeden işe başlarsa kabul etmiş sayılır. Bir kimsenin haberi olmadan başka bir kimse onun adına bir iş yaparsa, vekâlet niyeti ile iş yaptığı kişinin sonradan onay vermesi ile vekâlet niyeti ile hareket etmiş olan kimsenin yaptığı işler vekâletle yapılmış sayılır.[51]

Osmanlı uygulamasında da v*ekâlet sözleşmesinin geçerli olması için zorunlu bir şekil şartı olmamasına rağmen kişilerin v*ekâlete ilişkin beyanlarını kadı sicillerine tescil ettirdikleri görülmektedir. Vekâlet, vekâlete konu olan şeyler itibariyle ikiye ayrılır:

Genel vekâlet: Müvekkilin, vekili kendi adına meşru olan her türlü tasarrufta bulunabilmesi için yetkili kılmasıdır. Bu tür vekâlet çeşidinde, vekil, müvekkili adına ivazlı olan tüm akitleri yapabilir, ancak tek taraflı borç yükleyen akitleri yapamaz.[52]

"Vech-i tezkire oldur ki karye-i Çengel'den Forşine bt. Bahâdır mahfil-i şer'de Karaca Yusuf muvâcehesinde dedi ki benim cemî' da'vâm için duhterim Kamer'in zî-

---

47 *Üsküdar 14 Numaralı Sicil, s. 323, Hüküm 684.*

48 *Feteva-i Hindiyye,* c. VII s. 157.

49 Merginânî, *a.g.e.*, .243-247.

50 *Feteva-i Hindiyye*, c. VII, s.165-167.

51 Şeyh Bedreddin, *Letaifü'l-İşârât Şerhi*, c. I, s.839; Avcı, *a.g.e.*, s.538.

52 İbn Âbidin, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, c. XIII, Mazhar Taşkesenlioğlu (çev.) s.5; Avcı, *a.g.e.*, s.538.

memde olan akçelerin cem' edivermeğe vekîl ettim dedikde mezbûr Karaca vekâleti kabûl edip bi't-taleb sicil olundu. Vaka'a't-tahrîr fî 16 Ramazâni'l-mübârek sene 953. Şuhûdü'l-hâl: Memi Şah b. Murad, Çırak Mahmud b. Mehmed, Kara Yusuf b. Abdullah."[53]

Özel vekâlet: Belirli bir konuda sınırlandırılmış olan vekâlettir. Bu tür vekâlette müvekkil, vekili sadece bir malî satması gibi belirli bir konuda yetkili kılmaktadır. Dolayısıyla taraflar arasında kararlaştırılmış olan işin yapılmasıyla vekâlet sona erer.[54]

"Mahrûse-i İstanbul'dan Davud b. İbrahim nâm Yahûdî meclis-i şer'de bi-tav'ihî ikrâr-ı sahîh-i şer'î edip işbu Mustafa Bey b. Abdullah nâm kimesneyi Muhzır Hüseyin'e havâle olan on sikke filorinin kabzına vekîl ettim deyip mezbûr dahi kabûl edip mâ hüve'l-vâkı' gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî 5 Zilhicce sene 970. Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Kasım Halîfe ve Ahmed Bey b. Abdullah ve Mehmed Bey b. Abdullah ve Mustafa el-muhzır"[55]

Osmanlıda kadınlar adli işlerini bizzat takip edebildikleri gibi bir kişiye vekâlet verip işlemleri vekâlet yoluyla da takip edebilmektedirler.

"Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Odege bt. Manol meclis-i şer'de işbu Nikola b. İstefanos nâm zimmîyi yerime vekîl ve kāimmakām nasb eyleyip bi't-taleb sicil olundu. Vaka'a't-tahrîr fî evâsıtı Zilhicce sene 956. Şuhûdü'l-hâl: Mustafa b. Mehmed ve Eynehan b. ( ) ve Ali b. Hacı, Memi b. Hızır ve Nikola b. Kaçaroz"[56]

"Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Meclis-i şer'de Fatıma bt. Hüseyin nâm hâtun zevci Ramazan Bey b. Abdullah mahzarında işbu dayısı Hızır b. Ayaz'ı cemî'-i de'âvîsinde vekîl-i mutlak eyledi deyu Hacı Musa b. Abdullah ve Mü'ezzin Hasan b. Süleyman şehâdet edip mezkûrânın şehâdetleri gıbbe't-tezkiye hayyiz-i kabûlde vâkı' olup gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâsıtı Zilhicce sene 970. Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Alaaddin Efendi b. İbrahim ve Sinan Bey b. Abdullah ve Lütfi Bey b. Abdullah ve Mustafa b. Mehmed ve gayruhum mine'l-hâzırîn"[57]

1- Kefalet Kayıtları

Kefalet lügatte eklemek anlamına gelmektedir. Fıkıh kitaplarında bedeni ve malî

53 *Üsküdar 14 Numaralı Sicil,* s.113, Hüküm 123.
54 İbn Âbidin, *a.g.e.*, c. XIII, s.5; Avcı, *a.g.e.*, s.538.
55 *Üsküdar 26 Numaralı Sicil*, s.82 Hüküm 22.
56 *Üsküdar 17 Numaralı Sicil*, s.332 Hüküm 815.
57 *Üsküdar 26 Numaralı Sicil,* s.87 Hüküm 37.

Ulema

kefalet olmak üzere iki çeşit kefaletten bahsedilmiştir. Bedeni kefalette bir kimsenin şahsını mahkemeye yada belirli diğer bir yere getirmek ve teslim etmek taahhüt edilmektedir. Bedeni kefaletin bir türü yargılama esnasında söz konusu olmuştur. Tutuklu yargılanması gereken bir kimseye başka bir kişi kefil olur ve hâkim hâkim de kefareti kabul ederse, zanlıyı kefile teslim edebilir ve kişinin tutuksuz yargılanmasına karar verebilir. Bu durumda kefil zanlıyı hâkimhâkimin istediği zaman mahkemeye getirmek zorundadır.[58] Eğer kefil zanlıyı mahkemede hazır bulunduramazsa karşılığının ne olacağı konusunda üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, kefil onu getirmeli, yada borcunu ödemelidir. İkinci görüşe göre, kefil, adamı getirtinceye veyahut adamın, ölümü anlaşılıncaya kadar hapsedilir. Bu da imam Ebû Hanife'nin görüşüdür. Üçüncü görüşe göre ise, eğer kefil yerini biliyorsa onu getirmek zorundadır, bilmiyorsa ona bir şey lazım gelmez.[59]

Osmanlıda bu tür kefalet örneklerine rastlıyoruz. *"Dimitri v. Kosta, Kadı karyesinden Yorgi [v.] Kapsel'in talebiyle, istenildiğinde hâzır etmek üzre Yorgi Hıristofi ve Kosta v. Aleksi'nin şahıslarına kefil oldu. Hurrire fi't-târihi'l-mezbûr. Şuhûdü'l-hâl: Muslihiddin b. Abdullah, Mustafa b. Muharrem, Mehmed b. Behrâm, Mustafa b. Yusuf ve gayruhüm."* [60]

Bazı kararlarda kişilerin kefil oldukları kişiyi mahkemede hazır edememeleri durumunda ödemeyi taahhüt ettikleri bedel de zikredilmektedir. *"Ermeni Devletyar v. Simaven, yine Ermeni İvad v. Hoşyâr ve Karagöz Ovanes, Duyeki v. Nikola'nın nefsi-*

58 Merginani, *a.g.e.*, s.149-150.

59 İbrahim Halebi, *a.g.e.*, s.172.

60 *Üsküdar 51 Numaralı Sicil,* s.89.

ne yarın hâzır edeceklerine dâir kefil oldular. Yarın gelmezse, adı geçen şahısların her biri Çivizâde deyû tanınan Mehmed Ağa'nın taleb ettiği râyic fi'l-vakt dört bin akçeyi ödeyeceklerine kefil oldular…"[61]

İkinci tür kefalet ise daha yaygın olan malî kefalettir. Bir malın talep edilmesi hususunda kişinin kendi zatını başkasının zatına ilave ederek o başkası hakkında lazım gelen talep hakkına kendisinin de taraf olmayı taahhüt etmesidir.[62] Kefalet akdinin kurulması için icap beyanı yeterlidir.[63] Osmanlı uygulamasında taraflar arasında yapılan sözleşmelerde şahitler huzurunda sözlü beyanla kefalet akitleri yapılmakla birlikte kefaletin kadı huzurunda yapılıp sicile tescil edildiği de vaki olmuştur. *"Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki Ayasofya'da mü'ezzin ola[n] Hasan b. Ramazan'da olan Karagöz Bey yetimi İskender hissesinden mezkûr İskender'in anası Ferahnâz verdiği karz-ı hasen beş yüz akçe için mezkûr Karagöz Bey'in vasîsi olan Yeniçeri Hacı'nın talebiyle mezkûre Ferahnâz'ın verdiği akçeye zevc[i] olan Ahmed b. Hoşkadem kefil bi'l-mâl olduğu sebebden Hacı'nın talebiyle deftere ketb olundu. Tahrîren fî evâsıtı Saferi'l-muzaffer sene tis'a aşer ve tis'a mi'e. Şuhûdü'l-hâl Sipâhi Emir Şah Bey, Yeniçeri Hayreddin, Davud Reis Hamza b. Şirmerd ve Şah Bâli ve kâtibü'l-hurûf Ahmed"*[64]

j- Rehin Kayıtları

Rehin, tahsili mümkün bir alacağı, bir mal ile güvence altına alan ve alacak tahsil edilemediğinde hak sahibine, alacağını o malın satımından elde edilecek bedelden alması mümkün kılan bir akittir.[65] İslâm hukukunda rehin akdinin geçerli olması için bazı şartlar öngörülmüştür. Usulüne uygun icap ve kabul beyanları bulunmalıdır. Rehin konusu mal rehin alana yada yediemine teslim edilmelidir. Rehin konusu mal satılabilir bir şey olmalıdır.[66]

Osmanlı şer'iyye sicillerinde alacağın rehinle teminat altına alınmasına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Rehin olarak bırakılan mal, menkul[67] veya gayrimenkul olabilmektedir. *"Yahudi tâifesinden Yakob v. İsak nâm Yahudi mahfil-i kazâya karye-i Çengel sâkinlerinden Todori v. Yani nâm zimmî mahzarında takrîr-i da'vâ edip*

61 *Üsküdar 51 Numaralı Sicil,* s.169.

62 *Feteva-i Hindiyye,* c.VI, s. 87.

63 İbrahim Halebi, *a.g.e.*, s.170.

64 Ü*sküdar 1 Numaralı Sicil,* s.125, Hüküm 59.

65 Merginani, *a.g.e.,* c. IV, s.217-218.

66 *Feteva-i Hindiyye,* c. XII, s.335-337.

67 "…Murad'a sekiz yüz altmış akçe lâzımü'l-edâ deynim vardır Hızır havâle etti idi hâliyâ bir sarı kemha(gümüş veya altın işlemeli elbise) rehinverdim Bâli b. Aslıhan['ı] vekîl ettim bey' edip vere ve bir ay va'deden tecâvüz ederse dedikde…" (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, Kenan Yıldız (haz.) Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.), İstanbul 2010, s.194, Hüküm: 407.)

mezbûrun zimmetinde karzdan dokuz bin yüz altmış akçe hakkım vardır karye-i mezbûrede inde'l-ahâlî hudûd-ı ma'lûmem olan evlerini bana alâ tarîki'r-rehn vermişdir ve anası Teomayi bt. Lavodi nâm zimmîye kefîl olmuşdur dedikde mezbûr dahi tasdîk edip mâ vaka'a bi't-taleb kayd olundu. Şuhûdü'l-hâl: Muttalib b. Süleyman, Mehmed b. Habîb, Mustafa b. Mehmed, Mehmed b. Behrâm, Toma Elezmi, Kiryakoz Reis ve gayruhüm"[68]

k- İbra Kayıtları

İbra, bir alacaklının alacağından vaz geçmesi ve haklarından feragat etmesidir. İbrâ, ya alacaklının borçlunun zimmetinde bulunan alacağını aldığını ikrar ve beyan etmesi şeklinde olur; ya da alacaklının borçludan olan alacağından vazgeçmesi yahut bir kısmını tenzil ederek borçtan kurtarması şeklinde gerçekleşir. İbrâ edilen hak düşer ve dava edilemez. Asıl borçlunun ibrası kefilinde ibra edilmesi demektir.[69] Borcun nakden veya malen ödenmesi durumunda da taraflar kadıya bir hüccet hazırlatarak ileride çıkması muhtemel ihtilafların önüne geçmeye çalışmışlardır.

"Vech-i tezkire oldur ki Karye-i Kadı'dan Ali b. Mehmed ve Manol b. Yani meclis-i şer'de birbiriyle ibrâ ve iskāt edip ben kefâletden ve gayrıdan vechen mine'l-vücûh hakkımız yoktur şimden sonra birbirimizden hak taleb edersek inde'l-hükkâm mesmû' olmaya deyû tarafeynden vâki' olan ikrârları bi hasebi'ş-şer' mu'teber görülüp bi't-taleb sicil olundu. Vaka'a't-tahrîr fî evâili Zilhicce sene 953. Şuhûdü'l-hâl: Eynehan b. Osman, Ahmed b. Nebi, Hızır b. Ahmed, Hamza b. Hızır, Yusuf b. Abdullah."[70]

l- Vasiyet Kayıtları

Bir malî yada menfaati ölümden sonra gerçekleşmek şartıyla bir şahsa yada bir hayır cihetine karşılıksız olarak temlik etmektir.[71] İslâm hukukunda vasiyetin geçerli olması için herhangi bir şekil şartı öngörülmemiştir.[72] Ancak azda olsa şer'iyye sicil kayıtlarında vasiyet örneklerine rastlanılmaktadır.

"*Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Nuh Bâli b. Çalapverdi ve Hasan b. Ali ve İbrahim b. Ali ve Baba Tahir b. Mahmud meclis-i şer'a hâzırûn olup dediler ki mahalle-i Gerede'de*

---

68 *Üsküdar 84 Numaralı Sicil*, s.597.

69 Halil Cin; Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. II, Konya 1989, s.214; M.Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2009, s.401-402.

70 *Üsküdar 14 Numaralı Sicil*, s.136, Hüküm:196.

71 *Feteva-i Hindiyye,* c. XIII, s. 169-171.

72 Cin; Akgündüz, *a.g.e.*, c. II, s.111.

sâkine olan Meryem bt. Mahmud mariza olup bizi huzûruna çağırıp vasiyet edip dedi ki, işbu Mustafa b. Bâli nâm kimesneyi vâsiyy-i muhtâr olup edip vefât ettikden sonra techîzim ve tekfînimden mâ'adâ mülkümün sülüsünü vasiyet eyledim sülüs mâlımı mezbûr Mustafa eğer cüz'e vefâ ederse cüz' okuya eğer vefâ etmezse her Cuma gecesi Tebâreke okuda ve eğer ona dahi vefâ etmezse yılda bir hatim okumağa koya dediği takrîrleri karındaşı olan mezbûr Baba Tahir talebiyle kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâhiri Muharremi'l-harâm sene 971. Şuhûdü'l-hâl: Behram b. Abdullah, Mevlânâ Abdi Çelebi b. Lütfi ve Nebi Halîfe b. Hasan ve Alagöz Bey b. Abdullah ve gayruhum"[73]

m- Vakıf Kayıtları

Hanefi imamlar, İmam Muhammet ve İmam Ebu Yusuf'a göre vakıf, bir şeyin mülkiyetini Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olmak üzere, o şeyin menfaatini kullara tahsis etmek demektir.[74] Bu içtihada göre vakıf malî vakfedenin mülkiyetinden çıkmaktadır. Bu nedenle vakfeden artık vakıf işleminden geri dönemez. Mal üzerinde hak iddia edemez. Vakıf işlemi tek taraflı irade beyanıyla hüküm ifade eden bir işlem olmasına rağmen gerek mezhep içindeki bu görüş ayrılıkları nedeniyle gerekse sadakayı cariye olması niyetiyle uzun yıllar devamını sağlamak kastıyla şer'iyye sicillerine tescil edilmişlerdir.[75] Osmanlıda da başta padişahlar ve eşleri olmak üzere yöneticiler ve halk tarafından birçok vakıf kurularak çok çeşitli sosyal yardım ve kamu hizmetini ifa etmişlerdir.[76]

Normalde vakıf beyanları sicile geçirilirken yapılması gereken, vakfeden kişinin beyanının kayda geçirilmesi iken; vakıf tescillerinde bu yeterli görülmemiş vakıf işlemini sağlama almak kastıyla vakıf kaydında bu konuda daha sonra ileri sürülebilecek itirazlar, vakfeden tarafından ileri sürülerek hâkimin bu itirazları reddetmesi sağlanmıştır. Böylece daha sonra ileri sürülebilecek itirazların reddedildiği sağlam bir hukukî belgenin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Örneğin: *"Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki Mahmud b. İshak el-vekîl an kıbeli Karaca b. Abdullah es-sâbit vekâletühu bi şehâdeti Ali b. Hasan ve Hacı Durasan b. Karaca mezbûr Mahmud mezbûr Ali b. Karaca'nın vakf ettiği mülk evin mütevellîsi olan Hacı Durasan b. Karaca'yı meclis-i şer'a ihzâr edip takrîr-i da'vâ kılıp dedi ki müvekkilim Karaca sâbıkan Selman Ağa mahallesinde olan mülk evini tevâbi' ve levâhık helâsı*

73 *Üsküdar 26 Numaralı Sicil,* s.152.

74 *Feteva-i Hindiyye,* c. IV, s. 495.

75 Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi* s. 8, Ankara 1969, s.1-2; Avcı, *a.g.e.*, s.338.

76 Aykanat, Mehmet, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku*, Ankara, 2016, s.54

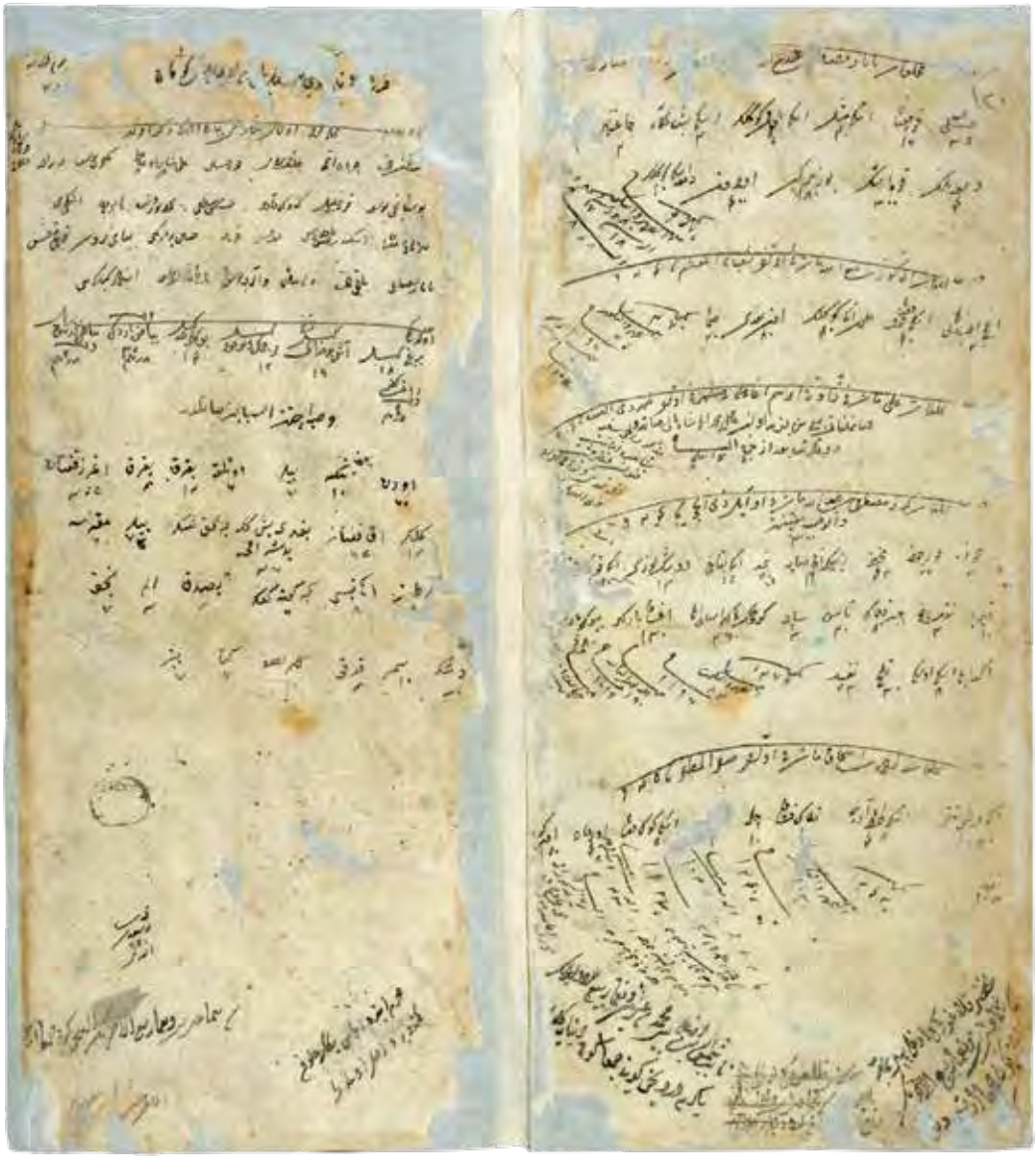

Kadı'nın şahitliği kabul olmayan kimseleri kaydetmesi, Üsküdar 1 numaralı sicil

ile ma'lûmetü'l-hudûddur ında ahâlîhâ avratı Server bt. Abdullah ve câriyesi Hurşîd bt. Abdullah ve evlâdlarına ve anlardan sonra Geredeli Mescidi'ne her kim imâm olursa vakf ettim mezbûr imâm isterse sâkin olsun ve isterse kirâya verip kirâsın alsın deyip ve hem Mütevellî Hacı Durasan'a teslîm ettim idi hâliyâ fark galebe edip rücû' etmek ister deyû müvekkilim dedikde mezbûr Hacı Durasan da'vâ edip dedi ki ben vakıf olduğun isterim rücû'a râzı değilim dedikde mülk evin vakf-ı sahîhtir edille-i eimme kavli üzre vakıf enfa'dır deyû vakfa hükm olundu hükmen sahîhan şer'iyyen

bi't-taleb tescil olundu. Tahrîren fî evâili Rebi'ilevvel [sene] 942. Şuhûdü'l-hâl: Ali b. Ahmed ve Yusuf b. Şâzî ve Hasan b. Sarıca ve Durbâli b. Gaybî ve Ali b. Musa."[77]

n- Diğer Tescil Kayıtları

Günümüzde genellikle noterler tarafından yapılan yukardaki işlemlerin yanı sıra kadılar tarafından şer'iyye sicillerine başka tescil işlemleri de yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Osmanlıda kölelik 19.yüzyıla kadar devam etmiştir.[78] Kadı sicillerinde rastlanılan bir tescil türü de kölenin efendisi tarafından azat edildiğine ilişkin beyanının sicile tescil edilmesidir. *"Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Üsküdar mahallâtından Mirahor mahallâtından Dilara bt. Abdullah âharın mülkü olan Hurşid bt. Abdullah'ı mezbûre hâtun hasbeten lillâh-i te'âlâ âzâd edip i'tâknâmesin vermesine ve ikrârı Mesih Bey b. Abdullah'ı vekîl ettiği Ahmed Çelebi b. Hasan ve Musa Çelebi b. İsa şehâdetleri ile sâbit olup gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâili Saferi'l-hayr sene 971. Şuhûdü'l-hâl: Alagöz Bey b. Abdullah ve Mehmed Çelebi b. Ahmed ve Hüseyin b. Elhâc Fakih"*[79]

Şer'iyye sicillerinde doğum kayıtlarına da rastlanmaktadır. *"Na'ib Şemseddin oğlu Pir Mehmed sene işrin ve tis'a mi'e Rebi'ulevveli'nin yirmi dördüncü günü Cuma gün dünya[ya geldi]."*[80]

Yine Üsküdar 1 nolu defterin arka kapağına kadı *"Mahallelerde namaz kılmayanların isimleri"* başlığı altında otuza yakın isim yazmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki fıkıh kitaplarında "namaz kılmayan Müslümanın şahitliği kabul edilmez."[81] Hükmünü tatbik etmek için kadı bu tespiti yaparak kayıtlara geçmiştir. Ancak şimdiye kadar incelediğimiz diğer şer'iyye sicil kayıtlarında benzer bir kayda rastlanılmamıştır. Bu nedenle aşağıda metnini ve görüntüsünü paylaştığımız bu kayıt, eşsiz bir örnektir.

"Bu tafsîl Mahallelerde olan bî-namâzı beyân eder ki zikr olunur. Boğdan Hamza - Çoban Atmaca - Çalabverdi Kara Hüseyin - Alişâroğlu Ali - Yeniçeri Yusuf - Berber Ahmed - Cüllâh Karagözoğlu Ali Bostancı Yusuf - Kara Halil - Gedik Davud - Ases Mustafa - Mehmed Turfanda? Oruç - Eşekci Mehmed - Mirtâc? Rama-

77 *Üsküdar 9 Numaralı Sicil,* s.292, Hüküm:714.

78 Halil –Cin; Gül Akyılmız, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara 2011, s.331.

79 *Üsküdar 26 Numaralı Sicil,* s.160, Hüküm 237.

80 *Üsküdar 1 Numaralı Sicil,* s.820.

81 Şeyh Bedreddin, *Letaifu'l-İşaret Şerhi*, c. II, Hacı Yunus Apaydın (Ed.), Ankara 2012, s.1575.

İstanbul Kadısı, Dohson

zan - İskender-i atik - Davud Reis - Hoca Hasan Karaca Hüseyin - pazar-ı Yenice Yabacı Mürüvvet - Tavukcu Hasan - Tatar Mustafa -Balıkcı Hamza - Deli Süleyman Ve Alaca Yusuf Hamza …? Halîfe İstimat güyeğisi"[82]

İslam hukukunda muhalea denilen tarafların aralarında anlaşarak boşanmalarına ilişkin kayıtlarda şer'iyye sicillerine tescil edilmiştir. "*Mehmed b. Musa, aşağıda zikredilen hul' işlemi için Kaymaksız Mehmed b. Davud'dan vekil olması sabit olduktan sonra, Hüseyin b. Abdi, Başmak Karagöz Abdullah ve Hasan b. Musa'nın şahitlikleriyle adı geçen müvekkilinin karısı Aişe binti Abdullah ile mehri ve iddet nafakası karşılığında muhâlea işleminde bulundu ve o (Aişe binti Abdullah) da bunu kabul etti. Bu işlem 17 Ramazan 925'te kayda geçirildi. Şâhitler: Hızır b. Yahşi(?), Bekir b. Mustafa ve diğerleri.*"[83]

Üsküdar 1 Numaralı şer'iyye sicilinde bir kadının Müslüman olduğunu ve bu durumu şer'iyye siciline kaydettirdiğini görüyoruz. "*Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki Fatma bt. Abdullah ben bâtıl dinden döndüm Müslüman oldum dedi deyu Sûfî Ahmed b. Abdullah ile ve Ahmed Fakih b. Elhâc Fakih mezkûre Fatma mahzarasında şehâdet-i sahîh-i şer'iyye eylediler ba'de't-tezkiyeti'ş-şer'iyye şehâdetleri kabûl olunup İslâmına hükm olundu…*"

82 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil,* Bilgin Aydın (haz.), Coşkun Yılmaz (ed.), M.Akif Aydın (proj. yön.), İstanbul 2008, s.434.

83 *Üsküdar 1 Numaralı Sicil,* s.372, Hüküm 673.

Sonuç

Yukarıda incelediğimiz mahkeme kayıtlarından anlaşılacağı üzere Osmanlı uygulamasında günümüzden çok daha yaygın bir tescil geleneğinin bulunduğu görülmektedir. İnsanlar kolaylıkla kadıya ulaşmışlar ve tescil ettirmek istedikleri konuyu arz edip sicillere geçmesini sağlamışlardır. Bu noktada o devirde kadıların yapmış olduğu tescil fonksiyonunun günümüzden çok daha geniş olduğu ve günümüzde tapu, ticaret sicili, vb. kurumlarda yapılan tescil işlemlerinin o dönemde kadı tarafından yapıldığı görülmüştür.

Yavuz Selim Kanunnamesinde kırk civarında mesleğin nasıl denetleneceğine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu meslekler arasında bugünkü noterlik görevini ifa eden kâtiplik veya yazıcılık gibi bir meslek bulunmamaktadır. Yine narhları düzenleyen kayıtlar incelendiğinde yazıcılık veya benzeri bir meslek ve bu hizmet için alınacak ücret belirlenmemiştir. Yine şer'iyye sicillerinde kadı önüne getirilen ihtilaflar incelendiğinde tarafların kadı haricinde noterlik işlemi yapan bir kişiden ve bu kişinin düzenlediği belgelerden bahsedilen bir kayda da rastlanmamıştır. Bu tespitler Osmanlıda klasik dönemde ücret karşılığı bireyler arasındaki sözleşmeleri yazan veya kişilerin kayıt altına almayı düşündükleri konularda kayıt tutan kadı dışında başka özel kişiler bulunmadığını göstermektedir. Yazı günlük hayatta ve ticarî hayatta pek tabii kullanılmaktaydı. Ancak halkın, kendi işlerinde kullanmış oldukları kayıtlar bu günkü anlamda noter belgesi görevi görmemiştir.

İncelemelerimiz ve tarihi kayıtlar göstermektedir ki; Osmanlıda klasik dönemde noterlik işlemleri kadı tarafından yapılmıştır. Bazı kanunnamelerde bu hususa işaret edilmesi ve kadıların hüccet karşılığı alacakları ücretlerin belirlenmiş olması bu iddiamızı destekler niteliktedir. Şer'iyye siciline kaydedilen kayıtlar ve bu kayıtlara ilişkin olarak verilen hüccetler tarafların elinde birer kesin delil görevi görmüş ve tescil edilen konuda ihtilafların çıkmasına mani olmuştur. İhtilaf çıkması durumunda ise öncelikle hüccetin sıhhati araştırılmış hüccetin sahih olduğu tespit edilmişse hüccetin içerdiği bilgiler doğrultusunda kararlar verilmiştir.

Foto: Onur Doğu

1649 Yılında Üsküdar'da Celâlilerle Yapılan Savaş Hakkında Evliya Çelebi'nin Verdiği Bilgilerin Sıhhati

DOÇ. DR. ZEKAİ METE
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Eski bir kapıkulu sipahisi olan Gürcü Abdünnebi (Nebi), Sultan IV. Murad'ın Musahibi Silahdar Mustafa Paşa'nın maiyyetinde bulunduğu sıralarda çeşitli voyvodalıklar ve mukataalar üstlenerek mali açıdan oldukça güçlenmişti. IV. Mehmed'in cülusundan sonra merkeze gönderdiği paranın tekrar talep edilmesi ve üzerindeki mukataaların başkalarına verilmesi üzerine[1], 28 Ekim 1648'de meydana gelen Atmeydanı (Sultanahmet) vak'asında[2] katledilen sipahilerin kanını bahane ederek[3] Niğde'den ve civarından kuvvet toplamaya başladı. Daha sonra kendisine Katırcıoğlu, Kazzâz Ahmet ve Çomar Bölükbaşı[4] isimli eşkıya liderleri de katılmıştı.[5] Bu iltihaklarla oldukça kalabalıklaşan Celâlî[6] ordusu, Niğde'den hareketle Konya, Akşehir, Bursa ve İzmit üzerinden Üsküdar'a doğru yürüdü. İşte tam bu günlerde Evliya Çelebi de tesadüf eseri Üsküdar'da bulunuyordu.

---

1 Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke, Tahlîl ve Metîn I*, [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2007], s. 1053.

2 Zeynep Aycibin, *a.g.t.,*s. 1045.

3 Zeynep Aycibin, *a.g.t.,*1053.

4 Bu ismi sadece Evliya Çelebi zikretmektedir. Aşağıda ilgili yerde temas edilecektir.

5 Bu isyanın ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bir çalışma için (Abdülkadir Özcan, "Anadolu İsyanlarının Batı Ucu Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu IV, 03-05 Kasım 2006, Bildiriler*, c. II, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul 2007, s. 91-106).

6 Celâlî olarak tabir edilen gruplar ve isyanları hakkında genel bilgi için (Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, s. 252-257).

Seyahatlerini genelde bir paşanın maiyyeti altında çeşitli görevler üstlenerek gerçekleştiren[7] Evliya Çelebi, yine böyle bir vazife nedeniyle 1649 Haziranı sonlarında Şam'dan ulak olarak İstanbul'a doğru yola çıkıp Üsküdar'a vardığında kendini büyük bir arbedenin içinde bulmuştu. Anne tarafından akrabası olan Defterdarzâde (Tavukçu) Mehmed Paşa'yla iki buçuk sene Erzurum'da kalıp Temmuz 1648'de İstanbul'a döndükten sonra[8], hacca gitmek maksadıyla Mehmed Paşa'dan izin alarak Şam beylerbeyliğine tayin edilen Sultan İbrahim'in Silahdarı Murtaza Paşa'nın maiyyetine müezzinbaşı ve mahmil-i şerif[9] imameti vazifeleriyle girmişti.[10] Paşayla birlikte 10 Şevval 1058 (28 Ekim 1648)'de Şam'a varan[11] Evliya Çelebi, İstanbul'daki veziriazam değişikliği[12] nedeniyle 1649 Haziranı'nın son haftasında[13] Murtaza Paşa'nın mektuplarını götürmek üzere üç gulâmıyla birlikte Şam'dan hareket etmiş ve on gün sonra da Üsküdar'da yeni Sadrazam Kara Murad Paşa'yla buluşmuştu. Yani aslında gelişmelerin tam ortasına denk gelmiş, ordugâhtaki bütün hazırlıkları, alınan tedbirleri yerinde görmüş ve birkaç gün sonra da Celâlîlerle merkez ordu arasındaki çarpışmaya tanıklık etmiştir. Tamamen tesadüf sonucu şahit olduğu bu vak'aya, ünlü eseri *Seyahatnâme*'nin farklı yerlerinde çeşitli vesilelerle yer vermiştir. Bu çalışmada, neredeyse payitahta kadar uzanan bu tehlikeli isyan hakkında *Seyahatnâme*'de verilen bilgiler, dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırılarak, *Seyahatnâme*'yle ilgili sıkça gündeme getirilen, muhtevasının sıhhati konusu en azından bu hadise bazında tahlil edilmeye çalışılacaktır.

---

7 Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa isyanını bastırmasından sonra İpşir Paşa'yla yaptığı bir görüşmede, neden Melek Ahmed Paşa'nın yanından ayrılıp Defterdaroğlu [Tavukçu Mehmed Paşa] maiyyetine girdiğini sorması üzerine aralarında şu konuşma geçmiştir: *"Sen Defterdâroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın" dedikde "Vallahi Sultânım! Bir iki vezîrin mâbeyni mahsûlüyüm. Her kankısı menâsıb-ı âlîye nâ'il olursa seyâhat hâtıriyçün anınla mansıba giderim. İnşaallah şimdi Defterdâroğlu ma'zûldür ... size ... Şam-ı dârü's-selâm geldikde İnşâallahu Te'âlâ size intisâb edüp Şâm-ı Şerîfe giderim" dedikde "Yok, götürmem. Hemân yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehemmed Paşa yanında durma" dedikde ....*", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II. Kitap,* Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı(haz.) [bundan sonra *Seyahatnâme*, c. II, İstanbul 1998, s. 233.

8 *Seyahatnâme*, c. II, s. 239.

9 Surre alayı ile birlikte gönderilen mahmiller için (Tufan Buzpınar, "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 569.

10 *Seyahatnâme, c. II*, s. 184, 244.

11 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III. Kitap* Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı(haz.), İstanbul 1999, s. 44.

12 Veziriazam Sofu (Koca Mevlevi) Mehmed Paşa, Osmanlı donanmasının Foça önlerinde Venedik'e yenilmesi bahane edilerek azledilmiş ve 21 Mayıs 1649'da sadaret makamına Yeniçeri Ağası Kara Murad Ağa (Paşa) getirilmişti (Abdülkadir Özcan, "Kara Murad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 364).

13 *Seyahatnâme, c. II*, s. 46. Evliya Çelebi her ne kadar eserinde hangi tarihte yola çıktığını ve ne zaman vardığını belirtmemişse de, Murtaza Paşa'nın kapı kethudası Kuşçu Mahmud Ağa'nın delaletiyle Sadrazamın Üsküdar'daki otağında yaptığı görüşmede, kendisine kaç gündür yolda olduğu sorulmuş, o da "*çıkdığım gün ile bugünkü gün on gündür*" diye cevap vermiştir. Sadrazam Kara Murad Paşa'nın, Celâlî isyancıları karşılamak üzere Üsküdar'a geçiş tarihi 21 Cumâdelâhire 1059 (2 Temmuz 1649) olduğuna ve burada Celâlilerle yapılan savaş da 27 Cumâdelâhire 1059 (8 Temmuz 1649)'da gerçekleştiğine göre (Aycibin, *a.g.e.*, s. 1056) Evliya Çelebi'nin Şam'dan çıkış tarihi Haziran sonları olmalıdır.

Bu vak'ayı zikreden muasır müelliflerin başında Kâtip Çelebi[14] (ö. 1657) gelmektedir. Aynı dönemde yaşamış Karaçelebizade Abdülaziz Efendi[15] (ö. 1658), Vecihî Hasan[16] (ö. 1662) ve Solakzâde Mehmed Hemdemi[17] (ö. 1657/58) de bu olayla ilgili gelişmeleri eserlerinde zikretmişlerdir. Daha geç tarihli kaynakların müellifleri ise bunlardaki bilgileri aynen veya biraz değiştirerek aktarmışlardır. Bunlar arasında Mehmed Halife'yi[18], Tevkiî Abdurrahman Abdi Paşa'yı[19], Nâima'yı[20] ve Hammer'i[21] saymak mümkündür.

Bu konuda bilgi vermesi muhtemel resmî kaynaklardan isyanın gerçekleştiği yıla ait *Mühimme* ve *Mühimme Zeyli defterleri* ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Mühimme Defterleri* tasnifinde yer alan 90 numaralı defterin tarihi 1646-47 olup; 91 numaralı defter yine 1646 yılına ait hükümleri ihtiva etmekte, 92 numaralı defterde ise 1656-58 yılının hükümleri bulunmaktadır. Yani 1649 yılının kayıtlarını ihtiva eden defter kayıptır. Diğer taraftan 10 numaralı *Mühimme Zeyli Defteri* 1644-45 yıllarına ait iken, 11 numaralı defter birden 1696 yılına geçmektedir. Bu tasnifteki on sekiz adet defterin içinde hadisenin gerçekleştiği yıla ait bir defter bulunmamaktadır. Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan *Ahkâm defterleri* içinde de 71 numaralı ahkâm defteri 1608-09 yıllarına ait olup, sonraki 72 numaralı ahkâm defterinde ise 1650 yılına ait kayıtlar mevcuttur. Dolayısıyla devlet merkezinden, bu isyanla ilgili Anadolu'daki muhtelif beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve diğer görevlilere hitaben yazıldığı bilinen ferman suretlerinin yer aldığı herhangi bir defterden faydalanmak mümkün değildir.

---

14 Aycibin, *a.g.e.*

15 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, Nevzat Kaya(haz.), Ankara 2003.

16 Ziya Dikkaya, *Vecihî, Devri ve Eseri*, [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi DTCF Ankara 1957]; kezâ, Vecihî Hasan, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 917; Vecîhi ve eseri için ayrıca (Abdülkadir Özcan, "Vecîhî Hasan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, İstanbul 2012, s. 586-587).

17 Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, c. II, Vahit Çabuk(haz.), Ankara 1989. Ancak Solakzâde'nin bu hadiseyle ilgili verdiği bilgiler, aynı dönem müelliflerinden Vecîhi Hasan Efendi tarafından kaleme alınmış *Tarih*'deki ifadelerle birebir örtüşmektedir (Solakzâde'nin kaynakları ve özellikle *Vecîhî*'yi kullanması hususunda (Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2012, s. 58, nt. 236); kezâ Solakzâde'nin "*bizzat şahit olduğu son otuz beş yıllık hadiselerin*" de "*orijinal olmadığı*" hakkındaki bilgi çin (Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 370-72). Bu nedenle bu çalışmada söz konusu iki kaynaktan Vecîhî'nin *Tarih*'i esas alınıp, Solakzâde'nin iktibasları notlarda karşılaştırma için verilmiştir.

18 Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife Tarih-i Gılmanî*, [Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000]; Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* Ömer Karayumak(haz.), İstanbul tarihsiz.

19 Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi, Tahlil ve Metin Tenkidi*, [İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi], İstanbul 1993; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi,* F. Çetin Derin(haz.), İstanbul 2009.

20 *Târih-i Nâ'imâ,* c. III, Mehmet İpşirli(haz.), Ankara 2007.

21 Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* c. III, Mehmed Ata(terc.), İstanbul 1338.

Evliya Çelebi ve diğer müelliflerin verdiği bilgiler aşağıda yer alan başlıklar altında karşılaştırılmalı bir şekilde değerlendirilecektir.

İsyanın çıkış nedenleri
Celâlî elebaşılarının isimleri
Celâlî ordusunun sayısı
Merkez ordusunun sayısı
Topların sayısı
Donanma gemilerinin sayısı
Çarha savaşındaki kayıpların sayısı
Diğer kaynaklarda olmayıp Evliya Çelebi'de bulunan bilgiler
İsyanın çıkış nedeni hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler

Seyahatnâme[1]	"… Vezîria'zam Murâd Paşa Sultân İbrâhîm Hân kanlısı ve Koca Mevlevî vezîr kâtili olması cihetiyle Gürcî Nebî Murâd Paşa'ya dilgîr olup…"
Fezleke[2]	"… bu esnâda üzerinde bulunan ağır hidmetler âhara virilüp mirîye geçen akçası ilgā olunmağla mezbûr harekete gelüp Yeni Câmi' Vak'ası'nda düşen sipâhîler intikāmını vezîrden ve müftîden almağa 'azîmet fikrin itdi…"
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli[3]	"… Ber-vech-i ilzâm mukaddemâ ba'zı mukata'ât zabt edüp zimmetinde küllî mâl-i mîrî bakî kaldığı merhûm Paşa'nın ma'lûmı olan ebnâ'-i sipâhiyândan Gürcü Nebi-ki her muktezây-ımansıb-ı vekâlet, zemân-ı sadâretinde zuhûr eden mukaddemât-ı pürsiş mutâlebe müntic-i kahr u mu'âheze olmak vâhimesine vücûd virüp kendüyü muhâfaza içün başına bir mıkdâr eşkıyâ cem' ve peydâ edüp cem'iyyet etmiş idi …", "… İbrahim Hân niçün hal' ve katl olundu. Ve anın i'dâmına sebeb olan Müfti ve Vezîr sadme-i şemşîr-i intikam ile niçün galtîde-i hâk-i ihlâk u i'dâm olmaz …"
Vecîhî[4]	"… gâh at meydânında bi günâh katl olunan yoldaşlarımızın kanın taleb ederiz deyü şemâtet ve gâh kâtil,i pâdişâh olanların izâ'ati lâzımdır deyü taraf,ı saltanatı himâyet tarîkiyle Anadolu'da cem'iyyete mübâşeret etdiği istimâ' olundukda …"
Gılmânî[5]	"… Atmeydanı'nda bakıyyetü's-süyûf olan sipâh eşkıyâsını Anadolu'da Gürcü Nebi Ağa nâmında kendülere başbuğ ve Katırcızâde Mehmed nâmında bir nefsine bahâdır harâmi ve kesici ittihâz ve mu'în ü nâsır idinüp Sultan İbrahim'in ve Atmeydanı'nda katl olan yoldaşların kanın taleb eylemek içün …"

1 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, , c. III, s. 47
2 Aycibin, *a.g.e.*, s. 1053.
3 Kaya, *a.g.e.*, s. 28.
4 Vecîhî Hasan, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 917, vr. 34a; "… *Atmeydanı'nda günahsız olarak katl edilen yoldaşlarımızın kanını isteriz diyerek şamata çıkarır, bazen de, Sultan İbrahim'in öldürülmesinde dahli bulunanların cezalandırılmaları lazımdır sözleri ile saltanatı koruma iddiası ile Anadolu'da adam toplamaya başladığı duyulurdu …*" (Solakzâde, *a.g.e.*, s. 590).
5 Oral, *a.g.e.*, s. 30.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[6]	"… zimmetinde mâl-ı mîrî vardur diyü taraf-ı mâliyeden defe'ât ve kerrât ile mütâlebe ve taht-ı iltizâmında olan mukata'ât âhere tevcih olınup mirîye geçen akçası ilgâ olunmağla âkıbet kahr u mu'âheze ihtimâline vücûd virüp kendüyi muhâfaza içün ...", "… Atmeydânı vak'asında yoldaşlarımızun katline fetvâ viren Müfti Abdurrahim Efendi'nin katlin isterüz ve Üsküdar'a varup da'vâmuzı bizzât huzur-ı pâdişâhîde dinledürüz diyü …"
Nâimâ	"… mukaddemce …. otuz bin guruşu tutmayıp tekrar taleb etmişler idi…. hizmet-i ma'hûde âhara verilip mirîye geçen bu kadar kîsesi ilga olundu. Âsitâne'de vukû' bulan sipah vak'ası dahi mü'eyyid olup bu vaz'dan kendiye sû-i kasd hiss etmeğin harekete gelip ol vak'a'da düşen sipâhîlerin intikamını vezirden ve müftîden almağa azîmet fikrin etdi…"[7], "… Yeni Câmi Vak'ası'nda bu kadar yoldaşlarımız düştü ve namazı kılınmadı bu fitneye bâ'is olan paşa gitmiş lâkin sebeb-i müstakil olan müftînin dahi hakkından gelmek için da'vâmızı huzur-ı pâdişâhîde görürüz deyü …"[8]

6 Derin, *a.g.e.*, s. 14-15.
7 İpşirli, *a.g.e.*, s. 1221.
8 İpşirli, *a.g.e.*, s. 1210

Gürcü Nebi'nin başlattığı isyanın çıkış nedenleri hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerin üç maddede toplandığı görülmektedir:

• Gürcü Nebi'nin deruhte ettiği mukataaların başkalarına verilmesi ve daha önce gönderdiği paranın kendisinden tekrar talep edilmesi,
• Atmeydanı vak'asında öldürülen sipahilerin ve
• Sultan İbrahim'in katili olarak suçladığı eski veziriazam (Sofu -Koca Mevlevi-Mehmed Paşa) ile müftünün (Şeyhülislam Abdurrahim Efendi) cezalandırılması,

Birinci maddedeki hususlar, Evliya Çelebi'nin yanı sıra, olayı daha muhtasar olarak aktarmış olan *Gılmânî* ile *Vecîhî*'de de kayıtlı değildir. Diğer taraftan seyyah, yukarıdaki hiçbir kaynakta zikredilmediği halde, çok ilginç olarak mevcut Sadrazam Kara Murad Paşa'yı da Sultan İbrahim'in "*kanlısı*" olarak işaret etmiş, üstelik Gürcü Nebi'nin bu yüzden sadrazama kırgın olduğunu belirtmiştir. Bu ayrıntı, Evliya Çelebi'nin dönemin kaynaklarından ayrıldığı başlıca husus olmaktadır. Ayrıca diğer kaynakların hepsinde Celâlî liderinin cezalandırılmasını istediği kişiler arasında müftü zikredilmesine rağmen, Evliya Çelebi bundan da sarf-ı nazar etmiştir. Bunun nedeni ise muhtemelen Abdrurrahim Efendi'yle olan tanışıklığı olmalıdır. Zira kendisi Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın maiyyetinde olarak Beypazarı'nda bulunduğu sırada, babasının vefatını haber vermek üzere İstanbul'dan gönderilen ulağın getirdiği mektuplardan birisi Abdurrahim Efendi'ye aitti.[22]

22 "… *Âsitâne tarafından ulaklar gelüp … ammîlerimden ve Memekzâde efendimden ve Abdürrahim efendimden mektûblar gelüp* …" (Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. II, s. 236). O sıralarda Rumeli pâyesiyle Anadolu kazaskeri olan Memekzâde hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Mustafa Efendi, Memekzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 299.

Celâlî elebaşılarının isimleri

Seyahatnâme[9]	Gürcü Nebi	Katırcıoğlu	Çomar Bölükbaşı	
Fezleke[10]	Gürcü Nebi Ahmed	Niğdeli Nuri Bey	Katırcıoğlu	Kazzaz
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli[11]	Gürcü Nebi	Katırcıoğlu	Kazzaz Ahmed	
Vecîhî[12]	Gürcü Nebi	Katırcıoğlu	Kazzaz Ahmed	
Gılmânî[13]	Gürcü Nebi	Katırcıoğlu		
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[14]	Gürcü Nebi	Katırcıoğlu	Kazzaz Ahmed	
Nâimâ[15]	Gürcü Nebi Ahmed	Niğdeli Nuri Bey	Katırcıoğlu	Kazzaz

Kâtib Çelebi'nin -ve ondan alan Nâimâ'nın- zikrettiği Niğdeli Nuri Bey'i saymazsak Celâlî liderlerinin kimlikleri hakkında kaynakların tamamı hemfikir gibidir. Ancak Evliya Çelebi diğerlerinde geçen Kazzâz Ahmed'i zikretmediği gibi, yine diğer eserlerde bulunmayan Çomar Bölükbaşı ismini ısrarla ortaya atmıştır. Diğer müelliflerce Çomar Bölükbaşı ya Celâlî lideri olacak mertebede görülmemiştir, ya da Evliya Çelebi onu gözünde fazla büyütmüş olmalıdır. Çünkü hem çarpışmalara bizzat şahitlik ederken, hem de olayın bastırılmasının ardından, çeşitli vesilelerde Çomar Bölükbaşı hakkındaki hüsn-i zannını açıkça beyan etmiştir. Nitekim onun savaş esnasında emrindeki kuvvetlerle tam on sekiz defa merkez birliklerine saldırıp her defasında bir kaç kişinin hakkından gelip sağ salim geri dönüşünden sitayişle söz etmektedir.[23] Hattâ Celâlî badiresi atlatıldıktan sonra, Evliya Çelebi tekrar Şam'a dönerken, yolda Eskişehir ile Akşehir arasında bir dağ yolunda Çomar Bölükbaşı'ya rast gelmiş, onun Gürcü Nebi'nin başbölükbaşısı olduğunu öğrenip sohbet ederek hayranlığını ifade etmiş ve Şam Valisi Murtaza Paşa'ya bölükbaşı olmasını sağlamıştır.[24] Diğer kaynaklarda ismi geçmemesine rağmen, bu şahıs hakkında eserinin muhtelif yerlerinde ayrıntılı bilgeler vermiştir.

9 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 47, 50, 51, 52.
10 Aycibin, *a.g.e.,* s. 1054, 1055, 1056, 1057.
11 Kaya, *a.g.e.,* s. 28, 29.
12 Vecihî, *a.g.e.,* vr. 34a; Solakzâde, *a.g.e.,* s. 590-92.
13 Oral, *a.g.e.,* s. 59.
14 Derin, *a.g.e.,* s. 14.
15 İpşirli, *a.g.e.,* s. 1221 vd.
16 "… *mezkûr Celâlîler Âl-i Osmân askeri üzre yüz bin Celâliyle Üsküdar'a gelmek üzre iken* …" (Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 46); keza, "… *Anadolu eyâletleri haşerâtlarına bezl-i mâl eyleyüp başına yigirmi bin asker-i mülevves-i telvis* …"; "… *İslâmbol'u İbrâhîm Hân hûniyçün zâr [u] zebûn ve hâllerin perîşân [u] diyergûn etmeğe ta'ahhüd edüp seksen bin askerine* …"(Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 47).

23 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 51.

24 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 52. Sonradan Murtaza Paşa'nın Sivas Valiliği zamanında Çomar Bölükbaşı Niksar Voyvodalığı'na getirilmişti (Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 146).

Celâlî isyancıların sayısı

Seyahatnâme[16]	20 bin 80 bin 100 bin
Fezleke[17]	Sayı yok. "*kesret*", "*ağır asker*"
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli[18]	Sayı yok. "*bir mikdâr eşkıyâ*"
Vecîhî[19]	10 bin
Gılmânî[20]	100 binden fazla
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[21]	Sayı yok. "*hadden efzûn ve kıyastan bîrûn*"
Nâimâ[22]	15 bin

Gürcü Nebi çeşitli sâiklerle harekete geçmeye kara verdiğinde, etrafa adamlar yollayıp alaybeylerine mektuplar yazmış ve asker toplamaya başlamıştı. Sipah ve silahdar taifesi kendisine tabi olup bayraklar altında serdar ordusu tarzında Konya'ya kadar geldiler. Burada kendilerine Konya sipahileri de katılınca sayıları iyice arttı. Yol üzerinde bu birliklere Çay kasabası civarında bulunan Katırcıoğlu da iltihak etmişti.[25] Evliya Çelebi'nin sayılar konusunda abartılı ifadeler kullandığı genel kabul görmüştür. Bu durum bu isyana katılmış Celâlîlerin sayısında da kendini göstermekle birlikte, yukarıdaki rakamlara bakılırsa *Gılmanî*'de de bu konuda Evliya'dan aşağı kalınmamıştır. Üç ayrı rakamı zikretmiş olması, aslında seyyâhın net bir rakamı işaret etmeye çalışmaktan ziyade, isyancıların sayıca fazlalığına dikkat çekmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Aslında Kâtip Çelebi, Mehmed Halife ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın da aynı amaca matuf ifadeler kullandığı düşünülebilir. Bu bakımdan Evliya Çelebi'nin verdiği ilk rakam olan yirmi bini makul karşılamak mümkündür.

Merkez ordusunun sayısı

Seyahatnâme[23]	44 bin yeniçeri ve taallukatı; 3 bin topçu; 3 bin cebeci; 12 bin bostancı; 12 bin baltacı, aşçı, kilerci vs.
Fezleke[24]	Sayı yok. Umum asker.
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli[25]	50-60 bin

17 "…*ve 'askerin kesretini söyledi* …"; keza, "…*Lâkin gelen 'asker ağır 'asker olup ol seyl-i revânın önüne sedd çeküp durmak hamâkatdir diyü Tavukçu Paşa girü dönüp* …" (Aycibin, *a.g.e.,* s. 1055).

18 "… *içün başına bir mıkdâr eşkıyâ cem' ve peydâ edüp cem'iyyet etmiş idi* …" (Kaya, *a.g.e.,* s. 28).

19 "…*on bin mikdârı asker ile Üsküdar'a doğru hareket ve azîmet etdüği* …" (*Vecihî, a.g.e.,* vr. 34a); Solakzâde, *a.g.e.,* s. 591).

20 "… *katl olan yoldaşların kanın taleb eylemek içün yüz bin ademden ziyâde Üsküdar'da Bulgurlu nâm mahall ü mevzi'e gelüp kondular*…" (Oral, *a.g.e.,* s. 30).

21 "… *velhâsıl giderek cem'iyyetleri hadden efzûn ve kıyâsdan bîrûn olup* …" (Derin, *a.g.e.,* s. 15).

22 "… *hâlâ Gürcü Nebi on beş binden mütecâviz leşker ile* …" (İpşirli, *a.g.e.,* s. 1222).

23 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, , s. 47-48

24 "…*bu def'a sipâhî def'i içün 'umûm üzre Âl-i 'Osmân 'askeri Üsküdar'a geçdüğün görüp* …" (Aycibin, *a.g.e.,* s. 1057).

25 Aycibin, *a.g.e.,* s. 1054); Nâimâ, *a.g.e.,* s. 1225.

Vecîhî[26]	Sayı yok. İstanbul'da mevcut bütün asker. Ayrıca 3 bin yeniçeri yazılması.
Gılmânî[27]	Sayı yok.
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[28]	Sayı yok. Umum askerin hepsi
Nâimâ[29]	Sadrazamın yanında 4 bin yeniçeri, diğerleriyle 10 bin; ayrıca 3 bin yeniçeri yazılması ve İstanbul'daki bütün asker

Evliya Çelebi diğer müelliflere göre sayıları daha net olarak vermekten sakınmamış olmakla birlikte, diğer kaynaklarda da çeşitli sınıflara ait askerin sayısı tam olarak kaydedilmiştir. Fakat burada merkez ordunun sayısı açısından kabul edilmesi gereken durum şudur ki, Evliya'nın haricindeki kaynakların da zikrettiği üzere İstanbul yakasında yeniçeri, sipah, cebeci, topçu, acemi, bostancı, baltacı vs. hangi sınıfa mensup ne kadar asker varsa hepsi Üsküdar'a geçirilmişti. Çünkü gelen asilerin sayısı kalabalık olup, yapılan bütün ikazlara rağmen dağılmayarak Üsküdar'a yani payitahtın dibine kadar gelmişlerdi. Sarayı, sadrazamı ve vezirleri telaş sarmıştı. İstanbul'da sadece korucu ve oturak olanlar kalmış, hatta asker kalmadığından geceleri mahalleleri beklemek üzere mahalle halkından on-onbeş kişinin pâspânlık yapması hakkında ferman çıkmıştı. Emniyet açısından İstanbul dışından şehre gelen çoban ve mandıracıların silahla dolaşmaları da yasaklanmıştı.[26] Bu yüzden merkez ordunun sayısı hakkında yukarıdaki rakamlar fazla abartılı olmamalıdır.

Topların sayısı

Seyahatnâme[30]	200 şahi; 40 balyemez ve kolomborna
Fezleke[31]	Sayı yok, toplar lafzı var
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli	Bahis yok.
Vecîhî[32]	60 aded
Gılmânî	Bilgi yok
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[33]	Sayı yok, toplar lafzı var
Nâimâ[34]	Sayı yok, toplar lafzı var

25 "… *bir ki gün içinde deşt ü sahrâ hıyâm ü reng-âreng-i Süreyyâ-intizâm ile mâl-â-mâl oldu. Ekall-i müteyakkın elli-altmış kadar asker mücte-mi' olmuş iken …*" (Kaya, *a.g.e.,* 29).

26 "… *İstanbul'da mevcûd olan askerin Üsküdar'a geçmesi fermân olunup …*"; "… *üç bin yeniçeri kapuya çıkarılıp altı bölük ağaları neferâtıyla Üsküdar'a geçürüldü …*" (Vecîhî, *a.g.e.,* vr. 34a); Solakzâde, *a.g.e.,* , s. 591.

27 Diğer kaynaklara nazaran bu hadiseye oldukça kısa yer verilmiş olan *Gılmânî*'de merkez ordusuyla ilgili herhangi bir sayı telaffuz edilmemiştir (Oral, *a.g.e.,* s. 30-31).

28 "… *lâkin öyle bir cem'iyyet-i azîmenin sâde serdâr ile bertaraf olmak ihtimâli ba'îd görülüp belki bizzât Veziria'zaun azimeti iktizâ etmekle Âsitâne bulunan mansûb ve ma'zûl beglerbegiler ve ümerâ ve yeniçeri ağası ve altı bölük ağaları ve sipâh ve yeniçeri ve mevcûd zu'emâ ve erbâb-ı timâr ve cebeci ve topçı ve sâir tavâif ve asâkir umum ve cumhur üzre geçmeğe me'mûr olup envâ'-ı hıyâm-ı reng-ârengile sahrâ-yı Üsküdar sahn-ı lâlezâra döndü …*" (Derin, *a.g.e.,* s. 15).

26 Nâimâ, *a.g.e.,* , s. 1225.

Kaynakların bir kısmında toplardan hiç bahis yok iken, bazısında sadece topların Üsküdar yakasına geçirildiğine temas edilmiş, *Vecihî*'de ise altmış adet "*alay topları*"ndan bahsedilmiştir. Dolayısıyla Celâlî ordusuyla savaşmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçirilen topların cinsi ve sayısı hakkında en ayrıntılı malumat yine Evliya Çelebi'de bulunmaktadır. Ancak toplar için verdiği rakam, özellikle şahî topları için gerçekten fazla gözükmektedir. Yeniçeri metrisleri önüne dizilmiş topları tek tek saymış mıdır bilinmez, ama hadisenin bizzat şahidi olduğu, merkezin de büyük bir telaş içinde bulunduğu dikkate alındığında, toplar hakkında verdiği bilginin, rakam biraz daha indirilmek kaydıyla kabul edilebilir mahiyette olduğu söylenebilir.

Donanma gemilerinin sayısı

Seyahatnâme[35]	40 kadırga, 5 bin asker
Fezleke[36]	Bahis yok
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli	Bahis yok
Vecîhî[37]	4 çekdiri, bir mikdar yeniçeri
Gılmânî	Bahis yok
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi	Bahis yok
Nâimâ[38]	Sayı yok, bahis var.

Gürcü Nebi ve ordusunun İstanbul'a doğru yaklaştığı haber alınınca Serasker olarak tayin edilen eski Erzurum Valisi Tavukçu (Defterdarzade) Mehmed Paşa bir miktar süvari askeri ve yeniçeri ile kendisini karşılamak üzere İzmit taraflarına gönderilmişti. Celâlî isyancıları geçirmemek için yeniçeriler yollara hendekler kazıp metrislere girmişlerdi.[27] Bunlara destek olmak üzere de donanma gemilerinden bazılarına bir mikdar yeniçeri bindirilerek sahil boyunca gönderilmişti. İşte bu gemilerin sayısı ve taşıdığı asker mikdarı hadiseyi anlatan kaynaklarda farklı olarak yer almıştır. *Vecihî*'de gemi sayısı dört olarak verilirken, diğerlerinde sayı zikredilmez. Nâimâ gemilerdeki askerin mikdarını diğer kaynaklardan aktararak "*on beş oda yeniçeri*" şeklinde kaydetmişken diğer müelliflerde bu konuda da bilgi yoktur. Ancak Evliya Çelebi'de hem gemi sayısı hem de asker mikdarı net

29 İpşirli, *a.g.e.,* s. 1224-25.
30 "*… iki yüz pâre şâhî topları ve kırk pâre balyemez ve kolomborna topları yeniçeri meterisleri önüne zeyn edüp …*" (Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 47).
31 "*… Cumâdelâhirenin on sekizinci güni … ve toplar çekildi* (Aycibin, *a.g.e.,* s. 1056).
32 "*… ve altmış aded alay topları dahi geçürüldü …*" (Vecîhî, *a.g.e.,* vr. 34b); Solakzâde, *a.g.e.,* s. 592.
33 "*… ve alay topları çekildi …*" (Derin, *a.g.e.,* s. 15).
34 "*…ve toplar tahi geçirip metris ve hendekler kazdırup oturdular …*" (İpşirli, *a.g.e.,* s. 1225).
35 "*… Hemân sadrıa'zam Kapudan (---) Paşa'ya fermân edüp kırk pâre donanma-yı hümâyûn kadırgalarıyla beş bin asker ta'yîn edüp İzmit Boğazı yollarına gidüp …*" (Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 48).
36 Kâtib Çelebi, İzmit taraflarına gönderilen gemiler hakkında bilgi vermezken, sadece Celâlî ordusu Kartal menzilinden hareket ettiğinde deniz kenarından top atmak üzere Çatra-patra-zâde Ali Ağa'nın bu bölgeye bir kadırga ile gönderildiğini kaydeder (Aycibin, *a.g.e.,*, s. 1056).

27 Aycibin, *a.g.e.,*, s. 1055.

olarak belirtilmiştir. Fakat Evliya'da gemilerin adedi on misli fazla olarak kırktır ve asker mikdarını da beş bin olarak kaydetmiştir. Aslında, her yeniçeri odasında yüz nefer bulunduğu[28] göz önüne alındığında Evliya'daki gemi ve asker sayısının kendi içinde makul olduğu görülür. Diğer taraftan Nâimâ, İzmit'e Tavukçu Mehmed Paşa'yla öncü kuvvetler olarak gönderilen yeniçeriler ile Celâlî elebaşısı Katırcıoğlu arasında geçtiği iddia edilen muhavereyi ayrıntılı bir şekilde aktarırken, kadırgalarla kıyıya yaklaşan yeniçerilerden de bahsetmiş, ancak gemilerin sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[29] Netice olarak, kaynakların ifadesinden İzmit tarafına destek amaçlı kadırgalar ve yeniçerilerin gönderildiği bellidir. Ancak gemi sayısı için Evliya'nın verdiği kırk rakamı da, toplar gibi oldukça yüksek gibi durmaktadır.

Çarha savaşındaki kayıpların sayısı

Seyahatnâme[39]	Defterdarzade Tavukçu Mehmed Paşa 700; maiyetindeki Şamlı Osman Ağa 1000 Celâlî öldürüyor; Paşanın adamlarından 70 kayıp var
Fezleke[40]	Celâlî liderleri Katırcıoğlu ve Kazzaz Ahmed pusuda 1500 askeri telef ediyor
Ravzatü'l-ebrâr Zeyli[41]	Bilgi yok. Celâlîlerin yenildiği.
Vecîhî[42]	Bilgi yok. Katırcıoğlu'nun şecaatinden ve Celâlîlerin yenildiğinden bahis var
Gılmânî[43]	Celâlî Katırcıoğlu 700 askeri pusuda öldürüyor
Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi[44]	Sayı yok. Ordu-yı hümayun çarhacıları mağlup oluyor
Nâimâ[45]	Ordudan 500-600 kişi, Tavukçu Paşa'nın mağlup olup kaçtığı

Celâlilerin ilk hareketlerinden itibaren İstanbul'a gelene kadar merkezden gönderilen görevliler vasıtasıyla yapılan görüşmelerde Gürcü Nebi'nin istekleri bir ölçüde yumuşatılmıştı. İlk önce eski sadrazam (Sofu –Koca Mevlevi- Mehmed Paşa) ve şeyhülislamın (Abdurrahim Efendi) katlini talep ederken, sonrasında

37 "…*dört aded çekdürürler ile bir mikdâr yeniçeri …*" (Vecihî, *a.g.e.,* vr. 34b); Solakzâde, *a.g.e.,* s. 592.

38 "… *deryâdan sefîneler ile on beş oda yeniçeri dahi irsâl olunmuşdu …*" (İpşirli, *a.g.e.,* s. 1225).

39 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 50-51.

40 Aycibin, , *a.g.e.,*s. 1056.

41 "… *cem'iyyet-i erbâb-ı şakâ perîşân ve mâhce-i râyet-i şevketleri mihr-i garip-âsâ nihân olup …*" (Kaya, , *a.g.e.,*s. 50).

42 "… *ehl-i fesâdı arsa-i âşubda helâk ve darb-ı tîğ-i hûziz ve zahm-i sinân-ı sertiz ile âğeşte-i hûn ve hâkk etdiler gitdikce bîtâb ve tüvân olarak istihlâs ile bi'l-külliye perîşân oldular …* (Vecihî, , *a.g.e.,*vr. 34b-35ba); *Solakzâde* (Çabuk, *a.g.e.,*, s. 592)

43 Oral, , *a.g.e.,*s. 31.

44 "… *ordu-yı hümâyûn çarhacıları mağlûb olup Sadrazam'ın alayına döküldüler. Bu esnâda nüfus-ı kesîre helâk olmuşidi …*" (Derin, , *a.g.e.,*s. 16).

45 İpşirli, , *a.g.e.,*s. 1230-31.

28 Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA),* c. XLIII, s. 457.

29 İpşirli, *a.g.e.,* s. 1226.

azillerine razı olmuş, veziriazam zaten değişmiş olduğundan, Kartal'a geldiğinde müftünün azledilmesi isteği de kabul edilmeyip ordusunu dağıtması bildirilmişti. Bu gelişme üzerine, Gürcü Nebi belki de gerçek amacını ortaya koyacak şekilde kendisine Türkmen Ağalığı, Katırcıoğlu ile Kazzâz Ahmed'e de birer sancak verilmesi şartıyla teklife razı olduğunu bildirdi. Bu hal üzere Celâlî ordusu Üsküdar'a doğru yaklaşıp Bulgurlu tepelerinde mevzilenmiş ve barış görüşmeleri için her iki taraf beklemeye başlamıştı.[30] Talep edilen ağalık ve sancakların emirleri yazılırken, eski Bursa beyinin, Celâlîlerin kendisine ve askerlerine saldırdığı yönündeki şikâyeti üzerine, muhaliflerin de etkisiyle savaş kararı alındı[31]. Çarhacı[32] olarak Defterdarzade Tavukçu Mehmed Paşa tayin edildi. Celâlîlerin çarhacısı ise Katırcıoğlu idi. Her iki taraf arasındaki çarpışmalar Kayışpınarı tepeleri eteğinde cereyan etti.

İşte bu çarpışmalar esnasında her iki taraftan meydana gelen kayıpların sayısı konusunda Evliya Çelebi diğer müelliflerden tamamen ayrılmaktadır. Ona göre, padişah tarafından huzura çağırılıp çarhacı tayin edilen Defterdar (Tavukçu) Mehmed Paşa ve emrindeki ağalar büyük yararlıklar göstermişler ve Celâlî çarhacılarını perişan etmişlerdir. Mehmed Paşa'nın yaptığı saldırıda yedi yüz asi öldürülmüş, maiyetindeki Şamlı Osman Ağa'nın saldırısında ise bin Celâlî telef edilmiştir. Bu çarha savaşlarında paşanın adamlarından ise sadece yetmiş kayıp verilmiştir. Ancak diğer kaynaklar ve özellikle muasır müelliflerden Kâtib Çelebi, Evliya'nın anlattıklarının tam tersini söylemektedir. Ona göre, Katırcıoğlu ilk hamleyi yaptıktan sonra yenilmiş gibi yapıp hile ile geri çekilmiş, Tavukçu Paşa da onu kaçıyor sanıp ardına düşünce ormanın içine sakladığı sekbân askeri ortaya çıkıp kısa sürede paşanın bin beş yüz askerini öldürmüştü. Ardından Katırcıoğlu kaçan askerlerin peşine düşmüş, Tavukçu Paşa'yı elinde mızrakla kovalamış ve merkez ordusu "*inhizâma karîb*" olmuştu. Hatta bu çarpışmalarda çarha birlikleri içinde yer alan bazı paşa ve beyler de hayatını kaybetmişti. Katırcıoğlu yeniçerilerin pusuda olduğunu düşünerek daha fazla ilerlememişti. Gürcü Nebi ve emrindekiler de bu andan sonra "*ulü'l-emr ile mukātele câ'iz değil*" diyerek çadırlara bile uğramadan dönüp gitmişlerdi.[33] Merkez ordusu da peşlerinden hücum edip bir kısmını öldürmüş, kurtulanlar da her bir tarafa dağılmışlardı.

---

30 Evliya Çelebi'de barış görüşmeleri hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

31 Aycibin*a.g.e.,* c. III,, s. 1056.

32 Savaşta çarpışan öncü birlikler olan çarhacılar hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, "Çarhacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VIII, s. 229-30.

33 Aycibin, *a.g.e.,*, s. 1057; Nâimâ, *a.g.e.,*, s. 1231.

Evliya Çelebi'nin çarha savaşı ve özellikle bu birliklerin başındaki Defterdarzade (Tavukçu) Mehmed Paşa'yla ilgili verdiği bilgiler şüphesiz tarafsız değildir. Çünkü Mehmed Paşa Evliya'nın hem akrabası hem de velinimeti idi. Yıllarca yanında görev yapmıştı. Dolayısıyla onun başarısızlığını ifade etmek elbette ahde vefasızlık olacaktı. Bu yüzden seyyahın bu konudaki düşüncelerini, böyle hissi bir sâik altında kaleme alınmış ifadeler olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Diğer kaynaklarda olmayıp Evliya Çelebi'de bulunan bilgiler

Buraya kadar çeşitli başlıklar altında incelenen kısımlar, Evliya Çelebi ile muasır veya nisbeten yakın dönem kaynaklarında yer alan hususlardır. Bunların haricinde seyyahın verdiği bazı bilgiler vardır ki, hiçbir kaynakta bulunmaz. Bu yüzden bu bilgileri diğer kaynaklardan karşılaştırma şansı da yoktur. Bu konular aşağıda maddeler halinde incelenecektir.

Padişahın Üsküdar Bahçesi'ne geçmesi

Evliya Çelebi, bostancı neferlerinin Üsküdar'a geçirilmesi sırasında, padişahın da bizzat "*baştarda-i hümâyûna*" binerek Üsküdar Bahçesi'ne geldiğini yazmıştır[34]. Ancak bostancıların karşıya geçirilmesi konusuna yer veren *Fezleke*, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli* ve *Nâimâ*'da bu bilgi yer almaz. Üstelik Evliya'ya göre sadece bostancılar değil, sayıları on iki bine ulaşan baltacı, aşçı, helvacı, kilerci, ekmekçi, ahır görevlileri, yedekçiler, kopilciler, zülüflü baltacılar da Üsküdar'a geçmiştir. Padişahın Üsküdar'a geçtiği bilgisini Evliya nereden almıştır bilinmez ama böyle tehlikeli bir isyan ortamında, Celâlîlerin mevzilendiği bölgeye çok yakın olan Üsküdar Bahçesi'ne padişahın gitmiş olması ihtimali oldukça zayıf görünmektedir.

Çarha savaşıyla ilgili verdiği bilgiler

Bu çarpışmalar hakkında yukarıda bahsedilenlere ilave olarak Evliya'da yine diğer eserlerde yer almayan bazı ilginç malumat göze çarpmaktadır. Ona göre Çarhacı Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın kapı halkı dört bin ciritli atlı birliği ve iki bin piyade askerden meydana geliyordu. Paşa bu birliklerin hem Celâlîlerle hem de merkez ordunun diğer sınıflarıyla karışmaması için, atların gemlerine ve as-

34 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III,, s. 48.

kerlerin başlarına birer zira uzunluğunda yeşil darayi kumaşı bağlatmıştır. Yine Evliya'ya göre, paşanın maiyyetinde ayrıca yüz elli kapıcıbaşısı ve üç yüz iç ağası da bulunuyordu. Emrindeki birlikler, Erzurum valiliğinden beri hizmetinde olan yirmi yedi bayraktan mürekkeb sekban ve sarıca askerleriydi.

Evliya'nın anlatımına göre, paşanın çarhacı birlikleri asiler üzerine yedi hamle yapmışlar, sonuncusunda Mehmed Paşa'nın "*nice yüz nâmdâr yiğitleri şehîd*" olmuştur. İşte Evliya Çelebi burada, aslında çarha savaşında verilen kayıpla ilgili gerçek rakamı bir nevi ağzından kaçırmış gibi durmaktadır. Halbuki yukarıda ilgili yerde, paşanın askerinden sadece yetmiş kişinin hayatını kaybettiğine yer vermişti. Ayrıca yine yukarıda Çomar Bölükbaşı bahsinde zikredildiği üzere, onun paşanın çarha birlikleri üzerine on sekiz defa saldırdığı bilgisi de diğer kaynaklarda yer almayan ayrıntılar arasındadır. Evliya'ya göre, çarha savaşındaki başarısından dolayı Mehmed Paşa'nın adamlarından Şamlı Osman Ağa'ya Amasya sancağı ihsan edilmiş; yetmiş ağasına hil'at, yüz elli adamına da zeamet, timar ve sipahlık verilmiştir. Bütün bu ifadelerin velinimeti Defterdar Mehmed Paşa'ya bir pay çıkarma amacı taşıdığı anlaşılsa da, yine de bu kadar ayrıntıyı büyük bir vukufiyetle aktarması, hadisenin layıkıyla anlaşılmasına katkı yapacak önemdedir.

Savaş sonunda bozulan ve geri çekilen Celâlî birliklerinin Mehmed Paşa tarafından Gebze yolu üzerindeki Kemikli Ali Baba mıntıkasına kadar takip edilip üç bin kelle alındığı; Üsküdar'daki askerin İstanbul tarafına kaçışını engellemek için bütün iskelelere yeniçeri ve acemi zabitlerinin tayin edilip, Üsküdar'dan Anadoluhisarı'na kadar olan bütün iskelelerdeki gemi ve kayıkların geri gönderildiği bilgisi de Evliya Çelebi'nin verdiği diğer ayrıntı malumat arasındadır. Bu tedbirler ona göre Çarhacı Defterdarzade Mehmed Paşa'nın eseridir ve bu şekilde gemilerle karşıya geçmekten ümidini kesen askerin çarpışmaya katılması da onun sayesinde olmuştur. Diğer taraftan, geri çekilen Celâlîlerden kalan mal ve eşyanın yağması esnasında, Üsküdar'daki bağcıların da bunlardan oldukça pay aldıklarını, hepsinin birer Gürcü gulâmı ve Celâlî hizmetkârı edindiği bilgisini de kaydetmektedir.

Celâlilerle yapılan savaşı seyre gelen siviller

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si esas itibariyle siyasî bir tarih metni değildir. Eserinde, gezdiği gördüğü yerlerin, karşılaştığı hadiselerin sosyal yönlerini de aktarmaya gayret etmiştir. Hatta bu tür konular onun özel olarak ilgi duyduğu, öğrenmeye çalıştığı ve eserine kaydettiği fasıllar arasındadır. Burada incelediği-

miz, doğrudan payitahtı tehdit edecek şekilde oldukça tehlikeli bir boyuta ulaşan bir isyan ve akabinde gerçekleşen bir savaş karışıklığı anında bile Evliya Çelebi, bu kasvetli zeminden tamamen farklı, dönemin hiçbir müellifinin dikkatini çekmeyen ve hatta belki de hiç umursamadıkları sosyal bir konu olan savaşı seyre gelen sivillerin durumunu eserine aktarmıştır. Hatta bu vak'a dolayısıyla kaleme aldığı bilgilerin içinde belki de en orijinal en ilginç kısım da burasıdır denebilir.

Yaz sıcağında, on binlerce asker, tonlarca mühimmat ve lojistik malzemenin yüzlerce kayık ve gemiyle Üsküdar'a aktarılmaya çalışıldığı bir keşmekeş içinde bazı siviller de bu fırsatı kaçırmamış ve hadiseyi yerinde seyretmek üzere akın akın İstanbul yakasından Üsküdar'a geçmişlerdi. İşte Evliya Çelebi de bu savaş hengâmesi içinde bir taraftan siyasi ve askeri gelişmeleri takip ederken, diğer taraftan da asıl ilgi alanı olan bu meraklı insan kalabalığının tasvirine girişmiştir: Hangi nedenle yola çıktıkları, mensup oldukları sosyal çevre, giydikleri kıyafetler, yol boyunca tükettikleri yiyecekler, aralarındaki boş ve lüzumsuz konuşmalar, birbirlerine ve çevredekilere karşı davranış ve hitap biçimleri, savaşa giden askerlere takılanlar, şakalaşanlar, alay edenler; Karacaahmet civarında gözlük ve dürbünle Bulgurlu'daki savaşı izleyip diğerlerine aktaranlar; mezarlık içinde feracelerinin üzerine oturup eğlenenler; havayi fişek atanlar, top oynayanlar, tef çalanlar; evlerindeki eski yay ve okları alıp güyâ Celâlî kırmaya gelenler; Üsküdar'ın isminin nereden geldiğini tartışanlar!.. Evliya Çelebi, asker içinde yürüyerek gittiklerini belirttiği bu güruhun davranış biçimlerini tam anlamıyla aktarmaya çalışmıştır. Verdiği bilgiler sosyal tarih açısından son derece mühim kayıtlardır. Bu bakımdan, her ne kadar *Seyahatnâme* metni tam olarak yayınlanmış olsa da, söz konusu pasajlar, bu tür konularla ilgilenenlerin nazar-ı dikkatine sunulmak üzere aşağıda ek olarak ayrıca verilmiştir.

Sonuç

İstanbul'a kadar ulaşan tehlikeli bir Celâlî ayaklanmasıyla ilgili olarak, merkeze Evliya Çelebi'nin *Seyahahatnâme*'si alınıp, dönemin diğer kaynaklarıyla yapılan karşılaştırmada, her ne kadar müellifin bazı olayları aktarırken hissi ve tarafgir davrandığı ve verdiği kimi rakamların tartışmalı olduğu görülmesine rağmen, özellikle diğer eserlerde yer almayan bazı mühim ayrıntılara temas etmiş olması nedeniyle, bu hadise için birinci elden kaynaklık edecek mahiyette olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca diğer kroniklerde bulunmayan çok farklı bilgilere de yer verilmiş olması, en azından bu vak'anın izahında *Seyahatnâme*'nin değerini ay-

rıca artırmıştır. Taraflı ifadeler ve abartılı rakamlar hususu göz önünde tutularak diğer kaynakları tamamlayıcı bir kıymette bulunduğu tekraren belirtilmelidir.

Ek 1: Evliya Çelebi'nin savaşı seyre giden siviller hakkındaki ifadeleri[35]

Bu kerre derûn-ı askerde bir güft [u] gû olup kelimât-ı evzâ', etvâr-ı turrehât u zimâm ve gassâl-ı tiryâkiyânın elfâz-ı mühmelelerin beyân eder

Evvelâ hâk-i İslâmbol gerçi çelebi ve zarîf ve pür ma'rifet ve musannif ve mü'ellif ve sâhib-i tab' u reşîd ve necîb u halûk ve halîm ü selîm kimesneler olur ammâ tiryâkî ve berşnâkleri gâyet lecûc ve fassâl ve dehhâl ve heccâv olurlar. Bu Üsküdar ma'rekesi gününde niçe bin atlas ve dîbâ ve şîb u zerbâfa gark olmuş gözü sürmeli ve başı misvâklı, eli mercân tesbîhli Kadızâde tarîkinden geçinür şahıs mürâyî ökçesiz kırkar dirhem nârin pabuç geyer çelebiler birkaç gice mukaddem Üsküdar'a geçüp cenk seyrine gelüp güyâ Kâğızhâne ve Okmeydânı teferrücüne çıkmışlardır. Müddet-i medîd-i ömründe kapusundan taşra çıkup gün yüzü görmemiş lapadandin hoppa ve zır-zop bel-hop çelebiler Üsküdar'da bâğlarda ve Karaca Ahmed Sultân tekyesi ve Miskinler tekyesi yanında küme küme, cavk cavk olup mezâristân bâğistân içre ferrâcelerin altlarına koyup kimi hevâyî fişek atar ve kimisi yine urmaca top oynar, kimi murabba' ve kâr u nakş okur, kimi dübeyt ü taksîm ve varsağı okuyup def ü kudûm çalıp gûnâ-gûn şakalar eder.

Beri tarafda âdem deryâsı ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâle âmâde olup cân bâzârına düşmüşler, bunlar bir yire üşmüşler. Bir hây-hû şaka ile vâdî-i zevk u şevke yetmişler.

Niçe bin za'îf ü nahîf ve bîçâre, çekirge bacaklı eli kalemtraş bıçaklı tiryâkîler burunlarının sümüğün akıdup maslûbun min-indillah şeklinde kec-gerdân ve kec-dehân ve şütür-leb olup salyaları göğsüne akmış, dili bir karış dehânından taşra çıkmış, menhûslar sürünür ve birer yire haşr olup o şiddet-i hârda nâzük sûf ferrâce ve beyâz Ahmedâbâd'ın Hind bezi sâdeleri geyüp destârların kec kılup ellerinde birer yelpâze ve birer arka *[31b]* kaşıyacakları ile cenk seyrine gelmişler.

Niçesi elinde oku yayı var ammâ oklarının yeleklerin kırk elli yıldan berü güve yemiş ammâ yine fonta kelâmı yerinde "Bre vur kahbe Celâlîyi bre kralım Celâlîyi" deyü kendüye takviyet verir. Kimisi bir yire cem' olup eydürler "Bre cânım! Bu Üsküdar, Eskidâr'dan galat üstü açık bir zindân-ı dârdır. Kal'ası ve dervezeleri yok. Levendât makûlesi haşerâtı çok. Celâlî mel'ûnları bir kerre şu Bulgurlu dağlarından nümâyân olup aşağı asker-i İslâm üzre at bıraksa cümle Üsküdar halkın Kızkullesi'nde deryâya döker.

35 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* c. III, s. 48-50.

Ol günde vâveylâ ve vâ-veledâ olup bir kayık bin altuna bulunmaz, hâl neye müncer olur. "Ananın babanın bir daneciği idim, *el-hükmü lillâh"* der. Ba'zısının yelpâzesi elinde, tütün kîsesi belinde altı boğum Diyârıbekr'in ebrî nârenc çubuğuna, Bursa'nın imâm lülesine Cebeliye ve Latkiye ve Yenice'nin karınca ayağı doğranmış mümessek duhânın içerek murabba'ât fasılları ederek bu deryâ-misâl asker içre ol izdihâmda piyâde giderek har har solur.

Niçesi tuman peçe olup ayağına na'lin geyüp elinde asâsı ile reftâr eder. Kimisi bir ayağına çizme ve bir ayağına kubâdî pâbuç geymiş. Kimi semmûr kürkün hizmetkârına vermiş oğlanıyla müşâvere ederek "Acabâ oğlan! şu cengi kankı bâğdan ve kankı dağdan seyr-i temâşâ etsek ve ne yüzden yük aklığı etsek?" der.

Niçesi ol izdihâmda şâhrâh üzre oturup pasâtırma ve sucâyık ve kaşâkaval panayırı ve kestâne ve leblebi ve fındık ve fısdık tenâvül ederler.

Niçesi esb-i şâh-ı gedâya süvâr olup "Oğlan! Kılıcınla ensemden ayrılma, 'bre vur' dediğim zamân ol ân amân verme vur", deyü gulâmına tenbîh eder. Gulâmı eydür "Sultânım kılıç ile ensenizden kimi vurayım?" der. "Kahpezâde beni uracak değilsin a! Celâlîyi ur!" der.

Niçesi ata süvâr olup çeşminin kuvvet-i basarı ve kudret-i nazarı kalmayup burnuna gözlüğün geçirüp bakar. Kimi dûrbîn ile Bulgurlu dağında meydân-ı ma'rekede atılan çarhacı tüfenklerine bakup, "Hay kahpe oğlu, ne pek gülbânklı tüfenk atdı!" deyüp Bulgurlu dağında atılan tüfenkden Miskinler tekyesi önünde, "Bre miskîn tiryâkî! Korkarak hay urdu, hay kodu, hay düşdü, hay kaşdı. Acebâ bizden midir?" der. Birisi, "yok onlardandır" der. Birisi eydür, "Ya anlar kâfir midir?" der, birisi "Kâfirden beş beterdir kim buldu belâsın" deyüp niçe gûne şütûm-ı galîzalar eder. Kimisi "Hay şâhbâz yiğit idi, Hak rahmet eyleye!" deyü ağlar.

Kimi acele ile cenge giden âdemlerden su ister, vermese "Hasan-Hüseyin düşmanı mısın?" der. Kimisi, "Ağa çek atın başını, benim lüleme bir çakmacık çaka" der. Niçelerinin keyfi yetişüp öz lehçe-i mahsûsuyla haltiyyât-ı kalenderî kelimâtlar ederdi.

Ve niçe bin bî-tâb u bî-mecâl kalmış muharrâ tiryâkîler ileri gitmeğe mecâli kalmayup refîklerine eydür "Birâder, Allahu a'lem bizim asker bozulursa dîn kurnaz ve burnaz koknaz" İhtimâlcileri miskînler mezâristânı sedlerinde seng-i mezârlar üzre ferrâcelerin altlarına koyup kimi gemi meymûnu gibi oturur, kimi kazığa urulmuş gibi ayakların sarkıdup oturur ve âyende vü revendeye ta'n-âmîz nükteler ile zebân-dırâzlık edüp gözüne kestirdiği cenge giden âdemlere ve niçe a'yân

[u] eşrâfa "Ağa uğurlar olsun ve gâzânız kutlu olsun. Bolay kim evine oğlanın ile bir baş göndereydin" der. Biri dahi "Ağa sen bunun sözüne bakma ve tehlikeye kendini atma. Bu cenk yerinde baş çok olacakdır. Bir baş satın alup ehline geçüp bir baş ile var", der. Ba'zısı "Ağa gâzân kutlu olsun. Bolay kim şu gazâda sana şehâdet müyesser ola". Ba'zısı garîb âdemdir, "Allah versin şehîdliği", der. Ve kimi dahi "Ağa bu silâhı bît bâzârından âriyetî mi aldın" der. Biri "Yok şirdenzâdeden ödünç aldı," der.

Yine ba'zısı bir şey tenâvül ederek giderken birisi "Çelebi ne yersin?" der. Birisi "Necâset etmeği yer" der. Kimisi "Ağa vasiyyet hakdır. Üsküdar arz-ı mukaddese hâkidir. Cenge gidiyisen sen vasiyyet eyle, sana kankı mezârı kazalım?" der. Kimi "Ağa kılıcın belinden düşdü, kaldır!" der. Kimisi "Ağa hizmetkârın yayan gidemeyüp kuma döndü, gitdi" der. Kimi "Ağacığım gayret eyle, boklu şehîd olmayup hür şehîd olup dîn uğuruna sağ gelmeyesin!" der. Kimi "Ağa altındaki değirmen beygiridir. Ökçe ile sakın sıçratma. Başından sarığın düşer" der. Kimisi eydür "Çelebi, ata kendin pek bağla, kayışı yağla, vâlidenden cüdâ düşeceğine ağla!" der. Kimi "Çelebi, paşa suyu *[32a]* geçdi mi?" der. Biri, "Helâlleşmeyüp üç talâk harâmlaşup geldi" der. Niçesi "Ağa atın başı peke benzer, evdeki gibi cenkde çatışma!" der. Kimisi "Kendin aldırma, gayret eyle, benzin sararmış" der.

Niçesi "Çelebi, gine gelir misin?" der. Birisi eydür "Gine geleceğim değil" diyene "Geleceğine şüphem vardır" Kimisi ba'zı hoppa çelebilerdir. Yoldan geçen askerî tâ'ifesine "A adamcığım, bu elindeki ucu demirli ağaç sırık nedir" der. Kimisi "Bak a âdem, sen âdem öldürmeğe mi gidersin. Var Celâlîyi öldür, Üsküdar'a gelmesin" der. Niçe umûr-dîde şekilli olanları bir yere cem' olup eydirler: "Hemân Celâlîler Bulgurlu dağlarından göründüğü gibi bu cümle Üsküdar askeri Haydarpaşa bâğçesinden fi'l-hâl denizi kesüp bâğlar içinden akıdup Celâlîler denizin öte tarafında kalup ne cenk ü ne cidâl olup Celâlîlere acâ'ib renk olup hâ'ib [ü] hâsır dönüp giderlerdi" deyü bu gûne şütür-gürbe müşâvere-i laklaka ederlerdi.

Bu Üsküdar cenginde bu gûne niçe yüz bin âdem deryâsı dağı taşı dutup cemî'isi temâşâcı idi. Hudâ âlimdir, eğer çarhacı Defterdârzâde Mehemmed Paşa talî'a-i asker olup Gürcî Nebî askeriyle germâ-germ cenk etmeğe ikdâm-ı tâm etmese, Üsküdar sahrâsında mâlamâl ve leb-ber-leb olan âdem deryâsına Celâlîler at kosa Hudâ hakkı beş kerre yüz bin benî Âdem'i Celâlîler deryâya dökerlerdi.

Foto: Sebahattin Özveren

Şehrin Misafirleri: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar

YRD. DOÇ. DR. SERDAR GENÇ
Balıkesir Üniversitesi

İstanbul, erken dönemden itibaren taşrada yaşayan Osmanlı ahâlisi için bir cazibe merkezi olmuştur. Taşrada güvenliğin sağlanamaması ve sosyo-ekonomik birtakım sebeplerle Anadolu ve Rumeli başta olmak üzere Osmanlı ülkesinin en ücra köşelerinden İstanbul'a göç yaşanmıştır. Bu göç hareketinin İstanbul'da nüfusu arttırması iaşe, barınma ve entegrasyon gibi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Devlet, taşradan gelen bu göç dalgasını önlemek için tedbirler alma yoluna gitmesine rağmen pek başarılı olamamıştır. Bu göçün yansımalarını Üsküdar'da da görmek mümkündür. Zira Anadolu ve Rumeli'den çeşitli gerekçelerle Üsküdar'a göç edenler olmuştur. Bu çalışmada 18. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'a göç veren şehirler, gelenlerin Üsküdar'da ikamet ettikleri mekânlar, meslekleri, birbirleri ile ve yerleşik Üsküdarlılarla olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Konu ile ilgili ana kaynak olarak 18. Yüzyılın ilk yarısına ait Üsküdar şer'iyye sicilleri incelenmiştir.

Döneme ait siciller ve konu ile ilgili bazı fermanlarda "misafir" veyahut "yabancı" sıfatları, memleketlerinden yola çıkıp çeşitli gerekçelerle İstanbul/Üsküdar'a gelen ve burada ikamet eden şehrin geçici sakinleri için kullanılmıştır. Şer'iyye sicillerinde bunlarla ilgili hükümler çoğunlukla "fi-l-asl" veya "an-asl" ifadeleri ile başlamıştır. 18. Yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'a yönelik bu yatay nüfus hareketinin anlaşılabilmesi için konunun evveliyatına kısaca değinmekte yarar vardır.

Üsküdar Kayık İskelesi, Flandin

Bilindiği üzere II. Mehmed, İstanbul'u fethettikten hemen sonra burayı başkent yaparak şenlendirme faaliyetine başlamıştır. Bu kapsamda bir taraftan şehrin imarına hız verilmişken diğer taraftan şehri bir metropol ve ticaret merkezi haline getirebilmek için sürgün siyaseti uygulamıştır. Böylece Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinden ve yeni fethedilen memleketlerden Müslüman, Hristiyan ve Yahudi aileleri İstanbul'a yerleştirilmiştir. Keza II. Bayezid döneminde de başta İber yarımadasındaki Yahudiler olmak üzere İstanbul'u iskân siyaseti devam ettirilmiştir.[1] Ancak 16. Yüzyılın ortalarından itibaren devlet, İstanbul'un nüfusunu arttırmaya yönelik tedbirler almamış olmasına rağmen şehrin nüfusu artmaya devam etmiştir.[2] Şüphesiz ki bunda İstanbul'un ticari imkanlarının artıp bir metropol haline dönüşmesinin ve Celali isyanları sebebiyle Anadolu'daki asayiş ve vergilendirme sorununun etkisi söz konusudur.[3] Fakat başkentin nüfusundaki bu kontrolsüz artış bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

1 Halil İnalcık, "İstanbul Türk Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, İstanbul 2001, s. 220-239; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), İstanbul 1993, s. 327-328; Mehmet Öz, "1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı İstanbulu I*, Feridun M. Emecen-Emrah Safa Gürkan(ed.), İstanbul 2014, s. 107-125.

2 Kanuni Sultan Süleyman, 1521'de Belgrat'ı fethettikten sonra Hristiyan ve Yahudilerin bir kısmını Samatya Kapısı bölgesine yerleştirmiş ve burada Belgrat mahallesi teşekkül etmiştir. İnalcık, *a.g.m.*, s. 233.

3 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 327-328; M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, c. XIII, (1958), s. 1; İnalcık, *a.g.m.,* s. 233-234.

18. yüzyıla gelindiğinde III. Ahmed ve I. Mahmud devirlerinde de taşradan İstanbul'a nüfus akışı devam etmiştir. Bu dönemde bir taraftan batıda Rus ve Venedik, doğuda İran ile uzun soluklu harplerin yaşanması, taşradaki vergi yükünün artması, âyânın etkisi ve levend eşkıyasının türemesi İstanbul'a taşradan gelen göçün artmasını tetiklemiştir.[4] Devlet ise çıkardığı fermanlarla İstanbul'a yönelik bu göçü engellenmek istemiştir. Çünkü taşradan gelen bu göç, ziraatın aksamasına, göç edenlerin vergi hisselerinin kalanlara yüklenmesine, İstanbul'daki yerleşiklerin rahatının bozulmasına, iaşe sıkıntısına, vebanın yayılmasına ve yangınların artmasına sebep olmakta idi. Bu kapsamda hem taşradaki hem İstanbul'daki idareciler ikaz edilerek, İstanbul'a yerleşmek maksadıyla gelen bu yabancıların şehre alınmayıp geri gönderilmeleri hususunda çaba sarf edilmiştir.[5] Böylece İstanbul ve civarında sık sık denetimler yapılarak kefilsiz olanlar memleketlerine gönderilmiştir[6]. Nitekim 1735 senesinde Üsküdar, Kadıköy, Kartal, Bostancı ve Pendik çevresindeki şüpheli bazı kişilerin 1740 yılında ise şehirde on yılını doldurmamış olanların memleketlerine geri gönderilmeleri kararı alınmıştır.[7]

Hemşehrim Memleket Nere?

18. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'a gelenlerin memleketleri ile ilgili Üsküdar sicillerindeki kayıtlardan yola çıkarak kapsamlı bir tespit ve değerlendirme yapmak mümkündür. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki rotası Üsküdar olan bu göç trafiğinin başlangıcı ekseriyetle Anadolu'dur. Oysa hemen aynı dönemde Eyüp üzerine yapılan bir araştırmada Eyüp'e gelen göçmenlerin/misafirlerin çoğunluğunun Rumelili olduğu belirtilmiştir.[8]

Üsküdar'a yatay nüfus hareketliliğin gerçekleştiği Anadolu vilayet ve kasabaları şunlardır: Akşehir, Ahlat, Aksaray, Amasya, Ankara, Arapkir, Balıkesir, Balya,

4 Aktepe, *a.g.m.*, s. 2-4; *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 5-11; Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, s. 25 (1981), s. 171-172.

5 M. Aktepe, şehre gelen yabancı nüfusun artmasının, hayat pahalılığı ve iş imkânlarının azalmasına sebep olduğunu ve bunun neticesinde de şehirde gayri memnun bir kesimin ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır. Hatta şehrin yabancısı olan bu işsiz güçsüz takımının Patrona isyanında rol oynadıklarına da işaret etmektedir. Nitekim I. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında da bu hadisenin bir benzerinin tekrarlanmaya çalışılması padişahı İstanbul'a gelen nüfus konusunda daha sıkı tedbirler almaya yöneltmiştir. Hatta bu dönemde iş takibi ve şahsi davalarını görmek üzere şehre gelmek isteyenlere dahi izin verilmemeye başlanmıştır. Aktepe, *a.g.m.*, s. 4-5; 9, 11.

6 Kefalet ile ilgili olarak bkz. H. Yunus Apaydın, "Kefalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXV, İstanbul 2002, s. 168-177; Cengiz Kırlı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Seyfi Kenan (ed.), İstanbul 2010, s. 183-212; Cengiz Kırlı-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Fatmagül Demirel(der.), İstanbul 2012, s. 7-20; Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Harput Şehri", *Harput Araştırmaları Dergisi*, c. I, s. 1 (2014), s. 21-47.

7 Aktepe, *a.g.m.*, s. 17-23.

8 Suraiya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan(ed.), İstanbul 1998, s. 37.

Rum Kadını, Gouffier

Beypazarı, Bolu, Boyabad, Bursa, Çankırı, Çemişkezek, Çerkeş, Eğin[9], Ereğli, Erzincan, Erzurum, Gediz, Gördes, Gümüşhane, Hacı Bektaş, İznik, Karaman, Karapınar, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, Ladik, Maçka, Malatya, Manisa, Maraş, Niğde, Osmancık, Safranbolu, Sivas, Sinop, Sivrihisar, Şehabeddin, Şebinkarahisar, Trabzon, Tokat, Tosya, Ürgüp, Yalvaç, Yalvaç Karaağacı ve Yenişehir (Bursa).

Yukarıda yer alan şehir ve kasabalara dikkat edildiğinde Anadolu'nun hemen her köşesinden farklı gerekçelerle Üsküdar'a gelenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Fakat elli yıllık bu süreçte bazı yerleşim yerlerinden birer kişi gelirken bazılarında yoğunluğun daha fazla olduğu görülmektedir. Bunların başında Şebinkarahisar, Kayseri, Kastamonu, Tosya, Bolu, Malatya, Çerkeş, Safranbolu, Eğin ve Ürgüp'ü saymak gerekir.[10] Üsküdar'a yönelik bu trafiğin 18. Yüzyıla has olmadığı bilinmelidir. Zira 17. Yüzyıl sicillerinde Bayburt, Bolu,

9 Zeki Arıkan, 18. Yüzyıl boyunca Eğin'den İstanbul'a göç olduğunu ve bu göçte kasaba ve çevresindeki asayişle ilgili problemlerin etkisine değinmektedir. Ayrıca aşiretler arasındaki problemlerin etkisine de vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Eğin ve civarından erken dönemde başlayan İstanbul'a yönelik göçün Tanzimat ve sonrasında da devam ettiğini belirtmektedir. Bkz. Zeki Arıkan, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi", *OTAM*, c. XIII, (2001), s. 1-64.

10 Bu listeye Maçka'yı da eklemek gerekirdi. Fakat Maçka'dan gelenler genellikle İstanbul'da kazancılık yapmalarına rağmen davalarını Üsküdar mahkemesinde görmüşlerdir. Maçkalılar Üsküdar'da ikamet etmediklerinden listeye dahil edilmemiştir.

Çankırı, Çerkeş, Karahisar-ı şarkî, Tosya ve Ürgüp'ten Üsküdar'a gelenlerle ilgili kayıtlar mevcuttur[11]. Ayrıca bu nüfus hareketliliğinde Üsküdar'da Gerede ve İsfendiyar mahallelerinin bulunması hasebiyle İsfendiyaroğullarından gelen ve şehirde bir külliye inşa ettiren Şemsî Ahmed Paşa'nın da payı söz konusu olmalıdır.[12]

Bunun yanında Rumeli, Mısır/Kahire ve Halep civarından gelenler de mevcuttur. Rumeli'den gelenlerin memleketleri arasında; Avlonya, Aydos, Badracık, Debre, Delvine, Edirne, Filibe, Gümülcine, Istranca, Istarova/Istarvo, İsmail, Kernebeş[13], Keşan, Kili, Niğbolu, Premedi, Priştine, Orfan, Silistre, Sofya, Vize ve Yenişehir vardır[14]. Bu sıralamada şehirler sayıca fazla gibi görülmekle birlikte elli yıllık süre içerisinde buralardan gelen bir ya da birkaç

Türk Kadını, Gouffier

11 *Üsküdar Şer'iyye Sicili (ÜŞS), nr. 143.*

12 Bostan, *a.g.m.*, s. 365.Ancak 18. Yüzyıldaki kayıtlarda Gerede mahallesi yer almasına rağmen İsfendiyar mahallesi tespit edilememiştir.

13 Üsküdar sicillerinde Rumelili göçmenlerin geldikleri yerler arasında sıklıkla bahsi geçen Kernebeş'in idari durumu kayıtlarda açıkça belirtilmemiştir. Sadece bir kayıtta ayrıntıya yer verilerek burasının Rumeli vilayetinde Yenişehir'e (Yenişehr-i Fener) bağlı olduğu belirtilmiştir. Kernebeş'in aynı dönemde Eyüp'e ve İstanbul'un diğer semtlerine gelen göçmenler üzerine yapılan çalışmalarda zikredilen Grenebeş ile aynı yer olması muhtemeldir. Fakat bu çalışmalarda Grenebeş'in kuzey Yunanistan'daki Greneba/Grebena'ya tekabül ettiği belirtilmiştir. Bkz. ÜŞS, nr. 388, 13a; Faroqhi, *a.g.m.*, s. 40; Cengiz Kırlı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, IV, Coşkun Yılmaz(ed.), İstanbul 2015, s. 75.

14 *ÜŞS, nr. 328, 332, 343, 350, 353, 359, 363, 365, 367, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 384, 385, 388, 390, 393, 397, 400, 406, 410, 414, 418, 424, 430.*

kişinin tespit edildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan Üsküdar ve civarında Akdeniz adalarından gelenler yok denecek kadar azdır. Sadece Bozcaada, Eğriboz ve Sakız adalarından birer kişi tespit edilebilmiştir.[15] Oysa bu dönemlerde Batı Anadolu'daki kıyı kasabalarına adalıların oldukça rağbet ettiği bilinmektedir.

Üsküdar'a Osmanlı coğrafyasının farklı diyarlarından gerçekleşen bu yatay nüfus hareketliliğinin ağırlıklı olarak köylerden geldiğini belirtmek gerekir. Anadolu'dan Üsküdar'a muhtemelen buradan da İstanbul'a geçmeyi tasarlayan bu kişileri köylerden şehre iten bazı sosyo-ekonomik sebepler olmalıdır. Bu kapsamda İran harplerinin etkisi, III. Ahmed döneminde takip edilen iktisadi siyaset çerçevesinde reaya üzerindeki vergi yükünün artması ve taşradaki asayişle ilgili birtakım problemlerin yaşanmasını saymak mümkündür[16]. Zira İran harpleri esnasında Anadolu'da Şebinkarahisar, Erzincan, Erzurum gibi bazı şehirlerdeki ahâlinin savaşlar dolayısıyla artan vergi yüklerinden şikâyetleri söz konusudur.[17]

Yol Hikâyeleri

Anadolu'nun farklı diyarlarından Üsküdar'a olan yolculuğa tek başına veya bir kervanla çıkıldığı gibi bir hemşehriyle, aileden veyahut akrabalardan biriyle de çıkılmıştır.[18] Nitekim bu yolculuğa dair sicillerdeki bazı vaka anlatılarının satır aralarından bazı yol hikâyeleri tespit edilmiştir. Örneğin 1720 yılı sonbaharında Bolu kasabasından Hasan, bu yolculuğa aynı kasabadan arkadaşı Mehmed ile birlikte çıkmıştır. İki arkadaş Kartal köyüne kadar birlikte gelmiştir. Fakat yolculuğun sonuna yaklaşılırken aralarında anlaşmazlık yaşanmış olmalı ki Mehmed kılıcıyla hemşehrisi Hasan'ı kollarından ve sırtından yaralamıştır. Hasan da Üsküdar'a varır varmaz 6 Kasım 1720'de kadının huzuruna çıkarak Mehmed'den şikâyetçi olmuştur.[19] Üsküdar'a doğru başlayan bu uzun yolculukta sadece yola çıkılan arkadaşlardan değil güzergâh üzerindeki şehir ve kasabaların idarecilerinden kaynaklı birtakım sorunlarla karşılaşanlar da yok değildi. Kayserili Sergiz bunlardan biridir. Sergiz, 1742 yılı Kasım ayı başlarında İstanbul'a gelmek üzere memleketinden yola çıkmış ve Sapanca'da mola vermiştir. Fakat Sapanca subaşı-

15 *ÜŞS, nr. 378*, 87a; 363, 1b; 384, 63a.

16 Konu ile ilgili ayrıntı için bkz. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958; "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, c. XIII, (1958), s. 1-30.

17 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 131, s. 140-142, 208; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

18 Örneğin Bayezid eyaleti Yeni Kal'a kasabası köylerinden olan Mehmed, bu yolculuğa arkadaşı ile birlikte çıkmıştır. *ÜŞS, nr. 385*, 49a.

19 *ÜŞS, nr. 385*, 49a; 365, 37a.

sı olan Hacı Mehmed, cebren Sergiz'den200 kuruş almıştır. Sergiz de İstanbul'a gelince Divana arzuhal vererek subaşıdan şikâyetçi olmuş ve subaşı mübaşir vasıtasıyla mahkemeye çıkarılmıştır.[20]

Hali vakti yerinde olanlardan bazısı ise bu yolculuğa at/katır sırtında çıkmıştır. Fakat yolda muhtemelen de mola verdikleri esnada bazılarının atları çalınmış ya da kaybolmuştur. Çalıntı ya da kayıp atların Üsküdar çarşılarında özellikle de Atpazarı çevresinde görülmesi de ilginçtir. Anlaşılan o ki bu atlar cambazlar vasıtasıyla Atpazarı'nda başkalarına satılmaktadır. Örneğin aslen Beypazarlı olup Üsküdar'a gelirken İzmit yakınlarında katırı çalınan İbrahim olaydan yaklaşık bir yıl sonra katırını Üsküdar'da Ömer adlı bir kişinin elinde görmüştür. İbrahim, mahkemeye başvurarak katırın kendisine teslimini istemiştir. Ömer ise savunmasında katırı bir cambazdan satın aldığını söylemiş olmasına rağmen İbrahim şahitlerle katırın kendisine ait olduğunu ispat edebilmiştir.[21]

Üsküdar'da Yeni Bir Hayat

Üsküdar, 16. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla gelişme gösteren ve birçok özelliğe haiz bir şehirdir.[22] Zira Üsküdar; İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı olup doğu seferlerinin ve Anadolu yol ağının başlangıcında bulunmaktadır.[23] Ayrıca Üsküdar; elçilerin konakladığı, Osmanlı Saray kadınlarının ve devlet erkânının külliyeler inşa ettirdiği, doğudan gelen tüccarların mal indirip yüklediği ve padişahların gezinti yaptığı bir mekândır[24]. Tüm bu özellikleri sebebiyle Üsküdar, taşradan İstanbul'a göç etmek isteyenler için cazip bir yer olmuştur. Nitekim henüz 17. Yüzyıl başlarında Üskü-

20 *ÜŞS, nr. 406*, 48a.

21 *ÜŞS, nr. 338*, 42b.

22 1530'da Üsküdar'da sekiz mahalle vardır. Bunlar; İmâret-i Mehmed Paşa, Kepçe, Hergele (Salacak), Hamza Fakih, Dâvud Paşa, Geredeli, Bulgurlu ve Selman Ağa'dır. Bu tarihte Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu Üsküdar'ın köyleri ile birlikte nüfusu 2400 olarak hesaplanmıştır. 1561 senesine gelindiğinde Üsküdar'ın mahalle sayısı zaviye ile birlikte 19'a ulaşmıştır. (Hanefi Bostan, "Üsküdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, s. 365.

23 Ayrıntı için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014; Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Döneminde İktidar ve Mekân: 17. Yüzyılda Politik Bir Mekân Olarak Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler*, Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir (ed.), c. I, İstanbul 2015, s. 127-155.

24 Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa, Mihrimah Sultan, Şemsi Paşa, Atik Valide Sultan, Çinili Cami, Yeni Valide, Ahmediye, Ayazma, Altunizade külliyeleri ile yine Saray kadınları ve devlet erkânının yaptırdığı çok sayıda cami yer almaktadır. Ayrıntılar için bkz. Enis Karakaya, "Üsküdar Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, İstanbul 2012, s. 368-372; İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 40-42; M. Baha Tanman, "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, İstanbul 1991, s. 68-73; Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul 2014, s. 182-185; Tülay Sezgin Orman, "Yeni Vâlide Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 433-435. Ayrıca elçilerin konaklaması ve I. Mahmud'un Üsküdar'a gezileri için bkz. Mehmet İpşirli, "Elçilerin Üsküdar'ı", *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler*, Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir (ed.), c. I, İstanbul 2015, s. 199-207; Uğur Demir, "Üsküdar'da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya Elçisi Virmondt Kontu Damian Hugo'nun 1719'da Ağırlanması", *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler*, Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir (ed.), c. I, İstanbul 2015; s. 223-239; Uğur Kurtaran, "Sultan I. Mahmud'un Hayatında Üsküdar'ın Yeri ve Önemi", *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler*, Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir (ed.), c. I, İstanbul 2015, 167-197.1

Üsküdar gelen yolcular, Allom

dar'a ve köylerine; Trabzon, Kastamonu, Sinop, Kayseri ve Malatya civarından nüfus hareketi yaşanmış ve şehirde yeni mahalleler kurulmuştur.[25] 17. Yüzyıldaki bu nüfus hareketliliğinin 18. Yüzyıla gelindiğinde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira 1720'li yıllara gelindiğinde Üsküdar'ın mahalle sayısı 26'ya ulaşmıştır.[26]

18. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'a kimler, niçin gelmiştir? Bu kişileri Üsküdar ve civar köylere getiren sebep ya da sebeplerle ilgili sicillerin satır aralarında ipuçları vardır. Bunları ticaret, iş bulmak, dava takibi, sağlık, yolculuk vb. olarak sıralamak mümkündür. Ayrıca İran harpleri dolayısıyla Üsküdar'da bulunan askerleri de bu listeye dahil etmek gerekir.

Üsküdar'da ve köylerde ikamet eden bu kimselerin hangi meslek kollarında faaliyet gösterdiklerine dair bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna göre Üsküdar'da; at kayıkçısı,

25 Bostan, *a.g.mad.*, s. 365-366.

26 1704 senesinde Üsküdar'ın mahalleleri şunlardır: Cami-i kebir, Kadıasker, Hasan Ağa, Mehmed Paşa, Hace Hatun, Solak Sinan, Kefçe, Arakıyeci Hacı Cafer, Toygar Hamza, Murad Reis, Gerede, Gülfem Hatun, Debbağlar, Bulgurlu, Davud Paşa, Selman Ağa, Turbali/Durbali, Ahmed Çelebi, Hamza Fakih, Arakıyeci Hacı Ahmed, Hayreddin Çavuş, Tenbel Hacı Mehmed, Aşçıbaşı, Pazarbaşı, Evliya Havace, Kefere/Yeni. Ayrıca İbrahim Paşa odaları ile Kaya Sultan odaları da vardır.1721 yılında da Üsküdar'da 26 mahalle olup sadece 1704'teki kayıtta bahsi geçen Arakıyeci Hacı Ahmed mahallesi bu tarihte Arakıyeci Hacı Mehmed olarak yazılıdır. *ÜŞS, nr. 332*, 111b; 367, 90b.

bakkal, bahçıvan, bekçi, çoban, çörekçi, dellak, dikici, hamal, hamamcı, ekmekçi, ekserci, kasap, kethüda, korucu, neccar, maden lağımcısı, menzilci, mükârî (mekârî), mütevelli, rençber, sıvacı, sipahi, tacir, yağcı vb. mesleklerde faaliyet göstermektedirler. Bu meslek yelpazesi içerisinde dikkat çeken detay, zanaat değil hizmet sektörü ve fiziksel güç gerektiren mesleklerin ön planda olmasıdır. Bunun yanı sıra Üsküdar'ın hinterlandında yer alan Kadıköy'den Anadolukavağı'na kadar olan Boğaziçi'nin Anadolu sahili ile Gebze'ye kadar uzanan sahada konumlanmış köylerdeki bağ, bahçe, bostan, çiftlik ve mandıralarda hatırı sayılır bir oranda rençper ve hizmetkâr olarak çalışan göçmenler vardır.[27] Özellikle de herhangi bir meslek erbabı olmayan Anadolu ve Rumelili Müslim ve gayrimüslimler Üsküdar civarındaki bağ, bahçe ve çiftliklerde iş bulma olanağına sahiptir. Fakat 1728 yılında çıkarılan bir fermanla Üsküdar civarındaki bağ, bahçe ve çiftliklerde gayrimüslim hizmetkâr çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu yasağın gerekçesi buralardaki hizmetkârların bir araya gelerek yol kesip ev ve çiftlikleri basmaları olarak açıklanmıştır. Ayrıca çiftlik sahiplerinin yanlarında çalıştırdıkları hizmetkârlara kefil olması zorunluluğu da getirilmiştir.[28]

Üsküdar'a gelenlerin memleketleri ile meslekleri arasında bir bağlantı kurup genelleme yapmak pek mümkün olmamakla birlikte bazı yerlerden gelenlerin aynı mesleği icra etmeleri tesadüf olmasa gerektir. Örneğin Halep ve Mısır'dan gelenler tüccar ve mükârîcidir. Tosyalılar ekseriyetle hamallık yapmışlardır ki Üsküdar sırt hamalları kethüdası olan Mustafa, Tosyalıdır.[29] Yenişehir ve Kernebeşliler bakkal, çobanlar Rumelilidir. Karaman ve çevresindeki Bozulus Türkmenlerinden bazısı da Üsküdarıda kilim ve at ticareti yapmaktadır.[30]

Bazı mesleklerdeki bu kısmi uzmanlaşmada hemşehrilik ilişkilerinin etkisi muhtemeldir.[31] Zira Üsküdar'da yeni bir hayata başlamak üzere gelen bu kimseleri şehirde görüp gözeten genellikle bir hemşehrileri vardır. Bu yönüyle hemşehrilik, gelenlerin şehre entegrasyonun sağlanmasında mühim bir rol oynamıştır. Zira hemşehriler iş bulma, han/oda temini, borç verme ve kefalet gibi mühim konularda yardımcı olmuşlar hatta mahkemelerde şahitlik yapmışlardır.[32]

---

27 *ÜŞS, nr. 378*, 90b.

28 *ÜŞS, nr. 378*, 86b.

29 *ÜŞS, nr. 410*, 19a.

30 Örneğin Karaman ahalisinden Türkmen taifesinden Süleyman Bey Üsküdar'da sabık bostancıbaşı İbrahim Ağa'ya 150 kuruşa bir re's al at ile 40 kuruşa bir re's iğdiş bargir satmıştır. *ÜŞS, nr. 343*, 54b; 359, 37b; 373, 20b; 372, 20b; 384, 70a; 388, 13a, 64a; 400, 58b, 62a; 418, 52a.

31 S. Faroqhi 18. Yüzyılın ilk yarısında Eyüp'teki göçmenlerin İstanbul'a yolculuklarında, iş bulmalarında hemşehriliğin rolüne dikkat çekmektedir. Ayrıca bazı mesleklerdeki uzmanlaşmayı da bu çerçevede ele almaktadır. Benzer tespitleri C. Kırlı, 18. Yüzyılın sonların için yapmıştır. Bkz. Suraiya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan(ed.), İstanbul 1998, s. 33-48; Cengiz Kırlı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, IV, Coşkun Yılmaz(ed.), İstanbul 2015, s. 72-79.

32 Nitekim Bostancıbaşına gönderilen bir emirde; İstanbul çevresindeki çiftlik, bağ ve bahçelerde hizmetkâr olarak iş bulan göçmenlerin

Üsküdarıa gelen bu kimselerin cinsiyet yönünden bir değerlendirmesi yapıldığında tahmin edileceği üzere erkeklerin belirleyici olduğu anlaşılır. Bu erkekler arasında bekârların yanı sıra evliler de mevcuttur. Evli erkeklerin bazısı karısıyla birlikte Üsküdar'a gelirken muhtemelen bazısı da belli bir süre geçip işlerini yoluna koyduktan sonra ailelerini şehre getirmişlerdir.[33] Öte yandan Üsküdar'a geldiğinde geride bıraktığı karısını arayıp sormayan erkekler de yok değildir. Nitekim kocaları hâlihazırda Üsküdar'dayken boşanma talep eden kadınların varlığı bunu kanıtlamaktadır. Bu boşanma taleplerini bizzat Üsküdar'a gelerek yahut vekilleri aracılığıyla yapmışlardır.[34]

Üsküdar'ı mesken tutan bu yabancıların/misafirlerin memleketlerinden gelirken yanlarında bir miktar nakitleri olmalıdır. Fakat bir süre sonra gerek nakde olan ihtiyaçları gerekse Üsküdar'a yerleşmek için memleketlerindeki ev, tarla, bağ, samanlık ve sair mülklerini satmışlardır. Bu mülk satışları çoğunlukla aileden birine,yakın akrabalara yahut bir hemşehriye yapılmıştır.[35] Öte yandan aralarında bazıları var ki onların ekonomik durumlarının diğerlerine nispeten oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar muhtemelen ticaret maksadıyla şehirde bulunmaktadır. Zira bu kişilerin yanlarında köleleri de mevcuttur.Ancak bu kölelerden bazısı yeni bir şehirde izini kaybettirmenin sağladığı kolaylıkla firar ederken[36] bazısı da efendileri tarafından Üsküdar'a geldikten bir süre sonra azat edilmiştir.[37]

Üsküdar'a göç edenlerin şehirde bulundukları süre zarfında şehir hayatına uyumları ya da uyumsuzlukları ve Üsküdarlılarla olan münasebetleri yeni bir hayata başlamanın mühim fakat bir o kadar da gizil bir başka yönünü oluşturmaktadır. Bu hususta fermanlar dikkate alındığında bu yabancıların şehir hayatına uyumları ile ilgili çeşitli problemlerin olduğu yargısına varmak işten bile değildir. Fakat konuya doğrudan doğruya Üsküdar penceresinden bakmak daha yararlı olacaktır. Bu minvalde şehirde bulunan yabancıların mahkemeye başvuru sebepleri, şikâyetlerin öznesi olup olmadıkları ve isimlerinin herhangi bir suça karışıp karışmamasının ayrıntılı olarak incelenmesi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

---

hemşeri, akraba ya da tanıdıklarına yanlarına aldıkları belirtilmektedir. Öte yanda R. E. Koçu, İstanbul'a iş bulmak/çalışmak üzere gelenlerin bekâr odalarında ikişer üçer kişi beraber kaldıklarından bahsetmektedir. *ÜŞS, nr. 378*, 86b; *375*, 59b; Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul 2016.

33 Örneğin Erzurumlu olan Rabia Hanım ve Mehmed Ağa ile evlendikten sonra Üsküdar'a gelmişlerdir. *ÜŞS, nr. 378*, 34a.

34 Hatta bazen kadının babası, Üsküdar'a mahkemeye gelip kızının boşanmasını talep etmiştir. Örneğin Bursa Mücellidi mahallesinde ikamet eden Rabia Hanımın kocası Mehmed ise Üsküdar'da misafir olarak ikamet etmekteydi. Rabia Hanım, kocası ile aralarında huzursuzluk/geçimsizlik sebebiyle babası Seyyid Mustafa'yı vekil tayin ederek boşanma talep etmiştir. *ÜŞS, nr. 373*, 26a; 375, 25a.

35 Örneğin İstanbul/Kasımpaşa'da ikamet eden ve aslen Karahisar-ı şarkili olan Seyyid Celayir, Üsküdar'da bir handa bulunan kız kardeşinin oğlu Seyyid Mehmed Çelebi'ye köydeki mülklerini 10 kuruşa satmıştır. Yine aslen Çemişkezek'in Yenice köyünden olup Üsküdar'da bulunan Kirkor köydeki mülklerini hemşehrisi Sergiz'e satmıştır. *ÜŞS, nr. 370*, 3b, 13a; *371*, 36a,37a; *372*, 22b; *373*, 20a; *400*, 35a.

36 Mısır beylerinden olup Kefçe mahallesinde misafir olarak sakin Hamid Bey'in Mustafa adlı kölesi firar etmiştir. *ÜŞS, nr. 373*, 31b.

37 Örneğin aslen Karapınarlı olup Üsküdar'da misafir olarak sakin Mehmed Ağa Rus asıllı kölesi Yusuf'u azat etmiştir. *ÜŞS, nr. 371*, 21b.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Üsküdar sicilleri incelendiğinde şehirde ve civarındaki köylerde bulunan bu kimselerin mahkemeye başvuru sebeplerine dair bir taslak ortaya çıkarmak mümkündür. Buna göre ilk sırada emlak satışları yer almaktadır. Devamında miras, borç/alacak meseleleri ve boşanma gelmektedir. Öte yandan bu kimselerin faili oldukları darp, yaralama, katl vb. suçların sayısı birkaçı geçmemektedir. Tosyalı Ömer, Mustafa ve İbrahim'in faili oldukları bir katl vakası bunlardandır. Bunlar, Üsküdar bağlarında İsmail'i katletmişler ve bu sebeple mahkemeye yansıyan davada suçlarını inkâr etmiş olmalarına rağmen İsmail'in varisleriyle sulhe razı olmuşlardır.[38] Fakat Üsküdarlıların bazılarının bu yabancılara karşı tavırları söz konusu olduğunda gadre uğrayıp darp ve katledilenlerin nispeten fazla olduğu görülmektedir. Ancak sicillerde kayıtlı bu vakaların nedenleri hususunda kayıtlarda herhangi bir açıklama yoktur. Fakat gerek III. Ahmed gerek I. Mahmud dönemlerinde Üsküdar'daki bağ, bahçe ve bostanlarda çalışan hizmetkârlarla Arnavut ve Kürt taifelerinin yol kesme ve çiftlik basma gibi asayişi tehdit edici birtakım davranışlar sergiledikleri göz önünde bulundurulmalıdır.[39]

Akşehirli Abdullah bunlardan biridir. Üsküdar çarşısında Köprübaşı denilen mevkide Seyyid Hüseyin Abdullah'ı bıçak ile yaralamıştır. Olayın sebebi ile ilgili herhangi bir ayrıntı mevcut olmamakla birlikte aralarında 26,5 kuruşa sulh sağlanmıştır. Yine Rumeli'de Orfan kazasından olan bakkal Dimitri Üsküdar'da Mehmed Paşa mahallesindeki dükkânında iken Ahmed Ağa gelip Dimitri'yi kılıçla iki kolundan yaralamıştır.[40] Hatta darp ve yaralanmalar neticesinde ölenler de mevcuttur. Recep Ağa çiftliğinde korucu olan Arnavut Ömer bunlardan biridir.[41]Yine Üsküdar'da bağ bekçiliği yapan Malatyalı Ömer bağda, Hace Hatun mahallesinde yerleşik Rusçuklu Mustafa Kuzguncuk'ta bir grup Yahudi tarafından katledilmişlerdir.[42]

Üsküdar'a Zorunlu Bir Göç: Miskinler Tekkesi'ne Sığınmak

Anadolu'nun farklı kasaba ve köylerinden bazı insanları diğerlerinden bambaşka bir amaç Üsküdar'a getirmiştir. Bunlar; ne para kazanmak, ne iş bulmak ne de mülk

38 200 kuruşa aralarında sulh olmuştur. Fakat Tosyalı hemşehrilerin Üsküdar'ı terk ettikleri anlaşılmaktadır. İsmail varislerinin konuyu Divan-ı hümayuna taşımalarıyla Tosyalı Ömer, Mustafa ve İbrahim'in Üsküdar'a geldiklerinde memleketleri olan Tosya'ya sürülmeleri hususunda ferman çıkarılmıştır. *ÜŞS, nr. 390*, 71b.

39 *ÜŞS, nr. 378*, 86b; *400*, 80a; Uğur Kurtaran, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012], s. 123-124.

40 *ÜŞS, nr. 371*, 16a; *384*, 18a.

41 Arnavutluk tarafından bir kasabadan olan Ömer, çiftlikte iki kişi tarafından darp edilip yaralanmış ve ertesi günü vefat etmiştir. *ÜŞS, nr. 424*, 40b.

42 *ÜŞS, nr. 410*, 40b; *388*, 64b.

Tatar, Miller

edinmek istiyorlardı zira onların tek bir isteği vardı: Cüzzam illetinden muzdarip olmaları sebebiyle kendilerine bir sığınak bulmak. Bu sığınak da Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi ya da diğer bir ismiyle Meczumlar Zaviyesiydi.[43] Zira Osmanlı döneminde İstanbul haricinde, taşradaki kasaba ve köylerde cüzzama yakalanan kimseler buralardan sürülmekte veya Üsküdar'a gönderilmekteydiler. Nitekim II. Bayezid, I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmed dönemlerindeki kanunnameler; cüzzamlıların şehirde dolaştırılmamaları ve sürülmelerine imkân vermiştir.[44] 18. Yüzyıla gelindiğinde bu uygulamanın devam ettiği tespit edilmiştir. Çünkü bu tarihlerde de cüzzam sebebiyle memleketinden sürülüp mecburen Miskinler Tekkesi'ne gelenler mevcuttur.

Taşrada cüzzamın teşhisi zor olmakla birlikte muhtemelen vücutta bazı emareler görüldüğü andan itibaren bu kişiler cüzzam olduğu gerekçesiyle meskûn oldukları mahalden sürülmüşlerdir. Örneğin Bolu Sancağından Ali ibn Kara Ahmed bunlardan sadece biridir. Ali mahkemede; "*vilâyetim ahâlileri beni sen meczumsun deyu vilâyetimden ma'rifet'i şer' ile ihrâc etmiş-*

43 Miskinler Tekkesi/Zaviyesi 1514'te Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmış ve 1927'e kadar hizmet vermiştir. 1938'de tamamen yanmıştır. Hasta hücreleri, mescidi, çeşmesi ve bahçesi olan cüzzamhânenin masrafları önüne dikilmiş sadaka taşlarına bırakılan yardımlarla ve vakıfların tahsisatıyla karşılanmıştır. Bkz. M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 150-152; Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 185-186.

44 Yıldırım, *a.g.m.,* s. 186; Özlem Dikeçligil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, [Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015], s. 57-58.

ler idi" demiştir.[45] Bu durumda Ali'nin ihraç kararının kadı tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Ali'nin ihraç kararı verilirken muhtemelen bir hekim mevcut değildi. Ancak mecburen memleketinden Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne gelmiştir. Ali gibi Üsküdar'a gelmek zorunda kalanların içinde sadece erkekler değil kadınlar da vardır. Sicillerden tespit edildiği kadarıyla cüzzamlıların geldikleri yerler arasında Kastamonu, Bolu ve Niğde'ye rastlanmıştır. Bunun yanında dikkat çeken bir husus ise cüzzamlı kadınlardan bazısının memleketinde bazısının da zaviyeye geldikten sonra kocalarından boşanmalarıdır.[46]

Üsküdar'a cüzzam sebebiyle mecburen gelen bu kimselerin zaviyeye kabul edilmeleri cüzzamlı olduklarının hekim tarafından teşhisine bağlıydı.[47] Aksi halde zaviyeye kabul edilmeleri mümkün değildi. Hatta bu sebeple memleketinden cüzzam gerekçesiyle sürüldüğü halde zaviyeye kabul edilmeyen ve cüzzamlı olmadığı teşhis edilen kişiler de vardı.[48]

Hanlar, Odalar ve Ölüm

18. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'a gelen tacir, yolcu ve göçmenlerin öncelikli

Suriyeli Arap, Miller

45 *ÜSŞ, nr. 328*, 61b

46 *ÜŞS, nr. 379*, 20b.

47 Nil Sarı-Ü. Emre Kurt, "Üsküdar Miskinler Tekkesi", Üsküdar sempozyumu *IV: 3-5 Kasım 2006 Bildiriler* , Coşkun Yılmaz (ed.), c. II, İstanbul 2007, s. 368-369.

48 *ÜSŞ, nr. 328*, 61b; *350*, 8a.

en önemli meseleleri barınacakları bit mekân bulmaktır. Şehre gelen bu kimselerin barınmaları için en müsait mekân şüphesiz ki hanlardır. Hanların yanında şehrin muhtelif mevkilerindeki diğer konaklama mekânları; bekâr odaları, vakıflara ait odalar, medreseler[49], hamamlar, dükkânlar, imaretler[50] ve Üsküdar köylerindeki misafir odalarıdır.[51]

Üsküdarıda da çok sayıda han ve bekâr odası mevcuttur. Hanlar, özellikle de tüccar hanları çarşılara yakın mevkide iken bekâr odaları nispeten mahallenin dışında, iskelelerin etrafında başta Büyük İskele ve Balaban İskelesi civarı olmak üzere konumlanmıştır.[52] Üsküdar'da gelen bu kimselerin kaldıkları hanlar ve odalardan bazıları şunlardır: Mihrimah Sultan, Atik Valide Sultan, Kösem Sultan ve Gülfem Hatun kervansarayları[53], Rukiye Sultan odaları, Hayreddin Çavuş Odası, Atpazarı Bekâr Odaları, Atik Valide Sultan Hanı, Atpazarı Hanı, Ahmed Beşe Hanı[54], Boyacıoğlu Hanı, Çavuşbaşı Hanı[55], Sulu Han, Üsküdar İskelesi Hanı, Hacı Bedel Vakfı Odaları, Hacı Mahmud Hanı, Odabaşı Hacı Mehmed Ağa Hanı, Hasan Kethüda Hanı, Hacı Bedel Hanı, Baltacı Ahmed Hanı, Kadı Kızları Odaları[56], Kartallı Ahmed Ağa Hanı, Kurubalık Hanı, Süleyman Çavuş Hanı[57], Tavuk Hanı, Tüccarlar Hanı'dır.[58]

Üsküdar'daki hanlar, farklı statü, meslek, din ve milliyete mensup kişilerin konakladıkları sosyal mekânlardır. Üsküdar'da bu minvalde sosyo-ekonomik hareketliliğin en yoğun olduğu mevkiler arasında; Üsküdar Büyük İskele ve çevresi, Balaban İskelesi, Atpazarı'nı saymak gerekir. Bunların etrafında çok sayıda han ve bekâr odası mevcuttur. Aslında burası henüz XVII. Yüzyılın başlarından itibaren sosyal ve iktisadi açıdan canlıdır.[59] Atpazarı'nın müdavimleri arasında bu mahallin adını almasında etkili olan binek hayvanlarının satışıyla

49 Aslen Diyarbekirli olan Şeyh Mustafa Efendi Üsküdar'da Mihrimah Sultan Medresesinde ikamet etmekteydi. *ÜŞS, nr. 373*, 45b.

50 Atik Valide Sultan imareti ve hamamı ile Hacı Paşa hamamında kalanlara dair örnekler mevcuttur.

51 Dudullu köyünde bir misafir odası olduğundan bahsedilmektedir. *ÜŞS, nr. 371*, 57b.

52 Balaban İskelesi, Osmanlı döneminde Üsküdar'a deniz vasıtasıyla gelen kömür, odun ve erzakın indirildiği bir iskele olup bu iskele ile Büyük iskele etrafından çokça bekâr odası ve han mevcuttur. Bu bekâr odaları, şehirdeki emniyeti tehdit etmeleri ve ahalinin şikâyeti sebebiyle II. Mahmud devrinde yıkılmıştır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki süreçte yeniden inşa edilmişlerdir. Ayrıntılar için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Balaban İskelesi", İstanbul Ansiklopedisi, c. IV, İstanbul 1960, s. 1949-1955.

53 Karakaya, *a.g.m.*, s. 371.

54 Bu han Üsküdar Kavukçular Çarşısındadır.

55 Darüssaâde Çeşmesi yanındadır.

56 *ÜŞS, nr. 373*, 50b.

57 Kavukçular Çarşısındadır.

58 Üsküdar'daki diğer hanlar için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, "Üsküdar Bekâr Odaları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII : 2-4 Kasım 2012: 1352'den Bugüne Şehir*, Süleyman Faruk Göncüoğlu (ed.), İstanbul 2012, s. 284-295.

59 Atpazarı, 17. Yüzyılın başlarında canlı bir ticaret mekânıdır. Binek ve küçük ve büyükbaş hayvanların satıldığı bir mekân olmasının yanı sıra tacirler de civardaki hanlarda konaklamaktadır. Mustafa Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 242.

meşgul olan cambazlar yer almaktadır. Sicillerdeki kayıtlardan Atpazarı'nda ve civarındaki hanlar arasında; Tavuk Hanı, Boyacıoğlu Hanı, Sulu Han, Hasan Kethüda Hanı, Kurubalık Hanı, Odabaşı Hacı Mehmed Ağa Hanı, Atpazarı Bekâr Odalarının ismi geçmektedir.

Üsküdar'a gelenlerin konakladığı hanlar ve odalarla ilgili asayiş meselesinden sonra fermanlarda dile getirilen en önemli husus, buraların sıhhi şartlarının yetersizliği ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına ortam hazırladıkları yönündedir. Özellikle de veba sebebiyle hanlarda ve odalarda çok fazla ölüm vakasıyla karşı karşıya kalındığı belirtilmektedir.[60] Fakat incelenen döneme ait Üsküdar şer'iyye sicillerinde hanlarda ve odalarda hasta olan ve ölenlerle ilgili kayıtların sayıca az olduğu tespit edilmiştir. Örneğin 1725 yılı ocak ayında Atpazarı'ndaki Boyacıoğlu Hanında ikamet eden Tokatlı Bektaş Ağa'ya felç inmiştir. Ağa, odasından çıkamadığından Tokat'taki birkaç köydeki mahsulü, emlâkı ve borçları ile ilgili tüm işlerini halletmek üzere bir vekil tayin etmek zorunda kalmıştır.[61]

Diğer taraftan bu odalarda ölen kişilerle ilgili kayıtlar beşi geçmemektedir. Bunlardan biri aslen Kütahyalı olan Hasan Bey'dir. Çavuşbaşı Hanında öldüğünde kaç yaşında olduğu bilinmemekte ancak odasındaki eşyaların kaydı mevcuttur. Hasan Bey'in emlâkı; kır bir at, eğer takımı, kahve ibriği, birkaç fincan ki bunlar Kütahya fincanı, kahve kesesi, bir şimşir kaşık, köhne bir palaska, bir piştov ve birkaç eşyadan ibarettir.[62] Yine 1721'de Üsküdar'da Hacı Hüseyin Hanında vefat eden İbrahim'in ortada bir varisi yoktur ve terekesi beytülmal emini ve aynı zamanda subaşı olan Ali Ağa'nın talebiyle kayda geçirilip satılmıştır. İbrahim'in birkaç parça eşyası, tüfek, palaska, çizme, balta ve bıçak ile bir tası vardır.[63]

Bunların haricinde aralarında bazısı vardır ki öldükten sonra yaşanması muhtemel bir takım hukuki prosedürlerin yerine getirilmesi ve memleketlerinden kilometrelerce uzakta edindikleri mülk ve sermayenin ailelerine ulaştırılmasını sağlamak üzere güvendikleri birilerini kendilerine vasî-i muhtâr tayin etmişlerdir.[64] Vasi tayin edilen bu kişinin en önemli iki vazifesi vardı: birincisi defin işlemlerini yapmak, ikinci-

60 "… etrâf ve eknâfdan tevarüd eden müsâfirîne maraz-ı vebanın sirayeti ve hanlarda ve odalarda helâk olanların nihayeti olmamağla bu âfetden ibadullahı siyanetiçün bu esnada iskeleler zabt olunup bir ferdin İstanbul'a mürûruna rızâ ve cevâz gösterilmemek muktezi olmağın…. Aktepe, *a.g.m.,* s. 10.

61 *ÜŞS, nr. 375*, 46b.

62 Kütahyalı Hasan Bey Çavuşbaşı Hanında vefat etmiştir. Hancı Osman'ın talebiyle eşyası tahrir olunmuştur. H. 20 Şevval 1140. *ÜŞS, nr. 378*, 91a.

63 *ÜŞS, nr. 367*, 92b.

64 Vasî-i muhtâr, mûsînin (birisin vâsi gösteren) belirlediği vasîye denilir. Vasînin, mûsînin cenaze giderlerini karşılama, mal varlığının ekonomik değerini koruması için gerekli tedbirleri alma, emanetlerini sahiplerine iade ve borçlarının takibini yapma vb. birtakım görev ve sorumlulukları vardır. Ayrıtılar için bkz. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA,* c. XLIII, 2013, s. 66-70.

Ermeni Kadınları, Ferriol

si müteveffanın terekesini memleketteki ailesine ulaştırmaktır. Bu bağlamda vasi tayin edenler genellikle Üsküdar'da bekâr olarak ikamet eden kişilerdir. Hatta aralarından bazısı ölümünden birkaç gün önce bazısı da memleketlerine ziyarete gitmeden önce vasi tayin etmişlerdir.[65] Çünkü gerek yolculuk esnasında gerek memleketlerine vardıklarında ölmeleri durumunda Üsküdar'daki sermayelerinin zayi olmaması için bu türden bir tedbir almışlardır. Dikkat çeken hususlardan biri vasi tayin eden şahısların tamamının Rumelili gayrimüslim bakkallar olmasıdır.[66] Diğeri ise vasilerin çoğunun akraba, hemşehri ya da meslektaş olmalarıdır.[67]

Devlet, Göç ve Kontrol

18. yüzyılın ilk yarısında ve devam eden yıllarda İstanbul'a göçün yasaklanmasına dair emirlerin, taşradaki sancak ve kazalara defalarca gönderildiği bilinmektedir. Birbirinin benzeri olan bu emirlerde yasağın uygulanması hususunda taşradaki

65 Üsküdar'da bakkallık yapan Dimitri, memleketine gitmeden önce Bayraktar Dimitri'yi vasi tayin etmiştir. Yine Üsküdar'da bakkal olan Rumeli/Badracıklı Yolimu?, Dimitri'yi vasi tayin etmesinden birkaç gün sonra ölmüştür. *ÜŞS, 375*, 12b, 14b; *378*, 36b.

66 Üsküdar sicillerinde aslen Rumelili olup Üsküdar'da bakkallık yapanların tamamının kendilerine vasi-i muhtar tayin ettikleri tespit edilmiştir.

67 Örneğin aslen Rumeli'de Yenişehir kazasından olup Üsküdar'da bakkallık yapan Dimitri kardeşi Kosta'yı vasi-i muhtar tayin etmiştir. *ÜŞS, nr. 370*, 43b.

yerel idareciler sorumlu tutulmuştur.[68] Üsküdar'da ise denetleme, kefilsiz olanların kayda geçirilmesi ve bunların memleketlerine iade işlemlerini yapmak üzere görevlendirilenler arasında; Üsküdar kadısı/naibi, Bostancıbaşı ve Üsküdar ustası yer almaktadır. Aslında silsileye dikkat edildiğinde bu tedbirlerin ve teftişlerin hayata geçirilmesinde Üsküdar ustası ile çorbacısının rol aldığını söylemek gerekir.[69] Teftişlerin odak noktasını hanlar ve bekâr odaları ile Üsküdar civarındaki bağ, bahçe ve çiftlikler oluşturmuştur. Bu doğrultuda Üsküdar'da yapılan denetimlerde herhangi bir kefili olmaksızın şehirde başıboş bulunan kimseler kayıt altına alınıp memleketlerine iade edilmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken bir örnek vardır: 1748 yılı Şubatında Üsküdar naibine bir emir gönderilmiştir. Muhtemelen bir şikâyet yahut muhbir vasıtasıyla Saraya ulaştırılan bir haber neticesinde Üsküdar ve çevresindeki kasaba ve köylere Kütahya ve havalisinden ev göçü gelmesi ile ilgilidir.[70] Öncelikli olarak kayıtta Kütahyalılara vurgu yapılması, Üsküdarıa hatırı sayılır ölçüde Kütahyalının geldiğine bir işaret olarak yorumlanabilir. Öte yandan bu olayın şikâyete konu olmasında, Kütahyalıların şehirdeki

Mısırlı ve Türk Kadınları, Thomas Shaw

68 Aktepe, *a.g.m.*, s. 1-30; Özkaya, *a.g.m.*, s. 171-203.

69 *ÜŞS, nr. 400*, 80a.

70 *ÜŞS, nr. 418*, 88b.

hanlardan ziyade muhtemelen ev kiralamak suretiyle mahallelerde ikamet etmeye başlamalarının payı vardır.

Üsküdarıdaki denetimler hanlar ve bekâr odalarında da sürdürülmüş ve fermanda belirtilen şartları taşımayan şahıslar memleketlerine iade edilmişlerdir. Bu iadelerle ilgili sicillerde tespit edilen tek örnek 1743 yılına aittir. 1743 Nisanında Üsküdar ustasının yaptığı denetlemede muhtemelen kefilsiz olan 28 kişi tespit edilmiş ve bunlar memleketlerine iade edilmişlerdir. Bu kayıtta yer alan 28 kişinin aynı zamanda memleketleri de belirtilmiştir. Bunların altısı Şebinkarahisarlı, baba-oğul iki kişi Bağdatlı, ikisi Yenipazarlı, ikisi Eğinli, birer kişi de Adapazarı, Afyonkarahisar, Ankara, Arapkir, Bolu, Erzurum, Karakeçi, Kayseri, Kefe, Kemah, Kütahya, Malatya, Silifke, Trabzon, Tosya, Yalovalıdır.[71] Bu tabloda dikkat çeken ve yukarıdaki tespitleri doğrulayan birkaç hususa değinmek gerekir. Bunlardan ilki Üsküdar'dan memleketlerine sürgün edilenlerin tamamı Müslümandır. Bu durum Üsküdar'a gelenler arasında Müslümanların ağırlıkta olduğu yönündeki tespitimizi güçlendirmektedir. İkincisi sürgün edilenlerin ekseri Anadolu'nun çeşitli şehirlerindendir ki Şebinkarahisarlıların sayıca fazla olması hemen fark edilmektedir.

Diğer taraftan şu da bir gerçektir ki Anadolu'dan gelenlerin İstanbul'a ulaşmaları için en önemli kapı Üsküdar'dır. Zira ev göçü olarak Üsküdar'a ulaşanlar buradaki iskelelerden karşıya geçmenin yolunu kollamışlardır. Bu kapsamda bunlardan bazısı dikkat çekmemek ve Üsküdar ustası ve bostancılarının hışmından korunmak için tebdil-i kıyafetle kendilerine Üsküdar'dan İstanbul'daki hanesine giden bir İstanbullu süsü vermişlerdir. Ardından da Üsküdar, Salacak, Kadıköy civarındaki iskelelerde bulunan kayıklara binip İstanbul'a ulaşmışlardır. Bundan dolayı devlet, ev göçü ile gelenleri kayıklarına almamaları hususunda kayıkçıları ikaz etme gereği duymuştur. Hatta aksi yönde hareket eden kayıkçıların cezalandırılacağı da bildirilmiştir.[72]

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, İstanbul ve civarına yönelik yerleşim maksatlı yatay nüfus hareketliliğini engellemek için bir takım tedbirler aldığını belirtmiştik. Fakat buna rağmen bazılarının bir müddet sonra Üsküdar'a yerleştiği görülmektedir. Zira kayıtlarda bu kimselerle ilgili kullanılan "tavattun" ve "mütemekkin" kelimelerinden anlaşıldığı üzere bunlar artık hanlarda değil mahallelerde ikamet etmeye başlamışlardır. Örneğin aslen Ürgüplü olan İbrahim Aşçıbaşı mahallesine, Bolulu Hamza Bey Çınar köyüne, Halepli Hacı Mustafa Selman Ağa

71 *ÜŞS, nr. 406*, 87b.

72 *ÜŞS, nr. 400*, 93b.

mahallesine, Erzincanlı Halil Bey Evliya Havace/ Hoca mahallesine, Hacı Mehmed Efendi Mirahor mahallesine yerleşmiştir. Yerleşenler arasında Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlere de rastlanmıştır.[73] Bu örnekler aslında devletin bir takım tedbirleri hayata geçirmesindeki gerekliliği ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Fakat öte yandan bu tedbirlere rağmen Üsküdar'ı vatan edinip buraya yerleşenlerin olduğunu göstermektedir.

Acem, Ferriol

Sonuç

18. yüzyılın ilk yarısında seyahat, ticaret, iş takibi, iş bulmak ve yerleşme maksadıyla İstanbul'a yönelik bir yatay nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Dönemin kendine has iç dinamikleri ile taşradaki asayiş ve vergi problemlerinin etkisinin söz konusu olduğu bu hareketlilik; nüfus artışı, asayiş ve iaşe gibi başat birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu sorunları bertaraf edebilmek için hem taşrada hem de İstanbul'da ciddi tedbirler almıştır. Fakat alınan bu tedbirlerin İstanbul'a yönelik bu göçü engellemede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un diğer semtlerinde olduğu gibi Üsküdar'a da ciddi ölçüde bir nüfus akışı olmuştur. Üsküdar'a gelenlerin memleketlerine

73 *ÜŞS, nr. 363,* 11a; *377*, 20a; *365*, 49b; *406*, 76a; *375*, 10a.

Üsküdar'a ulaşımda önemli bir mekan kayık iskelesi, Allom

odaklanıldığında Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylerden gelenlerin belirleyici bir yere sahip oldukları tespit edilmiştir. Nüfus hareketliliği dini açıdan değerlendirildiğinde Üsküdar ve köylerinde Müslüman göçmenlerin yaygın olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Üsküdar İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı olduğundan göçmenlerin bir kısmının burayı İstanbul'a geçişte geçici bir ikametgâh olarak gördüğünü söylemek gerekir.

Üsküdar'ın yabancısı olan bu kimselerin şehir hayatına ve Üsküdar'a uyumlarında hemşehriliğin bugün olduğu gibi dün de belirleyici bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Üsküdar ve İstanbul'un diğer semtlerine yönelik nüfus hareketliliğinde hemşehrilik ilişkilerinin daha kapsamlı olarak değerlendirilmesine imkân tanıyacak ayrıntılı çalışmaların yapılması yararlı olacaktır.

Foto: İsmail Küçük

Derviş Hilmî Dede'nin Sâhilnâmesi Işığında Üsküdar ve Çevresi

DOÇ. DR. YUNUS KAPLAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Sâhilnâmeler, divan şiirinde İstanbul sahilleri ile buralardaki yerleşim bölgelerinin topluca anlatıldığı şiirlerin genel adıdır. Edebiyatımızda örneklerine çok az rastlanan şiir türlerinden biri olan sâhilnâmelerin, genellikle mesnevi nazım şekliyle yazıldıkları görülür. Bu türün en dikkat çekici yanları gerçekçi bir anlatıma sahip oluşlarıdır. Sâhilnâmelerin önemi, bizim şimdi unuttuğumuz veya adını değiştirdiğimiz bölgelerin eski isimleri ve özellikleri hakkında tarihî bilgiyi içermesinden gelir. Sanatlı bir üslûp ile beyitlerde ele alınan Boğaziçi'nin yerleşim alanları, daha çok adları ile yakından ilgili kelime oyunları, cinaslar ve diğer edebî sanatlar vasıtasıyla ilgi çekici ifadelerle anlatılır. Yeri geldikçe semtlerin orijinalliklerinden, insanlarından, sosyal yapısından, coğrafi durumundan, havasından, suyundan vs. özelliklerinden kısaca bahsedilip buraların tanıtımı yapılır.[1]

"Sâhilnâme" kelimesinin bir terim olarak ilk defa ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak bu adlandırmada bu türün ilk örneği olan Fennî Efendi'nin yazmış olduğu eserin önemli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu konu hakkında bir değerlendirmede bulunan Nihat Öztoprak, bu adın ilk defa kim tarafından kullanıldığının bilinmemesiyle birlikte Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* adlı eserinde ondan "*Fennî Efendi Merhûmun Sâhilnâmesi*" diye bahsettiğini yine Sâhilnâme'nin matbu nüshasının "*Sâhilnâme-i Merhûm Fennî*" başlığını taşıdığını dile getirdikten sonra bu

1 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 460-61.

manzumenin *Osmanlı Müellifleri*'nde "*sevâhil-nâme*", *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'de ise "*Sâhilnâme-i Fennî*" şeklinde anıldığını belirtir.[2]

Klasik Türk edebiyatında ilk sâhilnâmeyi 18. yüzyıl şairlerinden Fennî (öl. 1158/1745) kaleme almıştır. Fennî, 63 beyitlik mesnevi nazım şekliyle yazdığı bu eserinde Galata'dan başlayarak Boğaziçi'nde iskelesi bulunan 63 sahil beldesini anlatmıştır. Yazdığı bu şiirle sâhilnâme geleneğini başlattığı kabul edilen Fennî, aynı zamanda sâhilnâme yazma geleneğinin prensiplerini de ortaya koymuştur. Fennî'nin *Dîvân*'ında başlıksız olan bu manzume, bilhassa konusu itibariyle dönemin şair, âlim ve sanatkâr devlet adamları arasında çok tutulup nazireler yazılmaya kalkışılınca bir isimle anılma ihtiyacı hissedilmiş ve böylece "sâhilnâme" adı kullanılmaya başlanmıştır.[3]

Fennî, bu manzumesinde Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu sahillerindeki beldelerini tavsif eder. İlk beyitten itibaren her beyitte bir beldeden söz etmek suretiyle toplam 63 beyitte 63 beldeyi anlatır. Beldeleri işlerken önce Rumeli sahilinin güney kesiminden Galata ile başlar, kuzeye Değirmenlik'e kadar gider, oradan karşı sahile Anadolu yakasına geçip Hünkâr İskelesi'nden başlayarak kuzeyden güneye doğru iskele yerlerini ele alarak Fenerbahçe'ye kadar gelir ve son olarak Adaları tasvir etmek suretiyle manzumesini bitirir. Şairin anlattığı beldeler şunlardır: Galata, Mumhane (Galata'daki iskelelerden biri), Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutkaryesi, Arnavutköyü Akıntısı, Hasankalfa (Akıntıburnu ile Bebek Bahçesi arası), Bebek, Kayalar (Bebek ile Rumelihisarı arası), Hisar, Şeytan Akıntısı, Baltalimanı, Mirgun (Emirgan), İstinye, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Kefeli Karyesi (Kefeliköy), Sarıyar (Sarıyer), Rumeli Hısnı (Hisarı), Karataş, Fener (Rumeli Feneri), Soğuksu (Beykoz'da İncirköy ve Çubuklu arasında kalan semt), Kavak, Umuryeri (Selvi Burnu ile Anadolukavağı arasında yer alan semt), Değirmenlik, Hünkâr, Yalıköy, Beykoz, Sultaniye, İncirli (İncirköy), Paşabahçe, Çubuklu, Kanlıca, Körfez, Hisar (Anadolu Hisarı), Göksu, Küçüksu, Kandilli, Vaniköy, Kulelibahçe, Çengel(köy), Beylerbeyi, İstavroz, Kuzguncuk, Öküzlimanı (Paşalimanı), Üsküdar, Şemsipaşa, Şerefâbâd, Ayazma, Salacak, Kızkulesi, Kavakbahçesi, Haydarpaşa, Kadıköy, Fenerbahçe ve Adalar.

Klasik Türk Edebiyatında yazılmış olan bir diğer sâhilnâme ise yine 18. yüzyıl şairlerinden olan İzzet Efendi (öl. 1797-98)'ye aittir. *İzzet Efendi Divanı*'nda yer

2 Nihat Öztoprak, "Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I bildiriler (23-25 Mayıs 2003)* c. II. Zekeriya Kurşun; ve dğr. (ed.), İstanbul 2005, s. 14.

3 Nihat Öztoprak, *a.g.e.*, s. 12-13.

alan bu manzume, 65 beyitlik bir kaside olup aruzun "*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*" vezniyle yazılmıştır. Doğrudan methiye bölümüyle başlayan bu kasidenin ilk 11 beyti, Sultan Selim (1789-1807)'e methiye ve duadır. Bu kasidenin 12. beytinden 61. beytine kadar Galata'dan başlanmak üzere Boğaziçi sahillerindeki irili ufaklı toplam 65 yerin tavsifi yapılmıştır.[4]

İzzet Efendi de Fennî gibi Galata'dan başlayarak önce Boğaziçi'nin Avrupa yakası sahillerinden Karadeniz tarafına doğru olan yerleri anlattıktan sonra, Karadeniz'den Marmara'ya doğru Anadolu yakasındaki yerleri anlatmıştır. Yine metindeki sıralamaya göre adından bahsedilen yerler şunlardır: Galata, Mumhane, Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Karabali (Kabataş ile Dolmabahçe arasında kalan bahçe ve iskele), Kılıç İskelesi (Kılıç Ali Paşa İskelesi), Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Hisar, Balta, Mirgune (Emirgân), Hasankalfa (Akıntıburnu ile Bebek arası), Kayalar (Bebek ile Rumelihisarı arası), Şeytan Akıntısı, İstinye, Yeniköy, Kalender, Tarabya, Büyükvadi, Kefeli Karyesi (Kefeliköy), Kırım, Sarıyer, Karataş, Fener, Değirmenlik, Hünkâr İskelesi, Tokat, Yalıköy, Soğuksu, Beykoz, Çeşmebaşı, Paşabahçe, Çubuklu, Kavak, İncirli (İncirköy), Sultaniye, Kanlıca, Körfez, Anadolu, Kandilli, Göksu, Vaniköy, Çengel(köy), Kuleler, Beylerbeyi, İstavroz, Çamlıca, Kuzguncuk, Öküzlimanı (Paşalimanı), Üsküdar, Şemsipaşa, Balaban, Ayazma, Salacak, İhsaniye, Harem İskelesi, Haydarpaşa, Kadıköy ve Fenerbahçe.[5]

Klasik Türk Edebiyatında sâhilnâme türünde yazıldığı bilinen son eser ise Derviş Hilmî Dede'ye aittir. Şimdi bu eser ve şairi hakkında bilgi verebiliriz.

Derviş Hilmî Dede ve Sâhilnâme'si

Hayatı

İstanbul Kasımpaşa'da doğan Derviş Hilmî Dede'nin asıl adı Abdullah'tır.[6] Kadılık yaptığı esnada Hanefî Mustafa Efendi vesilesiyle Mevlevî tarikatına meylederek Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nde Arap-zâde Ali Dede'nin hizmetinde girmiştir. Derviş Hilmî Dede, 1180/1766-67 yılında seyahat amacıyla Arabistan'a gitmiş; ancak aynı yıl memlekete dönüşte vefat etmiştir.[7] Mehmed Süreyyâ, Derviş Hilmî Dede'nin ölüm tarihini 1183/1769-70 olarak gösterse[8] de M. Nail Tuman, bu tarihin yanlış olduğunu belirtir.[9]

4 Daha geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, *Boğaziçi Sahillerine Dair Bir Kaside İzzet Efendi'nin Sahilnamesi*, , İstanbul 1950.

5 Âsaf Hâlet Çelebi, *Dîvân Şiirinde İstanbul*, Ankara 2002, s. 163-66.

6 Fatîn Dâvûd, *Hâtimetü'l-Eş'âr,* İstanbul 1271, s. 72.

7 Fatîn Dâvûd, *a.g.e.*, s. 72; *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, İlhan Genç (haz.), Ankara 2000, s. 128.

8 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*, c. II, Nuri Akbayar (haz.), İstanbul 1998, s. 672.

9 Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-*i Nâilî - Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, c. I, Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (haz.), Ankara 2001, s. 217.

Üsküdar'dan Kız Kulesi ve tarihi yarımada, Pardoe

Derviş Hilmî Dede'nin herhangi bir eserinin olup olmadığı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Esrar Dede, onun beğenilen şiirlerinin olduğunu ve Fennî'ye nazire olarak bir *Sâhilnâme* yazdığını söyleyerek bu *Sâhilnâme*'den Fındıklı ve Tarabya vasfında söylenmiş olan aşağıdaki beyitleri örnek olarak vermiştir:[10]

Kırılur üstine 'uşşâk o gözi bâdâmuñ
Zer-i mahbûb ile Fındıklıya çek al kâmuñ
Biz hicâz eylesek 'uşşâka o şehnâz eyler
Uymaz âhengine erbâb-ı Tarab ya n'eyler

Sâhilnâmesi

Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâme adlı bir eserinin olduğuna dair Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* adlı tezkiresi dışında herhangi bir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Esrar Dede, bu tezkiresinde Derviş Hilmî Dede'nin, Fennî'nin sâhilnâmesine bir nazire yazdığını belirterek manzumeden Fındıklı ve Tarabya vasfında söylenmiş olan iki beyti örnek olarak vermiştir. Yine Esrar Dede, Hilmî'nin dostlarına *Sâhilnâme*'sini Fennî'ye bakmadan yazdığını söylediğini; bunun sebebinin kendisine sorulması üzerine ise bu durumu yaratılışlarının farklı olmasıyla açıkladığını belirtir.[11]

Nihat Öztoprak, *"Fennî ve İzzet Efendi'nin Sâhilnâmelerinde Üsküdar"* adlı bildirisinde, Esrar Dede'nin verdiği bu bilgiden hareketle Fennî ve İzzet Efendi'nin dışında Derviş Hilmî Dede'nin de sâhilnâme sahibi olduğunu ancak henüz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşılamadığını belirtmiştir.[12]

Yapmış olduğumuz mecmua taramaları esnasında Millet Kütüphanesi'nde "Aemnz 659" numarada kayıtlı olan ve çoğunlukla 18. yüzyıl şairlerinin manzumelerini ihtiva eden bir şiir mecmuasının 61b-63b sayfalarında Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmesinin kayıtlı olduğunu tespit ettik.

Büyük çoğunluğu 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerini muhtevî olan, derleyeni ve derleme tarihi bilinmeyen bu mecmuanın 61b-63b sayfalarında bulunan bu sâhilnâme, 62 beyitten müteşekkildir. Eser, değişik satırlarda ve talik hatla kaleme alınmıştır.

10 İlhan Genç, *a.g.e.*, s. 129.
11 İlhan Genç, *a.g.e.*, s. 128-29.
12 Nihat Öztoprak, *a.g.e.*, s. 12.

Beylerbeyi sırtlarından Boğaz'ın görünümü, Barlet

Şekil Özellikleri

Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmesi, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun "*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*" kalıbıyla yazılmış olup toplam 62 beyittir.

Manzumenin beyitlerinde kafiye türlerinden mücerred (31 beyitte), mürdef (20 beyitte) ve cinaslı (6 beyitte) kafiye tercih edilmiştir.

22 beyitte kullanılan rediflerin büyük çoğunluğu kafiyelerle birlikte kullanılmışken ikisi dışında hepsi ek redif şeklindedir.

Muhteva Özellikleri

Derviş Hilmî Dede de tıpkı Fennî ve İzzet Efendi gibi Boğaziçi'nin iki yakasındaki yerleşim yerlerini, Galata'dan başlayarak Avrupa yakasından sonra Anadolu yakası sahillerine geçerek anlatmıştır. Anadolu yakasında ise Karadeniz kenarındaki Hünkâr

Salacak, Flandin

İskelesi'nden başlayarak Marmara Denizi kıyısındaki Fenerbahçe'ye kadar olan yerleri anlatan şair, her beyitte bir yer olmak üzere toplam 62 beldenin tasvirini yapmıştır.

Metindeki düzen gözetilerek tasviri yapılan bu yerler sırasıyla şunlardır: Galata, Mumhane, Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköyü, Hasankalfa, Bebek, Kayalar (Bebek ile Rumelihisarı arası), Hisar, Şeytan Akıntısı, Baltalimanı, Mirgun (Emirgân), İstinye, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Kefeli Köyü (Kefeliköy), Sarıyer, Rumeli Hisarı, Karataş, Kumluca, Fener, Soğuksu, Kavak, Umuryeri, Değirmenlik, Hünkâr İskelesi, Yalıköy, Beykoz, Sultaniye, İncirli (İncirköy), Paşabahçe, Çubuklu, Kanlıca, Kavacık, Körfez, Kanlıdere, Anadolu Hisarı, Göksu, Küçüksu, Kandilli, Vaniköy, Kuleli, Çengel(köy), Beylerbeyi, İstavroz, Kuzguncuk, Öküzlimanı (Paşalimanı), Üsküdar, Şerefâbâd, Kavak, Kızkulesi, Salacak, Haydarpaşa, Kadıköy ve Fenerbahçe.

Derviş Hilmî Dede'nin zikrettiği bu yer isimlerinden büyük çoğunluğu günümüzde de hemen hemen aynı isimle kullanılmaktadır. Yine bu yer isimlerinin büyük çoğunluğu Fennî ve İzzet Efendi'nin sâhilnâmelerinde de geçmektedir. Ancak hem Fennî hem de İzzet Efendi'nin tasvirini yaptıkları Şemsipaşa ve Ayazma'dan Derviş Hilmî Dede bahsetmemiştir. Yine sadece Fennî'nin sâhilnâmesinde bulunan Arnavutköyü Akıntısı ve Adalar ile sadece İzzet Efendi'nin sâhilnâmesinde bulunan Balaban, Çamlıca, Çeşmebaşı, Harem İskelesi, İhsaniye, Kalender, Karabali, Büyükvadi, Kılıç İskelesi, Kırım ve Tokat Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmesinde bulunmamaktadır. Bunun yanında sadece Derviş Hilmî Dede'nin bahsettiği Kanlıdere, Kavacık ve Kumluca ise hem Fennî hem de İzzet Efendi'nin sâhilnâmesinde yoktur.

Sâhilnâmelerde Üsküdar ve Çevresi

Boğaz ve çevresindeki birçok sahil ve iskele gibi Üsküdar ve çevresi de sâhilnâme türünde yazılmış şiirlerin ana konularından biri olmuştur. Ayrıca her üç sâhilnâmede de karşımıza çıkan bu yer isimlerinden büyük çoğunluğu günümüzde de hemen hemen aynı isimle anılmaktadır.

Fennî, İzzet Efendi ve Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmelerinde geçen Üsküdar ve çevresine ait yer isimleri karşılaştırıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Yer İsmi	**Fennî**	**İzzet**	**Hilmî**
Ayazma	+	+	-
Balaban	-	+	-
Beylerbeyi	+	+	+
Çamlıca	-	+	-
Çengel	+	+	+
Harem İskelesi	-	+	-
Haydarpaşa	+	+	+
İhsaniye	-	+	-
İstavroz	+	+	+
Kandilli	+	+	+
Kavak Bahçesi	+	-	+
Kızkulesi	+	-	+
Kuleli	+	+	+

Kuzguncuk	+	+	+
Küçüksu	+	-	+
Öküzlimanı	+	+	+
Salacak	+	+	+
Şemsipaşa	+	+	-
Şerefâbâd	+	-	+
Üsküdar	+	+	+
Vaniköy	+	+	+
Toplam	**17**	**17**	**15**

Bu tabloya göre her üç sâhilnâmede sözkonusu edilen Üsküdar ve çevresindeki yer isimleri toplamda 21'dir. Bunlardan her üç sâhilnâmede de geçen ortak yerler Beylerbeyi, Çengelköy, İstavroz, Kandilli, Kuleli, Kuzguncuk, Öküzlimanı (Paşalimanı), Salacak, Üsküdar ve Vaniköy olmak üzere 11'dir.

Bunlar içinde Balaban, Çamlıca, Harem İskelesi ve İhsaniye sadece İzzet Efendi'de geçmektedir. Ayazma ve Şemsipaşa, Hilmî Dede'de olmayıp Fennî ve İzzet Efendi'de ortak; Kavak Bahçesi, Kız Kulesi, Küçüksu ve Şerefâbâd ise İzzet Efendi'de olmayıp Fennî ve Hilmî Dede'de bulunan yer adlarıdır.

Şairler bu şiirlerde Üsküdar ve çevresinden bahsederken adı geçen yerin belirgin özelliklerini de ön plana çıkarmışlar, bu isimleri bazen kelime anlamı, bazen yer ismi bazen de her iki özelliği de aksettirecek şekilde tevriyeli kullanmışlardır. Ancak tevriyeli kullanımların ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür. Her üç şairde de karşımıza sıkça çıkan bu tevriyeli kullanıma "Salacak" güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Fennî, "Ey gönül! Sevgilinin vuslatını gördüğünü (vuslatına kavuştuğunu) zannetme; korkum odur ki o senin kavuşma işini yarınlara (ahirete) bırakacak" diyerek bu kelimeyi hem salmak fiili hem de yer ismi olacak şekilde tevriyeli kullanmıştır:

Vuslatın gördi kıyâs eyleme ey dil elyak
Havfum oldur seni ferdâlara yârın Salacak (Fennî, b. 57)

İzzet Efendi de "Sofi yine ihsanlarda bulunulacağını duyunca İhsâniye sahilini mesken tutmuş." diyerek bu kelimeyi tevriyeli kullanmıştır:

Salacakdur yine gûş eyledi sûfî ihsân
Eylemiş sâhil-i İhsâniyeyi şimdi me'âb (İzzet Efendi, b. 57)

Derviş Hilmî Dede ise aynı şekilde tevriyeli kullanımı tercih edip "Müjde efendim, buraya gelip kalınca bizi bugün de ayrılığa salacak dediler." diyerek bu kelimeyi hem salmak, göndermek hem de yer ismi olacak şekilde kullanmıştır:

Didiler müjde'fendüm bunda gelüp kalacak
Ya ne vardı bizi ferdâya bu gün de Salacak (Hilmî, b. 59)

Vaniköy, Şerefâbâd, Kavak, Küçüksu, Çengelköy, Beylerbeyi, Kuzguncuk, Öküzlimanı ve Üsküdar isimlerinin geçtiği beyitlerde de buna benzer tevriyeli kullanımlar dikkat çekmektedir.

Sâhilnâmelerde tanıtımı yapılan yerlerin veya sahil beldelerinin belirgin özellikleri üzerinde de durulmuştur. Örneğin Beylerbeyi, Çengelköy, İstavroz, Şerefâbâd ve Kızkulesi'nin ortak özellikleri eğlenme, mesire, zevk ve safa sürülen yerler olmalarıdır.

Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmesinden hareketle diğer iki şairle de ortak olan Üsküdar ve çevresindeki yer isimlerinin metindeki sıraları esas alınarak şairlerin kaleminde bulduğu karşılık maddeler hâlinde aşağıda açıklanmıştır.

Derviş Hilmî Dede'nin Sâhilnâme'sinden Hareketle Üsküdar ve Çevresindeki Yerler

Küçüksu

İzzet Efendi'de bulunmayan Küçüksu, Fennî'de şu şekilde geçmektedir:

"Ey sevgili! Senin ayrılığında o kadar gözyaşı döktüm ki, deniz bu gözyaşlarıma oranla bir küçük su gibi görünür." diyerek "Küçük su" ibaresini akla gelen ilk anlam olarak "miktarı az olan su" anlamıyla kullanırken; aynı zamanda bu iki kelimeyi Üsküdar'a bağlı bir semt adı olarak da kullanmıştır:

Firkatüñle şu kadar giryeler itdüm cânâ
Bir küçük su görinür eşküme nisbet deryâ (Fennî, b. 44)

Derviş Hilmî Dede de aynı anlam ilgisiyle "Ey sevgili! Maceramız bu kadar icra oldu ki deniz bir küçük su iken çoğaldı." diyerek "Küçük su" ibaresini tevriyeli kullanmayı tercih etmiştir:

Mâcerâmız olur ey şûh bu kadarca icrâ
Bir küçük su idi eşkümle çoğaldı deryâ (Hilmî, b. 46)

Anadolu Hisarı, Perdusier

Kandilli

Boğaziçi'nin en dar yerinde, Anadolu yakasında, karşıdaki Bebek Koyu'na doğru uzanan sivri burnun ardında Göksu Deresi ile Vaniköy arasında bulunan semt. Bu semt adını, bir rivayete göre Göksu Deresi'nden dönen padişahlar için burada yakılan bir kandil, bir başka rivayete göre ise Revan Seferi'nden (1632) döndükten sonra IV. Murad tarafından burada inşa ettirilen köşkte Şehzade Mehmed'in doğumu üzerine yedi gece kandil donanması yapılması sebebiyle almıştır.[13]

Her üç şair de eserinde Kandilli'den bahsetmiştir.

Fennî, "Onun (sevgilinin) her hareketi bağrımın yağını eritti. Ancak onu Kandilli'de bir kadehle yıktım." diyerek sevgilisini Kandilli'de sarhoş ettiğini söyler:

Bagrımun yagın eritdi beli her etvârı
Hele Kandillide bir câm ile yıkdum yâri (Fennî, b. 45)

"Gönül mumu, Kandilli sahilinde parlar. Göksu'ya gidip orada su âlemi yapalım" diyen İzzet Efendi ise gönlünü muma benzeterek kandil, mum, parlaklık kelimeleriyle tenasüp yapar:

Şem'-i dil rûşen olur sâhil-i Kandillide
Varalım Göksuya anda idelim âlem-i âb (İzzet Efendi, b. 48)

13 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VI, İstanbul 1992, s. 259.

Derviş Hilmî Dede ise "(Ey sevgili!), rakiplerin bağrının yağını erittin. Onlar geceleyin Kandilli'ye kadar kandil gördü." diyerek Kandilli'yi hem yer ismi olarak kullanmış hem de bu kelimeyi kandil, yağ, eritmek kelimeleriyle tenasüp ilişkisi içinde kullanmıştır:

Bagrı yagını eritdüñ hele sen agyâruñ
Gördi kanzîl gice Kandilli degin agyâruñ (Hilmî, b. 47)

Vaniköy

İstanbul'un fethinden sonra "Paşa Korusu" diye anılan Vaniköy, IV Murat (1623-1640) zamanı "imâm-ı şehriyâri"si olan Vânî Mehmed Efendi (ö. 1685)'ye verildi ve o tarihten sonra onun adına izafeten "Vaniköyü" ya da "Vaniköy" diye anıldı. Vânî Mehmed Efendi, Kadı-zadeliler hareketinin önde gelen isimlerinden olduğu için tasavvuf erbabına, dervişlere, hususiyle Mevlevîlere husûmetiyle tanınırdı.[14]

Vaniköy her üç şair tarafından da dile getirilmiştir. Üç şair de Kadızade Vânî Mehmed Efendi'den dolayı burasını uğursuz rakiple ilişkilendirerek kullanmıştır.

Fennî, "Vaniköyü, Kadızadeli'ye pek uygundur. Çünkü onun suyu, ikiyüzlü olanlara dermandır." diyerek hem buranın suyunu ön plana çıkarmış hem de Kadızadeli hakkındaki olumsuz kanaati dile getirmiştir:

Âbı zîrâ ki mürâyî olana dermândur
Kâdı-zâdeli'ye Vaniköyi pek çesbândur (Fennî, b. 46)

İzzet Efendi de "Ne kadar gezerse gezsin köpeklere mekân olur mu? Rakip, işi yoksa Vaniköy'ü dolaşsın." sözleriyle rakibin Vaniköy'de dolaşmasından rahatsızlık duymayacağını belirtir:

İşi yog ise dolaşsun Vaniköyün agyâr
Ana hiç menzil olur mu ne kadar gezse kilâb (İzzet Efendi, b. 49)

Derviş Hilmî Dede ise cinaslı bir kullanımla "Rakip olduğuna bakma, onun meskeni it yatağıdır. Sevgiliyi hile ile köyüne getirir." diyerek Vaniköy'ü "rûh-ı re*vâ*nı *köyi*ne" ibaresi içinde kullanmayı tercih etmiştir:

Meskeni it yatağı bakma rakîb idügine
Getüre dek ile ol rûh-ı revânı köyine (Hilmî, b. 48)

14 Nihat Öztoprak, *a.g.e.*, s. 18-19.

Kuleli/Kulelibahçe

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Çengelköy ile Vaniköy arasında yer alan, bugün içerisinde Kuleli Askerî Lisesi'nin bulunduğu bölgedir. Osmanlı döneminde Kule bahçesi veya Kulelibahçe diye anılan bu yerde, eskiden Kuleli manastırı bulunmaktaydı. Fetihten önce "Papaz Koruluğu" olarak bilinen bölgede fetihten sonra I. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemlerinde saray için bostanlar, meyve ve çiçek bahçeleri yapılmıştır. Koru, daha sonraları içindeki kuleden dolayı "Kulelibahçe" diye adlandırılmıştır.[15]

Fennî, "Rakip, sahildeki ayıya mı tutuldu da Kulelibahçe'ye olan rağbeti fazlalaştı?" diyerek tecâhül-i ârif yoluyla rakibin bu bahçeye olan düşkünlüğünü sorgularken;

Leb-i deryâdaki ayuya mı oldı meftûn
Kulelibâgçeye hırsı rakîbün efzûn (Fennî, b. 47)

İzzet Efendi de "Allah, düşmanların bedenlerinin çengele asıldığını, kellelerinin de bütün köpeklerce yenildiğini bize göstersin." diyerek hem çengel hem de kule kelimelerini tevriyeli kullanmıştır:

Cism-i a'dâyı bize göster[e] Çengel'de Hudâ
Kulelerde yiyeler kellelerin cümle kilâb (İzzet Efendi, b. 50)

Derviş Hilmî Dede ise "Kuleli'nin suyu ve havasının bedelinin olmayacağını bilirim. Ancak ne yapayım ki burası köpeğe benzeyen rakibin eski yeridir." diyerek bu bölgenin havasına ve suyuna dikkat çekmiştir:

Bilürüm âb [u] hevâsında anuñ yok bedeli
Seg rakîbüñ n'ideyüm eski yeridür Kuleli (Hilmî, b. 49)

Çengelköy

Anadolu yakasında Beylerbeyi ile Vaniköy arasında bulunan büyücek koyun çevresi ile ardındaki yamaç ve tepelerde kurulmuş olan semttir. İstanbul'un fethinden sonra burada birçok çengel (çıpa) bulunduğu için Çengelli köy veya Çengelköy diye adlandırıldığı söylenir.[16]

Her üç şair de çengel kelimesinin "bir şeyi asmaya yarayan âlet" anlamından hareketle kelime oyunları yapmışlar ve bu kullanımlarda rakibin çengele asılması fikrini dile getirmişlerdir.

15 Cenap Çürük, "Kuleli Askerî Lisesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 355.

16 Çiğdem Aysu, "Çengelköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1993, s. 485-87.

Fennî, "Ey rakip! Sallanmak için sana lâyık bir yer buldum; sözümü dinle, tek başına Çengel'e gel." diyerek rakibi çengelde görmek ister:

İşte buldum sana sallanmaga bir özge mahal
Sözümi dinle rakîbâ yalınuz Çengele gel (Fennî, b. 48)

İzzet Efendi de "Allah, düşmanların bedenlerinin çengele asıldığını, kellelerini de bütün köpeklerin yediğini bize göstersin." diyerek çengel kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

Cism-i a'dâyı bize göster[e] Çengelde Hudâ
Kulelerde yiyeler kellelerin cümle kilâb (İzzet Efendi, b. 50)

Derviş Hilmî Dede ise "Rakip bugün çengele asıldı dediler. Bunu öğrenenler, müjde verdiler." diyerek rakibin çengelde asılması karşısında büyük bir memnuniyet duyar:

Müjdeler eylediler vâkıf olanlar hâle
Didiler urdılar agyârı bugün Çengâle (Hilmî, b. 50)

Beylerbeyi

Anadolu yakasında Kuzguncuk ile Çengelköy arasında bulunan bu semt Osmanlı tarihlerinde daha ziyade İstavroz Bahçesi olarak özellikle padişahların özel ilgi gösterdikleri bir yer olarak anılmıştır. Bu has bahçe, daha sonra III. Murad devri Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yalısından dolayı Beylerbeyi diye anılmaya başlanmıştır.[17]

Fennî, güzellik şâhı olan sevgilinin rint ile Beylerbeyi'nde tıpkı beyler gibi kana kana içki içmesi karşısındaki kıskançlığını dile getirerek Beylerbeyi ve mîrâne kelimeleri arasındaki anlam ilgisinden istifade ederken;

Hased ol rinde ki mey nûş ide kana kana
O şeh-i hüsn ile Beglerbegide mîrâne (Fennî, b. 49)

İzzet Efendi ise "Padişahın hizmetçileri sanki beylerbeyidir de her birinin görüşü beylerbeyi gibi isabetlidir." diyerek sevgiliyi padişaha, ona kul-köle olanları da isabetli görüşleri olan beylerbeylerine benzetmiştir.

Sanki Beylerbeyidir bendeleri pâdişehin
Mîr-i mîrân gibidir her birinin re'yi savâb (İzzet Efendi, b. 51)

Derviş Hilmî Dede de sevgilisini beylerbeyi, kendini de onun hizmetçisi yaparak ona hizmet ettiği müddetçe beylerbeyi gibi zevk alacağını belirterek beylerbeyi kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

17 Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara 1972, s. 43.

Bir efendüm biri kuluñ biri hıdmet idicek
Hele Beglerbegiveş zevk ola böyle gidicek (Hilmî, b. 51)

İstavroz

Beylerbeyi ile Kuzguncuk arasında kalan yerlerdir. Bağ, bahçe ve bostanlarıyla meşhur olan bu yer; adını Bizanslılar döneminde Konstantin'in burada inşa ettirip üzerine koydurduğu yaldızlı haçtan (istavroz) almıştır. Padişahlara mahsus has bahçesiyle meşhur olan bu bölge, daha çok İstavroz Bahçesi adıyla meşhur olmuştur.[18]

Fennî, nevruz vaktinde put gibi güzel sevgiliyle eğlenmek için İstavroz'a giden şahsa karşı duyduğu gıptayı dile getirirken bu bahçenin nevruz zamanlarında eğlence mekânı olarak değerlendirildiğine işaret eder:

Gıbta ol şahsa olur irdiği dem nev-rûza
O sanemle gide zevk itmege İstavroza (Fennî, b. 50)

İzzet Efendi de tıpkı Fennî gibi, aşağıdaki Çamlıca maddesinde yer alan beytini "Nevruz vakti istavroz mevsimidir" diyerek nevruzun İstavroz'da kutlandığını vurgular:

Vakt-i nevrûz olıcak mevsim-i İstavrozun
Mâ'-i hayvâna bedel Çamlıcadan nûş ide âb (İzzet Efendi, b. 52)

Derviş Hilmî Dede de rahibe benzettiği meyhaneci çırağının aforoz ettiği için gelmemesi üzerine dünyayı İstavroz'un başına yıkmak istediğini söylerken bu kelimeyi, îhâm-ı tenasüp yaparak hem rahip ve aforoz kelimeleriyle uyumlu olacak şekilde hem de yer ismi olarak kullanmıştır:

Gelmedi mûgbeçe râhip ider imiş afaroz
Başına dehri yıkam kande kala İstavroz (Hilmî, b. 52)

Kuzguncuk

Üsküdar'da Paşalimanı ve Beylerbeyi arasında kalan Boğaziçi'ne açılan vadi ve etrafından oluşan semttir. Osmanlılar döneminde burada daha çok gayrimüslimler ikamet etmiştir.[19] Her üç sâhilnâmede de yer alan Kuzguncuk, bu şiirlerde yeme-içme ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

---

18 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi,* c. IV, 1958, s. 175; M. Tayyib *a.g.e.*, s. 262.

19 Nur Akın, "Kuzguncuk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1994, C. 5, s. 145-46.

Kuleli, Allom

"Kuzguncuk, yanık softalar zümresine mekân olalı Araplarla şarap içmeye geldi sandılar." diyen Fennî, burasının gayrimüslim semti oluşundan dolayı şarap içmeye müsait bir yer olduğunu ihsas ettirmiştir:

Sandılar duht-i reze geldi 'Arablarla yanuk
Sûhtegân zümresine cây olalı Kuzguncuk (Fennî, b. 51)

İzzet Efendi ise "Eğer Kuzguncuk sahilinde bir pilav pişecek olsa öğrenciler kargalar gibi kanat açıp oraya giderdi." diyerek burasının yeme içmede rağbet gören bir yer olduğuna işaret etmiştir:

Bir pilav pişse eger sâhil-i Kuzguncukda
Bâl açup misl-i zagan 'azm ider idi tullâb (İzzet Efendi, b. 53)

Derviş Hilmî Dede de "Rakip, sevgiliyi avlayana ziyafet çok der. Kuzguncuk yer idi. B...k bulsun, yine gitti." diyerek kuzguncuk kelimesini hem karga türlerinden bir kuş ismi hem de yer ismi anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanmıştır:

Dir rakîb sayd idene yâri ziyâfet çok çok
Bok bulaydı yine gitdi yer idi Kuzguncuk (Hilmî, b. 53)

Öküzlimanı/Paşalimanı

Üsküdar ile Kuzguncuk arasında kalan ve bugün için Paşalimanı olarak bilinen semttir. Rumeli'den Anadolu'ya götürülmek istenen öküzler, kayıklarla buraya getirildiği için semt de bu adla anılmıştır.

Her üç şairin de sâhilnâmesinde karşımıza çıkan Öküzlimanı, rakiple ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Bu kullanımlarda divan şairlerinin rakibe karşı takındığı olumsuz tavır karşımıza çıkmaktadır.

Fennî bu olumsuz yaklaşımını "Bırak, (rakip) sığırlar gibi gizlice yatsın uyusun, çünkü Öküzlimanı rakiplere mekân oldu." diyerek dile getirirken;

Ko sıgırlar gibi yatsun uyusun pinhânî
Oldı agyâra makar çünki Öküzlimanı (Fennî, b. 52)

İzzet Efendi de "Öküzlimanı zahit için hoş bir yeşilliktir. Bazen çimenlerde yatsın, bazen de atlayıp zıplasın." diyerek buranın, kaba sofular ve rakipler için hoşça vakit geçirilecek bir mekân olduğunu söylemiştir:

Zâhide hoşça çerâ-gâh Öküzlimanı
Gâh çemen üzre yatup gâhîce itsün pertâb (İzzet Efendi, b. 54

"Ey zahit, meclise bakıyorsun. Yabancılar giremez. (Çünkü burası) zarifler meclisidir. Öküz limana giremez." diyen Derviş Hilmî Dede ise öküze benzettiği kaba sofuların limana giremeyeceğini söyleyerek öküz kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

Zâhidâ bezme bakarsın giremez bî-gâne
Zurefâ meclisidür giremez Öküz limana (Hilmî, b. 54)

Üsküdar

Üsküdar, Anadolu'nun İstanbul'a, İstanbul'un da Anadolu'ya açılan kapısıdır. Bu yüzden, İstanbul'dan hacca gidecek adaylar Topkapı'dan Beşiktaş'a, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçip burada toplanır, toplu hâlde yola çıkarlardı. Haccın başlangıç yeri olduğu için, Osmanlı döneminde Üsküdar "Kâbe toprağı" sayılırdı.[20]

20 Nihat Öztoprak, *a.g.e.*, s. 23.

Fennî aşağıdaki beyitte, kendisi için gönül alan sevgilinin mahallesinin, Kâbe toprağı diye meşhur olan Üsküdar'dan bile daha önemli olduğunu söylerken Üsküdar'ın Osmanlılar döneminde sahip olduğu önemi vurgulamış ancak sevgilinin mahallesini buradan üstün tutmuştur:

Kâ'be topragı diyü olsa bile nâm-âver
Üsküdardan dahi yegdür baña kûy-ı dilber (Fennî, b. 53)

İzzet Efendi'ye göreyse Üsküdar'ın gönle ferahlık veren bahçeleri olsa da dostlar, Şemsipaşa'yı mesken tutmuştur:

Üsküdar bâgları haylî safâlı ammâ
Şemsipaşayı makarr itdi gürûh-ı ahbâb (İzzet Efendi, b. 55)

Derviş Hilmî Dede ise "Ne zamana kadar bu eziyetlere tahammül edeyim. Efendim, Mansur gibi beni eski darağacına çek." diyerek Arap alfabesindeki yazılışı Üsküdar kelimesiyle aynı olan "eski dar" kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

Tâ-be-key nice tahammül ideyüm âzâra
Çek efendüm beni Mansûr gibi eski dâra (Hilmî, b. 55)

Şerefâbâd

Üsküdar Şemsi Paşa'da, Şemsi Paşa Sarayı'nın yerine Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından Sultan III. Ahmed adına 1121/1709-10 yılında yaptırılan kasrın adıyla anılan bir yerdir. II. Mahmud tarafından 1232/1816 yılında aynı adla tekrar yaptırılan kasır, tahminen 1861-71 yılları arasında yanmıştır.[21]

"Soylu bir güzelin hoş bir bakışıyla gönül kasrı dünyada Şerefâbâd'a döndü." diyen Fennî, sevgilinin bakışıyla mamur olan gönlünü Şerefâbâd Kasrı'na benzetmiştir:

Bir şerîfün nigeh-i lutfı ile dünyâda
Kasr-ı dil aynı ile döndi Şeref-âbâda (Fennî, b. 55)

İzzet Efendi'nin ele almadığı bu kasır için "Efendim, burada hoşça vakit geçirerek iyi bir iş yap. Burası gelişinin bereketiyle şerefli bir yer olsun." diyen Derviş Hilmî Dede'nin aşağıdaki beytinde ise tevriyeli bir kullanım söz konusudur:

21 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, c. II, İstanbul 1977, s. 254; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul 2004, s. 340.

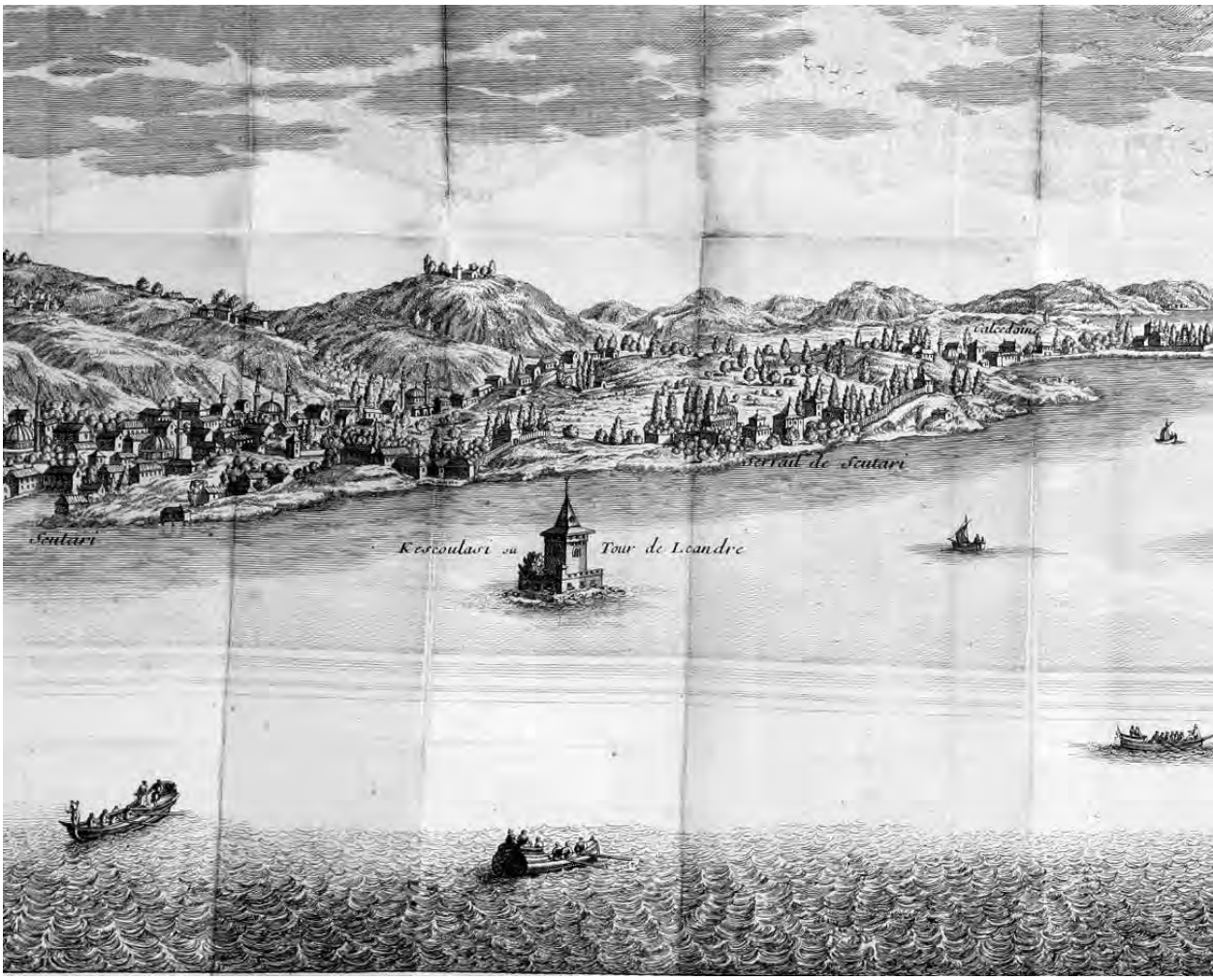

Üsküdar ve Saray Burnu, Guer

Bunda zevk eyle efendüm hele bir ad olsun
Yümn-i teşrîfüñ ile pür-Şeref-âbâd olsun (Hilmî, b. 56)

Kavak/Kavakbahçesi

Harem ve Salacak iskeleleri arasında bulunan, Kavak Sarayı ya da Üsküdar Sarayı olarak bilinen hanedan sarayının bahçesi. Kaynaklarda adı geçen Üsküdar Bahçesi ile aynı bahçe olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü en eskisi 1583'e tarihlenen 20 kadar mevâcip defterinde Üsküdar Bahçesi olarak adına rastlanmaktadır.[22]

22 Tülay Artan, "Kavak Sarayı Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1993. s. 495.

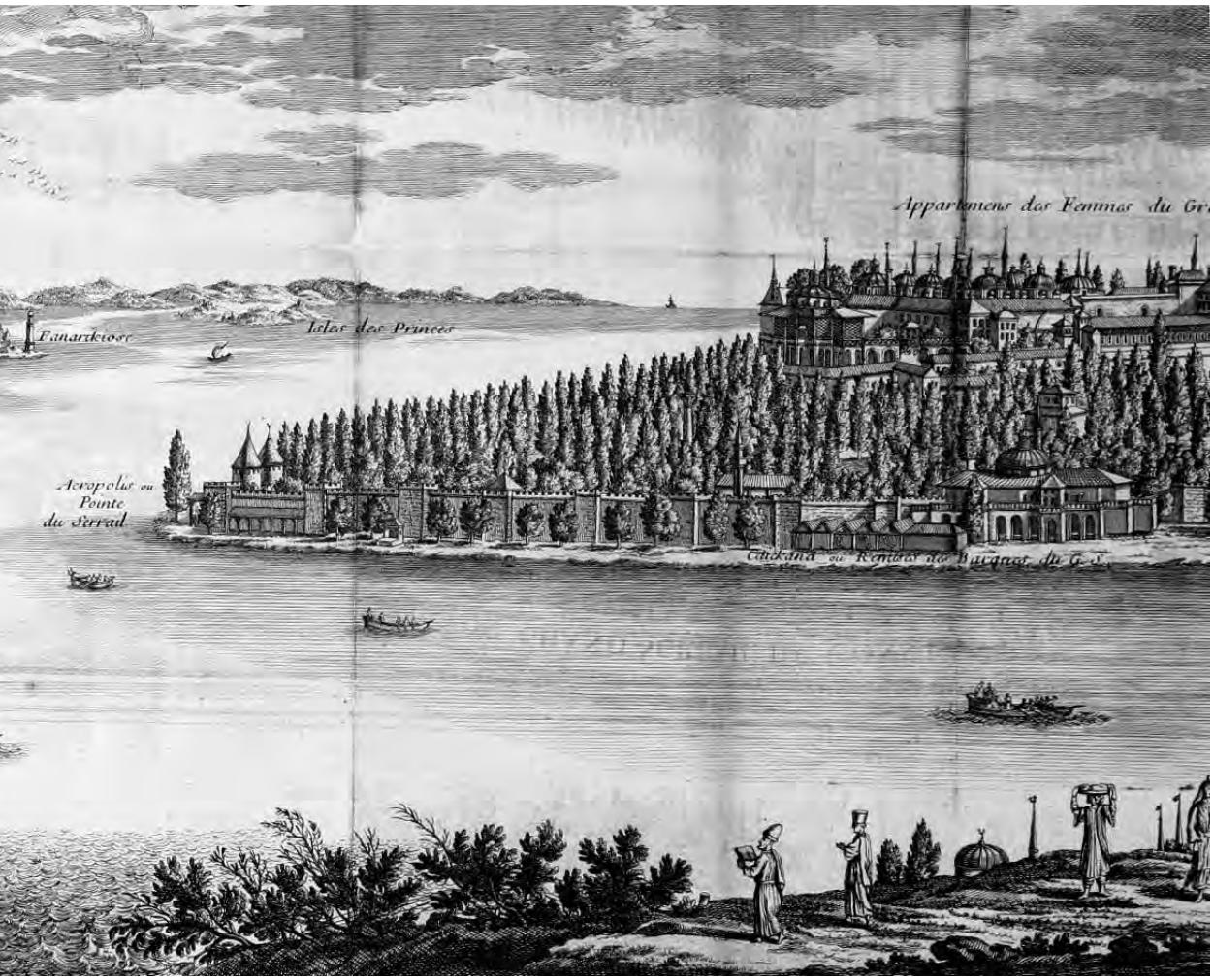

İzzet Efendi'nin zikretmediği bu yer hakkında "Sevgilinin boyunun düşüncesi ve al yanağının hayali ile gönül bozkırı, yine Kavakbahçesi'ne döndü." diyen Fennî, sevgilinin hasreti içinde olan gönlünü Kavakbahçesi'ne benzetmiştir.

Kâmeti fikri hayâl-i ruh-ı âl ile yine
Deşt-i dil 'aynı ile döndi Kavakbâgçesine (Fennî, b. 59)

Derviş Hilmî Dede ise "Sürmeden hileyle kavuşma yerine erişseydi, Kavak bir ayak ile gönül alan sevgilinin mahallesine giderdi." diyerek bu yer ismini kişileştirerek kullanmıştır:

Sürmeden menzil-i vasla irişeydi ber-ayak
Kûy-ı dildâra giderdi bir ayak ile Kavak (Hilmî, b. 57)

Kızkulesi

Yine İzzet Efendi'de geçmeyen bu yer hakkında Fennî, "Amacın bu âlemde bir miktar gezip dolaşmak ise Kızkulesi'nde şarap içerek rahatla." diyerek burasının bir eğlence mekânı oluşuna dikkat çekmiştir:

Kasduñ 'âlemde teferrüc ise ger bir derece
Duhter-i rez ile Kızkullesine bul ferece (Fennî, b. 58)

Derviş Hilmî Dede ise Kızkulesi'nin deniz içinde bulunmasından hareketle "Deniz, Kızkulesi'ni kucağına almış, döve döve pervasızca kızlığını çatlatır." diyerek kişileştirme yoluyla deniz ile Kızkulesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir:

Almış âgûşına Kızkullesini pâk deryâ
Çatladur döge döge kızlıgını bî-pervâ (Hilmî, b. 58)

Salacak

Anadolu yakasında, Harem'in 1 km kadar kuzeyinde Marmara Denizi'nin Boğaziçi'ne açıldığı yerdeki semt. Karşısında Kız Kulesi vardır. Güneyinde Harem ve Üsküdar-İhsaniye; kuzeyinde Üsküdar-Ayazma mahalleleri bulunmaktadır.[23]

Yukarıda Üsküdar ve çevresindeki bazı yerlerin şairler tarafından tevriyeli kullanımları örneklendirilirken, Salacak'ın sâhilnâmelerde ele alınışıyla ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

Haydarpaşa

Fennî burası için "O, biricik şuh güzel; naz Düldül'üne binse Haydarpaşa onun atının oynaştığı yer olur." derken;

Düldül-i nâze süvâr olsa o şûh-ı yektâ
Atı oynagı olur sâha-i Haydarpaşa (Fennî, b. 60)

İzzet Efendi ise "Haydarpaşa sahili irfan ehline safa yeridir. Kadıköyü'nde kuzu etiyle kebap pişirsin." diyerek burasının insanların gönlüne ve ruhuna rahatlık veren bir yer olduğunu söyler:

23 "Salacak", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c. VI, İstanbul 1993. s. 421-22.

Ehl-i irfâna safâ sâhil-i Haydarpaşa
Kadiköyinde pişirsin kuzu lahmıyla kebâb (İzzet Efendi, b. 59)

Derviş Hilmî Dede de Haydarpaşa'yı hem bir yer ismi olarak hem de "zülfi kara" kelimelerini Zülfikar anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanarak Hz. Ali'nin sıfatı olan Haydar kelimesiyle ilişkilendirerek kullanmıştır:

Kar gibi rûyına Allâhü 'aliyyü'l-a'lâ
Zülfi kara yazılı kıt'a-i Haydarpaşa (Hilmî, b. 60)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında şimdilik sadece Fennî, İzzet Efendi ve Derviş Hilmî Dede'nin sâhilnâmesinin varlığı bilinmektedir. Her üç şair de bu eserlerinde Galata'dan başlayarak Boğaziçi'ndeki körfez, iskele ve yerleşim yerleri hakkında bilgi vermişlerdir. Üsküdar ve çevresindeki yerleşim yerleri de bu üç sâhilnâmede kendine yer bulmuştur. Bu üç şair tarafından Üsküdar ve çevresindeki toplam 21 yerleşim yerinin söz konusu yapılmış ve bu yerlerin sahip olduğu çeşitli özelliklere yer verilmiştir. Şairler bu yer isimlerini divan edebiyatının klasik ifade tarzına uygun olarak çeşitli mazmunlar, edebî sanatlar ve sanatlı söyleyişlerden istifade ederek anlatmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparken hem yaşadıkları dönemdeki Üsküdar ve çevresindeki yerleşim yerleri hakkında tarihe kayıt düşmüşler hem de edebiyatımızda örneğine çok sık rastlanmayan bir türde eser kaleme alarak şairlikteki hünerlerini sergileyip farklılığı yakalamanın gayreti içinde olmuşlardır. Böyle yaparak hem sanatçı ruhlarının sahip olduğu zenginliği ve renkliliği kelimelerle kâğıda dökmüşler hem de 18. yüzyılda Boğaziçi'nin sahip olduğu birtakım özellikler hakkında kıymetli bilgiler vermişlerdir.

XVIII. Yüzyıl Britanya Basınında Üsküdar

DR. FATİH GÜRCAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İngilizlerin Nazarında Üsküdar'ın Kimliği

Kurulduğunda Chrysopolis sonrasında Scutari adıyla bilinen Üsküdar, İstanbul'un fethinden yaklaşık 100 yıl önce Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Fetihten sonra, Eyüp uhrevi, Galata kozmopolit havasını sürdürürken, Üsküdar büyük ölçüde Türk nüfusun iskân edildiği bir semte dönüşmüştü.

Üsküdar'ın bu bağımsız konumu, etnik ve dini bakımından homojen yapısı, Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan yabancı devletlerin temsilciliklerinin ilgisinin azalmasına neden olmuştu. Bir diplomatın, Üsküdar'a gitmesi veya bu belde ile alâkalı bilgi vermesi için olağanüstü bir durumun meydana gelmesi gerekmekteydi. Herhangi bir yabancı diplomatın, bütün görev süresini, Üsküdar'a uğramaksızın tamamlaması, şaşırtıcı bir durum değildi.

XVIII. yüzyılda İstanbul, dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak varlığını devam ettirmekteydi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda dünyanın en büyük şehri İstanbul'du. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise şehrin yaklaşık nüfusu 700.000 kişiydi[1]. Ancak bu asırda, Britanya'nın başkenti Londra, toplam nüfusta İstanbul'u geçmeyi başarmıştı.

1 Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı", *İktisat Fakültesi Mecmuası,* İstanbul 1967, s. 44.

Foto: Haluk Sargın

Levant Company arması

Britanyalı tüccarlar, dünyanın her yerinde olduğu gibi, Osmanlı payitahtında da ticari faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Britanyalılar Osmanlı sınırları dâhilindeki faaliyetlerini Levant Company vasıtasıyla yapmaktaydılar. Şirkete bağlı tüccarlar, imparatorluğun özellikle liman şehirlerinde örgütleniyor, içlerinde tecrübeli ve etkin olanları konsolosluk görevini üstleniyordu. Büyükelçilerin en önemli vazifeleri, bağımsız birer birim olarak çalışan konsolosluklar arasındaki eş güdümü, devlet adına temin etmekti. Konsoloslukların bağımsız çalışması, onlara çalışmalarında pratiklik sağlıyor, buna karşın, diplomatik hiyerarşinin zayıflığı, devletin doğrudan atadığı büyükelçilerle konsoloslar arasında sorunlar çıkmasına sebep oluyordu[2]. Kurulan konsoloslukların varlığı, kapitülasyonlarla garanti altına alındığından Britanyalılar, yeni konsolosluk açmak veya konsolosluğu tasfiye için özel bir çaba sarf etmemekteydiler[3]. Buna mukabil, bazı noktalarda o konsolosluğun ömrü, bir tüccarın ömrüyle sınırlı olabiliyordu. Mesela, Kahire Konsolosluğu 1583'te Harvey Millers tarafından 1583'te açılmış, 1601'e kadar varlığını devam ettirmiş, Millers'in ölümü üzerine kapanmış, ancak 1652'de Abbot C. tarafından yeniden açılmış, 1664'te yeniden kapanmıştı. Venedikli bir tüccar olan 1669'da Gasparo di Rizzi gayr-ı resmi olarak bu görevi yeniden üstlenmiş[4],1684-1698 arasında konsolosluk bir kez daha sönmüştü. 1698'de Kahire Konsolosluğu bu kez Miles Fleetwood, tarafından bir kez daha açılmıştı. Özellikle Ortadoğu'daki daha küçük boyutlu şehirlerde bu ölçüde bir süreklilik dahi sağlanamamaktaydı[5].

2 Mesela, Sardunya Krallığı nezdinde Britanya'nın Torino büyükelçisi olan John Molesworth, Cenova konsolosu olan Henshaw'ın korkak ve ülkenin ticari çıkarlarını savunmaktan mahrum olduğunu Londra'ya şikâyet etmekteydi. (Jeremy Black, *British Diplomacy and Diplomats* 1688-1800, Exeter 2001, s. 54-55)

3 Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Ankara 2011, s. VII-IX.

4 Gasparo di Rizzi kendi ülkesi Venedik'in dışında, Hollanda ve İngiliz tüccarların da haklarını fahri konsolos sıfatıyla korumaktaydı. (Alfred C. Wood, *History of the Levant Company*, Oxford 2006, s.124-125.)

5 David Wilson, *"List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*

NUMBER 36.] THE [VOLUME V.

DERBY MERCURY.

THURSDAY, November 25. 1736. To be continu'd Weekly.

JUST PUBLISHED,

THE General History of China, Chinese Tartary, Corea, and Thibet, being an Historical, Geographical, Chronological, Political, and Physical Description of those Countries; done from the Celebrated Work of the Pere Du Halde, By R. Brookes, A. M. Rector of Abbey in Northamptonshire. Curiously printed in Four Volumes in Octavo. Price 1 l. 2 s.

Poems on several Occasions, by Stephen Duck. Among which are, On Poverty; the Thresher's Labour; the Shunamite, Gratitude; Good Conscience, Musick, Richmond-Gardens, Avaro and Amanda, the Absent Lover, Death, Truth and Falshood, Epistles to Dr. Friend, Lord Suffolk, Mr. Windsor, &c. a Journey to Marlborough, Bath, Bristol, Oxon, Salisbury, Winchester, Portsmouth, &c. Felix and Constance, a Tale on Friendship; several Translations, &c. From the Quarto Edition. With an Account of the Author, by Mr. Spence, Professor of Poetry in the University of Oxon.

A Description of a very great Variety of Animals and Vegetables, viz. Beasts, Birds, Fishes, Insects, Plants, Fruits, and Flowers; extracted from the most considerable Writers of Natural History, and adapted to the Use of all Capacities, but more particularly for the Entertainment of Youth: Being a Supplement to a Description of three hundred Animals. Illustrated with above ninety Copper-Plates, wherein is curiously engraven every Animal and Vegetable described in the whole Book.

Four Satires, viz. I. On National Vices. Inscrib'd to [illegible]. II. On Writers. Inscrib'd to [illegible]. III. On Quacks. Inscrib'd to Dr. [illegible]. IV. On Religious Disputes. Inscrib'd to [illegible], &c. Price One Shilling.

An Account of the CHRISTENINGS and BURIALS in LONDON from Nov. 11. to Nov. 18.

Christened { Males — 166, Females — 165, In all — 331 } Buried { Males — 238, Females — 225, In all — 463.

Increased in the BURIALS this Week 13.

PRICES of GOODS Yesterday at Bear-Key.

Wheat	30 s. to 34	Boiling Pease	20 to 22
Rye	15 s. to 17	Pale Malt	20 to 22
Barley	13 s. to 18	Brown Malt	16 to 18
Oats	11 s. to 14	Old Hops 3 l. to 5 l.	per Hund.
Horse Beans	20 s. to 24	New Hops 6 l. to 7 l.	Hundred

SATURDAY'S POST.

From the St. James's EVENING-POST, Nov. 18.

Constantinople, (the Metropolis of all Turkey) Sept. 24.

IMMEDIATELY after the Conclusion of the Peace between the Ottoman Porte and Kouli Kan, the Reis Effendi, or Chancellor of the Grand Signior, and Baki Kan, Ambassador of Persia, passed congratulatory Compliments upon each other concerning the happy Success of their Negociations; they also went together to perform their Devotions at the Mosque of St. Sophia, as they profess the same Sentiments in point of Religion: The Reis Effendi gave afterwards a grand Entertainment to Baki Kan, at a Country Seat situate upon the Canal of Scutary. The Grand Signior, by way of executing one of the Articles of Peace, concluded with the Persians, has published an Order, commanding all Persons, who have any Slaves born in Persia in their Service, to restore them to their Liberty, that no Obstacle may be in the way of those who should be inclinable to return home: And as to those who may like to continue with their Masters, they are to be treated as free Servants, and to receive Wages. The Merchants who deal in Slaves are forbid to expose in the publick Markets any Slaves that are Natives of Persia, whether they be Men or Women, but are to carry them before the Mary, a publick Officer, who is authoriz'd by the Grand Signior to redeem them for 50 Pieces of Eight each.

They write from Copenhagen, that the King of Denmark has granted an Octroy for setting up a Bank there, in imitation of the Bank of England, the Fund of which is to be 500,000 Crowns; that Bank is to discount Bills of Exchange, and lend Money at 4 per Cent on good Security.

IRELAND.

Kells, County of West Meath, Oct. 31.

SIR,

I Could not forbear sending you an Account of a comical Business, which happened in the Neighbourhood some Time ago. A certain Pedlar, as he travelled through the Country, called in at a House on the Road, and after opening his Box, and exposing his Ware, the Woman of the House demanded the Price of a Silk Handkerchief; the Pedlar told her she should have it, provided she would grant him a certain Favour: It seems she was not Proof against the Bribe; so the Fellow had his Desire of the Woman. They had scarce finished themselves, but in came the Man of the House, the Pedlar had a Mind to get his Present again, so demands Payment from the good Woman, and upon her Refusal, threaten'd that he would discover the Affair to her Cuckold. When she found it could not be otherwise, she cunningly convey'd a Coal of Fire into the Handkerchief, wrapped it up in a Bundle, and throws it into the Box, which happen'd to be open, amongst his Wares, and hallow'd the Fellow out of the House; he had not gone above a Mile before the Box began to crackle and smoak, which he put off his Back at last, opened, and to his great Surprize, found the rest of his Goods that were capable of taking fire, were all destroyed, together with the said Handkerchief. Inrag'd, he brought the Woman before a Justice of the Peace, who ordered him no other Satisfaction than Payment for his Handkerchief.

LONDON.

On Monday Night last died of a Fit of an Apoplexy, at the Oxford-Arms Inn in Warwick-Lane, where she constantly resided when in London, Mrs. Jennings, a Maiden Lady, of a prodigious Bulk, under 30 Years of Age. She has left her Fortune, to the amount of near 80,000 l. to her Nephew, and two Nieces. Her Corpse is to be dress'd in a Suit of Black Velvet, which she had on when she died, and put in a Coffin cover'd with the same, and interr'd in a few Days, near the Remains of her [illegible] in St. James's Church, Westminster.

The Commissioners of Excise received Advice on Monday last, from one of their Officers in the Isle of Thanet, that Mr. Kelly embark'd at Broad-Stairs in that Island, several Days since for France. He agreed with two Fishermen for Five Pounds, to land him in France, when they set him on Shore there, he gave them Five Guineas, and told them, if any Body inquired for George Kelly, they might say he was safe landed in France; one of the Fishermen being at an Alehouse, and hearing the Advertisement read, for taking the said Kelly, cry'd out, Lord, this is the Man we landed in France, and related the above Particulars.

A Marriage having been newly consummated between the Hon. Mr. Verney, Son of the Lord Viscount Fermanagh, of the Kingdom of Ireland, and Miss Nichols, of this City, a Lady of about 50,000 l. Fortune; they were on Sunday last presented to her Majesty, and on Tuesday to their Royal Highnesses the Prince and Princess of Wales, the Duke, and the rest of the Royal Family, and met with a gracious Reception.

This Day the Master, Wardens, &c. of the worshipful Company of Sadlers waited on his Royal Highness the Prince of Wales, with a Copy of the Freedom of the said Company in a Gold Box. At the same Time they presented six Noblemen, &c. his Royal Highness's Attendants, with their Freedom.

A Court Martial is ordered to be held upon five Irish Men, Dragoons in the Right Hon. the Lord Cadogan's Regiment, for a Riot charg'd upon them at Chelmsford in Essex. 'Tis remarkable, that this is the first Complaint made of the Misbehaviour of the Troops in their Quarters for a long Time past; and we are credibly inform'd, that the Authors of this Insult will be severely punish'd, if the Facts alledg'd are made out.

The Rev. Mr. Capoon, Lecturer and Preacher of Low-Layton in Essex, who has been missing a Week, and was last Sunday to have preach'd Sir Fisher Tench's Funeral Sermon, has not yet been heard of. The Ditches and Ponds thereabouts have been dragg'd, it being imagin'd that he was robb'd and murder'd and so might probably be thrown into one of them. He came to London Yesterday se'nnight and was to have returned by the same Coach the same Night.

There has been lately handed about at Paris, a Paper called the Theatrical Gazette, which makes much Noise, said to be wrote by an Abbe or Abbot; it is very satirical on the secret Management and Intrigues of the three Theatres, and through them on several great Personages: Great Endeavours are used to find out the Author.

Tuesday one Capt. Synolon, Commander of the Elizabeth and Anne, was apprehended and afterwards examined before Sir Henry Penrice, Judge of the High Court of Admiralty, at Doctor's-Commons being charg'd with the Murder of one Mr. Neeves, Mate of the said Ship, and committed to Prison, in order to take his Trial for the same at a High Court of Admiralty to be held at the Old Baily.

On Tuesday last Benjamin Walters and James Paterson, Chymists, Mr. Benfield, Mr. Watts, and Mrs. Coopers, Apothecaries, were convicted of retailing Spirituous Liquors: Mr. Pegerson, a Chymist, was honourably acquitted.

Price TWO-PENCE.

They

25 Kasım 1736 Derby Mercury Gazetesi

Üsküdar'daki Siyasi Gelişmeler

Britanya'nın, ticaret merkezli diplomatik misyon sistemi, İstanbul'daki büyükelçiliğin, taşrada çözümlenmeyen ticarî konulara yoğunlaşmasına sebep oluyordu. Bununla birlikte, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun, tarihinde dönüm noktası teşkil eden olaylar, büyükelçilik vasıtasıyla, Londra'ya bildiriliyor ve ilgili olay Büyük Britanya'nın resmî gazetesi London Gazette'de genellikle özet halinde yayınlanmaktaydı. Haberin bazen tekrarı bazense daha detaylı bir örneği de yerel gazetelerde kendine yer bulmaktaydı.

XVIII. yüzyıl Üsküdar'ı en önemli siyasal gelişme, Osmanlılar'ın İran seferi hazırlığıdır. Osmanlıların doğu seferlerinde ilk menzil konumunda olan Üsküdar, ordunun önemli toplanma merkezlerinden biriydi. Rusya ile antlaşma sağlayarak Kafkasya'dan gelecek bir saldırıya karşı sınırlarını garanti alan Osmanlılar, İran'daki iç kargaşalardan da yararlanarak doğu sınırlarını genişletme niyetindeydiler[6]. Osmanlı ile İran arasındaki sınır anlaşmazlıkları 1723'te savaşa dönüşmüş, Osmanlı Ordusu savaşın ilk iki yılında önce Revan'ı daha sonra Gence'yi ele geçirmişti. Osmanlıların

(http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Tur key(1581-1860)-D_Wilson.pdf) s. 44-49.

6 24 Temmuz 1724 tarihli *Newcastle Courant Gazetesi,* sy. 214, s. 5. (Bildirimizde kullandığımız tüm gazetelerin orijinal kayıtları British Newspaper Archive'da yer almaktadır.)

bu başarıları üzerine, İsfahan'da hâkimiyeti ele geçiren Eşref Hotakî, Osmanlılarla Hemedan Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Tebriz, Luristan, Güney Kafkasya ve Kirmanşah'ın büyük bölümünde hâkimiyet sağlamaktaydı. Ancak, Safevî hanedanının iktidarının yeniden tesisini savunan Nadir Şah'ın, Eşref Hotaki'nin ordusunu Damgan'da ağır bir mağlubiyete uğratması, ilgili antlaşmanın hükümsüz hale gelmesine ve İranlılarla mücadelenin yeniden başlamasına sebep oldu. Sadrazam Damat İbrahim Paşa 1729'da, İran'a yönelik sefer hazırlıklarına başladı ve İstanbul'dan, Üsküdar'a geçti. Bu olay Osmanlıların, İran seferinin başlangıcıydı. İbrahim Paşa, daha önceleri İngiliz basınında matbaayı getirmesi ve entelektüel çevreye olan katkılarıyla, bilinen bir Osmanlı devlet adamıydı[7]. Osmanlı ordusunun Üsküdar'da karargâh kurması İngiliz basınında kendine yer bulmuştu. Bununla beraber Üsküdar'da bulunan Osmanlı ordusunun Kafkasya üzerinden Rusya'ya mı yöneleceği yoksa İran seferine mi çıkacağı hususunda Britanya basınının şüphesi bulunmaktaydı. Zira Osmanlılar'ın Rusya ile olan barışı da kırılgan durumdaydı[8]. Esasen, İbrahim Paşa, sulh siyasetini korumak istediğinden ötürü, İran Elçisi Rıza Kulu Han, ile anlaşmaktan yanaydı. Kirmanşah ve Hemedan'ı İranlılar'a vererek, bu ülke ile sulh yapılabileceğini umut edilmekteydi. Ancak İranlılar'ın ani saldırısı neticesinde Tebriz, Ferahan ve Yezdicurd'un kaybedilmesi, sulhun bozulmasına neden oldu ve savaş yeniden başladı[9]. Bu durum, savaş yapmaya isteksiz olan İbrahim Paşa'yı zor durumda bırakmış ve Osmanlı ordusu mecburen yeniden hazırlıklara başlamıştı. İran elçisi ise Limni'ye sürgüne gönderilmişti[10].

İbrahim Paşa'nın Üsküdar'da bulunduğu sırada Patrona Halil İsyanı'nın çıkması, sadrazamın öldürülmesi ve Sultan III. Ahmed'in hal edilmesi, İngiliz basınında kendisine yer bulmuştu[11]. 28 Eylül 1730'da İstanbul'da çıkan bu isyan, Kasım ayında yayınlanan Britanya gazetelerinde kendine yer bulmuştu. İngiliz gazeteleri isyanın gelişimini, temelde aynı kaynaktan haber aldıklarından ötürü birbirine benzer ifadelerle izah etmekteydiler. Nitekim gazetelerde verilen habere kaynak olarak Büyük Britanya'nın Viyana büyükelçiliğini göstermekteydi. Haber 11 Ekim 1730 tarihinde, Viyana'ya ulaşmış buradan Hollanda postası ile 10 Kasım'da Londra'ya ulaşmıştı:

7 13 Mart 1731 (M. 1730) tarihli *Newcastle Courant Gazetesi,* sy. 307, s. 1.

8 12 Haziran 1729 tarihli *Caledonian Mercury Gazetesi,* sy. 1431, s. 2.

9 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. IV/I, Ankara 1995, s. 199.

10 J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarih,* c. V, İstanbul 2011, s. 438-439.

11 16 Kasım 1730 tarihli *Caledonian Mercury Gazetesi,* sy. 1654, s. 2. , 28 Kasım 1730 *Ipswich-Journal Gazetesi,* sy. 293, s. 2.

Levand Company temsilcilerinden Andra Soldi Türk kıyafetleri içerisinde

"Geçen ay, İstanbul'da meydana gelen iç karışıklıkta, Sultan Ahmet hal' edilirken, onun yanında bulunan üç devlet adamı (Damat İbrahim Paşa, Mustafa Paşa ve Mehmed Paşa), asiler tarafından kurban edilmiştir. Şeyhülislam suya atılmış ve Yeniçeriler eski padişahın yeğeni Mahmud'u tahta geçirmişlerdir. Toplanan kişi sayısı 80.000'ini bulmaktadır. Bu isyan, Viyana'daki bazı kimselerin bildirdiğine göre, yabancı hükümdarların huzurunu bozmuş, Avusturya imparatorunu, İspanya kralı ile olan fikir farklılıklarını azaltma yönünde teşebbüse itmiştir. Alınan haberlere göre, kurban edilen üç devlet adamının yerine atamalar yapılmış ve isyana sebep olan, İran Savaşı'ndaki bozgunların rövanşı alınmak üzere hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır."

İsyanın İngiliz basınında bir başka yansıması, Üsküdar'da bulunan, istikbalin padişahı III. Mustafa ile alakalıydı. 21 Ocak 1730(1731) tarihli Derby Mercury gazetesinde, tahttan indirilen III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa'nın İran seferine gitmeye hazırlanan ordu ile beraber Üsküdar'da bulunduğunu belirtiyor ancak şehzadenin isyan sonrasında Yedikule'ye nakledildiğini dile getiriyordu[12].

Osmanlı-İran Savaşlarının, Üsküdar'a bir başka katkısı semtin bir diplomasi merkezine dönüşmesiydi. 1732'de tekrar başlayan ve çeşitli fasılalarla devam olan harbi sona erdirmek maksadıyla, Nadir Şah, İstanbul'a elçi göndermişti. Elçiye İstanbul'da kalacağı süre içerisinde bizzat Üsküdar'da bir ikametgâh tesis edilmişti. Caledonian Mercury gazetesi, İran elçisi Abdülbaki Han'ın İstanbul ziyareti ve ikameti ile ilgili bilgiler vermekteydi[13]. İran elçisi Abdülbaki Han, Erzurum'a ulaştık-

12 21 Ocak 1730 (1731) tarihli *Derby Mercury Gazetesi,* sy. 190, s. 1.

13 9 Kasım 1736 tarihli *Caledonian Mercury Gazetesi,* sy. 2591, s. 2.

THE NEWCASTLE COURANT

NUMB. 3960.

From SATURDAY September 8, to SATURDAY September 15, 1750.

SUNDAY's POST.

Arrived a Mail from France.

CONSTANTINOPLE, (Turkey) July 11.

H.E. Pasha having been informed, that a Misunderstanding had happened at Malta, the Isaac Coffee Merchants, Subjects of the Bashaw of Raffa, had been taken up by the Governor at Sijan on that Account, and that one or two of them had been executed by the Persons, they fent directly to the late Chief Chaiis, or Lieutenant-General of the Janissaries, at the Head Port of this Empire, to make immediate Enquiries on the who had committed that ill Affair. On the 14th the Vizier Chaiis, a Man who was not equal to that Office, was deposed, and the Tefterdar was placed in his Place, the Chaiis being ordered on that of Tersana Emin, inspector of the Arsenal. A few Days ago we had news of Fire, the one near the Seven Towers, which occasioned a Difficult inhabited by the Shepherds and Tanners, rather in Scutary, in which there are Houses were burnt; tofe Accidents are supposed to have happened by a Set Incendiaries, who designedly prepare Combustibles and throw them into Houses. two large Rolls of two Compositions having been thrown into a Tartan Merchant's Window, in of which was found burning.

Cologn, (Germany) Aug. 18. We have Advice from Italy, a Soldier the Invasion made by the Venetians in the Jesuits, they have committed an Act of Nullity on the Jesuits of the Empress Queen, the Subjects of that Republick having Some Gerard Hunter in the Lordship of Gradisca in Istria, belonging to the Marquis de Fria, and all Its Persons, and above 1000 Cattle. The Commission of Cronia has received Orders to enter the Venetian Territories; but the Mediation of the Holy See hath hitherto prevented Matters being brought to this Extremity.

Extract of a Letter from Amsterdam, Sept. 8.

"Our last Advices from Paris import, among other things, that the King of France has not yet disposed of the Ministerial of Marmoiin, vacant by the Death of M. Caylus, which happened upwards enough to furnish an Author the Influence of the English for the Extension of the Island Barola, does not being a Person in the French Court, sufficiently to remove the Orders with which M. Caylus was charged in relpect to the evacuating Tobago, Vincent, St Lucia, &c. But we greatly apprehended, as the French have no Inclination to quit those Islands, they will end of making Disputants for that Purpose, and find fresh Reasons."

From the PARIS A-LA-MAIN, *Sept. 11.*

They write from Genoa, of the 5th of last Month, that a Pirate had surprised the Abbe Dangeli on the Bilbaquah Island, and the Abbe Maffioni on that of Calvi. That the same Bishops are Confessors, it is very much doubted but that they be apprehensive on the Islanders, who have always looked upon them as entirely devoted to the Republick, which with them is a Crime not to be forgiven. It expectedly proclaimed, that they will bear with them to the Tribunal of the King, remain in that Island, but as they should depart, the Bishops may publicly be of a Same heavy Tax.

LONDON, *September 6.*

According to Some Advices from Wolfau, one Part of a Commission of Sir Hardwar Williams, who lately departed from that Court to Berlin, is, to make some Overtures to the King of Poland for a new Subsidy Treaty with the Maritime Powers, which must undoubtedly go a great Ally towards preserving Peace in Europe, for the Old Court Prussianes will be obliged to remain quiet, and then the Bill have Money enough to take all Needy Courts into our Pay.

There is Advice from Annapolis Royal in America, that the French Inhabitants in that Place have had Orders from the Governor of Canada to leave their Habitations, and take to Arms there, which some of them have done, and there are preparing to follow.

We read from Cambridge, that one Day last Week the University met in Congregation, and passed a Grace, appointing Stanbrie, as a Commissioner, to confirm all proper Instances for procuring their ancient Privileges in relation to the Faculty of Physick, or for obtaining new ones, as circumstances may require.—We are told that the Design of this Grace (and some hope of the same Kind, we find, are to be taken by the University of Oxford) is to defend themselves against the Attempt of a Plan of some Persons lately published by a Commission of the College of Physicians, to alter the Privilege of licensing Students of that College, which has hitherto been enjoyed by such only who are Graduates in either of our two English Universities; is restricted to those who have Studied and taken Degrees in foreign Universities, which is hard upon us, as have an Injury and Dishonour to our two Universities, and some Kind of Discouragement to the Publick, by giving such candidate Encouragement in foreign Universities.

Last Monday one Fraeling, a South Tailor, began to walk to Turkish-Leeds, ten Miles, which he is to perform in Six Days, for a large Wager. He is allowed to walk every Day from Four in the Morning till Nine at Night. He walked to Milne on Monday, and had walked to Towler's Cinch on Tuesday, but was so Hoarse lately in making the Milnian he was Six Days before.

The Men of War building in his Majesty's Yards are ordered to be forwarded with all Expedition.

Mortality Bill, Males 1511; Females 208; Discharged 3.

TUESDAY's POST.

Arrived a Mail from Holland.

BRUSSELS, (Italy) *August 11.*

By the last Letters from Madrid we learn, that they are hard at work at Toulon, in fitting out all the Men of War and other Vessels in that Port, besides several new Ships of Battle, and that, as he gulfed through Languedoc and Provence, he found it currently reported, that another Squadron would fail this Year from the Port of France, much Stronger than that which is now at Sea under the Command of Mr Marmoiin; and that this new Fleet is destined to protect the Trade and Navigation of the most Christian Majesty's Subjects on the Coasts of Guinea and other Parts of Africa, against any Opposition they meet with from the English.

Milan, (Italy) Aug. 11. Divers Inhabitants of this City, who have Relations in Spain, Sent Letters, importing, that there is a great Probability that the Infant Don Lewis, Bishop of Spain, who is commonly called the Cardinal Infant, will quit his Station in the Church, and become a Layman again. Though the Pleas of Nous-Infirmes Confirmation, yet we fear no Impediment in it, if it be true, as they allege, that notwithstanding this Prince has been a Cardinal ever Since the Year 1736, and Archbishop of Toledo Since 1745, he has not yet been ordained a Priest. From whence they conclude, the Court of Rome will make no Difficulty to release him from his Vows, especially as there may be a Dispen to procure him a Settlement greatly to the Advantage of the Catholick Cause.—To the same Purpose they write as follows from France.

Paris, (France) Sept. 14. We have Letters from Rome and Madrid, importing, that the Cardinal Infant, Bishop to his Catholick Majesty, has renounced an Ecclesiastical Life, and that the Pope has granted a Brief for declaring the Archbishopric of Toledo and Seville, in the End that that Prince, who, as they say, is speedily to be married, may enjoy the full Income of those two Bishoprics, upon Condition of obtaining a pitful Pension of some Crowns to those who shall be hereafter put into the said Sees.

M. Rancha, Envoyer of Marmoiin, was arrived at Brest the 2d of last Month in the Galathea Frigate, in to repair to Versailles in a few Days, to make a Report to the King and his Ministers of the true Situation of Affairs in that Colony, and also acquaint them how Marmoiin Rest in Tobago and the other neutral Islands, which, it is said, our Court will keep, if Pis publicly can. M. de Bompar, who has been appointed to succeed the late Marquis de Caylus in Martinico, arrived a few Days ago, and only waits for his Left Instructions, in order to depart to his Government. We hear the Gentleman is to embark at Brest, on board the Aquilo Frigate.

Moscow, (Germany) Sept. 8. The King who enjoys a perfect State of Health, at Gobrde, has received another Expresse from Sir Charles Hanbury Williams, whom his Majesty has charged with a Commission to the King of Poland. Sir Charles takes Moscow, among other Things in his Dispatches, that his Polish Majesty had explained himself in the Most favourable Terms, as to his demanding to accelerate the Election of a King of the Romans, and that the other Overtures made by the Court of Vienna had been equally well received: But that as that Prince was very much taken up with the domestick Affairs of Poland, he could not yet fully explain himself in regard to the Second Article — Which Article, Sir Charles, may return to the hiring a Body of Troops to fight the Battles of B———, and the Heirs of Austria.

Dublin, (Germany) Sept. 10. Last Sunday they prayed in all the Churches of the Diocese of Juliers and Berger for a Cessation of the Dissenyon among the Heated Cattle, which of late raged very violently in that Country.

By private Letters from Scarborough we hear, that all the Swedish Colonels have received Orders to fend up to Court, before the sum of next March, each Master Rolls of their respective Regiments.

Cologn, (Germany) Sept. 11. Our last Letters from Spain inform, that the Facility and Advantage which that Kingdom enjoy Single Ships to go and come from the Spanish West Indies, might possibly determine that Court never again to send other Galleons or Ships thither, what are often one or three Years in going to coming. This Consideration, together with the Measures taken to work their Mines with the Negroes, which the English Assiento furnished by Virtue of the Alliance Treaty, makes the Members of his Catholick Majesty very indifferent about Rolling the Negotiation upon Mr Keith's, and have are many People who pretend, that the Court of Madrid will soon come to Treaty with Great Britain, rather than Court will confirm to the Reduction of Gibraltar.

From the LONDON GAZETTE, *Sept. 8.*

Lisbon, (Portugal) Aug. 18. Great Preparations are making for the Coronation of his Majesty, which will be performed with the utmost Magnificence before the End of next Month.

Madrid, (Spain) Aug. 18. A few Days ago arrived at this Port, Twenty English, Dutch, and French Ships, from their respective Ports. With Naval Stores for the use of Salerno, not finding that, necessary to Expedition, that the other Prudence, this Government inclined upon Vessels, many of them, especially the English, not being willing to furnish to such Irregularity, dispatched immediately for Leghorn.

Rome, (Italy) Aug. 11. The Pope has granted an Indult in favour of the King of Sardinia, to nominate, for the future, the Bishops and Archbishops in his Dominions, on Condition of his paying the Pope a yearly Pension of 4000 Crowns.

Smyrna, (Italy) Aug. 18. The two Turkish Slaves, who arrived here a few Days ago in a French Bark from Toulon, having gone the Round of the Under Officers and the Servants, who had the Care of them, found Means to escape as they were returning to the Port from Some Work which they had been employed in. Their Escape was so Bravely for the Good of Brothers, that as they had no Pass Port of any Kind, and were Six Days in their Passage, they were obliged to pass into this Port, being almost Starved. The French Minister at Florence, and the French Consul at this Place, on Hearing of their Arrival, made Influence on the Government for their being Seized, which occasioned an extraordinary Council to be held, and though an Answer has as yet been given to the French Minister, Orders were immediately given for the Delivery up of the Fugitives and the Servants to the French Consul here, and to confine the Slaves in the Tartanes until the Emperor shall send the Regency Orders about them. The Tripoli Minister happening to be here at the same Time, waiting for a Ship to return home, has likewise demanded the Restitution of those Slaves, agreeable to the Treaties between the Emperor and the Regency of Barbary, but the Government paid in their Resolution on this the Emperor's Orders about them.

LONDON, *September 8.*

A Paragraph of Imperial News *to the Publick.*

We are informed that a certain Society in Great Britain, taking into Consideration the laudable Endeavours of the Royal Academy of Sciences at Paris, for promoting useful Knowledge, are determined to erect that Society, at their own Expence, in making Discoveries. For which Purpose, we hear, Mr James Simpson, of Warbleton Warren, F. M. and Mr Wood, of London, Repeater, are specially to go for the Moon, in a Pole Chaise, drawn by eight of Bishop Wilkins's Geese, to determine the Parallax of the Earth, see Daily Advertiser, Sept. 8.

By Letters from Ebeka we have Advice, that his Wolfian Majesty received a Letter on the 5th Inst. N. S. from a Very Cozy chaise in a Fine Array ready to be received by the Month.

Advices from Paris say, that it is in a Prospect of Peace, that the Infant Don Lewis of Spain is to be restored, the Dukes of which Mania is the reason, this Prince, doubt but is well greatly contributes to bring on a happy Ill for, the Negotiations of a certain Great Gentleman.

Letters from the Admiral Colonies of Spain, say, that Six Sails Men of War and Firemen that are ordered for Destroying the British Settlements on the Mosquito Shore, and to take their Traders in the Bay, are, the Tortoise of 50 Guns, the Bizarre, of 60 Guns, the Dove, of 18 Guns, their three have their Rendezvous in Gulf Dulce, in a Gulf Windward with a Sloop of 10 Guns, Two Sloops from Vera Cruz, a Sloop of 10 Guns, Two Sloops, Six Schooners, of 10 Guns and so Five Sail, a Ship-pilot in Gulf, an Mini, Master of eight Four Pounders, and one of Six Pounders, with Six Mini, a Brigantine of 10 Six Pounders and 50 Men, or Commodity, a Galliot, a Brigantine, and three Gulfs, of 10 Men each.

There is Advice from Buffalo in Nova Scotia, of July last, that Capt. Hardwar, who had just Party as far as Cobequid, had brought in Mr

26 Eylül 1767 Newcastle Courant

tan sonra Anadolu'daki sol kol üzerinden Üsküdar'a beraberinde Vezir el-Hâc Genç Ali Paşa ile beraber İstanbul'a ulaşmıştı[14].

Elçi Üsküdar'daki ikametgâhından, kendisine tahsis edilen sandalı ile Eminönü'ne gelmiş ve 120 yeniçerinin ve maiyetinde bulunan 96 İranlının kendisine eşlik ettiği tören sonrasında, Abdülbaki Han kaim-makam efendi ile görüşmüş kendisine bir hilat tevdi edilmiş, bir süre bekletildikten sonra padişahın huzuruna çıkarılmıştı. Müzakereler neticesinde başarıya ulaşılmış, savaşın bitirilmesi, esirlerin karşılıklı olarak değişimi kararlaştırılmıştı. Antlaşmadan sonra heyetler birlikte Ayasofya'da namaz kılmışlar, buradan sonra tekrar Üsküdar'a geçilerek, Elçi Abdülbaki Efendi'nin onuruna büyük bir ziyafet tertip edilmişti[15].

Burada dikkat çeken hususlardan biri, Üsküdar'ın sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, tüm İslam dünyasının ortak bir kültür merkezi olduğudur. 18. yüzyılda dahi devletlerin sınırlarından bağımsız olarak, Üsküdar İslam dünyasının entelektüellerinin ortak bir buluşma noktasıydı. Batı dünyasında Strazburg'un Almanlar veya Fransızlar tarafından yönetilmesi bu şehrin Batı Avrupalı kültür

14 İzzet Sak, "1736-1741 Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, sy.16, s. 121.

15 25 Kasım 1736 tarihli *Derby Mercury Gazetesi*, sy. 36, s. 2.

POPE's Bath Chronicle, and WEEKLY GAZETTE.

3 Kasım 1763 Pope's Bath Chronicle And Weekly Gazette

şehri kimliğini değiştirmediği gibi, Üsküdar da bir İranlı elçinin tıpkı kendi ülkesinde yaşadığı konforla ikamet edebildiği, uzun ve yorucu bir savaş sonrasında bile bir Osmanlı devlet adamı ile ortak eğlence tertip edebildiği bir kültür şehriydi. 18. yüzyılda benzeri bir kutlamayı, mesela bir Avusturyalı internuncio ile bir Osmanlı devlet adamının Pera'da gerçekleştirmesi hayal bile edilemezdi.

Bununla beraber, İranlılar için Üsküdar bir tür kızıl elmaydı. Osmanlı İran-Savaşları boyunca oldukça tarafız bir tutum sergileyen Britanya basını, 1731'de savaşı bitirmek için gelen İran elçisi kendi Sufi'sinin (İngilizler Şah İsmail'in tarikat kökenli olmasından ötürü Safevî ailesinden olan Şahlara bu sıfatı vermekteydiler) ordusunun başında Üsküdar'a kadar gidebileceği söylediğini iddia etmekteydiler[16]. Kuşkusuz, İranlıların bu iddiası, 615'te, Şahin Vahmanzâdegân'ın Küçük Asya seferine bir atıf niteliği taşımaktaydı. Sâsânîler bu seferde boğazın Anadolu yakasına kadar gelmişler ve İmparator Heraclius, İranlılar'ı boğazın karşısına geçmemesi için zorlukla ikna edebilmişti.

Üsküdar ile ilgili bir başka siyasî hadise de, Osmanlı'da teşebbüs aşamasında kalmış bir darbe girişimiydi. 1748'de gerçekleştirilmesi planlanan ve Newcastle Courant gazetesine yansıyan bu darbe girişimin planları Üsküdar'daki bir kahve-

16 29 Temmuz 1731 tarihli *Stamford Mercury Gazetesi*, sy. 38/5, s. 2.

Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat eden İngilizler

hanede planlanmıştı[17]. Darbe tehdidi sadrazamın hızlı şekilde hareket etmesiyle önlenmişti. Gazetenin 11 Temmuz 1748 tarihli İstanbul kaynaklı verdiği haber şu şekildeydi:

"Başkent halkındaki huzursuzluk uzun zamandır devam etmekte olup, bu rahatsızlık emareleri farklı zamanlarda, farklı şekillerde tezahür etmiştir. Geçen ayın (Haziran) 21'inde gerçekleşen hadise hükümet için, meselenin hayatiyetini ortaya koymaktadır. Hazırlanan komplo genele yayılmış, güneş batarken, akşam namazı saatinde şehrin müezzinleri tarafından duyurulmuştur. Bu işaret Bit Pazarında bulunan 20 kişi tarafından alınmış ve Ali Emir denilen zat, isyancıların önderliğini üstlenmişti. İsyancı güruh kendisine bağlı kimselerin ve halkın kendilerine katılacağını umut etmiş, ancak gerek sivil ve gerekse de askerî güçler süratle harekete geçerek isyanı bastırmaya muvaffak olmuşlardır. Sadrazam Seyyid Abdullah Paşa, tehlike anında derhal harekete geçerek, isyancılardan 12'i tanesini parçalara ayırmış, 8 tanesi ise hapse atılmıştır. Bayrağı taşıyan Ali Emir idam edilmiş olup, bütün bu işlemler oldukça sükûn içerisinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen malumata göre, bu isyan teşebbüsü Üsküdar'daki bir kahvehanede planlanmıştır. Padişah, adamlarının gösterdiği refleksten memnuniyet duymuş ve sadrazamı değerli bir samur kürkle, yeniçeri ağasını ise süslü bir hançer ile

17 6 Ağustos 1748 tarihli *Newcastle Courant Gazetesi,* sy. 2851, s . 2.

taltif etmiştir. Birliklere 30.000 kuruş dağıtılırken ilk hücuma geçen yeniçeri ortasının yevmiyesine 40 akçe zam yapılmıştır".

Üsküdar'daki Sosyal Olaylar

Sanayi toplumu ile beraber şehirlerin ve toplumların şekil değiştirmesine kadar, Orta Çağ Avrupası'nda hâkim olan "Mahşerin dört atlısı" (savaş, kıtlık, veba ve ölüm) metaforu, dünyanın geri kalan kısımları içinde benzer anlamlar taşımaktaydı. Savaş bölgesinden uzak bir yerleşim birimi olan Üsküdar için üç büyük tehdit bulunmaktaydı: Veba, yangın ve deprem. İnsanlığın ortak belası olan bu üç afet, İngiliz basınında, Üsküdar ve İstanbul ile ilgili verilen haberlerde ön plana çıkmaktaydı.

1732'de Derby Mercury gazetesi İstanbul genelinde vuku bulan ve Üsküdar'da da etkisini gösteren veba salgını şu şekilde anlatılmaktaydı.[18]

"Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Türkiye'de yer alan şehirlerden gelen haberlerden, daha melankolik bir havadis gelemezdi. Haberler Doğu İmparatorluğu'nun payitahtından gelmekte olup, ilgili havadisin tam olarak ne kadar kötü şartlar ihtiva ettiği dahi bilinmemektedir. Veba o kadar geniş ölçüde yayılmıştır ki, alınan tüm önlemlere karşın, günde binlerce insan ölmektedir. Salgın, Galata, Pera ve Üsküdar'ın dış mahallerine ve hatta çevre köylere kadar yayılmıştır. Sarayın kendisi de bu tehlikeli durumdan etkilenmemiştir, padişah muhtemelen Hellespontes'in (Boğaz'ın) karşı tarafında bulunmaktan mutluluk duymaktadır".

Gazete aynı haberde ilginç bir şekilde, yeniçerilerin tehdidiyle tahtan feragat eden III. Ahmed'e de gönderme yapmakta, bir zamanlar hükümdarların hükümdarı olan sabık padişahın eğer bu darbe yaşanmasaydı, Sultan Mahmud'un yerinde olacağını hâlbuki şimdi küçük bir odada hapiste olduğunun, tutsaklıkla efendilik arasında çok kısa bir zaman geçtiğini ifade etmekteydi.

Newcastle Courant'ın 15 Eylül 1750 tarihli sayısı ise, Rusya ile olan Azak Kalesi civarındaki Kazak tüccarların yanlışlıkla casus oldukları için alıkonulmalarını ve bu krize bağlı olarak Osmanlı devlet ricalindeki değişimleri ele alırken, İstanbul'dan iki büyük yangın haberini okuyucularına iletmekteydi[19]. Yangınlardan biri, kasapları ve tabakhaneleri ile meşhur Yedikule semtinde, diğeri ise Üsküdar'da meydana gelmişti. Üsküdar'daki yangın sırasında 200 kadar ev kullanı-

18 12 Ekim 1732 tarihli *Derby Mercury Gazetesi*, sy. 29 s. 2.

19 15 Eylül 1750 tarihli *Newcastle Courant Gazetesi,* sy. 2960, s. 1.

Frederick Calvert Baltimore

lamaz hale gelmişti. Gazetenin haberine göre, yangınlar kundakçılar tarafından tertiplenmiş olup, kolay tutuşan maddelerden müteşekkil iki büyük ateş topu, bir Fransız tüccarın camına atılmış olup, dükkân tamamen yanmıştı.

1763'te meydana gelen yangın ise daha büyük boyutluydu. İstanbul'dan 15 Eylül tarihiyle aktarılan haberde, Üsküdar'da büyük bir yangının zuhur ettiği bildirilmekteydi. Sultanın bütün çabalarına rağmen, yangında 4000 ev ve 600 dükkân kül olmuş ve birçok insan ateşler içinde kalarak can vermişti[20].

İstanbul tarihinin en büyük ve en yıkıcı depremlerinden biri olan 22 Mayıs 1766 depremi, Britanya basınının birçok gazetesinde kendine yer bulmuştu. Depremde münhasıran Üsküdar'daki yıkım belirtilmemiş ancak depremin geniş bir sahada hâkim olduğu dile getirilmişti. Depremin güneyden kuzeye doğru tesir ettiği, dile getirilmekteydi. Bu deprem sonrasında 22 Mayıs-2 Haziran arasında artçı şok gerçekleştiği belirtilmekteydi. Padişahın ise sarayın bahçesinde çadır kurduğu ifade edilmekteydi[21].

Bütün bu afetlerin yanında, Britanya gazetelerinde İstanbul ve Üsküdar ile ilgili bilgilendirici haberler, hatta gezi yazıları yer almaktaydı. 1763-1764 arasında doğuya bir seyahat gerçekleştiren Lord Baltimore'un, "İstanbul Üzerine Görüşler" adında gezi yazısı Newcastle Courant gazetesinde yayınlamıştı. Lord Baltimore İstanbul'u şu şekilde betimlemekteydi[22].

20 3 Kasım 1763 tarihli *Pope's Bath Chronicle and Weekly Gazette,* sy. 160, s. 3.

21 12 Temmuz 1766 tarihli *Oxford Journal Gazetesi* sy. 689, s. 1; 15 Temmuz 1766 tarihli *The Leeds Intelligencer,* sy. 643 s. 1; 16-18 Temmuz 1766 tarihli *Dublin Courier Gazetesi,* sy. 1354, s. 1.

22 26 Eylül 1767 tarihli *Newcastle Courant Gazetesi,* sy. 4749, s. 4.

"İstanbul banliyöleriyle beraber dünyanın en büyük şehirlerinden biri olup, 700-800 bin insanı barındırdığı söylenmekte ve eğer hükümet isterse daha fazla insanı da kabul edebilecek durumda olduğu söylenmektedir. Şehir oldukça eğimli bir araziye inşa edilmiş olup, sokaklar birbirinin aynısıdır. Bu sokaklar, Lahey kadar temiz olmasa da Londra kadar da kirli değildir. Evler ahşaptan inşa edilmiş olup, görkemli gözükmemektedirler ancak işlevseldirler. Özellikle denize bakan evler oldukça zengindir. Şehir halkı olağanüstü temiz ve iyi giyimlidir, özellikle Türkler, parlak renkli kumaşlar ve temiz sarık giymektedirler. Herkes kıyafetiyle ayırt edilmekte ve giydikleri sarığın biçimi kişinin statüsünü işaret etmektedir. Şehrin birçok ihtiyacı Akdeniz ve Karadeniz'den sağlanmaktadır. Şehirde genel olarak huzursuzluk gözükmemektedir.

Avrupa'da bulunan Türkler Asya'da bulunanlardan daha medenîdir. Eğer kanalı (boğazı) geçerek Üsküdar'a ulaşırsanız, davranışlardaki büyük farklılıkları görürsünüz. Onlar bir aslan kadar kaba gözükmekte ve herhangi bir Frenk'i buldukları anda parçalara ayırmaya hazır gözükmektedirler". Kuşkusuz Baltimore'un Üsküdar ile ilgili bu negatif ifadeleri, bir yabancı seyyah olarak, büyük ölçüde Türk-Müslüman nüfustan müteşekkil olan Üsküdar'a ön yargısını da yansıtmaktaydı.

Baltimore'un Türkçe ile ilgili kanaatleri de bu yazıda bulunmaktaydı: "Türkçe Türk Dili, Yunanca'dan çok daha geniş ve kullanışlıdır. Bu dili öğrenmek için uygun sözlükler ve gramer kitapları bulunmaktadır. Bu şehirde dünya dillerinin birçok farklı lehçesi kullanılmaktadır."

Lord Baltimore'un tefrikaları oldukça ilgi görmüş ve ayrı bir kitap olarak 1767'de Londra'da basılmıştı[23]. Bu kitabın tanıtım yazısı The Salisbury Journal gazetesinde yayımlanmıştı. Gazete, Lord Baltimore'un seyahati sırasında uğradığı şehirlerden bahsettikten sonra İstanbul ile ilgili detayları aktarmaktaydı[24]:

"Sokaklar kargaşadan uzaktır. Bir Türk genellikle elinde bastonla halı üzerinde sokağın köşesinde oturur. Fırsat buldukça ve ihtiyaç olunan her anda arkadaşları ile bir araya gelir. Şehirdeki polisler (ases) herkesten fazla saygı görürler. İaşe her zaman boldur, çok ucuzdur ve kalitelidir. Şehrin iaşesinin temin süreci, padişahtan sonra imparatorluğun en önemli ismi, çok büyük güç ve itibar sahibi olan sadrazam tarafından gerçekleştirmektedir. Sadrazam genelde her ayda bir kez, hatta daha sık bir şekilde şehrin çeşitli noktalarına gitmekte ve pazarlar ile dükkânları

23 Frederick Calvert Baltimore, *Tour to the East In the Years 1763 and 1764, with Remarks on the City of Constantinople and The Turks Also Also Select Pieces of Oriental Wit, Poetry and Wisdom,* Londra 1767.

24 12 Ekim 1767 tarihli *Salisbury and Winchester Journal Gazetesi,* sy. 1545, s. 1.

The Salisbury Journal.

[NUMB. 1545.] MONDAY, October 12, 1767. [VOL. XXXII.]

Thursday's Post.

No Foreign Mail arrived this Poſt.

From the LONDON GAZETTE.

TUESDAY, October 6.

COUNTRY NEWS.

LONDON, Tuesday, October 6.

12 Ekim 1767 Salisbury Journal

denetlemektedir. Kendisini tebdil-i kıyafette uzak bir mesafeden adamları takip etmektedir. Bu gezide, her şeyin fiyatları ve değerleri tahkik edilmektedir. Eğer sadrazam ürünü kötü veya pahalı buluyorsa, kendisi bir tür hâkim olarak görev yapmakta, maiyetindekilere derhal cezalandırma emri vermekte, sert cezalar uygulanmakta ancak çok nadiren ölüm cezası uygulanmaktadır.

Şehirde sadece birkaç doktor ve birkaç eczacı bulunmakta, burada herhangi bir ameliyat gerçekleştirilmemektedir. Kanaatim odur ki, onlar, bizim büyük şehirlerde karşılaştığımız büyük salgınların, pek azı ile yüzleşmektedirler.

Türklerin dini, hukuku ve gerçekleştirebildikleri görenekleri bizim tam zıddımızdır. Onlar, yerler yazar-çizerler ve uyurlar. Buna karşın zayıf kalırlar biz ise ağırızdır. Onlar ölülerini baş önde, biz ayak önde taşırız, onların elbiseleri uzun bizimkisi kısadır. Onların pek çok cariye ve eşle evlenmeleri hukuken serbesttir, biz ise tek eşle evlenebiliriz.”

Lord Baltimore’un ile ilgi haberin sonunda, kendisinin aldığı kolay bir izinle Ayasofya’yı gezdiği belirtilmekteydi. Ancak Baltimore, çoğu gezginin betimlemesinin aksine, Ayasofya’da dikkate değer bir farklılık olmadığı kanaatindeydi. Seyyah, Kubbenin çok özel ve orantılı olduğunu söylemekte, ancak yapının çok hantal olduğu düşünmekteydi.

Sonuç

Britanya, dünyada gazeteciliğin en erken tarihli ve en hızlı geliştiği ülkelerden biridir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında devlet eliyle başlayan gazetecilik faaliyetleri, XVIII. yüzyılda adeta patlama yapmıştı. Ülkenin büyük-küçük her şehrinde, gazete basılmaya başlanmış ve haber akışı hızlanmıştı. Britanya'nın gazeteciliğin bu kadar hızlı gelişmesinde, dünyanın her yerine yayılmış olan ticaret şirketlerden ve diplomatik temsilciliklerden gelen istihbaratın katkısı büyüktür.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında faaliyete başlayan Britanya'nın İstanbul'daki büyükelçiliği vasıtasıyla, Londra'ya diplomatik haberler iletildiği gibi, İmparatorluk başkentinde ve onun mütemmim bir cüzü, bir kültür semti olan Üsküdar'daki gelişmeler de, önce İngiliz hariciyesine oradan da, İngiliz gazetelerine aktarılmıştır.

Osmanlı tarihinin yabancı kaynakları kapsamında değerlendirilebilecek olan Britanya gazeteleri, Üsküdar'ın tarih yazımında hem tamamlayıcı hem de sahip oldukları detaylı ve enteresan bilgiler nedeniyle önemli birer ana kaynak konumundadırlar.

Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi

ARŞ. GÖR. DİREN ÇAKILCI
Akdeniz Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Asya'ya açılan kapısı olan Üsküdar, Dersaadet'e olan yakın konumu nedeniyle, buradaki uygulama ve politikalardan farksız olarak aynı itibarı görmekteydi. Coğrafi konumu nedeniyle iki nokta arasında yer alan doğal engelin, yani Boğazın, yarattığı dezavantajlara rağmen gelişim ve değişimini Dersaadet ile eş zamanlı olarak sürdüren Üsküdar, özellikle XIX. yy'ın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne giren yeni teknolojileri de ilk olarak kullanan Osmanlı beldesidir.

Bahsi geçen dönemde dünyayı hızla kuşatmakta olan telgraf teknolojisi, 1839 ve 1847 yıllarındaki sonuçsuz kalan tanıtım girişimleri sayılmazsa[1], ilk kez 1855 yılında tamamlanan İstanbul-Edirne-Şumnu hattı ile Osmanlı Devleti tarafından kullanılmaya başlandı. Bahse konu teknolojinin elektrikli telgraf sistemi, diğer adı ile Morse telgrafı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Elektrikli telgraf sisteminden çok önceye ait olan ve Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılan farklı telgraf sistemleri de mevcuttu. Yunanca'daki tele/τηλε (uzak) ve grafin/γραφ ειν (yazmak) köklerinden neşet ederek "uzağa yazmak" anlamına gelen telgraf, farklı

1 1839 yılında Mellen Chamberlain tarafından Dersaadet'e getirilen telgraf makinesinin tanıtımı ve 1847'de elektrikli telgrafı Beylerbeyi Sarayı'nda Sultan Abdülmecid'e tanıtan Profesör John Lawrence Smith'in devamı gelmeyen girişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876),* [Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015], 5-8.

Foto: Eren Özkapıcı

Claude Chappé

mekanizma ve aletler ile aynı işlevi yerine getiren diğer sistemleri de tanımlamaktadır. Bunlardan en bilineni semofer veyahut optik (havai) telgraftır. Chappé Telgrafı olarak da bilinen bu sistemi burada konu etmemizin sebebi, elektrikli telgrafın kullanımından önce Osmanlı Devleti'nde, hem de tebliğ konumuz olan Üsküdar'da uygulanmış olmasıdır. Kırım Savaşı esnasında müttefiklerinin girişim ve teşviki ile elektrikli telgraf hatları tesis etme kararı alan Osmanlı Devleti, 1855 yılında ilk hattının açılışını yaptığı sıralarda, İngilizler'in Varna-Dersaadet arasında bir denizaltı telgraf kablosu inşa etmelerine ve bu kabloya bağlayacakları bir hattı Pera ve hattın diğer bir kolunu da Boğaz altından geçirerek Üsküdar Selimiye Kışlası'na uzatmalarına izin verdi. Bu girişimler yeni teknolojinin Dersaadet'te kullanımının yaygınlaşmasını sağlarken Anadolu yakasındaki ilk telgraf hattının Üsküdar'a çekilmesine vesile olacaktır. Böylelikle elektrikli telgraf teknolojisi de Üsküdar'da kullanılmaya başlanacaktır.[2]

İlk Telgraf Tecrübesi: Chappé Telgrafı Ve Üsküdar

Claude Chappé[3] tarafından geliştirilen ve XIX. yy'ın ilk yarısında büyük bir kullanım sahasına yayılan bu sistem, yüksek kuleler veya mevcut kale, kilise gibi binaların zirvesine yerleştirilen bir mekanizmanın hareket ettirilmesiyle çalışmaktaydı. Mevzubahis makineye bağlı olan hareket edebilir tahta kolların aldığı her bir pozisyon bir harf veya ifadeyi karşılamakta, azami 10-15 mil ileride bulunan diğer kuledeki gözlemci ise bu mesajı dürbün veya teleskop ile izleyerek, bu sefer kendi kontrolündeki makine yardımıyla ondan gelecek olan manevraları bekleyen daha ileride-

2 Tartışmalı olsa dahi ismini Farsça'daki ulak anlamına gelen "Eskudar"'dan aldığı iddia edilen Üsküdar, asırlar boyunca himaye ettiği haberleşme alanındaki mahiyetini 19.yy'dan itibaren telgrafla sürdürecektir.

3 1763-1805 yılları arasında yaşayan Abbé Claude Chappé ve kardeşi Abraham, geliştirdikleri bu sistem nedeniyle dünyanın ilk telgraf mühendisleri olarak kabul edilmektedirler. Anton A. Huurdeman, *The Worldwide History of Telecommunications*, John Wiley&Sons Press, 2003, 24.

ki kuleye nakletmekteydi.[4] Bu şekilde çalışan sistemde kilometrelerce uzaklıktaki şehirler arasına inşa edilecek belirli sayıda kule üzerinden mesajların bir uçtan diğerine ulaşması sağlanmaktaydı. Napoleon Bonapart'ın askeri faaliyetlerini kolaylaştırmak maksadı ile ilk kez Fransa'da, Paris ile daha kuzeyde yer alan Lille arasında tesis edilen bu sistem, 230 kilometrelik mesafenin 15 kule üzerinden hızla kat edilmesini sağlayarak 1794 yılında çalıştırılmaya başlanmıştır.[5]

Chappé telgrafının Osmanlı Devleti'nde kullanımına işaret eden kaynaklar oldukça azdır. Bazı yayınlarda, Roderic Davison'dan alıntı yapılarak, Osmanlı Devleti'nin telgraf olarak kabul edilebilecek ilk sistemi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Boğaziçi'nde kullandığına işaret edilmiştir.[6] Davison'un, o tarihlerde Dersaadet'te bulunan Charles MacFarlane'in hatıratından öğrenmiş olduğu

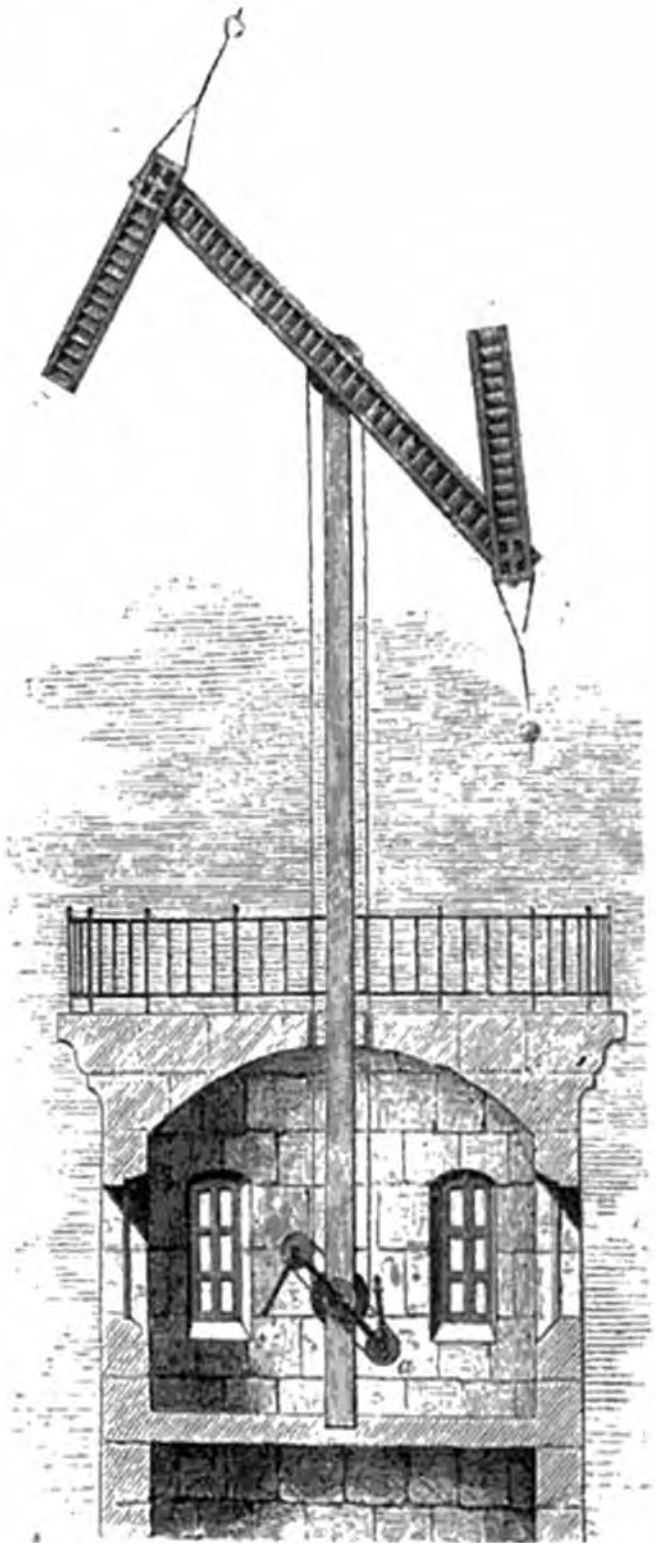

Chappé Telgraf Sistemi Düzeneği. Ken Beauchamp, *History of Telegraphy*, Published by The Institution of Engineering and Technology, London 2008.

4 Ken Beauchamp, *History of Telegraphy,* London 2008.

5 Ken Beauchamp, *History of Telegraphy*, London 2008, 7-8.

6 Örneğin: Özkan Keskin-Ali Sönmez, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *OTAM*, 25, Bahar/2009, 68.

bu bilgilerin[7] esas kaynağı incelendiğinde, bu tecrübenin detayları da gün yüzüne çıkmaktadır. MacFarlane'in anlatımına göre, Rus gemilerinin Karadeniz ve Boğaz önlerinde sürekli olarak dolanmaları bu tehlikenin anında öğrenilmesi ihtiyacını doğurmuş, Domuzdere'den İstanbul'a kadar, hareket ettirilebilen tahta çubuklardan oluşan, bir telgraf sistemi kurulmuştu. Ayrıca, bir şahsın Üsküdar'dan karşıya, Tophane'ye, geçtiği sırada yaşadığı bir hadiseyi naklederken, bahse konu şahsın, Üsküdar'da bazı Türklerin karşı kıyıya bir mesaj gönderebilmek için çabalayıp durduklarına şahit olması nedeniyle, Tophane'ye geçtiği zaman orada bulunan diğer Türklere yarım saattir karşıdaki arkadaşlarının kendilerine mesaj iletmek için uğraştıklarını aktardığından bahsetmiştir. Buna göre Üsküdar ve Tophane arasında bir Chappé telgraf sistemi kurulduğu ancak verimli bir şekilde işletilemediği anlaşılmaktadır. Anlatımının devamında MacFarlane, başka bir sabahsa Büyükdere ile Tersane arasında benzer bir mesaj gönderiminin gerçekleştirilmeye çalışıldığını ancak Tersane'de bulunan amiralin Büyükdere'den gönderilen emri alıp alamadığının bilinemediğini belirtmiştir. Nitekim, Büyükdere'de emri gönderen yetkilinin bu duruma hiddetlenerek, "Birilerinin karşıdaki görevliye havadaki bu işaretlerin ne anlama geldiğini söylemesi gerekiyor!" dediğini aktarmıştır.[8]

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1828 yılında İstanbul'da Chappé telgrafının kullanıldığı açıktır.[9] Kurulan merkezler Büyükdere, Tophane, Tersane ve Üsküdar'dır.[10] MacFarlane'in de bahsettiği üzere bu şebekenin kuruluş sebebi Boğaziçi ve İstanbul'da her an karşı karşıya kalınabilecek olan Rus tehdidinden hızla haberdar olma isteğidir. Nitekim kurulan merkezlerin de, İstanbul'daki önemli askeri mevkiler olduğu görülmektedir. Ancak bu sistemi çalıştırmaya kabiliyeti olan ehil memurların eksikliği istenilen faydanın tamamiyle elde edilememesine sebep olmuştur.

Tebliğ kapsamında konunun detaylandırılması için yapılan araştırma ve öğrenilen ayrıntılar, beş yıl önce Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesadüf ettiğimiz fakat Osmanlı Haberleşme Tarihi kapsamında tam olarak anlamlandıramayarak tasnif edemediğimiz bazı belgeleri yeniden ele almamıza vesile olmuştur. Chappé telgrafının kullanılmasında birinci derece öneme haiz alet olan dürbünlerden bahseden bu evrak, Osmanlı Devleti'nin söz konusu sistemi 1828 yılındaki

7 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Mehmet Moralı (çev.), Alkım Yay., İstanbul 2004, 193-194: Söz konusu yazının farklı bir çevirisi için bkz. Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Durdu Mehmet Burak(çev.), *OTAM*, 14, 2003, 347-386.

8 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, London 1829, II, 373-375.

9 Mustafa Kaçar'ın tez çalışmasında, Osmanlı Devleti'nde bu sistemin hiçbir zaman kullanılmadığı iddia edilmiştir. Mustafa Kaçar, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, [İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1986], 6. Aynı tezin farklı bir yayını için bkz., *Çağını Yakalayan Osmanlı,* Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar (ed.), İstanbul 1995, 45-120.

10 Bölgede sair merkezlerin kurulduğuna ilişkin bilgi henüz mevcut değildir.

İstanbul kullanımından daha sonra sair bölgelerde tesis etmiş olduğuna işaret etmektedir. İngiltere Sefiri Lord Straford Canning tarafından Osmanlı Devleti'ne sunulan teklifle[11], müttefiklerin Kırım Harbi nedeniyle bölgeye geldiklerinde muhaberatın kolaylaştırılması için Tuna Sahili'ne bir telgraf sisteminin tanzimi ve ihdası meselesi Darüşşura-yı Askerî'de görüşülmüş ve bunun gerçekleştirilmesi için Rumeli Ordusu Kumandanı Ömer Paşa görevlendirilmiştir.[12] Kurulacak telgraf sisteminin ne olduğundan bahsedilmemekle birlikte, bu iş için Viyana'dan dürbünler satın alındığının belirtilmesi, Chappé telgraf teknolojisinin burada ihdas edildiğini göstermektedir. Osmanlı ordusu içerisinde cereyan edecek haberleşmeyi kolaylaştırma gayesi ile Varna'dan Şumnu'ya kadar, Tuna boyunca kurulduğu anlaşılan bu sistem, Aralık 1853-Ocak 1854 arasındaki bir tarihte işletilmeye başlanmış ve mevzubahis güzergaha 20 adet dürbün[13] yerleştirilmiştir.[14] Böylelikle, Osmanlı Devleti tarafından, Kırım Savaşı sırasında inşa edilen elektrikli telgraf hatlarından önce, savaş başında Chappé telgrafının ihdas edilerek Tuna hattında kullanıldığı gün yüzüne çıkmaktadır.[15] İlk kez burada bahsedilme fırsatı bulunan bu tespit, Osmanlı haberleşme tarihi bağlamında büyük öneme sahip olmakla birlikte, söz konusu sistemin Osmanlı topraklarındaki kullanımına dair detaylar farklı bir çalışmanın konusu olabilecek kıymettedir.[16]

Claude Chappé grafik kodları

11 Ağustos 1853 tarihli teklif için bkz. BOA., A.AMD., 48/41.

12 BOA., A.MKT.NZD., 88/67; BOA., İ.HR., 330/21272.

13 Her bir dürbün için 450 guruş ödenmiştir. Hakikaten, bu meblağlar elektrikli telgraf hatlarının döşenme masraflarına kıyasla oldukça makuldur.

14 BOA., HR.MKT., 70/8; BOA., İ.HR., 106/5171. Bu hattın faydası görülmüş olacak ki aynı iradede mevcut güzergahın uzatılması için 100 adet dürbünün daha satın alınması ve Ömer Paşa'nın emrine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.

15 Buna karşılık Rusya'nın da aynı tarihlerde işletmekte olduğu ve Chappé telgraf sistemini kullandığı bir telgraf ağı, Moskova ile Sivastopol'u birbirine bağlamaktaydı. Bu vesile ile gerek Kırım Savaşı'nın seyri gerekse Karadeniz'deki Rus donanmasının manevraları merkezden kontrol edilebilmekteydi. Ken Beauchamp, *a.g.e.,* 14, 103.

16 İstanbul-Edirne-Şumnu-Belgrad hattında telgraf hattı döşenmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne yapılan yabancı teklifler arasında yer alan William Fothergil Cooke'un teklifinde de semofer ve dürbün kullanılarak telgraf ihdas edilebileceği anlatılmış, söz konusu sistemin ihdası için

Üsküdar Telgrafhanesi'nin Tesisi

Semofer kurulmuş olan Üsküdar'ın önemine atfen yapılması gereken açıklama Selimiye Kışlası'nın mevcudiyetidir. 1803'te Sultan III. Selim tarafından ahşap olarak inşa ettirilen, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde kâgir olarak yeniden inşası tamamlanan Selimiye Kışlası[17], söz konusu tarihten itibaren, Üsküdar bölgesine askeri bir mahiyet kazandırdı, askeri amaçlarla kullanılmaya başlanan telgraf teknolojilerinin de tatbik edildiği ilk sahalar arasına girdi. Nitekim, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Rus tehlikesi karşısında bir tedbir olarak kurulan Chappé telgrafının yerini, 1856 yılında, yine Rusya'yla yapılan bir savaş sebebiyle, elektrikli telgraf aldı. Selimiye Kışlası ile hızlı ve kolay irtibat kurma maksadı nihayetinde Üsküdar merkezi tesis edildi.

Kırım Savaşı devam ederken, müttefiklerin Balaklava-Varna, Varna-Bükreş arasında kurdukları telgraf hatları vasıtasıyla Avrupa başkentleri ile muharebe sahası arasında doğrudan iletişim kurulmuştu. Akabinde, İngiltere'nin Bâb-ı Âli'ye sunduğu teklifin kabul edilmesiyle Varna'dan İstanbul'a kadar denizaltından bir hat inşası çalışmaları başlamıştı. Eylül 1855 tarihinde Kilyos'tan karaya çıkartılan kablo, Kilyos'tan Tarabya ve oradan da Tepebaşı'na çekilen kara hattıyla Beyoğlu'nda tesis edilen telgrafhaneye bağlanmıştı. İngilizler tarafından inşa edilen ve yine onların riyasetinde işletilen bu hattın Arnavutköy'den geçen teline bağlanan bir denizaltı kablosu, Anadolu Yakası'nda bulunan Kandilli'ye uzatılmış ve oradan Selimiye Kışlası'na bağlanarak buraya da bir merkez kurulmuştu. Arnavutköy ile Kandilli arasına döşenen ve Boğaziçi'nin ilk denizaltı kablosu olan bu çalışma, dönemin ünlü telgraf firması R.S. Newall&Co. tarafından inşa edilmiş olmasına rağmen, kopma ve kesintilere karşı yeterince donanımlı değildi.[18] Kandilli'den karaya çıkartılan kablo, Kandilli-Üsküdar güzergahında inşa edilen ve yer yer ahaliye ait ev ile dükkanlar üzerinden geçirilerek Selimiye Kışlası'na bağlanmıştı. İnşaat çalışması İngiliz memurlar tarafından yapılmış, Osmanlı Devleti sadece Zabtiye Teşkilatı ile güvenlik hizmeti sağlamıştı.[19] Çalışmalar Nisan-Mayıs 1856 tarihinde tamamlanmış ve Kışla-yı Hümâyûn'da bir merkez açılmıştı.

---

yapılacak masrafın diğer sistemlere kıyasla oldukça az olacağı belirtilirken işletilmesinin nisbeten daha maliyetli olacağı vurgulanmıştır. Fakat herhangi bir düşman işgali veya suikast esnasında sadece dürbün ve harf defterlerinin alınarak sistemin farklı bir yere taşınabilecek olmasının da büyük bir avantaj olduğu vurgulanmıştır. Ancak Bâb-ı Âli tercihini elektrikli telgraftan yana kullanmıştır. Mr. Cooke'un teklif defteri için bkz. BOA., İ.HR., 111/5446; BOA., HR.MKT., 76/94.

17 M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışlası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* DİA, 36, 2009, 436-437; Alidost Ertuğrul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, 2009, 295.

18 Yakup Bektaş, "The Sultan's Messenger: Culturel Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880", *Technology and Culture*, 41/4, October 2000, 683.

19 BOA., HR.MKT., 131/80.

İngiltere'nin bahse konu şebekeyi kurmasındaki amaç Sefir Straford Canning tarafından, İstanbul'un muharebe sahasına ve Avrupa başkentlerine bağlanarak hızlı haberleşme imkanı sağlanması olarak sunulsa da[20], açılan merkezlerin konumu ve buraların işletilme siyaseti incelendiğinde, söz konusu şebekenin tamamıyla İngiliz Hükümeti ve ordusunun menfaatine olduğu görülmektedir. Nitekim, İstanbul'a uzatmış olduğu şebekeyi mevcut Osmanlı telgrafhanesi olan ve Bâb-ı Âli yanında inşa edilen Telgrafhâne-i Âmire[21]'ye bağlamak yerine, Beyoğlu'nda Sefarethâne yakınındaki binayı telgrafhane olarak belirleyen İngiltere, bu vesileyle kendi sefarethanesi ile doğrudan irtibat tesisini amaçlamıştır.[22] Yine Boğaziçi'nden geçirilerek Selimiye Kışlası'na uzatılan hattın da sadece Osmanlı ordusunun emir-komuta zincirini sağlamlaştırmak maksadından ziyade Üsküdar'da tesis edilen büyük İngiliz asker hastanesi ile doğrudan iletişim kurmak emeline hizmet ettiği düşünülebilir. Çünkü, Kırım Harbi sırasında Üsküdar'da kurulan büyük hastane, binlerce yaralı İngiliz askerinin sevk ve tedavi edildiği en önemli merkezdi. Ünlü hemşire Florence Nightingale de burada görev yapmıştı. İstanbul'da görev yapan Times Gazetesi muhabirinin haberleri sayesinde İngiliz kamuoyu hastaneyi yakından takip ediyor, yaralı askerlerin durumları hakkında sürekli bilgi edinmeyi arzuluyordu.[23] Tüm bunlar, Üsküdar'ı hızlı ve kolay iletişim kurulması gereken önemli bir merkeze dönüştürmüştü.

Masrafları İngiltere tarafından karşılanan bu şebeke Şubat 1857 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nce satın alınarak işletilmeye devam edildi.[24] Ancak Kandilli'den Selimiye Kışlası'na devam eden teller, lüzumsuz olduğu düşünülerek takip eden ayda kaldırılmış ve başka bir hatta kullanılmak üzere depoya nakledildi.[25] Mevzubahis tellere ihtiyaç duyulmaması, bu tarihte Dersaadet ile Üsküdar arasında başka bir güzergahtan irtibat tesis ediliyor olduğunu akla getirmekle birlikte, şebekenin satın alınmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Beyoğlu şebekesini kullanımından dolayı İngiltere'ye ödemesi gereken ücretlerin muhasebesi esnasında Anadolu Yakası'ndaki hattın hesaba dahil edilmemiş olması bu hattın

20 BOA., İ.HR., 320/20723.

21 İstanbul'un ilk telgraf merkezi Bâb-ı Âli'de tahsis edilen küçük bir oda olurken çok kısa sürede Alay Köşkü yanında ve sur duvarları üzerinde kâgir bir telgrafhane binasının izni 30 Aralık 1854'te verilmiş, Fossati tarafından projelendirilerek 1855 yılında tamamlanmıştır. BOA., İ.HR., 312/20038; Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi (1855)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 34, İstanbul, 61-72.

22 Diren Çakılcı, *a.g.t.,* 55-56.

23 Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, Copyright by Robert Carter and Brot., New York 1877, 227-228; Paul H. Harpin, *The British War Office: From the Crimean War to Cardwell, 1855-1868*, University of Massachusetts Thesis Master of Arts, 1976, 23-24; Orlando Figes, *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul 2012, 307.

24 Diren Çakılcı, *a.g.t*., 55-57. Osmanlı Devleti söz konusu şebekenin devri sırasında, İngilizler tarafından ihtiyaten bulundurulan ve 2704 İngiliz lirası olan eşya ve aletleri de satın almıştır. BOA., HR.MKT., 182/59.

25 BOA., HR.MKT., 183/60.

Paris'de uygulanan Chappé Telgrafı

sadece savaş esnasında kullanıldığını düşündürmektedir.[26] Nitekim Bâb-ı Âli'nin Üsküdar beldesiyle idari maslahatın görülmesine dair hususlarda bu hat vasıtasıyla irtibat kurduğuna dair herhangi bir kanıt da yoktur. Aynı zamanda hatların devralınması ile birlikte Osmanlı idaresine geçen telgrafhane ve merkezler de yapılan görevlendirmeler ile Osmanlı hizmetine giren İngiliz memurların görev yerleri arasında da Üsküdar Telgrafhanesi'ne rastlanmamaktadır.[27] Yakup Bektaş, Aralık 1860 sonunda İstanbul'a gelen İngiltere'nin Bağdat Konsolosu Colonel Arnold Kemball'ın[28] raporundan naklen aktardığı bilgiler arasında, 1856 yılında inşa edilen denizaltı kablosunun yetersizliğinden bahsetmektedir.[29] Bu durum, 1857'de kara hattının kaldırılmış olmasına rağmen denizaltı kablosunun işletilmeye devam ettirildiği intibaını uyandırmaktadır. Şu halde, mevcut kabloya bağlanan bir kara telinin Üsküdar'a uzatılmış olabileceği ve buna istinaden bir telgraf merkezi kurulmuş olabileceği düşünülebilir. Ayrıntılar göstermektedir ki Üsküdar'da Kışla-yı Hümâyûn'dan ayrı ve doğrudan Telgraf İdaresi'ne bağlı bir telgrafhanenin 1855 itibariyle açılmış olması kesin değildir. Kaçar da tezinde Üs-

26 Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye 8570 frank ödeme yapılmıştır. BOA., İ.HR., 158/859; BOA., HR.MKT., 254/17; BOA., HR.TO., 233/23.

27 İngiliz memurlar Beyoğlu Telgrafhanesi ile Tarabya'da bulunan kara-deniz bağlantı merkezinde istihdam edilmiştir. BOA., HR.MKT., 185/90.

28 Telgraf hatları konusunda farklı ayrıntıların günümüze ulaşmasına vesile olan Bağdad İngiliz Konsolosu Kemball, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Üsküdar'da ikamet etmiş ve Üsküdar Telgrafhanesi yanında tahsis edilen bir ev de konaklamıştır. Bu husus, Kemball'ın ziyaretinin inşa edilmekte olan Üsküdar-Basra hattı ile doğrudan alakalı olabileceğini akla getirmektedir. BOA., HR.MKT., 361/83.

29 Yakup Bektaş, *a.g.m.,* 683.

küdar Telgrafhanesi'nin suriçinde bulunan Telgrafhâne-i Âmire ile eş zamanlı olarak açılmış olabileceği ihtimalinden bahseder ve kesin bir tarih vermekten kaçınır.[30]

1855-1856 yılları arasında müstakil bir Üsküdar telgrafhanesinin varlığına şüphe ile yaklaşırken[31] 1857 yılı ortalarından sonra Osmanlı Devleti bünyesinde artan telgraf kullanımı nedeniyle Üsküdar'da hala daha bir telgrafhane açılmamış olması, akılda daima bir soru işareti ile birlikte yer alacak ve cevaplanmaya muhtaç olacaktır. 1858 yılında ise Üsküdar'da müstakil bir telgrafhane açılması kaçınılmazdır. Çünkü, Osmanlı-İngiliz antlaşması gereğince Üsküdar-Basra telgraf projesi çalışmaları başlamış ve hemen ertesi yıl başında, 20 Ocak 1859'da Üsküdar ile İzmit arasında telgraf haberleşmesi başladı.[32] Üsküdar Telgrafhanesi, Büyük İskele yanında yer alırken[33], suriçi örneğinde olduğu üzere burada yeni bir bina inşa edildi, kiralama yöntemi seçilerek bir vakıf hanesi kiralandı.[34]

Üsküdar Telgrafhanesi'nde görevli telgraf memurlarının statüsü ve isimleri meselesine gelindiğinde, buradaki memurların, tesisinden Ocak 1861 tarihine kadar sair telgrafhaneler gibi Telgraf Müdürü tarafından tensip ve padişah iradesi ile tayin edildiği görülmektedir. Ocak 1859'da Anadolu hatlarının Üsküdar'a bağlanmaya başlaması ve yeni hatların planlanması burada ilave memurların istihdamını gündeme getirirken[35], sistemli bir görevlendirmenin iki yıl sonra gerçekleştirildiği görülmektedir. Telgrafhanelerin faaliyetlerini ve memurların ast-üst ilişkisini düzenleyen nizamnamenin ilanından sonra, Tersâne-i Âmire'de bulunan baş muvasala memuru ile aynı yetkilere haiz bir baş memurun riyasetinde idare edilmeye başlanan Üsküdar Telgrafhanesi'nde, üç telgraf memuru bulunması kayıt altına alındı. Telgraf memurları gelen ve giden telgrafnamelerin yazışmasını ve ücretlerinin tahsiliyle görevlendirilmiş, baş memur ise bunların yönetimi ve telgrafname içeriklerinin gizliliğinden sorumlu tutulmaktaydı. Memurlar yanında üç mevsül-i muharrerat görevlisi daha vazifelendirilmiş olup bunlar adrese teslim edilmesi gereken telgrafnameleri hızlı bir şekilde sahiplerine ulaştırmakla sorumluydu.[36] Ayrıca tayin edilen bir baş çavuş hatların güvenliğinden

30 Mustafa Kaçar, *a.g.t.,* 109.

31 Arşiv evrakı arasında da bu tarihlere ilişkin herhangi bir görevlendirme veya atfa rastlanmamıştır.

32 BOA., İ.HR., 164/8780.

33 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", *II. Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, c.II., Zekeriya Kurşun; ve dğr. (ed.), İstanbul 2005, 377.

34 Bkz. 1876 yılına ait bir arşiv evrakında yer alan, Üsküdar'da telgrafhane yapılmış olan bir vakıf hanesinin icarına dair yazışma. BOA., İ.DH., 718/50158. İlerleyen tarihlerde söz konusu telgrafhane binasının durumu ve konumu daha kapsamlı bir çalışmada mesele edilebilecektir.

35 BOA., ŞD., 495/6.

36 Söz konusu habercilerin istihdamında mektup üzerini okuyabilecek derecede okuma-yazma bilmesine dikkat edilmekteydi.

sorumluyken, bir adet kapıcı ve odacı da telgrafhanenin temizlenmesi ve akşam saatinden sonra telgrafhaneye yabancıların girmesini engellemekle görevliydiler. Bu nizamnameye göre yetkileri ve rütbeleri yeniden düzenlenerek maaşları tayin kılınan ve 1861 yılında Üsküdar Telgrafhanesi'nde bulunan memurlar şu şekildeydi[37]:

Görev	İsim	Maaş
Baş Memur	Baha Bey	1250 guruş
Memur	Rıza Bey	700 guruş
Memur	Galib Bey	500 guruş
Memur	Edhem Bey	300 guruş
Baş çavuş, üç mevsül-i muharrerat, bir odacı ve bir kapıcı	---	2300 guruş

Aynı nizamnamede yer alan Dersaadet ve Beyoğlu Telgrafhaneleri ile Üsküdar'daki mevcut memurlar mukayese edildiğinde bazı tespitler yapmak mümkündür. Üsküdar memurlarının yaklaşık on katı memurun Dersaadet, yine yaklaşık beş katı memurun ise Beyoğlu'na tayin edilmiş olması 1861 tarihinde Üsküdar Telgafhanesi'nin henüz çok yoğun olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Anadolu hatlarının Rumeli'ye kıyasla pek geç yaygınlaşması, bu hatların merkezi olan Üsküdar'ın ilerleyen tarihlerde büyümesine vesile olacaktır. Bu tarihte henüz uluslararası şebekeye dahil edilmemiş olan Üsküdar mevkiinin diğerlerinden en önemli farkı ise burada sadece Türkçe haberleşmenin gerçekleştirilmesi ve herhangi bir lisan-ı ecnebiye memurunun tayin edilmemiş olmasıdır. Arşiv evrakında dikkati çeken bazı belgelerden, uluslararası bağlantılardan sonraki tarihlere tesadüf etmekle birlikte telgrafhaneye birçok memurun daha istihdam edildiği anlaşılmaktadır.[38]

Osmanlı Devleti Dahili Telgraf Şebekesi ve Üsküdar

Üsküdar Telgrafhanesi, Anadolu hatlarının ihdası ve özellikle Basra hattının ikmali ile yerel ve uluslararası telgraf haberleşmesinin Asya'ya açılan kapısı olmuştur. Bunun yanında Boğaziçi'ne döşenen denizaltı kabloları ile her iki yakada siyasi, askeri ve ekonomik açıdan önem arz eden merkezlere bağlanan hatların

37 BOA., İ.HR., 181/10062.

38 1868 yılında artan telgraf teatisi yoğunluğunu çözebilmek için Tevfik Efendi sandık memuru tayin edilmiş ve telgrafhanenin muhasebesinden sorumlu tutulmuştur. Bunun yanında İbrahim ve Emin efendiler muhabere memurluğuna, diğer Emin Efendi makineciliğe tayin edilirken, bir nefer mevsül-i muharrerat memuru daha istihdam edilmiştir. BOA., A.MKT.MHM., 421/22.

çoğalması, Dersaadet ve Beyoğlu merkezlerinden sonra, Üsküdar Telgrafhanesi'ni pây-ı tahtın en önemli merkezi yapmıştır.

İstanbul Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi

Bahsedildiği üzere Boğaziçi'ne ilk kablo 1856'da İngiltere tarafından döşetilmişti. Ancak bu tek olmayıp Osmanlı Devleti tarafından da Boğaz suları altına indirilen ve iki yakayı telgraf sistemi ile bağlayan kablolar mevcuttu.

1858 yılı sonunda Dersaadet Telgrafhanesi ile Üsküdar Telgrafhanesi arasında doğrudan bir kablo inşa etmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti, Bahr-i Sefid Boğazı ile İskenderiye arasında bir denizaltı telgraf hattı inşa etme imtiyazını alan Levant Telgraf Kumpanyası[39] ile anlaşmış[40] ve Topkapı Sarayı yakınındaki Ahırkapı ile Üsküdar sahilinde bulunan İhsaniye[41] arasına bir kablo döşetmişti. 1859 yılı başlarında tamamlanan bu kablonun inşa tarihinin, Üsküdar-Basra hattının ilk etaplarının açıldığı ve tamamlanması için yoğun çaba sarf edildiği bir tarihe denk gelmesi tesadüf değildi. Osmanlı Telgraf İdaresi bu kablo ile hem iki yaka arasındaki trafiği taşımayı hem de transit telgrafların güzergahını buraya kaydırarak sorunları azaltmayı amaçlamış olmalıdır.

Boğaziçi'ne inşa edilen bu kablonun konumu birçok sorunu beraberinde getirmişti. Boğaz girişi olan bu bölgede birçok geminin çapa atması ve özellikle Ahırkapı ile Demirkapı arasındaki sahil boyunca midye ve istiridye avcılarının kullanmış olduğu aletlerin sürekli olarak telgraf kablosuna zarar vermesi tamir ihtiyacı sonucunu doğuruyordu.[42] Newall firmasına ait CS Elba isimli telgraf inşa gemisinin Varna-İstanbul denizaltı hattı tamiri için bölgeye geldiği Temmuz 1859'da, söz konusu Ahırkapı-İhsaniye kablosu da tamir edilmişti. Ayrıca, arşiv evrakında *eski telgraf halatının ihracı* olarak bahsedilen işlemle de 1856 yılında İngilizler tarafından döşenmiş olan Arnavutköy-Kandilli kablosu su altından çıkartılmıştı.[43] Colonel Arnold Kemball'ın aktardığına göre gerek Arnavutköy-Kandilli gerekse Ahırkapı-İhsaniye kabloları yeterince verimli çalışmamakta ve telgrafnameler çoğu zaman sandallarla karşıya taşınmaktaydı. Kemball'a göre, saatler süren gecikmelere se-

39 Söz konusu Firma R.S. Newall&Co. Firması ile birlikte çalışmaktadır. Bahr-i Sefid-İskenderiye projesinin detayları için bkz. Diren Çakılcı, "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *I. Uluslararası Akdeniz Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 20-21 Ekim 2016, Lefkoşa/KKTC, (henüz yayınlanmamıştır).

40 Söz konusu kablo ve Çanakkale Boğazı'nda Kilidbahir ile Kala-i Sultaniye arasına çekilen diğerinin ücreti olarak firmaya 1670 lira ödenmiştir. BOA., HR.MKT., 272/66.

41 Bugün Harem İskelesi'nin bulunduğu mevki.

42 BOA., HR.MKT., 283/14.

43 BOA., HR.TO., 467/65.

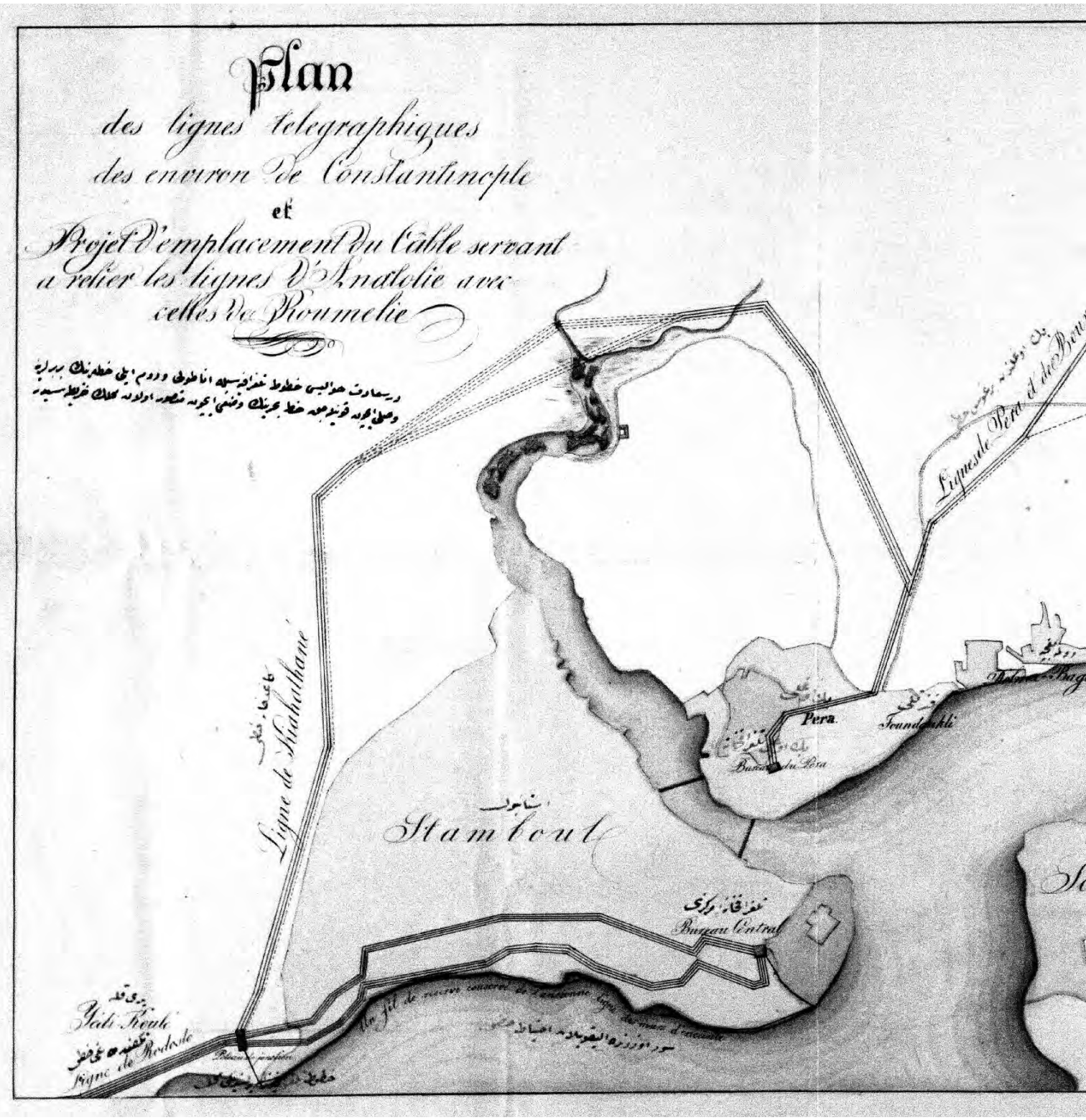

Rumeli Hisarı-Anadolu Hisarı Denizaltı Telgraf Kablosu ve Kara Hatları Projesi Haritası. BOA., İ.HR., 197/11186.

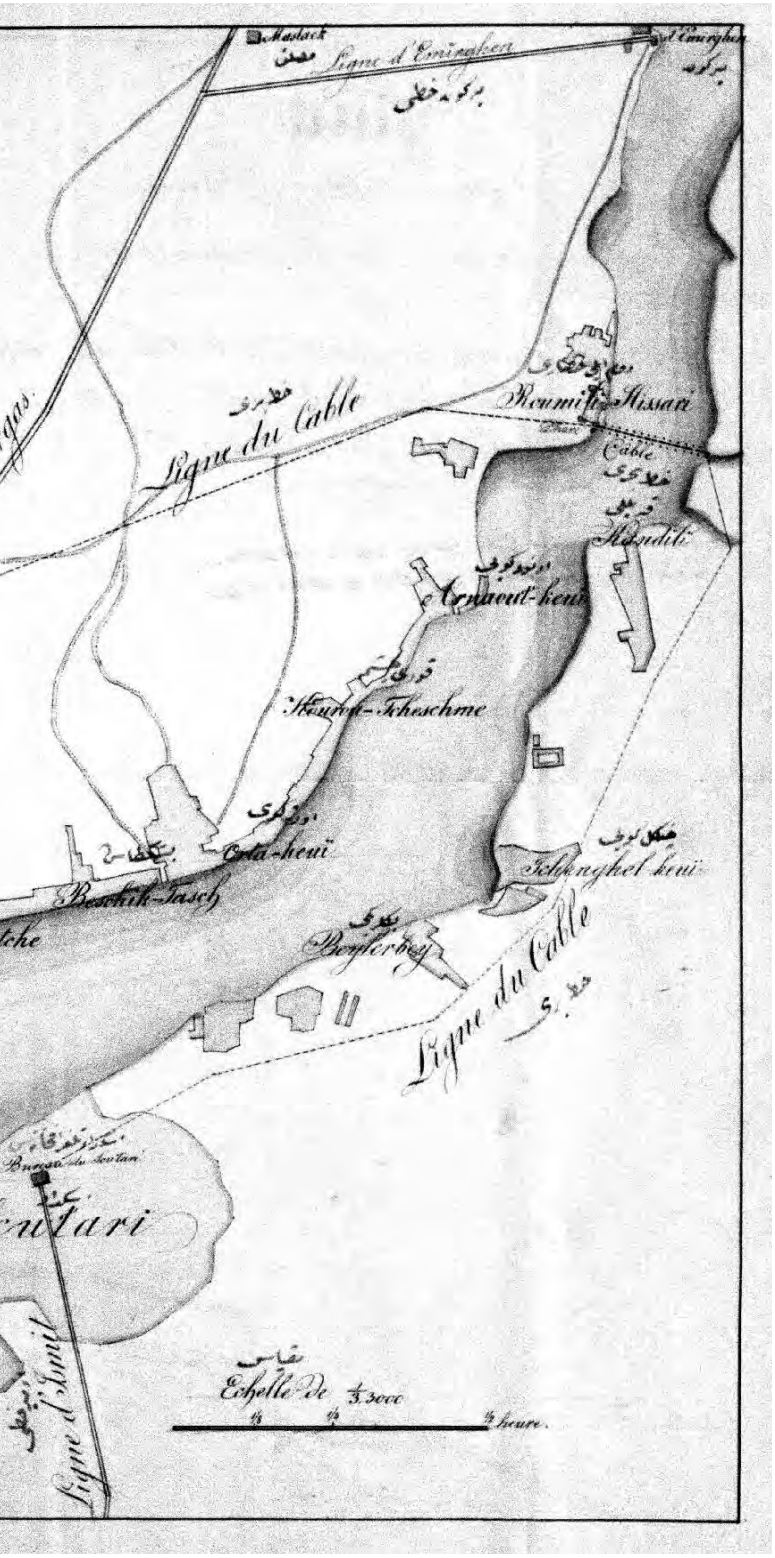

bep olan bu sorunun çözülmesi için Boğazın en kısa mesafelerinde daha güçlü kablolar inşa edilmesi gerekmekteydi.[44]

İnşa ettiği ilk kablonun aylar sonra böyle bir soruna neden olması Osmanlı Telgraf İdaresi'ni bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Maliye Nezareti ile Kaptan Paşa'ya yazılan emirlerle, Ahırkapı ile Demirkapı arası ve Ayazma kıyısı civarlarında midye ve istiridye avının kesinlikle yasaklanması, aynı zamanda gemilerin bu mevki de demir atmalarının önlenmesi istenmişti.[45] Bu tedbirlere rağmen mevcut güzergahta telgraf kablosunun muhafazasında güçlük çekilmesi, İdare'yi daha radikal bir tedbir almaya sevketmişti. Aralık 1859'da, henüz bir yılını tamamlamamış olan bu kablonun Anadolu ve Rumeli Hisarları arasına nakledilmesi karar kılınmıştı. Bu iş için Newall Kumpanyası'nda mühendis olarak görev yaptığı bilinen Mösyö De La More'a

44 Kemball bu önerileri, beraberinde bulunan telgraf mühendisi John Henry Greener ile birlikte yapmıştı. Aynı dönemde Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarı üzerine dikilecek demir direkler arasına havadan bir telgraf teli çekilmesi Lidell tarafındna önerilse de, teknolojik şartlara göre mümkün görülmeyen bu teklif Osmanlı Devleti tarafından da reddedilmişti. Yakup Bektaş, *a.g.m.*, 683.

45 *BOA., HR.MKT.,* 283/14.

yetki verilmiş ve bahsi geçen mevkiinin muayenesi istenmişti.[46]Ancak bu işlem üç yıl kadar gecikmeyle gerçekleştirilecektir. Bu süre zarfında mevcut kablonun arıza vermesi, Anadolu'dan gelen telgrafnamelerinin son durağının Üsküdar olmasına ve çok acil olanlarının sandallarla Dersaadet'e taşınmasına sebep olacaktır.[47]

1862 yılında Osmanlı Telgraf İdaresi Baş Mühendisi Mösyö Skolosky'e hazırlatılan raporla, Rumeli ve Anadolu Hisarları arasına döşenecek kablonun inşaası projelendirildi. Buna göre iki hisar arasına indirilecek kablonun 3 kilometre uzunlukta olacağı ve Fransa'da imal edilen yeni bir tür kablonun burada kullanılacağı belirtilmekteydi. Çünkü eski cins kablonun 20000 franklık ücretine karşılık yeni teknoloji ile üretilenin 1500 frank gibi uygun bir ücrete mal edilebileceği ve tamirinin de daha kolay ve masrafsız olacağı öngörülmekteydi.[48] Hazırlanan projede eski hatlara ek olarak Anadolu'da üç, Rumeli'de bir saatlik daha kara hattı inşa edilmesi planlanmıştı. Tüm projenin 33000 kuruşa mal olacağı hesaplanmaktaydı. Proje ile birlikte hazırlanan haritada gösterildiğine göre[49], Üsküdar'dan gelecek telgrafnâmelerin doğrudan Dersaadet'e gönderilmektense Kağıthane'den dolaştırılan transit hatlar üzerinden Yedikule transfer merkezine nakledilmeleri uygun görülüyordu. Dahili muhabereye ait olanlar ise Beyoğlu Telgrafhanesi'ne bağlanan telle buraya nakledilmişti.[50] Böylece Dersaadet merkezinin yoğunluğunun da azaltılmaya çalışıldığı düşünülebilir.

1863 yılında tamamlanan Anadolu ve Rumeli Yakası kara hatlarının güvenliği konusunda da önlemler alınarak, Üsküdar'dan Anadolu Hisarı'na kadar olan mesafe ile Beyoğlu'ndan Rumeli Hisarı'na kadar olan mesafeye birer süvari çavuşu tayin edildi. İki hisar arasında ihtiyaç halinde vazifelendirilmek üzere de bir sandalcı tayin edilmişti.[51] Tüm tedbirlere rağmen, 1864 yılında denizaltındaki kablonun doğal şartlara istinaden kopması değiştirilmesi ihtiyacını gündeme geldi. Ocak 1864'te Kaptan Paşa tarafından tahsis edilen iki büyük sandalla yeni kablo yerine döşendi.[52] Bunun için ihtiyaten bir kablonun depolarda bulundurulması, sorunun kısa sürede çözülmesine vesile olmuştu. Bu nedenle ihtiyat kablosunun inşasından hemen sonra aynı ölçü ve şartlarda bir kablonun daha yedeklenmesi düşünülmüş, Avrupa'ya

46 *BOA., HR.MKT.,* 318/47.

47 *BOA., İ.HR.,* 197/11186.

48 Bu konuda Fransa Telgraf İdaresi'nden alınan görüşte, söz konusu yeni kablo sisteminin Korsika, Toulon ve Cezayir güzergahında denendiği ve başarı ile çalıştığının belirtilmesi etkileyici olmuştur.

49 *BOA., İ.HR.,* 197/11186.

50 BOA., İ.HR., 197/11186.

51 BOA., İ.HR., 205/11778.

52 BOA., A.MKT.MHM., 291/52.

sipariş edilmiştir.[53] Söz konusu kablo iki yıl sonra yine arıza vermiş olacak ki 1866 yılında bir ihtiyat kablosu daha satın alındı.[54] Hisarlar arasındaki kablo uzun yıllar kullanılmaya devam etse de şebekedeki sorunlar iki yaka arasındaki irtibatın etkin çalışmasına mani olmaktaydı. Refik Halit Karay'ın 1903-1904 yıllarına tarihlenebilecek bir anısında, hisarlar arasındaki kablonun arızalı olması nedeniyle Büyükdere'den Beykoz'a telgraf göndermek için Rumeli Hisarı'ndan sonra sandalların kullanıldığı ve Anadolu Hisarı'na bu yolla nakledilen telgraflardan sandal ücreti de alındığı aktarılmaktadır. Refik Halit tarafından tam bir geri kalmışlık örneği olarak gösterilen bu hadise İstanbul şebekesindeki sorunların teknolojinin ilerlemesini ters bir orantıyla takip ettiğini ortaya koymaktadır.[55]

Döşenen Boğaziçi kablosu vasıtasıyla Avrupa Yakası ile hızlı bir irtibat imkanı elde eden Üsküdar Telgrafhanesi, başta Dersaadet ve Beyoğlu Telgrafhaneleri ile olmak üzere akabinde bu telgrafhanelerin bağlı olduğu diğer merkezlerle de muhabere edebilmekteydi.[56] Özellikle hızla örülen Rumeli telgraf hatları ile bölgedeki birçok şehir ile iletişimi hızlanarak güçlenmiş, transit hatlar vasıtası ile de Avrupa merkezlerine ulaşmak mümkün olmuştu.[57]

İki yaka arasında kurulan telgraf şebekesi yanında, konum ve fonksiyonları gereğince Üsküdar Telgrafhanesi'ne bağlanan, bugün İstanbul ve civarında yer alan birçok merkez daha açılmıştı. Özellikle Sultan Abdülaziz dönemine tesadüf eden bu yeni hatlar, Padişah'ın düşkün olduğu av ve çiftlik gezileri nedeniyle, önemli haberlerin hızla ulaştırılması ve gerektiğinde karşılıklı muhaberenin kolayca temin edilebilmesi amacıyla, Anadolu Yakası'nda bulunan kasır ve çiftliklere uzatılmıştır. Anadolu Hisarı'ndan Üsküdar'a kadar mevcut olan tel, 1866 yılında Beykoz'a doğru devam ettirilerek Tokat Kasrı veya çiftliği olarak bilinen çiftlik-i hümâyûna bir hat çekilmişti.[58] 1869 yılında Alemdağ'da bulunan kasr-ı hümâyûna[59] bir telgraf

53 BOA., İ.HR., 210/12167; BOA., İ.HR., 207/11921.

54 BOA., A.MKT.MHM., 368/3.

55 Alim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, İstanbul 2005, 249.

56 Sınırlı bilgiler vermekle yetindiğimiz İstanbul telgraf şebekesinin tüm boyutları devam eden çalışmamızda konu edilecek olup kısa zamanda literatüre kazandırılmış olacaktır.

57 Üsküdar Telgrafhanesi ile bazı merkezler arasında telgraf hattı tesis edildiğine dair bir çalışmada yer alan büyük hatanın burada tashihi gerekmektedir. Bosna Hersek'e yapılan telgraf yatırımlarına dair bir makalede, İstanbul ile Bosna arasında kurulacak hattın Üsküdar Telgrafhanesi'nden başladığı ve İzmit-Sivas-Musul üzerinden Bosna'ya ulaştırıldığı aktarılmıştır. Bu bilginin atfedildiği arşiv dosyası incelendiğinde, söz konusu dosyanın özetinde, Basra'nın Bosna olarak yazıldığı ve katalog sistemine bu şekilde girildiği anlaşılmıştır. Arşiv evrakının okunması yerine katalog özetlerinden elde edilen bilgiler ile hazırlandığı ve aculluk eseri olduğu bariz olan böyle metinlerin, hiç değilse asgari seviyede harita bilgisine haiz olunarak yazılması gerektiği tartışmasızdır. (BOA., HR.MKT., 243/65; Turgut Subaşı-E. Bengü Bal, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'e Yaptığı Muhaberat ve Telgraf Hizmetleri", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 2015, 45.)

58 *BOA., İ.HR.,* 219/12748. Fatih Sultan Mehmet'in, Tokat şehrinin fetih haberini aldığı sırada burada bulunması nedeniyle, bölgeye bu isim de bir yerleşim kurulmasını emrettiği bilinmektedir. Söz konusu bölge bugün Beykoz İlçesi dahilindedir.

59 Günümüzde Validebağ Korusu dahilinde bulunan ve İzcilik Müzesi olarak kullanılan yapı Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a inşa ettirilmiş ve av köşkü olarak kullanılmıştır. (*Maslak Kasırları*, İstanbul 1994, 11.)

Tokat Köşkü

aleti kondu ve Üsküdar Telgrafhanesi'nden Çamlıca istikametini takiple buraya bir tel uzatıldı. Hattın muhafazası için bir başçavuş gönderilmiş ve iş yoğunluğunun artması nedeniyle Üsküdar merkezine bir mevsül-i muharrerat memuru daha tayin edildi.[60] 1875 yılında ise bu sefer idari teşkilatta yeri bulunan Paşakapısı'na Üsküdar'dan bir tel çekildi ve bazı acil haberlerin karşılıklı teatisinde kolaylık ile hız sağlanması için buraya iki de muhabere memuru tayin edildi.[61]

Tebliğ sınırlarımız dahilinde ele aldığımız diğer bağlantılar ise şu şekildedir: 1872 yılında Üsküdar'dan Büyükada'ya bir hat çekilmiş adada kurulan merkez yanında güzergahtaki Kartal'a da bir merkez açıldı. Eş zamanlı olarak, daha önce Tokat Kasrı'na çekilen hat üzerinde bulunan Beykoz'a da bir telgraf merkezi açıldı.[62] Aynı yıl, İzmit şimendüfer hattı işlerinin kolaylaştırılması için Kadıköy'de geçici bir telgraf merkezi açılmış, gelirlerinin masraflarına yetmesi nedeniyle, 1873 yılından itibaren geçici statüsü kaldırılarak Kadıköy Telgrafhanesi işletilmeye devam edilmiştir.[63]

Birden çok merkezin aynı anda açıldığı bir sonraki tarih ise 1876 yılı olmuştur. 1876'da alınan bir kararla Avrupa ve Anadolu Yakası'nda bulunan mevcut merkezlere yeni şubeler eklenmesi planlanmaktaydı. Buradaki amaç, İstanbul şebekesindeki irtibat ve iletişimi güçlendirmek yanında Dersaadet veya bilad-ı selasenin herhangi bir yerinde meydana gelecek yangından her tarafın hızlıca

60 Bu hattın inşaat masrafı 10890 kuruş tutmuş, ayrıca 2676 frank kıymetinde telgraf alet ve eşyası da Avrupa'dan satın alınmıştır. *BOA., İ.DH.,* 601/41886.

61 Söz konusu hat depolarda mevcut eşya ve aletler ile inşa edilmişti. *BOA., İ.DH.,* 703/49175.

62 *BOA., İ.DH.,* 649/45137.

63 *BOA., İ.ŞD.,* 25/145; BOA., A.MKT.MHM., 446/60.

haberdar edilebilmesi ve tedbir ile müdahalenin hızlandırılması idi. İdare depolarında mevcut olan eşya ve tellerin bu proje için yeterli olması da yeni masrafların doğmasını önlemiş ve planın tatbikini teşvik etti. Avrupa Yakası'nda açılan yeni merkezleri bir diğer çalışmaya terk ederek Anadolu Yakası'nda açılan ve Üsküdar'a bağlanan şubelerden bahsetmek gerekirse, Alemdağ'a devam eden mevcut tel üzerinde Çamlıca merkezinin kurulması, Üsküdar'dan Anadolu Hisarı'na devam eden tel üzerinde Beylerbeyi'nde ve Kandilli'de birer merkez açılması ve son olarak Beykoz ve Tokat Kasrı'na devam eden tel üzerinde Kanlıca'ya bir merkez tesisinden bahsedilebilir.[64] Açılan bu yeni dört merkezle birlikte Anadolu Yakası'ndaki telgrafhane sayısı on bire yükselirken Üsküdar Telgrafhanesi'nin muhabere yoğunluğunun da haylice arttığı belirtilmelidir.

Anadolu Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi

1859 yılında açılan Üsküdar-İzmit hattı, adım adım Anadolu'yu kat edip Haziran 1861'de Bağdat'a ulaşmıştı.[65] Ortadoğu'nun en önemli merkezlerinden olan Bağdat'a devam eden hat Gebze, Ankara, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük gibi büyük ve sair küçük merkezler üzerinden geçmekteydi. Buralarda büyüklü-küçüklü telgrafhaneler kurulmuştu. Zaman içinde bu merkezlerden uzatılan kollar ile Anadolu'nun kuzey-güney ve doğusuna doğru mesafe kat edilmiş, Gebze'den Bursa ve Konya'ya; Yozgat'tan Samsun ve Sinop'a; Sivas'tan Erzincan, Erzurum, Kars ve Trabzon'a teller bağlanmıştı.[66] Diyarbakır'dan Suriye'ye doğru uzatılan tel 1860'lı yıllarda Halep, Lazkiye, Trablus (Tripoli), Beyrut, Şam, Yafa, Gazze ve Kudüs'e doğru indirilmeye devam etmiş,[67] 1871 yılında Lazkiye'den Kıbrıs'a döşenen denizaltı kablosu ile adaya da telgraf götürülmüştü.[68] Tüm bu hatlar ve burada konu edemediğimiz sair küçük merkezlerin bağlı olduğu yer Üsküdar'dı. Anadolu ve Ortadoğu'dan gelen telgrafların Dersaadet'e veya Avrupa'ya transfer edildiği bir üsse dönüşen Üsküdar Telgrafhanesi, 1870'li yıllarda adeta Asya'nın kapısı olmuştu.

---

64 *BOA., İ.DH.,* 722/50401.

65 Roderic Davison, a.g.e., 200.

66 Anadolu hatları ve merkezlerini gösteren harita için bkz. Yakup Bektaş, *a.g.m.,* 674. Anadolu hatlarının inşa süreçleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kaçar, *a.g.t.,* 86-104.

67 Eugene Rogan, "Instant Communication: The Impact of the Telgraph in Ottoman Syria", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, Thomas Philipp, Birgit Schaebler (ed.), Stuttgart 1998, 115-116.

68 Diren Çakılcı, "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,* 62 (2015/2), İstanbul 2016, 72.

Uluslararası Telgraf Haberleşmesinin Merkezi Üsküdar

Kıtalar arası telgraf ağlarının ve özellikle Avrupa ile Güney Asya arasındaki telgraf irtibatının başlaması ve birçok koldan güçlenmesini isteyen İngiliz İmparatorluğu, 1857 yılından sonra Hindistan ile hızlı ve kolay haberleşmenin yollarını aramıştı. İngiliz hakimiyetini tehlikeye düşürmesine rağmen kırk günlük bir gecikme sonrası haberdar olunan Sepoy Ayaklanması bu talepleri hızlandırmıştı.

Londra ile Hindistan arasındaki ilk irtibat çalışmaları Bahr-i Sefid Boğazı-İskenderiye projesinin Girit-İskenderiye etabının tamamlanamaması nedeniyle başarısız oldu.[69] Malta'ya kadar getirilen bir başka hattın İskenderiye'ye denizaltından bağlanması da mümkün olmadığından İngiliz Hükümeti kurmak istediği irtibatı denizlerden kara hatlarına taşımaya karar verdi.[70] İşte bu girişim sonucunda, iki kıta arasındaki konumu nedeniyle Osmanlı toprakları biçilmiş kaftandı. Rumeli'de İstanbul ile Viyana irtibatının gerçekleşmiş olması, Londra'nın Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne[71] ve oradan Hindistan'a bağlanmasını mümkün kılmıştı. İnşa edilecek bu kol şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin de menfaatineydi. Henüz Anadolu ve Ortadoğu'da herhangi bir telgraf hattı döşememiş olan Bâb-ı Âli, Üsküdar-Basra hattı vasıtasıyla Asya kıtasında kalan topraklarında da modernleşmenin sembollerinden olan telgraf teknolojisini kullanıma sunmak, bununla birlikte hızlı haberleşme ağı sayesinde merkezi otoriteyi taşrada kuvvetlendirmek istiyordu.[72]

Osmanlı Devleti kendi sınırları dahilindeki böyle bir transit hattın İngiltere kontrolünde olmasına müsaade etmeyerek, kendi memurları tarafından inşa edilmesi ve yine kendi memurlarınca işletilecek telgrafhaneler üzerinden iletişimin tesis edilmesini istemişti. Bu nedenle İngiliz telgraf memurları Osmanlı memuriyetine alınarak hattın inşasında çalıştırıldı.[73] Bunların başında Biddulph gelmektedir. Biddulph Anadolu'dan geçecek hattın inşasında fiilen görev yaparak hattın tamamlanmasına büyük katkılar sağlamıştır.[74] Bu çerçevede inşa edilen ilk hat Üsküdar-İzmit hattı olmuştur.[75] Ocak 1859'da açılan bu hattın devamı 1864 yılı

69 Diren Çakılcı, a.g.m., s. 7.

70 1857 yılı itibariyle Avrupa ile Hindistan'ı birbirine bağlamak için inşa edilen alternatif kollar hakkında detaylı bilgi için bkz. J. M. Adams, "Development of the Anglo-Indian Telegraph", *Engineering Science and Education Journal*, 6/4 (August 1997), 140-148.

71 Üsküdar ile Basra arasındaki hatın güzergahı ve inşa çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Frederic John Goldsmid, *Telegraph and Travel*, London 1874.

72 Ayşegül Okan, *The Ottoman Postal and Telgraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century*, [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003], 95; Deep Kanta Lahiri Choudhury, *Telegraphic Imperialism: Crisis and Panic in the Indian Empire, c.1830,* 2010, 83.

73 Maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere beş İngiliz memurun İzmit'e gönderildi. (*BOA., HR.MKT.,* 257/65.)

74 Roderic Davison*, a.g.e.,* 199-200.

75 Osmanlı Telgraf İdaresi Baş Mühendisi Skolsky'nin hatıralarından nakleden, Öztürk Emiroğlu, "Polonyalıların Gözüyle XIX. Yüzyıl Üsküdar

sonuna kadar devam etmiş, Üsküdar ile Fao arasına kurulan 1800 mil uzunluğundaki telgraf hattının kesintisiz çalışması ise Şubat 1865'e kadar sarkmıştır.[76]

1865 yılı itibariyle uluslararası haberleşme ağı üzerinden gönderilen transit telgrafnameler de Üsküdar Telgrafhanesi'ne gelmeye başlamıştır. Mesajların, buradan Avrupa Yakası'ndaki merkezlere aktarılarak yine Rumeli'de inşa edilmiş olan transit hatlar vasıtasıyla Avrupa tellerine nakledilmesi, çok uzun mesafelerin kısa sürelerde kat edilmesini sağlamıştır. 1865'ten sonra, yerel ve dahili şebekedeki mevcut önemi, uluslararası şebekede kazandığı statü vesilesiyle iki katına yükselen Üsküdar Telgrafhanesi, artan yoğunluk sebebiyle gittikçe büyümeye devam etmiştir.

Sonuç

Telgraf sistemi, Osmanlı Devleti'nde, birçok mevki ile birlikte ilk kez 1828-1829 tarihleri arasında Üsküdar'da kullandı. Chappé sisteminin kullanıldığı bu optik telgraf teknolojisinden sonra, 1856 yılında İngilizler tarafından Üsküdar bölgesinde elektrikli telgraf telleri çekilmiş ve Selimiye Kışlası'nda bir merkez açıldı. Üsküdar Telgrafhanesi'nin ise 1855 yılı itibariyle açılmış olduğu bilgisi kesin değildir. Ancak, çalışma sonuçları, bu telgrafhanenin 1858 yılı itibariyle mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. 1859 ve 1863 yıllarındaki Boğaziçi kabloları vasıtasıyla, iki yaka arasında tesis edilen irtibat sayesinde Üsküdar Telgrafhanesi gelişmeye başlamıştır. 1859 yılında İzmit'in ve 1865 yılına kadar Anadolu ve Ortadoğu merkezleri de dahil olmak üzere Fao'nun Üsküdar'a bağlanması, telgrafhanenin yerel ve uluslararası sahada önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. Üsküdar ismi Avrupa ve Asya'da sıkça telaffuz edilmeye başlanmıştır. Uluslararası bir merkeze dönüşen Üsküdar Telgrafhanesi, Rumeli hatlarının da transit hat vasfına kavuşmasına vesile olmuştur.

Telgrafın sağladığı hızlı ve kolay iletişim şüphesiz Üsküdar'ın sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında da seri değişimler yaratmıştır. İki yaka arasındaki doğal engel sebebiyle Dersaadet'i karşıdan seyreden Üsküdar, hızlı haberleşme sayesinde Boğaz'ın dezavantajından kurtulmaya başlamış, Dersaadet'e bir adım daha yaklaşmıştır. Bu çerçevede, zaman ve mekan algısında değişim yaşanması da kaçınılmaz olmuş, Üsküdar'a telgraf telleri ile bağlanan Boğaziçi'nin güzide mevkiileri kıymetlenmiştir.

---

darı", *VI. Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, 2, Coşkun Yılmaz (ed.) ; Mustafa Sabri Küçükaşçı (yay. koor.), 66. Francizsek Skolsky'nin anı ve mektuplarından oluşan *W kraju i nad Bosforem* isimli çalışmayı görme imkanımız olmamıştır.

76 *The Atlantic Telegraph: Its History, from the Commencement of the Undertaking in 1854, to the Final Success in 1866*, London 1866, 96-97; Frederic John Goldsmid*, a.g.e.,* 1-2.

Bir Misyonerin Anılarında Kırım Savaşı Sırasında Selimiye Kışla Hastanesi

YRD. DOÇ. DR. ARZU TAŞCAN
Celal Bayar Üniversitesi

Giriş

Cyrus Hamlin, American Board teşkilâtında görevli bir misyoner olarak 1839 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi ve yaklaşık 35 yıl burada ikamet etti, bu süre içinde kendini eğitim ve misyonerlik işlerine adadı.[1]. Misyoner, eğitimci ve girişimci olarak tanımlanan Cyrus Hamlin'in iyi bir gözlemci olduğu da anıları okunduğunda gözlerden kaçmayan bir durumdur.

Hamlin, Waterford, Maine'de 5 Ocak 1811'de doğdu. Dindar bir çiftçi ailesinin dört çocuğundan biridir. Bebekliğinde babasını kaybetti. Dindar bir şahsiyet olarak yetişmesinde annesinin rolü büyüktür[2]. Kendisini misyonerlik işine götürecek olan eğitim hayatına Bridgton Akademisi'nde başladı. Buradan mezun olduktan sonra Bowdoin Koleji, ve ardından da Bangor Teoloji Okulu'nu bitirdi. Afrika veya Çin'e misyoner olarak görevlendirilmesi için American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı misyonerlik teşkilatına başvurdu.[3] İstanbul'a, eğitim şubesine görevlendirildi.[4] Hamlin, Ocak 1839'da İstanbul'a geldiğinde[5] 28 yaşındaydı ve 35 yıla yakın bir süre burada kalacaktı.[6]

---

1 Cyrus Hamlin, *Among the Turks,* New York, 1878, s. 28.

2 Cyrus Hamlin, *My Life and Times,* 1893, s. 12 vd; *Among the Turks,* 204.

3 *My Life and Times,* 76 vd.

4 *My Life and Times,* 158; *Among the Turks,* 28.

5 *My Life and Times,* 180-181.

6 *Among the Turks,* 28.

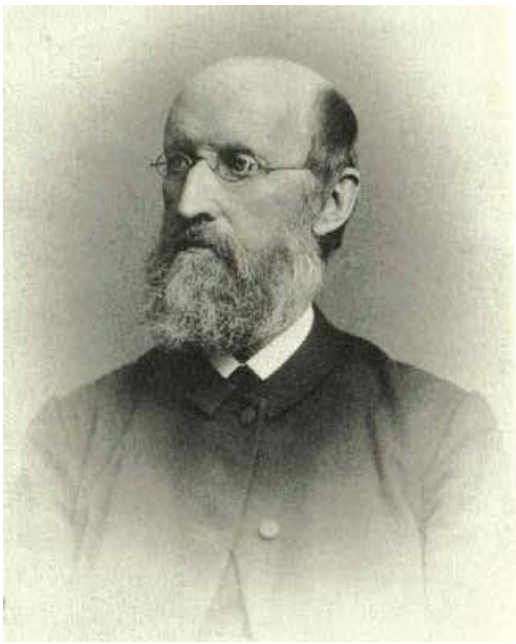

Cyrus Hamlin

İstanbul'a geldikten sonra eğitim ile ilgili çalışmasına başlayan Hamlin, Bebek'te uygun bir yer bularak, Kasım 1840'da "Bebek Seminary" adlı okulu açtı. Toros ve Avedis adlarında iki Ermeni öğrenci ile açılan bu okulun, öğrenci sayısı arttıkça mekân yetersiz kaldı. Okul 1841'de ilk yerinden Demircibaşı Hohannes'in evine, oradan da 1843 Kasım'ında Saray-ı Hümâyûn tüccarlarından Çelebi Yorgaki'nin evine taşındı. Bebek Seminary okulu Merzifon'a nakledilinceye kadar da buradaki eğitim devam etti[7].

Hamlin İstanbul'a geldiğinde, Protestanlar açısından hiç de olumlu olmayan bir ortamın bulunduğunu ve bu ortamın görevi bakımından iyi sonuçlanamayabileceğinden duyduğu endişesini dile getirmeye başladı. Rum ve Ermeni ruhban sınıfının baskıları ve aforoz nedeniyle maddi durumları günden güne kötüleşen Protestanlar, eğitim masraflarını karşılayamazlar ise okul kapanacaktı. Bu endişelerle çözüm yolları arayışına girişti. Ortaya koyduğu çözüm metodları karşısında Board yönetimi, "misyonerlik ruhunu zedeleyeceği, öğrencilerin zihinlerini dünyevileştireceği" gibi nedenlerle itiraz etse de Hamlin kararını da uygulamaya başladı. Okulda öğrencilerin çeşitli eşya ve aletleri üretip satmaları, böylece maddi sıkıntılardan kurtulabilmeleri için atölye açtı ve kendisi de bizzat atölye çalışmalarına katıldı. Sac soba ve soba borusu, fare kapanı, altın ve gümüş yaldızlama işleri yapmaya başladı ve atölyede çeşitli metal aletler de yapılıp satılmaktaydı. Bu türden endüstriyel çalışmaların neticesinde öğrenciler hem okuyup hem de para kazanınca okul cazip hale gelmeye ve öğrenci kaydında artış görülmeye başlandı. Hamlin, öğrencilerden okulun esas amacı olan din adamlığına yatkın olanlarla olmayanları ayırıp öğrencileri yeteneğine göre sınıfladı fakat bununla birlikte hepsinin meslek sahibi dindar bir Hıristiyan olarak yetiştirilmesi düşüncesindeydi. Ancak Board yönetimi okuldaki herkesin din adamı olarak yetiştirilmesinden yanaydı.

7 *My Life and Times,* 205-250; *Among the Turks,* 61, 95.

Cyrus Hamlin'in kurucusu olduğu Robert Koleji

Bu durumda Hamlin farklı bir eğitim metodu uygulamaya başladı: Atölye çalışmaları sırasında dini eğitim de veriyordu. Böylece öğrenciler din adamı olmasalar da her zaman Amerikalı misyonerlerin dostu ve Protestanların hâmisi olabileceklerdi. Ayrıca Hamlin'in İstanbul'da daha yüksek seviyede dini ve seküler (laik) eğitime dayalı başka bir okul kurmayı düşünüyordu. Ancak Board'ın tavrı netti. Okulda (Bebek Seminary) kesinlikle dini eğitim verilecek, İncil öğretilecekti. Dünyevî eğitim ve meslek öğretimi olmayacaktı. Bu konu üzerine çekişmeler 20 yıl kadar sürdü ve Board yönetimi Bebek Seminary'nin Merzifon'a taşınmasına karar verdi[8]. Bundan sonra Hamlin İstanbul'da uzun zamandan beri tasarladığı koleji açma çalışmalarına başladı. Robert Koleji adını alacak olan Kolej, Bebek Seminary'nin boşaltılan binasında eğitimine başladı ve 1871'de yeni binanın inşaatı tamamlanıp oraya taşınılıncaya kadar eğitim burada sürdürdü.[9] Bu süre zarfında kolejin idaresini Hamlin yürüttü. 1873'te kolej için bağış toplamak amacıyla Amerika'ya giden Hamlin, hastalanarak bir daha İstanbul'a dönemedi. Tedavisi yapıldıktan sonra hayatının sonuna kadar dini faaliyetlerini Amerika'da sürdürdü.[10]

8 Bkz. Cyrus Hamlin'in *My Life and Times* adlı hatıratının IX., X. ve XI. bölümleri; *Among the Turks,* V., X. ve XIV. bölümleri.

9 *Among the Turks,* 287-301.

10 *My Life and Times,* 485-538.

Kırım Savaşı'ndaki İngiliz askerleri

Cyrus Hamlin iki hatıra kitabı bırakmıştır. İlki *Among the Turks*, diğeri de *My Life and Times* adlarıyla yayınlandı. *Among the Turks'de* Hamlin daha çok Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hayatını anlatmaktaydı, Amerika'daki hayatına sadece gerekli gördüğünde ve çok az yer veriyordu. İstanbul'a geldikten sonra eğitim ve misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, Türkler ve İslamiyet hakkındaki izlenimlerini bu ilk hatıratında kaleme aldı. *My Life and Times* adlı hatıratında ise Amerika'da geçirdiği hayatını çocukluğundan itibaren anlatıyordu. Misyonerlik yolunda nasıl bir eğitimden geçtiğini bu ikinci hatıratında oldukça tafsilatlı bir şekilde izah ediyordu. Daha sonra da İstanbul'da geçirdiği günleri ve çalışmalarını yazdı. Bilgileri verirken bazen daha önceki hatıra kitabında yazmış olduğunu ifade ederek ayrıntı vermekten imtina ediyordu. Hamlin, Kırım Savaşı ile ilgili anılarına her iki hatıratında da yer vermiştir. Savaş zamanında Üsküdar'daki hastane ve askerlerin yaşadığı bazı sıkıntılara dair kayıtları bizzat kendi gözlemlerine dayanarak yazıyordu. Her iki hatıratında da bu konuya geniş yer ayırmış, bu ortamda kendi yaptığı çalışmaları anlatmıştır.

Cyrus Hamlin'in Selimiye Kışlasına Ekmek Temini

Yukarıda Hamlin'in okulda kurduğu atölye ve bazı endüstriyel işlerle ilgilendiğinden bahsetmiştik. Bu işlerden biri kendisini Kırım Savaşı yıllarında Üskü-

Kırım'daki İngiliz 4. Hafif Süvari Birliği, Amerikan Kongre Kütüphanesi

dar'daki İngiliz hastanesiyle buluşmasına kadar sürükleyecek olan ekmek imalatıdır. Hamlin hatıratlarının her ikisinde de bu hususa geniş yer ayırmıştır. Yazdıklarına göre değirmenler ve ekmek yapımı ile ilgili işler hep dikkatini çekmişti.

Cyrus Hamlin, yaptığı araştırmaların sonucunda İstanbul'da değirmenlerin beygir gücüyle çalıştığını, İstanbul ve civarında bu şekilde çalışan 10 bin değirmen, bir o kadar da fırın olduğunu öğrenir. Dahası, fetihten sonra gayrimüslimlere "kendi fırınlarını açabilme ayrıcalıklarının" verildiğini, "bu işlerle ilgili esnaf teşkilatının (lonca) her türlü müdahalelerinden muaf tutulacağını öğrenmişti. Şimdiye kadar Protestanlar bu hakkı kullanmadıklarına göre böyle bir girişimde bulunabilirdi. Hamlin,, bir değirmen kurmaya, bir fırın inşa ederek ekmek yapmaya kararlıydı. Böylece zor durumda olan Protestanlar için bir istihdam alanı açılacaktı[11]. İngiliz Banker Charles Ede eğer bu işletmeler için ferman elde edilebilirse bütün masraflar için borç verebileceğine söz verdi. Ferman Amerika'nın diplomatik temsilcisi George P. Marsh'ın girişimleriyle elde edildi ve . Mr. Ede'nin yardımıyla Bebek'teki fırın inşaatı da tamamlandı.[12]

11 *My Life and Times,* 296-297; *Among the Turks,* 218.

12 *My Life and Times,* 304-311; *Among the Turks,* 219-223.

Selimiye Kışlası ve Mezarlık, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Başarısız birkaç denemeden sonra ekmekler istenen mükemmellikte fırından çıkmaya başladı. Sıra ekmeklerin satılacağı pazar ortamının oluşturulmasına gelmişti. Ama Hamlin'in ekmekleri hakkında bazı söylentiler ortaya atılmaya başlanmıştı: "Şeytani bir adamın yaptığı büyülü ekmekler, kim bu ekmeklerden yerse büyüden etkilenecek" söylentisi Hamlin için en absürt olanıydı. Ne olursa olsun, ekmekleri satmak ve Protestanlara gelir kapısı açılması elzemdi. Ekmekler piyasadakilerden daha büyük ve daha ağır üretilmeye başlandı. Resmi denetimlerde ekmeğin kalitesi te'yid ettirildi. Zamanla Hamlin'in ekmeğine olan talep arttı. Sonuç başarılıydı. Bir süre sonra piyasadaki ekşi mayalı ekmeklerden farklı olarak şerbetçi otu (bira mayası) ile mayalanan ekmekler piyasaya sürüldü ve iyi sonuçlar alındı. Bu ekmek "Protestan ekmeği" olarak ün kazanacaktı. Hamlin'in amacı bu işleri rayına oturttuktan sonra ehillerine devretmek, eğitim ve misyonerlik işlerine devam etmekti. Ancak onun bu fırıncılık teşebbüsü Kırım Savaşı yıllarına denk gelmişti ve gelişmeler bir süre daha bu işlerin idaresinde kalmasını gerektiriyordu.[13]

Üsküdar'daki İngiliz hastanesi Hamlin'in ekmeklerinden haberdar olmuştu. Hamlin'in komşularından biri hastanenin ve civarındaki asker çadırlarının yakınlarında yiyecek ve içeceklerin satıldığı bir dükkan açmıştı. Dükkan sahibi Hamlin'den günlük yüz adet

13 *Among the Turks,* 225 vd; *My Life and Times,* 312-324.

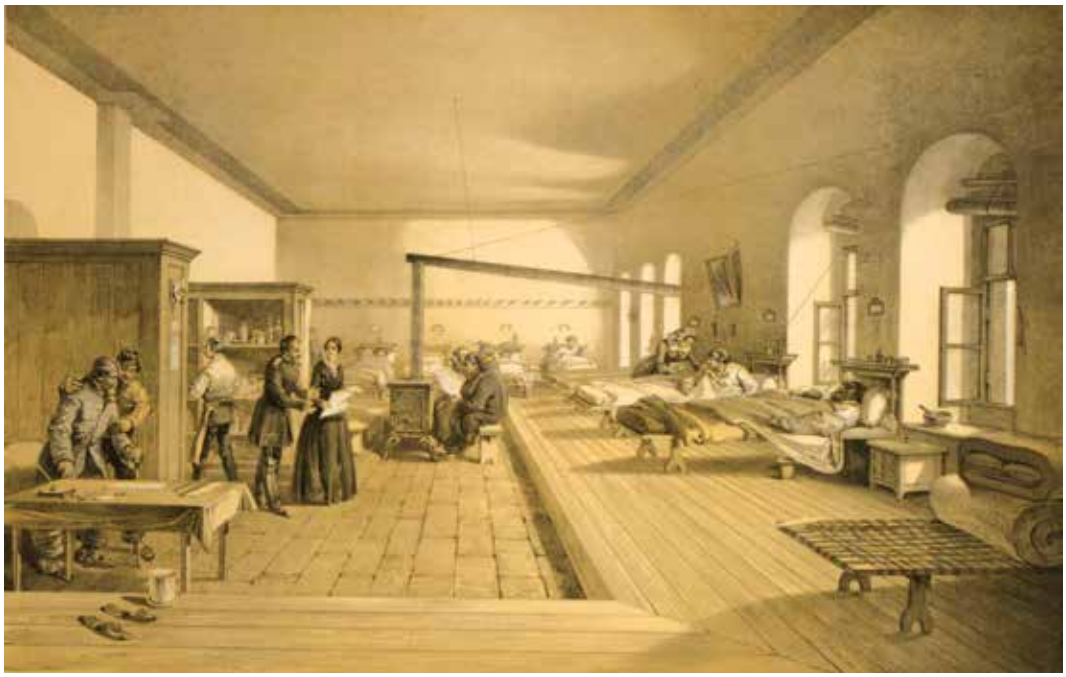

Selimiye Hastanesi, Amerikan Kongre Kütüphanesi

somun almaktaydı. Muhtemeldir ki hastane yetkilileri de bu ekmeği görmüş, beğenmişti. Hastane yetkilileri Hamlin ile iletişime geçmiş ve sonunda onun İngiliz hastanesinin ekmek ihtiyacının bir kısmını temin etmesi için anlaşmaya varmıştı. Başlangıçta günlük 150 ekmek tedarik edilecekti. Bu miktar savaş ilerledikçe arttı. Artan bu talep karşısında Hamlin, üç fırın daha açmak zorunda kaldı.[14]

Hamlin hatıratında, hastaneye ekmek tedarikini kârlı bir şekilde sürdürdüğü sırada levazım dairesi ikinci komutanı Mr. Rogers ve hastane başhekimi Dr. Menzies'in ekmek satışından elde edilen kârın bir kısmını diğer fırıncıların yaptığı gibi kendilerine verilmesini istediklerini, ama kendisinin bunu reddettiğini belirtir. Bu reddetme karşılığında Dr. Menzies'in ekmekler aleyhine bazı sahtekârlık girişimlerinde bulunduğunu, bu girişimlerin sonucunun kendisine nihayetinde daha kârlı bir anlaşma getirdiğini kaydeder Hamlin. Dr. Menzies'in entrikaları ile Hamlin'in ekmekleri ekşitilmiş, içlerine hamam böcekleri konulmuş, başka bir yerden tedarik edilen kalitesiz ekmekler Hamlin'in ekmeği olarak sunulmuştu. Bunlar sonucunda Hamlin maddî kayıp yaşamış, sözleşmeyi feshetmiş, bütün olup biteni levazım dairesi komutanı General Smith'e ve onun aracılığıyla Sivastopol'de bulunan Lord Raglan'a iletmişti. Mücadele Hamlin açısından iyi şekilde

14 *Among the Turks,* 228; *My Life and Times,* 325-329.

Florence Nightingale yaralı askerle ilgilenirken, Amerikan Kongre Kütüphanesi

sonuçlandı ve yeni bir sözleşme yapıldı.[15] Bu yeni sözleşmenin kendi lehine düzenlenmesinde ayrıca Florence Nightingale'nin girişimlerinin de etkisi olduğunu "My Life and Times" adlı hatıratında anlatır Hamlin. Olay özetle şöyledir:

Hamlin, Dr. Menzies'in entrikaları nedeniyle Selimiye hastanesi ile olan sözleşmeyi feshettiği sıralarda Kuleli'deki daha küçük olan hastaneye günlük sekiz yüz ekmek temin etmek üzere bir anlaşma yapmıştı. F. Nightingale bir gün Kuleli hastanesini ziyaretinde bu ekmekleri görüp beğenmiş, daha önceleri Selimiye hastanesindeki ekmeklerin de aynı kişi tarafından tedarik edildiğini, şimdi ise artık bu ekmeklerin oraya gönderilmediğini öğrendi. Hemen Lord Stratford de Redcliffe'ye giderek vaynı ekmeği görev yaptığı Selimiye Hastanesine de getirtilmesini rica etmişti. Lord Stratford hastanedeki sahtekârların hazineyi nasıl soyduklarını, bir şekilde hastane için değil kendi çıkarları için çevirdikleri rüşvet çarkını da öğrenmiş, Hamlin'in ekmeklerinin tekrar alınmasını sağlayan bir anlaşma yapılmasını emretmişti.[16]

Hamlin bu olanlardan sonra öncekine göre daha yüksek bir fiyattan olmak üzere savaş sonuna kadar İngiliz hastanesine ekmek sağlamaya devam eti.

Selimiye Hastanesi

Hamlin, Kırım Savaşı'nın öteki yüzüyle kışlaya ekmek temini sırasında karşılaşmıştı., Artan bir ilgi ve merakla kendisini bu öteki yüzün içerisinde bulmuştu. Yazdıklarının kapsamına bakılırsa onun dikkatini en çok buradaki hastane ve hastalar çekiyordu. Hastane hakkındaki notlar; "Üsküdar'daki Selimiye Kışlası İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe tarafından tutulmuştu. Burası bir zamanlar Sultan II. Mahmud'un emrinde olan genç bir Alman subayı olan Moltke'nin[17] planı ve idaresi altında, ortası boş olmak üzere inşa edilmişti. Dünya, bütün İngiliz ordusunun hastaneye gidip gitmeyeceğini merak ediyordu"[18] şeklinde kısa açıklamasından sonra bu hastaneye ilk defa girildiğinde hissedilecek duyguları şöyle ifade ediyordu. Bu kısa ifade hastanenin ne kadar kötü şartlar altında bulunduğunun kanıtıdır: "Taze, temiz bir ortamdan girildiğinde hastane kokusu aşırı derecede mide bulandırıcı gelmekteydi Bu sadece dikkatsizliğin değil, aynı zamanda da büyük bir yetersizliğin olduğunu göstermekteydi."[19].

15 *My Life and Times,* 330-332; *Among the Turks,* 230-231.

16 *My Life and Times,* 337-338

17 Helmuth von Moltke.

18 *My Life and Times,* 325-326; *Among the Turks,* 227.

19 *Among the Turks,* 230.

Hamlin'in dikkatsizlik ve yetersizlik olarak tanımladığı hususlar; hastanede yeterli sayıda doktor ve hasta bakıcı olmaması, yeterli miktarda ilaç ve malzeme olmaması, hasta ve yaralılara gerekli itina ve titizliğin gösterilmemesidir. Bütün bunların sebebini de hastane yönetiminin yetersizliğine ve basiretsizliğine bağlar. En azından hastaların durumlarının daha da iyileştirilebilmesi için yardımcı olmak ister, ancak hastane başhekimi Dr. Menzies[20] tarafından reddedilir. Bu hususlara dair açıklamaları Hamlin şöyle ifade etmekteydi:

"Hastane, cepheden gelen yaralılarla hızla doluyordu. Gemilerle gelen hasta ve yaralı sayısı günde elli, yüz veya iki yüz elliyi buluyordu. Bu hasta ve yaralı artışına karşın doktor ve hemşire sayısı değişmiyordu. Ölümler ürkütücü sayıdaydı. İnsanlar paniklemesin diye cesetler gece gömülüyordu".[21]

"Zaman geçtikçe bu büyük hastanedeki sefalet ve düzensizlik de artmaktaydı. Yaralananların sayısı altı binden az değildi, ilaç ve diğer hizmetlerde yetersiz kalınıyordu. Eldeki imkanları kullanmak için ise hiçbir düzenleme yapılmıyordu. Daha önce böylesine aşağılık ihmallere ve böylesine acı dolu manzaralara asla tanık olmamıştım. Bir gün binanın yanındaki yoldan avluya geçtim. Bazı kişiler ölmüş ve üstleri örtülmüştü, bazıları da ölmek üzereydi. Hepsi de berbat görünüyordu.[22] *Üsküdar'daki hastanenin kalabalıklaştığı zamanlara rastlayan bu ziyaretimde konuştuğum hastalar ve yaralılar burada en büyük sıkıntıların gece olduğunda yaşandığını söylediler. Gece saat 9 veya 10'da bütün lambalar söndürülür ve sabaha kadar yanlarına kimse uğramazmış. Su, su diye ağlamalar, ölüm iniltileri, saçma sözlerle sayıklamalar geceyi korkunç bir hale getirirmiş*[23].

Ekmek işlerinden dolayı hastanenin başhekimi Dr. Menzies ile bir takım sıkıntılar yaşmış olan Cyrus Hamlin ona en çok güvendiği öğrencilerinin 10-15 kişi kadarının gece nöbet tutmaları için hastaneye gelmelerini ayarlayabileceğini söylediğinde, o bu teklifi "reddetme kabalığında" bulunmuştur.[24] Bunun üzerine Hamlin levazım dairesi komutanı Potgeiter'e Amerikan ve İngiliz sakinleri arasından gönüllü bir gece nöbetçisi birliği oluşturulmasını öneren bir not yazar. Notta, Dr. Menzies'in önereceği bütün kurallara sıkı sıkıya bağlı kalacağına söz verir ve tek amacının *"insanî ıstırabın önemli bir kısmını dindirmek"* olduğunu belirtir. Bu notuna da "biz dışarıdan herhangi bir müdahale kabul edemeyiz" şeklinde çok kısa ve sert bir

20 Hamlin Dr. Menzies'i "bencil, açgözlü ve kaba" biri olarak niteler. *My Life and Times,* 329.

21 *My Life and Times,* 329.

22 *My Life and Times,* 332.

23 *Among the Turks,* 230; *My Life and Times,* 332-333.

24 *Among the Turks,* 230; *My Life and Times,* 333.

cevap alır. Hamlin'in bu durumlara karşı şöyle bir yorumda bulunmuştu: *"Yani binlerce cesur adam karanlık, azap ve ölüm acısı çekmek zorunda!*[25]*"*

Hamlin hastanenin bu sefil ve berbat yönetiminin Florence Nightingale ve ekibinin gelmesiyle tamamen değiştiğini her iki hatıratında da övgü dolu sözlerle kaydetmiştir.

Hamlin'in Kayıtlarında Florence Nightingale ve Hizmetleri

Florence Nightingale, Kırım Savaşı sırasında hem hastanelerdeki hem de cephedeki sağlık koşulları hakkında William Howard Russell'ın The Times gazetesinde yayımlanan yazılarından etkilenir. Gerekli işlemleri yapar ve yanındaki 38 gönüllü ile birlikte Kasım 1854'te Üsküdar'a gelir. Hastanenin ve hastaların içler acısı durumunu görür. Bu durumu düzeltmek için hemen çalışmalara başlar. Florence Nightingale'in bu hastanedeki çalışmaları ve bu çalışmalar neticesinde hastane şartlarında görülen değişiklik pek çok yerde yazılıp çizilmiştir.

Florence Nightingale, 1870, Amerikan Kongre Kütüphanesi

25 *Among the Turks,* 230.

Hamlin de hatıratlarında F. Nightingale'nin gelişiyle Selimiye hastanesinde her şeyin değiştiğini, yardımcılarıyla birlikte çalışarak burasını örnek bir hastane haline getirdiğini[26] yazar. Bununla birlikte F. Nightingale'nin hastaneye gelişine başhekim Dr. Menzies'in de aralarında bulunduğu bir grubun ilk zamanlarda olumlu bakmadığına da imalarda bulunur. Kendi başından geçen bir anekdotu ve Dr. Menzies ile F. Nightingale arasında geçen bir olayı aktararak bu imasını güçlendirir.

Bir gün ekmek işinden dolayı bazı hesaplar için hastaneye giden Hamlin, levazım subayının kendisine *"Bu yardımcılar ordusuyla birlikte Bayan Nightingale geldi ve girişin sağında kalan odaları işgal etti. Böyle bir yer için kadınlardan uygun başka birileri yok mu?"* sözüne karşılık Hamlin'in şu cevabı dikkatlerden kaçmaz: *"Mr. Parker, birilerinin gelip burada bir şeyler yapma zamanıdır. Çünkü İstanbul'un fethinden beri Türklerin bu şehirde İngilizlerin hastanesi gibi pis ve düzensiz bir hastanelerinin olduğunu sanmıyorum",* sözleri üzerine subay kendisine şunları söylemiştir: *"Biliyorum ama yakında İngiltere'den cerrahlarımız ve yardımcıları gelecekler ve düzensizlikler sona erecek, bu kadınlar burada daha uzun süre kalmayacaklar."*[27]

Dr. Menzies ile F. Nightingale arasında geçen olay ise Hamlin'in işittiğine göre şöyle gerçekleşmiştir:

"Florence Nightingale bir gün Dr. Menzies'ten bir depoyu açmasını, bazı malzemeler alması gerektiğini söylemiş. Menzies ise depoda onun istediği eşyaların olmadığını söyleyerek kapıyı açmamış. Bunun üzerine F. Nightingale eğer açmazsa kapıyı başkalarına kırdıracağını söylemiş. Bunun üzerine telaşlanan Menzies kapıyı açmış ve Bayan Nightingale istediği şeyleri almış. Bayan Nightingale'i görevinde zorlanması için elinden geleni yapmak isteyen Dr. Menzies kısa sürede bu kadının zeki ve işinde iyi bir kişi olduğunu anlamış".[28]

Hamlin Florence Nightingale'i çok az gördüğünü söyler. Hatıratlarının her ikisinde de aralarında eğer geçmiş ise bile her hangi bir anekdota rastlamadık. Sadece duyduklarını ve şahit olduğu hastane şartlarında meydana gelen bariz değişiklikleri övgüyle anlatmıştır.

Şimdi Cyrus Hamlin'den Florence Nightingale'yi dinleyip Kırım Savaşı'nda rastlanılan başka bir problem ile nasıl başa çıktığı konusuna geçelim:

---

26 *Among the Turks,* 232.

27 *My Life and Times,* 334 vd.

28 *My Life and Times,* 334-335.

Kırım Savaşı sırasında İngiliz üssü olan Balaklava

"Bayan Nightingale hastaneyi kısa sürede değiştirdi. Gece nöbetçilerini oluşturdu ve artık geceleri koridor ve odalarda dolaşan hemşireler ve yardımcıları görülüyordu. Geceler artık ıssız değildi. Her istekle ilgileniliyordu. Morallerin düzelmesiyle ve hiç kuşkusuz hemşirelerin nazik bakımıyla ölüm oranları hemen değişti. Daha önceden muhtemelen sarhoş olan doktorların bazı acımasız davranışlarına şahit olmuştum. Ancak Bayan Nightingale'in gelişinden sonra bu tür şeyler hiç olmadı. Geldikten sonra buradaki doktorlarla iyi ilişkiler kurdu ve onlarla birlikte işbirliği içerisinde çalıştılar.

"Bunun en büyük nedenlerinden biri onun hastane organizasyonundaki bilgisi ve deneyimiydi. Daha önce dokuz yıl hastane eğitimi ve işleri işe ilgilenmiş, İngiltere, Fransa ve Avusturya'daki askeri hastanelerde çalışmış, Almanya'da Kaiserswerth'teki rahibelerle birlikte altı ay kalmıştı. Açık görüşü, yönetim kabiliyeti, özverili olması, kendini işine adaması ve tecrübesi kendine has bir güç konumu veriyordu. Hükümetten ve özel kaynaklardan büyük miktarlarda maddi yardımlar sağlıyordu. Onun gelişiyle burası modern bir hastane haline geldi ve ölüm oranı İngiltere'deki herhangi bir askeri hastanede görülenin daha altında kaldı"[29]

29 *My Life and Times,* 335-336.

Kırım Biti ve Hamlin'in Çamaşırhanesi

Ekmek işlerinden dolayı Hamlin Kırım Savaşı sırasında İngilizlerin Selimiye kışlasındaki hastanesine sık sık ziyaretler etmektedir. Bu ziyaretleri sırasında hastanedeki gelişmeleri yakından takip edebilmişti. Bunlardan yukarıda bahsetmiştik. Yine savaş dolayısıyla Hamlin'i başka bir kazanç getirecek olan bir iş içerisinde buluyoruz. *"Kasım 1854'te30 yapılan Inkerman Savaşı ile yeni bir işle uğraşmaya başladım"* der Hamlin ve anlatmaya başlar.

İnkerman Savaşı'ndan bir hafta kadar sonra Kuleli'de büyük bir İngiliz gemisini gören Hamlin hemen bulunduğu Bebek'ten karşıya geçer ve gemiden Kuleli hastanesi ve civarındaki asker barakalarına taşınılan hasta ve yaralıları görür. Kendisi de bu taşıma işine yardım etmek ister ama yaralılardan biri ona kendilerine dikkatle dokunmasını, her tarafın bitlerle kaynadığını söyler. Daha sonra Hamlin bu askerlerle temizlikleri hakkında konuşur. Onların neden yıkanmadıklarını, neden bitlendiklerini, kıyafetlerini neden değiştirmediklerini sorar. Aldığı cevap tamamen umutsuzlukla doludur. Su bulamadıklarından dolayı aylardır ne kıyafetlerinin ne de kendilerinin yıkanabildiklerini, var olan giysilerin de giyilemeyecek kadar pis ve bitlerle dolu olduğunu söylerler. Onları giyinmektense soğuktan donmayı bile tercih edeceklerini söyleyenler olur.

Hamlin buradaki haşereyi *"Kırım biti"* olarak adlandırır ve şöyle der:

"Eğer herhangi bir şey savaşı bütünüyle lanetlese, bu şey Kırım biti olur". Şişkin, iri, iğrenç ve korkunç yaratıklardı. Kendimi ısırttım, son derece sinir bozucu ve çıldırtıcı buldum. Her bir deliğin etrafı kızıl bir iltihapla kaplanıyor, çekilmez bir yakıcı kaşıntı hissi uyandırıyordu. Bunu emniyetle kullanıldığı takdirde amonyak gibi güçlü bir şey geçirebilir. Pek çok İngiliz askerini Rus mermilerinden çok onların öldürdüğüne şüphem yok."

Hamlin bu durumun bir çözümünün olup olmadığını öğrenmek için hastane başhekimi Dr. O'Conner ve giyim eşyalarıyla ilgilenen çavuş ile görüşür. Hamlin çamaşırların olduğu depoyu görür ve bunların yıkanabileceğini, gerekirse bu işi üstlenebileceğini ifade eder. Ancak onlara göre yıkanamayacak kadar pis ve bitlidir çamaşırlar. Onların hepsinin yakılması ve ortadan kaldırılması için hazırlık içerisindelerdir.

Hamlin bu işe de başlarsa iyi sonuçlar alacağına emindir. Kuleli'deki eşyaların durumunu değiştirmeye karar vermiştir. Başhekimi ikna eder. Bebek'te bir ev kira-

30 *My Life and Times,* 355; *Among the Turks* adlı hatıratında 5 Kasım 1855 tarihini verir. s. 232.

İttifak donanması Balaklava Limanı'nda

lar ve çamaşırların yıkanıp kurutulması için hazırlıkları yapar. Sıcak su kazanları, tekneler, kurutma ipleri ve çamaşırları yıkayacak olan Rum ve Ermeni kadınlar ile işleri idare edecek iki kişi bulur. Hamlin bütün masrafları ise İngiltere hükümetine ödetmeye niyetlidir. İlk deneme hezimetle sonuçlanır. Çamaşırlar partiler halinde gelip açıldığında bütün kadınlar gördükleri iğrenç manzara ve pis kokulardan kaçmış, mahalleli şikâyetlere başlamıştır. Hamlin bu haber kendisine geldiğinde derstedir. Hemen olay yerine gider ve insanlara şikayetlerinde haklı olduklarını, bu durumun derhal düzeltileceğini söyler ve eğer olay çıkarırlarsa İngiliz askerlerinden müdahale etmelerini isteyeceğini söyler ve ortalık sakinleşir.

Ancak bir çözüm bulması gerekmektedir ve aklına Kuleli'de atıl halde bulunan meşe bira fıçılarından bir çamaşır makinesi yapma fikri gelir. Dr. O'Conner ilk etapta fıçıları vermediyse de Üsküdar karargahından gelen emir üzerine fıçıları Hamlin'e vermek zorunda kalır. Basit bir düzenekle makine yapılır ve kaçan kadınlar gelmeye ikna eder. İlk denemeyi Hamlin'in kendisi yapar ve etkili sonuç karşısında kadınlar çalışmaya ikna olur. Yirmi iki kadın çalışmaya başlar. Çamaşırlar bitlerden ve kirlerden arındırılır. İlk etapta 250 takım eşya hazırlanır ve gönderilir. Zamanla makineler artırılır ve günlük üç bin takıma kadar temizlenmiş çamaşırlar hazır hale getirilir ve bütün Kırım askerlerinin çamaşırlarının temizlenmesine uğraşılır. Bebek'teki birçok ev de artık çamaşır yıkama işlerinde para karşılığında çalışmaktadırlar ve Hamlin'in

Rumeli Hisarı ve Robert Koleji, Amerikan Kongre Kütüphanesi

çamaşır işinde ayda 30-40 dolar kazanmaktaydılar. Bu durum için şöyle der Hamlin: *"Bu, onlar tarafından muhtemelen hayal bile edilemeyen bir miktardı. Fakir evlerine yayılan rahatlık işin en zengin ödüllerinden biriydi".*[31]

Çamaşırların yıkama işlerinden doğan masrafların İngilizler tarafından sıkıntı çıkarılmadan ödendiğini kaydeden Hamlin *"İngiliz ordusuyla olan bütün ilişkilerimde başarımı kanıtlamış olmaktan memnunum ve Dr. Menzies ve Dr. O'Conner hariç, bürokrasiyle de asla karşı karşıya gelmedim"* der.

Cyrus Hamlin bu çamaşırhane işini rayına koyduktan sonra kalabalık ailesiyle Malta'dan gelen bir aileye devrettiğini, gerek ekmek gerekse çamaşırhane işlerinden kazandıklarını ise kilise yapma fonuna devrettiğini ve yeni kiliselerin inşasında kullanıldığını da memnuniyetle bildirir.[32]

Sonuç

Cyrus Hamlin hatıratlarında Türkiye'deki yaşamını, işini, başından geçenleri, plan ve faaliyetlerini anlatırken, bunların haricinde ülkede yaşanan bazı olaylarla ilgili işittiklerini ve gördüklerini de aktarmıştır. Bunlardan biri de Kırım Savaşı yıllarında İngiliz hastanesinde yaşananlara dair gözlemlerine dayanarak aktardığı bilgilerdir. Bu bilgilerde bir savaşın "şu sebeple başladı, şöyle sona erdi" gibi alışılmış beklen-

31 *Among the Turks,* 232-239; *My Life and Times,* 355-363.

32 *Among the Turks,* 240 vd.

tilerimizin dışında verilerle karşılaşıyoruz. Bu misyoner, misyonerlik işleri haricindeki kişisel deneyimlerini de anlattığı hatıralarında Kırım Savaşı'nın farklı cephelerde verildiğini ima etmektedir. Kendisi de bizzat içerisindeydi bu cephenin. Ekmek imalatına olan ilgi ve merakı sonucu kendini Kırım Savaşı'nın cephe gerisi hayat mücadelesinin ortamında bulmuş, bu ortamın zarurî ihtiyaçlarından da kazanç elde etmeyi başarmıştır. Hatıralarında hastane ile olan irtibatını, işlerini titizlikle takip ettiğini göz önüne alarak hastane ile ilgili gözlemlerine bakıldığında farklı bilgileri boşuna aramaktayız. Hastanenin sağlıklı olmayan koşullarından bahsederken hasta ve yaralıların genellikle manevî sıkıntılarından bahseder, salgınlardan ve tedavi yöntemlerinden bahsetmez ve herhangi bir imada dahi bulunmaz. Oysa ki hijyenik olmayan ortamlardan ve bitlerden kaynaklanan hastalıkların bu İngiliz hastanelerinde var olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü bu yıllarda bir kolera salgını vardır ve Hamlin'in Üsküdar'daki fırınında çalışan işçileri bundan etkilenmiştir.

Üsküdar'da İki Yangın Yenimahalle (1887) ve Sultantepe (Kaptanpaşa) (1889) Yangınları

ARŞ. GÖR. MERVE CEMİLE KEYVANOĞLU
Ankara Üniversitesi

Üsküdar, tarihi boyunca İstanbul'un önemli ticaret, sosyal hayat ve ekonomi merkezlerinden birisidir. Konumu dolayısıyla sahip olduğu ticari ve ekonomik özellikleri Osmanlı döneminde artarak devam etmiştir. Aynı zamanda doğal güzelliği de dillere destandır. Anadolu yakası, Beyoğlu veya Suriçi gibi büyük yapılar, kurumlar ve olaylardan uzak balıkçı köyleri ve yerleşmelerin bulunduğu bir bölgeydi. Üsküdar'ın kent bütünlüğüne katılması ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısında hızlanmaya başladı..[1] Osmanlı Devleti'nde yaşanan büyük siyasi ve sosyal olaylar genellikle Avrupa yakasında yaşanmaktaydı. Üsküdar, olayları genelde uzaktan seyrederdi ve burada çoğunlukla sakin bir hayat yaşanmaktaydı. Ancak bu çalışmanın konusu olan iki yangın, belirtilenin tam da tersini göstermektedir.. Bu sefer, İstanbul Üsküdar'ı uzaktan izlemekteydi.. Söz konusu yangınlar Yenimahalle ve Sultantepe yangınlarıdır. Üsküdar ve Üsküdarlılar 1887 ve 1889 yıllarında iki yıl arayla çıkan bu yangınlar sebebiyle zor günler yaşamıştı. Bu çalışmada ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da sık sık yangın çıkmasının sebep ve sonuçları üzerinde durulacak, ardından dönemin gazeteleri ve arşiv belgelerine yansıyan bilgiler ışığında zikredilen Üsküdar yangınları hakkında bilgiler verilecek ve son olarak da Üsküdar'ın bu yangınlardan nasıl etkilendiği hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

---

1 Selçuk Mülayim, "19. Yüzyıl'da Üsküdar", Üsküdar Sempozyumu : 12-13 Mart 2004 *bildiriler [Üsküdar Sempozyumu [II : 2004 : İstanbul]*., c. I, Zekeriya Kurşun; ve dğr. (ed.), İstanbul 2005, s. 138.

Foto: Bilal Işık

Eski Osmanlı evleri, Pardoe

Osmanlı İstanbul'unda sık sık yangın çıkmasının ve büyümesinin bazı sebepleri vardı. İstanbul'da genel olarak büyük binalar ve anıtsal eserler taş ve tuğlayla yapılırken, evler ve ticari yapılarda ana inşaat malzemesi olarak ahşap tercih edilmekteydi.. Ahşap, her ne kadar İstanbul'un mimarisine sıcaklık, sevimlilik ve zarafet kazandırsa da çıkan her yangında İstanbul'un her yerinde felaketin oluşmasına sebep olmuştur.. Osmanlı Devleti döneminde şehrin büyümesi, bina sayısının artması, bina sayısı artarken konutlarda bitişik düzenin nüfus artışına paralel olarak devamlı yoğunluk kazanması, ahşap yapılanmaya eskisinden daha fazla yer verilmesi yangın sayısını artırmış, bunlar da sirayetin kolaylaşması ve geniş alanların bir anda yok olmasıyla sonuçlanmıştır.[2] Osmanlı İstanbul'unda görülen birçok yangın olayına rağmen ahşap binaların tercih edilmesinin bir takım sebipleri vardır. Bunlar, İstanbul'da oluşan ahşap geleneği, ahşap malzemenin daha ucuz olması, ahşap yapıların daha kısa sürede yapılabilmesi, İstanbul'un rutubetinden dolayı ahşabın burada daha sağlıklı olması, ahşap yapıların kâgir binalara göre depreme daha dayanıklı olması ve daha az tehlikeli olması gibi sebeplerdir.[3]

Ahşap yapılanmadan başka, yangınların hızlı büyümesindeki sebeplerden bir diğeri de, o dönemde bakkallarda günlük ihtiyaçlar için satılan sulu gazların çok miktarda bulunmasıdır. Örneğin, 1870 Beyoğlu yangını sırasında ateşin şiddetli olarak alevlenmesi ve itfaiye aletlerinden yarar görülememesi hususu ancak bölgede bulunan bakkal dükkânlarının her birinde yirmişer otuzar sandık sulu gazın bulunması ile açıklanmaktadır. Bu yangından sonra hükümet, hiçbir dükkânda çok miktarda gazın bulundurulmaması ve bu konuda tedbir alınması hakkında çağrı yapmak zorunda kalmıştır.[4]

Son olarak, tulumbaların ve tulumbacıların yetersizliğinin yangınların büyümesine sebep olduğu muhakkaktır. Tulumbacılık 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar bu ocağa bağlı olarak varlığını sürdürmüş, 1827 yılında ise Bâb-ı Seraskerî'ye bünyesine katılmış ve 1845'te Zabtiye Müşirliği'ne bağlanmıştır. Belediyecilik başladığında yangın söndürme işinin belediyelerin yapması gereken bir görev olarak görülmesiyle birlikte belediyeler de söndürme tulumbaları ve bunları kullanacak personel sağlamaya çalıştılar.[5] Ancak genelde bu tedbir çalışmalarında etkisiz ve yetersiz kalınmıştır. Sonuç olarak, İstanbul'da sık sık çıkan yangınların yıkıcı olmasında, ahşap yapılar, sulu gazlar ve çağdaş bir itfaiye kurumunun olmaması en önemli nedenlerdir.

2 Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul 2002, s. 354.

3 Mustafa Cezar, *a.g.e.,* s. 355.

4 *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, Numara (Bundan sonra nu): 1414, 7/Ra/1287.

5 Mustafa Cezar, *a.g.e.,* s. 357-358.

Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi "*emakini ahşap olan İstanbul şehrinde hafta geçmez ki yangın kulelerinde işaret görülmesin*" demiştir. Örneği ileride görülebileceği gibi, bazen günde bir iki yangın bile çıkmıştır.[6] Sultantepe (Kaptanpaşa) yangınları da Abdurrahman Şeref Efendi için büyük yangınlardandır.[7]

Yenimahalle ve Sultantepe yangınları çoğu kaynakta yanlış tarihlendirilmektedir. Bu çalışmada yangınların asıl çıkış tarihi o dönem çıkan gazetelerden ve arşiv belgeleri esas alınarak verilmeye çalışılmıştır.. Buna göre, Üsküdar Yenimahalle yangını 24 Zilka'de 1304/14 Ağustos 1887 Pazar günü çıktı. Yangın, *Tarik* gazetesine göre saat dokuz buçukta,[8], *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine göre ise saat onu çeyrek geçe sıralarında başlamış[9] ve altı buçuk saat kadar sürmüştür.[10] Yenimahalle yangınının çıkması anlık bir olaydır. Dülger kalfası Kosti'nin sahibi olduğu evin kiracısı olan Dülbendci esnafından Anton, mutfağında patlıcan kızartırken zeytinyağı birdenbire alev almış,. Anton ateşi söndürmeye çalışmayıp evden kaçınca, yangın çıkmış ve büyümüştür.[11] Yenimahalle'nin Üsküdar'ın yüksek bir yerinde bulunması sebebiyle aslında başta yangından korkulmamıştı. Ancak rüzgârın şiddetini artırmasıyla birlikte yayılmaya başlayan yangın tamamen kontrolden çıktı.[12] Boğaziçi tarafına gidenler köprü üzerine, İstanbul'da olanlar da yüksek bir yerlere çıktıklarında Üsküdar'da çıkan yangının çok büyük olduğunu, Üsküdar'ın büyük ateşler içinde kaldığını görmüşlerdi.[13]

Yangın Yenimahalle'den dört kola ayrılarak yayıldı.. Bu kollardan birisi Yenimahalle'den Pazaryeri'ne, diğeri Nuh kuyusu semtine, üçüncü bir kolu Bağlarbaşı caddesine ve diğer kolu Selamsız'a doğru uzanarak bütün buraları sardı. Yangının bu derece büyümesinde, itfaiyenin yetersizliği ve suyun eksikliği önemli rol oynamıştı. Yangının sadece üç kolu sekiz-dokuz yüz kadar ev, dükkân, okul, Rum ve Ermeni kiliseleri gibi binalar harap etti.. Üsküdar'ın Nevkapı, Kapıağası ve Çinili taraflarına doğru giden tek bir kol da Üsküdar mutasarrıfı Bahri Bey ve Selimiye kumandanı Mirliva Şevket Paşa ile Üsküdar belediyesi müdürü Asaf Bey, Miralay Salih Bey, Üsküdar polis memurları ve Selimiye kışlasından yetişen askerlerin çabalarıyla söndürüldü.. *Tercüman-ı Hakikat*'e göre eğer bu kol söndü-

6 Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Tarih Sohbetleri*, Mehmet Demiryürek (haz.), İstanbul 2009, s. 108.

7 Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s. 120.

8 *Tarik,* Nu: 1217, 25/Za/1304.

9 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2753, 26/Za/1304.

10 *Tarik*, Nu: 1218, 26/Za/1304.

11 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2754, 27/Za/1304.

12 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2753, 26/Za/1304.

13 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2753, 26/Za/1304.

Üsküdar evleri

İtfaiye'nin Borazan Neferleri, Amerikan Kongre Kütüphanesi

rülmeseydi, beş altı mahalle daha yanabilirdi.[14] Bâb-ı Valâ-yı Zabtiye yangın memurunun gazete matbaasına tebliğ ettiği resmi beyanda bu yangında yedi yüz ev, üç yüz dükkân, iki okul ve bir kilisenin yandığı,..[15] yangında oluşan hasarın tahminen üç yüz elli bin lira olduğu ve bunun on altı bin lirasının (Hamburg) adlı sigorta kumpanyasına ait olduğu da belirtilmekteydi.[16]

Dönemin padişahı II. Abdülhamid yangın hakkında bilgilendirildikten sonra, hemen itfaiye tulumbacılarının bölgeye gitmesini emretti., Şirket-i Hayriye'nin arabalı vapuru Kabataş iskelesinden Beyoğlu tarafından gelen itfaiyecileri, Sirkeci iskelesinden de İstanbul tarafından tulumbacıları ve Bahriye tulumbacılarını Üsküdar'a naklediyordu.. İdare-i Mahsusa ve bahriye vapurları da saat üç buçuğa kadar sürekli tulumbacı nakletti. bu nakliyat sabaha kadar devam etti.[17] Yangının başladığı andan itibaren, Serasker Ali Saib Paşa, Bahriye nazırı Hasan Paşa, Serkurena Osman Bey, Seryaver Mehmed Paşa, Mabeyn-i Hümayun Müdürü Ahmed Bey gayretleriyle yangının söndürülmesinde çok önemli rol oynayarak, yangınzedelerin teselli edilmesine gayret gösterdiler.[18] Ayrıca, Serkurena Osman Bey'in yaverlerden Hacı Mehmed Bey, Binbaşı İslam ve Mustafa ve Fuat Beyler, Kolağası Hidayet ve Refik, Yüzbaşı Nihat Beyler yardıma kotular. Özellikle Osman Bey kendisine söylenilmesinden bir saat sonra yangın yerine ulaşmış, Şehremini Mazhar Paşa ve Zabtiye Nazırı Kamil Bey'i Selamsız tarafında, Üsküdar kumandanı Mirliva Şevket Paşa'yı Bağlarbaşı taraflarında, kendisi, Seryaver Mehmet Paşa, Üsküdar mutasarrıfı Bahri Paşa, Nafia komisyonu azasından Ramiz Paşa, Yaverlerden Binbaşı İslam Bey gibi kişilerle birlikte Nevkapı tarafında bulunup

14 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2754, 27/Za/1304.

15 *Tarik,* Nu: 1218, 26/Za/1304.

16 *Tarik,* Nu: 1218, 26/Za/1304.

17 *Tarik,* Nu: 1217, 25/Za/1304.

18 *Tarik,* Nu: 1217, 25/Za/1304.

acil tedbirler alarak yangının söndürülmesinde büyük gayretler göstermişlerdir. Hatta Osman Bey'in bu söndürme çalışmaları sırasında birkaç defa ateşe çok yaklaştığı için giysileri tutuşmuştur.[19]

İtfaiye'nin Fenerli Neferleri, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Üsküdar polis komiserliğinden gazetelere verilen ilana göre, Yenimahalle yangınında yanarak veya enkaz altında kalarak can veren kimse yoktu.[20] Bu kadar çaba sarf edilmesine rağmen yangının devam etmesine suyun azlığı neden olmaktaydı. Suyun azlığının sebeplerinden birisi, bazı bağ sahiplerinin çeşmelerin suyunu sulama için bahçelerine çevirmeleriydi. Bu durumun farkına varan ahali, yangından hemen sonra bunun yasaklanması ve çeşmelere daha çok su verilmesi konusunda genel bir dilekçe düzenlenmişlerdi. Halkın diğer bir isteği ise itfaiye alayından bir taburun Selimiye Kışlasında sürekli hazır bulundurulmasıydı.[21] Bu talepler üzerine geç de olsa, yangından yaklaşık dört yıl sonra, Üsküdar tarafındaki yangınlar için Selimiye Kışlasında bulunmak üzere yeni bir itfaiye taburu kurduruldu.[22]

Yangın sonrasında halkın ihtiyaçlarının karşılanması için yardımlar toplandı. Daha önce Şehremaneti dairesinde ve sadrazam Kamil Paşa'nın riyasetinde bulunan yardım komisyonu, Şehremini Mazhar Paşa'nın riyaseti altına girmiş, üyeleri de belirlenerek 25 Zilka'de 1304/15 Ağustos 1887 tarihinden itibaren yardım toplanmasına karar verildi. Sultan II. Abdülhamid tarafından komisyona üç bin lira yardımda bulunulmuş ve bu para ile ekmek, katık ve gerekli olan diğer şeylerin alınması şart komuştur.[23] Ayrıca, Sultan II. Abdülhamid, yangınzedelerin Üsküdar ve Çamlıca taraflarındaki boş evlere yerleştirilerek peşin birer aylık ücretinin ödenmesini, boş

19 *Tarik,* Nu: 1218, 26/Za/1304.

20 *Tarik,* Nu: 1219, 27/Za/1304.

21 *Tarik,* Nu: 1218, 26/Za/1304; *Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 2754, 27/Za/1304.

22 *BOA, DH.MKT,* 1927/25, 29/B/1309.

23 *BOA, İ.DH.* 1043/81997, 24/Za/1304; *Tarik,* Nu: 1217, 25/Za/1304.

haneler dolduktan sonra da açıkta kalan yangınzedelerin Selimiye Kışlası'nda, Beylerbeyi hastanelerinde ve çadırlarda iskân edilmelerini, ekmek ve saire gibi ihtiyaçların karşılanmasını da emretmişti. Padişah yangın sırasında ve sonrasında durum hakkında bilgi sahibi olmak için Üsküdar'dan telgrafla sürekli haber almaktaydı.[24] Yardım komisyonu iki yüz elli bin kuruşluğu yirmilik ve iki yüz elli bin kuruşluğu beşlik olmak üzere beş yüz bin kuruşluk yardım biletinin bastırılmasına karar verdi. Bu biletlerin bir an evvel Düyun-ı Umumiye Matbaasında basılacağı ilan edildi..[25] Hem Bâb-ı Seraskeri'den hem de Selimiye Kışlası'ndan ayrıca çadırlar gönderilmiş, dağıtılmış ve yangının çıkmasından itibaren her yarım saatte bir özel memurlar felaketzedelerin acılarını hafifletmek ve ihtiyaçlarını azaltmak için olay yerine gitmişti.[26]

Yangında zarar gören beş yüz otuz altı hane halkından, üç yüz yetmiş biri kendi tedarik ettikleri mahallere eşyalarını nakledip yerleşti., Beş yüz doksan dokuz kişi Selimiye Kışlası'nda uygun koğuşlara,, geriye kalan otuz hane halkı da başka mahallere nakledilerek yangınzedelerden hiçbiri yangından sonraki üçüncü gün itibariyle açıkta kalmamıştı.[27] Üsküdar ciheti kumandanı Şevket Paşa'nın yazdığına göre, Selimiye Kışlası'na yerleştirilen yangınzedeler yüz on bir hane, beş yüz üç nüfustu. *Tarik* gazetesine göre ise, Üsküdar yangınzedelerinden Selimiye Kışlası'na yerleştirilenler yaklaşık sekiz yüz kişiydi, bunlardan altmış aile Rum ve elli yedi aile Ermeni milletindendi. Kışlada yangınzedelere ayrılan özel kısım tahta perde ile askerlere mahsus kısımdan ayrılmıştı. Kendilerine hasırlar dağıtılarak, her gün ekmek, su ve gaz verilmekteydi. Yangınzedeler için bir komiser ve bir doktor da atanmıştı. Hasta olanlar hemen Haydarpaşa hastanesine gönderiliyordu.. Beylerbeyi'ne gönderilen madurlar da daha sonra Selimiye Kışlasına nakledildi.[28] Koğuşlara yerleştirilen kişilere ekmek ve katıkları verilmekte, gaz dağıtılmakta ve istirahatleri sağlanmaktaydı.[29]

10 Muharrem 1305/28 Eylül 1887 tarihinde, yangından yaklaşık bir buçuk ay sonra, Selimiye Kışlası'na yerleştirilmiş olan kişilerden altı yüz kadarıyeterli paraları olmadığından çıkmak istemediklerini belirttiler.. Ancak bu kişilerden bazıları kaldıkları yere içki getirmek veya sarhoş gelmek gibi uygun olmayan davranışlarda bulunuyorlardı. Onlara yerlerini vermek için koğuşlarından çıkan askerlerin de kış

24 *Tarik,* Nu: 1218, 26/Za/1304.

25 *BOA, Y.MTV.,* 27/69, 26/Za/1304.

26 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2754, 27/Za/1304.

27 *BOA, Y.MTV.,* 27/65, 27/Za/1304.

28 *Tarik,* Nu: 1223, 1/Z/1304.

29 *BOA, Y.MTV.,* 27/65, 27/Za/1304.

mevsimi yaklaştığı için bir an önce koğuşlarına yerleştirilmeleri gerekmekteydi. Bu nedenlerden dolayı, yardım komisyonu yangınzedelerin kışladan ayrılmaları için kişi başı beşer mecidî hane kirası verilmesine kararırını padişah onayına sundu..[30] 22 Muharrem 1305/10 Ekim 1887 tarihinde, Üsküdar mutasarrıfı ve yardım komisyonu azasından Şükrü Bey, yangınzedelerin her birine beşer mecidî verilmesini ve iki güne kadar hanelerine dönmeleri gerektiğini yangınzedelere tebliğ etti. , Bundan beş gün sonra yani 27 Muharrem 1305/15 Ekim 1887 tarihinde Selimiye Kışlası'nda bulunan yangınzedelerin tamamı kendi evlerine gönderildi.[31]

Daha önce çıkan yangınlar için toplanan yardımlardan 26.410 kuruşun 16.410 kuruşluk kısmı, Üsküdar yangınzedelerine dağıtılması için yardım komisyonuna devredilmişti.[32] Yangından yaklaşık beş buçuk ay sonraki 8 Cemâziyelevvel 1305/22 Ocak 1888 tarihli bir belgeye göre toplanan yardımlar 486.604 kuruştur ve bir kısım yangınzede Selimiye kışlasında kalırlarken kişi başı yüzer kuruş yardım almıştır. Ancak yine aynı belgeye göre, 792 kişinin yardım almadığı kaydedilmektedir. Bu kişilere de yüzer kuruş ayrıldığında anaparadan kalan 407.404 kuruş ile ev sahibi olup da evi yanan kişilere mülkleri kıymetinin yüzde onu tutarında yardım edilmesine karar verildi.[33] Ancak, daha sonra yapılan bir tahkikatta, yardımların dağıtılması sırasında orada bulunmayanlar ve deftere dâhil edilmeyip açıkta kalanlar, 448 kiracı ve 601.417 kuruş kıymetinde yanan ev masrafı bulunduğu tespit edildi. Bu durumda karar değiştirilerek kiracılara 44.800 kuruş ve yanan evlerin sahiplerine de 60.141 kuruş, toplam 104.941 kuruşun yardım akçesinden verilmesine karar verildi.[34]

Üsküdar'daki yangınlara Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinden de yardımlar yapılmaktaydı. Örneğin, Basra vilayetinden yüz adet gümüş mecidî şehremini riyasetinde kurulan komisyona yardım için posta vasıtasıyla gönderildi.[35] Yanya vilayetinden de yardım biletleri aracılığıyla beş yüz kuruş yardım geldi.[36] Reji idaresi ambar memuru Kostaki Efendi Üsküdar yangınzedelerine yardım için yedi yüz elli kaba hasır, yedi yüz adet çuval, bir miktar da Amerikan bezi dağıtmış ve kendisinin bu hareketi takdire şayan bulunmuştur.[37]

---

30 *BOA, İ.DH.,* 1052/82616, 10/M/1305.

31 *BOA, Y.PRK.ASK.,* 42/39, 27/M/1305.

32 *BOA, İ.DH.,* 1054/82790, 09/S/1305.

33 *BOA, İ.DH.,* 1068/83756, 8/Ca/1305.

34 *BOA, İ.DH.,* 1080/84798, 27/Ş/1305.

35 *BOA, DH.MKT,* 6/Ş/1305; BOA, DH.MKT, 1487/21, 07/C/1305.

36 *BOA, DH.MKT.*, 1464/51, 1/Ra/1305.

37 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2760, 4/Z/1304.

Tulumba ve itfaiye erleri, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Toplam yardım miktarını gösteren 2 Cemâziyelâhir 1305/15 Şubat 1888 tarihli pusulaya göre, Selimiye kışlasında 61900 kuruş, daha sonra 350286 kuruş, belgenin yazıldığı tarihte de 23957,20 kuruş olmak üzere toplamda 436.143,20 kuruş yardım dığıtılmıştır.[38] 22 Şaban 1305/4 Mayıs 1888 tarihine ait bir belgede o zamana kadar Üsküdar yangınzedeleri için toplanan ve dağıtılan toplam yardım 609.598 kuruş 5 paradır. O günkü dağıtımın bitmesinden sonra Rum ve Ermeni başpapazları yangınzedeler için toplanan ve dağıtılan yardımlardan dolayı milletleri namına padişaha teşekkürlerini sunmuşlardır.[39] Daha önce, yangından birkaç gün sonra Üsküdar'da bulunan Rum kilisesinde bir teşekkür duası yapıldı. Yangınzedelerin çoğunun katıldığı ve İstanbul, Galata ve Beyoğlu taraflarından birçok kişinin geldiği bu törende kilisenin içi ve dışı dolup taşmıştı. Başpapaz Sultan Abdülhamid'in yaptığı yardımlar için teşekkür etmiş, dualar etmekteydi. Bu konuşmada Üsküdar mutasarrıfı Bahri Bey'e, Selimiye Kumandanı Şevket Paşa'ya, Serkurena Osman Bey'e de teşekkür edildi.[40] Ermeni patriği de yangın sonrasında Üsküdar'a giderek yangınzedeleri teselli etmeye çalıştı. Ermeni milletine yapılan yardımlardan dolayı bir yazı ile bütün ilgililere teşekkür etti..[41]

Şehremanetinden gelen bir yazıya göre, Yenimahalle yangınından sonra yangınzedelerin arsalarına bina ve baraka yaptırabilmek için sokakların düzenlenmesi amacıyla yirmi mühendis görevlendirilip yangından dört gün sonra işe başladı. Mülk sahibi yangınzedeler bu kadar kısa süre zarfında kendilerine gösterilen bu kolaylıktan dolayı padişaha teşekkür etmemkteydiler.[42] Yangın yerinin birinci adadan on sekizinci adaya kadar on arşın arzında olarak tevsi-i tarik kaidesine, on dokuzuncu adadan yirmi altıncı adaya kadar olan kısmın ise bölgenin arızalı olmasından dolayı yüzde on iki zayiat üzerine tarla usulüne tevfikan tesviyesi gerekmişti. Ayrıca yangınzedelerin çoğu kâgir bina inşasına muktedir olamadıklarından evlerinin ahşap olarak yaptırılmasına izin verilmesini talep etmekteydiler.[43] Ahşap olarak yapımına izin verilen binaların sağ taraflarına çatıdan iki zira yüksek ebniye kanununun 83. maddesinde yazılan tuğla ve taştantan yangın duvarının sonradan inşa edilen daha yüksek binalardan dolayı yangının yayılmasını engelleyemediği gözlenlenmişti.. Böyle duvarların yanına yapılan yüksek binaların çatıdan yukarıya kadar çıkarılmasının alçak ve küçük binaların

38 *BOA, Y.MTV.,* 31/2, 2/C/1305.

39 *BOA, Y.A.HUS,* 214/55, 24/N/1305.

40 *Tarik,* Nu: 1221, 29/Za/1304.

41 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 2756, 29/Za/1304.

42 *BOA, Y.A.HUS.,* 206/4, 1/Z/1304.

43 *BOA, DH.MKT.,* 1453/10, 17/M/1305.

sahiplerinden istenmesinin uygun olmayacağı, hendesehane tarafından kabul edildi. Buna göre, bu duvarların diğer taraflarına yapılacak yüksek, yani üç kat binaların saliplerinin kendi çatılarından iki zira yukarıya kadar alçak binaların yangın duvarlarının inşasına yüksek bina sahiplerinin mecbur tutulması ve bu duvarların yüksek binaların duvarlarına dayanması için 18 parmak kalınlığında yaptırılması ebniye kanununa eklendi. Her ne kadar belirtilen kanunun 79. maddesinde iki tarafındaki binaların kâgir olması halinde yapılacak olan binanın da kâgir olması belirtilmişse de, yangınzedelerden birçoğunun kâgir ev yapmaya kudretleri bulunmadığından, ahşap ev yapma istekleri kabul edilmişti.[44]

Araştırmanın konusu olan ikinci yangın ise, 4 Rebi'ülevvel 1307/29 Ekim 1889 Salı günü çıkan Sultantepe (Kaptanpaşa) yangınıdır. Aslında aynı gün iki tane yangın çıkmıştır. Bazıları bunların birbiriyle ilgisi olduğunu savunurken, bazıları ayrı ayrı yerlerde çıktığını iddia etmektedirler[45]

Sultantepe yangını, sabah saat yedi sularında Üsküdar Sultantepe Hacı Hesna Hatun Mahallesinde Bargirci Akif diye bilinen kişinin annesi Hürmüz Hanımın ahşap hanesinden çıkmıştı.[46] Adı geçen mahallin bir tepe üzerinde olması, yangının çıktığı esnada şiddetli güney rüzgârı esmesi, orada bulunan binaların ahşap olması ve sokakların sık bulunması nedenleriyle birkaç dakika içinde etrafa sirayet ederek kırk yedi hane, bir tekke ve bir camii yandı.[47] Yangın o kadar şiddetliydi ki insanlar hayret ve dehşet içinde kalmışlar, gazetede yangın yerindeki insanların halinin *"insanın tüylerini ürpertecek derecede vahim olduğu"* yazılmıştı.[48] Padişah yangın haberini aldıktan sonra çok üzülmüş, söndürülmesi için Serkurena Osman Bey'i ve yaverlerden bazı kişileri yangın yerine göndermiş ve yangının söndürülmesi için gerekenlerin yapılmasını emretti.[49] Padişahın fermanıyla memurlar, askerler, yardım sever insanlar canları pahasına çalışmışlardır. Özellikle Serasker Ali Saib Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Zaptiye Nazırı Kamil Bey, Üsküdar mutasarrıfı Bahri Paşa ve dokuzuncu daire müdürü Salih Bey gibi kişiler yangının söndürülmesi ve tedbirlerin alınması konusunda büyük gayretler göstermişler ve hatırı sayılır katkılarda bulunmuşlardır.[50]

---

44 *BOA, İ.ŞD.,* 88/5218, 28/M/1305.

45 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307; *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3414, 5/Ra/1307.

46 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307; *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3414, 5/Ra/1307.

47 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307.

48 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3414, 5/Ra/1307.

49 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3414, 5/Ra/1307.

50 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3414, 5/Ra/1307.

Üsküdar'da ahşap evlerin bulunduğu bir cadde

Sultantepe yangınının söndürülmesinden yaklaşık yarım saat sonra ise Eski Hamam civarında Gülfem Hatun mahallesinde Aziz Mahmud Efendi caddesinde maliye kâtiplerinden Nuri Efendi'nin evinin çatısından ateş çıktı. Evde kimse bulunmadığından dolayı alev hemen evi sardı. Bu yangının Sultantepe yangınından düşen kıvılcımdan kaynaklandığı düşüncesi yaygındır. Hatta zabtiye nezaretinden gelen resmi jurnalde böyle kabul edilmiştir.[51]

Sultantepe ve Kaptanpaşa yangınlarının çıkışını *Tercüman-ı Hakikat' şu şekilde haber yapmıştı*.. Yangının asıl başladığı yer olan Sultantepe'den bir hayli mesafede olduğu halde sıçramış olan ateş kıvılcımları Eski Hamam yokuşuyla birleşen yerlerden Ağazade yokuşu civarında bulunan sıra evlerin üzerine düşerek, bir diğerine sirayetle bu evler yanmaya başladı. Önce Kaptanpaşa Camisindeki serviler yandı, bu alevler caminin yanmasına sebep oldu. Alevler Tophane feriklerinden merhum Hasan Paşa'nın, Mediha Sultan'ın eski kethüdası Vahid Bey'in, Çemberlitaş hamamcısı Cemil Bey'in, Enderun-ı Hümayun başkâtibi Hasan Şevki Bey'in evleri ve başka birkaç evin de dâhil olduğu bölgede birleşti. Eski hamam yokuşunun baş tarafında ve Vahid Bey'in konağının üst kısmındaki alevler Hoca Veysi Efendi'nin evine sirayet ederek, onun karşısında bulunan evlere de ulaştı. Nihayet gece saat iki sıralarında yagını söndürülmeye muvaffak olundu..[52] Sonuç olarak, Sultantepe'de çıkan yangında 46 ev, 2 mescid, sonradan çıkan yangında da Gülfem Hatun mahallesinde 14, Hamza Fakih mahallesinde 67, Rum Mehmet Paşa mahallesinde 15 ev, bir cami ve bir tekke yanmıştır.[53]

Saadet gazetesine göre ise, ikinci yangın olan Kaptanpaşa yangını altı kola ayrılmış, Aziz Mahmud Efendi caddesiyle Rum Mehmed Paşa mahallesi, Hamza Fakih ve Kaptanpaşa mahalleleri hemen yanmış ve yangının imha noktaları bir taraftan Eski Hamam ve diğer taraftan Açık Türbe Caddelerine ve Mirahor Caddesine ulaşmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, dönemin önde gelen kişileri bu yangın sırasında da çok çaba sarf etmişlerdir. Zaptiye Nazırı Kamil Bey yangının çıktığını duyar duymaz Üsküdar'a gelmiş ve söndürülmesi için gereken tedbirleri almış, Yenimahalle yangınında da olduğu gibi Üsküdar mutasarrıfı Bahri Paşa ve Üsküdar ciheti kumandanı Şevket Paşa da yangın bölgesine giderek söndürülmesi için uğraşmışlardır. Seryaver Mehmet Paşa ile Serkurena Osman Bey yangın bölgesine gelmişler ve onlar da aynı şekilde hem tedbir almışlar hem de yangının söndürülmesi için mesaide bulunmuşlardır. Onlardan sonra Serasker Ali Saib

51 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307.

52 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3415, 6/Ra/1307.

53 *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3415, 6/Ra/1307.

Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Paşa ve İtfaiye Alayı Kumandanı Ziçini Paşa da yangın mahalline gelmiş ve yangının söndürülmesi için çok çaba sarf etmişlerdir. Bu yangında yüz elli kadar ev ve Kaptanpaşa Camii yandı. Gece saat üç buçuğa kadar devam eden yangın, birincisi dehesaba katıldığında Kaptanpaşa yangını sekiz buçuk saat sürmüştür.[54] Şirket-i Hayriye vapurları sabaha kadar köprü ve Üsküdar arasında gidip gelmişler sürekli yardıma gelenleri taşımışlardır.[55]

Sadri Sema Bey hatıralarında bu yangından şu şekilde bahsetmektedir.. Kendisi Üsküdar'daki Ravza-i Terakki Mektebi'nde okumaktayken, bir gün telaş, heyecan, üzüntü dolu sesler duyduklarını, . bunun üzerine bütün çocuklar mektebin üst katlarına çıktıklarında gökleri sık, siyah duman bulutlarının kapladığını gördüğünü söyler. . O semtlerde oturan öğrenciler hemen evlerine göndermiş, . yangının okulun arkasındaki evlere de ulaşması hatta okulun etrafına kadar gelmesi üzerine herkesi korku kaplamıştır. Ona göre, sabah Sultantepe'de başlayan yangın Bülbülderesi ve Paşalimanı sırtlarına sağa sola dal budak sararak uzanmış, buralardaki evleri, köşkleri yakarak kül etmişti. Öğleye yakın da alevler bu yangından kopan ateşli bir tahta parçasını uçurarak Kaptanpaşa'daki tahta evlerden birine yapıştırmıştı. Bu suretle de Üsküdar'ın birbirinden uzak iki tepesi ateşler ve dumanlar içinde kalmıştır. Halk sokaklarda, perişan, şaşkın ve eşyalarını kurtarmakla meşguldü. Halk feryat ediyor, tulumbacılar haykırıyor, itfaiyelerin sesleri bu felakete daha da dehşet veriyordu. Bu bir yangın değil, bir ateş kasırgasıydı. Ateş bir şekilde sönmüştü, ancak Üsküdar'ın yarısı harabeye dönmüştü.[56]

Afetzedelerin kötü duruma düşmemeleri için yangının söndürülmesinden sonra kendileri uygun yerlere yerleştirilerek ihtiyacı olanlara ekmek ve diğer gıdalar dağıtıldı. Ayrıca hırsızlık olaylarının yaşanmaması için Zabtiye nazırı komiserler vasıtasıyla polis memurlarından kollar oluşturdu. Buna rağmen, Mirahor tekkesi dervişlerine mahsus birtakım eşya çalınmıştı. Daha sonra hırsızlar yakalanarak gereken muamele yapılmıştır.[57]

Sultantepe ve Kaptanpaşa yangınlarından sonra da yardım komisyonları kuruldu. Yardıma muhtaç olan halkın çoğu mülkiye memuruydu, birçoğu da askerdi. Bu yüzden, birisi Dâhiliye Nezareti'nde Dâhiliye Nazırı Paşa hazretlerinin riyasetinde ve diğeri de Bâb-ı Valâ-yı Seraskeri'de Teftiş-i Askeri Komisyonu İkinci Reisi İsmail Paşa'nın riyasetinde olmak üzere iki komisyon oluşturulmuştu. Dâhiliye

54 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307.

55 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307.

56 Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul 1994, s. 113-115.

57 *Saadet,* Nu: 1475, 5/Ra/1307.

Üsküdar'da ahşap evlerin bulunduğu bir sokak

Nazırının riyasetinde kurulacak komisyonun masrafları padişah tarafından da verilmek üzere, ayrıca gerektiği kadar yardım biletleri bastırılarak, paraların yangınzedelere adil bir şekilde dağıtılmasına karar verdi. Bu paralarla yangınzedelerin ihtiyaçları da karşılanacaktı ve bundan önce kurulmuş olan yardım komisyonlarının nizamnamelerine göre hareket edilecekti. Bâb-ı Seraskeri'de kurulacak komisyonun da asker arkadaşlığına hürmeten askerler tarafından yardım edilmesine padişah tarafından irade buyurulmuştu. Padişah tarafından Dâhiliye dairesinde kurulacak komisyona yedi yüz elli ve askeriye dairesinde kurulacak komisyona da beş yüz lira yardımda bulunuldu.[58] Bu yedi yüz elli lira 15 Rebiyülevvel 1307/9 Kasım 1889 tarihinde Osmanlı Bankası veznedarı Bedri Efendi'ye verilerek, bankada yardım komisyonu adına bir cari hesap açılması ve padişahın yardımı ve bundan sonra verilecek bütün yardımların bu hesaba yatırılması emredildi.[59] Yardım komisyonuna katılmaları için daha önce bunun gibi durumlarda tecrübeli olan ve hizmette bulunmuş kişilerin seçilmeleri ve isimlerinin şehremanetine bildirilmesi istendi. Ayrıca, memur, asker ve başka sınıflardan kişilerin yanan evlerinin ve eşyalarının tahminen hesaplanması da istenmekteydi.[60]

Yangınzedeler için yardım toplanmaya ve dağıtılmaya devam ediliyordu. Yangından yirmi dört gün sonra yangınzedelere dağıtılan toplam miktar 99.030 kuruştu.[61] Yardım komisyonu üyelerinden Anton Efendi'nin varakasına göre 101.275

58 *BOA, İ.DH.*, 1161/90735, 5/Ra/1307; *Saadet,* Nu: 1476, 6/Ra/1307; *Tercüman-ı Hakikat,* Nu: 3415, 6/Ra/1307.

59 *BOA, DH.MKT.*, 1672/98, 15/Ra/1307.

60 *BOA, DH.MKT.*, 1671/70, 9/Ra/1307.

61 *BOA, Y.MTV.*, 41/35, 28/Ra/1307.

kuruş dağıtılmıştı.[62] 24 Muharrem 1308/9 Eylül 1890 tarihinde, yangından yaklaşık on ay sonra, komisyon tarafından yangınzedelere dağıtılan toplam miktar 188.770 kuruşa ulaşmıştı.[63]

Suriye vilayetinden 8 bin küsür kuruş yardım için gönderildi.[64] Hüdavendigar vilayetinden de yardım için 218,5 kuruş gönderilerek, daha sonra 13,700 kuruşun daha gönderileceği vaad edildi.[65] Yangınzedeler den, zarar gördükler, fakir olduklarve yardım defterine kayıtlı olanlar bu yardımlardan faydalanabilmişlerdir. [66]

Sultantepe ve Kaptanpaşa yangınlarından sonra, çevrenin düzenlenmesi gerekmekteydi. Belirtilen yerlerin yokuş ve arızalı olmasından dolayı tarla usulünce tesviyeye uygun olmadığı, tevsi-i tarik kaidesine göre tesviye edilmesine karar verildi.[67] Ayrıca, yangınzedeler diğer yangın sonrasında olduğu gibi kâgir ev yapmak için maddi güçlerinin bulunmadığını belirterek evlerini ahşap olarak inşa etmek için ruhsat talep ettiler.. Bu isteklerini, Horhor mahallesinde çıkan yangından sonra oranın halkına ahşap bina ruhsatı verildiğini örnek göstererek dile getiriyorlardı ve sonuç olarak bu istekleri Dâhiliye dairesine gönderildi.[68] Ancak, verilen cevapta yangınların çıkmaması için evlerin kâgir yapılması gerektiği söylenmekteydi.[69] Yangınzedeler aradan zaman geçtikten sonra ricalarını yinelediler, bu sefer kendilerine ahşap bina yapmaları için ruhsat verildi.[70]

Sonuç olarak, Üsküdar'ın, Yenimahalle ve Sultantepe (Kaptanpaşa) yangınlarından önemli miktarda yara aldığını, zarar gördüğünü söyleyebiliriz. İnsanlar bu yangından sonra evsiz, eşyasız ve parasız kalmışlardır. Devletin kurduğu yardım komisyonları sayesinde kendilerine yardımlar toplanıp dağıtılmıştır. Ayrıca, devlet tarafından yangınzedelerin belirlenen uygun yerlere yerleştirilerek rahat etmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Yangın yerleri yeni baştan düzenlenmiştir. Binalar aralarına yangın duvarı yapılması şartıyla genellikle yeniden ahşap olarak yapılmıştır. Ancak ne yazık ki, ahşap yapılanma, tulumbacıların yetersizliği gibi detayların böyle büyük yangınların çıkmasına tekrar neden olduğu görülmüştür.

---

62 *BOA, DH.MKT.*, 1694/31, 10/C/1307.
63 *BOA, DH.MKT.*, 1759/90, 24/M/1308.
64 *BOA, DH.MKT.*, 25/Za/1310.
65 *BOA, DH.MKT.*, 1746/51, 9/Z/1307.
66 *BOA, DH.MKT.*, 1675/118, 26/Ra/1307.
67 *BOA, İ.ŞD.*, 101/6051, 3/M/1308.
68 *BOA, İ.MMS.*, 122/5231, 25/S/1308.
69 *BOA, DH.MKT.*, 1773/108, 7/Ra/1308.
70 *BOA., MV.*, 65/59, 17/Za/1308.

Fethi Gören Beldede Kutlu Gün: 1914-1915 Fetih Kutlamaları ve Üsküdar

COŞKUN ÜNSAL
Marmara Üniversitesi

Hz. Peygamber'in asırlar önce fethini müjdelediği İstanbul, 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Türk ordusu tarafından fethedildi. Bu fetih, yüzyıllardır dünya tarihinin müstesna günlerinden biri olarak zikredilmektedir. Tarihin seyrini değiştiren mezkûr olay, *''kubbesinden çatırtılar gelen''* Osmanlı İmparatorluğu'na fetih ruhunu tekrar hatırlatmak için eski şaşalı günlerin hasreti içinde 1911'de kutlanmaya başladı.[1] Zaman zaman kesintilere uğramakla birlikte bu gelenek günümüze kadar intikal etti.Tarihî olayların hatırlanmasına ve bazen de akademik olarak aydınlatılmasına vesile olan özel günleri anma/kutlama geleneğinin, ne zaman ve hangi amaçlarla, kimler tarafından başlatıldığı başlı başına bir araştırma konusudur. Klasik dönem Osmanlı Toplumu'nda anma ve kutlama olarak nitelendirilebilecek; dinî bayramlar, kandiller ve özellikle Hz Peygamber'in doğumunun anıldığı Mevlid Kandili, Kerbela Hadisesi ve Nevruz gibi Türk-İslam geleneğinden gelen törenler icra edildiği bilinmektedir. Ancak Osmanlı Toplumu'nda modern manada anma/ihtifal/kutlama törenleri 19. yüzyı-

* Bu makalenin ortaya çıkması hususunda, ilk kelimeden son kelimeye kadar destek ve teşviklerini gördüğüm sayın hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya ve Doç. Dr. Uğur Demir'e teşekkürlerimi arz ederim.

1 Fetih kutlamalarının fiilî olarak başlamasına vesile olan Mehmed Ziya Bey fetih kutlamaları hakkında "H. 1327 senesinde başladığım ve Allah'ın izniyle devam etmekte olan Fâtih Sultan'ı Anma Toplantısı'nda, Fatih'in İstanbul'da ilk cuma namazını eda ettiği günü başlangıç noktası olarak kabul ettik" diyerek fetih kutlamalarının 1909'da başladığına işaret etmektedir. (İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası,* I, yay. haz. Murat A. Karavelioğlu-Enfel Doğan-Yahya Başkan-İsmail Mangaltepe-İsmail Karaca, İstanbul 2004, 179). Ancak, Mehmed Ziya Bey'in kutlamalar sırasında hazıruna yapmış olduğu konuşmalarından kutlamaların 1911'de başladığı anlaşılmaktadır. Bkz. Coşkun Yılmaz, "Giriş: Düşten Fethe İstanbul", *Düşten Fethe İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s.24. 1914 yılında yapılmış olan fetih kutlaması hakkında bkz. Vahdettin Engin, "İstanbul'da Müstesna Bir Gün 11 Haziran 1914, İlk Fetih Kutlamaları", *Popüler Tarih*, Mayıs 2003, sy.33, s.64-68; Ali Şükrü Çoruh, "Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi Törenleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* VII, 79-98.

Foto: İsmail Küçük

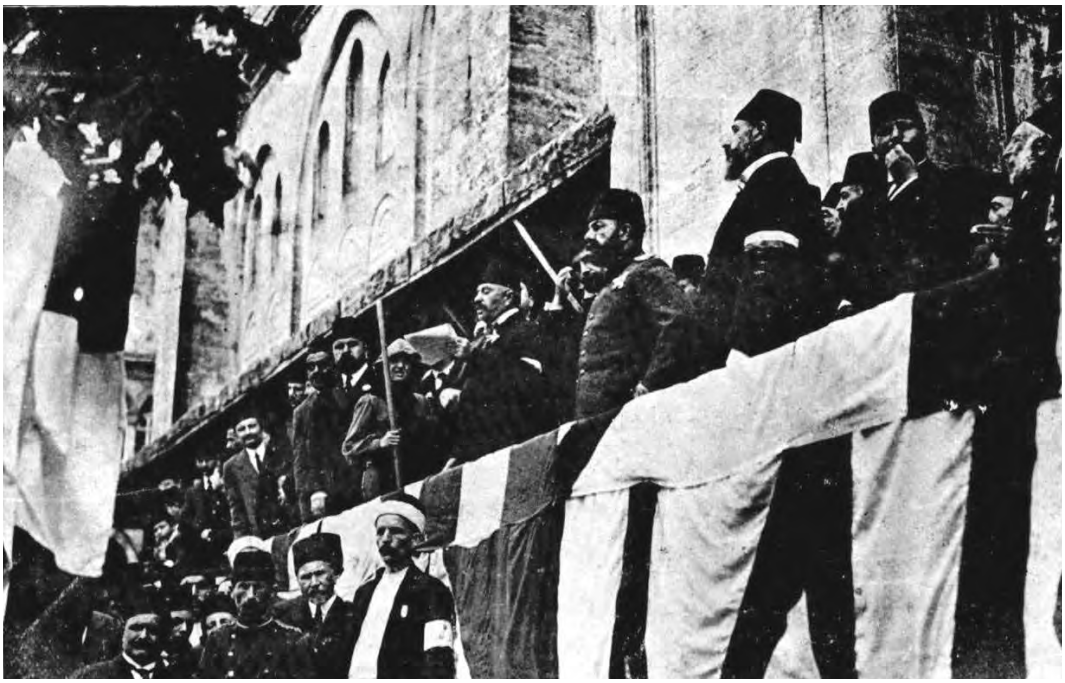

İhtifalci Ziya Bey Fatih Camii'nde konuşma yaparken, Polis Mecmuası, nr. 23 (28 Haziran 1914)

lın sonunda başlamış ve II. Meşrutiyet ile önem kazanmıştır. Nitekim padişahların bazılarının doğum günleri, cülûsunun devr-i senevîleri bir kenara bırakılacak olursa, icra edilen ilk kutlamalardan biri II. Meşrutiyet'in ilan günü olan Rumî 10 Temmuz'un (Miladi 23 Temmuz)"Iyd-ı Milli"(Milli Bayram) adıyla 1909'dan itibaren kutlanmaya başlanmasıdır. 1911 yılında başlayan ve bazı sebeplerden dolayı kesintiye uğrasa da günümüze intikal eden kutlamalardan biri de Fetih Kutlamaları'dır. Bu dönemin kutlamaları arasında, Rumi 17 Kanunuevvel 1329/30 Aralık 1913'de kutlanmaya başlanan "İstiklâl-i Osmanî" bayramı bulunmaktadır. Bu Bayram Osmanlı'nın kuruluşunu anmak üzere tertip edilmiş olup konuyla ilgili meclisteki tartışmaların temelleri 1909'a kadar götürülebilmektedir.[2] Bu kutlamaların dışında münhasır anma günlerinin de tertip edildiği bilinmektedir. Zira Barbaros Hayreddin Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Şeyh Gâlib,[3] Mimar Sinan gibi önemli şahsiyetler için düzenlenen anma günleri bu cümledendir. Bunlar ve araştırıldıkça ortaya çıkacak olan daha nice anma/kutlama günleri genellikle,

2 Mezkûr kutlamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kandil, *Türk Basınında Osmanlı Bağımsızlık Günü Kutlamaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010; Mehmet Serhat Yılmaz, "Kastamonu'da İstiklâl-i Osmanî Günü Kutlamaları (1913-1921)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (Ankara 2009), s. 83-102.

3 Şeyh Gâlib ile ilgili gerçekleştirilen ihtifâl için bkz. Ayşe Değerli, "Bir Ritüel Pratiği Üretme Denemesi: Şeyh Gâlib İçin Düzenlenen İlk İhtifal", *Turkish Studies*, 8/4 (Bahar 2013), s. 573-578.

dönemin Maarif Nezareti Dördüncü Şube müdürü Mehmed Ziya Bey tarafından tertip edilmiştir. 1283'te (1866-1867) Süleymaniye'de dünyaya gelen Mehmed Ziya Bey, Hamidiye Sıbyan Mektebi, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi gibi okullarda okuduktan sonra Balkanlar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde muallimlik yapmış, çeşitli müdürlük ve müfettişliklerde bulunmuş, bazı komisyonlarda aktif görev alarak, İstanbul'un tarihi eserlerini daha yakından tanıma imkânı bulmuştur. Türk tarihinde iz bırakan bazı şahsiyetlerin, bazı önemli olayların anılması geleneği de ihtifalci lakabını almış olan Mehmed Ziya Bey'in vermiş olduğu mücadele sonucu tedrîcen toplum nezdinde yerleşmeye başlamıştır. Mehmed Ziya Bey'in tertip etmiş olduğu kutlamalara bakıldığı takdirde kutlamalara resmi olarak katılan grupların içerisinde çok sayıda okul ismi zikredilmektedir. Bu durum da toplumda yerleşmesine mücadele verdiği anma/kutlamalarda, görevli olduğu Maarif Nezareti'nden yararlandığını akıllara getirmektedir. 1930'da vefat eden Mehmet Ziya Bey için de 1934'te büyük bir anma töreni tertip edilmiştir.[4] Ancak maalesef, adeta ömrünü unutulan şahsiyetleri anarak hatırlanmalarına adayan Mehmed Ziya Bey kısa sürede unutulmuş ve Eyüp'te bulunan mezarı harap hale gelmiştir.[5].II. Meşrutiyet döneminde ihtifallerin icra edilmeye başlanmasının elbette belli amaçları vardı. Nitekim bu konu hakkında da kutlamaların icrâ edilmesinde önemli bir isim olan İhtifâlci Mehmed Ziya Bey şunları söyleyerek meseleyi aydınlatmaktadır: *"Emin olun ki, bir millet tarihi ile an*'anâtıyla*, muhteşem mâzîsiyle ikāz edilir. Bu mâzîsinin rûh-ı millet üzerindeki te'sîrât-ı füsûn-kârîsinin öyle azîmetli tecelliyâtı vardır ki, en büyük şâhidi işte bugünkü muazzam ihtifâlimizdir. Bize, ecdâdımızın bir mîrâs-ı ma'nevîsi olan ve fakat sû-i terbiyye ile bir müddet paslanan teceddüd ve celâdet-i fıtrıyye ve* ırkiyyemizin *yeniden galeyân ve tecdîdi Balkanbaşı Cezîresi'nin müntehâ-yı cenûbunda duran bir kumun hissiyât-ı iğbirâr ve infi'*âl*ini bâdi oluyor ve Türklerde şimdiye kadar uyuşmuş ve mühmil kalmış olan hiss-i vataniyyenin* böyle *inkişâf ve tecellîye mazhâr olmasından dolayı izhâr-ı ta'accüb eyleyerek hissiyâtı-ı vataniyyenin* Türklerin *tabî'at ve ahlâkına gayrı-mûnis olduğunu söylüyor! Efendiler! Demin, bu gibi tezâhürât-ı millîyye-i tebcîl-kârînin bi'l-vâsıta mühimm pek te'sîrât-ı ictimâ'iyyeyi hâ'iz olduğunu arz eylemiş idim. İşte, pek çabuk ilk* âsârını*, hem de memnûniyet-bahş* âsârını görmeğe başladık. Çünkü bizim *intibâh ve teyakkuzumuz mûceb-i hayret ve telâş oluyor, ahlâk ve terbiyye-yi medenîyyeden nasîbe-dâr olmayanların*

4 İhtifalci Mehmed Ziya Bey için gerçekleştirilen anma törenlerinden bazıları için bkz. "İhtifalci Ziya Merhum İçin İhtifal", *Milliyet Gazetesi*, nr. 2200, 26 Mart 1932, s.1; "İhtifalci Ziya B. İçin İhtifal", *Milliyet Gazetesi*, nr. 2918, 25 Mart 1934, s. 6; "İhtifalci Ziya Merhum İçin İhtifal", *Milliyet Gazetesi*, nr. 2923, 30 Mart 1934, s. 6.

5 Mehmed Ziya Bey hakkında bkz. Semavi Eyice, "İhtifalci Mehmed Ziyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 559-560.

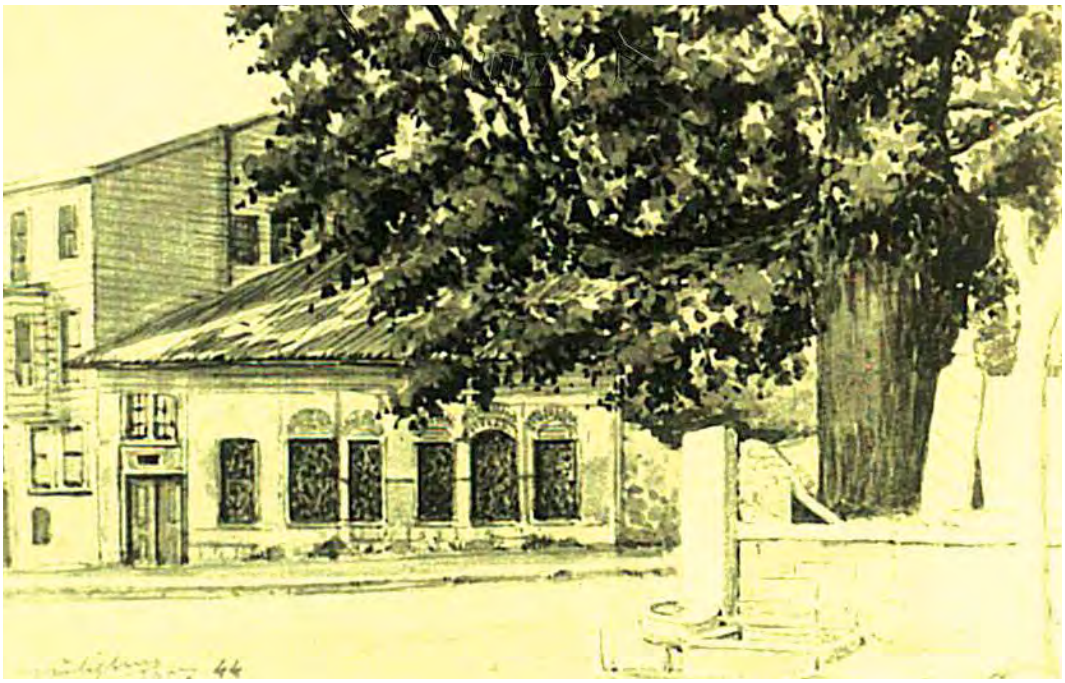

Süheyl Ünver'in fırçasından İnadiye Tekkesi(1957), Süleymaniye Kütüphanesi

kalplerini de bir hiss-i iğbirâr ve infi'âl tevlîd ediyor. Zararı yok, biz bu infi'âlleri gördükçe daha azim-kârâne hareket etmeğe çalşacağız, mevcûdiyet-i millîyyemizde tecellî eden, bütün cihân-ı irfânın şâyeste-i tevkîr olan e'âzmı ibcâl ile celâdet-i fıtrımızı göstereceğiz. Ve Türklük, Osmanlılık nâmına hürmet etdireceğiz. Fâtih'lerin, Selîm'lerin topraklarını çiğnetmeyeceğiz"[6].

II. Meşrutiyet döneminde başlayan anma/kutlamalar arasında, belki de en fazla kabul göreni Fetih Kutlamaları olmuştur. Nitekim modern anlamda kutlanmaya başlanmadan önce de fetih günü halk arasında bilinmekteydi. Zira 17. yüzyılda yaşamış ve bir ömürden geriye en zengin kültür miraslarımızdan birini bırakmış olan Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a ayak bastığı günün, halk dilinde "Yevm-*i Kudûm*" olarak adlandırıldığı bilgisini verir.[7] Bununla birlikte Fetih gününün 1911'de modern anlamda kutlanılmaya başlandığı bilinmekteyse de bu tarihe kadar eski nesiller fetih günlerinde şehit ve gazilerin ruhları için hayır ve hasenat yapmışlar, Kur'ân-ı Kerim okumuşlardır.[8] Görüldüğü üzere Fetih günü Osmanlı toplumunda geleneksel olarak

6 "Büyük Fatih'in Türbesi Huzurunda", *Tanin Gazetesi,* nr.1966, 19 Receb 1332/13 Haziran 1914, s.2.

7 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi - I. Kitap*, I, haz. Robert Dankoff-Seyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2006², s. 48.

8 Bu bilgileri öğrendiğimiz Ahmed Muhtar Paşa "Ba'zı âsâr-ı kadîmede müsâdif enzâr-ı dikkatimiz olmuşdur" diyerek konuyla ilgili kaynaklar

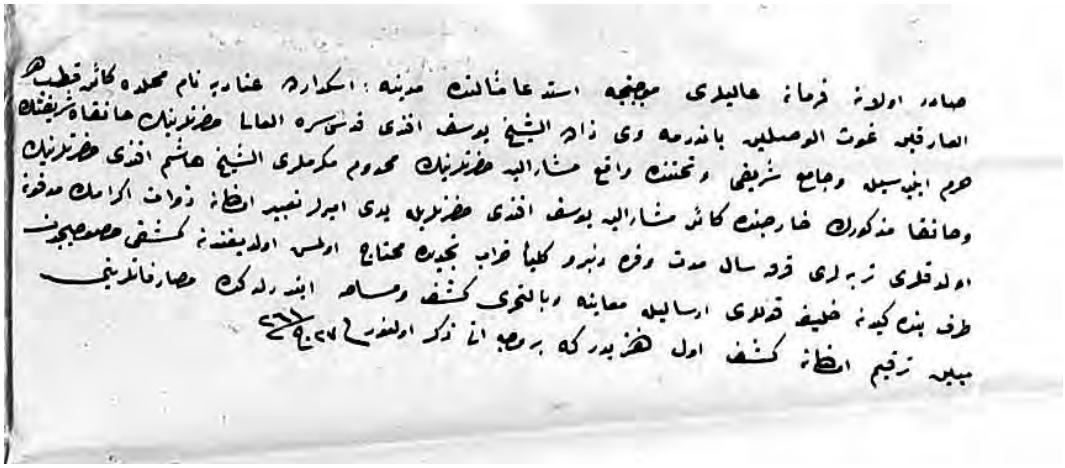

1845'te tamir edilen İnadiye Tekkesi'nin tamiratı ile ilgili arşiv belgesi (BOA, EV. d, nr. 32246)

hatırlanmakta, bu minvalde çeşitli faaliyetlerde bulunulmaktadır. Bu cümleden olarak, 1911 yılında modern anlamda kutlanılmasına başlanan Fetih günüyle ilgili ilk teşebbüslerini 1900'e kadar götürmek mümkündür. Nitekim kutlamaların fiilî başlatıcısı olan Mehmed Ziya Bey'den önce Ahmed Rasim Bey ve Nazif Sarurî Bey'in konuyla ilgili kaleme aldıkları yazıların 29 Mayıs 1900'de Servet gazetesinde yer aldığı bilinmektedir. Ahmed Rasim Bey mezkûr yazısında Sultan Abdülhamid'den 3 şeyin özellikle yâd edilmesini istemektedir. Bunlardan biri İstanbul'un fethi, ikincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve üçüncüsü de Sultanın cülusunun 25. devr-i senevîsidir.[9] Ancak Sultan Abdülhamid bazı sebeplerden ötürü İstanbul'un fethinin kutlanmasına müsaade etmemiştir. Kutlamaya izin vermeyen Sultan, konu ile ilgili *"Biz, İstanbul'u Rumlar'dan zabtettik... Fetih günü onlar matem tutmak isterler... Biz tezahürde bulunursak onların hissiyatını rencide ederiz... Benim zamanımda bir kere* İstanbul'un *fethi günü merasim yapmak istediler... Ben buna hissiyat noktasını nazara alarak müsaade etmedim... Bunlar hikmet-i hükûmettir,* çünki *her hükûmet teb'asının hepsinin hissiyatını da rencide etmemeğe çalışmalıdır... Her nedense biz kendi kendimize mesele çıkarıyoruz..."* diyerek düşüncelerini hususî doktoru olan Atıf Hüseyin Bey'e açıklamıştır.[10]

---

hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ahmed Muhtar, "Kudüm Günü" bilgisi hakkında da her ne kadar kaynak zikretmese de bu bilgiyi Evliya Çelebi'den öğrenmiş olsa gerektir. (Ahmed Muhtâr, *Ayad-ı Mefâhir-i Milliye-i Osmaniyye'den Osmanlılığın Avrupa'da Tarz-ı Te'essüsü Yahûd Feth-i Celîl-i Kostantiniyye,* nşr. es-Seyyid Mehmed Tahir, İstanbul 1316, s. 303). Ahmed Muhtar Paşa'nın mezkûr eseri Bedir Yayınları tarafından sadeleştirilerek "Feth-i Celîl-i Kostantiniyye" adıyla yayımlanmıştır. İlgili bölüm için bkz. Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celîl-i Kostantıniyye-İstanbul'un Fethi*, s. 439-434.

9 "Ayad-ı Mefâhir-i Milliye-i Osmaniyye'den Feth-i Celîl-i Kostantiniyye", *Servet Gazetesi,* nr. 347-713, 30 Muharrem 1317/29 Mayıs 1900, s.1; Ahmed Muhtâr, *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye* ,s. 301-306. Ahmed Muhtar Bey'in kaleme aldığı eser, Servet gazetesindeki mezkûr yazı ve Evliya Çelebi'de fetihle ilgili geçen "yevm-i kudûm" bahsinden beni haberdar eden kıymetli dostum Engin Çetin'e müteşekkirim.

10 Atıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in* Sürgün *Günleri*, yay. haz. M. Metin Hülagü, İstanbul 2010[3], s.269-270; Murat Bardakçı,

Fetih ve Üsküdar: 3 Temmuz 1914 İhtifali

1911 yılında başlayan ve bazı sebeplerden dolayı kesintiye uğrasa da günümüze intikal eden Fetih Kutlamaları, tedricen toplum nezdinde kabul görmüş ve bazı dönemlerde İstanbul'un da dışına taştı.[11] Bu cümleden olarak, 29 Mayıs İstanbul'un fethinin İstanbul'da ve diğer bazı şehirde anılmasının yanı sıra karşımıza 3 Temmuz gibi önemli bir tarih çıkmaktadır. Zira 29 Mayıs 1453'te *"Bir ulu rüyayı görenler şehri"* Üsküdar, 3 Temmuz 1914'te de fetih kutlamalarının uzantısı diyebileceğimiz bir güne şahitlik etti. Bu minvalde Üsküdar'da yer alan İnâdiye (Bandırmalı) Tekkesi yanında medfûn ve İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'da Fatih Sultan Mehmed adına ilk hutbeyi okuyup Cuma namazını kıldırdığına inanılan Seyid İbrahim Fakih şerefine bir kutlama tertip edildi. 1 Temmuz 1914'te, dönemin gazetelerinde 3 Temmuz'da yapılacak olan kutlamayla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu minvalde Sâbık Bahriye Müsteşârı Talat Bey[12] nezaretindeki kutlamaya bazı mektep talebeleri, ulema, şeyhler ve dervişler başta olmak üzere pek çok kişi iştirak edecek; kutlama, Üsküdar'da yer alan Yeni Cami'de (Gülnûş Emetullah Sultan Camii) Cuma namazının kılınmasıyla başlayacaktır.[13] İstanbul'un fethiyle alakasından dolayı adına ihtifal düzenlenen İbrahim Fakih'in hayatıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır.[14] İstanbul'un fethinde hutbe okuyup namaz kıldıran şahsın İnadiye'de medfûn olduğu bilgisi ise Ayvansarayî (ö.1787) tarafından verilmektedir. Bununla birlikte burada da herhangi bir isim zikredilmez. Bu minvalde şunlar kaydedilir: *"Bu tekye* Üsküdar'da İnâdiye *denmekle meşhûr mahalde olduğundan hâlâ* İnâdiye *Tekyesi denmekle ma'*rûfdur *ve türbesi kadîm olub, dâhilinde medfûn olanlardan biri İstanbul fethinde ibtidâ cum'a namazı kılub ve hutbe okuyan zâtdır ve etrâfında olanlar dahi yine o zâtın akrabâ ve müte'allikâtındandır"*[15]. Ayvansarayî, bu bilgileri hangi kaynağa istinaden naklettiğine dair de herhangi bir bilgi vermez. Buna

---

"Abdülhamid, Rumlar Üzülürler Diye Fetih Kutlamalarına İzin Vermemişti", *Habertürk Gazetesi*, 31 Mayıs 2015, (http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1085066-abdulhamid-rumlar-uzulurler-diye-fetih-kutlamalarina-izin-vermemisti).

11 "Büyük Fatih'in Türbesi Huzurunda", *Tanin Gazetesi,* nr.1966, 19 Receb 1332/13 Haziran 1914, s.4; "Bursa'da İhtifal, İhtifal-i Milli: Çanakkale", *Tasfir-i Efkâr Gazetesi*, nr. 1108, 19 Receb 1332/13 Haziran 1914, s.4.

12 Üsküdarlı olan ve günümüzde Üsküdar/Valide-i Atik Mahallesiinde bir sokağa ismi verilerek hatırası yaşatılan Talat Bey'in hayatı hakkında bkz. Nurettin Gemici, "Üsküdarlı Ahmet Talat Örneğinde Milli ve Tarihi Değerlerimize Sahip Çıkılması", *Üsküdar Sempozyumu II: Bildiriler,* II, 466-474; Ömer Çakır, "Üsküdarlı Talat Bey'in Hayatı ve Şiiri", *Üsküdar Sempozyumu II: Bildiriler*, II, 224-233; Mustafa Uzun, "Üsküdarlı Talat", *DİA,* XLII, 376-377.

13 "Bir İhtifâl-i Dinî", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 6 Şaban 1332/1 Temmuz 1914, s.3; "İstanbul'un İlk Hatibi", *Peyam Gazetesi*, nr. 221, 6 Şaban 1332/1 Temmuz 1914, s. 5.

14 İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'da kılınan Cuma namazı ve hutbeyi kimin okuduğu ile ilgili bazı kaynaklar isim zikretmezken (Aşıkpaşazade, Neşrî, Hadîdî), bazı kaynaklarda hutbeyi okuyan ve Cuma namazını kıldıranın Akşemseddin olduğu bilgisi yer almaktadır. (Gelibolulu Mustafa Âlî, Solakzade). Evliya Çelebi ise hutbeyi okuyanın Fatih'in kendisi olduğunu, bu sırada Fâtih'in yanında bulunanlardan birini Akşemseddin diye zikrederken diğerini de Kara Şemseddin diye zikretmektedir.(Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi,* I, 48).

15 Ayvansarayî Hüseyîn Efendi, Alî Sâtı' Efendi, Süleyman Besîm Efendi*, Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, yay. haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 2001, s.623. Bazı internet sitelerinde İbrahim Fakih isminin Ayvansarayî'nin diğer bir

"Hâdisât-İntibâ'ât: Cenâb-ı Fâtih'in ilk hatibi nâmına Üsküdar'da yapılan ihtifâl-i dinî ve millî"-Donanma Mecmuası, 26 Şaban 1332(20 Temmuz 1914), nr. 52-4, s.70.)

mukabil daha sonraki tarihçiler ve araştırmacılar Ayvansarayî'nin bu bilgilerini nakletmişlerdir. Herhalde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'un fethi ile ilgili kutlamalarda İbrahim Fakih'in anılması Ayvansarayî'nin verdiği bilgilerin bir sonucu olsa gerektir. Zira kutlamaların fiilî olarak başlamasına vesile olan Mehmed Ziya Bey'in Ayvansarayî'nin kitabından haberdar olduğu, yeri geldikçe mezkûr eseri sık sık kullandığı bilinmektedir.[16] Bu cümleden olarak, İbrahim Fakih'i işaret ettiği kesin olmamakla birlikte, 1845'te İnadiye Tekkesi'nin tamiratı için yapılan keşifte tekkenin haricinde bulunan Şeyh Yusuf İzzeddin Efendi ile "Yedi *Emirler ta'bîr olunan zevât*'ın medfûn oldukları yerden bahsedilmektedir.[17] Bu minvalde mezkûr keşifte her ne kadar İbrahim Fakih ismi geçmese de 1914 yılında yapılan kutlamalarda İbrahim Fakih olduğuna inanılan şahsın türbesinin tarif edildiği yer 1845 yılında *"Yedi Emirler"* diye tarif edilen türbenin konumuna uymaktadır.[18] Reşat Ekrem Koçu, Bandırmalı Tekkesi'ni anlatırken Hadîkatü'l-Cevâmî'den nak-

eseri olan "Mecmuâ-i Tevârih" adlı eserinde geçtiği bilgisi bulunmakla birlikte mezkûr eserde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. "Yedi Emirler Türbesi" başlığını taşıyan yazı için bkz. *http://www.uskudaristanbul.com/firmadetay.asp?id=1210*.

16 Mehmed Ziya Bey'in kaleme aldığı eserlerde Ayvansarayî'nin mezkûr eserini kullandığı bazı misaller için bkz. İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 129, 133, 134, 137.

17 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defterleri (BOA, EV. d), nr. 32246, 27 C 1261/3 Temmuz 1845.

18 "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4; "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2; "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4.

İhtifâl alayının çarşıdan geçerek İnadiye Tekke'sine doğru ilerlemesi. Tasfîr-i Efkâr, 11 Şaban 1332(5 Temmuz 1914), nr. 1130, s.1.

len İstanbul'un fethinde önemli bir yere sahip olan şahsiyetin mezkûr tekkenin türbesinde medfûn olduğunu aktarır. Bilahare 1925'te tekkelerin kapatıldığı sırada Bandırmalı Tekkesi'nin tamire muhtaç halde olduğu, kısa süre sonra Cami ve tekkenin yıktırıldığı bilgisini vererek 1960'ta bu yapının temellerinin kaybolmaya yüz tuttuğunu söylemektedir.[19] 4 Temmuz 1914 Cumartesi günü dönemin gazetelerinde "Dünkü İhtifal" başlığıyla verilen ve İstanbul'un fethinden sonra ilk hutbeyi okuduğuna inanılan İbrahim Fakih'in *"yevm-i irtihâline müsâdif olan dünki Cum'a günü"*[20] icra edilen kutlama, Üsküdar tarihinde müstesna günlerden birini teşkil etmektedir. Zira kutlamanın Cuma namazının edasıyla başlaması kararlaştırılmasına rağmen daha sabah saatlerinden itibaren Üsküdar ve civarı bayraklarla donatılmış, ahali erkenden sokağa dökülerek Cuma namazını eda etmek üzere Yeni Cami'ye doğru hareket etmeye başlamışlardır.[21] Mezkûr kutlamaya katılanlar arasında başta dedegân ve dervişler olmak üzere Milli Ticâret-i Bahriye Çarıkçı ve Kapudan Mektebi, İttihâd ve Terakki Numune Mektebi, Füyuzât-ı Osmaniye, Mekteb-i Kemâlât, Üsküdar Sultâniyesi, Talebe-i Ulûm, Üsküdar Rüşdiye-i Askeriyesi, Feyz-i Hürriyet Mektebi ve Üsküdar'da bulunan diğer mektepler, Rüştiye ve Mekteb-i İbtidaî talebeleri, Müslüman esnaf ve tüccarlar, bazı mülkiye, ümerâ ve zabitân memurları, askeriye, jandarmalar ve polis memurları bulunuyordu ve bunlara kalabalık bir halk kitlesi de iştirak etti.[22] Yeni Cami'de Cuma namazının kı-

19 Reşad Ekrem Koçu, "Bandırmalı Tekkesi ve Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1960, IV, 2102. Türkiye'de mezar taşları konusunda sayılı uzmanlardan biri olan ve İnadiye Tekkesi'ndeki bazı mezar taşlarının Üsküdar Çiçekçi Cami'ine taşındığı bilgisini şifâhi olarak veren sayın *Necdet İşli*'ye teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Ancak Çiçekçi Cami'inde bu türden bir mezar taşına da rastlanılamamıştır.

20 "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2; Benzer bir ifade için bkz. "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4.

21 "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4.

22 "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4; "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah*

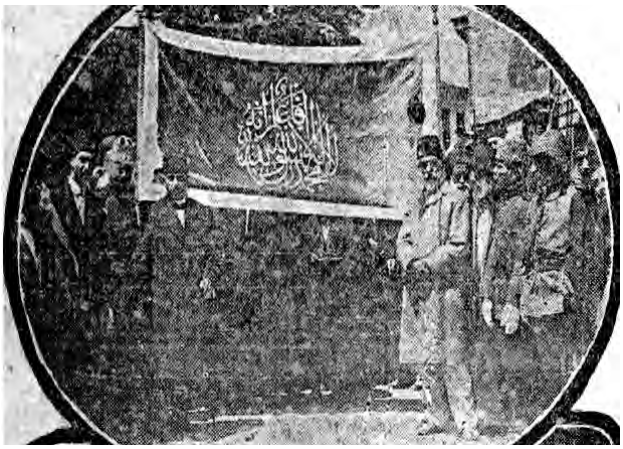

İhtifal Heyeti konuşmalarını gerçekleştirirken. Tasfîr-i Efkâr, 11 Şaban 1332(5 Temmuz 1914), nr. 1130, s.1.

lınmasından hemen sonra ileri gelenlerden ve ihtifalin mürettiplerinden Şeyh Balabanî Efendi caminin büyük dış kapısında ihtifalle ilgili önemli bir konuşma yapmıştı. Balabanî Efendi, her ne kadar gazetelere aynıyla yansımasa da, İstanbul'un fethinden sonra ilk hutbeyi okuduğuna inanılan İbrahim Fakih'in ölümünün sene-i devriyesi münasebetiyle icra edilmekte olan ihtifalden ve ihtifalin insanlar üzerindeki etkilerinden bahsetmiş; bilahare müteessir bir dua ile konuşmasına nihayet vermişti.[23]

Balabanî Efendi'nin konuşmasının ardından ihtifal heyeti harekete geçmişti. Bu minvalde önde polis ve jandarma, müteakiben Milli Ticâret-i Bahriye Çarıkçı ve Kapudan Mektebi, Mekteb-i Kemâlât, , Feyz-i Hürriyet, İnas mektepleri talebeleriyle ibtidaî, rüşdiye talebeleri tarafından mutantan bir alay teşkil edildi. Meşayih tarafından hususi olarak imal edilen puşide[24] önde giden dedegânın ellerinde olduğu halde *"Tehlil"*ler eşliğinde yürüyüşe başlamışlardır. Belirli bir sırayla yola devam eden alay, çarşı boyu Tabutçular Caddesi yoluyla İbrahim Fakih'in de medfun bulunduğuna inanılan İnadiye (Bandırmalı) Tekkesi haziresine vasıl oldu. Türbenin dört bir yanı, kutlama hasebiyle, halılarla süslenmiş ve önüne de mürettiplerin konuşmalarını gerçekleştirebilecekleri bir kürsü kurulmuştu.[25] Alayın türbe önünde yerlerini alma-

Gazetesi, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2; "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4.

23 *Sabah*, 10 Şaban 1332 (4 Temmuz 1914), nr. 221, s. 2; "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4. İkdam gazetesinde Şeyh Balabanî Efendi'nin bir konuşma yaptığı ifade edilmekle birlikte konuşmanın içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. ("Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4).

24 "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4; "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4; Mezkûr gazetelerde imal edilmiş bir *"Puşide"*den bahsedilirken Sabah gazetesinde "Sancak" taşındığı bilgisi verilmiştir. ("İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2).

25 "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2.

İhtifal heyeti İbrahim Fakih olduğuna inanılan şahsın sandukası önünde. İkdam, 11 Şaban 1332 (5 Temmuz 1914), nr. 6240, s.1.

sını müteakip meşayih tarafından dua edildi,[26] bilahare Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidaiye Dördüncü Şube Müdürü Mehmed Ziya Bey kürsüye çıkarak günün anlam ve önemini her yönüyle ortaya koyacağı bir konuşma yaptı. Zira yapmış olduğu konuşmasında ihtifallerin, tarihimizde büyük işlere imza atan şahıslara karşı torunlara düşen görevin bağlılık ve şükranın ifadesi olduğunu, bu ihtifallerle birlikte milletlerin geçmişteki büyük şahsiyetlerini takdir edebileceğini dile getirdi. Buna mukabil tarihinden bîhaber olan ve tarihine fevkalade bir muhabbet göstermeyen milletlerin yaşayamayacağını vurgulandı. Milli hassasiyetler için bu türden ihtifallerin gerekliliği, memleketin yükselmesi babında ulemanın daima ilk safta bulunması gerektiği; hatta ulemanın vazifesinin sadece medreselerde oturmak değil, halka öncülük ederek insanları irşad etmek olduğu konuları konuşmasının temelini oluşturmaktadır. Yapılan kutlamalarla ilgili bilgiler veren Mehmed Ziya Bey Üsküdar'da yapılmakta olan kutlamanın mürettiplerinden Şeyh Balabanî Efendi ile Üsküdar Evkâf Müdürü Sadreddin Bey'i özellikle zikrederek kutlamaya katılan herkese teşekkür etmiş, bilahare konuşmasına nihayet vermiş ve şiddetle alkışlanmıştır.[27]

Mehmed Ziya Bey'in yapmış olduğu nutuktan sonra, İnadiye Tekkesi'ne de yakın olan Tavaşî Hasan Ağa Mahallesi imamı Hafız Ahmed Efendi tarafından pek tesirli bir dua edildi.[28] Konuşma ve duanın hitamından sonra ise Çarşamba Dergahı şeyhi

26 Meşayih tarafından türbe önünde dua edilmesi yalnızca Sabah gazetesinde yer almaktadır. (Bkz. "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2).

27 "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4; "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4. Sabah gazetesi Mehmed Ziya Bey'in yapmış olduğu konuşmanın içeriği ile ilgili bilgi vermek yerine konuşmanın insanlar üzerindeki tesirlerinden bahsetmiştir. Bkz. "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2.

28 "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4; "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4; Sabah gazetesi Hafız Ahmed Efendi'nin yaptığı duanın orada hazır bulunanları ağlattığı bilgisini vermektedir. Bkz. "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2.

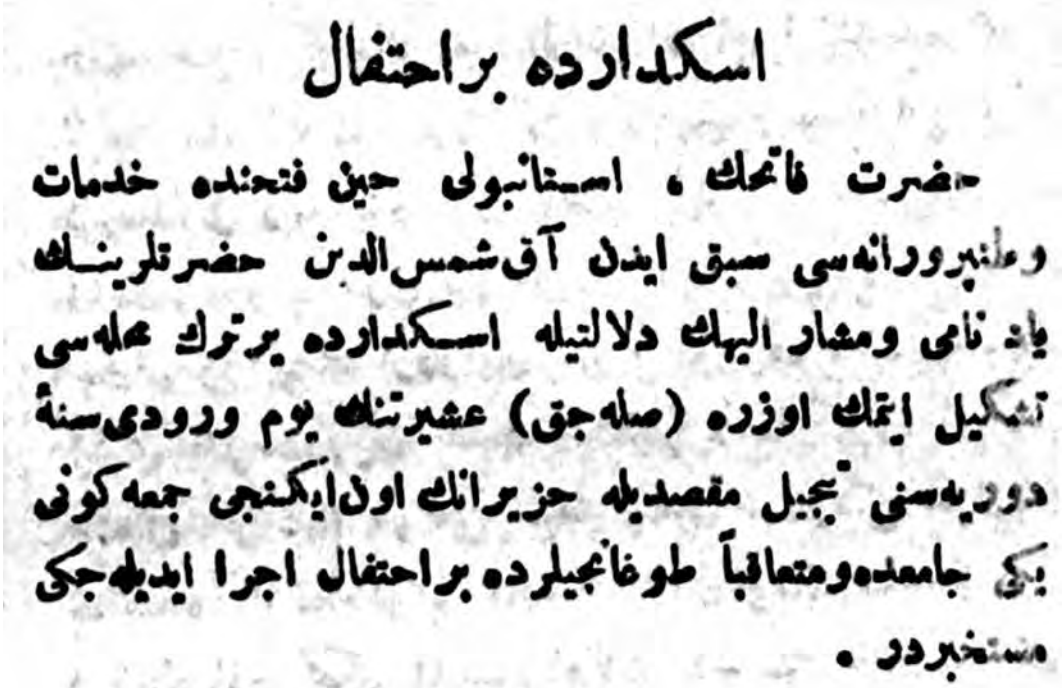
اسکدارده براحتفال

حضرت فاتحك ، استانبولی حین فتحنده خدمات
وطنپرورانه‌سی سبق ایدن آق‌شمس‌الدین حضرتلرینك
یاد نامی ومشار الیهك دلالتیله اسکدارده برترك محله‌سی
تشکیل ایتمك اوزره (صله‌جق) عشیرتنك یوم ورودی سنهٔ
دوریه‌سنی تجیل مقصدیله حزیرانك اون‌ایکنجی جمعه کونی
بکی جامعده ومتعاقباً طوغانجیلرده براحتفال اجرا ایدیله‌جکی
مستخبردر .

"Üsküdar'da Bir İhtifal" Başlıklı İlan-Sabah, 8 Şaban 1333 (21 Haziran 1915), nr. 9256, s.3.

Hayrullah Taceddin Efendi ve Nasuhî Dergahı postnişini Şeyh Kerameddin Efendi tarafından özel olarak imal ettirilen puşide, şeyhler, dervişlerin öncülüğünde Seyid İbrahim Fakih'in sandukası üzerine örtüldü ve okunan dualar İbrahim Fakih'in ruhuna hediye edildi. Törenin önemli bir aşamasının geride bırakılmasını müteakip tekrar dışarı çıkıldı ve Tefeyyüz Mektebi talebelerinden üç hanım kızın okudukları ve herkesin müteessir olduğu *"intikam ve intibah"* şiirleri pek kuvvetli bir şekilde alkışlandı. Bilahare 7-8 yaşlarında olan bir "şey*hzâde*", maalesef içeriği hakkında bilgi sahibi olamadığımız bir konuşma yaptı ve bu konuşma herkesi *"hüngür hüngür"* ağlattı.[29] Erken saatlerde mezkûr ihtifal için toplanmaya başlayan insanlar kararlaştırıldığı gibi üzerlerine düşeni yaptıktan sonra bitişikte bulunan Şeyh Yusuf Efendi Dergahı'na geçerek bir müddet dinlendiler. İstirahat sırasında ise Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi tarafından insanlara kahveler, şerbetler, limonatalar ikram edilerek ihtifale nihayet verildi. İhtifalin nihayet bulmasından sonra alayı teşkil eden mektep talebeleri başta olmak üzere yine aynı düzenle geri döndüldü, dönüş sırasında Ticâret-i Bahriye Çarıkçı ve Kapudan Mektebi talebeleri dikkate şayan bir resmî

29 "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2; "Dünki İhtifâl", *Taşfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4; "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4.

geçit gerçekleştirdiler ve müdürleri Hamid Naci Bey *"Ticaret ve Bahriyenin"* önemi hakkında, içeriğine ulaşma imkanı bulamadığımız uzun bir konuşma yaptı. Gazetelere yansıyan haberlerden de anlaşıldığı üzere ihtifal sırasında düzeni sağlamakla görevli olan Üsküdar zabıtası üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirdi.[30]

Fetih ve Üsküdar: 25 Haziran 1915 İhtifali

3 Temmuz 1914'te Üsküdar'da gerçekleştirilen ihtifalden sonra karşımıza bu defa 25 Haziran 1915 tarihi çıkmaktadır. Anlaşılan o ki Üsküdarlılar *"Bir ulu rüyayı görenler şehri"* Üsküdar'ın, II. Meşrutiyet döneminde başlayan Fetih kutlamaları ile ilişkisini devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu cümleden olarak, Seyid İbrahim Fakih'ten sonra bu defa da Üsküdar'la bağlantısı kurulan Akşemseddin adına bir ihtifal tertip edildi.[31] Dönemin gazetelerine yansıyan 25 Haziran 1915 günü yapılacak olan ihtifalde Akşemseddin'in Üsküdar ile alakasına özellikle dikkat çekiliyordu. Bu minvalde Bayramiyye meşâyihinden Akşemseddin, 1453'teki cihada kendisine bağlı olan binlerce müridi ile katılmış ve fetihten sonra kendisine mensup olan Sala aşiretinin bir kısmını "el-yevm *Salacak nâmı verilmekte olan"* yere iskan ederek ilk Türk mahallesini tesis etmiştir. Fâtih Sultan Mehmed de bu sebeple bölgeye bir mescit inşa ettirmiştir. İşte bu "Salacak aşiretinin *yevm-i vürûdunun sene-i devriyyesi*" münasebetiyle 25 Haziran 1915'te bir ihtifal tertip edildi.[32]

25 Haziran 1915 günü Üsküdar Yeni Cami'de Cuma namazı çok kalabalık bir cemaatle eda edildikten sonra Balabanzâde Hüsnü Efendi tarafından ihtifalle ilgili bir konuşma yapıldı.[33] Mezkûr konuşmanın hitamından sonra bir ihtifal alayı tertip edilmiştir. Bu minvalde alayın önünde süvari ve piyade polis memurları, inzibat kumandanı ve memurlar, arkasından Milli Ticâret-i Bahriye Çarıkçı ve Kapudan Mektebi, Füyûzat Mektebi talebeleri ve mızıkaları, Sultan Mustafa, Üsküdar Numune, Feyz-i Hürriyet, İnas mektepleri talebeleri, İhtifal heyeti, Üsküdar Donanma ve Müdâfa'a-yı Milliye Cemiyeti üyeleri, tüccarlar ve meşâyih bulunmaktaydı.[34] Çarşı ve Ahmediye yoluyla Mahmud Şevket Paşa Parkı'nın üst

30 "İstanbul'un İlk Hatibi, Dünki Şanlı İhtifâlât", *Sabah Gazetesi*, nr. 221, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s. 2; "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1129, 10 Şaban 1332/4 Temmuz 1914, s.4; "Dünki İhtifal", *İkdam Gazetesi*, nr. 6239, 10 Şaban 1332 /4 Temmuz 1914, s.4.

31 Tasfir-i Efkâr gazetesi ihtifalin ilanında sehven ihtifalin "Seyyid İbrahim Mahmud Fakih" adına gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Bkz. "İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1482, 12 Şaban 1333/25 Haziran 1915 , s.2. Buna mukabil Tasfir-i Efkâr gazetesi daha sonra zikrolunan yanlışlığı düzeltmiştir. Bkz. "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1483, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, s.2.

32 "Üsküdar'da Bir İhtifâl", *Sabah Gazetesi*, nr. 9256, 8 Şaban 1333/21 Haziran 1915, s.3; "Bugünki İhtifâl", *Sabah Gazetesi*, nr. 9260, 12 Şaban 1333/25 Haziran 1915, s.3; "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1483, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, s.2.

33 Balabanzâde Hüsnü Efendi'nin konuşma yaptığı sadece Tasfir-i Efkâr gazetesinde geçmektedir. Bkz. "Dünki İhtifâl", *Tasfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1483, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, s.2.

34 "Üsküdar İhtifâli", *Sabah Gazetesi*, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, nr. 9261, s.3.

tarafında bulunan hükümet dairesine gidildi ve alay hükümet dairesinin önünde mutasarrıflık memurları ile polis komiser ve memurları tarafından karşılandı. Hükümet dairesinin önünde ilk olarak "İhtifâl-*i Milli Mü'essisi"* Mehmed Ziya Bey tarafından bir konuşma gerçekleştirildi. Mehmed Ziya Bey mezkûr konuşmasında fetihten, büyük işleri başarma noktasında maddî gücün yanı sıra manevî gücün rolünden bahsederek konuşmasına nihayet verildi. Bilahare Darü'l-Fünûn müderrislerinden Orhan Selahaddin Bey Akşemseddin'in faziletleriyle ilgili bir konuşma yaparak kürsüyü şair Üsküdarî Talat Bey'e bıraktı. Üsküdarî Talat Bey, ihtifalle ilgili yazmış olduğu bir şiirini okuyarak konuşmasını bitirirdi.[35] Daha sonra kürsüye Kapudan ve Çarıkçı ve Mektebi Müdürü Hamid Naci Bey ihtifale ve bahriye kuvvetinin arttırılması lüzumuna dair bir konuşma gerçekleştirdi. Müteakiben Balabanzâde Şeyh Hüsnü Bey, İslam alemi ve halifenin sıhhati için dua etti, daha sonra da Mızıka "Selam *Havası"* çaldığı sırada hep bir ağızdan "Padişahım *Çok Yaşa"* alkışı icra edildi. İhtifal heyeti gördüğü ilgiden dolayı Mutasarrıf vekili Es'ad Bey'e teşekkürlerini bildirmiş ve Salacak'a doğru yola koyulmuşlardır. Salacakta Akşemseddin'in makamını, Fatih Sultan Mehmed tarafından Üskdüdar'da yaptırılmış olan mescidi[36] ziyaret ederek dağılmışlardır. İhtifal münasebetiyle bütün Üsküdar, bilhassa Çarşı boyu sancaklara donatılmıştır.[37]

Sonuç

3 Temmuz 1914 ve 25 Haziran 1915 tarihlerinde Üsküdar'da gerçekleştirilen ve İstanbul'un fethinin anıldığı bu kutlamalar, bugüne kadar herhangi bir araştırmanın konusu olmamıştır. Yapmış olduğumuz çalışmayla, Üsküdar tarihinin müstesna günlerinden bazılarını teşkil eden bu kutlamalar, dönemin basınından takip edilerek ne zaman ve hangi amaçlarla, kimler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu anma/kutlama/ihtifal günleri bizlere dönemin insanlarının neden farklı arayışlar içerisine girmiş olabilecekleri hakkında önemli bilgiler de sağlayacaktır. Nitekim, bu türden ihtifallerin "Mü'essisi" Mehmed Ziya Bey'in kutlamalar sırasında yapmış olduğu konuşmaların neredeyse tamamında dönemin sıkıntılarıyla geçmişin parlaklığı arasında bağlantı kurulmuştur. Bu minvalde buhranlı bir dönemde mazinin şanlı günleri Üsküdar'da, Üsküdarlılarla anılmış ve âtînin mesut günleri için dualar edilmiştir.

35 Üsküdarlı Talat Bey, çeşitli devlet görevlerinde bulunmasının yanında yazmış olduğu tarih manzumeleriyle tanınmaktadır.(Mustafa Uzun, *Üsküdarlı Talat,* s.376-377).

36 Bu mescit Salacak İskelesi Arkası Sokak'ta bulunmaktadır.

37 "Üsküdar İhtifâli" *Sabah Gazetesi*, nr. 9261, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, s.3; Tasfir-i Efkâr gazetesi ihtifal hakkında Sabah gazetesine göre daha kısa bilgiler vermektedir. Bkz. "Dünki İhtifâl", *Taşfir-i Efkar Gazetesi*, nr. 1483, 13 Şaban 1333/26 Haziran 1915, s.2.

- المحبي، فضل الله بن محب الله الدمشقي (ت 1082هـ): الرحلتان الرومية والمصرية، [تحقيق] عماد عبد السلام رؤوف، دمشق: دار الزمان، 2012م.
- المُراديّ، محمد بن خليل بن علي (ت 1206هـ): سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر، ط3. بيروت: دار ابن حزم، دار البشائر الإسلامية، 1988م.
- المسعودي، علي بن الحسين بن علي (ت 346هـ): التنبيه والإشراف [تحقيق] م. ج دي غويه، ليدن: بريل، 1893م.
- مُطراقي زاده، نصوح أفندي السلاحي بن عبد الله قرة كوز (ت بعد 958هـ): رحلة مطراقي زاده، [ترجمة] صبحي ناظم توفيق، [تحقيق] عماد عبد السلام رؤوف، أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2003م.
- المكناسي، محمد بن عبد الوهاب بن عثمان (ت 1214هـ): إحراز المعلّى والرقيب، في حجّ بيت الله الحرام، وزيارة القُدْس الشريف، والتبرّك بقبر الحبيب، [تحقيق وتقديم] محمد بوكبوط. أبوظبي ـ بيروت: دار السويدي للنشر والتوزيع، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، 2003م.
- ياقوت بن عبد الله الحموي (ت 626هـ): معجم البلدان، بيروت: دار صادر، (د.ت).

Foto: Selçuk Ataman

وتحقيق] فاضل مهدي بيات. المفرق (الأردن): جامعة آل البيت، 2000م.

- ابن الصباح، المدجن الحاج عبد الله بن الصباح الأندلسي (النصف الثاني من القرن الثامن الهجري): أنساب الأخبار وتذكرة الأخيار، [تحقيق] محمد بنشريفة، الرباط: دار أبي رقراق، 2008م.
- أبو طالب خان بن محمد خان (ت 1221هـ): رحلته إلى العراق وأوربه سنة 1213هـ/ 1799م، [ترجمة] مصطفى جواد، بغداد: المجمع العلمي العراقي، 1969م
- الطنطاوي، محمد عياد (ت 1278هـ): رحلة الشيخ الطنطاوي إلى البلاد الروسية المسماة "تحفة الأذكياء بأخبار بلاد الروسيا"، [تحقيق] محمد علي صالحية، عمان ـ بيروت: دار البشير، مؤسسة الرسالة، 1992م.
- الغزي، بدر الدين محمد بن محمد العامري الدمشقي (ت 984هـ): المطالع البدرية في المنازل الرومية، [تحقيق] المهدي عيد الرواضية، أبو ظبي ـ بيروت: دار السويدي، والمؤسسة العربية للدراسات والنشر، 2004م.
- أبو الفداء، إسماعيل بن محمد بن عمر (ت 732هـ): تقويم البلدان [تحقيق] جوزيف توسن رينود، ماك كوكين ويسلان، باريس: دار الطباعة السلطانية، 1840م.
- المحبي، محمد أمين بن فضل الله بن محب الدين الحموي الدمشقي (ت 1111هـ): خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر (د.م، د.ت).

رجاء محمود السامرائي. بغداد: وزارة الثقافة والإعلام، 1979ـ 1980م.

- ابن رستة، أحمد بن عمر (ت نحو 300هـ): الأعلاق النفيسة، ليدن: مطبعة بريل، 1893م.
- الرواضية، المهدي عيد: الرحلة إلى القسطنطينية "الأسباب والدوافع"، مجلة العرب، ج 11، 12، 1427هـ/ 2006م، (ص 878 ـ 895).
- الزيانيّ، أبو القاسم بن أحمد بن علي المغربيّ (ت 1249هـ): التُّرجمانة الكبرى في أخبار المعمور برّاً وبحراً، [تحقيق] عبد الكريم الفيلالي. المحمدية: مطبعة فضالة، 1967م.
- ابن سباهي زادة، محمد بن علي البروسوي (ت 997هـ): أوضح المسالك إلى معرفة البلدان والممالك، [تحقيق] المهدي عيد الرواضية، ط2، بيروت: دار الغرب الإسلامي، 2008م.
- ابن سعيد، علي بن موسى الأندلسي المغربي، أبو الحسن (ت 685هـ): كتاب الجغرافيا، [تحقيق] إسماعيل العربي، بيروت: المكتب التجاري للطباعة والنشر، 1970م.
- سُكَيكر، محمد بن أحمد بن محمد بن جمال الدين الدمشقيّ (ت 987هـ): زبدة الآثار، فيما وقع لجامعه في الإقامة والأسْفار، مخطوط محفوظ بمعهد الدراسات الشرقية/ بطرسبورغ برقم (B 801)، وعنه نسخة مصورة بمركز جمعة الماجد للثقافة والتراث/ دبي برقم 259312.
- سويله مز أوغلي، سليمان شفيق: رحلة سويله مز أوغلي إلى بلاد الشّام 1307هـ/ 1890م. [دراسة وترجمة

المصادر والمراجع

- الإدريسيّ، الشريف محمد بن محمد (ت 560هـ): نزهة المشتاق في اختراق الآفاق، بيروت: عالم الكتب، 1989م.
- الألوسي، شهاب الدين محمد أفندي الحسيني (ت 1270هـ): غرائب الاغتراب ونزهة الألباب، بغداد: مطبعة الشابندر، 1327هـ.
- ابن بطوطة، محمد بن عبد الله اللواتيّ (ت 779هـ): رحلة ابن بطوطة المسمّاة "تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار"، [تحقيق] عبد الهادي التازي، الرباط: الأكاديمية المغربية، 1997م.
- البكري الصديقي، مصطفى بن كمال الدِّين (ت 1162هـ): رحلة إلى ديار الروم، نشرها سامح الخالدي في مجلة الرسالة، ع 943، وع 944، 1951م.
- جاغلار، يوسف، وصالح كولن: المحمل الشريف ورحلته إلى الحرمين الشريفين، [ترجمة] حازم سعيد منتصر، القاهرة: دار النيل للطباعة والنشر، 2015م.
- الحميري، محمد بن عبد المنعم الصنهاجي (من أهل القرن التاسع الهجري): الروض المعطار في خبر الأقطار، [تحقيق] إحسان عباس، ط2، بيروت: مكتبة لبنان، 1984م.
- ابن خرداذبه، عبيد الله بن عبد الله (ت نحو 280هـ): المسالك والممالك، ليدن: مطبعة بريل، 1889م.
- الخياري، إبراهيم بن عبد الرّحمن المدنيّ (ت 1083هـ): تُحفة الأُدباء، وسلوة الغرباء، [تحقيق]

العلم، خاصة بعد النهضة العلمية التي شهدتها المدينة بهجرة العلماء إليها وقيام المكتبات الزاخرة بنفائس الكتب، ولهذا فإن الوصف يكاد ينصرف إلى ذكر استانبول على وجه التحديد.

وتقدَّم في كلام الرحالة الخياري الإشارة إلى جانبٍ من هذا عند وصوله لأسكدار أول مرة، فبالرغم من إغداق عبارات الثناء عليها وعلى معالمها ومساجدها إلا أن نفسه كانت منشغلة بالوصول إلى استانبول؛ قال: "فإذا هي (يقصد معالم أسكدار) أشياء تستوقف الأبصار، وتوقع في الحيرة بكل اعتبار، حتى وصلنا منها لخان لطيف الشكل، لم نستعذب منه الوصل لاشتغال النفس بوصول القسطنطينية المحمية"[1].

ومع ذلك فإن أسكدار تمثّل الرئة اليسرى لمدينة استانبول، والرئة اليسرى دوماً هي الأقرب إلى القلب.

(1) الخياري: تحفة الأدباء 1: 239.

مدينة القسطنطينية ونواحيها، وذكر أُسكدار باقتضاب، غير أن قدَّر عدد سكانها برقم يبلغ ثلث الرقم الذي ذكره قبله الطنطاوي، ولا يتصوّر أن يقل عدد سكان المدينة خلال عشر سنوات بهذا المقدار الكبير، قال: "ومقابل القسطنطينية من البر الآخر الشرقي أسكدار وهي فرضتها من البر الشرقي، وهي أيضاً عامرة آهلة؛ أهلها نحو ثلاثين ألفاً أو يزيدون"[1].

الخلاصة:

هذا ما أداني البحث إلى رصده من نصوص الجغرافيين والرحَّالة العرب والمسلمين عن مدينة أسكدار، ويظهر جلياً قلّة ذكْر مدينة أسكدار في المؤلفات الجغرافية العربية والإسلامية حتى بداية القرن العاشر الهجري، مقارنة بغيرها من المواضع العثمانية خاصة تلك التي تقع على الطريق البري الواصل بين الشام واستانبول، ولعل السبب في ذلك أن الكلام على مدينة استانبول شملها باعتبارها جزءاً منها، أو أن أنظار العرب كانت تتجه إلى وصف استانبول على الجانب الآخر من الخليج المسمّى باسمها، وهي المدينة التي حظيت باهتمام العرب والمسلمين منذ أن أصبحت عاصمة للدولة العثمانية في القرن التاسع الهجري، وأصبحت وجهة للعديد من البعثات والسفارات الدبلوماسية، ومقصداً للتجّار وبعض أصحاب المصالح والأعيان الذين شدّوا الرّحال إليها للوقوف بباب السُّلطان لرفع مظالمهم ضدَّ الولاة المحلّيين، أو للتكسّب وطلب الاسترفاد، وكانت أيضاً مقصداً لطالبي

(1) الألوسي: غرائب الاغتراب 110.

يُحتاج للسقّائين مع أنه على المالح بخلاف قصور مصر، فإنها محتاجة للسقائين ولو على النيل، وبقربه مقبرة للمسلمين وأخرى لغيرهم، فمن مات أيام الكرنتينة دُفن هناك، وعندما وافيناه كان هناك رجل مغربي معه جوارٍ ماتت إحداهن بالجدري، فغسلت وكفنت ودفنت هناك، وقد أخبرني ناظر الكرنتينة أن الطاعون من مدة ثلاث سنين فُقد من إسلامبول وإلى الآن هو مفقود فيها، فله نحو ثلاث عشرة سنة معدوم والحمد لله...

ثم إن قصر الكرنتينة تحت الجبل وكله أخضر بالأعشاب، والجبل مملوءة بالخضرة والأشجار، وهكذا جبال الروم، فما ألطف العبور في الزوارق في طول الخليج إلى البحر الأسود، فهناك الجبال محفوفة بالأشجار من الطرفين، مزينة بالبيوت الجميلة والبعيدة، مسكن الأمراء أيام الصيف، ثم نزلت من الكرنتينة ونزلت غلطة ..."[1]. وتابع بعد ذلك الحديث عن استانبول ومعالمها ومشاهدها التي رآها.

وآخر نصوص الرحَّالة التي نعرض لها، هو كلام الألوسي (ت 1270هـ/ 1853م) في كتابه المسمّى "غرائب الاغتراب ونزهة الألباب في الذهاب والإقامة والإياب"، حيث خرج من بغداد في يوم الخميس 1 جمادى الأخرة 1267هـ/ 2 نيسان (إبريل) 1851م، وسار على طريق الموصل نحو مدينة صامسون الواقعة على البحر الأسود، ومنها ركب السفينة وصولاً إلى خليج القسطنطينية في يوم 18 رمضان 1267هـ/ 16 تموز (يوليو) 1851م[2]، وشرع في الكلام على تسمية

(1) رحلة الطنطاوي 63 ـ 65.

(2) الألوسي: غرائب الاغتراب 105.

باخرة نمساوية مروراً بجزيرة كريت ثم إلى أزمير حتى استانبول التي وصفها بأنها "مدينة الإسلام، والتخت الشامخ على الدوام"[1]، ومنها انتقل إلى أسكدار، فنزل بالكرنتينة[2] (موضع الحجر الصحي)، ووصف المدينة التي قدّر عدد سكانها بنحو 100.000 نسمة، قال: "ونزلنا في الوابور في زورق في الخليج القسطنطيني إلى قصر الكرنتينة في أسكدار، وهي مدينة كبيرة من آسيا أمام إسلامبول على شاطئ الخليج القسطنطيني الأيمن، فيها نحو مائة ألف ساكن، مشتملة على عمارات وحدائق ذات بهجة، وقرافات[3] مملوءة بقبور الرخام في وسطها شجر السرو، فدهشت من حسن الأبنية على الطرفين خصوصاً من سراية حضرة مولانا السلطان، فإنه لا يفي بحسن نعتها قلمٌ ولا لسان..."[4].

وأولى الطنطاوي مساحة من كلامه للحديث عن الكرنتينة؛ ذلك أن عانى من الطاعون بمصر وكاد أن يقضي به في سنة 1252هـ/ 1836م، وبقي عشرة أيام بلا نوم حتى تعافى منه[5]، قال: "وقصر الكرنتينة بأسكدار على الخليج، وبه أوض كثيرة للأمتعة والمسافرين، وفيه حنفيات كثيرة، عذبة للوضوء، وغيرها من المرافق، فلا

(1) رحلة الطنطاوي 63.

(2) الكرنتينة: الحجر الصحي، حيث يحجز فيه القادمون على البلاد من الأقطار الأخرى ليجرى التأكد من سلامتهم من الأوبئة، وعرفها الطنطاوي (رحلته ص 64) بأنها سميت بذلك لأن كرانتين من كرانت، وهي كلمة أفرنجية تعني: أربعين، وكانت مدة الحجر فيها أربعين يوماً، وأما في زمنه فأصبحت أربعة عشر يوماً.

(3) القرافات: واحدتها القرافة، المقبرة أو الجبّانة.

(4) رحلة الطنطاوي 63.

(5) رحلة الطنطاوي 65.

من الأعيان والأكابر ومنهم السلطان سليم الثالث (ت 1222هـ/ 1808م)[1].

ذكر أبو طالب أن استانبول تحتوي على ثلاث مدن متميزة: الأولى وتسمى غلطة، وهي بإزاء الميناء ويقيم فيها السفراء النصارى، وأغلب سكانها نصارى، والثانية تسمى استانبول، وهي أكبر المدن الثلاث، ويسكنها السلطان والأشراف والمسلمون الأغنياء، والمدينة الثالثة تسمى أسكدار، وهي في الجانب الآخر من المضيق على ساحل آسية، ولا يوصل إليها إلا في الماء"[2].

وإفادته الأخير يقصد بها أن الوصول إليها من ناحية استانبول لا يكون إلا بعبور البحر، إذ هي مفتوحة من الجهة الشرقية على البر.

وأعاد ذكر أسكدار في طريق عودته إلى الهند عبر بلاد الشام والعراق، فقال: "وعبرت المضيق واستأجرت مناماً في أسكدار، وهي مدينة جميلة لها ميناء تتواتر إليه السفن كثيراً"[3].

ومر باستانبول الشيخ محمد عياد الطنطاوي سنة 1256هـ/ 1840م في طريقه إلى روسيا، وهو عالم أزهري وأديب مصري، اهتم بدراسة الأدب والشعر، وكان على علاقة جيدة بدوائر الاستشراق الروسية من خلال اتصاله ببعض المستشرقين الروس بالقاهرة، فوقع عليه الاختيار لتدريس اللغة العربية بكلية الألسن الشرقية.

غادر الطنطاوي القاهرة في يوم 24 محرم 1256هـ/ 26 أذار (مارس) 1840م، وأبحر من الإسكندرية على متن

(1) انظر كلامه على القسطنطينية ص 304 ـ 337.
(2) رحلة أبي طالب خان 305 ـ 306
(3) رحلة أبي طالب خان 337.

من لباسه وكرك وشال ووادعنا وحملنا الأثقال، وقطعنا الخليج في الزوارق، وحملنا وبلغنا الركب فوجدناهم يحملون، فكان سفرنا من الأصطنبول في الثاني والعشرين من رجب سنة ثمانية ومائتين وألف"[1].

وبعد رحلة الزياني بنحو خمس سنوات، زار استانبول الرحَّالة أبو طالب بن محمد خان، ووالده تركي الأصل ولد بأصبهان، وانتقل إلى الهند فولد له ابنه أبو طالب في مدينة لكنو سنة 1167هـ/ 1753م، وتولى عدة وظائف إدارية وحكومية في الهند، وأقام في كلكتا، وفيها عرض عليه ربان السفينة داود ريشاردسن مرافقته إلى أوروبه، فأبحر على ظهر إحدى سفن شركة الهند في شهر رمضان 1213هـ/ شباط (فبراير) 1799م، فزار انجلترا وفرنسا وتركيا وبلاداً أخرى ثم رجع براً إلى العراق ومنها إلى الهند، وكتَب تفاصيل رحلته باللغة الفارسية، وترجمت إلى الإنكليزية والفرنسية، ونُقلت عن الترجمة الفرنسية إلى اللغة العربية.

وصل أبو طالب إلى استانبول قادماً من أزمير في 7 رجب 1218هـ/ 3 تشرين الثاني (نوفمبر) 1802م، وأمضى فيها نحو شهر، وغادرها يوم الأحد 4 شعبان 1218هـ/ 2 كانون الأول (ديسمبر) 1802م، ووصف مدينة استانبول ونواحيها، وذكر سكانها وعاداتهم وأخلاقهم وأحوالهم، ومأكولاتهم وملابسهم، وتجاراتهم وأسواقهم، وصفة بيوتهم ودورهم، وعدَّد أكبر مساجد المدينة، وأفرد فصلاً للحديث عن مؤسسة البريد، وذكر عدداً ممن التقاهم في المدينة

(1) الزياني: الترجمانة الكبرى 173 ـ 174.

أسكدار في رحلته هذه، إذ اقتصر في كلامه على استانبول فقط التي غادرها بحراً إلى المغرب. لكنه ذكرها في رحلته الثانية سنة 1208هـ/ 1793م، إذ رافق ركب الحجاج، وتناول جانباً من التحضيرات لآداء الفريضة وإيصال الصرة، ومراسم وداع القافلة، وكان قد تأخَّر في استانبول ريثما يخفّ الازدحام على المراكب التي تنقل الحجاج في الخليج إلى أسكدار، قال: "وفي يوم العشرين من رجب قطع الحجاج خليج الأصطنبول لتلك العدوة، وضُربت الخيام خارج مدينة الأسكدار في بسيط من الأرض، ولأهل هذه المملكة اعتناء عظيم بالأشهر الثلاثة: رجب وشعبان ورمضان، تُسرج منهم المساجد كلها والمآذن والأسواق في كل ليلة من لياليها، ويُخرجون الصدقات للفقراء والمساكين والغرباء، وتبيت الأسواق عامرة موقودة، والسكك كذلك موقودة؛ كل أهل الدور يوقدون على أبواب بيوتهم فلا ترى إلا المدينة كنجوم السماء.

ولما كان يوم الثاني والعشرين، وهو يوم الجمعة، أمرنا أمين الصرة بالخروج بعد صلاتها، ولمَّا صلّى خرجت الصرة أمامه في موكب عظيم ومعه الوزير والأمراء وأهل المناصب كلها وأعيان الناس وعامتهم بطبول ومزامير وطرنبطات والخمسة والخمسين والهندقة[1] فلا تسمع إلا أصواتها بكل ناحية، ونزلوا بالأسكدار، وبات الناس كلهم به.

وبعد أن عزمتُ على الخروج، أخَّرني الآغا إلى الصباح فراراً من الازدحام في الفلائك، ولما أصبح أتاني ببقجة

(1) الطرنبطات وواحدتها: طرنبطة، والخمسة والخمسين، والهندقة كلها آلات موسيقية.

وبات في مكان خارج المدينة مخصص لنزول ركب الحجاج، وأقام به يومي السبت والأحد لتبدأ رحلته الحجازية لأداء فريضة الحج[1].

وزار أسكدار الرحَّالة المؤرخ أبو القاسم بن أحمد بن علي الزيانيّ المغربيّ (ت 1249هـ/ 1833م) وهو معاصر للسفير ابن عثمان المكناسي المذكور قبله، وكان قد سافر مرّات عديدة، منها رحلته عام 1200هـ/ 1786م عضواً في سفارة ذهبت إلى استانبول، وهي سفارة ابن عثمان المكناسي التي تقدَّمت الإشارة إليها مبعوثاً من سلطان المغرب المولى محمد بن عبد الله الثالث، ومكثَ فيها أكثر من ثلاثة أشهر، وسجّل لنا وصفاً مفصّلاً لعاصمة الدولة العثمانيّة. وبعد ثمانية أعوام من رحلته هذه (1208هـ/ 1793م) وبرغبة شخصية، زار استانبول مرّة ثانية، ومنها انضم إلى ركب الحاجّ المتوجّه عبر بلاد الشّام. وقد جمَع تفاصيل رحلاته وضمّنها في كتابه: "التُرجمانة الكبرى في أخبار المعمور برّاً وبحراً".

ولم يقتصر في كتابه على تقييد مشاهداته، بل ارتكن في وضعه إلى النقل عن المصادر الجغرافية والتاريخية العربية، وعن رحلات متقدمة على زمنه ذكرها في مقدمة كتابه.

استغرق وصف الزياني للقسطنطينيّة حيزاً كبيراً من كتابه، وهي المدينة التي وصفها بالضخامة[2]، فاستعرضَ تاريخها وفتحها، وترتيب القضاة فيها ومساجدها، وذكر خبر اجتماعه بالسلطان عبد الحميد الأول[3]، ولم يذكر

(1) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 137.
(2) الزياني: الترجمانة الكبرى 104، 117.
(3) الزياني: الترجمانة الكبرى 97 ـ 98.

الحميد خان (عبد الحميد الأول)، وهي رحلته الثالثة بعد سفارتين إلى إسبانيا سنة 1193هـ/ 1779م، وإلى مالطة ونابولي سنة 1195هـ/ 1781م، وقد أتاحت له السِّفارة الأخيرة إلى استانبول أداء مناسك الحجّ، ودوَّن رحلته في كتاب سمَّاه: "إحراز المعلّى والرقيب، في حجّ بيت الله الحرام، وزيارة القُدْس الشريف، والتبرّك بقبر الحبيب".

غادر المكناسي طنجة بالبحر مروراً بقرطاجنة وصقلية ووصل إلى استانبول التي وصفها بأنها "الدنيا"[1]، وذلك في رابع شوال 1200هـ/ 31 تموز (يوليو) 1786م، وبقي مقيماً فيها حتى وقت مغادرتها في شهر رجب 1201هـ، واستغرق وصفه للمدينة ومعالمها المعمارية والحضارية والطبيعية وعادات أهلها ورسوم الدولة مساحة واسعة من الرحلة[2].

ذكر المكناسي أسكدار عرضاً في رحلته، وحدَّد موضعها في قبلة القسطنطينية[3]، وذكر أن فيها وفي الغلاطة (الغلطة) نحو خمسين مسجداً تقام فيها الخطبة، وعدد الحمامات فيها وفي الغلاطة وقاسم باشا عشرون حماماً[4]، وذكر أيضاً أن فيها قاض[5].

ومن أسكدار انطلق المكناسي إلى الحجاز برفقة موكب الحج العثماني، ففي يوم الجمعة 23 رجب 1201هـ/ 10 أيار (مايو) 1787م غادر القسطنطينية إلى أسكدار،

---

(1) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 71.
(2) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب من ص 61 ـ 137.
(3) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 74.
(4) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 92.
(5) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 95.

الأمجد[1]،... ولما وصلنا أسكدار، أقمنا من يوم الأحد إلى يوم الخميس، وكان دعانا ابن العم الرئيس إلى داره للتأنيس، فسرنا إليها ذلك اليوم النفيس، وبعد أن أقمنا عنده أيام الضيافة، وشربنا في حانته صرف السلافة، أتينا بإشارته مدرسته، وكان أراد أن يدخلنا حوزته، فلم نجبه لحبٍّ في العزلة المحمودة، ورعاية الأحباب يردون على منزلتنا المقصودة، والمدرسة منسوبة لحسن باشا المقتول [سنة 1006هـ/ 1598م]، المبنية فوق سبيله المقبول، ونحن إلى الآن فيها نرتجي حصول الوصول إلى حومل القبول والدخول"[2].... "وجاءني المحب المفرد جنابة السيد محمد، وتذاكرنا معه في شرح ترجمان الأشواق لمؤلفه المحيوي ... وكان ممن اصطحب معنا ونحن في أسكدار ذات الشروق، المحب الفالح الشيخ أحمد الملقب بذوق، الجزائري ابن الشيخ عبد اللطيف منح رعاية الحقوق، ثم نمّ به فرط الحب الزائد البروق، حتى بالطريق المسلوك المطروق"[3].

وفي مطلع القرن الثالث عشر الهجري، كانت رحلة الوزير محمد بن عبد الوهاب بن عثمان المكناسيّ (ت 1214هـ/1800م) إلى استانبول، مبعوثاً في مهمة دبلوماسية سنة 1200هـ/ 1785م، حمل فيها رسالة من سلطان المغرب محمد بن عبد الله الثالث إلى السُّلطان عبد

(1) هو ابن عمه السيد محمد خليل البكري، كان رئيساً على مدرسة شمسي باشا.

(2) البكري الصديقي: رحلة إلى ديار الروم، مجلة الرسالة، ع 943، 1951م، ص 30.

(3) البكري الصديقي: رحلة إلى ديار الروم، مجلة الرسالة، ع 944، 1950م، ص 25.

ومن الرحّالة المُكْثرين في السفر والترحال خلال القرن الثاني عشر الهجري، الرحّالة المتصوّف مصطفى بن كمال الدِّين البكريّ الصدِّيقيّ الحنفي، المولودِ في دِمَشْق سنة 1099هـ/ 1688م، وقد ترك اثنتي عشرة رحلة، عددها المُرَادِي[1]. منها رحلتان إلى بلاد الروم، ارتحل في الأولى إلى استانبول سنة 1135هـ/ 1723م ودوَّن رحلته الموسومة بـ: "تفريق الهموم، وتغريق الغموم في الرّحلة إلى بلاد الرُّوْم"، وفي سنة 1148هـ/ 1735م زارها ثانية وقيّد رحلته المسمّاة: "الحلّة الفانية: رسوم الهموم والغموم، في الرّحلة الثانية إلى بلاد الرُّوْم". وكانت وفاته سنة 1162هـ/ 1749م.

وقد وصلنا نص رحلته الثانية هذه، التي ابتدأها من القدس في شهر محرم عام 1148هـ/ حزيران (يونيو) 1735م، مروراً بدمشق ثم السير على الطريق البرية المسلوكة إلى بلاد الروم، وعاد منها في 7 رجب 1148هـ/ 22 تشرين الثاني (نوفمبر) 1735م في مركب إلى الإسكندرية ووصلها في يوم 21 رجب من تلك السنة، وقد غلب على أسلوبه الإيجاز في وصف الأماكن والمواضع التي مرّ بها.

وصل الشيخ الصديقي إلى أُسكدار قادماً من المحطة التي قبلها وهي أسكي شهر، فقال: "ومنها لم نزل نسير في طولها والعرض، ونقطع طول القفار، إلى أن وصلنا أسكدار، فتلقانا بها أحباب أخيار، وأنزلونا مدرسة شمسي باشا، وانتعش القلب بالراحة من الأفكار انتعاشا، واجتمعت بجانب المحبّ الأوحد، المفرد السيد محمد

(1) المُراديّ: سلك الدرر 4: 190ـ 200.

الإقامة بها إلى دخول ربيع الثاني، وإعمال الجياد إن شاء لله تعالى إلى هاتيك المغاني، فنزلنا منها سراية [سرايا] عظيمة لبعض كبرائها عامرة البناء، مشرقة الأرجاء، ظاهرة السناء، مشتملة على بستان عظيم حسن الرؤية والنضارة، يستوقف ببهجته أعين النضارة، فصدق خبرنا عنها الخبر، ووجدنا هواءها عذباً، ووجدنا مسرحاً للنظر، ولله تعالى المسؤول في تيسير الطريق، وتحسين الرفيق، ومنع التعويق، وهو القادر على ذلك، والمالك لما هنالك، وقلت تيمناً بما يطلب عند البروز من البيت: بسم لله، آمنت بالله، اعتصمت بالله، توكلت على الله، لا حول ولا قوة إلا بالله، لا ربّ غيره، ولا ضير إلا ضيره، وهو حسبنا ونعم الوكيل ..."[1].

ثم أخبر الخياري عن مقدار المدة التي أمضاها في أسكدار حتى مغادرتها، قال: "هذا وبعد وصولنا لأسكدار يوم الثلاثاء خامس عشر ربيع الأول [1081هـ/ 1 آب (أغسطس) 1670م]، وإقامتنا بها باقيه وشهر ربيع الثاني بجملته وخمسة أيام من جمادى الأولى إلى يوم الاثنين فيه الذي هو خامسه، كل ذلك لانتظار سير القَفْل الذي نريد السير نحن وإيّاه، وفي صبيحة يوم الاثنين المذكور، صحّ العزم على المسير بعد طلوع الشمس، فشُدَّت الأحمال، وسار الركبان والرجال، فسرنا في أمان لله وحفظه، نطوي الأرض طيّاً، ونشق من عرف الوصول رَيّاً إلى أن تناصف النهار فحللنا بالمنزل المسمى بالقرطلي..."[2].

(1) الخياري: تحفة الأدباء 2: 88.
(2) الخياري: تحفة الأدباء 2: 111.

ومنهم مَن قال: إنه يجتمع من الأمطار ثم يستقر بذلك القرار.

وببابها شخص مُقيم بها، لا أدري أهو مستوطن لها أم يأتيها نهاراً ويذهب ليلاً؟، وإذا تفرَّج الناس دفعوا له شيئاً من الدراهم حلواناً. وهي متوسط بين القسطنطينية وأسكدار والغلطة وباشكطاش.

ثم بعد أن أتممنا الفرجة على ما ذكر انتهى بنا السير إلى منزلٍ بباشكطاش..." [1].

وبقي الخياري مقيماً في استانبول حتى تاريخ 15 ربيع الأول 1081هـ/ 1 آب (أغسطس) 1670م، قرّر بعدها العودة إلى المدينة المنورة، وبلغه أن ركباً من المسافرين من أهل الشام سيغادرون في بداية شهر ربيع الثاني من تلك السنة، ورأى أن يمضي مدة انتظار الركب في أسكدار، فارتحل إليها، وتأخر خروج هذا الركب حتى يوم 5 جمادى الأولى 1081هـ/ 19 أيلول (سبتمبر) 1670م، فكانت مدة إقامته بأسكدار نحو شهر وعشرين يوماً. قال في ذكر ذلك: "ثم أخذنا بعده في تهيئة أسباب السفر، وانتظار رفقة يُؤمَن معهم السير بلا خوف ولا خطر، فشاع أن بغرة ربيع الثاني [1081هـ/ 1670م] يرحل ركب عظيم فيه جمع من القضاة وأرباب الدولة وتجار حلب المعروفين بالبيع والشراء والجلب، وقد كان يطرق السمع طيب هواء أسكدار، وأنها عندهم من المنتزهات لشفاء العليل وقضاء الأوطار، فاستخرنا لله تعالى وبرزنا إليها بالأعدال والأحمال، ضحوة يوم الثلاثاء خامس عشر ربيع الأول [1081هـ/ 1 آب (أغسطس) 1670م]، بنيَّة

(1) الخياري: تحفة الأدباء 2: 46 ـ 47.

وفي طرف البحر الداخل تحت تخت النهي والأمر إيوان مربع الوضع، مشتمل على فوار ماء من الرخام مشتمل على اثنين وثلاثين أنبوباً يستوقف الألباب والعيون، ويقول للصفاء الجاري: كن فيكون.

وكل من هذه القصور مُهيَّئاً؛ فيه الآلات والفرش والستور كأن الملك خرج منها لقضاء حاجة، ناوياً العود إليها من غير حاجة، وما أظن أن العيون ترى بدار الدنيا أنضر وأبهج منها إلا جنة المأوى، لا أبعدنا الله عنها"[1].

وبعد هذا توجه الرحَّالة الخياري لزيارة برج أو قلعة الفتاة الواقع في البحر على بعد نحو 200م عن ساحل أسكدار، والخياري هو الوحيد الذي تحدث عن هذا البرج من الجغرافيين والرحَّالة العرب، وقدم وصفاً له من الداخل والخارج، قال: "ثم وصلنا لمحل بوسط البحر قد أحاط به من سائر جهاته يسمى: قِز قله سي، ومعناه: قُلَّة البنت؛ زاعمين أن ملكاً من ملوك النصارى خاف على ابنته فابتنى لها هذا المحل.

وهو محل أسلوبه عجيب، ووضعه غريب، مربّع الجهات، مبني بكبار الصخر وعظيم المؤن والآلات، يُدخِل بابه إلى رحبة مربعة فيها المدافع المعملة، ثم يصعد لهذه القُلَّة وهي مشتملة على أربع طبقات؛ طبقة فوق طبقة، وله طبقات ذات إشراف على البحر من الجهات الأربع، وبأسفلها مجتمع ماء حلو، اختلف المخبرون لي عن حقيقته؛ فمنهم من قال: إنه نبع وأنها جزيرة ينبع فيها الماء العذب، ولا بُعْدَ في ذلك فالقدرة صالحة،

(1) الخياري: تحفة الأدباء 2: 43 ـ 46.

وظلين هو محدثهما، والحاصل إنه محلّ يختطف بنضارته ولطافته الألباب، ويقضي بصفاته بأن لا ستر ولا حجاب.

ثم بعدهما وصلنا لكشك ثالث سامي الذرى، مشرق الجهات لمن يبصر ويرى، مشتمل على فوار ذي أنابيب تنثر اللؤلؤ الرطب على بساط الأعاجيب، مشرق على لجة ذلك البحر، مظلل بشجرات السرو، ذات العجب والزهو، المشبهة بقدود الغيد إذا نشروا الغدائر لستر الوجنات ذات التوريد، منسوب لمولانا السلطان مراد الأول[1].

ثم إلى كشك هو للثلاثة قبله رابع، يحلو للعين ويلذ وصفه في المسامع، أشرق جانباه [على] البحر والبر، وبكل منها تخت الملك الذي يكون عليه النهي والأمر.

ثم إلى كشك خامس؛ هو لمحاسن أوائك قابس، يسمى الستود روزبخش سي، وهو مرتفع الوضع، سامي الذرى عالي الرفع، مشتمل على محاسن ملوكية وأوضاع خاقانية، ومن عجيب ما اشتمل عليه ويرى فيه أنه أدخل إليه جانب من البحر وأحيط عليه بدربزان يستره عن أعين الناس، طوله نحو المائة ذراع أو أكثر، وعرضه على النصف من ذلك، وإن حضرة الملك إذا كان فيه ربما أنزل بعض جواريه مجردات عن الثياب عاطلات على الحلى الجيد منهن والنحر، ثم ينصب لهنّ شباك الصيد قائلاً: (أحِلّ لكم صيد البحر)[2]، فلله دره وقد تجردن عن اللباس فيما أبداه من الاقتباس.

---

(1) السلطان مراد الأول بن أورخان غازي، حكم 760 ـ 791هـ/ 1359 ـ 1389م.

(2) سورة المائدة، الآية 96.

بها الشمس كأنها قبة الفُلْك، أو صنع مَلِك أو مَلَك، في أعاليها طاقات منضدة بالجام، المستكمل من الحسن لما حواه من الألوان والأنواع والأقسام، إذ لحظته الشمس بعينها، وأشرقت جنته بحور عينها، وانتشرت أنابيب شاذروان كحبّ اللؤلؤ على بلّور ذلك الحوض وجمانه، وقد أحدقت به الفرش الملوكية، والتخوت العثمانية، فجنة الدنيا المعجلة، وإذا أدخلها لله تعالى أحداً من عبيده فهي عنوان دخول المؤجلة.

وإلى جانبه وحذاه بلصقه كشك آخر يتنازع كل منهما في الفضل وسبقه، باهي السناء، باهر الإشراق والضياء، شارك الأول في الوضع والتثمين، وفارقه بل فاقه بما حواه من البهجة المشغلة لأبصار الناظرين، وهو في الصفاء كجيد خَوْدٍ أو خدّ ريم، من عمل المرحوم مولانا السلطان إبراهيم[1]، وهو المسمى عينا كشكي، وذلك لأنه من سائر سماته وجميع أنحائه وجهاته مركب مصنوع من المراءات البلورية التي تضيء ظلام الليل، وتبدو بها صور الأقمار مضيئة، ويلحظ فيها صور ما يحاذيها ويقابلها ويدانيها، فالإنسان إذا قابل جهة من الجهات رأى محلاً مشبهاً للمحل الذي هو فيه بسائر الصفات مشتملاً على كل ذلك المحل، يحويه من الأشخاص والأسباب والأدوات، فيرى الشخص الواحد نفسه اثنين وكأنه جسم قام بمحلين هذا إذا قابل منبسطاً من الجهات، فإن قابل ركناً من الأركان وقابله مرآتان رأى له مثالين هو ثالثهما

(1) السلطان إبراهيم الأول بن أحمد الأول، حكم 1049 ـ 1058هـ/ 1640 ـ 1648م.

ثمانين ألفاً[1]، وذكر الرحَّالة أبو طالب خان الذي زار استانبول سنة 1218هـ/ 1802م، أن للأتراك ألوفاً من الزوارق الطويلة[2].

وبعد أن تمكن الخياري من مقابلة السلطان محمد الرابع، وعودته للإقامة في العاصمة استانبول، أراد زيارة أسكدار، وقدَّم وصفاً لمشاهداته في رحلته الداخلية هذه، قال: "ثم في يوم الاثنين غرة ذي الحجة الحرام [1080هـ/ 21 نيسان (إبريل) 1670م]، ركبنا البحر بهاتيك القوارب العاملة الناصبة، رواجع وذواهب، قاصدين الوصول إلى أسكدار، للإحاطة بما حوته من العمارات الملوكية والآثار، نظراً يكسب الاعتبار، ويشهد بعظيم قدرة القهّار"[3].

وأولى الرحَّالة مساحة واسعة من كلامه للحديث عن العديد من المنشآت العمرانية التي شاهدها في أسكدار، والتي أطلق عليها مسمى: "الكشك"، ومعناها: السرادق أو الفسطاط، ويقصد بها القصور السلطانية؛ وأشار إلى مراده هذا بعد تعداده لهذه الأكشاك (القصور)، قال:"فانتهينا إلى أنضر مراد، وأنزه محل لبلوغ المراد، وهو الكشك السلطاني السامي الخاقاني، المنسوب لمولانا السلطان مراد الثاني[4] المسمى روان كُشكي، وهو الذي أمر ببنائه بعد عوده من فتح بغداد، فإذا هو يدهش البصر، ويوقف النظر، مثمّن الأوضاع، مغشى الجدارات بالقيشاني والذهب المُماع، تعلوه قبة تلوح

(1) المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 75.
(2) رحلة أبي طالب خان 307.
(3) الخياري: تحفة الأدباء 2: 43.
(4) حكم 824 ـ 855هـ/ 1421 ـ 1451م.

بجوامعها وأسواقها، فإذا هي أشياء تستوقف الأبصار، وتوقع في الحيرة بكل اعتبار، فقلت إذا كانت هذه حلى المقدمة فما بالك بالنتيجة! وهذه لذَّة النيئة فما خبرك بالنضيجة!

حتى وصلنا منها لخان لطيف الشكل، لم نستعذب منه الوصل لاشتغال النفس بوصول القسطنطينية المحمية، وذلك بجانب الأسكلة (المرفأ)، أنزلنا به الأسباب ريثما تَهيَّأ مركب للمرور والتعدية، ثم بعدما تهيأ ما فيه المناسبة أنزلنا الأمتعة والدواب في قارب، وركبنا نحن وبعض مَن معنا من الأصحاب ومَن لقينا منهم هناك في قارب، وسرنا على اسم الله تعالى قاطعين لذلك البحر، آملين تمام النجح بقصد ذلك البر، والقوارب تسير يميناً وشمالاً والأفكار قد دهشت، والأنظار قد اشتغلت برؤية ما لم تر له قبل ذلك مثالاً ولا أمثالاً من العمارات السلطانية والسرايات الخاقانية، ثم لم نزل نلاعب الأمواج بأكبر هاتيك القوارب التي يعمل فيها صوالج المقاديف رواجع وذواهب، إلى أن حللنا قسطنطينية عين بلاد الإسلام، ومحل بلوغ الآمال للأنام..." [1].

وبمناسبة إشارة الخياري للمراكب التي كانت تتردد فيما بين أسكودار واستانبول، فيرد في بعض الرحلات المتأخرة، أن عددها كان كبيراً جداً، فقد سأل الرحَّالة الوزير المكناسيّ (ت 1214هـ/1800م) بعض أهل المدينة عن عدد هذه المراكب والزوارق فقيل له بإنها تبلغ نحو

(1) الخياري: تحفة الأدباء 1: 238 ـ 240.

عودته بعامين في شهر رَجَب سنة 1083هـ/ 1672م. قيل إنه مات مسموماً[1].

أسهب الخياريُّ في تقييد تفاصيل رحلته، وقدّم وصفاً دقيقاً للعديد من المعالم العمرانية والقصور التي شاهدها بأسكدار، وكان قد وصلها يوم الخميس 22 ربيع الثاني 1080هـ/ 8 أيلول (سبتمبر) 1669م، قادماً من المحطة التي قبلها وهي قرطلي، قال: "وأقمنا به (القرطلي) إلى أن مضى غالب الليل[2]، وبقي للفجر ساعتان أو نحوهما فنودي بالرحيل، وأخذنا في المشي: الوخد والذميل، فلم نزل كذلك نسير، والقلب في ربقة الوصول أسير، ونحن نتلو من القرآن سوراً ذات أجزاء، وآيات نتلذَّذ بها ونذوق لمُسْكر لفظها حلاوات، إلى أن وجب فرض الصبح، بظهور الفجر المبشر بعظيم النجح، فأدَّيناه بالطريق، المسلوك من كل فج عميق، وقد توالى طوائف الملاقين للقادمين غير الغرباء، وأمَّ الركب أفواجاً أفواجا، رجالاً وصبيانا، ونساءً أتراباً وأبكارا عُرباً[3]، يلتمسون تلقي مَن لهم من صاحب وقريب، وأخ وخدن ونسيب، وقد لاحت أعلام أسكدار، التي هي مقدمة نتيجة هاتيك الديار، فلم نزل نلجها مستبشرين، ونؤمّها فرحين، وقد تتلقانا بوجه طلق أبلج المحيَّا، بحيث يجتني رائيه منه ورداً وينشق ريا، إلى أن مررنا

(1) المحبي: خلاصة الأثر 1: 28، وينظر أيضاً: الرواضية: الرحلة إلى القسطنطينية 887.

(2) كان المسافرون يسيرون ويرتحلون ليلاً إذا كان الوقت صيفاً تجنباً للحرارة والإجهاد. ينظر: المكناسي: إحراز المعلى والرقيب 142 ـ 143.

(3) اقباس من الآية القرآنية: (فجعلناهن أبكاراً عُرُباً أتراباً) سورة الواقعة 36 ـ 37.

أسكدار خير دار، عدة ليالٍ وأيام، لا أعدها إلا أضغاث أحلام؛ فإنها لا تزول من خاطري، ولم تبرح مخيلة تجله ناظري، وقد زال عني بها غيم الغم، وقد كان استولى عليّ وعم، فقد تسليت في تلك الليالي ببدورها، واغترفت من بحر لهوها وسدورها، فمرَّت كلمحة طيف، ومرور سحابة صيف..."[1].

ولعل أهمّ رحلة تضمَّنت معلومات قيمة عن أُسكدار هي رحلة إبراهيم بن عبد الرّحمن الخيَاريّ المدنيّ (ت 1083هـ/1671م) المسمّاة: "تُحفة الأُدباء، وسلوة الغرباء"، وهي تنتمي من حيث هدفها إلى رحلات التظلّم والشكاية، فالخيَاريّ كان مدرساً في المدينة المنوَّرة، وعزل من وظيفته[2]، فقرَّر الرحلة إلى استانبول في عام 1080هـ/ 1669م للوقوف بباب السُّلطان محمد الرابع (حكم 1066 ـ 1099هـ/ 1656 ـ 1687م)، وتمكن من مقابلته وتحقّقت رغبته بإعادته إلى وظيفته كما كان، وقيّد انطباعاته أثناء رحلته من المدينة إلى استانبول ذهاباً وإياباً، مسهباً في الوصف والتفصيل للمواضع التي مرّ منها أو أقام بها[3]، وكتبها بأسلوب أدبي يعتمد على السجع والإكثار منه، وضمّنها كثيراً من القصائد والأشعار، ثم عادَ إلى المدينة المنوَّرة في السّنة التي تليها بعد أن نجح مسعاه، غير أن الأجل وافاه بعد

(1) المحبي: الرحلتان الرومية والمصرية 107.
(2) الخياري: الرحلة 1: 28ـ 29.
(3)شكّلت مادة الكلام على المدن والمواضع التركية أكثر من نصف الكتاب، في الجزء الأول: من الصفحة 188 إلى نهاية الجزء، وفي الجزء الثاني: من أوله إلى صفحة 122.

وغياض وأشجار، وظل وريف، وخصب لطيف، وأسواق حسنة، وحمامات مستحسنة، ومساجد سنية، وعمارات بهية.

يمتدّ أمامها بساط كالزمرد الأخضر، ولم يكن أظرف منه في العين وأنضر، واليَمّ ينساب بين يديها، وينعطف خاضعاً لديها، ومنها نقطع بالمعدية إلى دار السلطنة العلية، ومقرّ الخلافة السنية؛ قُسطنطينية المحمية، فحين أرست في بحرها الزاخر سفينة أوطاري ومآربي، وأمست ببرها مخائل آمالي ومطالبي، حمدت في صباح الظفر السرى، ونبهت عيني من سِنَة الكرى، وعنان مطايا الحزم بين ثانٍ ومادّ، وطوارق الوسواس بين رائح وغاد، فحططت عني بها رحال الأمل، وتعللت بعسى ولعل، إذ هي محطّ الرحال، ومنتهى الآمال، ومحل الكرم، وموطن النعم، ومشرق السعادة، وأفق السيادة، وموسم الأدباء، وحلبة الخطباء، ودار الإسلام، ومقرّ العلماء الأعلام، مظهر شموس الإقبال، ومقر غروس الإجلال، ومنبع المجد المعظّم، وتخت الملك الأعظم.

لقد جمعَت فيها وأحسنها الإيمان المحاسن كلها واليُمن والأمن"[1].

وذكر المحبي أيضاً مدينة أسكدار عند رحيله من استانبول، التي غادرها في يوم 4 شعبان 1052هـ/ 27 تشرين الأول (أكتوبر) 1642م، مبدياً إعجابه فيها، ومستذكراً الأيام التي أمضاها فيها في جوٍّ من الفرح والسرور وطيب الإقامة، قال: "وكان الارتحال منها (أي استانبول) في يوم الرابع من شعبان، وبالرغم مني مفارقة مَن بها من الأخوان والخِلان، بعدما أقمت في

(1) المحبي: الرحلتان الرومية والمصرية 68 ـ 69.

والميل البحري مقدر بمسافة لو وصل غايتها البصر وكان ثمة شخص، عَرَف كونه قائماً أو قاعداً"[1] .

وفي منتصف القرن الحادي عشر الهجري/ السابع عشر الميلادي، زار أسكدار الرحَّالة فضل لله بن محب لله المحبي الحموي الدمشقي (ت 1082هـ/1671م)، وكان المحبيّ قد عمل بدمشق في التدريس والقضاء، وفي عام 1051هـ/1641هـ توجّه إلى استانبول واشتغل فيها أيضاً لمدّة نحو عام بالتدريس في مدرسة الأربعين، وقيَّد مشاهداته وانطباعاته وتفاصيل رحلته في كتاب سمّاه: "الرّحلة إلى القُسطنْطينيّة"[2]، ونشر مدمجاً مع رحلته إلى مصر بعنوان: "الرحلتان الرومية والمصرية".

غادر المحبي دمشق بتاريخ 15 شعبان 1051هـ/ 19 تشرين الثاني (نوفمبر) 1641م، وذكر المواضع والمنازل التي مر بها، وصولاً إلى أسكدار التي دخلها يوم 4 شوال 1051هـ/ 6 كانون الثاني (يناير) 1642م، وكانت المرحلة التي قبلها هي بلدة البندك، قال: "ثم سرنا لما برق من الليل نوره، ولاحت من الصباح تباشيره، حتى وصلنا إلى مدينة أسكدار، وقد حصل لنا برؤيتها غاية المسارّ، فحللناها رابع شهر شوال المكرم ضحى، وألقينا عنَّا عصا التسيار، وانشرح القلب من سُكر تعبه وصحا، فقابلني أهلها بصدر رحيب، وبتنا منهم بين تكريم وترحيب.

وهي فسيحة الأرجاء، صحيحة الهواء، مثيرة الهوى، ذات منظر جميل، ونسيم يشفي العليل، ورياض وأزهار،

(1) كبريت: رحلة الشتاء والصيف 187.
(2) المحبي: خلاصة الأثر 3: 277ـ

إلا ثلاث ليال وينصرف لسبيله أو يذهب لأخرى إن شاء ويُطْعَمُ فيها ثلاثاً أيضاً"[1] .

ومن الرّحلات أيضاً رحلةٌ قام بها محمد بن عبد الله الحسيني المعروف بكِبْريت المدنيّ (ت 1070هـ/ 1659م)، كان قد خرج من المدينة المنوَّرة إلى دار الخلافة سنة 1039هـ/ 1630م، في عهد السُّلطان مراد الرابع، وسمّى رحلته: "رحلة الشّتاء والصّيف"، وسلك في سفره طريق البحر من الإسكندرية إلى استانبول، وكانت عودته بطريق البرّ. وكان الحامل له على الرّحلة دافع الفاقة والحاجة دون أن يوضّح مطلبه، وغلب على أسلوبه السجع والاستشهاد بالأشعار وكثرة الاقتباسات الأدبية والتاريخية والفقهية، بينما اقتضب في وصف الأماكن والمواضع التي مر بها.

دخل الشيخ كبريت استانبول في يوم الثلاثاء 22 جمادى الآخرة 1039هـ/ 5 شباط (فبراير) 1630م، ولم تطل إقامته فيها، إذا بقي مقيماً فيها حتى 20 رجب ثم قرَّر العودة إلى الحجاز، بعد أن ذكر خروج صرة الحرمين في يوم 6 رجب 1039هـ/ 18 شباط (فبراير) 1630م[2]، ومر في طريق العودة بمدينة أسكدار، قال على طريقته في الوصف الجامع المقتضب: "فنزلت الخليج السكندري، حتى أتيت على أسكدار، وهي بلدة عظيمة المقدار، بها الجوامع الجامعة، والمدارس الساطعة، والمباني المشيدة، والأسواق المتعددة، وعرض هذا الخليج مقدّر بستة أميال،

(1) التمكروتي: النفحة المسكية 121.
(2) كبريت: رحلة الشتاء والصيف 176.

استانبول في 16 محرّم 998هـ/ 24 تشرين الثاني (نوفمبر) 1589م، فأقام بها نحو ثمانية أشهر، أدّى خلالها مهمته التي جاء من أجلها[1].

وتوسّع التَّمَكرُوتيّ في الحديث عن استانبول وجوارها[2]، فتحدّث عن مقابلته للسُّلطان وحاشيته، ووصف خطط المدينة ومساجدها وحياة سكّانها، وتعرّض للحياة العلميّة فيها، وما شاهده من انتعاشٍ للعلوم، وما تجمّع فيها من مجموعات كبيرة من المخطوطات التي وصلت من جميع الولايات العثمانيّة.

وأشار التمكرُوتي لمدينة أسكدار عرضاً، وقيدها: سكدار، بإسقاط الألف في أولها، قال: "وبقبلة هذه المدينة (أي استانبول) موضع آخر يقال له سكدار؛ فيه ديار ومساكن ومساجد ورياض ومنتزهات للسلطان وغيره، والبحر بينها وبين المدينة، ويقولون للروض بلسانهم بخشة"[3].

وذكر التمكروتي عقب هذا الكلام مباشرة ما لاحظه من اهتمام أهل المدينة بالعلم وطلابه، ولا ندري إن كان يقصد أسكدار أم استانبول؟ قال: "وفي هذه المدينة كهيئة المدارس والزوايا يقولون لها بلغتهم: التكية للواحدة، يبنون فيها بيوتاً لطلبة العلم والغرباء، يطعمون فيها الطعام على الدوام ليلاً ونهاراً، لكن الغريب الذي هو ابن السبيل ليس بطالب علم لا يبيتونه

(1) الرواضية: الرحلة إلى القسطنطينية 883.
(2) التممجروتي: النفحة المسكية 108 ـ 129.
(3) التمكروتي: النفحة المسكية 121.

وعادت الحملة العسكرية وكان وصول السلطان سليمان إلى أسكدار في شهر رجب 942هـ/ كانون الأول (ديسمبر) 1535م، قال: "وفي اليوم الثالث من رجب من السنة المذكورة وصل أسكدار، ونزل فيها، وقد حضر هناك ضمن مراسيم الاستقبال رئيس رؤساء موظفي الأعشار أمام حشد كامل من أرباب الطبول وحاملي الأعلام والرايات وأصحاب الخيل والحشم، بينما أُعِدَّ عدد مهيب من المراكب المائية من ذوات الأطراف الحديدية في موكب حافل، وفي صباح جميل يبشر بالنجاح وعند السحر صعد جلالته على ظهر سفينة ضخمة انطلقت به بقوة الماء وحركة الرياح..."[1].

وفي أواخر القرن العاشر الهجري/ السادس عشر الميلادي، زار استانبول السفير أبو الحسن علي بن محمد التَّمَكْرُوتيّ [التَّمَجْرُوتيّ] (ت 1003هـ/ 1594م)، في مهمة دبلوماسية قام بها سنة 998هـ/ 1000م، وقيد تفاصيل رحلته في كتاب سماه: "النَّفْحة المسكيّة في السِّفارة التركيّة"، ذلك أن الشّريف أحمد المنصور الذهبي السَّعْديّ (حكم 986 ـ 1012هـ/ 1578 ـ 1603م) وصلَ عرش المَغْرب بمعاونةِ الأتراك، ووطّدَ علاقاتٍ دبلوماسيّة واسعةَ النطاقِ معهم، حتى أخذت السّفارات بين الجانبين شكلاً منتظماً. وكانت إحدى هذه السّفارات، السّفارة التي بَعَثَ بها المنصور إلى السُّلطان مراد الثالث سنة 998هـ/ 1000هـ وعلى رأسها التَّمَكْرُوتيّ مصحوباً بهدية للخليفة العثمانيّ، ومرفقاً بأحد كتّاب الدولة، هو الشّاعر محمد بن علي الفِشْتَاليّ (ت 1021هـ/ 1612م). وكان وصوله إلى

(1) رحلة مطراقي زاده 156.

ازدحمت في الخليج بانتظار وصول السلطان سليمان واستعداداً لإشارة الإقلاع وتحرك الحملة من استانبول، ثم قال: "وبموجب مشيئة خالق البشر، وبمقتضى صاحب القضاء والقدر، وقف رئيسُ الملّاحين في مقدّمة قافلة الانتصار التي أخذت سبيلها في المرور مجتازة كليد (مضيق) البحر في العبور حتى وصلت إلى المنزل المعهود، والمحل المشهود على ضفة أسكودار، وألقت مراسيها تنفيذاً لأمر صادر يقضي بالمكوث يومين كاملين لأجل الاستراحة، وكان منظراً مهيباً ورائعاً حقاً حين انتشر الجند في العراء، وخفقت راياتهم في السماء باعثة البهجة في النفوس.

ومع بزوغ الفجر الصادق ... فإذا بصاحب الجلالة والجلادة، والملك المحظوظ في ديار السعادة، وقد وضع قدم العز على الركاب الشبيه بالهلال بعزم فتح الأمصار ...، وسار أمامه في المقدمة صاحب السعادة الأمير كراي ... وكذلك الوزراء الفخام والأمراء المعروفون وأعيان الدولة ووجهاؤها وأركان السلطنة الرصينة الخالدة، والضباط والجند وكتائب الخيالة الذين ملؤوا الصحاري كالسيول الجارفة بجيادهم الجارية، إضافة إلى أرهاط الخدم والحشم ... وبعون من لله الملك المنان، تم التوجه نحو التخوم اليونانية، وإلى زهرة مملكة قره مان ... وعليه فسيتم شرح وتفصيل المنازل والمراحل الكائنة ما بين ضاحية أكسودر (كذا ؟) المقابلة لمدينة استانبول.."[1].

(1) رحلة مطراقي زاده 44 ـ 46.

مروراً بديار بكر وحلب إلى عاصمة الدولة العثمانية، وصنع مطراقي زاده رسوماً وتصاوير لأغلب المحطات التي مر بها، وما فيها من قلاع ومواضع، وهي رسوم على مستوى بالغ من الإتقان والدقة[1].

والرحَّالة مطراقي زاده (ت بعد 958هـ/ 1551م) مؤرخ أصله من البوسنة التي كانت جزءاً من الدولة العثمانية، تقدَّم في الوظائف العسكرية حتى رافق أغلب الحملات العسكرية التي وقعت، ومنها هذه الحملة التي قيَّد تفاصيلها ووقائعها باللغة العثمانية وتُرجمت عنها إلى العربية.

خرجت الحملة من استانبول في 27 ذي القعدة 940هـ/ 10 حزيران (يونيو) 1534م، وابتدأ كلامه بالقول: "قد صدر الأمر بنصب الخيمة السلطانية في العراء لكي تتشرّف بها البراري والصحاري، وتزدهر بها الوديان والجبال، وبموجب الأمر العالي والحكم المتعالي، فالخيمة ذات الغرَّة قد جرى نقلها بتاريخ السابع والعشرين لشهر ذي القعدة من السنة المذكورة [10 حزيران (يونيو) 1534م] إلى قضاء أوسكودار، ونُصبت عند مروجها الخضراء، وهي تماثل الفُلْك في الهيبة والجلال"[2].

واستطرد الرحَّالة في وصف الترتيبات التي أقيمت تهيئةً لانطلاق الحملة، وقدّم وصفاً للمراكب الحربية التي

---

(1) نشرت الصور والرسوم في ملحق آخر الرحلة، ولم يحدد المحقق مكانها أو موضعها من النص، ودون التعليق عليها، ولم أجد من بينها ما يقرب لأن يكون رسماً لأسكدار، سوى الصورة الثالثة التي يظهر فيها ما أظنه خليج البسفور، وفي طرفه رسم لقلعة في البحر، أعتقد أنها "قلعة الفتاة".

(2) رحلة مطراقي زاده 42.

جاءَ من أجلها الغزي، وبقي على الحالِ الذي تقدّم، من حضورِ مجالسِ العلم وملازمةِ العلماء حتى تاريخ 12 محرّم 937هـ/ 5 أيلول (سبتمبر) 1530م عندما فشا الطاعونُ وانتشر؛ فاضْطُرَّ إلى المغادرةِ إلى مدينة أزنكمود (أزميد)، التي وصفت له بطيب الهواء، وقلّة الوباء، وعذوبة الماء. فبقي فيها حتى 10 ربيع الأول 937هـ/ 31 تشرين الأول (أكتوبر) 1530م، ليعودَ ثانية إلى استانبول مروراً بأسكدار، فوجد استانبول وقد فعل الطاعونُ فيها فعلته في شهر صفر، ومات فيه خلقٌ كثير، منهم مَنْ كان بينه وبين المؤلف صحبةٌ ومجالسة.

وبعد أن تحقّق طلبه الذي قدم من أجله، وانقضت أشغاله، شرع في تهيئة أمر الرجوع إلى الشام، وودَّع أصحابه، وركب السفينة (المعدية) إلى مدينة أسكدار، قال: "فوصلنا إلى مرساة بلدة أُسْكُودار، ونزلنا في عمارة داخل البلد، وأقمنا بها إلى وقت صلاة الجمعة من الغد، فصلينا الجمعة بتلك البقعة، ثم أسرعنا إلى التحميل مبادرين، وبادرنا إلى الرحيل مسرعين..."[1].

وقريباً من زمن رحلة الغزي كانت رحلة نصوح أفندي السلاحي بن عبد الله قرة كوز المعروف بمُطراقي زاده في سنة 940هـ/ 1534م، وهي رحلة رافق فيها الحملة العسكرية الكبرى التي قادها السلطان سليمان القانوني بنفسه لفتح العراق من يد الصفويين، فذكر المنازل والطرق التي مرت فيها الحملة ابتداءاً من استانبول وصولاً إلى تبريز وهمذان وبغداد والنجف ثم العودة

(1) الغزي: المطالع البدرية 284.

استانبول بالقول: "فلما ارتقينا من ذروتها أعلاها، قلنا لأصحابنا اركبوا فِيهَا بسمِ للّهِ مَجْراها ومُرْسَاها [1]، ثم أُرخي شراعها، ورُفعت مرساها، وسارت بنا في ذلك البحر العُبَاب، تحسبها جامدة وهي تمر مرّ السحاب.

ولم نزل نسير ونحن جلوس، وهي تتبختر بنا تبختر العروس، وتجول بنا خلال ذلك البحر وتجوس، تارة بإبطاءٍ وطوراً بإسراع، وحيناً بمجاديف وآونة بأشراع، وذلك البحر قد راق نعتاً، ورقّ وصفاً، والأمواج به تعطف صفاً وتنقصف قصفاً، وتأتي خاضعة إلى البرّ فتُقبّل منه كفاً، وتتيه آونة فتنعطف عنه عطفاً، وتثنى عن الإلمام به عطفاً، وتستحي تارة فتبدي له تملقاً ولطفاً، إلى أن أرسينا بمرسى قُسطنطينيّة العُظْمى" [2].

وأفرد الغزي مساحة واسعة من رحلته للحديث عن مشاهداته في استانبول واجتماعه برجال الحكم والعلم بها، وما جرى بينهم من محاورات وتبادل للأشعار. وتماشياً مع نمطِ الرحلةِ التقليدي، فقد أوْلى المؤلفُ المسائلَ العلمية والفقهية، والمحاورات مع العلماء اهتماماً كبيراً، فقيّدَ في رحلته أسماءَ مَن التقاهم من العلماء وأربابِ الدولة، وما جرى بينهم من مذاكرة ومحاورة، وكان لمجالسِ العلمِ وتراجمِ العلماء نصيبٌ وافرٌ في نصّ الكتاب.

وبسبب انشغالِ الدولةِ بحفلِ ختانِ أولادِ السلطان سليمان الأول الذي استمر لنحو شهر، وتعطّلِ الديوان، ثم سفر السلطان إلى مدينة بورصا، تأخرَ قضاءُ الحاجةِ التي

(1) سورة هود، الآية 41.
(2) الغزي: المطالع البدرية 119 ـ 120.

984هـ/ 1577م) وكان خروجه من دمشق بتاريخ 18 رمضان 936هـ/ 15 أيار (مايو) 1530م، متوجّهاً نحو استانبول للشكوى بسبب عزله من وظيفة تدريس كان يتولاها، وقيد بأسلوب يعتمد على السجع والمحسنات البديعية تفاصيل رحلته هذه، وقدّم وصفاً للمنازل والمواضع التي مر بها وسمّى رحلته: "المطالع البدريّة في المنازل الرُّوْميّة".

كان وصول الغزي إلى مدينة أسكدار يوم الأحد [20 شوال 936هـ/ 16 حزيران (يونيو) 1530م]، ووصف المدينة بقوله: "وأُسْكُودَار بلدة لطيفة، حسنة ظريفة، فسيحة الأرجاء، صحيحة الهواء، ضوؤها صقيل، ومجتلاها جميل، ونسيمها أرج النشر عليل، يمتد أمامها بسيط أنضر، وبساط أخضر، قد أجرى لله فيه مذانب الماء تسقيه، وتحتف بها بساتين ملتفّة الأشجار يانعة الثمار، والبحر الأعظم القُسطنطينيّ ينساب بين يديها، وينعطف عليها، ويحنو إليها، ويعنو خاضعاً لديها. وبها مساجد وضيّة، وعمارات فضيّة، وأسْواق حسنة، وخانات مستحسنة، ومنها يُركب في المُعدّية إلى المدينة العظمى القُسطَنطينيّة.

واستخرتُ لله تعالى في الإقامة بها بقية اليوم، وهو يوم الأحد ثم من تلك الليلة إلى الغد، فنزلت بمن معي بعمارة هناك على الساحل، وأرحنا الأبدان والرواحل، فتلقّانا خادمها بالتأهيل والترحيب، وأنزلنا في مكان بها متّسع رحيب"[1].

وفي عصر يوم الاثنين مستهل شهر ذي القعدة 936هـ/ 26 حزيران (يونيو) 1530م ركب الشيخ الغزي المعدية لعبور الخليج نحو الجانب الغربي منه، ووصف ركوبه نحو

(1) الغزي: المطالع البدرية 118.

ذلك[1]، وتجري مراسيم نقل الصرة من الجانب الغربي من استانبول إلى أسكدار بمظاهر احتفالية وموكب مهيب يجتمع إليه كبار رجال الدولة وأعيانها، ويزدحم الناس في الطرقات لمشاهدته ووداع الركب، وبعد إتمام الترتيبات الخاصة بانطلاق محمل الصرة ينطلق الموكب من أسكدار على الطريق البري نحو بلاد الشام ثم الحجاز[2].

وكان محمد بن علي الرُّوميّ الحنفيّ البروسويّ، الشهير بابن سباهي زاده (ت 997هـ/ 1588م) قد اعتنى بترتيب كتاب تقويم البلدان لأبي الفداء، وزاد عليه ما وجده في بعض المصادر، وتوسَّع ابن سباهي زاده في الكلام على استانبول، وذكر أسكدار فقال: "وقبالة القُسْطنطيْنية من البر الآخر الشَّرقيّ قصبة يُقال لها أُسْكُدَار وهي فرضة القُسْطنطينية من البرّ الشَّرقيّ، وهي أيضاً عامرة آهلة وبها جوامع ومساجد"[3].

ونصُّ ابن سباهي زاده، على اقتضابه، هو أول ذكر في المصادر الجغرافية التي وضعها المسلمون.

وأقدم الرحلات العربية التي أوردت ذكر أسكدار كانت رحلة الشيخ بدر الدين محمد بن محمد الغزي (ت

---

(1) المحمل الشريف 26.

(2) اتُّبع في نقل الصرة السلطانية من استانبول إلى الحرمين ثلاثة طرق: الطريق البري (وهي أكثرها استخداماً)، ثم الطريق البحري وقد استُخدم منذ سنة 1281هـ/ 1864م حيث يجري إخراج الصرة من القصر السلطاني وتنقل بالسفينة إلى مرفأ بشكطاش ثم إلى أسكدار ومنها إلى بيروت ثم تتابع السير على الطريق البري، أما الطريق الثالث: فكان بالقطار عبر الخط الحديدي الحجازي في زمن السلطان عبد الحميد الثاني. انظر: رحلة سويلة مز أوغلي 87، ومقدمة محقق الرحلة الأستاذ فاضل بيات 78 ـ 79.

(3) ابن سباهي زاده: أوضح المسالك 516.

ولا يعني تجاهل المصادر العربية المبكرة حتى القرن العاشر الهجري لذكر أسكدار عدم معرفتهم بها، بل ربما غطّى عليها ضخامة استانبول وجلالة قدرها، فتجاوزوا عن ذكر نواحيها.

ولا شك أن لأسكدار ذكر مستفيض في الأدبيات العثمانية، غير أنني اقتصرت في تتبع ذلك على ما وجدته مترجماً منها إلى العربية دون سواها.

ومنذ القرن العاشر الهجري/ السّادس عشر الميلادي بدأ ذكر أسكدار يتردّد في المصادر العربية، خاصة كُتُب الرحلات، إذ نشطت الرّحلات باتجاه القُسْطنطينيّة (أو استانبول) بوصفها عاصمة الخلافة، وشَهدَ هذا القرن نشاطاً زائداً في إقامة العلاقات السياسيّة والدبلوماسيّة بين ولايات المشرق والمَغْرب من جهة والدولة العثمانيّة من جهةٍ أخرى، وهي التي أصبحت قطباً رئيسياً في العلاقة مع العَالَم الإسلامي بأقطاره (ولاياته) المختلفة[1].

وإضافة إلى ما تركه الرحَّالة العرب والمسلمين عن مدينة أسكدار، مما سيأتي استعراضه، فقد ارتبطت هذه المدينة في أذهان المسلمين لكونها الموضع الذي كانت تنطلق منه الصرة السلطانية المرسلة إلى الحرمين الشريفين (مكة والمدينة)، وهو تقليد كان السلاطين العثمانيون يحرصون على إرساله في كل عام دون انقطاع أثناء موسم الحج، يتضمّن إرسال المبالغ النقدية الكبيرة والمرتبات العظيمة والحبوب والهدايا والاحتياجات الأخرى لتُنفق في الحرمين الشريفين وعلى الأشراف والسادات والمجاورين وموظفي الحرمين وغير

(1) الرواضية: الرحلة إلى القسطنطينية 882.

بالمدرسة الأتابكية[1]، وسمّى رحلته هذه: "زبدة الآثار، فيما وقع لجامعه في الإقامة والأسْفار"، وهي رحلة تتضمّن وصفاً مفصّلاً لحياة الرحّالة اليومية، أقرب في صياغتها إلى اليوميات. وكان خروجه من حَلَب بتاريخ 23 شوال 975هـ/ 20 نيسان (إبريل) 1568م[2]، وتغيّب عنها في وجهته إلى 13 محرّم عام 976هـ/ 27 حزيران (يونيو) 1568م.

لم تكن أسكدار في طريق سكيكر نحو استانبول، فبعد مغادرته أزنيك يوم السبت 25 ذو القعدة 975هـ/ 21 أيار (مايو) 1568م، عبر أربعين مخاضة لنهر واحد، وصل بعدها إلى موضع سماه "القوق"، وهناك انقسم الركب فمنهم من عبر خليج الديل (جنوب أسكدار على مسيرة ثلاثة أيام)، وأما سكيكر فإنه غادر من القوق في مركب أوصله إلى استانبول[3].

والنسخة الوحيدة التي وصلتنا من رحلة سكيكر[4] مبتورة الآخر، تقف في ثنايا تخميس الرحَّالة للقصيدة الميمية المشهورة لشيخ الإسلام ومفتي استانبول أبي السعود أفندي العمادي (ت 982هـ/ 1574م)، وبالتالي لا تتوفّر لدينا معلومات عن الطريق التي سلكها المؤلف في عودته إلى الشام، وهل تعرَّض لذكر أسكدار أم تجاوز عنها.

---

(1) سكيكر: زبدة الآثار، الورقة 31 ب.
(2) سكيكر: زبدة الآثار (مخطوط) الورقة 32 أ.
(3) سكيكر: زبدة الآثار (مخطوط) الورقة 45 أ.
(4) لا توجد منه سوى نسخة مخطوطة واحدة بخطّ مؤلِّفها، محفوظة في معهد الدراسات الشرقية/ بطرسبورغ.

أغفل ذكرها أيضاً بعض الرحَّالة العرب والمسلمين ممن زار استانبول قبل أن يفتحها السلطان محمد الفاتح سنة 857هـ/ 1453م، حيث زار استانبول الرحَّالة ابن بطوطة سنة 735هـ/ 1334م، قادماً من منطقة الشمال الشرقي للبلقان، وقدَّم وصفاً لها ولمعالمها، ولعله لم يعبر الخليج فينظر مدينة أسكدار[1]، كما لم يذكر أسكدار الحاج عبد الله بن الصباح الأندلسي، الذي زار استانبول في النصف الثاني من القرن الثامن الهجري، وكان قد خرج من الأندلس لآداء فريضة الحجّ متوجِّهاً إلى المغرب فمرَّ بمدن الشمال الإفريقي وصولاً إلى الإسكندرية والقاهرة، ومنها خرج مع ركب الحاج على الطريق البريّ التي تلتقي مع طريق ركب حجاج الشام، وعاد من الحجاز لزيارة بيت المقدس فجاور فيه مدة أربع سنوات، ارتحل بعدها إلى دمشق ومنها إلى ديار بكر ثم إلى بلاد الأتراك العثمانيين فأمضى فيها نحو أربع سنوات مقيماً بمدينة بورصا، وفي أثناء إقامته تلك زار استانبول التي كانت خاضعة للحكم البيزنطي وأمضى فيها مدة خمسة عشر يوماً، واستطاع أن يدخل كنيسة آيا صوفيا، وقدم وصفاً سريعاً للمدينة[2].

كما لم يرد لمدينة أُسكدار ذكر في رحلة محمد بن أحمد بن محمد بن جمال الدين سُكَيكر الدمشقيّ (ت 987هـ/ 1579م)، وكان قد ارتحل إلى استانبول بهدف رفع الشكوى عن عزله من وظيفتين: إمامة مسجد العادلية، والتدريس

212، ابن الوردي: خريدة العجائب 80، الحميري: الروض المعطار 481 ـ 483.

(1) انظر: رحلة ابن بطوطة: تحفة النظار 2: 242 ـ 258.

(2) ابن الصباح: أنساب الأخبار وتذكرة الأخيار 206 ـ 210.

أُسكدار "الرئة اليُسرى لاستانبول" في نصوص الجَغرافيّين والرحَّالة العرب والمسلمين

الدكتور المهدي عيد الرواضية*

تتضمّن هذه الورقة رَصْد ما ورد في كُتُب الجَغرافية والرحلات حول مدينة أسكدار، وإيراد نصوص الرحَّالة وانطباعاتهم عنها، أوردتُ كلامهم بنصه لاعتماد أغلبهم في وصف الأماكن والمواضع على المحسنات البديعية، خاصةً السجع والتشبيه والجناس وما يشابه ذلك، وهذه المحسنات تجعل النثر أشبه بالشعر، وتفسيره يحتمل وجوهاً عديدة، فاقتضى معه إثبات النصوص على هيئتها.

وكان قد زار أسكدار عددٌ من الرحَّالة العرب والمسلمين، من المشارقة والمغاربة، خاصة في القرنين العاشر والحادي عشر الهجريين وما بعدهما، بينما أغفلت كتب الجغرافية العربية ذكر مدينة أسكدار حتى القرن العاشر الهجري، وانصرفت جهودهم إلى التعريف المستفيض بمدينة القسطنطينية (استانبول)[1]، مثلما

---

* مساعد المدير العام لمؤسسة آل البيت الملكية للفكر الإسلامي/ الأردن.

(1) انظر حول ذكر مدينة استانبول (القسطنطينية) في كتب الجغرافية العربية عند: ابن خرداذبه: المسالك والممالك 102-110، ابن رسته: الأعلاق النفيسة 119-، ابن الفقيه: كتاب البلدان 145 ـ 149، ابن حوقل: صورة الأرض 194 ـ 202، ابن القاص: دلائل القبلة 279 ـ 286، المسعودي: التنبيه والإشراف 138 ـ 142، البكري: معجم ما استعجم 2: 1074، الشريف الإدريسي: نزهة المشتاق 2: 796 ـ 797، 801- 802، ابن سعيد المغربي: كتاب الجغرافيا 184، ياقوت الحموي: معجم البلدان 4: 347- 348، القزويني: آثار البلاد 603- 606، أبو الفداء: تقويم البلدان

Osmanlı'ya Sevdanın Adı: Bir Kadın ve Bir Şehir (Münevver Ayaşlı'nın Üsküdar'ı)

DOÇ. DR. BEDİA KOÇAKOĞLU
Akdeniz Üniversitesi

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının roman ve hatıra türlerinde Osmanlı'nın son zamanlarını, eski İstanbul'u ve tarihe adını yazdıran pek çok kıymetli şahsiyeti yaşatan Münevver Ayaşlı, 1906 yılında Selanik'te doğmuştur. Osmanlı ordusunda yüksek rütbeli bir subay olan Cafer Tayyar Bey'le Hayriye Şerife Hanım'ın üç çocuğundan sonuncusu olan Ayaşlı, babasının görevleri sebebiyle küçük yaşta birçok şehri dolaşmıştır.

Babasının 1914 yılında reji başmüdürü olarak Halep'e tayin olmasıyla oraya yerleşen Ayaşlı, ilköğrenimine burada bulunan bir Protestan Alman mektebinde başlar. Bu öğrenimi esnasında Batılı bir eğitimin yanında Hristiyan din dersleri de alır. 1916'da Beyrut'a tayin olan Cafer Tayyar Bey, Münevver'i yine Alman mektebine gönderir. Bu esnada Cemal Paşa'nın uygulamak istediği Türkçü politika doğrultusunda Halide Edip Adıvar başta olmak üzere bir grup öğretmen bölgeye getirilerek terk edilmiş bir Fransız okulunda eğitime başlar.

Cemal Paşa'nın Cafer Tayyar Bey'e emrivakileri üzerine Münevver eğitimine bu okulda devam eder. Beyrut'un İtilaf devletlerince işgalinin ardından ailecek İstanbul'a dönerler.

1919 yılında yarım kalan okul hayatına İstanbul'da Alman Lange Bey'den piyano, Melahat Hanım'dan ise Türkçe dersleri alarak devam eden Ayaşlı, daha iyi

Foto: Çetin Karabulut

Münevver Hanım'ın evlilik cüzdanı

bir eğitim almak için Stuttgart'da bulunan ağabeyi Mehmet Ali'nin yanına annesiyle birlikte gider. Burada bir süre konservatuar eğitimi aldıktan sonra ailenin ekonomik durumunun kötüye gitmesi sebebiyle tekrar İstanbul'a döner.[1]

Ayaşlı, ilerleyen yıllarda (1951-1954), eğitim derecesini yükseltme kararı alarak yükseköğrenimine Paris'te College de France ile Şark Dilleri Mektebi'ne devam etti. Burada Fransızca ile birlikte Arapça ve Farsça öğrendi; ayrıca tanınmış şarkiyatçı Louis Massignon ile Henri Masse'in İslâm tasavvufu derslerini takip etti.[2]

1927 yılında Ankara'ya taşınan ve maddi sıkıntılar içinde olan ailesine yük olmak istemeyen Münevver, "AEG" Alman Elektrik Şirketi'nde çalışmaya başlar. Çalışkan, kıymetli bir eleman olan Münevver, istenen biri olmanın huzurunu duyar. Genç kadının çalışma hayatına başlaması ailesinin içinde bulunduğu maddi sıkıntıları gidermeye yetmez. Bu sebeple Ayaşlı, 1930 yılında Tanzimat devrinin ünlü devlet adamlarından olan Sadullah Paşa'nın, Samsun mebusu oğlu Nusret Sadullah ile İs-

1 İnci Enginün, "Ayaşlı, Münevver", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.1, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 238. Hatice Yıldız, *Münevver Ayaşlı Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Konya 2009, s. 17-21.

2 Abdullah Uçman, "Ayaşlı, Münevver", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 80.

tanbul'da evlenir. 1944'te eşinin vefatına kadar iş hayatından uzak duran Münevver Ayaşlı, yaklaşık dört sene Yardımsevenler Cemiyeti'nin idari yöneticiliğini yürütür. Bu çalışma sürecinden sonra yazar, eşi Nusret Ayaşlı'dan kendisine bağlanan emekli maaşı ile geçinmekte zorluk çekince, çareyi yalıyı kiraya vermekte bulur. 1947 yılında bir İngiliz diplomata yalısını kiralayan Ayaşlı, aynı semtte bir köşke yerleşir.[3]

1947'de gazeteciliğe başlayan yazar, birkaç hanım arkadaşıyla beraber *Kadın Gazetesi*'ni çıkarır. Kısa bir süre sonra bu ortaklıktan ayrılan Ayaşlı, daha sonraları Milliyet, Yeni İstanbul, Bâbıâlî'de Sabah, Türkiye, Yeni Asya gibi gazetelerde günlük, siyasi ve hatıra içerikli yazılar yazmaya başlar. Bunun yanı sıra Türk Edebiyatı, Şadırvan, Boğaziçi, Kubbealtı Akademi, Hayat, Tarih ve Medeniyet gibi dergi ve mecmualarda da yazılarını yayımlamıştır.Yazın hayatı sadece köşe yazılarıyla sınırlı kalmayan Münevver Ayaşlı, Türk edebiyatına hatıra, deneme, hikâye ve roman türlerinde kıymetli eserler kazandırmıştır. Hatıra kitapları genellikle gazete ve dergilerdeki yazılarını ihtiva etmektedir: *Başvekilimizi Tanıdım* (1968), İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim (1973), *Dersaâdet* (1975), *Hatırlayabildiklerim: Avrupa-i Osmanî Rumeli ve Muhteşem İstanbul* (1990), *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru-Hatırlayabildiklerim-II. Kitap* (1991), *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru 30 Yıl-Hatırlayabildiklerim-III. Kitap* (1994).

Yazarın, *Pertev Bey'in Üç Kızı* (1968), *Pertev Bey'in İki Kızı* (1969), *Pertev Bey'in Torunları* (1976) adlarında nehir-roman türünde kaleme aldığı üç romanı bulunmaktadır. Bu üçlemenin dışında sanatçının *Vaniköyünde Fazıl Paşa Yalısı* (1987) adlı bir romanı daha vardır. Bununla beraber 1986 yılında *Boğaziçi* dergisinde yayımlanan *Erken Sönen Işıklar* ve yine aynı yılın Mayıs ayında *Türk Edebiyatı* dergisinde yayımlanan *Muharrir Hasan Fehmi Bey* adlı iki hikâye kaleme almıştır. Yazarın deneme türündeki eserleri ise şunlardır: *Edep Yâ Hû* (1984), *Haminne'nin Suret Aynası* (2009). Bu edebî türlerin yanı sıra bir de tarih denemesi niteliğinde olan ve Osmanlı Devleti'nin son yüz yılını anlatan *19. Asır-Teşrini Sani ve Ötesi-Kıbrıs ve Fetvası* (1971) da dikkate değer çalışmalarındadır.

Münevver Ayaşlı, gerek kaleme aldığı eserler gerekse kültür hayatına yaptığı katkılar için çeşitli kuruluşlar tarafından farklı zamanlarda ödüllendirilmiştir: "Bunlar arasında en önde geleni Türkiye Yazarlar Birliği'nin 1984 yılında verdiği ve Ayaşlı'nın Fevziye Abdullah Tansel'le paylaştığı 'Üstün Hizmet' ödülüdür. Bunun yanı sıra yazar, 1991 yılında Türkiye Milli Kültür Vakfı'ndan ve yine çeşitli tarihlerde Türk Edebiyatı Vakfı tarafından verilen hizmet ödülleriyle taltif edilmiştir."

3 Hatice Yıldız, *a.g.e.,* s. 24-25.

20 Ağustos 1999'da vefat eden Münevver Ayaşlı'nın kabri Rumelihisarı'nda Âşiyan Mezarlığı'ndaki aile kabristanında eşinin yanındadır.[4]

Türk edebiyatına daha çok hatıralarındaki Osmanlı imajı ile damga vuran sanatçının anılarında Üsküdar, oldukça önemli bir yere sahiptir. Mekân ve edebiyat bağlamında gerek dönemin sanatsal ruhunu, gerekse şehrin sosyal ve tarihsel atmosferini anlatan Ayaşlı metinleri, bu açıdan dikkate değerdir. Aşağıda Münevver Ayaşlı'nın Üsküdar'ı çeşitli alt başlıklar çerçevesinde irdelenecektir:

1. Şahsi Hayatına Dair Anılarıyla Üsküdar

Münevver Ayaşlı'nın Üsküdar'la ilk tanışması küçük yaşlardadır. Aile gezmek için İstanbul'a geldiklerinde amcaları Şevket ve Mazlum Bagana'nın İcadiye Caddesi'nden Delikoç Sokağı'na bakıldığında tepede göze ilk çarpan evinde kalırlar.

Bu aileye mensup üç erkek kardeşten biri Ayaşlı'nın babası, biri bir süre Kuzguncuk muhtarlığı da yapan Mazlum Bagana diğeri ise Şevket Bagana'dır. Ancak bu semt Ayaşlı'nın annesinin hoşuna gitmeyecektir. Kuzguncuk'un rüzgârlı havası ve akrabalarla kalmak hanımefendiyi rahatsız edince aile, kısa süreli ziyaretlerinde kalmak üzere akrabaları hassa müşiri Rauf Paşa'nın oğlu Abdülrauf Bey'in Beylerbeyi'ndeki malikânesini tercih edecektir

Kısa süreli kalınan bu köşkle birlikte Ayaşlı'nın anılarının arasında en dikkat çeken evlerden biri de annesinin yıllar evvel yaşadığı Ali Rıza Paşa konağıdır. Az bir süre haremağası da bulunan bu yer, Mora'da bir dava kazanmak uğruna satılır ve ardından yıktırılır. Bu olayla beraber Üsküdar'da yıkılan, yanan ya da bakımsızlıktan çöken konakları, yalıları ve köşkleri uzun uzun satırlarına düşüren yazar,Ali Rıza Paşa konağının akıbetini şöyle anlatır:

"Daha içinde otururlarken yıkıcılar konağı yıkmaya başlamışlar. Konak yıkıldıkça inlermiş, çocuklar çok korkarlar, birbirlerine sokulurlarmış. Konakta bir de Arap bacı varmış. Evin yıkılırken gıcırdadığını duyar ve çocuklara 'Duyuyor musunuz? Konak ağlıyor, inliyor. Dünyada yıkanın mekânı olmayacak, evi olmayacak.' dermiş. Hakikaten Üsküdar'daki bu güzelim konağı çatır çatır yıktıktan sonra sahiplerinin hiç evi olmamış. Ne anneannemin, ne teyzemin ne de annemin."[5]

---

4 Hatice Yıldız, a.g.e., s. 25-41.

5 Münevver Ayaşlı, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s. 108.

Yıllar sonra aile Beyrut'tan döndüklerinde Ayaşlı'nın annesi Beylerbeyi ile Çengelköy arasındaki bir konağı tercih edecektir. Ferit Bey köşkü olarak bilinen bu ev, caddeden dağa kadar büyük bir koru içindedir, her taraf mor salkımlar ve güllerle doludur. Yazar burada o dönem İstanbul'da bulunan ve sadece zengin çocuklarına ders veren iki piyano hocasından biri Alman Lange Bey'den ders alır. Dönemin önemli simalarının (Refik Halit Karay, Sedat Simavi) konuk edildiği bu ev, Yahya Kemal'in onulmaz aşkı, Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım'a da komşudur. Hatta bir gün Münevver, annesi ve Celile Hanım Yahudi Ester'in teşvikiyle Kuzguncuk Çarşı Hamamına giderler. Hamamda saç yıkamasını bilmeyen Ester Münevver'in saçını keçe gibi yapar. Saçın kesilmesi lazımdır. Ancak o dönem tek kadın kuaförü Beyoğlu'ndadır ve çok pahalıdır. Bunun üzerine aynı zamanda ressam olan Celile Hanım Münevver'in saçının bir kuaför titizliğiyle keser. [6]

Küçük Münevver her zaman annesi gibi şık giyinir. O dönem Beyoğlu'nun en meşhur dükkânı olan "Pazar des Bebe"den alınan elbiseler ve her kıyafete uygun farklı şapkalarla Üsküdar sokaklarında dolaşan küçük çocuk için bir anı oldukça değerlidir. Şehrin ve şehir insanının o zamanki Müslümanlık algısını ve duyarlılığını göstermesi açısından Ayaşlı'nın bu hatırası önemlidir:

"Bir gün yine annemle beraber sokağa çıkmıştık, başımda şapka vardı. Hanımlar annemi ayıplıyorlardı. 'Hanım, hanım, kızına niye şapka giydiriyorsun? Görmüyor musun, gavurlar bizi kıyım kıyım kesiyor, kan gövdeyi götürüyor.' diyorlar ve bana dönüp 'Giyme kızım şapka, giyme kızım şapka. Annen giydirse de sen giyme.' diyorlardı. Ben de teatral bir eda ile başımdaki beyaz keten şapkayı çıkardım ve yere attım. Hanımların hepsi birden bana alkış tuttular ve 'Aferin Türk kızı, aferin Müslüman kızı' dediler."[7]

Bu renkli anılarla dolu konak bir süre sonra aileyi korkutmaya başlar. Mütareke senelerinde İstanbul hiç de emniyetli değildir. Rum eşkıyaları, asker kaçakları köşkün korusuna kadar inmiştir. Bunun üzerine evin hanımı baba Tayyar Bey'e baskı yapmaya başlar. " 'Bey, korkuyorum. Karşıda, Şişli'de bir apartman tutalım, oraya taşınalım.' Veyahut 'Münevver'i ve beni Almanya'ya Mehmet Ali'nin yanına gönder."[8] Nihayetinde aile bir süreliğine yani paraları bitene kadar Almanya'ya gider. Bundan sonra hep sığıntı bir hayat sürecek anne baba için burası en son yuvadır adeta.

---

6 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s. 71-81, 110.

7 Münevver Ayaşlı, a.g.e., s. 128.

8 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 82.

Almanya macerasının ardından ailenin Ankara'ya taşındığı evrede ekonomik çıkmaz artınca Münevver Ayaşlı kendinden yaşça bir hayli büyük olan Tanzimat dönemi aydınlarından Sadullah Paşa'nın oğlu ile evlenir. Ankara'da bir süre ikamet ettikten sonra çift hemen Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısına taşınır. Ayaşlı'nın "İçinde su yoktu, elektrik yoktu. 21 tane bir gözü sarı, bir gözü mavi Ankara kedisi vardı. Adamsızlıktan evi pireler basmıştı. Sofadan geçerken adamın bacaklarına pireler dolardı. Yalıda, beyefendinin çok sevdiği halasının kızı, 'Abla' dediği Atiye Hanım, kızı Ferdiye Hanım vardı."[9] dediği bu mekân ilk sahiplerinden olan Bağdat Valisi Hamdi Paşa'nın borçları yüzünden 19. asrın başlarında Ayaşlı Esad Muhlis Paşa'ya satılır, Paşa zatürreden ölünce 1838 doğumlu oğlu Sadullah Paşa'ya kalır.

Sadullah Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana'daki büyükelçisidir, sefarethanede çalışan genç bir hizmetkârla gönül ilişkisine girer. Devrin hükümdarı Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a dönmesine bir türlü izin verilmemektedir, memleket hasreti çekerken üstüne üstlük hizmetkâr kızın kendisinden hamile kaldığını öğrenir ve 1891'de havagazıyla intihar eder. Paşa'nın İstanbul'da, Çengelköy'deki yalıda yaşayan haremi Necibe Hanım ise, haberi duyunca çıldırır. Sadullah Paşa ile Necibe Hanım'ın büyük oğulları Âsaf Bey'in kaderi de babasıyla aynı olmuş ve yine bir gönül macerası yüzünden 1985 yazında Berlin'de canına kıymıştır. Paşa'nın eşi Necibe Hanım 1917'de vefat edince yalı, Cumhuriyet'in ilk içişleri bakanlarından olan Ahmed Ferid Tek'e satılır, onun vefatıyla kızı Türkolog Emel Esin'e geçer. Emel Esin, yalıyı kendi adıyla kurduğu vakfa devreder ve o da dünyadan 1987'de ayrılır. Binanın daha sonraki sâkini ise, yalıyı Emel Esin Vakfı'ndan kiralayan Ayşegül Nadir'dir. Ayşegül Nadir'in isminin etrafında yoğunlaşan ve basını bundan senelerce önce uzun müddet meşgul eden meşhur tarihî eser kaçakçılığı olayı da işte bu yalıda yaşanır.[10]

Burada iki kız kardeş, kalabalık misafirler ve Münevver Ayaşlı için sıkıcı geçen zamanların ardından Nusret Ayaşlı, Beylerbeyi'nde harap bir yalı alır. Daha sonra Ayaşlı Yalısı olarak anılacak olan bu evi Münevver Ayaşlı şöyle tarif ediyor:

"Yalı büyük ve güzeldi fakat çok haraptı. Tamiri mümkün değildi. Bahçesi latifti, ulu ulu ağaçlar, emsalsiz bir manolya ağacı, taflanlar, şimşirler vardı bahçede. Tam bir Osmanlı bahçesi idi. Bir de çark-ı felek çiçeği vardı. Bunu eskiler pek iyi saymazlar, nitekim şimdi bu çiçeği kimse bilmiyor. Biz de çiçeğe bakmadık ve kurumasına göz yumduk. Yalıyı satın alırken, yine bir sürü üzüntüler, sıhha-

9 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 160.

10 *http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/214297-sadullah-pasa-yalisinin-gercek-ama-ugursuz-oykusu,* 04.12.2016.

Münevver Hanım

tini bozacak kadar sinirlilikler, kendi kendime, 'Keşke bu yalıyı almaya kalkmasa idik.' diyordum. Ne ise, bin bir müşkülattan sonra yalıyı aldık."[11]

Aile 1938 senesinde Atatürk'ün ölümüne, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına, aile bireylerinin teker teker vefatına hep bu yalıdan şahitlik edecektir.[12]

Münevver Ayaşlı'nın hayatı zaman zaman farklı ülke ve şehirlerde geçse de yazarın anılarında Üsküdar'ın daha unutulmaz olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı sevdalısı bir kadın olarak yaşamını sürdüren ve nihayete erdiren yazarın Üsküdar'ı, bir Osmanlı şehri olarak gördüğü ve bu açıdan sıklıkla bu şehirdeki hatıralarını dillendirdiği söylenebilir.

Üsküdar'ın Semtlerine Dair

Münevver Ayaşlı anılarında "şiir dolu sokakları, yalıları, evleri, sokak köpekleri, şair ruhlu"[13] caddeleriyle adeta bir rüya gibi gördüğü İstanbul'un en çok Üskü-

11 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, s. 171-173.

12 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 171-174.

13 Münevver Ayaşlı, İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 179.

dar'daki mekânlarını anlatır. İlk dikkati çeken Çengelköy ve yalılarıdır. O dönem burada kimler yoktur ki! Yazar bu sanatsal atmosferi şöyle anlatır:

"Hüseyin Kazım Bey, (Şeyh Muhsini Fani) imzasıyla yazılar yazan muharrir, mütefekkir, tarihçi ve Büyük Türk Lügati sahibi Hüseyin Kazım Beyefendi, Beylerbeyi yalı boyunda şahane yalısında; sonradan İstiklal Marşı sahibi olacak olan büyük milli şairimiz Mehmet Akif Bey, daha Ersoy soy ismini almadan, Havuzbaşı'nda bize çok yakın bir evde otururdu. Anadolu'ya bu evden gitmiştir. Çengelköy'de, Osmanlı Müellifleri sahibi, mütefekkir yazar Bursalı Tahir Bey. Ayrıca çok sevdiğimiz dayımız Abdülrauf Bey de Beylerbeyi yalı boyunda, büyük bir park içinde çok güzel bir malikânede, kibar hanımı ve güzel iki oğlu ile otururdu. Hanımı Emine Hanımefendi, Prenses Fatma Hanımefendi'nin kızı ve Mısır hidivi, İsmail Paşa'nın torunu idi."[14]

Sanatçının hatıralarının içinden bindir zarafetle süzülen bu yalılar şehre ve edebiyata değer katan mekânlardandır. Tabi bu yalıların "may-i leziz" denilen kendi bahçelerinde su kuyuları bulunur. Bu sular vaktiyle vakıf malı iken daha sonra belediyeye devredilmiş. Çengelköy deresinde yaklaşık 150-200 metrede bir harikulade çeşmelerin olduğunu belirten Ayaşlı, bu mahalle çeşmelerinin "yalnız halkın hizmetinde değil, aynı zamanda Türk mermer oymacılığının birer şaheseri" olduklarını belirtir. Bu dönemde Ayaşlıların bahçesinde de bir su haznesi vardır. Ondan 10-15 kat daha büyük bir su haznesini hatta yazara göre Ortaçağ kalesini andıran bir yapıyı Halk Partisi saltanatı zamanında açıkgözün biri cam fabrikası yapar.

"Ortanın solunda olan Halk Partisi zamanında ne sigorta, ne sendika ne kanun ne vicdan ne merhamet vardı işçiye karşı. Bu eski su deposu yeni fabrika olarak en iptidai bir şekilde çalışıyordu. Zaten o zamanlar işçi olarak hep çocuk yaşında olanları kullanıyorlardı. 12-16 yaş arasındaki çocuklar, kırılmış camları, cehennemi bir ateşte eritirler ve yeni baştan nefesleri ile üfleyerek şişe yaparlardı.

En soğuk havalarda bile bu çocuklar yarı çıplak çalışırlardı. Kan ter içinde biraz hava almak için buz gibi havaya çıkarlar bu sefer tir tir titrerler ve tekrar cehennemlerine dönerlerdi.

Ne ise, fabrikada yangın çıktı, söndürme tertibatı yok. Birçok çocuk yaralandı berelendi ve fabrika çok şükür kapandı. Fabrikanın duvarları kalın ve taştan olduğu için yangın civar evlere sıçramadı.

---

14 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, s. 77.

Bu cehennem fabrika kapandı diye şükrederken biraz ileride, deniz kenarında bir fişek fabrikası açıldı. Yine kontrol yok, sigorta yok, sendika yok, kanun yok. Vicdan, merhamet ise hiç yok. Bu fabrikada yine çocuklar ve yaşlı kadınları çalıştırıyorlardı. Bu fabrikada bir yangın cam fabrikasından daha büyük bir yangın çıktı; zira patlayıcı madde işliyorlardı ve fabrikanın binası cam fabrikasının binası kadar muhkem bir bina değildi.

İstanbul'dan vapurla geliyordum. Beylerbeyi iskelesine çıkınca bir keder bir yas havası ile karşılaştım. Ne oldu dememe kalmadan yangını ve yanan işçilerin can havliyle kendilerini denize attıklarını ve hemen hepsinin durumlarının feci olduğunu gördüm. Birinci yangında yaralı bereli vardı; fakat ölü olmamıştı. Bu ikinci yangında hemen hemen bütün işçiler ağır yaralı ve ölü sayısı da yüksekti. Herhalde adam koyu Halk partili idi ki paçasını kolayca kurtarabilmişti."[15]

Çengelköy'ün sanatçının çocukluğundan kalma bir yönü de yollarının darlığı, küçük ve labirent gibi karmaşık oluşudur. "Evden iskeleye gidene kadar burnumuza kolonyalı mendil tutardık, zira bu küçük ve dar sokaklarda yalnız meyhane ve kasap dükkânları vardı. Et ve meyhanelerden gelen rakı kokusundan nefes alamazdınız. Hâlâ bugün Anadolu yakasında en çok meyhanesi ve içkili gazinosu olan yer Çengelköy'dür."[16]

Bir zamanların Çengelköy deresi ve çevresi hakkında bu ilginç bilgileri aktaran Ayaşlı için Kuzguncuk'un da önemli bir yeri vardır. Kuzguncuk'ta amcasının evinde kaldığı yılları "yaşamak değil 'vejete' etmek; nebati, bitkisel bir hayat" olarak nitelendiren sanatçı bu mekânın kimlere ev sahipliği yaptığını uzun uzun anlatır. Amcasının evi Delikoç Sokağı'ndadır. Çeyrek okka hünnap ve çeyrek okka kebap kestane aldığı satıcılarıyla tek atlı çekçek arabayla çıkılan dar ve dik yokuşuyla, havagazı fenerleriyle gecelerin aydınlatıldığı Kuzguncuk'taki bu eve kendisine ders vermek için Türkçe öğretmeni Melahat Hanım gelir.

Yazarın anılarında Kuzguncuk dik yokuşu ile ön plana çıkar. Tek atlı araba ile çıkılan bu yokuşta zaman zaman arabacı atı yularından sürükleyerek yürütür. Korkuyla çıkılan bu yokuşu, akşamları havagazı fenerleri aydınlatır. "Bu fenerler, yokuşa büyük bir asalet verir. Akşamüstleri, daha karanlık basmadan, havagazı fenercisi aşağıdan başlar, bütün fenerleri yaka yaka yukarıya çıkar. Sultan ve şehzade saraylarına yakın, havagazı fenerleri daha şık olur."

---

15 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 229-240.

16 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 206.

Kuzguncuk'da
bir kare

Bu ortam o zamanlar birçok ünlü isme de ev sahipliği yapmıştır. 1915 senesinde vefat eden Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin haremi Leman Hanımefendi ve kızları Şükriye ve Mihrişah Sultan burada oturur. Şerif Haydar Paşa eşleri ve kızlarıyla bu yokuşun müdavimlerindendir. Veliaht Abdülmecit Efendi, Dürrüşehvar Sultan ve iki kadınefendisiyle Bağlarbaşı'nda yaşamaktadır. Sultan Abdülaziz Han'ın damadı aynı zamanda İbn-i Batuta mütercimi Şerif Paşa, Telemak mütercimi Yusuf Kamil Paşa (İstanbul'da Zeynep Kamil Hastanesi'nin de kurucusudur) burada ikamet ederler.

Özellikle Damat Şerif Paşa, "Kuzguncuk İskelesi'ni kullanır. Kuzguncuk'tan vapura biner, avdetinde yine Kuzguncuk'ta vapurdan iner, kendisini iskelede arabası bekler. Şerif Paşa'nın arabası mükelleftir al atları da çok çok güzeldir. Uzun ve çok dik Kuzguncuk yokuşunu, o harikulade atlar, soluk almadan bir hamlede çıkarırlar."

Yokuşun en aşağısında İstanbul Hükümeti'nin Ferit Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı olan Süleyman Şefik Paşa oturur. Marko Paşa Konağı olarak bilinen bu ev oldukça büyüktür. 15-20 odası olan bu konakta ailenin iki hanım ve toplam sekiz çocuğu yaşar. İstiklal Savaşı'ndan sonra 150'likler listesinde yer alan Paşa, Suudi Arabistan'a gitmiştir. Bu konağın karşısında ise Ali Fuat Cebesoy'un annesi Zekiye Hanım'ın babası Alman Mehmet Ali Paşa'nın köşkü vardır.[17]

Anılarının içinden bazen semtlerin isimlerinin hikâyesini de anlatan sanatçı Kandilli'nin nereden geldiğini şöyle aktarır: "Neslişah Sultan yalısının yanındaki boş arsa zannedersem Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'ya ve ondan sonra da Taif'te vefat eden Cemile Sultan'ın zevci Mahmud Celâleddin Paşa'ya aitti. Caddenin diğer tarafında ise çok güzel bir koruluk vardı. Bu koru bir Rum'a aittir. Bu Rum vaktiyle bahçesinde çok miktarda kandil yaktığı için bu semtin ismi 'Kandilli bahçe' olmuş ve zamanla bahçe unutulmuş, sadece Kandilli denmeye başlanmış."

Yine Ayaşlı, Vaniköy'ün de Vanî Mehmed Efendi'nin ikâmet etmesi sebebiyle bu adı aldığını söyler. Burada yalısı da olan Mehmed Efendi'nin talimatıyla 18 gün Vaniköy'de bütün Mevlevihaneler kapalı kalmıştır. Bu sebeple yazara göre Vaniköyü'nü dervişler, bilhassa Mevlevîler hiç sevmezler ve oturmazlar. [18]

Geceleri nöbet bekleyen bıçkın delikanlıları, yabani, nane, kekik, ayran otu dolu kırlarıyla; mahalle arasında Türk ve Müslüman şuuru taşıyan kadınlarıyla Beylerbeyi; Ermeni ayaklanmasının tüm canlılığıyla yaşandığı yerlerden biri olan Kadıköy[19] sanatçının anılarından süzülüp satırlarına taşınır.

---

17 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, s. 105-110.

18 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, s. 199-200.

19 Münevver Ayaşlı, *Osmanlı İmparatorluğunun Yüzyıllık Hikâyesi Teşrinisani ve Ötesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 186.

Genel olarak bakıldığında sanatçının anılarında, Üsküdar'ın büyük oranda Kuzguncuk ve Çengelköy Deresi taraflarıyla yer bulduğu görülür. Yazarın bu mekânlarda yaşamasının yanı sıra özellikle Kuzguncuk'un kozmopolit yapısı da onu etkilemiştir. Hatıralarında şehre dair olumlu vurgular yapan Ayaşlı, en çok semtlerin modernize olmasından, yalıların yıkılması ve geçmişin romantik Üsküdar'ının yok olmasından dertlenmektedir. Bu açıdan sıklıkla dönem iktidarını ve politikalarını eleştirir.

Yalıları, Köşkleri ve Konaklarıyla Üsküdar

Yazar için Üsküdar biraz da yalılar, konaklar ve köşkler demektir. "Bütün bu Boğaziçi yalılarını da birkaç kısma, sınıfa ayırmak lazım gelmektedir. Bizzat padişah sarayları, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan sarayları ve Küçüksu Kasrı gibi. Eski Beşiktaş sarayı hakkında en canlı, en renkli ve mütemmim malûmatı bize, Leylâ Hanımefendi hatıratında vermiştir. Padişah saraylarından hemen sonra, sultan ve şehzade sahilsarayları, vükelâ ve vüzerâ yalıları, devletin üst kademesinde bulunan büyük memurlar, Sadâret müsteşarlığına veya kazaskerliğe kadar yükselmiş zevâtın yalıları... Tüccar ve esnaf evleri, Boğaz sahillerine pek yaklaşamazlardı. Bunlar olsa olsa arka mahallelerde, sahibinin servetine göre, konak yavrusu veya büyücek ev olarak kalırlardı. Bir de reâya yalıları vardı ki, bunlar ekseriyetle Rumeli yakasında, Tarabya, Yeniköy, Arnavutköy'ünde, Anadolu yakasında ise Kandilli'de ve Çengelköy'ünde bulunurdu."[20] diye yalılar üzerine bir tasnif yapan sanatçı, bu mekânlardaki en değerli unsurun ağaçlar olduğunu belirtir.

Özellikle erguvan ağaçları tek tük de olsa yalıların vazgeçilmez çiçeğidir. Kuzguncuk'taki Fethi Ahmet Paşa yalısının arkasındaki Fethi Paşa Korusu'nda, Beylerbeyi'nde Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın yalısının arkasında Haşim Paşa Koruluğu'nda bu ağaç biter. Onlar biter bitmez yerine pavlonyalar açar. Bu az kalan ağaç da en fazla Kuzguncuk'taki Fethi Ahmet Paşa yalısının bahçesindedir.

"Çin'de de bizde olduğu gibi daha ziyade mezarlıklara dikilen servi, bizde bu matem havasından kurtulmuştur. Nasıl kurtuluyor? Efendim 18. asır minyatürlerinde çok görüldüğü gibi, son zamanlara kadar bizzat, Beylerbeyi'nde Hasib Paşa yalısının bahçesinde görmüştüm. Servi ağacının tam köküne dikilen mor salkım, serviye sarılarak büyüyor ve kocaman mor bir ağaç, salkımlı bir servi oluyor."[21]

---

20 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, s. 71.

21 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 68-69.

Küçüksu Kasrı

Münevver Ayaşlı hatıralarının çoğunda yalıların, köşklerin çevresi, içinde barındırdığı Osmanlı hayatı ile dikkat çeker. Bunlardan ilki Abdülhak Hamid Tarhan'ın Küçük Çamlıca'da uzun süre yaşadığı Mihrinisa köşküdür. "Abdülhak Hamid Beyefendi mezûnen İstanbul'a geldikçe, ya eniştesi Pîrizade Saip Molla'nın İncirköy'ündeki yalısında veya hemşiresi ve büyük bir şaire olan ve Keçecizâde Hikmet Bey'le evli olan Mihrinnîsa Hanımefendi'nin Küçük Çamlıca'daki köşkünde kalır."[22]

Bu mekân, Ayaşlı için oldukça trajik anılarla yüklüdür. Zira Makber şairine ve son eşi Lüsyen'e en güzel zamanlarını geçirten bu ev ölümlerinin ardından yıkılmıştır.

"Son gittiğimde bahardı, bütün dağlarda, bağlarda, bahçelerde, kırlarda, çiçeklerde cümbüş var. Lakin aşı boyalı köşkte matem vardı. Mor salkımlar sökülmüş yerde yatıyor, çiçekler gözyaşı gibi, iri iri damla halinde köşk de çatır çatır yıkılıyor, bu dram karşısında insanın yüreğinin sızlamamasının imkânı yok. Fakat köşkün daha yıkılmamış kısmına girdiğiniz zaman dram bir facia halini alıyordu. Kocaman bir oda yerde bir halı, daha doğrusu bir şilte kalınlığında evraklar. Eğilip bakıyorsunuz üze-

22 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 102.

Edip Efendi Yalısı

rinde yürüdüğüm evrak ne diye. Bunlar eski kitaplar, Servet-i Fünun koleksiyonları ve Abdülhak Hamid Bey'in el yazısıyla mektupları ve bazı başlanmış, bitmemiş piyesleri. Yere eğiliyorsunuz hiç olmazsa birkaçını kurtarayım diye izin vermiyorlar."[23]

Münevver Ayaşlı'nın anılarının içinde çok önemli bilgilerle anlattığı yalılar adeta mekân ile insan arasındaki köprü gibidir. Özellikle Osmanlı tarihinin son dönemlerine ışık tutan ve çeşitli iddialar da barındıran bu hatıralar yalıların, köşklerin ve konakların adeta bir devre tanıklığıdır. Bunlardan öne çıkanı Hüseyin Avni Paşa Yalısı'dır. Erkân-ı Erbaa ile Dâr-ı Şûra reisi Redif Paşa Serasker Hüseyin Avni, yazara göre Abdülaziz'i katletmiştir.[24]

Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinde önemli bir rol üstlenen paşa, sultanın ölümünde de etkili olur. Yazar Abdülaziz'in intihar etmediğini, Mütercim Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi tarafından katledildiğini, intihar süsü verildiğini anlatır.[25]

Onun Kuzguncuk'taki yalısı da bu trajik olayı şahitlik etmiştir.

23 Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, s. 61.

24 Münevver Ayaşlı, *Osmanlı İmparatorluğunun Yüzyıllık Hikâyesi Teşrinisani ve Ötesi*, s. 81.

25 Münevver Ayaşlı, *Osmanlı İmparatorluğunun Yüzyıllık Hikâyesi Teşrinisani ve Ötesi*, s. 81-84.

"Paşa Limanı'nda Serasker ve Cennetmekân Sultan Aziz Han'ın katillerinden Hüseyin Avni'nin yalısı vardı ki, Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han'ın şehadetini bu yalıdan kollamış ve karşı sahildeki, Sultan Aziz'in kaldığı saraydan feryâd ve figânı duyunca, zaten hazır bulunmakta olan 5 çifte kayığına binmiş ve pürneş'e, facianın işlendiği bu saraya gitmiştir. (...) Ben bu sahilsarayı 1924 senesinde, Osmanlı hanedanı Türkiye haricine çıkarıldıktan sonra, bomboş ve bir tütün deposu olduğu zamanlar görmüştüm. Yalının çok acı ve acıklı haline rağmen planının güzelliğine bayılmıştım.

Efendim, o zamanlar, Üsküdar bir tütün depoları ve fabrikaları merkezi olmuştu. Bunu yapanlar ve bu işe başlayanlar Selânikli dönmeler idi. Bunlar bir taşla iki kuş vuruyorlardı. Hem sahipsiz, boş kalan sultan ve şehzade sahilsaraylarını bedava denecek derecede ucuza kapatıyorlar, hem de İstanbul'un en fakir, en mütevekkil semti Üsküdar'ın Müslüman halkını istismar ediyorlar, bunları çok az ücretle kullanıyorlardı."[26]

Bununla birlikte Beylerbeyi'nde özellikle Türk üslubuyla yapılan birçok yalı yazarın anılarında yer bulur. Bir seraskerden satın alıp Türk kültürünü yansıtan dekorlarla süsleyen Prenses Fatma Hanımefendi'nin Yalısı[27]; Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kandilli hududundaki "Kıbrıslıların" yalısı olarak meşhur olan mekânı dikkate değer yalılardandır. Kandilli yalılarının en sonunda yer alan Neslişah Sultan ile Asaf Muammer Bey yalıları, Sami Paşa'nın damadı Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın yalısı anılarda yer alan mekânlardandır.

"Havuzbaşı'ndan hemen Beylerbeyi'ne dönerken burada büyük ressamlarımızdan Halil Paşa'nın yalısı, deniz üzerinde atölyesi, çok güzel bahçesi ve caddenin öbür tarafındaki dağda küçük bir koruluğu vardı. Halil Paşa Çengelköy'ün ve Beylerbeyi'nin en güzel resimlerini yapmış bir ressamımızdır."[28] diye tarif edilen Ressam Halil Paşa'nın yalısı üzerinde durulan yerlerden bir diğeridir.

Beylerbeyi'ndeki Hasib Paşa, Maarif Nazırı Haşim Paşa, Arnavut İsmail Paşa, Serezli Ali Paşa; Havuzbaşı'ndaki Hüseyin Kâzım Bey ve Cemil Cahid Toydemir Paşa yalıları ve Kuzguncuk'taki Fethi Ahmet Paşa Yalısı çocukluktan çıkıp gelmiş gibidir.

"Kuzguncuk'taki Fethi Paşa Yalısı sokaktan hiç gözükmezdi, duvarları çok yüksekti. Yalının bir külhanlı hamamı vardı, sokaktan hamamın kubbesi gözükürdü. Bir de çok güzel bir pavlonya ağacı vardı, onun mavi çiçekleri gözükürdü.

26 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet,* s. 117.

27 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 182.

28 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 208-211.

Yalının küçük aşı boyalı, ahşap bir kapısı vardı. Koru bugünkü gibi açık değildi. Yukarıya koruluğa ve Memduh Bey'in köşküne çıkmak için bir kapısı vardı.

Yalının kapısı önünde, sokağa geçmek isteyen, ceylan gibi ürkek kız çocuklar ve genç kızlar vardı. Bunlar edepli, hayalı, kibar Osmanlı kızları idiler. Fethi Paşa ailesi de haza İstanbul'un kibar ailelerinden biri idi."[29]

Ayaşlı'ya göre yıkılan Osmanlı İmparatorluğu ve sürgüne gönderilen padişahlarla birlikte konaklar ve yalılar da sahipsiz kalmış, yıkılmaya yüz tutmuş, bazıları yeni sahipleri tarafından tıpkı sahipleri gibi ölüme terk edilmiştir. Bunlardan biri de Sultan Vahidüddin Köşkleri'dir.

"Kuleli mektebini geçtikten sonra solda dağda ise, büyük bir park içinde son Padişah Sultan Vahidüddin'in köşkleri vardı. Sultan Vahidüddin, padişahlığına kadar Çengelköy'ünde oturmuş, kerimeleri muhterem Ulviye Sultan burada büyüdüğü gibi dünya güzeli Sabiha Sultan ve ikinci hareminden olan şehzadesi Ertuğrul Efendi ve Çengelköyü'nde bu güzel park içinde büyümüşlerdir. Sultan Vahidüddin'in köşkü, 1953 senesinde Padişah'ın varisleri gelene kadar, harap da olsa, bakımsız da olsa diğer köşklerle beraber duruyordu ve biraz himmetle, yine oturulacak bir hâle gelebilirdi. Köşklerin üçü de, gurbetten gelen sahipleri tarafından yıktırılmıştır ve şimdi, arazi olarak durmaktadır. Yeni yapılmış iki köşke değil, fakat Sultan II. Mehmed'e ait olduğu rivayet edilen köşkün yıkılışına acımamak mümkün değil..."[30] .

Münevver Ayaşlı bir Osmanlı kadınıdır. Bu yüzden Üsküdar şehri onun için Osmanlı demektir. O tarihin insanları ve mekânları ancak bu şehrin içinde var olabilir gibidir. Bu sebeple yalılar, konaklar, köşkler hep Osmanlı döneminin mimarisini, insanını, kültürünü, zarifliğini yansıtır. Genel olarak olumlu bir perspektiften bir medeniyet bu mekânlarda hayat bulur. Ve onların yıkılışı adeta bir imparatorluğun çöküşünü simgeler gibidir.

Üsküdar'ın Manevî Kimliği

Üsküdar'ın tarihî mekânları, yerleri ve Ayaşlı'nın bireysel yaşantısındaki önemi dışında dikkate değer bir yönü de tarihte çok kıymetli bir yer edinen bazı isimlere ev sahipliği yapmış olmasıdır. Münevver Ayaşlı manevi bağlamda değer verdiklerini anılarına alır.

---

29 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, s. 114-115.

30 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, s. 204-205.

Bir Mevlevi olan Münevver Ayaşlı için Üsküdar'ın vazgeçilmez mekânlarının içinde türbeler ve camiler de dikkatini çeker. Özellikle Aziz MahmudHüdâî Hazretleri'nin Çilehane mevkiindeki makamını uzun uzun anlatır.

"Küçük Çamlıca'da Çilehâne denilen yer, büyük velî Celvetiye tarikatının kurucusu ve aynı zamanda Sultan I. Ahmed Han'ın mürşîdi olan Aziz Mahmud Hüdâi Hazretleri'nin çilehânesinin bulunduğu yerdir. Birinci Sultan Ahmed Han, mürşidleri Aziz Mahmud Hüdâî Hazretleri'ne bütün o araziyi vakfetmişler. Bulgurlu'da büyük Pîr'in daima yıkandığı küçük bir hamam ve içinde kendilerinin yıkandıkları kurna hâlâ durmakta ve hamam işlemektedir."[31]

"1544 tarihinde Sivrihisar'da dünyaya gelen Aziz Mahmud Hüdâi, "Tanrı varlığında fani olmuş" anlamına gelen Celvetiye tarikatının kurucusudur. Mısır'da Kerimüddin Halveti'ye intisab eden ardından Bursa'ya gelerek Ferhadiye Medresesi'nde müderris olur. Burada gördüğü bir rüya üzerine Üftade Hazretleri'ne müracaat eder. Bundan sonra Üsküdar'a gelen Aziz Mahmud Hüdâî Hazretleri Küçük Çamlıca'da bugün Çilehane denilen yerde taş bir odada çile çıkarır.

Bundan sonra Osmanlı padişahlarından Sultan Birinci Ahmed Han, Sultan Birinci Mustafa Han, Genç Osman, Sultan Dördüncü Murad Han da Celvetiye Tarikatına intisap etmişlerdir."[32]

Münevver Ayaşlı tarikatın Aziz Mahmud Hüdâi Hazretlerinden sonraki şeyhi olarak Haşim Mustafa Baba'yı anlatır. Ardından Sırrı Baba gelir. Beylerbeyinde oturan Sırrı Baba, Celvetiye tarikatı şeyhlerindendir. Rivayet odur ki daha küçük yaşlarda ailesiyle Aziz Mahmut Hüdâî Türbesi'nin yakınlarına taşınmışlar. Küçük Sırrı her gece türbeden zikir sesleri duyar ve kalkıp iştirak edermiş. Bunun üzerine 9 yaşındaki çocuk anne babasının rızasıyla ikrar verir ve Celvetiye tarikatına intisap eder. Sırrı Baba'nın bayramlarda ziyaretine giden yazar bir gün çocuklarını da götürdüğünü anlatır. Bu ziyarette Ayaşlı "Efendim size iki küçük 'Müslüman Türk', 'Türk Müslüman' yani Osmanlı getirdik"[33] der, Sırrı Baba bu hitaptan çok hoşlanır, bunu tekrar eder.

Ayaşlı'nın hatıralarında bu manevî isimler aslında mekânlarıyla birlikte hatırlanır. Özellikle kutsal günler ve gecelerde yaşanılan dinî atmosferler yazarın anılarında hâlâ oldukça canlı durur. Ramazan gelenekleri ve camiler anılarının en huzur veren tarafları gibidir. Üç aylarda Üsküdar'ın çeşitli yerlerinde okutulan

31 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 102.

32 Münevver Ayaşlı, *Edep Yâ Hû*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 65-67.

33 Münevver Ayaşlı, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, s. 18.

Kuzguncuk'tan
bir görünüm

Kur'an ve mevlitlerin biri de o zamanlar Paşabahçe'de şişe fabrikasının bulunduğu İncirköyü denen yerdeki Şeyhülislam Pirizade Sahib Molla yalısındadır. "İşte bu Şeyhülislam yalısında yakılan gümüş şamdanlar, verilen nefis şerbetler, tertip ve gösterilen nezaket dillere destan olur"muş.

Yine Mirâciyyenin okunduğu yerlerden biri Üsküdar'daki Nasuhi Camiidir. Burada her kandile uygun bestelenmiş ilahiler okunur. Mevlid Kandilinde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i, Mirac Kandilinde Nâyi Osman Dede'nin Mirâciyyesi, Regaib Kandilinde Regaibiyye dinlenir.[34]

Ramazanda her camide olduğu gibi Beylerbeyi Hamid-i Evvel camiinde de şerbet dağıtılır. "İsmail Paşa yalısından hemen Beylerbeyi Camii'ne geçilir. Meşhur Sultan Abdülhamid-i Evvel Camii... Çok güzel bir hamamı, belki İstanbul'un en güzel hamamı, yine çok güzel bir muvakkithanesi vardır."[35]

Ramazanda özellikle Hamid-i Evvel Camii'nde teravihten çıkan cemaate küp ve maşrapalarla şerbet dağıtan Münevver Ayaşlı, çocukluğunda büyük bir Venedik sepetinin içinde kandil simitleri dağıttığını da anlatır. Bu paylaşma işi sırasında pek çok kişinin para teklif ettiğini ancak bunları ikram olarak sunduklarını tüm canlılığıyla nakleder.[36]

Ayaşlı'nın dünyasında Sultan Ahmet, Süleymaniye gibi büyük camilerden çok Üsküdar'ın mahalle aralarındaki bu küçük camilerin değeri daha büyüktür. Bunu yazar şöyle anlatır. Bir gün Abdülhak Hamid'in eşi Lüsyen ile mahalle aralarında dolaşırken rastladıkları bir cami üzerine "Lüsyen: 'Münevver, Münevver, büyük camiler değil, işte bunlar, Kadim Yunan ve Kadim Latin ve Roma medeniyetini yıkmışlardır.' dedi. Ben de 'Dur Lüsyenciğim, gireyim, iki rekât namaz kılayım' dedim. 'Vakitli vakitsiz ne namazı kılıyorsun?' dedi. "Şükür namazı."[37]

Münevver Ayaşlı'nın Mevlevi muhibbi olması onun Manevî mekân ve kişilere değer vermesine ve onları şehrin içinde biraz daha farklı konumlandırmasına sebep olmuştur. Ayaşlı, modern bir eğitim almasına ve Batılı muhitlerde bulunmasına rağmen Osmanlı'ya olan bağlılığı sebebiyle ruhsal yönden geçmişe ait kalmış bir sanatçıdır. Bu açıdan o, manevî duyguları da coşkulu bir şekilde yaşamış, bunu da Üsküdar'ın kimliğinde bulmuştur, denilebilir.

---

34 Münevver Ayaşlı, *Edep Yâ Hû*, s. 65, 151.

35 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, s. 219.

36 Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, s. 188.

37 Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, s. 58-59.

Sonuç

Münevver Ayaşlı'nın anılarında Üsküdar'a bakmak demek aslında onun Osmanlı'ya olan sevdasına, İstanbul'a duyduğu sonsuz sevgi ve özleme de bakmak anlamına gelir. Kişisel yaşantısında, şehre ve şehrin insanlarına dair satırlarına düşürdüğü her bir hatırada onun medeniyet tasavvurunu ve geçmişe olan özlemini bulmak mümkündür. Ona göre mekân var oldukça tarih, tarih unutulmadığı sürece medeniyet ve medeniyet de kökünden koparılmadığı takdirde insan yaşar.

Sanatçı, "iki imparatorluğa, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına taht şehri olmuş olan muhteşem ve azametli İstanbul, aynı zamanda, Emevilerin Şam'ı, Abbasilerin Bağdat'ı, Fatimîlerin Kahire'sinden sonra dördüncü olarak Osmanlı halifelerine, Mualla-yı Hilafet'e makar olmuştur.

İnsan İstanbul'u ihata edemiyor, güzelliğini, büyüklüğünü havsalası almıyor, İstanbul'un haşmeti ve azameti karşısında, hayretler içinde sessiz ve nefessiz kalıyor. İstanbul irreel, rüya ve hülya şehri."[38] diye tarif ettiği İstanbul'u bir Osmanlı şehrinden ziyade Osmanlı'nın ta kendisi olarak değerlendirir. Bir medeniyete ve özellikle de hilafete ev sahibi olan İstanbul'un Üsküdar şehrini hatıralarına yansıtan Ayaşlı, daha çok mekânın tarihî ve manevî yönü üzerinde durur.

Üsküdar onun satırlarına daha çok şahsî hayatında edindiği yer, Beylerbeyi, Kandilli, Çengelköy, Vaniköy gibi semtleri, buralardaki yalılar ve manevî değerleriyle girer. Yazarın küçük yaşlardan buyana Üsküdar'a gelip gitmesi, evlendikten sonra da burada yaşaması onun hayatının en önemli kırılma noktalarını şehirle birlikte izlememizi sağlar. Her yönüyle Osmanlı'ya bağlı bir hayat sürmesi Ayaşlı'nın birçok ünlü ismi tanımasını sağlamıştır. Bu bağlamda şehrin ve tarihin sayfasında önemli yer edinen insanlar, Üsküdar'daki soysal hayat, 1930'ların dünyası bütün doğallığıyla anılarda yer bulmuştur.

Çengelköy, Kadıköy, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Kandilli yazarın en fazla üzerinde durduğu semtlerdendir. Özellikle bir süre orada yaşaması ve dönemin önemli isimlerine ev sahipliği yapmasıyla Kuzguncuk ve Beylerbeyi'ni daha sık ele almasını sağlamıştır. Genel olarak Ayaşlı'ya göre olumlu yönleriyle vurgulanan bu mekânlar, özlemli ve romantik bir kimliği milli bir duyarlılıkla yansıtması açısından değerlidir.

38 Münevver Ayaşlı, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, s. 121.

Üsküdar'ın vazgeçilmez unsurlarından bir diğeri de yalı, köşk ve konaklarıdır. Hatıralarında bu eski evlere bir tarihi barındırmaları yönüyle yer veren yazar, onların satılmasını, yıkılıp atıl vaziyette bir kenara itilmelerini Osmanlı'nın kaderine benzetir. Bir vakitler en şaşaalı dönemlerini bu mekânlarda yaşayan sultanlar artık nasıl sürgün edildiyse, onlardan arta kalan bu evler de aynı şekilde kaderine terk edilmiştir. Çoğu, zengin gayri Müslimler tarafından yok pahasına satın alınmış yerlerine çeşitli fabrikalar yapılmıştır. Bu aslında modernin geçmişe açtığı savaşta galip gelmesinin de bir işaretidir.

Aynı zamanda bir Mevlevî muhibbi olan Münevver Ayaşlı, anılarında Aziz Mahmud Hüdâî, Sırrı Baba gibi Celveti tarikatının önemli isimlerine de yer verir. Özellikle bazı cami ve türbeleri anlatan sanatçı, buralarda huzurla geçirilen ramazanları ve kandilleri anlatır. Üsküdar'ın mahalle aralarındaki küçük camilerini adeta bir medeniyetin taşıyıcısı olarak gören sanatçı, şehrin temellerini manevî değerlerde bulur.

"Biz hepimiz Osmanlı, imparatorluk insanları idik. Bugünkü Türklere, Cumhuriyet Türklerine, Osmanlılığı anlatmak çok güç. Şöyle anlatmak gerek: Bugün elçi, büyükelçi gönderdiğimiz yerlere vali, mutasarrıf; hatta kaymakam gönderdik. Bugün pasaport, vize, döviz ile gittiğimiz yerlere, pasaportsuz, vizesiz, dövizsiz giderdik. Aynı bayrak altında hür ve müstakil, aynı para ile giderdik ve ezan duyulmayan yer yoktu."[39] diyerek İstanbul ve Üsküdar'ı Osmanlı mirası sayan Ayaşlı için mekân insana açılan bir kapı gibidir. Bir şehri sevmek, ona tüm varlığıyla sahip çıkmak demektir. Aslında bu sahip çıkış, kişinin köklerine de bağlı kalması anlamına gelir. Ki geçmişine yabancı olmayan toplumlar da var olmaya devam ederler. Medeniyet, insan ve mekânla vardır. Bu açıdan Münevver Ayaşlı'nın Üsküdar'ı bir sevdaya kanat açıştır. O sevdanın ucunda da tüm görkemiyle Osmanlı durur.

39 Münevver Ayaşlı, *a.g.e.,* s. 143.

II. BÖLÜM:

SOSYAL-İKTİSADİ-SAĞLIK ve DİNİ HAYAT

Temel Öztürk
Banu Yılmaz
Ramazan Pantık
Elif Günalan
Coşkun Yılmaz-Coşkun Ünsal
Nevzat Erkan
Mustafa Itri Küçükoğlu
Rıfat Günalan
Yasemin Çakırer Özservet-Semra Boz
Hamit Pehlivanlı
Raif Kaplanoğlu
Murat Alandağlı
İrfan Kalaycı
Ayşe Bölükbaşı
Ersoy Soydan

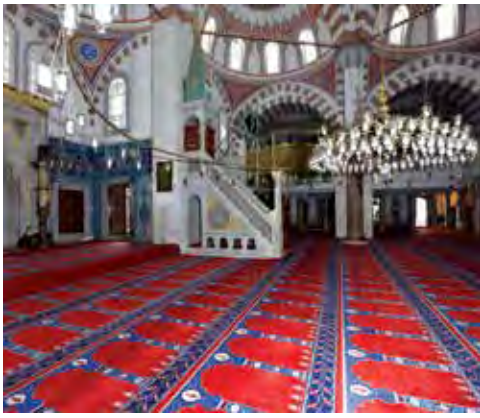

Terekelere Göre XVI. Yüzyıl Başlarında (1515-1530) Üsküdarlı Kadınların Giyim-Kuşam Kültürü

PROF. DR. TEMEL ÖZTÜRK
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Giyim-kuşam, insanların ihtiyaçları yönünde şekillenmiştir. Ahlaki kurallar çerçevesinde insanoğlu, örtünmek için giyim-kuşamına önem vermiştir. Temelde ihtiyaçla ortaya çıkan giyim, tarih boyu zarafet ve zevkler ölçüsünde farklı şekillerde gelişmiştir. Giyinme, zorunlu ihtiyaçlar dışında toplumsal, siyasî, ekonomik ve meslekî statünün de bir göstergesi olmuştur. Nitekim Gelibolulu Mustafa Âlî giyim-kuşamı toplumda sosyal sınıflar arası bir denge unsuru olarak belirtmektedir.[1]

Toplumsal açıdan giyinme biçimi, bir milleti diğer milletlerden ayırmaktadır. Örneğin Osmanlı toplumunda gayri Müslim kadınların sarı renkte ayakkabı giymemeleri, Müslüman bir kadının dini kuralları gereği, sokağa çıktığında gözleri dışında saçını ve vücudunu örtmesi bu ayırımı doğrulamaktadır.[2] Görüldüğü üzere doğal ve ekonomik koşulların, toplumsal değer yargıları ile kişisel tercihlerin biçimlendirdiği giyim-kuşam önemli bir kültür taşıyıcısıdır.

Üsküdar kadı sicillerine göre tespitini yapmaya çalışılan 1515-1530 arası kadın giyimi ilk altı sicile dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu siciller incelendiğinde konuyu aydınlatacak 78 tereke kaydı olduğu görülmüştür. Bunların ikisi zimmi[3]

1 Gelibolulu Mustafa Ali, *Mevâ'idü'n-Nefais fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*, Mehmet Şeker (haz.), Ankara 1997, s. 112-113.

2 Donald Quataert, "Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, c. XXIX, sy. 3, Cambridge 1997, 403-425; Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. IV, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul 2015, 230-263.

3 *Üsküdar Şer'iye Sicili (bundan sonra ÜŞS)*, No: 4, s. 13; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 924-927 / M. 1518-1521), Coşkun Yılmaz (ed.), Rıfat Günalan, ve vdğr. (haz.), İstanbul 2010, s. 369.

Foto: Arif Tanju Korkmaz

Esnaf geçişini izleyen kadınlar, İntizami

diğerleri Müslüman kadın terekesidir. Öte yandan terekelerde giyim eşyalarının eski oluşlarına göre *köhne*, yeni oluşlarına göre *cedid*, daha önce kullanılmış durumda oluşlarına göre de *müstamel* terimleriyle durumları belirtilmiştir. Büyük olanları *kebir*, küçük olanları da *sağir* terimleriyle zikredilmişlerdir. Sosyal statü açısından zengin ve fakir olan tereke sahiplerini göz önünde bulundurulduğunda toplumu gelir düzeyi açısından temsil edecek bir istatistiki yapı ile de bilgi sahibi olmak mümkündür. Zira tereke kayıtlarında defin vs. masrafları düşülmeden 643 akçalık terekesi olan olduğu gibi 7712 akçalık terekesi olan da vardır.[4]

Araştırma yapılan sicillerdeki terekeler ekonomik ve sosyal statü açısından geniş bir yelpazeye sahip olup zengin bir kültürel malzemeyi içermektedir. Bu malzemenin değerlendirilmesinde metot olarak insan bedeninin kısımları itibariyle giysinin tamamlayıcısı üzerinden konuyu ele almamız daha akıcı olacaktır. Ayrıca bazı terekelerde rastladığımız farklı kumaş türleri, öncelikle bunların açıklanmasını da gerekli kılmaktadır.

Terekelerdeki Kumaş Türleri

Terekelerdeki kumaş türleri arasında yünlü, pamuklu ve ipekli dokumalar bulunmaktadır. Yünlü dokumaların başında çuka gelmektedir. Çuka mevcut giysilerin ham maddesi olması sebebiyle listelerde en çok adı geçen kumaş türüdür.[5] Çuka veya diğer

4 *ÜŞS, No: 4,* s. 13, 15.

5 *ÜŞS, No: 3,* s. 39/3, *ÜŞS, No: 4,* s. 15, 16; *ÜŞS, No: 6*, s. 8; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936 / M. 1524-1530),* Coşkun Yılmaz (ed.), Yasemin Dağdaş ve Zeynep Berktaş (haz.), İstanbul 2010, s. 135-136.

ifadesiyle çuha en kaliteli yünden yapılırdı. Osmanlı pazarlarında, bunların yerli üretimleri olduğu gibi ithalleri de bulunabiliyordu.[6] Bunların en kalitelileri muhtemelen asumanî Selanik çukalarıydı. Ancak bu çuka tereke kaydında köhne olması itibariyle 60 akçe gibi biraz düşük bir fiyata sahipti.[7] Aslında bu dönemde listelerde çokça zikredilmeleri yönünde en makbul olanları kırmızı çukalardı.[8] Terekelerdeki çukalar üretildikleri yer yanında daha çok renkleri üzerinden listelerde yer alır ve yeşil, siyah, kızıl, kırmızı, mor, gök ve asumanî renklerini içerirlerdi.[9] Asumanî, gök yani mavi rengini vurgulamakla beraber yıldızları da andırması itibariyle üzeri yıldız olan çukaları belirtmektedir.[10] Bir başka yünlü kumaş olan aba, yıkanarak temizlenen ve taranmış yün yapağında kalın bir kumaş cinsi olarak dokunurdu.[11] Terekelerde kır ve gök aba şeklinde renklerinin belirtilmesi yönünde zikredilmektedir.[12]

Pamuklu dokumaların başında ise keten gelmekteydi. Keten, ismiyle anılan bitkinin liflerinden yapılan, terekelerde oldukça fazla zikredilen bir dokumadır.[13] Listelerde çoğunlukla liflerden yapılan bu kumaşın çeşitleri ifade edilmektedir.[14] Bazı kayıtlarda ipliği ve bezi yanında taranmış halde olduğu da belirtilmektedir.[15] Pamuklu dokumalardan bir başka kumaş olan bez, beyaz olarak ketenden dokunurdu. İpliğinin cinsi, dokunuşu, sert-yumuşak oluşuna göre çeşitleri vardı.[16] Bunlardan keten bezi yanında yünlü bir dokuma olan çuka bezi ve dimi bez farklı dokuma ve örgü türlerini de göstermektedir.[17] Ayrıca bezlerden düz renkli olarak ak bez, renkli çiçekli olanlardan alaca bez de listelerde yer almaktaydı.[18] Bunların yanında mavi ve destimalli bezler de kumaşlar arasındaydı.[19] Yine pamuklu kumaş türü olan alaca, listelerde kumaş olarak sadece bir yerde Mısır üretimi olması hasebiyle alaca Mısrî olarak kayıtlıdır.[20] Karışık rengi ifade eden bu kumaş lacivert zemin üzerine sarı çizgili olarak üretiliyordu. Oldukça dayanıklı olan alacalar bilhassa Anadolu'da yaygındı.[21]

---

6 Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu,* İstanbul 1993, s. 23-25.

7 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 155.

8 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul 1969, s. 82.

9 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 82; *ÜŞS, No: 4,* s. 15, 16; *ÜŞS, No: 6,* s. 8.

10 *ÜŞS, No: 4,* s. 15; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 155.

11 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 1.

12 *ÜŞS, No: 4,* s. 93.

13 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1989, s. 1145.

14 *ÜŞS, No: 3,* s. 25; *ÜŞS, No: 4,* s. 50, 74; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 279, 399, 405.

15 *ÜŞS, No: 3,* s. 25; *ÜŞS, No: 4*, 74; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 399.

16 Hülya Tezcan, *a.g.e.,* s. 21-23; Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 35.

17 *ÜŞS, No: 4,* s. 74, 101; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 398.

18 *ÜŞS, No: 4,* s. 58; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 157.

19 *ÜŞS, No: 6,* s. 6; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 405.

20 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 390.

21 Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* s. 43-44.

İnce pamuklu kumaştan basit bir dokuma tekniğiyle üretilen boğası ise beyaz ve renkli olmak üzere kalitesine göre birçok çeşide sahiptir.[22] Astarlık bez veya ince Amerikan bezi olarak da bilinirdi.[23] Pamuklu dokumalar arasında son olarak basma yer almaktadır. Üzerine renkli çiçek veya desen basılmış bir kumaş olan basma listelerde kumaş olarak sadece bir yerde zikredilmektedir.[24]

Terekelerde ipekli kumaş olarak valâ, sâde, kutnî, kemha, atlas, büründcek ve tafta kaydedilmiştir. valâ veya vale, çok ince ipekten dokunan ipekli bir kumaştır. Aslında valâ ipekli başörtü olarak da bilinmektedir.[25] Ancak valâ ile listelerde farklı giysi tarzlarının oluşu kumaş olarak da kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bir başka ipekli dokuma olan canfes ile de birlikte yer almaktadır.[26] Kumaş cinsinden sadece bir yerde köhne sâde olarak belirtilen sâde ise düz kadifeye denilmekteydi.[27] Kutnî, çözgüsü ipek, atkısı pamuk ve ipek, eni dar bir kumaş olup bilhassa kadın kaftanı yapımında kullanılmaktaydı.[28] Listelerde sarı renkte bir kumaş olduğu vurgulanmaktadır.[29] Kemha ise, altın ve gümüş tellerle nakışlı elbiselik ipekli kumaştır.[30] Kumaş cinsinden olması yönünde listelerde köhne ve limonî olarak yer almaktadır.[31] İpekli kumaşlar içerisinde düz ve al, mavi, yeşil ve sarı gibi ana renkleri kendinde bulundurup üzerinde hiçbir süsleme motifi yer almayan atlas[32] listelerde sadece bir yerde kırmızı Şam atlası olarak kayıtlıdır.[33] İpekli kumaşlardan büründcek ise ham ipekten pek az miktarda keten ipliği katılarak dokunan yazlık bir kumaştır. Kadınlar için bilhassa ince büründcek tercih edilirdi.[34] Kıvrık olması yanında düz de dokunan büründcekler arasında en meşhurları Üsküp, İşkodra, Bursa ve Kastamonu büründcekleriydi.[35] Tereke listelerinde yer alan ipekli kumaşlar içerisinde sonuncu olan tafta ince tarzlı bir kumaş olup daha çok kızıl olanı dönemde ilgi görürdü.[36]

---

22 Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, *Özel Sayı II*, Ankara 1979-1980, 34.

23 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.,* s. 315.

24 Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* s. 279; *ÜŞS, No: 3,* s. 25.

25 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 237.

26 *ÜŞS, No: 4,* s. 13.

27 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 157.

28 Hülya Tezcan, *a.g.e.,* s. 29.

29 *ÜŞS, No: 4,* s. 44.

30 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 153.

31 *ÜŞS, No: 4,* s. 16; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 288.

32 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 17.

33 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 132.

34 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 48.

35 Melek Sevüktekin Apak vd., *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara 1997, s. 22.

36 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 220; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 288.

Türk düğünü, Guer

İç Giyim Kıyafetleri

İç giyim kıyafetlerinde donlar vazgeçilmez giysilerdendir. Bunları tamamlayanlar arasında iç giysi olarak değerlendirilemeyen ancak terekelerde donlarla birlikte zikredilen gömlekler yer almaktadır. Ayrıca listelerde terlik olarak geçen ve günümüzde atlet görevi gören farklı bir giysi de bulunmaktadır. Böylece terekelerde iç giysisi olarak don ve gömlekler başlığında terlikleri de zikredebiliriz.

Kadın donlarının paçası genelde dantelle süslüydü.[37] Çoğunlukla sadece don olarak kayıtlı olan bu giysi kadınların tercihine göre alaca ve gök renginde de olabilmekteydi.[38] Vücuda belden aşağıya giyilenler de olduğu gibi donlar da uçkurlarla bağlanırdı.[39] Donlara takılan uçkurlar dar, şalvar veya çakşırların üzerine geçiri-

37 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul 2006, s. 207.

38 *ÜŞS, No: 3,* s. 39; *ÜŞS, No: 4,* s. 24; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 136.

39 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 272.

lenler daha geniş olurdu.[40] Kadın şalvarlarının üzerine takılan uçkurların süslü uçları görünüm açısından dışarı bırakılırdı.[41]

Vücudun üst kısmını örten gömleklerden önce birkaç yerde kaydedilen terlikleri ifade edebiliriz. Terlik ayağa giyilen bir eşya olarak düşünülse de[42] gömleklerle zikredilmeleri vücudun terini almaya yarayacak bir iç giyim eşyası olduğunu akla getirmektedir. Listelerde renkleri yönünde ak ve gök terlikler yanında bogasi kumaştan üretilmiş kürk kaplı terlikler de bulunmaktadır.[43] İç giysilerden listelerde sadece bir yerde asumani yani gök renginde geçen[44] zıbın ise bilhassa kışın elbisenin altına giyilen yelek tarzı bir giysi olup içlik olarak da isimlendirilirdi.[45]

Kadın gömlekleri terlik kullanılmadığı zaman iç giyimin temel unsurlarındandır. Gömlekler kadınların en çok önem verdiği giysi türleri arasında yer alırdı. Zira listelerde en fazla karşımıza çıkan giysi gurubunda bunlar bulunmaktaydı. Dönemin Üsküdarlı kadınları, aralarında köhne olanları da olmakla beraber bir renk cümbüşünü andıran farklı gömlekleri tercih etmekteydiler. Bunlardan en çok tercih edileni alaca ve ak gömlekler olmakla beraber al, haki, gök, yeşil, kırmızı ve sarı olanları da listelerde yer almaktaydı.[46] Dokuma türünde daha çok ince ipek olanlar ön plana çıkmaktadır. Bu yönde valâ ve ibrişim[47] alacalı gömlekler listelerde oldukça fazla idi.[48] Kadınların farklı işleme tarzında atkı işlemeli gömlek yanında farklı bir kullanımı göstermesi bakımından bir yakası açılmadık gömlekleri tercih ettikleri de görülmektedir.[49]

İç Giyimin Tamamlayıcısı Olarak Beden Kıyafetleri

İç giyimin üzerine giyilen tüm eşyalar beden kıyafetlerinin tamamlayıcısıdır. Bu grupta şalvarlardan kürk ve kaftanlara kadar geniş bir eşya grubuyla karşılaşmaktayız. İnsanın giyim sırasını göz önünde bulundurursak öncelik şalvarlardadır. Bunları yelek ve kebeler takip eder. Kürk, kaftan ve dolamalar üst eşyaları ola-

40 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 236.

41 Gülser Oğuz, "61 Numaralı Edirne Şer'iye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Folklor*, sy. 92, Ankara 2011, s. 108.

42 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.,* s. 400.

43 *ÜŞS, No: 4,* s. 15, 16, 24; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 155, 172.

44 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521),* Coşkun Yılmaz (ed.), Bilgin Aydın ve Ekrem Tak (haz.), İstanbul 2008, s. 107.

45 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 251.

46 *ÜŞS, No: 4,* 6; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 287; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 160, 162, 168.

47 İbrişim; bükülmüş ipek veya ipek ipliği anlamındadır. (Şemseddin Sâmî, *a.g.e.,* s. 66)

48 *ÜŞS, No: 4,* s. 16, 25, 27; *ÜŞS, No: 6,* s. 7, 8.

49 *ÜŞS, No: 4,* s. 25; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 168.

rak evde ve sokakta giyilebilirler. Aslında bedenin tamamen örtünmesi açısından çarşafın yerini tutan burkalar, tüm giysilerin üstüne zorunlu olarak giyilebilmektedir.

Üst kısmı geniş ve kıvırmalı, bacakları ayrı olan şalvarlar sadece bir kayıtta karşımıza çıkması yönünde[50] kadınların çok fazla tercih etmediği aksine listelerde çokça yer alan ve çoğunlukla erkeklerin giyim eşyası olan çakşırların kullanıldığı görülmektedir. Dönem içerisinde çakşırın tercih edilenleri kırmızı ve asumanî renginde olanlarıydı.[51] Aslında bunlardan daha fazla kullanıma sahip olanlar diğer üst giysilerin tamamlayıcı bir aksesuarı olan kuşaklardı.

Kemer görevini gören kuşakların daha çok yeşil, alaca, ak, güvezi ve kızıl renklileri kadınlar tarafından tercih edilmekteydi. İbrişim tarzdaki kuşaklar oldukça ilgi çekiciydi. Genelde şalvar ve dolama gibi üst giyim eşyaları üzerine takılan kuşaklar iç giyimde donların üzerine de bağlanabilmekteydi.[52] Dokuma türü açısından ipek ve yünden yapılan kuşaklar valâ, çuka ve basma olarak listelerde yer almaktadır.[53] Bu tür kumaş kuşaklar yanında gümüşlü olarak sadece bir gayrimüslim kadının terekesinde yer alan metal kuşaklar da tercih edilmekteydi.[54] Görüldüğü üzere içlerinde köhne olanların da yer aldığı kuşaklar kullanım açısından iç ve dış giyim üzerine usulüne uygun sarılmaktaydı. Öte yandan kuşaklardan daha geniş ve belden aşağısının büyük bir kısmını saran peştamallar da bir nevi kuşak görevi görmektedir. Peştamallar gerek yelekler üzerine gerekse şalvar ve çakşırlar üzerine sarılırdı. Daha çok alaca olanları tercih edildiği gibi köhne olanları da listeler de yer almaktadır.[55] Ayrıca ipekten dokunan ve günlük işlerde elbiselerin kirlenmemesi için peştamal gibi belden aşağı ön tarafı kapatacak şekilde giyinilip ibrişim örgüleri olan futalar da dönem içerisinde kullanılmaktaydı.[56]

Üst giyiminde önemli bir yere sahip olan hırka, entarinin üzerine giyilen dize kadar veya daha kısa olarak pamuklu kumaştan dokunan elbisedir.[57] Terekelerde bunlar farklı isimlerle kayıtlıdırlar. Kebe ve aba olarak kayıtlı bulunan giyim eşyaları da hırka türü giysilerdendir. Köhne olarak listelerde yer alan kebelerden en çok tercih edileni alaca

50 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 123.

51 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 121, 135.

52 *ÜŞS, No: 4,* s. 25, 101.

53 *ÜŞS, No: 3,* s. 39; *ÜŞS, No: 4,* s. 101; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 160.

54 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 369.

55 *ÜŞS, No: 4,* s. 24; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 284.

56 *ÜŞS, No: 4,* s. 63; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 391; Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* s. 637.

57 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.,* s. 578.

Ermeni düğünü,Vanmour

kebelerdir.[58] Abaların ise kır ve gök renginde olanları tercih edilmekteydi.[59] Yelekler hırkalar gibi gömleğin üzerine giyilirdi. Aslında bunlar iç giysi olarak da kullanılabilirdi. Yünden yapılan içlik tarzı yelek giyimi buna bir örnektir. Ancak dönem içerisinde kadınların tercih ettikleri yelekler daha çok gömlekler üzerine giyilen türdendir. Bunların çoğu da aba ve çuka yelek gibi yünden imal edilmekteydi.[60]

Dış giyimin son unsurları arasında yer alan kürk ve kaftanlar bilhassa kışın soğuktan korunmak amacıyla giyilirdi. Kürkler hayvan postlarının ıslahı işlemlerinden sonra kumaşlarla kaplanması sonucu oluşturulurdu.[61] Dönem içerisinde kadınlar çok az sayıda kürke rağbet etmektedir. Sadece 3 terekede kürk giyiminden bahsedilmekte bunların da özellikleri zikredilmeden köhne oldukları vurgulanmaktadır.[62]

58 *ÜŞS, No: 4,* s. 6; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 135, 172-173.

59 *ÜŞS, No: 4,* s. 93.

60 *ÜŞS, No: 3,* s. 37; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 407.

61 Gülser Oğuz, *a.g.m.,* s. 111.

62 *ÜŞS, No: 4,* 13; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 172, 182.

Entari veya gömlek üzerine giyilen kaftanlar dış görünüm açısından değer yargısı oluşturacak bir giysidir. Hatta kaftanın bu yönüyle kürkten daha ehemmiyet arz ettiği söylenebilir. Zira incelediğimiz terekelerde Üsküdarlı kadınların en fazla bulundurdukları giysi türü arasında kaftanlar gelir. Köhne de olsa hemen hemen her Üsküdarlı kadının bulundurduğu kaftan çok çeşitli renkleri ve özellikleri barındırmaktadır. Kırmızı, alaca, gök, neftî, asumanî, yeşil, kızıl ve sarı renklerinden oluşan kaftanlar içerisinde en fazla rağbet görenleri ak, gök ve alaca kaftanlardı.[63] Üretildikleri yer açısından iki kayıt dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Mısrî alaca kaftan,[64] diğeri kırmızı Frengî kaftandır.[65] Dönem içerisinde giyilen kaftanlar yün, pamuk ve ipek dokumalardan üretilirdi. En fazla tercih edileni çuka, kadife ve kemha kaftanlardı.[66] Çuka kaftanlardan asumanî, gök ve kızıl rengi olanlar kadınların daha çok tercihleri arasında yer alırdı. Pamuk dokuma-

63 *ÜŞS, No: 3,* s. 4, 36, 37; *ÜŞS, No: 4,* s. 13, 16, 24, 25, 27, 50, 56; *ÜŞS, No: 6,* s. 7.

64 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 390.

65 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 168.

66 *ÜŞS, No: 4,* s. 44, 52, 56, 63; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 213, 283-284, 354; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 160.

lardan bogasi, bez ve basma dokumalardan üretilen kaftanlar da dikkat çekmektedir.[67] İpekliler arasında çok yaygın olmasa da ipek alacası ile tafta[68] kaftanlar yer almaktadır. Dokuma türü açısından ise düz zemin üzerine kadife tekniğiyle kabartma motifler oluşturularak dokunan kumaş türü olarak çatma[69] kaftanlar ile ibrişimli olanlar da Üsküdarlı kadınların tercihleri arasında yer almaktaydı.[70]

Aslında ulema tarafından bilhassa erkeklerin giydiği dolama cübbe gibi önü açık olduğundan kuşakla bağlanarak giyinilirdi.[71] Üsküdar'da kadınların terekesinde de yer alan dolamalar için daha çok gök ve mor renkli olanları tercih edilmekteydi.[72] Kapamalar da vücudun en üst giysilerinden biri olup cübbe ve ferace olarak da kullanılmaktaydı.[73] Bunların en çok tercih edilenleri kara ve siyah renkli olanlarıydı.[74] Öte yandan dönem içerisinde sadece bir terekede zikredilen ve vücudun üst kısmını hatta tüm elbiseleri kapatan günümüzde çarşaf olarak ifade edilen burkalar da dönemin Üsküdarlı kadınları tarafından giyilmekteydi.[75] Aynı şekilde örtme olarak listelerde geçen giyim eşyası da vücudun tüm kısmını örtmek amacıyla kullanılmakla beraber ak ve büyük olanları tercih edilirdi.[76]

Baş Giysileri

Üsküdar'da kadınların başlarına giydikleri eşyalar oldukça geniş bir yelpazeyi ortaya koymaktadır. Makrama ve nezkeplerden, çember, takıyye, tuğ ve yaşmaklara kadar birçok baş giysisini listelerde görmekteyiz. Başı soğuk ve sıcaktan korumak amacıyla gündüz ve yatarken de giyilebilen baş giysileri zarafet ve sosyal statünün de göstergesidir. Zira nakışlı ve süslü olanları bunu teyit etmektedir.

Baş giysileri arasında listelerde en fazla zikredilenler makrama, nezkep ve çemberlerdir. Makrama, kenarları işlemeli başörtüsüdür.[77] Siyah ipek ile işlemeli olanlarından ak ve kızıllı makramalara kadar birçok türü kadınlar tarafından

67 *ÜŞS, No: 4,* s. 24; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 243.

68 İnce bir ipekli kumaş olan taftadan yazlık giysileri yapılırdı. (Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 220)

69 Betül İpşirli Argıt, *a.g.m.,* s. 247, 249.

70 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 415; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 155.

71 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 346.

72 *ÜŞS, No: 3,* s. 29; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 135.

73 Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* II, 164; Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 144. Ferace XVI. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda erkekler tarafından da giyilmekteydi. (Betül İpşirli Argıt, *a.g.m.,* s. 234)

74 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 398; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 135.

75 *ÜŞS, No: 3,* s. 16. Burka peçe karşılığı olarak da kullanılırdı. (Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 46)

76 *ÜŞS, No: 4,* s. 47, 56, 63.

77 Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* II, 392-393.

kullanılmaktaydı.[78] Kullanım alanına göre kulak, kılıf ve büyük makrama olarak tercih edilmekteydi.[79] Daha çok valâ ve bez kumaşlardan üretilen bu makramaların köhne olanları da listelerde yer almaktaydı.[80] Aslında valâ daha önce de belirtildiği gibi ipek dokumalı bir kumaş olarak düşünülse de başörtüsü olarak da dönem içerisinde kullanılmaktaydı.[81] Hatta valâ kumaşından yapılan duvaklar kadınların oldukça ilgisini çekmekteydi.[82] Makrama ayrıca bir diğer baş giysisi olan ve kadınların sadece gözleri hariç yüzlerini örttükleri peçe üzerine yapılan özel bir işlemeyi nitelendirmek amacıyla peçe makrama olarak da terekelerde yer almaktadır.[83]

Nezkep, başa takılan üstü işlemeli ve altınlı başlıktır.[84] Üsküdarlı kadınlar nezkebin renk ve üretildiği kumaş açısından birçok türünü kullanmaktaydılar. Siyah, kızıl, yeşil, gök, kırmızı yani al renkli nezkepler bilhassa üretildikleri kumaş cinsine göre renk ahengini tamamlardı. Meselâ valâ kumaştan al yani kırmızı renkli nezkepler üretilmekteydi.[85] Büründcek olanları da siyah renkli olarak tercih edilmekteydi.[86] Telli ve dökme nezkepler içerisinde kızıl ve kırmızı olanları olduğu gibi asumanî olanları da mevcuttu.[87] Bunlar içerisinde pamuk dokumalardan hatta farklı motiflerin kalıplarını kendinde barındıran basma nezkepler de dikkat çekiciydi.[88] Zarafetin doruk seviyelerini temsil eden nezkepler içerisinde al makrama nezkebin ayrı bir yeri vardı. Özel bir işleme tekniğini yansıtan bu nezkep kadınlar tarafından öncelik arz etmekteydi.[89]

Tarihi süreçte kadınların vazgeçilmez baş giysilerinden biri olan çember dönem içerisinde de Üsküdarlı kadınlar için aynı fonksiyonu üstlenmiş ve listelerde en çok kaydı geçen giysiler arasında yer almıştır. Teri almak için boyuna da sarılan çember asıl alın kısmına bağlanırdı.[90] Al renginden siyah, yeşil, ak, turuncu, asfer, mavi gibi birçok renge sahip olan çemberlerin büründcek olanları daha

78 *ÜŞS, No: 4,* s. 24, 25, 27.

79 *ÜŞS, No: 4,* s. 16, 27, 34, 58.

80 *ÜŞS, No: 4,* s. 15, 16.

81 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 237; *ÜŞS, No: 4,* s. 13.

82 *ÜŞS, No: 3,* s. 39; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 168.

83 *ÜŞS, No: 6,* s. 7.

84 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 299; Sir James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1978, s. 2079.

85 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 132.

86 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 121.

87 *ÜŞS, No: 6,* s. 7; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 162.

88 *ÜŞS, No: 4,* s. 25.

89 *ÜŞS, No: 4,* s. 34.

90 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 70.

Anadolu Hisarı'nda bir Türk düğünü, Vanmour

çok tercih edilirdi.[91] İşleme açısından makrama ön plana çıkarken üretildikleri kumaş açısından basma, valâ ve tülbent türleri kadınların kullandıkları arasındadır.[92] Üretildikleri yer açısından ise sadece Şamî çember terekelerde yer almaktadır.[93] Çemberlerle benzer bir fonksiyonu üstlenmiş gibi görünen ancak sokakta yüzü örtmek için kullanılan ince tülbentten olan yaşmaklar[94] da baş giysileri içerisinde dönemin Üsküdarlı kadınlarının tercihleri arasında bulunmaktaydı. Büründecek ve şeritli olan bu yaşmaklar içerisinde en çok kullanılanları al ve ak renginde olanlarıydı.[95]

Kadınların baş giysilerinin altına teri almak için kullandıkları takıye de baş giysileri arasında rağbet görmektedir. Günümüzde takke de denilen bu giysi ince

91 *ÜŞS, No: 3,* s. 25, 39; *ÜŞS, No: 4,* s. 24, 25, 47.

92 *ÜŞS, No: 4,* s. 27, 56, 83.

93 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 171.

94 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 240.

95 *ÜŞS, No: 3,* s. 37, 81; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 132, 169.

bezden ve kenarı ince oyalı hafif bir başörtüsüdür.[96] Dönem içerisinde Üsküdarlı kadınlar tarafından kumaş olanları kullanıldığı gibi altınlı ve ipekli olanları da kullanılmaktaydı.[97] Renk olarak daha çok siyah ve kızıl olanlar tercih edilirdi.[98] Ayrıca takıyenin fonksiyonuna benzer bir işlevi arakıyeler de üstlenirdi. Sadece bir kadın teresinde geçen bu eşya da gündüz veya gece yatarken terin alınması için başa takılırdı.[99] Arakıyenin takıyelerden farkı gündüz dışarı çıkarken bunların üzerine herhangi bir baş giysisinin giyilmemiş olmasıdır.[100] Üsküdarlı kadınların diğer baş giysileri arasında tülbent ve bu yönde kullanılan destimaller ile çeşitli baş bezleri ve bir kadının terekesinde yer alan makrama sarmalı kavuk da bulunmaktadır.[101]

96 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.,* s. 867.

97 *ÜŞS, No: 4,* s. 13, 27; *ÜŞS, No: 6,* s. 8.

98 *ÜŞS, No: 3,* s. 25; *ÜŞS, No: 4,* 25.

99 *ÜŞS, No: 3,* s. 37.

100 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 14.

101 *ÜŞS, No: 3,* s. 29, 39; *ÜŞS, No: 6,* s. 6.

Ayak Giysileri

Bu gurupta çizme, başmak, iç edik gibi ayağa giyilen eşyalar yanında keçe ve nalçe gibi yardımcı unsurlar da yer almaktadır. Başmak dönem içerisinde ayağa giyilen üstü açık ön kısmı parmakları tamamen örten bir tür ayakkabı idi.[102] Dönem içerisinde az sayıda kadının terekesinde yer almaktaydı.[103] Ayağa giyilenler içerisinde en çok tercih edilenler arasında çizme gelmekteydi. Genelde ak renginde olan çizmelerin köhneleri de listelerde zikredilirdi.[104] Pratik kullanma açısından mest olarak da bilinen iç edik ve çarık her zaman tercih edilirdi. Bunlardan mest herhangi bir ayak giysisinin bilhassa çizmelerin de içine giyilebilmekteydi. [105] Çarıkların ise ak renkli olanları listelerde yer almaktaydı.[106] Ayak giysileri içerisinde biraz daha farklı bir fonksiyon üstlenerek bilhassa hamam vs. ıslak zeminlerde kullanılmak amacıyla odundan yontularak köseleden tasması bulunan nalınlar da kadınlar tarafından bilhassa iç mekânlarda kullanılırdı.[107]

Ayak giysilerine yardımcı fonksiyon olarak kullanılan keçe bilhassa ayağın sıcak tutulması ve terin önlenmesini sağlardı.[108] Nalçe ise bilhassa çizmelerin çabuk aşınmalarını önlemek için onların altına çakılırdı.[109]

Takı, Aksesuar ve Süs Eşyaları

Gösteriş ve statünün yanında zarafetin de sembolü olan bu gruptaki eşyalar kadınlar için vazgeçilmezdi. Üsküdarlı kadınların bu yöndeki birikimleri bunun bir teyidi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu eşyaların başında yüzük, bilezik, küpe ve zincirler gelmektedir. Altın bilezik kadınların dönem içerisindeki sosyal sınıf göstergesinin en dikkat çekici unsurlarındandı. Her ne kadar altın bir bilezik gayrimüslim bir kadının terekesinde yer alsa da zengin Müslüman kadınların mirasları arasında da bulunmaktadır.[110] Benzer bir fonksiyonel özelliği yüzüklerde de görebilmekteyiz. Ancak yüzükler veya küpeler sınırlı sayıda bir kadın grubunu değil kullanımda daha geniş bir grubu işaret etmektedir. Özellikle yüzükler içerisinde altından akik ve gü-

102 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 29.

103 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 273.

104 *ÜŞS, No: 3,* s. 36; *ÜŞS, No: 4,* s. 74; *ÜŞS, No: 6,* s. 8; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 359; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 162.

105 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 176.

106 *ÜŞS, No: 4,* s. 83.

107 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 179; *ÜŞS, No: 3,* s. 27.

108 *ÜŞS, No: 4,* s. 58.

109 Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.,* s. 179; *ÜŞS, No: 4,* s. 52.

110 *ÜŞS, No: 4,* s. 13, 56.

müş olanına kadar birçok çeşidi Üsküdarlı kadınların parmaklarında görebiliriz.[111] Ayrıca Üsküdarlı kadınlar daha çok parmakta işlem gören bir aksesuar olması açısından sosyal statüde ayrı bir yere sahip olanlarının bir tercihi olarak altın ve gümüş bir hatem de bulundurmaktadırlar.[112] Küpelerin ise farklı şekillerde olmak üzere tamamen altın olanı tercih ediliyordu.[113] Yine bekâr olanlar mengûş adı verilen küpeleri takmaktaydılar.[114] Bunların altın ve gümüş olanları da mevcuttu.[115] Üsküdarlı kadınların muhtemelen boyunlarına taktıkları altın zincirler şekil olarak farklılık arz etmekte ve bilhassa top altın kullanımı öne çıkmaktaydı.[116]

Giyim-kuşamı tamamlayan aksesuarlar içerisinde heybe, hamayıl, toka, tarak ve eldiven yer almaktaydı. Kadınların bazı eşyalarını içlerinde taşıdıkları heybelerin çeşitli boylarda olanı dönem içerisinde kullanılmaktaydı. Bunların daha çok küçük olanları tercih edilirdi.[117] Üsküdarlı kadınlardan bazıları temelde inancı çerçevesinde bir hamayıl taşısa da bunların vücuda belirli şekillerde takılması aksesuar açısından da bir zarafeti ön plana çıkarmaktadır.[118] Dönem içerisinde kadınların saçları her ne kadar dışarıda kapalı olsa da saçın dağılmaması ve ev içerisinde yine bu amaçla kullanılması yönünde tokaların kayıtlarda yer aldığı görülmektedir.[119] Öte yandan tarak, kadınların en önemli aksesuarları arasında yer alır. Kullanılanlar arasında ak tarak da olmakla beraber en çok tercih edilenleri demir taraklardır.[120] Aksesuar malzemesi içerisinde son olarak eldivenler dikkati çekmektedir. Ancak eldiven kullanımının dönem içerisinde Üsküdarlı kadınlar arasında pek yaygın olmadığını söylemek yerinde olur. Zira araştırılan terekelerde sadece bir tane de eldivene rastlanmıştır.[121]

Sonuç

Folklorik izlerin tespiti açısından Üsküdar'da kadın kıyafetinin detaylarını belirlememizde terekeler önemli veriler sağlamıştır. Böylece 16. yüzyılın ilk yılla-

111 *ÜŞS, No: 4,* s. 13, 27; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 279.
112 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 358; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 164.
113 *ÜŞS, No: 3,* s. 81; *ÜŞS, No: 6,* s. 7.
114 Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.,* s. 475.
115 *ÜŞS, No: 3,* s. 36; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 390.
116 *ÜŞS, No: 3,* s. 81; *ÜŞS, No: 4,* s. 56.
117 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s. 124.
118 *ÜŞS, No: 4,* s. 58.
119 *ÜŞS, No: 3,* s. 39.
120 *ÜŞS, No: 3,* s. 25; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil,* s. 288.
121 *ÜŞS, No: 3,* s. 29.

Saraylı kadınlar, Vanmour

rında Üsküdar'da giyim-kuşam kültürü temel unsurlar ölçüsünde farklı sosyal kesimden kadınların terekelerinin incelenmesi ile zengin bir malzemeyi ortaya koymuştur. Giyilen elbiselerde birçok kumaş türünün tercih edildiği görülmektedir. Bunların başında pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlar gelmektedir. Kumaşların farklı dokuma ve desenlere sahip olmaları kıyafet çeşidini de artırmıştır.

Buna göre kadınlar uçkurlarla bağlanan donlar ile günümüzde atlet görevi gören terlik ve bazen terlik giyinilmediği zamanlarda da gömleklerle giyime başlamaktadırlar. Donların üzerlerine şalvar ve çakşırlar, üstten de hırka ve yelek türünden mevsimsel giyim eşyalarını tercih etmişlerdir. Gerekirse bunlar süslü kuşaklarla bel bölgesinden bağlanırdı. Bu ev içi giyimini peştamallar tamamlardı. Kürk ve kaftanlar, ev içinden başka sokak kıyafeti olarak yelek ve hırkaların üzerine giyilirdi. Bazen bunların yerini özel bir sosyal statüye sahip kişilerin tercihi olarak cübbe ve dolamalar alırdı. Özellikle kadınların tam bir sokak kıyafeti olan burkalar kadın giysisinin en son aşamasıydı. Üstlük giysileri bilhassa kadınların süslü şal ve kemerleri ile bağlanmaktaydı. Böylece bel bölgesi keseler, divitler vs. çeşitli eşyaların taşınabileceği uygun bir yapı almaktaydı.

Üsküdar'da kadınlar baş giysisi olarak makrama, nezkep, çember ve yaşmak ile takıyeler kullanırlardı. Ayrıca kadınlar çember ve yaşmak türü başlıklar yanında peçe de takarlardı. Ayaklara giyilen çoraplar yanında başmak ve çizme en çok kullanılanlar arasındaydı. Ayakkabılardan nalın, nalçe ve çarıklar da isteğe göre tercih edilirdi. Giyimin zarafetini gösteren takı ve süs eşyaları genellikle kadınların vaz geçilmez tercihleriydi. Ellere takılan yüzük ve bilezikler yanında boyun için altın zincir ve küpeler öne çıkan unsurlardı. Kıyafetlerin tamamlayıcısı olan heybe, hamayıl, tarak, toka ve eldivenler ise önemli bir aksesuar unsuru olarak giyim-kuşam ahenginin son parçasını oluşturmaktaydı.

Görüldüğü üzere 16. yüzyıl Üsküdar'ında kadın kıyafeti temel unsurları bakımından farklılık göstermese de din ve zenginlik bakımından bazı değişkenlikleri vurgulamaktadır. Bu durum, burka ve peçelerde kesin çizgilerle kendisini göstermektedir. Öte yandan maddî statünün bir göstergesi olarak farklılık, elbiselerde kullanılan kumaş kalitesinden, nakış, süslemeler ve takılardan anlaşılmaktadır. Neticede denilebilir ki; tüm bu farklılıklar ve benzerliklerle Üsküdarlı kadınların giyim-kuşamı tereke kayıtlarına net bir şekilde yansımıştır.

Üsküdar'da Suç ve Ceza (1519-1521)

BANU YILMAZ
Uşak Üniversitesi

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren izlediği fetih politikasıyla geniş bir alana hükmetmiş ve bu bölgelerde kendi adaletini mümkün olduğunca uygulamaya çalışmıştır. Osmanlı Devletinde adalet kavramının zayıfın güçlüye karşı korunması ve kişiler arasında yaşanan anlaşmazlığı giderme amaçlarıyla kullanıldığı söylenebilir. Adaleti sağlamak için tebaasına şikâyet hakkı tanımış[1] ve bu sürecin düzenli bir şekilde işlemesi için vilâyet merkezlerine ve kazalara kadılar tayin etmiştir. Osmanlı Devleti suç ve ceza kavramlarına İslâm hukuku ve örfi hukuk aracılığıyla yön vermiştir.

Çalışmamız; İstanbul'un fethiyle Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmeye başladığı önemli merkezlerden biri olan ve çok daha önce 1352'de Osmanlı hâkimiyetine geçen Üsküdar kadılığında 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında tutulan kayıtlardan hareketle, kazanın suç profilini genel hatlarıyla ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmamızda Üsküdar kadılığına ait 1 ve 2 numaralı siciller kullanılmıştır. 1 numaralı defter 1513-1521 (H.919-927) arasındaki kayıtları ihtiva ederken, 2 numaralı defter 1518-1521 (H.924-927) tarihleri arasındaki kayıtlardan oluşmaktadır. Bu iki defter 142 suç ve suç isnadı içeren davayı barındırmaktadır ancak bu çalışmanın konusu yalnızca adi suçlar olarak nitelendirilen cinayet, hırsızlık, gasp, hakaret gibi suçlar ile sınırlı kalacaktır.

---

1 Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet –Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara 2016, s.1.

Foto: İsmail Küçük

Değnek cezasının uygulanması

Suç ve Ceza Kavramları Hakkında Genel Bir Değerlendirme

İnsanların bir arada yaşamaya başlaması ile birlikte düzeni sağlamak, sosyal yapının bozulmasını engellemek ve bireylerin can ve mal güvenliğini sağlamak adına iktidar tarafından bir takım kural ve kaideler belirlenmiştir. Bu kural ve kaideler hukuk litaratüründe suç ve ceza kavramlarıyla açıklanmaktadır.

Suç, işleyene cezaî müeyyide uygulaması öngörülmüş yasak fiil anlamında kullanılan bir terimdir.[2] Hukuk litaratüründe bahsettiğimiz gibi adlandırılan bu kavramlar; toplumdan topluma farklılık göstermiş, bir topluluk tarafından suç olarak kabul edilen diğeri tarafından suç olarak kabul edilmemiş ve dolayısıyla da ceza gerektirmemiştir. Devletlerin cezalandırma yöntemlerinde değişik uygulamalar görülse de, cezalandırmanın amacı; suçun tekrar işlenmesinin önüne geçmek, suçun yayılmasını önlemek, suçluyu ıslah etmektir. İslâm hukukunda dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyide anlamına gelen ceza[3], bireyi içinde bulunduğu toplumun kurallarına uygun davranmaya zorlayan bir yaptırımdır ve İslâm hukuku cezalandırmayı devlete ait bir görev olarak belirlemiştir. Cezalandırmada önemli olan bir husus vardır ki bu da verilen cezanın

2 Mehmet Boynukalın, "Suç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXXVII, İstanbul 2009, s.453.

3 Adil Bebek, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), VII, İstanbul 1993, s.469.

işlenen suça denk olmasıdır.[4] Cezanın amacı; suçun karşılığında bir yaptırım uygulamaktan çok suçun işlenmesindeki nedenleri ortadan kaldırmaktır.[5] Cezalar; had, kısas ve ta'zir[6*] cezaları olarak üç grupta incelenmektedir.[7] Had, kısas ve ta'zir cezalarıyla ilgili suç ibaresi de kullanılmış, zaman zaman had suçları, ta'zir suçları, kısas suçları şeklinde de telaffuz edilmişlerdir. Kur'an'da cezası tayin edilen suçlar had suçları olarak ifade edilmiş olup, zina, kazif, sirkat (hırsızlık) ve hırabe (yol kesme/gasp) gibi suçların karşılığında had cezası uygulanmaktadır.[8] İslâm hukuku, ta'zir suç ve cezaları konusunda kararı devlet başkanına bıraktığı için bu durum, İslâm hukukunun yanı sıra örfi hukukun da kullanılmasını gerektirmiştir. Üsküdar Mahkeme kayıtlarında incelediğimiz davalar, ta'zir cezasının; hapis, çeşitli para cezaları, kürek cezası, kalebentlik, sürgün gibi farklı şekillerde uygulandığını göstermektedir. Ta'zir cezasının uygulanma biçiminin açıkça belirtilmediği davalarda ise "ta'ziren cezalandırılmıştır" ifadesi bulunmaktadır.

Üsküdar'da Suçlar

Üsküdar kadılığında tutulan kayıtlarda, adi suçlar olarak nitelendirilen suç türleri aşağıda tabloda gösterilmiştir. Bu suç türlerinin haricinde suçlar da kayıtlar arasında mevcuttur. Ancak bu çalışmada, yalnızca adi suçlar ele alındığından diğer suçlardan ayrıca bahsedilmemiştir.

Tablo: Üsküdar'da Suç Davalarının Çeşitleri ve Sayıları 1519 – 1521 (H.925-927)

Suçun Türü	**Adedi**	**%**
Hırsızlık	17	27.4
Hakaret	17	27.4
Darp	7	11.2
Zina	6	9.6
Cinayet	5	8.0
İftira	4	6.4
Yaralama	3	4.8
İçki içmek	3	4.8
TOPLAM	62	100

4 Adil Bebek, "Ceza", s.469.

5 Ali Bardakoğlu, "İslam Hukukunda Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), VII, İstanbul 1993, s.472.

6* Had suçları gibi belirli bir cezası bulunmayan, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılan cezaları ifade etmektedir. (Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XL, İstanbul 2011, s.198.)

7 Ali Bardakoğlu, "İslam Hukukunda Ceza", s.473.

8 Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul 2004, s. 161.

Tablodan da görülebileceği üzere Üsküdar'da kişiye ve mala karşı işlenen suçlar ağırlıklı olmak üzere suçlarda bir çeşitlilik görülmektedir. Bu suç davaları teker teker ele alınarak Üsküdar'da suç ve cezalar hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Grafik: Üsküdar Mahkemesine Yansıyan Suçların Genel Dağılımı

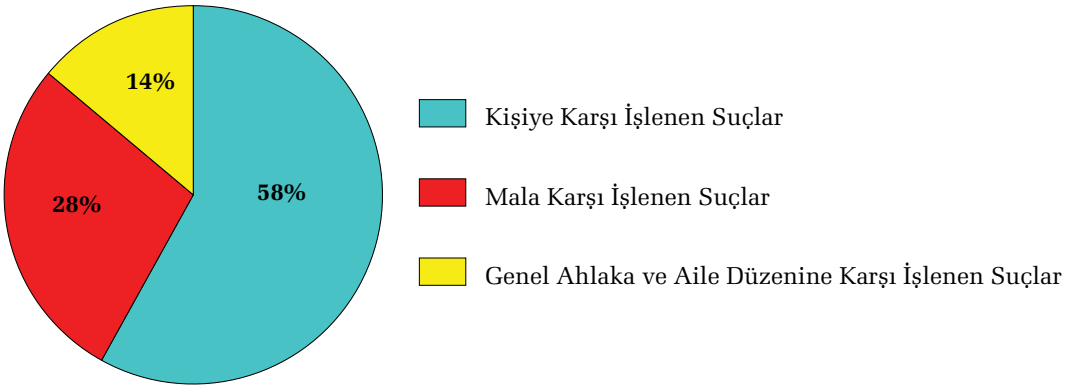

Grafikte Üsküdar kazasında kayıtlara yansıyan suç türlerinin dağılımı verilmiştir. Dağılımda en büyük payı %57,8'lik kısmı kişiye karşı işlenen suçlar oluşturmaktadır. Katl, yaralama, darp, iftira ve hakaret suçları kişiye karşı işlenen suçlar arasındadır. Mala karşı işlenen suçlar %27,4'lük paya sahiptir ve bu grupta hırsızlık suçu yer almaktadır. %14,4'lük kısım ise genel ahlaka ve aile düzenine karşı işlenen suçları kapsamaktadır. Zina ve içki içmek suçu bu grupta değerlendirilmiştir.

Kişiye Karşı İşlenen Suçlar

Katl, darp, yaralama, hakaret, iftira gibi suçlar kişiye karşı işlenen suçlar kategorisinde yer almaktadır. Bu suçlar da kendi arasında hayata ve vücut bütünlüğüne karşı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[9] Üsküdar Kadılığında katl suç türüne ait beş adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birinde; Resul b. Mustafa kayıp olan Mustafa b. Toyca isimli şahsı katlettiği düşünülerek mahkemeye çıkarılmıştır. Resul b. Mustafa'ya, Mustafa b. Toyca'yı öldürüp öldürmediği sorulduğunda suçu işlemediğini, bahsi geçen kişiyi en son Dil civarından aldığını ancak

9 Mustafa Avcı, a.g.e., s. 28-79.

Dil'i geçince Mustafa b. Toyca'nın beylerbeyi adamlarından bir çavuşun yanına vardığını söylemiştir. Mahkemede hazır bulunan Yusuf b. Osman ve Hacı b. Timurhan'ın olaya şahit olduklarını anlatmaları üzerine Resul b. Mustafa yemin edip suçu kabul etmemesi ve şahitlerin de ifadelerinin aynı doğrultuda olması sayesinde beraat etmiştir.[10] Bu kayıt; zanlının suçu işlediğine dair yeterli kanıtın bulunmadığı ve zanlının suçu işlemediğine -şahitlerin ifadesi de aynı yöndeysedair yemin ettiği durumlarda herhangi bir cezaya çarptırılmadan serbest kaldığını göstermektedir.

Üsküdar'da meydana gelen başka bir cinayet vakasında ise; Tomartaş'ta sahipleri Veli'yi katleden kölelerin, Veli'nin varisi Resul b. Veli'ye teslim edildiği, ancak mahkeme sonucunda cezanın belirlenmediği görülmektedir.[11] 1519 (H.925) Temmuz ayının son günlerinde gerçekleşen başka bir davadan, sahibini öldüren kölenin hapsedilip, ölen kişinin varislerine teslim edildiği anlaşılmaktadır.[12] 1520 (H.926) senesindeki bir mahkeme kaydından; Radiç b.Yorgi'nin katl suçuyla mahkemeye şikâyet edilen ancak suçu reddedip yemin etmesi üzerine ceza almaktan kurtulanlardan olduğu görülmüştür.[13] Bazı cinayet vakalarında ise; davacının davasından vazgeçmesi üzerine zanlının ceza almadan beraat ettiğini görmekteyiz. 11 Ocak 1520'de (H.926) tutulan bir mahkeme kaydı bu örneği destekler niteliktedir. İstani b. İvlanca'nın kardeşi Radi'yi, Radic ve Dimitri Rayka'nın öldürdüğü iddiası ile başvurduğu ancak daha sonra davasından vazgeçtiği ve söz konusu şahısların ceza almadığı görülmüştür.[14] Cinayet isnadı ile gerçekleşen beş davada da suç aletleri ile ilgili bilgiler yer almamaktadır. Bu durumun nedeni muhtemelen, beş davanın da suç isnadından oluşmasıdır.

Darb; kelime anlamı olarak vurmak, çarpmak manalarına gelmektedir. Üsküdar 1 ve 2 nolu Şeriye Sicilinde bu suç türüne ait yedi adet mahkeme kaydı bulunmaktadır. Darb vakalarının ilkinde; İlyas b. Abdullah'ı döven Muhyiddin b. Mustafa'nın ta'zir olunmasına karar verildiği anlatılmıştır.[15] Diğer vakada ise, Pîri b. İbrahim ve Muhyiddin Mustafa'nın kavga ettikleri ancak her ikisinin de suçunu itiraf etmesi sonucunda deftere kaydedildiği ancak cezasının belirtilmediği görülmüştür.[16] 1520 (H.926) Mart ayının son günlerindeki bir davada; Mehmed b.

10 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, Coşkun Yılmaz (ed.), Rıfat Günalan; ve dğr (haz.):., İstanbul Ocak 2010, s.86.
11 *ÜŞS 2*, s.135.
12 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, Coşkun Yılmaz (ed.), Bilgin Aydın, Ekrem Tak (haz.), İstanbul Kasım 2008, s.349.
13 *ÜŞS 2*, s.237.
14 *ÜŞS 1*, s.415.
15 *ÜŞS 2*, s.89.
16 *ÜŞS 2*, s.90.

İsmail'in kölesi Kasım'ın Yusuf b. Abdullah'ın büyük oğlunu dövmesi üzerine mahkemeye başvurulduğunu, Kasım'ın suçunu kabul etmesine karşılık cezanın belirtilmediği görülmüştür.[17] Burada ceza belirtilmemiş olsa da Üsküdar'da meydana gelen diğer darb vakalarının ta'ziren cezalandırıldığını bildiğimizden, bu dava için de bir genelleme yapıp ta'zirata cezasının uygulandığını söyleyebiliriz.

Darb vakalarından bazılarında ise mağdur olan tarafın darb edildiğini ispat edemediği için dava sonuçsuz kalmıştır. 11 Eylül 1519 (H.16 Ramazan 925) tarihinde Hızır Bâli mahkemeye gelip İsa b. Kılağuz ve Ahmed b. Minnet adlarındaki iki şahsın kendisini bağlayıp dövdüklerini söyleyerek şikâyette bulunmuştur. Ancak suçu ispat edemediği için dava sonuçsuz kalmış zanlılar ise ceza almadan kurtulmuştur.[18]

1519 (H.925) Temmuz ayının ortalarında gerçekleşen başka bir yargılamada ise; Şaban Halife isimli şahıs, mütevelli Ali'nin zevcesi olan Ayşe bt. Abdullah'ı kendisini üç kez balık çengeli ağacıyla dövdüğünü söyleyerek şikâyet etmiştir. Ayşe suçu işlemediğini söyleyerek suçlamayı reddetmiştir. Mahmud b. İshak, Çırak b. Mehmedî, Hesna bt. Musa, Hanzâde bt. İlyas mahkemede hazır bulunup, Şaban Halife'nin doğruyu söylediğine şahitlik etmişlerdir. Dava sonucunda Ayşe'nin ta'zir cezası alması kararlaştırılmıştır.[19]

Başka bir vakada ise darb ve yaralama suçu bir arada görülmektedir. 1520 (H.926) Ocak ayının ortalarında görülen davada; Irgad Dimitri, Yusuf b. Hamza'nın kendisini darp ederek kafasını yardığını söyleyerek şikâyette bulunmuştur. Yusuf b. Hamza mahkemeye geldiğinde Dimitri'yi evinin içinde bulduğunu ve bu sebeple darp ettiğini söylemesi üzerine Dimitri de bu ifadeyi doğrulamıştır.[20]

1520 (H.926) Martının ortalarında kayda geçen darp vakalarından sonuncusunda ise hamile bir kadının darp edildiği iddia edilerek mahkemeye başvurulmuştur. Dava sonucunda, Nefise Hâtun isimli hamile kadını dövmediğine yemin eden Demirci Ali'nin beraat ettiği anlaşılmaktadır.[21]

Araştırmamızın sınırları içerisindeki vakalardan bir genellemeye varmak güç olsa da Osmanlı Devleti'nin darp vakalarında suçu kesinleşen kişilere ta'zir cezası uyguladığı ve kadına yönelik şiddetin Osmanlı toplumunda çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

---

17 *ÜŞS 1*, s.381.
18 *ÜŞS 1,* s.370.
19 *ÜŞS 2*, s.134.
20 *ÜŞS 1*, s.414.
21 *ÜŞS 1*, s.423.

Üsküdar mahkemesine yansıyan bir diğer dava türü yaralama davalarıdır. Yaralama (cerh), kişinin ölümüne sebep olmayan ancak ona fiziki anlamda acı veren fiillerin işlenmesi anlamına gelmektedir.[22] Osmanlı hukuk sisteminde yaralama fiiline ta'zir cezası uygulanmıştır. Üsküdar'da 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında üç adet yaralama davasının görüldüğünü söyleyebiliriz. Bunlardan birinde yalnızca yaralama fiili gerçekleşmişken diğerinde darp ve yaralama fiillerinin bir arada bulunduğunu görmekteyiz. İki fiilin aynı anda işlendiği yaralama vakası, darp suçları anlatılırken açıklandığından burada tekrar ayrıntısına inilmeyecektir. 1519 (H.925) senesinde görülen davada; Matyos b. Kasab, Yorgi b. Çengel'i balta ile yaralamak suçuyla yargılanmıştır. Davanın sonucunda Matyos b.Kasab suçu kasıtlı olarak işlemediğine dair yemin ettirilmiş ve beraat etmiştir.[23] Burada suçu kesinleşmediği için ta'zir cezası almadığını ancak Üsküdar'da başka zamanlarda yaşanan yaralama vakalarında ta'zir cezasının uygulandığını görmekteyiz.

Yaralama davalarından en çok dikkat çeken ise sonuncusudur. Dava, sonucunda cezanın belirtilmesi ve bu cezanın da hapis cezası olması bakımından önemlidir. 1520 (H.926) senesinin Eylül /Ekim aylarında gerçekleşen yaralama davasında; Kara Ahmed adlı şahsın meyhanede üç kişi ile sohbet ederken Ebri b. Mehmed'in üzerlerine gidip Kara Ahmed'i bıçakla iki yerinden yaraladığı belirtilmiştir. Ebri b. Mehmed'in hapsolunduğu ancak daha sonra şahitlerinin ifadesiyle serbest kaldığı görülmüştür.[24]

Kişiye karşı işlenen bir diğer suç türü ise şetmdir. Şetm; sövmek, azarlamak, küfretmek anlamlarına gelmektedir. Üsküdar kadılığında 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında 17 şetm davasının görüldüğünü söyleyebiliriz. Şetm kelimesi Türkçede küfür ile aynı anlamda olsa da, yalnızca küfür ibaresini kullanırsak bahsettiğimiz 17 kaydın tamamını bu kategoride değerlendirmemiz güç olacaktır. Suçlara baktığımızda hepsinin küfür maiyetinde olmadığı, hakaret olarak nitelendirilebilecek suçların da bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle hakaret sebebiyle görülen davalar da bu kategoride değerlendirilecektir.

9 Nisan 1519 (H.8 Rabiulahir 925) tarihinde gerçekleşen bir davada; Atmaca b. Abdullah'ın Memi b. Süleyman'a küfretmek suçuyla yargılandığı, Atmaca'nın köpek diyerek şetm ettiğini kabul etmesi üzerine ta'zir cezasına çarptırıldığını görmekteyiz.[25] Buna benzer sekiz davada da aynı şekilde harâmî, yağlıkdân, kâfir

22 Mustafa Avcı, a.g.e., s.122.

23 *ÜŞS 2*, s.150.

24 *ÜŞS 2*, s.387.

25 *ÜŞS 1*, s..342.

gibi hakaret içeren farklı kelimeler kullanılarak küfür etmek suçuyla faillerin ve mağdurların isimlerinin değiştiği örnekler bulunmaktadır.

1519 (H.925) senesinin Kasım ayında görülen davada Osman b. Gevherdaş, Hürmüz b. Abdullah'ı, yüzüne karşı harâmî diyerek şetm ettiğini söyleyerek şikâyette bulunmuştur. Memi Kara b. Timurhan, Köse Pîrî Gekvize'li, İlyas b. Hızır ve Süleyman b. Mustafa isimli şahısların şahitlik etmesiyle birlikte suç kesinleşmiş ve ta'zir cezasına çarptırılmıştır.[26] Aynı durumun yaşandığı ve sorunun aynı şekilde ta'zir cezasının verilmesiyle çözüldüğünü gösteren kayıtlar mevcuttur.[27]

Bunlardan farklı olarak bir davada gayrimüslim olan Dimitri b. Abdullah'ın kendisini İslâm'a davet ettiği için Mehmed Halîfe'ye küfrettiğini şahitlerin bunu doğrulaması sonucunda Dimitri'ye ta'zir cezasının verildiği görmekteyiz.[28]

Son olarak ele alacağımız şetm davası ise evli bir çift arasında gerçekleşmiştir. Gül Paşa bt. Mehmedî, meclis-i şer'a gelip eşi âmâ Süleyman b. Bâli'nin kendisine küfrettiğini söyleyerek şikâyette bulunmuştur.[29] Böyle davaların varlığı Osmanlı toplumunda kadının belirli haklarının olduğunu ve kadınların bu hakkını gerekli gördüğü zamanlarda kullandığını göstermektedir.

Hakaret davaları şetm davalarının içerisinde değerlendirilebilecek bir dava türüdür. Üsküdar kadılığında 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında hakaret suçuyla ilgili altı adet kayıt bulunmaktadır. 1519 (H.925) senesi Haziran ayında tutulan kayıtta Semerci Yusuf'a kâfir diyerek hakaret eden Semerci Ali b. Kılavuz'un ta'zir cezası aldığı,[30] yine bir sonraki hükümde ise aynı kişiye aynı hakareti etmek suçundan Semerci Yusuf'un ta'zir cezası aldığı kaydedilmiştir.[31] Diğer hakaret davalarından ikisi hariç diğerlerinin seyri de aynı şekildedir. Farklı olan diğer ikisinde ise sonuç bakımından bir değişiklik olmadığı ancak kadına yönelik hakaret olması bakımından diğerlerinden ayrı tutulmuştur. Köseler karyesinden Kara Yusuf b. Ukkâşe Paşaali bt. Mehmedî'ye hakaret ettiğini kabul etmiş ve ta'ziren cezalandırılmasına karar verilmiştir.[32] Sonuncu vakada ise Darıca karyesinde sakin olan Kasım b. Abdullah kız kardeşi Harsi b. Nikefor'un vekili olarak mahkemeye gelmiş ve Todora bt. Yani'yi

26 *ÜŞS 1*, s.384.
27 *ÜŞS 1*, s.405,409, 348, 373; *ÜŞS 2*, s.199, 251, 369.
28 *ÜŞS 1*, s.428.
29 *ÜŞS 2*, s.138.
30 *ÜŞS 2*, s.124.
31 *ÜŞS 2*, s.124.
32 *ÜŞS 2*, s.157.

şikâyet etmiştir.[33] Davanın sonucu belirtilmese de ta'ziren cezalandırıldığı tahmin edilmektedir. Görüldüğü gibi hakaret suçları ta'ziren cezalandırılmış ve hakarete uğrayan kişi isterse mahkemeye katılmayarak yerine vekil tayin edebilmiştir.

Kişilere karşı işlenen bir diğer suç türü de iftiradır. Bu suçu işleyenlere de ta'zir cezası verilmiştir. İftira suçuna rastladığımız dört kayıttan üçünde hırsızlık isnadıyla iftira atıldığı ancak olayın gerçek olmadığı anlaşılınca iftira atan kişilere ta'zir cezasının verildiği görülmüştür.[34] Birinde ise Sinan b. Abdullah, Koca Hızır b. Abdullah'ı yerine el koymakla suçlamıştır. Ancak mahkemede suçunu ispat edememiş ve bunun üzerine ta'zir cezası almıştır.[35]

Mala Karşı İşlenen Suçlar

Mal varlığına karşı işlenen suçlar denildiğinde ilk akla gelenlerden biri sirkat yani hırsızlık suçudur. Bu suç Arapça'da sirkat ve serika terimleriyle ifade edilmiştir. Hırsızlık, başkasına ait olan bir malın gizlice alınıp muhafaza edilmesi anlamını taşımaktadır.[36] Mal varlığına karşı işlenen suçların hırsızlık başlığı altında çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Hayvan hırsızlığı, mahsulât hırsızlığı, cebr ve şiddet istimalleriyle hırsızlık, adi sirkat ve dolandırıcılık mal varlığına karşı işlenen suçlar arasındadır.

Bu suçun işlenmesindeki nedenlere bakacak olursak; iktisadi yapının bozuk olması ve kişinin sosyal ve psikolojik durumunun bozuk olması gibi sebepler öne çıkmaktadır. Hırsızlık suçu had suçları grubuna girmektedir ve Kuran'da hırsızlık suçu işleyen kişiye el kesme cezasının uygulanacağı ifade edilmiştir.[37] Hırsızlık eden kişiye had cezası verilerek eli kesileceği Hz. Peygamber'in sünnetinde de belirtilmiş, nitekim Mekke'nin fethi sırasında hırsızlık yapan soylu bir kadına bu cezanın verilmemesi için aracılık edenler olsa da bu kabul edilmemiş ve adil davranılarak hırsızlık suçu cezalandırılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti el kesme cezasını nadiren uygulamış, hırsızlık suçunu ta'zir cezası şeklinde hapis, çeşitli para cezaları, kürek cezası, kalebentlik, sürgün gibi farklı şekillerde cezalandırmayı tercih etmiştir. Burada tek bir suça farklı türden cezaların verildiğini ancak cezalardaki farklılığın suçun derecesine, işlendiği döneme göre değiştiğini söyleyebiliriz.

---

33 *ÜŞS 2*, s.199.

34 *ÜŞS 2*, s.121, 150, 162.

35 *ÜŞS 2*, s.121.

36 Ömer Düzbakar, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *TSA*/ Yıl:12, S:2, Ağustos 2008, s.80.

37 Ömer Düzbakar, a.g.e., s.81.

Üsküdar'da 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında hırsızlıkla ilgili 17 kayıt bulunmuştur. İlk olarak hayvan hırsızlığının konu olduğu kayıtlar incelenecek olup bunlardan ilki şöyledir: 1519 (H.925) Haziran ayı içerisinde gerçekleşen hırsızlık vakasında; İlyas b. Ali meclis-i şer'a gelip Hamza b. Abdullah'ı kendisinin beş adet koyununu çaldığını söyleyerek şikâyet etmiştir. Koyunlardan ikisini kendi izni olmadan Luka isimli bir zımminin koyunlarına kattığını da ilave ederek kaybolan koyunların tamamını Hamza b. Abdullah'dan taleb etmiştir. Hamza'nın koyunları İlyas b. Ali'nin rızasıyla Luka isimli zımmiye verdiğini söylemesi üzerine İlyas yemin ettirilmiş ve Müezzin Mahmud b. İshak, Kılavuz b. Aslıhan, Memi b. Demirhan adlı kişilerin şahitlik etmesiyle mahkeme sonuçlanmış ve koyunların bedelinin Hamza b. Abdullah tarafından tazmin edilmesi istenmiştir.[38] Bu vakada olduğu gibi; hırsızın bazen çaldığı eşyanın veya malın bedelini ödeyerek herhangi bir ceza almadığı davalar da görülmektedir. Mahkemeye eşyalarının çalındığı gerekçesiyle başvuran ancak daha sonra davasından vazgeçen kişiler de olmuştur.[39]

Yine hayvan ve hayvanla birlikte çalınan eşyalara ait bir hırsızlık isnadı Üsküdar Mahkemesine şu şekilde yansımıştır: Akbıyık adlı yere gelip gece konaklamak için duran bir ulak, atının, eğerinin ve oyanının Yörük Mehmedî tarafından çalındığını iddia ederek Subaşı'ya başvurmuş fakat bahsedilen atın ve eşyaların bir Rum'un elinde bulunarak ondan alındığı ve Yörük Mehmedî'ye verildiği anlaşılmış, bunun sonucunda Mehmedî davadan beraat etmiştir. [40]

1519 (H.925) senesi Temmuz ayında hırsızlık suçu ile ilgili mahkeme kaydı, bu suça verilen ceza türlerinden birine örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Yusuf b. Abdullah, Musa b. Turhan'ı koyun hırsızlığı ile suçlayarak mahkemeye şikâyet etmiştir. Mahkemede hırsızlık suçu kesinleşmiş ve Musa'ya ta'ziren uygulanan ceza neticesinde para cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Ancak Musa cezası olan paranın tamamını ödememiş ve Yusuf bu sebeple tekrar mahkemeye başvurarak durumu anlatmıştır. Musa cezasını ödediğini iddia ederek suçlamayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Musa'ya cezasının bitmediğini bilmediğine dair yemin ettirilmiştir.[41]

İncelediğimiz sicillerde at ve koyun dışında bir de atmaca yavrusunun çalındığına dair kayıt bulunmaktadır. Davada atmacacı başı Sinan atmacalarından birini çalan Nasuh'tan şikâyetçi olmuştur. Mahkemede Nasuh'un suçu sabit görülüp yüz sopa vurulmasına ve atmacayı sahibine iade etmesine karar verilmiştir.[42]

---

38 *ÜŞS 2*, s.120.
39 *ÜŞS 2*, s.126.
40 *ÜŞS 2*, s.135.
41 *ÜŞS 2*, s.163.
42 *ÜŞS 2*, s.164.

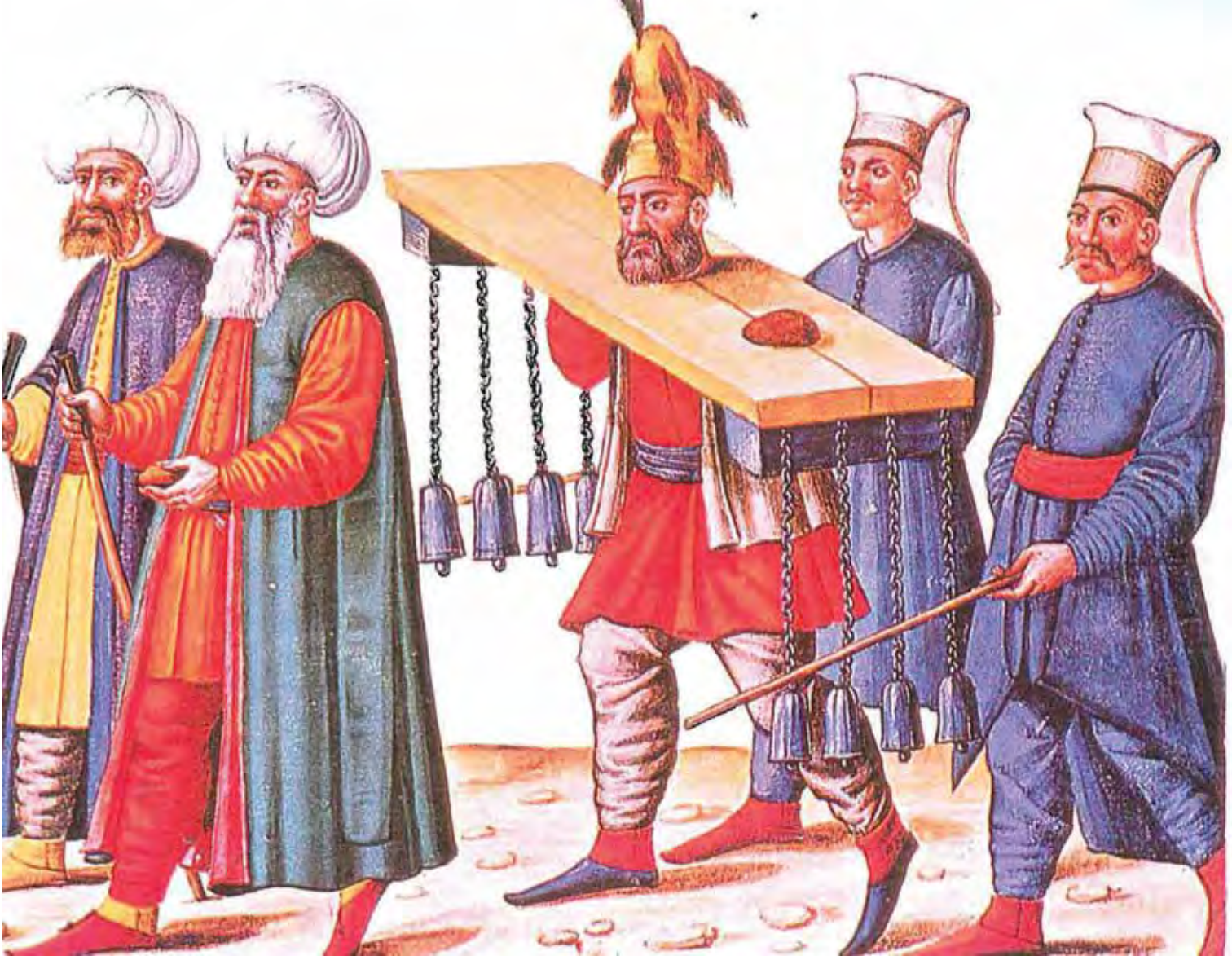

Usulsüzlük yapan esnafın cezalandırılması

Yalnızca erkeklerin değil kadınların da hayvan hırsızlığı ile mahkemede yargılandıklarını gösteren bir dava ise şöyledir. Ali b. Kara Hacı meclis-i şer'e gelip Mahti bt. Hızır'ı tavuklarını çaldığı gerekçesiyle şikâyet etmiştir. Mahti, suçu kabul etmeyip yemin etmiş ve Hızır b.Hüseyin'in kefil olmasıyla ceza almaktan kurtulmuştur.[43] Hırsızlık davalarında kadın ve erkek fail olarak karşımıza çıkmaktadır. Hırsızlık davalarının çoğunu hayvan hırsızlığının oluşturmaktadır ve hayvan hırsızlığının sayıca fazla olması Üsküdar'ın kırsal bölgelerinde hayvancılığın yaygın olduğuna işaret etmektedir.

1519 senesi (H.925) Ağustos ayında görülen bir hırsızlık davasında ise; Bulgurlu Karyesinde sakin olan Şehrîdullah b. Hacı'nın tarlasından buğdayını çalan Süleyman b. Abdullah'ı şikâyet ettiğini görmekteyiz. Hamza b. Abdullah ve İbrahim b. Mehmed Fakih'in şahitlik etmesiyle birlikte suçu kesinleşen Süleyman'dan

43 *ÜŞS 2*, s.167.

mahkeme çaldığı buğdayları aynen iade etmesini istemiştir.[44] Süleyman b. Abdullah hırsızlık suçunu alışkanlık haline getirmiş olsa gerek ki başka bir hırsızlık davasında yine karşımıza çıkmaktadır. Abdullah, bu kez Bulgurlu Karyesinden Budak'ın tarlasından buğday demeti çalmak suçuyla yargılanmıştır.[45] Kayıtta cezası belirtilmemiş ancak hırsızlık suçu ta'ziren cezalandırıldığından muhtemelen aynı cezaya çarptırılmıştır.

Buğday hırsızlığından sonra yiyecek madde hırsızlığına dair başka bir kayıt ise somun hırsızlığı ile ilgilidir. 1520 (H.926) senesi Nisan ayında gerçekleşen yargılama; Sefer b. Mahmud'un, bir dükkândan çaldığı somun için ta'zir cezası almasıyla sonuçlanmıştır.[46] Mukbil Fakih'in armudunu izinsiz aldıran Ramazan b. Hüseyin'in ta'zir cezası almasıyla sonuçlanan[47] başka bir dava bize, yiyecek madde çalmaya teşvik etmenin de hırsızlık ile aynı şekilde cezalandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hayvan ve yiyecek maddesi dışında çalındığını gördüğümüz bir diğer nesne ise altındır. 17 Kasım 1519 (24 Zilkade 925) tarihli bir kayıttan; evinden altını çalınması üzerine Bulgurlu halkından şikâyetçi olan Yusuf b. Abdullah'ın önce şikâyetçi olduğu belki de iddiasını ispatlayamayacağını düşünerek davasından vazgeçtiği görülmektedir.[48]

1519 (H.925) Mayıs ayının son günlerinde, Ferhad b. Abdullah'ın çalınan eşyalarını Haddâd Ali'nin çırağı olan kişinin evinde bulup kadıya götürmek istemesi üzerine iki taraf arasında tartışma yaşanmıştır. Demirci ustası olan Haddad Ali'nin çırağının beni kadıya şikâyet etme dediğini duyan Süleyman b. İbrice ve İvaz b. Hamza mahkemede şahitlik yapmışlar ve mahkeme ilk olarak Haddad Ali'den kaybolan çırağın bulunmasını istemiştir.[49] Kayıtta yine ceza belirtilmemiş olsa da, hırsızlık suçu sabit olduğundan kişiye bulunduktan sonra ta'zir cezasının uygulanacağı tahmin olunmuştur.

1519 (H.925) Haziran ayının son günlerinde yaşanan bir diğer hırsızlık isnadı ise kayıtlara şu şekilde yansımıştır. Çonkara Karyesinde sakin olan Ma'sûme adlı kadının mahkemeye başvurması için yerine Nebi b. Durak'ı vekil tayin ettiği ve bu kişinin mahkemeye gelip Hundi b. Bayezid'i şikâyet ettiği görülmüştür.

---

44 *ÜŞS 1*, s.343-344.
45 *ÜŞS 1*, s.422.
46 *ÜŞS 1*, s.420.
47 *ÜŞS 2*, s.162.
48 *ÜŞS 1*, s.412.
49 *ÜŞS 2*, s.110.

Masume'nin yumak yapmak için kendisine verdiği bezi çalmakla suçlanan Hundi b.Bayezid, köylülerin eskiden beri bezlerini bıraktıkları bir kuyuya Ma'sûme'nin bezlerini de bıraktığını, ancak bezlerin buradan çalınmış olduğunu ifade etmiştir. Yapılan sorgulamada olayın Hundi b. Bayezid'in iddia ettiği şekilde gerçekleştiği anlaşılmış ve Bayezid beraat etmiştir.[50] Bu olayda dikkati çeken önemli bir nokta var. Ma'sûme'nin dışında köylülerden herhangi birinin kuyudan bezlerinin çalındığı ile ilgili bir şikâyette bulunmaması ve sadece Ma'sûme'nin bezlerinin çalınmış olması dikkat çekicidir.

1519 (H.925) senesi içinde gerçekleşen bir diğer hırsızlık vakasında ise hem yol kesme hem de hırsızlık suçları aynı anda görülmektedir. Haklarında ayrıntılı bilgiye yer verilmeyen Nikola ve Yorgi'nin Süleyman b. Davud'un yolunu kesip baltasını ve torbasını aldıkları tespit edilmiş ve bu kişilere ta'zir cezası verildiği belirtilmiştir. [51] Suçun iki kişi tarafından işlenmiş olması önceden planlandığını göstermektedir ve bu sebeple de organize bir suç olarak nitelendirilebilir.

Hırsızlık davalarından biri ise tepsi hırsızlığı ile ilgilidir. Çengel Karyesinde sakin olan Matyoz oğlu Subaşı, komşusu Trandafiloz'u tepsisini çalmakla suçlamıştır. Ancak şahitlerin de ifadesiyle Trandafiloz'un suçsuz olduğu anlaşılmış ve beraat etmiştir.[52]

Şubat 1520 (H.926) tarihinde Mahmud b Acem dükkânının soyulduğu gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Dükkândan bir kutu, bir miktar para, bir miktar bal ve bir ipin Bilal Arab ve İsmail tarafından çalındığını söylemiştir. Bilal Arab ifadesinde dükkânı Hoca Saltuk'un Atik İsmail ile birlikte açtığını bir miktar para, bal ve ip bulup İsmail'e verdiğini, İsmail'in kendisine yalnızca üç akçe verdiğini ve dükkânın kilidini de nacağıyla İsmail'in açtığını söylemiştir. [53] Başka birçok davada olduğu gibi bu davada ceza belirtilmemiştir.

Hırsızlık suçu İslâm hukukuna göre had cezası olarak cezalandırılması gerekse de Osmanlı Devleti bu suça ta'zir cezası uygulamış ve suçun derecesine ve işlendiği döneme göre cezası belirlenmiştir. Hırsızlık suçu ile aynı grupta yer alan suçlardan biri ise dolandırıcılıktır. 1519-1521 (H.925-926) arasında tutulan mahkeme kayıtları arasında bu türe ait dava bulunmamaktadır.

---

50 *ÜSŞ 2,* s.139.

51 *ÜŞS 1*, s.372.

52 *ÜŞS 2*, s.183.

53 *ÜŞS 2*, s.262.

Örgütlü Suçlar

Kuttâ-i tarîk ve Şekavet olarak da adlandırılan yol kesme ve eşkıyalık suçu tanım olarak; bir veya birkaç kişinin yol kesip silahlı veya silahsız olarak yolcuların hayatlarına kastetmesi, yolcuların mallarını ellerinden alarak yolcuların korkmasına sebebiyet vermek, mal yağmalamak ve adam öldürmek üzere yol güvenliğini ihlal etmek anlamlarına gelmektedir.[54] Osmanlı Devleti'nde yol kesme ve eşkıyalık suçuna verilen ceza olayın içeriğine göre değişiklik göstermiştir.[55] Çalışmamızda yalnızca bir adet yol kesme davasına rastlamaktayız.[56] Davada amaç yol kesip birçok kişinin güvenliğini tehlikeye sokmak veya onları korkutmak amacı taşımasa da bir kişiye yönelik yapılmış ve eşyaları çalınan Süleyman b. Davud davasında haklı çıkmış ve sorumlular cezalandırılmışlardır. Bu dava, yukarıdaki tablo ve grafikte hırsızlık davaları arasında değerlendirilmiştir.

Genel Ahlaka ve Aile Düzenine Karşı İşlenen Suçlar

Kız ve kadın kaçırmak, içki içmek, zina suçları genel ahlaka ve aile düzenine karşı işlenen suçlar arasındadır. Osmanlı devleti, kız ve kadın kaçırmak suçuna ta'zir cezası kapsamında hapis ve kürek cezalarını uygulamıştır. Zina ise kelime anlamı olarak hem evli çiftlerin hem de bekâr ve dul olanların nikâh akdi olmayan gayrı meşru ilişkilerini ifade etmekte kullanılan bir tabirdir. Bu suçun cezası ise had cezası olarak belirlenmiştir. Ancak zinaya teşebbüs suçu ta'ziren cezalandırılmaktadır.[57]

1519-1521 (H.925-926) tarihleri arasında altı adet zina vakasına rastlanmaktadır. Bunlardan yalnızca iki davada davalıların suçsuz oldukları anlaşılmış ve ceza almamışlardır. Beraat edenlerden biri Hasan b. Hızır'dır. 28 Ekim 1519 (4 Zilkade 925) tarihinde gerçekleşen davada Hüdavendigâr Sancak Beyi olan Mahmud b. Yusuf, Hasan b. Hızır'ı Kara Hüseyin b. Mestan'ın evine zina kasdıyla girdiğini söyleyerek şikâyet etmiştir. Hasan b. Hızır suçu işlemediğine dair yemin etmiş ve Mevlânâ Şaban b. Ramazan, Kara Hasan b. Bazarlı, Musa Bey b. Abdullah ve Mehmed b. Hüseyin isimli şahitlerin de kefil olmasıyla birlikte suçsuzluğu ispat edilmiş ve beraat etmiştir.[58] Yine aynı şekilde Ekim 1519 (H.925) tarihli başka bir davada ise İnebey b. Ali'nin, Hüseyin b. Turhan'ın evine zina kasdıyla geldiği

54 Mustafa Avcı, a.g.e., s. 304.

55 Mustafa Avcı, a.g.e., s.302-313.

56 *ÜŞS 1*, s.371.

57 Mustafa Avcı, a.g.e., s.175.

58 *ÜŞS 1*, s.411.

iddia edilmiştir. Ancak şahitlerin İnebey'e kefil olmaları üzerine İnebey beraat etmiştir.[59] Her iki zina davası da kişilerin suçu işlemediklerine dair yemini ve şahitlerin ifadesiyle sonuca ulaşmıştır.

Şahitlerin suçu isnat edilen kişiye kefil oldukları davaların yanı sıra bir de şahitlerin zanlıya kefil olmadıkları davalar da mevcuttur. 1519 (H.925) Ağustos ayındaki davada Kısıklı Karyesinden Köle İsmail'in eşi Selime'nin evine zina kastıyla gelen Mehmedî'ye kimsenin kefil olmadığı deftere kaydedilmiştir.[60] Aşağıda bahsedeceğimiz diğer zina vakalarında suçu sabit olanlara ta'zir cezası verildiğinden, hakkında suçsuz olduğuna dair bir ibare olmayan Mehmedî'ye ta'zir cezasının verildiği tahmin edilmektedir.

1519 (H.925) Nisan ayında gerçekleşen başka bir zina davasında Nerdübanlı Karyesinde Turmelik'in sığır damı içinde Zeyneb bt. Mahmud'la birlikte bulunan Dimitri isimli gayri Müslim, Hamza b. Şahin ve Gündüz b. Hoşkadem'in bizzat kendilerinin duruma şahit olduklarını ve bu ikisini mezkûr yerde bulduklarını söylemesi üzerine ta'ziren cezalandırılmıştır.[61] Diğer zina davalarının muhatapları arasında dinsel farklılıkların olmadığı dikkate alınırsa, bu dava diğerlerinden farklı olarak, bir Müslimle gayrimüslim arasında yaşanan gayrı ahlaki olay olması bakımından dikkat çekicidir.

1519 (H.925) Temmuz ayında Ahmed b. Kemal, zina kastıyla Ümmi bt. Resul'ün yolunu kesmek suçuyla yargılanmıştır. Ahmed'ten suçu işlemediğine dair yemin etmesi istendiğinde yemin edememiş böylece suçu kesinleşmiştir. Suçu kesinleşen Ahmed'e ta'zir cezası verilmiştir.[62]

1519 (H.925) Aralık ayında Herekedone Karyesinden Yorgi b. Kosta meclise gelip Levend Mihal b. Yani'yi zina kasdıyla evine geldiğini söyleyerek şikâyet etmiştir. Levend Mihal b. Yani ifadesinde sarhoşken Yorgi b. Kosta'nın evinin önüne gittiğini söyleyerek suçunu kabul etmiş ancak sarhoş olduğunu söyleyerek cezasını hafifletmek istese de ta'ziren cezalandırılacağı deftere kaydedilmiştir.[63]

1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında kayda geçen zina vakalarından ikisinin suçsuz bulunduğu ve diğer dört davada ise zina kastının tespit edilmesi sonucunda ta'ziren cezalandırıldıklarını söyleyebiliriz.

---

59 *ÜŞS 2*, s.185.
60 *ÜŞS 2*, s.168.
61 *ÜŞS 1*, s.343.
62 *ÜŞS 2*, s.142.
63 *ÜŞS 2*, s.200.

Genel ahlâka ve aile düzenine karşı işlenen suçlar başlığı altında son olarak içki içmek suçuyla yargılanan kişiler ve davaları ele alınacaktır. İçki içmek bireyi yalnızca kendine değil ailesine ve topluma karşı da zararlı olabileceği bir duruma sokmaktadır. Osmanlı toplumunda içki içen Müslümanlara had cezası uygulanmış olup, gayrimüslimlere bu konuda bir ceza verilmezken içki içip sokağa çıkmak onlar için de suç sayılmıştır. Suçun derecesine göre ta'zir cezasının uygulandığı da görülmüştür.[64]

Üsküdar'da 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasında üç adet sarhoşluk davası mevcuttur. 1519 (H.925) Aralık ayında görülen bir davada Üsküdar'da ikamet eden İsmail b. Abdullah meclis-i şer'de içki içtiğini itiraf etmiş ve had cezası alması kararlaştırılmıştır.[65] Yine içki içtiğini 11 Şubat 1520 (H.21 Safer 926) tarihinde gerçekleşen mahkemede kabul eden Memi b. Hacı Memi'nin bu itirafı sicile kaydedilmiş ancak cezası belirtilmemiştir.[66] Her iki örnekte de kişilerin tek başına bu suçu işledikleri ve sonrasında da suçu kabul ettikleri açıktır. Son sarhoşluk vakası ise; suçu işledikleri başkaları tarafından anlaşılan iki kişinin şikâyet edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Timurhan b. İsmail ve Bekir b. Mustafa isimli iki kişi Hüdâverdi b. Abdullah ve Yardım b. Abdullah adlı şahısların ağzını koklayıp içki içtiklerini anlamış ve şikâyet etmişlerdir. 1519 (H.925) Eylül ayında gerçekleşen davada bu iki kişinin şikâyeti değerlendirilmiş ve Hüdâverdi b. Abdullah ve Yardım b. Abdullah'ın suçu işlediği kesinleşmiştir.[67] Bu iki kişiye verilen ceza belirtilmemiş ise de içki içmenin cezası had cezaları kapsamındadır.

İçki içen kişi çevresindekilere karşı bir suç işlese de işlemese de toplum tarafından suç olarak kabul edilmiş ve içki içtiği tespit edilen kişiler şikâyet edilerek cezalandırılmaları sağlanmıştır. Bu durumu yukarıdaki örnekler de destekler niteliktedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Üsküdar 1352'de fethedilmiş ve diğer kaza merkezleri gibi farklı etnik kökenlere sahip birçok insanın bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Dolayısıyla bu durum, sosyal hayatın bir parçası olan suç ve ceza kavramlarına dair bir çeşitliliğin oluşmasına sebep olmuştur. Çalışmamızda Üsküdar kadılığında tutulan 1 ve 2

64 Mustafa Avcı, a.g.e., s.279.

65 *ÜŞS 1*, s.412.

66 *ÜŞS 1*, s.390.

67 *ÜŞS 1*, s.374.

numaralı sicillerin içerisindeki pek çok kayıttan 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasındaki suç davaları incelenerek, 62 adet suç veya suç isnadı içeren dava tespit edilmiştir.

Tespit edilen davalar adi suçlar diye adlandırdığımız hırsızlık darp, cinayet, zina, yaralama, sarhoşluk, hakaret ve iftira suçlarıyla ilgilidir. Bu davaların çoğunda ceza belirtilmemiş, belirtilenlerde ise ayrıntı verilmeden had, kısas ve ta'zir cezalarından birine karar kılınmıştır.

En fazla kayda geçen suç türü hırsızlık ve hakaret vakaları iken en az yaralama suç türüne rastlanmaktadır. Hırsızlık vakalarının büyük çoğunluğunu hayvan hırsızlığının oluşturduğunu ve çalınan hayvanların çoğunluğunu da kırsal kesimde halkın geçimini sağlamasına yarayan koyun, sığır gibi hayvanların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Cinayet davalarının tamamının suç isnadından oluştuğu düşünüldüğünde, bu durum suçun hiç işlenmediğini gösterebildiği gibi, işlenmiş olup mahkemeye yansımadığı düşüncesini de akla getirmektedir. Bahsettiğimiz tarihler arasında sicillere yansıyan davalara baktığımızda; toplumun her kesiminin mahkemeye başvurup hakkını aradığını görebiliyorken, özellikle Müslim veya gayrimüslim olanlar arasında sayıca suç işleme oranları bakımından çok bir farklılık görülmemektedir. Her iki kesimden karşı tarafa yönelik işlenen suçlar olabildiği gibi, iki Müslüman veya iki gayrimüslim arasında yaşanan olaylar da mahkemeye yansımıştır.

Hemen hemen bütün suç türlerine ait kayıtlar incelendiğinde suçun işlenme sebebi hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Örneğin bir cinayet vakası ne sebeple gerçekleşti sorusuna sicillerde cevap bulmak oldukça güç. Çalışmamızın kapsamı çerçevesinde 62 adet dava incelenerek Üsküdar'da 1519-1521 (H.925-927) tarihleri arasındaki suç profili ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üsküdar'ın belki de İstanbul'un farklı kaza merkezlerine yönelik yapılan veya yapılacak olan çalışmalarla, bölgenin uzun bir dönem içerisindeki suç profilini ortaya çıkarmak daha kolay ve anlamlı olacaktır.

Atik Valide Sultan Vakfı Örneğinden Vakıfların Yeniden-Dağıtımcı Fonksiyonu

RAMAZAN PANTIK
Hacettepe Üniversitesi

Modernite öncesi Ortaçağ İslâm toplumlarında, günümüzde modern devletlerin her birinin ayrı bakanlıklar altında topluma sunmakta olduğu hizmetlerin tamamına yakınının, bir bütün halinde vakıf kurumlarıyla gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir.[1] Çıkış noktası, bireyin sahip olduğu özel mülkiyetin her türlü kullanım, tasarruf ve yararlanma hakkının, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için tahsis edilmesinden ibaret olan vakıf kurumu, sosyal ve ekonomik hayatta da önemli işlevler üstlenmiştir. Özellikle Osmanlı devlet yapısının, hukukî ve idarî teşkilatlanmasına paralel olarak vakıflar da gelişmiş ve özgün şeklini almıştır. İmparatorluğun her bölgesine yayılan vakıf kurumlarının, içinde doğduğu ve geliştiği imparatorluğun devlet, sanat, edebiyat, kültür, ekonomi ve ahlak anlayışına kadar çok geniş alanlarda etkileri görülmüştür.

Osmanlı sultanları ve hanedana mensup aile bireyleri ile yönetici üst sınıfa mensup vezirler, sadrazamlar, ağalar, şeyhülislamlar, kazaskerler, beylerbeyiler ve mülhakatlarıyla birlikte bazı tarikat şeyhlerinin kurdukları vakıflar devasa bütçelerle idare ediliyorlardı.[2] Her biri müstakil ekonomik üniteler şeklinde organize olan vakıflar, kuruldukları bölgelerdeki sosyal, kültürel ve dinî yaşamın ihtiyaç duyduğu bir hizmeti icra etmekteydiler. Bu hizmetlerden bazıları-idarî yönlendirmelerle hizmetin türü, bölgesi ve tahsis edilecek olan gelir ünitelerinin önceden belir-

1 Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel bir Bakış", *Türkler c. X*, Ankara 2002, s. 206.

2 Kayhan Orbay, "Account Books of the Imperial Waqfs (Charitable Endowments) in the Eastern Mediterranean (15th to 19th Centuries)", *Accounting Historians Journal, 40*, June 2013, s. 37-38.

Foto: İsmail Küçük

lendiği-külliye, imâret, hastane yapmak ve işletmek gibi malî külfeti yüksek olan girişimlerdi. Her vakıf bu nitelikteki bir imar ve altyapı hizmetini kurmaya yeterli sermaye ve gayeye sahip değildi. Külliye benzeri büyük iktisadî girişim gerektiren yapıların inşa ve ikamesini temin elbette gaye, güçlü malî yapı, belirli bir bütçe seviyesinin sürdürülebilmesi, önemli bir gelir kaynağının vakfa tahsis edilmesi, kaynakların etkin yönetilmesi ve kamu finansmanını zorunlu kılıyordu.

Osmanlı ölçeğinde kurulan büyük selatîn vakıfları incelendiğinde büyük malî girişim gerektiren yapıların hem inşasında hem de vakıf hizmetlerinin kesintisiz devamı için gereken kaynak transferinde kamu finansmanının da etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yönetim ve denetimi İstanbul'da olan sultan, hanedan mensubu ve yönetici üst sınıfa mensup kişiler tarafından kurulan merkezî büyük vakıfların, kent merkezlerinde çok sayıda çatılı ve çatısız mülkleri olmakla birlikte ana gelir kaynağının yaklaşık %70-80'i tarım arazilerinden toplanan vergilerden meydana geliyordu.

Bu vakıflar, Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerine yayılmış çok sayıdaki vakıf köylerinden müteşekkil mukataa birimlerinden tahsil ettikleri gelirlerini yönetim merkezlerinde toplamakta ve buradan önce kent merkezine, sonrasında merkezden dışarıya doğru yeniden dağıtıma tabi tutmaktaydılar.

Vakıfların söz konusu yeniden-dağıtımcı fonksiyonu istihdam, maaş ödemeleri, sosyal güvenlik hizmetleri, altyapı ve imar faaliyetleri, dini hizmetler, sağlık hizmetleri, kent ticaret ve iktisadî hayatı için gerekli olan her türlü işletmelerin inşa ve sürekliliğinin temini gibi ücretli ve ücretsiz olarak sunulan bir dizi kamusal faaliyetleri kapsıyordu.

Vakıf iktisadî alanı bir vakıf kurulurken oluşturulan inşaat faaliyetleriyle başlamaktadır. İnşaat bütçeleri ile binlerce vasıflı ve vasıfsız işgücüne istihdam sağlayan bu faaliyetler malzeme satın alımları ile de farklı üretici kesimleri ve tacirleri desteklemekte, çeşitli tezyinat süsleme, oymacılık, taş yontuculuğu, kalem işlemeciliği ile farklı sanat dallarını beslemekte ve ekonomiye canlılık getirmektedir. Kuruluş sürecinde hem dinî ve kültürel alanda, hem de iktisadî sektörlerde büyük çapta yapılması zorunlu olan fizikî altyapı yatırımları vakıflar sayesinde mümkün olmuş gözükmektedir.[3]

Merkezî büyük vakıflar teşekkül ve işleyiş bakımından bireysel bağışçılıkla kamu finansmanının cem edildiği iktisadî örgütlerdi. Sistemde bireysel hayır-

3 Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıfllar", *Vakıflar Dergisi,* c. 42, Ankara 2014. s. 14

severlikte bulunan kişi oluşturacağı iktisadî, dinî, kültürel ve sosyal tesisin inşa faaliyetlerini kendi mülkünden karşılamakta idi. Bu inşa faaliyetleri tesisin kurulacağı mekânın satın alınması, projesinin hazırlanması ve devamında yapının vücut bulmasını içermektedir. İnşa edilen tesis amaçlanan hizmetleri ifa edecek şekilde yapının büyüklüğüne göre bazen birkaç yılda tamamlanırken sürenin beş-on yıla çıktığı da müşahede edilmektedir. Bireysel bağışçı olan kişinin sisteme sonraki katkısı kentin ticarî ve ekonomik yaşamın üssü konumundaki bölgelerde gayrimenkul inşaatını havi faaliyetleridir. Bu faaliyetler yeni oluşturulan bir mahalle ve bölgede daha çok kanalizasyon sistemi, suyolları, çeşme, hamam, han, bekâr odaları, kervansaray, bedesten, çarşı vb. fiziki altyapı (enfrastrüktür) ve üst yapı topluluklarının kent merkezlerinde de dükkân, şemhâne, selh-hâne, debbağhâne, sabunhaâne, basmahaâne, hamam vb. yapıların inşası şeklinde meydana geliyordu. Bu aşamadan sonra birkaç yıl zarfınca vakfın gelir ve giderlerinin gözlemlendiğini düşündüğümüz[4] sürecin akabinde vakfiyenin tanzim edildiği aşamaya geçiliyordu. Kamu finansmanı vakfiyenin tanzimiyle devreye gidiyordu. Bu bağlamda çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde öncelikle vakfın yeniden-dağıtıma tabi tuttuğu gelir kaynaklarına devamında da söz konusu dağıtımcı fonksiyonlarının icra ediliş biçimlerine odaklanılacaktır.

II. Selim

4 Nitekim çalışmamıza konu olan Nurbânu Vâlide Sultan Vakfı imaret sitesi, Şehinşahnâme'deki 1577 tarihli İstanbul planına göre büyük ölçüde bitmiş gözükmesine rağmen, vakfiye 1582 yılında tanzim edilmiştir. Ayrıca bkz., Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Çev.: Dilek Şendil, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları,* İstanbul 2004, s. 25-26.

Atik Vâlide Sultan Külliyesi[5] III. Murad'ın annesi, II. Selim'in eşiNurbânu Nurbânu Vâlide Sultan (1530? - 991/1583)[6] tarafından 1570-79 yılları arasında yaptırılmış bir Mimar Sinan eseridir. Vakfiyesi Rebiülâhir 990/Nisan-Mayıs 1582[7] tarihinde tanzim edilmiştir.

Vakfiyeye göre Üsküdar'da inşa edilen külliyesi/imâret sitesi cami, medrese, mektep, dârülkurra, dârülhadis, imâret, hangâh, dârüşşifa, han ve hamamdan meydana gelmektedir. Ayrıca Lapseki'de de mescit, imâret, hangâh ve mektepten oluşan bir yapı topluluğu vakfedilmiştir. Lapseki'deki yapılara ilişkin arşivlerde çokça belge olmasına rağmen, bugün söz konusu yapılardan hiçbir iz kalmamıştır.

Vakıf kurucusunun şehrin ekonomik altyapısına yapacağı katkıyı hangi yatırım araçlarını, hangi ticarî işletmeleri kısaca ne tür gelir kalemlerini kullanarak yerine getireceğine ilişkin temel bilgiler vakfiyelerde açıklanmaktadır. Bir hanedan mensubu olan Nurbânu Vâlide Sultan Vakfına bu gözle baktığımızda vakfın

---

5 Nurbânu Vâlide Sultan Vakfı'nın, Atik Vâlide Sultan Vakfı veya Üsküdar'daki meşhur külliyesinin Atik Vâlide Sultan Külliyesi adıyla anılması hususundaki umumi görüş Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) annesi Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan'ın (ö. 1127/1715) Üsküdar iskele meydanına yeni bir külliye yaptırması gerekçe gösterilmiştir. (Bkz.: M. Baha Tanman, "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", *T*ürkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (D*İA*),* c. 4, İstanbul 1991, s. 68-73; Tahsin Yazıcı, *"Üsküdar", İslam Ansiklopedisi,* c. XIII, MEB Yay., İstanbul 1986, s. 129-131; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 175) Ancak belgelerde Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan Külliyesi'nin inşasından en az yarım asır önce de Nurbânu Vâlide Sultan Vakfı'nın "Atik Vâlide Sultan Vakfı" veya "Atik Vâlide Sultan İmareti" ismiyle anıldığını görmekteyiz. Arşiv kayıtlarına göre vakıf 1663 yılına kadar eski anlamına gelen "atik" ön adı kullanılmadan "Valide Sultan Vakfi", "Valide-i Sultan Murad Han Vakfi" gibi isimlerle anılmaktadır. Vakıf ancak bu tarihten sonra "atik" ön adıyla birlikte anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Nurbânu Vâlide Sultan Vakfı'nın, Atik Vâlide Sultan Vakfı olarak adlandırılmasını Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan'ın yeni bir külliye yaptırmasıyla açıklayan görüşler tekrar gözden geçirilmelidir. Atik Vâlide Sultan Vakfı'nın "atik" sıfatını Eminönü'de inşaatı güç de olsa bitirilen Yeni Cami Külliyesi'nin tamamlanmasıyla aldığı kanaatindeyiz. Zira Safiye Sultan tarafından yapımına başlanılan Yeni Cami Külliyesi, Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın çabalarıyla yaklaşık 70 yıl sonra 1663 yılında tamamlanabilmiştir. Bu külliyenin hizmete açılış yılı ile Nurbânu Vâlide Sultan Vakfı'nı "Atik Vâlide Sultan Vakfı" olarak adlandıran ilk belgenin 1663 senesine ait olmasının yanında Yeni Cami Külliyesi'nin tamamlanmasını sağlayan Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın vakfiyesinin de aynı yılda tanzim edilmesi görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın Receb 1073/Mart 1663 tarihli vakfiyesi, VGMA, 774: 112/29.

6 Nurbânu Sultan'ın kökeni ve kimliği kendi döneminde dahi bir muamma olmuş ve henüz bu muamma aydınlatılmış değildir. Genel kanı onun daha çocukken- kaynaklara göre 7 veya 10 yaşında iken- büyük ihtimalle Barbaros Hayreddin Paşa tarafından esir alınıp İstanbul'a getirildiği ve Şehzade Sultan Selim'in haremine girdiği yönündedir. Nurbânu Sultan'ın etnik kökeni ve kimliği hakkında farklı spekülasyonlar olmakla birlikte iki görüş ön plana çıkmaktadır. Emilio Spagni tarafından temsil edilen birinci görüşe göre Nurbânu Sultan, Venedikli bir asilzade olan ve Ege Denizi'nde Kiklad takımadalarından Paros Adası'nın yöneticisi Nikola Venier'in kızı olarak dünyaya gelmiştir. Orijinal adı Cecilia Venier'dir. Ettore Rossi tarafından ileri sürülen diğer görüşe göre Nurbânu Sultan, Korfu Adası'nın valisinin kızıdır ve kendisini bu adaya götüren bir gemiden esir alınmıştır. (Benjamin Arbel, "Nûr Bânû (1530-1583): A Venetian Sultana?", *Turcica* c. XXIV, (1992), s. 241-259. Bu çalışmanın çevirisi için bkz.: Betül İ. Argıt, "Nûr Bânû (1530-1583): Venedikli Bir Sultan?", *Belleten* c. LXXIII, s. 266, (2009), s. 201-2019) Mevcut bilgiler onun gerçek kimliğini aydınlatmada yetersiz kalmakla birlikte literatürler de daha çok Venedikli kimliği ön plana çıkmaktadır. Şehzade Selim'in haremine ne zaman girdiği bilinmemekle beraber, 953 (1546) yılında Selim'in şehzade sıfatıyla Manisa'da bulunduğu esnada oğlu Murad'ı dünyaya getirmiştir. 974'te (1566) yaşayan tek varis Şehzade Selim'in Sultan II. Selim olarak tahta çıkmasıyla Vâlide sultan olmuştur. Oğlu Sultan III. Murad'ın 1574 senesindeki cülusundan sonra saraydaki konumu daha da güçlenmiş ve Vâlide Sultan olarak gücü artmıştır. Bu yıllardan itibaren vakıf işlerine ağırlık veren Nurbânu Vâlide Sultan'a oğlu III. Murad tarafından temlikname yoluyla İstanbul, Anadolu ve Rumeli bölgesinde çeşitli mukataa birimleri tahsis edilmiştir. Vâlide Sultan vakıf inşaat işlerini bizzat yakinen takip etmiş, hatta Rumeli Bölgesinde kendisine tahsis edilen Yanbolu, Rodoscuk, Karinabad gibi mukataa birimlerini ziyaret etmiştir. Üsküdar'da inşa ettirdiği Atik Vâlide Sultan Külliyesi ile tanınan Nurbânu Vâlide Sultan 1582 yılında vakfına son şeklini vermiş ve Rebiülahir 990 tarihinde vakfiyesini düzenledikten yaklaşık 20 ay sonra 22 Zilkade 991 (7 Ağustos 1583) yılında vefat etmiştir. Kabri Ayasofya Camisinde eşi Sultan II. Selim'in yanındadır. Bkz.: Benjamin Arbel, "Nûr Bânû (1530-1583): A Venetian Sultana?", *Turcica,* c. XXIV, (1992), s. 241-259; İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 250-51; Necdet Sakaoğlu, "Nurbanu Sultan", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 2008, s. 373-74; Abdülkadir Özcan, "Nurbanu Sultan", *Üsküdar'lı Meşhurlar Ansiklopedisi*, Âlim Kahraman (ed.), İstanbul 2012, s. 294; Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993.

7 *VGMA: 1426:* 1/1

düzenli bir şekilde Üsküdar bölgesine muazzam bir kaynak aktardığını görmekteyiz. Külliye kanalıyla meydana gelen söz konusu para akışının kaynağını ve yeniden dağıtımcı fonksiyonunun arka planını anlamak öncelikle Atik Vâlide Sultan Vakfının vakfiyesinde yer alan ekonomik ve malî birimlerin tetkikiyle mümkündür.

Vakfiyede yer alan ticarî ve ziraî işletmeler ile devletin almakla yükümlü olduğu bazı vergilerin vakfa tahsisinden meydana gelen gelir kalemlerini farklı kategorilerde değerlendirmek mümkündür. Çalışmamızda vakıf mülklerinin yer aldığı bölgeler göz önüne alınarak coğrafi bir kategori benimsenmiştir.

Üsküdar Yeni Mahalle bölgesi Atik Vâlide Sultan Külliyesinin kuruluş yeri olmasının yanı sıra vakfın ticarî işletmelerinin de üssü konumundadır. Vakfın Yeni Mahalle'de bulunan işletmelerini üst katında 22 odası bulunan bir han, biri erkek diğeri kadınlara tahsis edilmiş iki hamam, 79 adet dükkân, sadece evli olanların kalabileceği 24 hücre, 2 selh-haâne (mezbahaâne), 2 şemhaâne, at pazarı ve debbağhâne oluşturmaktadır.[8] Vakfiyeye göre Üsküdar bölgesinde at pazarı sadece Atik Vâlide Sultan Vakfına ait olan Yeni Mahalle'de yer alan pazarda kurulabilmektedir ve vakıf bu pazarın bütün vergilerini almakta tek yetkili mercidir. Yine İstanbul'un et ve deri ticaretinin önemli bir ayağını oluşturan 31 adet Üsküdar debbağhânesinden 12 tanesi, Atik Vâlide Sultan Vakfı çatısı altında faaliyet göstermekte idi.[9] Üsküdar debbağhânelerinin en gelişmişi olan Atik Vâlide Sultan debbağhâneleri vakfiyesine göre; Çatladıkapı'da Matbah-ı Âmire (saray mutfağı) için kesilen koyunların derilerini, Üsküdar Yeni Mahalle'de vakfa ait olan iki selh-haâne ile Nurbânu Sultan'a oğlu III. Murad tarafından irade-i şahane ile tahsis edilen Üsküdar'a tabi Beykoz, Kanlıca, Yoros, İstavroz ve Çengelköy'de kesilen koyun, keçi ve sığır derilerini, Galata'da Caferoğlu Kasap Süleyman ile Mehmet Ağa'nın dükkânlarında kesilen hayvanların derilerini ve Kasımpaşa'da Kasap Süleyman'ın dükkânı ile Galata'ya tabi Sarıyer, Yenihisar, Tarabya, Büyükdere'de kesilen hayvanların derilerini toplama yetkisine sahipti.

Devletin örfi ve şer'i vergi kalemlerinden olan Üsküdar Yeni Mahalle semtinde ikamet eden Yahudi, Hristiyan ve Kıptîlerin cizye vergileri ile söz konusu mahallenin cürm ü cinayet, bad-i heva gibi vergileri de III. Murad'ın iradesi ile

8 1671 tarihli bir müşeherât defterinde Üsküdar'da 114 dükkân, 16 hane ve 49 oda kaydedilmiştir. Bunların haricinde debbağhane, şemhane, hamamlar kaydedilmemiştir. (*TKİBM_TMSK*_452). 1127 (1717) tarihli müşeherât defterine göre İstanbul'da 180 adet dükkân 74 adet oda ve hane yer almaktadır. (*TKİBM_TMKS*_450)

9 Söz konusu otuz bir debbağhanenin tamamı vakıfların elindedir. Diğerleri hakkında bilgi detaylı bilgi için bkz., Zeki Tekin, "Üsküdar Debbağhaneleri ve Üretim Kapasiteleri (Klasik Osmanlı Dönemi)", *Üsküdar Sempozyumu V,* c. I, Çoşkun Yılmaz (ed.), İstanbul 2007, s. 308-310.

III. Murad

Atik Vâlide Sultan Vakfına havale edilmiştir. Yine aynı bölgede beytülmale ait olan gaib, mefkûd durumdaki terekeler ve malvarlığı daNurbânu Nurbânu Sultan Vakfına tahsis edilmiştir. Vakfiyede, vakfedilen gayrimenkullerden, işletmelerden veya vakfa tahsis edilen vergi türlerinden ne kadar gelir elde edildiğine dair malumat yer almamaktadır.

Vakfiyede Yeni Mahallenin dışında İstanbul'un Dikilitaş, Haliç-Ayakapısı, Yenikapı gibi çeşitli semtlerinde vakfedilmiş dükkân, hücre, arsa ve hamamlar yer almaktadır. Çemberlitaş'ta günümüzde de faaliyette olan ve bölgenin önemli turistik mekânlarından biri olan Çemberlitaş Hamamı, muhasebe kayıtlarına göre Dikilitaş Hamamı, Vâlide Sultan vakfının akarlarındandır. Yine Haliç kıyısında yer alan Ayakapısında muhasebe kayıtlarına göre Havuzlu Hamam adındaki, bugün depo olarak kullanılan harap yapı başka bir akardır. Hamamların yanında çok sayıda dükkân ve hücre vakfedilmiştir. İstanbul içinde vakfedilen toplam dükkân ve hücre sayısı 250 civarındadır. Ayrıca İstanbul'un çeşitli semtlerinde vakfa icareteyn usulü ile gelir getiren arsa ve menzil cinsinden taşınmazlar vakfedilmiştir.

Vakfın bir diğer gelir kalemini ise ekseriyeti Üsküdar kazasına bağlı olan çeşitli nahiyeler ile İstanbul civarında yer alan bazı nahiye ve kazalardaki çiftlik, eğrek, bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Şile, Kandıra, Alemdağı, Yoros, Silivri ve Topkapı gibi semtlerde yer alan çiftlik, mezra ve eğrekler içinde evler, ambarlar, ahırlar ve değirmenlerin de bulunduğu büyük ve müştemilatlı yerlerdir. Vakıf tarafından işletilen çiftlikler vakfın büyük ve küçükbaş hayvanlarının yetiştirilmesini ve vakıf

imâret ve hanına gelen misafirlerin atlarının ot ihtiyacının karşılanmasını sağlıyordu. Çiftlikler ayrıca, imâret mutfağına taze sebze ve meyve sağladığı için külliyenin yakın çevresine veya birkaç günlük mesafelere konumlandırılmıştır. Muhasebe kayıtlarında fazla gelir getirmediği gözlemlenen bu nitelikteki yerler daha çok vakfın hesaba katılmayan arka plandaki önemli masraflarını azaltarak, dışarıdan hizmet alımı yapmadan vakfın kendi kendine yeterliliğini sağlıyordu. Nitekim daha sonraki yıllarda vakıf köyleri iltizama devredilirken Üsküdar kazasına bağlı yukarıdaki çiftlikler iltizama bağlanmamış, vakıf kendisi işletmeye devam etmiştir.

Atik Vâlide Sultan Vakfının İstanbul dışındaki varidatını, temliknâme[10] ile kendisine devredilen çeşitli köylerin örfi ve şer'i vergileri oluşturmaktadır.Nurbânu Nurbânu Sultan'a oğlu III. Murad tarafından temlikname-i hümâyun ile verilen yerlerin başında Sivas'a bağlı Yeni-il Hassı gelmektedir. Yeni-il Hassı çok büyük olmasına ve özel mülkler ile karıştırılmaması adına vakfiyede hudutları ayrıntılı bir şekilde yaklaşık beş sayfa boyunca tarif edilmiştir. Yeni-il Hassı, vakfa ait daha sonraki belgelerde, konargöçer Halep Türkmenlerini yaylak yeri olması nedeniyle Türkmanân-ı Halep Hassı ismiyle de anılmıştır. Muhasebe kayıtlarına göre vakfın en büyük mukataasıdır.

Vakfın diğer mukataa birimlerini Rodoscuk Kazasına bağlı Gazioğlu ve Husunlu köyleri, Yanbolu Kazasına tabi Çoğoba ve Yeniköy, Çömlek Kazasında Bozacı, Hamzaviranı, ve Domuzlu köyleri, Zağra-i Atik Kazasında Ayvalu, Arizli, Çavuşlu ve Sekban köyleri, Karin-âbâd Kazasında Tilkiköy ve Yeniköy, Şumnu Kazasında Doşova ve Akdere, Yenipazar Kazasında Eskiköy ve Kanlıova köyleri oluşturmaktadır. Bunların haricinde Üsküp ve İpsala kazalarında çiftlikler, Bursa'da da üç adet fırın vakfedilmiştir.

Vakfiyeye baktığımızda,Nurbânu Nurbânu Sultan Vakfının İmparatorluğun çeşitli bölgelerine yayılmış gelir kalemleri olduğunu görüyoruz. Vakfın sanayi ve ticarî işletmeleri külliyenin kurulduğu, bir nevi vakfın yönetim merkezi olan Üsküdar Yeni Mahalle semtinde toplanmıştır. Yeni Mahallenin dışında ekonomik faaliyetlerin en yoğun olduğu İstanbul'un çeşitli semtleri de unutulmamış hamam, dükkân, mum imalathaânesi, kiralık odalar, depolar, değirmenler gibi işletmelerle vakıf yatırımı kentin farklı bölgelerinde şubeleşmiştir. Külliyenin farklı birimlerinde ihti-

10 Temlik, temliknâme veya temliknâme-i hümayûnun esası kamuya (devlete) ait vergi türü kaynaklarının sultanın idari tasarrufu ile vakıflara devredilmesine dayanmaktadır. Vakfa tahsis edilen arazinin kuru mülkiyeti değil reayânın devlete ödemekle yükümlü olduğu örfi ve şer'i vergilerdir. Yani vakfa tahsis edilen, tımar sisteminde mirî toprağı işleyen reayânın devlete ödemekle yükümlü olduğu vergilerdir. Dolayısıyla 1858 arazi kanunnamesinde açıkça ifade edildiği gibi vakıf ve mirî toprak ayrımı vergi gelirlerinin tahsis biçimine dayanmakta olup mülkiyet söz konusu değildir. Mülkiyet sultan ve reayânın yedindedir. Vakıflara tahsis edilen bu nitelikteki vakıf topraklar öşür vergisinin kaldırılmasıyla son bulmuştur.

yaç duyulan hammaddelerin teminine yönelik, külliyenin kurulduğu Üsküdar'ın yakın çevrelerine çiftlikler, eğrekler, su havzaları, bağ ve bahçeler konumlandırılmıştır. Tarımsal gelir birimleri İstanbul'un dışında iki önemli merkezde toplanmıştır. Ziraî gelir ünitelerinin bir bölümü Rumeli bölgesinde Rodoscuk, Yanbolu, Zağraeski ve Karinâbâd kazalarında vakfa tahsis edilen köylerden meydana gelmektedir. Önemli bir bölümünü ise Eyâlet-i Rûm'da kâin Yeni-il Hassı oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere yatırım yapılan ticarî işletmeler ve vakfa tahsis edilen ziraî kaynaklarla vakıf, Üsküdar kazasında iktisadî bir örgütlenme hüviyeti kazanmış durumdadır. Bu yapının nasıl çalışacağı, hangi kaynakları kullanacağı, hangi ticarî faaliyetleri yürüteceği, hangi alanda hizmet vereceğine ilişkin iktisadî, sosyal ve malî sistemin temelleri vakfiye ile atılmıştır. Ancak geleceğe ilişkin bu kadar ayrıntılı şartların ortaya konulduğu vakfiyeden, tescil edildiği dönemde yukarıdaki ticarî ve ziraî malvarlığı ile tahsis edilen sair vergi türlerinden ne kadar gelir elde edildiğine veya edileceğine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü vakfiye statiktir; şöyle ki, vakfın işleyişine dair şartlar belirlenir, hangi hizmetlerin hangi kaynaklar kullanılarak yapılacağı açıklanır, tescil işlemi yapılır ve arşive kaldırılır. Ancak bu aşamalardan sonra vakfın söz konusu kaynakları işletmesinde ve değişen durumlar karşısında sergilediği reaksiyonları anlamada yeni kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu reaksiyonları, değişim ve dönüşümleri bir sonraki bölümde vakıf muhasebe defterleri ışığında görmeye çalışacağız.

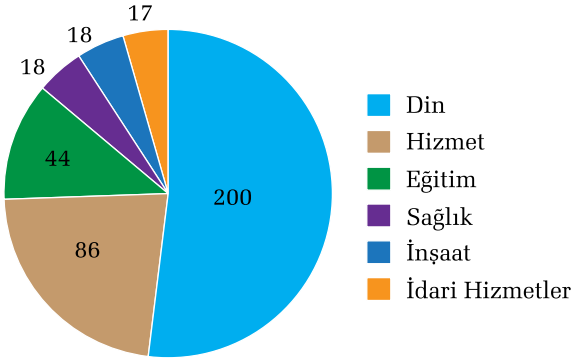

Şekil-1: İstihdamın Sektörel Dağılımı (Vakfiye)

Osmanlı ekonomisi ya da geleneksel tarımsal ekonomilerin organizasyonu üzerine yapılan bazı çalışmalarda genelde Osmanlı iktisadî hayatının, özelde vakıfların iktisadî yaşamdaki etkisi Karl Polanyi'nin çalışmalarına atıfla[11] "Polan-

11 Karl Polanyi,"The Economy as Instituted Process", *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*, Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, Harry W. Pearson, Henry Regnery Company (ed.), Chicago 1957.

Atik Valide Camii içinden bir kare

yian iktisat" olarak adlandırılan iktisadî sistemin "yeniden-dağıtımcı" işleviyle de açıklanır.[12] Çalışmalarda vakıfların yeniden-dağıtımcı işlevine vurgu yapılsa da bu kurumların söz konusu etkiyi nasıl ve ne ölçüde yerine getirdiğine ilişkin çok yakın zamanda hazırlanan yeni bir çalışma dışında[13] bir yöntem veya ayrıntılı bir tetkik ortaya konulmuş değildir. Osmanlı'da kamusal finansman ortaklığı

12 Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal hayatını inceleyen bazı çalışmalarda vakıfların kentin iktisadî döngüsüne kattığı canlılığa da vurgu yapılır. İnalcık, Karl Polanyi'nin çalışmalarına referansla vakıfların gelir dağılımına etkisini "yeniden-dağıtımcı" işleviyle açıklar. Bkz. Halil İnalcık, "The ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Halil İnalcık-Donald Quataert (ed.), 1994, s. 47. Ayrıca bkz., Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History, c. XXIX*, (1967), s. 132-134. Diğer taraftan sadece vakıflar değil, bütün Osmanlı ekonomisi, Karl Polanyi'nin "polanyian" terime atıfta yeniden-dağıtımcı bir iktisadî yaşam şeklinde de yorumlanmıştır. Bkz. İlkay Sunar, "State and Economy in the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World Economy*, Huri İslamoğlu-İnan (ed.), Cambridge 1987, s. 63-87. Daha yakın bir zamanda Orbay, Polanyian iktisat anlayışının Osmanlı vakıfları için uygulanabilir bir yöntem olduğunu ifade ederek, Polanyian iktisat anlayışı ve ürettiği kavramlardan hareketle vakıfların Osmanlı ekonomik hayatındaki rolünün yeniden tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Kayhan Orbay, *Osmanlı Çift-Hane Sistemi,* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara 2010], s. 18.

13 Kayhan Orbay, "The Waqf Economy and the Redistributive Functioning of Waqfs", *CIEPO-22*, 4-8 Ekim 2016. Henüz basım aşamasında olan çalışmasını inceleme fırsatı sunduğu için kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmada, vakıfların iktisadî ve sosyal yaşamın içine "gömülü" biçimde ayrılmaz bir parçası olduğunu, "vakıf ekonomisi" ve "vakıf iktisadî alanı" gibi kavramlarla vakıfların yeniden-dağıtımcı işlevlerini açıklayan söz konusu araştırmadan çokça istifade edilmiştir.

ile kurulan en büyük iştiraklerden olan vakıfların[14] malî organizasyonlarının ve işlevlerinin doğru analizi vakıfların muhasebe kayıtlarının tetkikiyle mümkün görünmektedir. Bu itibarla Atik Vâlide Sultan Vakfı'nın yeniden dağıtımcı işlevi hiç şüphesiz vakıf muhasebe defterleri üzerinden en iyi şekilde incelenebilir. Zira her yıl düzenli olarak tutulan bu defterler, müşaherat defteri, mukataa defteri, vazifehoran defteri, fodulahorandefteri gibi ayrıntılı müfredat defterlerinden derlenen verilerin carî yıl sonunda denetlenmesi amacıyla sorumlu nezaret makamlarına gönderilirlerdi. Bu şekilde oluşturulan ana muhasebe defterleri, kapsadığı malî yıl içerisinde vakfın kent merkezlerinden tahsil ettiği bütün kira gelirlerini, kırsal tarımsal gelirlerini ve önceki yıllardan henüz tahsil edilememiş alacakları, peşin tahsilat ve borçlanmaları, aynî ve nakdî gider kalemlerini, maaş ve ücret ödemelerini, bakım-onarım ve yapım ve inşa masraflarını, imâret kileri için alınan bütün malzeme giderlerini, mutfak harcamalarını, borç ödemelerini ve çok değişik türdeki diğer bütün masrafları standart hale gelmiş bir muhasebe sistemi içerisinde düzenlenmiş defterlerdi.[15] Çalışmamızda söz konusu defterlerden elde edilen veriler ışığında Atik Vâlide Sultan Külliyesinin 1686-1727 arasındaki malî yapısı tetkik edilerek, gelirlerin hangi ölçüde yeniden-dağıtıma tabi tutulduğu üzerinde durulacaktır.

14 Bu makale kapsamında kullanılan vakıflardan maksat yönetim ve muhasebeleri merkezi bürolar tarafından denetlenen devasa bütçeli merkezi büyük (sultan, vâlide sultan, saray ağaları, vezir, sadrazam ve ümeranın önde gelen şahsiyetleri vb. tarafından kurulan vakıflar) vakıflardır. Bu sistemin dışında kalan tebaadan sıradan kişilerin kurduğu vakıfların denetimi, yönetimi ve işleyişi farklılık arzetmektedir.

15 Vakıf muhasebe defterleri, içerdikleri konular ve bu defterler baz alınarak hazırlanmış bazı çalışmalar için bk. Ö. L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII, s. 1-2, (1962-1963), s. 239-296; "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. I, s. 2, (1964), s.235-377.; "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *Vakıflar Dergisi*, c. IX, (1971), s. 109-161.; ''Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları'', *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII, s. 1-2, (1962-63); Kayhan Orbay, "Structure and the Content of the Waqf Account Books as Sources for Ottoman Economic and Institutional History", *Turcica, Revue D'Etudes Turques, c. XXXIX*, s. 3-48; *Economic Development of the Imperal Waqfs: A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana 2006]. *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study of Bâyezid II's Waqf in Amasya (1594-1657)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Ankara 2001]; Orbay, "Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXX, s. 49, (2011), s.145-181.; Orbay, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. LXI, s. 2, (2011), s. 293-322; Orbay, "The Waqf of Saruca Pasha in Gallipoli and Agricultural Economy in 17th Century Thrace", *OTAM*, s. 27, (2010), s.143-165.; Orbay, ''16. Ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'inin Mali Tarihi (1553-1650)'', *OTAM*, s. 22, (2007), s.125-158.; Orbay, ''Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları; Vakfiyeler, Şeriye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri'', *Vakıflar Dergisi*, c. XXIX, (2007), s. 27-41; Kayhan Orbay, "Vergi Kayıtları, Mahsul Miktarları ve Fiyatlar: Vakıfların Rüsûm, A'şâr-ı Hubûbât ve Fürûht-ı Hubûbât Defterleri", *OTAM*, s. 30, (2011), s. 129-144; Ramazan Pantık, *Atik Vâlide Sultan Külliyesi, (1686-1727)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2014]

Tablo-1: Muhasebe Defterlerinin Genel Yapısı ve Formülasyonu

Değerler	**Simge**	**Formül**
Asl-ı mâl fî sene-i kâmile maa bakıyye-i muhasebe-i sene-i mâziye:	x	
Muhasebe-i sene-i mâziye:	y	
Cari Yıl Geliri:		x-y=A
A-Ani'l-mahsûlât: ma'a emvâl-i müteferrika-i mezkûrîn:	A	A=i+ii+iii
i-Ani'l-müşâherât:	i	
ii-Ani'l-mukata'ât:	ii	
iii-An emvâl-i müteferrika-i mezkûrîn:	iii	
Masraflar:		
B-Vuzi'a min zalike:	B	B=1+2
1-El-vezâif:		
2-El-ihrâcât maa merammât-ı mezkûrîn:	2	2=a+b+c+d+e
a) Be-cihet-i harc-ı matbah-ı mezkûrîn:	a	
b) İhracat-ı sâire-i mezkûrîn:	b	
c) Ani'l-ücûrât-ı mezkûrîn:	c	
d) Edâ-i taam bahâ-i mezkûrîn:	d	
e) Ani'l-merammât:	e	
f) El-bâki:	f	f=x-B
g) Zimmete'l-bâki:	g	
h) Sahhü'l-bâki:	h	h=f-g
ı) Minha der zimem-i mezkûrîn:	ı	
i) Ez-ziyâde:	i	i=h-ı

Sanayi devrimi öncesinde Osmanlı Devletinde de üretim-tüketim, istihdam, mal ve hizmetlerin mübadelesi, tasarrufu vb. bütün iktisadî sistem doğrudan veya dolaylı olarak ziraî ekonominin dayandığı topraktan sağlanıyordu. Vergi esasına dayalı ziraî-kırsal gelirler merkezî büyük vakıfların ekserîsinde olduğu gibi Atik Vâlide Sultan Vakfı için de en büyük gelir birimiydi.

Vakıf, kurulduğu ilk dönemde (1582-1602) ziraî gelirlerini kendi câbileri kanalıyla aynî olarak topluyordu. İncelenen dönemde ise vakıf gelirlerinin tamamına yakını mukataaya bağlanmış ve gelirler iltizam yöntemiyle tahsil edilmiştir. Atik Vâlide Sultan Vakfına hem birçok vergi muafiyeti sağlanmış hem de çeşitli vergi üniteleri vakfa tahsis edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu nitelikteki vakıflarının mütevellisi konumunda olan yönetimdeki padişah, bu tür vakıfların hayat bulmasında ve faaliyetlerinin devam ettirebilmesinin arkasındaki en büyük itici güç idi.

Atik Valide Camii'nin medreselerinden bir görünüm

Vakfın yeniden-dağıtıma tâbî tutulan gelirleri, tarımsal ziraî vâridâta dayalı mukataalardan, kent merkezlerinde ve gelirleri aylık olarak toplanan ticaret, sınaî imalat ve konut sahalarında şubeleşmiş mülklerinden, 1691-1715 yılları arasında özellikle toplam gelirin %14'ü gibi önemli bir birimini oluşturan cizye ve sair farklı alanlardan meydana geliyordu.

Tablo-2: Atik Vâlide Sultan Vakfının Carî Yıl Gelirleri, (1686-1727)[16]

Tarih Aralığı	Carî Yıl Geliri	Mukataa	Müşaherat	Cizye	Müteferrik
1686-1687	3.983.076	3.485.000	393.076	*	105.000
1687-1688	3.729.228	3.292.650	374.312	*	62.266
1688-1689	3.731.539	3.308.150	380.730	*	42.659
1689-1690	3.653.260	3.332.450	303.130	*	17.680
1690-1691	3.758.894	3.444.650	300.044	*	14.200
1691-1692	3.960.789	3.139.810	301.408	498.000	21.571
1692-1693	3.917.488	3.089.435	325.733	490.000	12.320
1693-1694	4.238.045	3.276.910	312.017	588.280	60.838
1694-1695	4.176.007	3.239.825	308.032	599.000	29.150
1695-1696	4.166.358	3.260.825	302.168	595.090	8.275
1696-1697	4.149.467	3.226.925	313.032	595.090	14.420
1697-1698	3.844.859	2.946.350	270.313	599.000	29.196
1698-1699	3.863.729	2.963.250	260.184	620.000	20.295
1699-1700	4.254.334	3.277.382	320.317	616.100	40.535
1700-1701	4.219.280	3.277.382	309.898	611.000	21.500
1701-1702	4.211.499	3.282.790	323.684	611.900	3.125
1702-1703	4.234.368	3.278.970	320.698	611.900	22.800
1703-1704	4.253.381	3.273.070	320.606	611.990	47.715
1705-1706	4.559.836	3.282.170	352.151	611.990	313.525
1706-1707	4.265.404	3.291.650	349.864	611.990	11.900
1707-1708	4.250.374	3.291.820	346.564	611.990	*
1708-1709	5.823.658	3.380.070	350.798	611.990	1.560.000
1709-1710	4.227.892	3.299.170	316.732	611.990	*
1710-1711	4.193.420	3.246.800	324.700	611.990	10.000
1711-1712	4.244.777	3.275.070	357.717	611.990	*
1712-1713	4.277.934	3.280.150	365.700	611.990	20.094
1713-1714	4.257.129	3.276.355	364.068	611.990	4.716
1714-1715	4.255.578	3.276.194	364.100	611.990	3.294
1715-1716	3.767.420	3.373.610	367.060	12.990	13.760
1716 ve 1717	7.873.509	6.978.840	764.669	*	130.000
1718-1719	3.746.488	3.348.920	377.468	*	20.100
1719-1720	3.764.601	3.352.140	403.228	*	9.233
1720-1721	3.988.188	3.334.140	405.848	*	248.200
1721-1722	3.785.477	3.342.380	405.848	*	37.249
1722-1723	3.824.895	3.363.700	437.838	*	23.357
1723-1724	3.765.618	3.348.140	405.740	*	11.738
1724-1725	3.805.250	3.347.540	410.860	*	46.850
1725-1726	3.914.167	3.350.540	435.932	*	127.695
1726-1727	3.862.400	3.339.780	441.956	*	80.664

16 Verilerin derlendiği muhasebe defterleri: *BOA. EV.HMH.*d. 55, 263, 367, 374, 394, 444, 445, 459, 464, 493, 535, 557, 586, 631, 672, 696, 736, 749, 751, 794, 853, 914, 915, 962, 1016, 1060, 1095, 1135, 1185, 1231, 1233, 1356, 1407, 1463, 1528, 1585, 1656, 1716, 1801, 1802 1805, 1864, 1944, 1947, 2034, 2134, 2148, 2315, 2366, 2368, 2473, 2574, 2575, 2617, 2648, 2719, 2732, 2779, 2780, 2867, 2944, 3760, 5265, 5488, 5557, 5680, 5836, 6333, 7002, 7094, 7213, 7360, 7546, 7610, 7611, 7731, 7797, 8699, 8731, 9047, 9369.

Merkezî büyük vakıflar, Osmanlı toplumunda devletten sonra, kamu-özel işbirliği finansmanı ile kurulan teşebbüsler içinde en çok istihdam sağlayan kuruluşlardı. Bu kuruluşlardan biri olan Atik Vâlide Sultan Vakfı, imâret sitesine bağlı cami, dârüşşfia, medrese, imâret, hangâh, dârülkurra, dârülhadis ile imâret sitesinin bir parçası olmayan ancak masraflarının vakıf tarafından karşılandığı Sarıgazi Camii, Çardak Zâvivesi, Ali Baba Zâviyesi ve Lapseki imâreti/zaviyesi bünyesinde çalışan yüzlerce kişiyi istihdam etmekteydi. Bu birimlerde çalışan kişilere ödenen maaş ise bütçede mutfak harcamalarından sonraki en büyük gider kalemini oluşturuyordu. Personel maaş giderleri bazı yıllarda mutfak harcamalarını da aşıyordu.

Nurbânu Vâlide Sultan'ın H. 990 tarihli vakfiyesinden, 383 kişiye günlük 1.442 akçeden yılda 519.120 akçe ödeme yapılmasının öngörüldüğünü çıkartıyoruz. Vakfın kuruluşundan 10 yıl sonrasına ait ayrıntılı muhasebe bilançosuna göre, 1001-1002 (1592-93) senesinde personel sayısı 591'e, yevmiye miktarı ise 2269,5 akçeye çıkmıştır.[17] Yıllık personel maaşı ise vakfiyeye göre yaklaşık 300.000 akçe artarak 817.020 akçeye çıkmıştır. 1592 yılındaki muhasebe defterine göre vakıf, 34'ü Kudüs, 33'ü Medine ve 41'i Şam'daki çeşitli camilerde görev yapan 108 tane yeni cüzhana ödeme yapıyordu. Vakfiyede yer almayan bu kadrolar yeni ihdas edilmişti. 1599-1600 yılında sayıları 110'a çıkan cüzhanlara yevmi 316 akçeden yılda 113.760 akçe ödemeye yapılıyordu. Bu tarihte cüzhanlar hariç, vakıf personel sayısı 513'e çıkarken günlük personel gideri 1.965 akçeye 12 ay ve 10 günlük bir süreyi kapsayan yıllık maaş ise 708.892 akçeye çıkıyordu. Cüzhânlar da dâhil edildiğinde personel sayılı 623'e, yevmiye miktarı 2281'e, yıllık ücret ise 822.652 akçeye ulaşıyordu.

1696 yılına geldiğimizde Atik Vâlide Sultan Vakfı yaklaşık 100 farklı kadroda görev yapan 676 kişiyi maaşlı olarak istihdam ediyordu. Bu sayıya Mekke, Kudüs ve Şam'da görevli olan yüzü aşkın cüzhân ile vakfın gelir fazlasından sosyal güvenlik ödeneği olarak telakki edebileceğimiz yaklaşık 150 kişilik vazifehorân ödeneği dâhil değildir. 676 kişinin gülük vazifeleri 3068, 12 ay 16 günlük bir dönemi kapsayan yıllık maaş tutarları 1.153.568 akçe ile bütçenin %32,90'nına tekabül etmiştir. 1696 yılından yaklaşık bir asır öncesi 1599 yılındaki verilere göre 1696 yılında personel sayısı %31,77 yevmiye miktarı ise %81 artmıştır. 114 yıl öncesine ait olan vakfiyeye göre personel sayısı %76,50 artarak 383'ten 676'ya, yevmiye miktarı %112,76 artarak 1442'den 3068'e çıkmıştır.

17 *TS.Mad.* 1334-76-87

Zevâyid-horân ödemelerini sabit bir görevli kadrosundan ziyade daha çok sosyal yardım ödemeleri olarak değerlendirmek gerekir. Bu nitelikteki ödemelerin bir kısmı İstanbul'da yeni bir görev bekleyen bazı devlet ricaline yapılıyordu. Emekli vakıf çalışanları, devlet memurları, bazı şeyh ve seyyidler, muhtaç ve yoksullardan müteşekkil bu kesim vakfın yeniden-dağıtımcı işleyişinden istifade ederek düzenli bir gelire sahip olmakta, kendilerinin ve ailelerinin geçimini temin edebilmektedir.[18]

Tablo-3: Personel Maaşları (Yevmiye ve Yıllık Bazda) ve Bütçe İçindeki Oranları

Tarih	**Yevmiye**	**Maaş/Yıllık**	**Zaman Aralığı**	**Bütçe içinde %**
1686-1687	2729	1.064.210	13 aylık	20,36
1687-1688	2729	982.440	12 aylık	27,17
1688-1689	2748	1.030.500	12 ay 15 günlük[1]	33,02
1689-1690	2753	1.032.375	12 ay ve15 günlük	39,97
1690-1691	2785	1.002.600	12 aylık	32,54
1691-1692	2973	1.070.280	12 aylık	24,18
1692-1693	2973	1.159.470	13 aylık	30,95
1693-1694	3007	1.127.625	12 ay ve15 günlük	34,07
1694-1695	3007	1.127.625	12 ay ve15 günlük	31,32
1695-1696	3027	1.089.720	12 aylık	30,25
1696-1697	3068	1.153.568	12 ay ve16 günlük	32,90
1697-1698	3088	1.154.912	12 ay ve14 günlük	36,23
1698-1699	3169	1.140.120	12 aylık	35,22
1699-1700	3198	1.215.240	12 ay ve 20 günlük	33,54
1700-1701	3206	1.186.220	12 ay ve10 günlük	32,87
1701-1702	3206	1.186.220	12 ay ve10 günlük	37,28
1702-1703	3206	1.186.220	12 ay ve10 günlük	37,13
1703-1704	3233	1.196.210	12 ay ve10 günlük	39,50
1705-1706	3306	1.223.220	12 ay ve10 günlük	39,06
1706-1707	3306	1.223.400	12 ay ve10 günlük	38,88

1 Ödeme 12 ay ve 15 gün, toplamda 375 gün üzerinden yapılmıştır. Muhasebelerde bir ay, 30 gün hesabı ile maaş ödemeleri yapılıyordu. 12 ay ve 15 günlük için yapılan 1.030.500 akçelik ödemeye şöyle ulaşabiliyoruz: Yevmiye ücretten herketle öncelikle aylık maaşı buluyoruz. Daha sonra aylık çıkan miktarı 12 ile çarpmak suretiyle yıllık maaşı, devamında 15 ekstra günü de dâhil ederek gerçek değeri buluyoruz. Bu yılın verileri ile formüle edersek: [2748x30=82.440x12= 989.280+ (2748x15= 41.220)= 1.030.500]

18 Orbay, *a.g.e.*

1707-1708	3316	1.232.770	12 ay ve10 günlük	39,12
1708-1709	3360	1.252.980	12 ay ve10 günlük	41,02
1709-1710	3370	1.246.900	12 ay ve12 günlük	41,01
1710-1711	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	42,36
1711-1712	3370	1.257.010	12 ay ve13 günlük	41,85
1712-1713	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	41,06
1713-1714	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	38,00
1714-1715	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	37,28
1715-1716	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	38,91
1716ve1717	3370	2.493.800	2 yıl 20 günlük	39,98
1718-1719	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	39,75
1719-1720	3370	1.246.900	12 ay ve10 günlük	38,83
1720-1721	3392	1.255.040	12 ay ve10 günlük	38,50
1721-1722	3392	1.255.040	12 ay ve10 günlük	39,27
1722-1723	3396	1.256.520	12 ay ve10 günlük	39,76
1723-1724	3410	1.261.700	12 ay ve10 günlük	40,89
1724-1725	3410	1.261.700	12 ay ve10 günlük	39,99
1725-1726	3410	1.261.700	12 ay ve10 günlük	38,13
1726-1727	3410	1.261.700	12 ay ve10 günlük	38,91
A.O.				36,86

Vakıfların yeniden-dağıtımcı işleyiş ile iktisadî etkilerini aksettirdikleri bir diğer alan imâretlerde aş ve ekmek dağıtımıdır.[19] İmaretlerden bahsedildiğinde elbette bu devasa hacimli mutfaklardan yemek çıkarma gücüne sahip olan büyük vakıflar öne çıkmaktadır. Ancak, imâret mutfaklarında çıkan yemeklerin sadece yoksul ve muhtaç kimselere dağıtılarak bir 'hayır iktisadı' ortaya çıktığını ifade etmek hususunda temkinli davranmak lazım gelir. Zira imâretler her şeyden evvel görevli külliye personelinin ve yatılı öğrencilerin karınlarını doyurdukları yemekhaânelerdir.

19 Kayhan Orbay, "Distributing Food, Bread and Cash: Vakıf Taamhoran and Fodulahoran Registers as Archival Sources for Imarets", *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*, Amy Singer ve dğr. (haz.), İstanbul 2007, s. 171-196.

Günümüzde İlim Yayma Cemiyeti tarafından kullanılan medreselerden bir görünüm

Diğer taraftan âyende ve revende, görevli devlet memurları ve vakfa misafir olan eşraf, tüccar ve devlet memurlarının da daima imâret mutfağı kısmında olmasa bile pişen yemekten tattıklarını biliyoruz. Yine daha çok müdavimleri yakın mahallerde meskûn yoksul ve muhtaç addedilen kimseler yani engelliler, ihtiyarlar, geçim güçlüğü içindeki dullar ve benzerleri ile dini şahsiyetler ve vakıf emeklilerinin istihkakı vardır. [20]

Atik Vâlide Sultan imâretinde kuruluşundan II. Meşrutiyet dönemine kadar mutat günlerde iki öğün yemek pişirilmiş, ocağı aralıksız tütmüştür. Mutfak kileri için alınan malzemelere ödenen tutar ise vakfın en büyük giderini oluşturmuştur. İmarette kuşluk vakti çıkan pirinç, akşam çıkan buğday çorbası, kişi başı bir tam fodula ve 50 dirhem et ile servis ediliyordu. Akşamları verilen çorbanın yanında mevsimine göre değişen meyveler, turşu, süzme yoğurt da ikram edildiği anlaşılmaktadır. Bunların yanına Cuma geceleri, bayram günleri ve Ramazan-ı şerif ayında verilen yemeklere zerde, dâne ve zirbâç eklenmektedir. Ayrıca Re-

20 Orbay, *a.g.e.*

biülevvel ayının 12. gecesinde kutlanan Mevlit Kandili ile Muharrem ayının 10. günü kutlanan Aşure Gününde mükellef sofralar tanzim ediliyordu. Bir öğünde yaklaşık 1000 kişinin, günde 2000 kişinin karnını doyurduğu imârette un, buğday, pirinç, bal, tereyağı, zeytinyağı[21], tuz ve et vakıf kilerine her yıl giren temel mallardı. Ayrıca bunların yanında mutat günlerin dışındaki yemekler ve tatlılar için kullanılan üzüm, badem, safran, nişasta, nohut, biber, kimyon, nane, maydanoz gibi ürünler de düzenli olarak alımı yapılan ürünlerdi.

Odun hem imâret sitesine bağlı birimlerin ısıtılmasında, hamamlar dâhil, hem de yemeklerin pişirilmesinde kullanıldığından çağdaşı vakıflarda olduğu gibi Atik Vâlide Sultan Vakfı için de düzenli olarak temin edilmesi son derece önemliydi. Nitekim vakıf bu düzeni sağlamak için Alemdağ eteklerinde vakıf ormanı oluşturmuş, kendisinin yanında Mihrimah Sultan İmaret sitesi başta olmak üzere Üsküdar bölgesindeki çeşitli vakıflar da bu ormandan düzenli olarak faydalanmıştır.

İmarette çıkan çorba ve fodula başta olmak üzere sunulan her türlü yemek bu nitelikteki kurumlarda ortak bir menü bir nevi simgesel bir değerdi. Çorba ve fodula, imâret sitesine bağlı birimlerdeki personel ve yatılı kalan öğrenciler için bir dereceye kadar karınlarını doyurmak için ücretsiz bulabildikleri tek yiyecekti. Sıcak bir tas çorba ve ekmeğe muhtaç durumdaki insanlar için de imâret her zaman başvurabilecekleri açık bir kapıydı. Yolda kalmışlar, misafirler, miskinler, kimsesizler, yaşlı ve bakıma muhtaç kişiler için imâret, simgesel anlamın dışında ücretsiz olarak karınlarını doyurabildikleri kamusal alanlardı aynı zamanda. Bu yönüyle imâretler şehirlerde, mahallelerde sultanın meşruiyetinin bir aracısı durumundaydı.

Tablo-4: İmaret Mutfağına Yapılan Alımlar İçin Ödenen Tutarlar ve Bütçe İçindeki % Payı, 1686-1727.

Tarih	**Giderler Toplamı**	**Mutfak Harcamaları**	**%**
1686-1687	5.227.671	3.007.717	57,53
1687-1688	3.615.915	2.209.958	61,12
1688-1689	3.120.563	1.524.438	48,85
1689-1690	2.582.752	934.974	36,20
1690-1691	3.081.292	1.279.499	41,52
1691-1692	4.426.810	1.529.604	34,55
1692-1693	3.746.387	1.795.389	47,92

21 Aydınlatma için kullanılırdı.

1693-1694	3.309.370	1.464.992	44,27
1694-1695	3.600.519	1.734.280	48,17
1695-1696	3.602.208	1.618.330	44,93
1696-1697	3.505.900	1.551.882	44,26
1697-1698	3.187.479	1.439.210	45,15
1698-1699	3.237.411	1.350.331	41,71
1699-1700	3.622.852	1.505.561	41,56
1700-1701	3.608.980	1.425.736	39,51
1701-1702	3.182.117	1.354.559	42,57
1702-1703	3.194.954	1.337.170	41,85
1703-1704	3.028.380	1.253.009	41,38
1705-1706	3.131.728	1.357.044	43,33
1706-1707	3.146.672	1.346.851	42,80
1707-1708	3.151.454	1.364.701	43,30
1708-1709	3.054.187	1.078.675	35,32
1709-1710	3.040.343	1.168.816	38,44
1710-1711	2.943.657	1.242.983	42,23
1711-1712	3.003.457	1.326.646	44,17
1712-1713	3.036.614	1.334.000	43,93
1713-1714	3.280.994	1.568.828	47,82
1714-1715	3.344.598	1.646.360	49,22
1715-1716	3.204.585	1.564.812	48,83
1716 ve 1717	6.238.191	2.666.650	42,75
1718-1719	3.136.808	1.350.783	43,06
1719-1720	3.211.120	1.316.228	40,99
1720-1721	3.259.908	1.285.567	39,44
1721-1722	3.195.697	1.285.503	40,23
1722-1723	3.160.107	1.276.768	40,40
1723-1724	3.085.938	1.202.384	38,96
1724-1725	3.154.898	1.252.474	39,70
1725-1726	3.309.267	1.364.833	41,24
1726-1727	3.242.720	1.324.607	40,85
A.O.			42,96

Vakıf ekonomik alanı, kent merkezindeki çeşitli esnaf grupları, sanat dalları ve iş gücü ile düzenli olarak etkileşim içindeydi. Yaklaşık 40-50 arası farklı harcama kaleminden oluşan ihracât-ı sâire giderleri ile vakıflar, çok farklı coğrafyalardan elde edilen kaynaklarını düzenli olarak sarayın iç hazinesinden arabacılara kadar çok geniş bir yelpazede yeniden-dağıtıma tâbî tutardı.

Sultanlar, Vâlide sultanlar, hanım sultanlar, vezir ve paşalar, saray ağaları ve bazı yüksek rütbeli kişiler tarafından kurulan merkezî büyük vakıflar, aile vakıflarından farklı olarak idari ve malî kararları bakımından özerk değillerdi. Sultan, bazı yıllarda dârüssâde ağası, bâbüssâde ağası, şeyhülislâm veya sadrazamlar kanalıyla bu vakıfların en üst yöneticisi, mütevellisi konumundaydı. Sultan, bu vakıflara büyük haslar ve vergi kalemleri temlik ettiği için karşılığında vakıflar, hazineye bütçe fazlalarından düzenli bir ödeme yapıyordu. Sultan'ın konumu gereği bu durumun tam tersi de söz konusu olabiliyordu. Herhangi bir sebepten dolayı malî güçlüğe düşen vakfa tamirat, taamiye, tahsisat, vazife gibi isimler adı altında hazineden yardımlar gönderilmiştir.[22] Özellikle uzun savaşlar neticesinde akarını ve tahsis edilen mukataa bölgelerini kaybeden vakıfların merkezi hazineden yardım taleplerinin XIX. yüzyılda oldukça arttığını görüyoruz.

Bu itibarla birçok merkezî emperyal vakıf, gelir fazlasını düzenli bir şekilde iç hazinelere kaynak olarak aktarıyordu. Atik Vâlide Sultan Vakfı da kendisine temlik edilen Yeni-il ve Türkmanân-ı Halep Hassı mukataası gelirinden padişahın iç hazinesine ve hareme gönderilmek üzere Dârüssaâde Ağalığı hazinesine düzenli diyebileceğimiz bir ödeme yapıyordu. Bu nitelikteki ödemelerin 1680-1692 arasında oldukça yüksek meblağlara çıktığını görüyoruz. Örneğin 1684 senesinde *ceyb-i* hümâ*yun* (padişahın iç hazinesi) için yıl içinde dört taksitte toplamda 35.200 esedi kuruş (4.224.000 akçe) ödeme yapılmıştır. Bu yılda imâret sitesinin toplam masrafı 25.000 esedi kuruş yani 3.000.000 akçe idi. İmaret sitesinin masraflarına kıyasla ceyb-i hümâyûn için ödenen bu meblağ oldukça yüksek düzeydedir. 1686 yılında Haremeyn-i Şerifeyne yapılan ödemeler ile avâid-i hümâyûn ve zevâid-i havâtîn, adı altında Dârüssaâde Ağalığı hazinesine yapılan 1.637.472 akçelik ödeme vakfın bütçe açığı vermesine yol açmıştır.

Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğünün kendi yönetimi dışındaki yeni vakıflar, mülhak vakıflar ve cemaat vakıflarının denetim ve teftişinden elde ettiği denetim ve teftiş gelirine benzer şekilde merkezî büyük vakıflar da vakıf bütçelerini denetleyen, kontrol eden Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişliğine vergi niteliğinde

22 Ahmet Köç, "Osmanlı Devletinde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar", *Vakıflar Dergisi,* c. XXXIX, (2013), s. 103-114.

Atik Valide Camii son cemaat mahalli

ödemeler yapmak suretiyle denetimli muhasebecilik sistemine da ayrıca tesir ediyordu.

Vakıf yıl içerisinde külliye birimlerinde ortaya çıkan ihtiyaçlara binaen kandil, pamuk bez, peştamal, bakır, elek, kalbur, kazan, kepçe, testi, mahya, kahve, kömür, hasır, halı, baklava, zeytinyağı ve öğrenciler ve vakfın kırtasiye giderleri, ayakkabı ve elbiselerini temin etmek için kent merkezindeki onlarca farklı esnaf kollarıyla düzenli bir alış-veriş halinde idi.

Taş, ahşap, çini vb. süsleme sanat ustaları vakıf ekonomisin oluşturduğu iktisadî alanlarda istihdam imkânı buluyorlardı. Vakıf ekonomisi mahyacılık gibi kendine özgü yeni hizmet alanları da üretiyordu.

Yine vakıflar gelirlerinin bir bölümünü her yıl düzenli olarak imâret kilerine giren mamullerin transferinde arabacılar, hamal ve tekneler vb. taşıma ve iş gücü için yaptığı ödemelerle tekrardan bir dağıtıma tabi tutuluyordu. Vakıf muhasebe defterlerindeki ihracât-ı sâire harcamaları bu yönleriyle Osmanlı coğrafyasının farklı

bölgelerine yayılan vakıf köylerinden temin edilen gelirlerin merkezden, vakıf yönetimi kanalıyla tekrardan emek ve sermaye piyasasıyla buluşmasını sağlıyordu.

Tablo-5: İhracât-ı Sâire Harcamaları ve Bütçe İçindeki Payı, 1686-1726.

Tarih	**İhracaat-ı Saire**	**%**
1686	233.440	4,47
1687	182.500	5,05
1688	238.289	7,64
1689	281.101	10,88
1690	295.928	9,60
1691	1.436.418	32,45[2]
1692	337.200	9,00
1693	308.610	9,33
1694	322.016	8,94
1695	325.351	9,03
1696	567.956	16,20
1697	388.091	12,18
1698	433.713	13,40
1699	657.793	18,16
1700	677.350	18,77
1701	400.900	12,60
1702	413.565	12,94
1703	356.536	11,77
1705	329.584	10,52
1706	343.826	10,93
1707	332.203	10,54
1708	462.096	15,13
1709	369.077	12,14
1710	264.715	8,99
1711	244.523	8,14

2 Vakfın gelir fazlası defterlerin son bölümünde ceyb-i hümâyun, harem ve Haremeyn-i Şerifeyne teslim edilmek üzere Dârüssaâde Ağalığı hazinesine gönderilirdi. Defterlerde Dârüssaâde Ağalığı Hazinesine gönderilen paralar bütçeye dâhil edilmiyordu. Ancak 1686 ve 1691 yıllarında istisnai olarak hazineye gönderilen paralar bütçeye dâhil edilmiştir. 1691 yılında Dârüssaâde Ağalığı Hazinesine gönderilen 1.167.834 akçeyi ihracât-ı sâire başlığı altında değerlendirdiğimiz için, bu yılda çeşitli giderler hanesinin yüzdelik dilimi yükselmiştir.

1712	289.514	9,53
1713	275.858	8,41
1714	240.342	7,19
1715	200.351	6,25
1716 ve 1717	664.475	10,65
1718	295.965	9,44
1719	381.454	11,88
1720	422.005	12,95
1721	406.986	12,74
1722	415.786	13,16
1723	404.231	13,10
1724	428.360	13,58
1725	466.655	14,10
1726	436.915	13,47
A.O.		11,86

Hayrat ve akar yapıları çok fazla olan büyük selâtin vakıflarında, vakıf yapıların bakımı ve onarımı için bütçeden düzenli olarak kaynak aktarıldığını görüyoruz. Vakıf hayrat ve akar yapıların tamirat, bakım ve onarımı birçok vakfın vakfiyesinde öncelikli olarak vurgulanan şartlardandır.

Mütevelli, gerekli olduğu durumlarda onarıma muhtaç binaların veya suyollarının tamirinden sorumlu olan kişiydi. Özellikle selâtin vakıflarında vakfın bakım ve onarımından sorumlu olan mütevelli bu işlemleri kendi tasarrufuna göre yapamaz, bölgenin kadısı denetiminde hazırlanan keşif ve tamirat hüccetleri kanalıyla bakımlar yapılırdı. Şeriye sicillerinde ve Vakıf Kayıtlar Arşivinde örneklerine sıkça rastladığımız keşif ve tamirat hüccetlerinde, kadının yanı sıra mütevelli, nâib, bazen hassa mimarbaşı ve bilirkişilerin (ehl-i vukûf) mühürleri veya şahitlikleri de yer alıyordu.[23]

Tamirat giderleri bakımı yapılacak alanda kullanılan malzeme, usta ve işçi yevmiyeleri ve nakliye masrafı olmak üzere bir dizi giderlerden meydana geliyordu. Atik

23 Samattin Başol-Mevlüt Çam, "Keşif ve Tamirat Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi", *OTAM*, c. XXVII, (2010), s. 1-26

Vâlide Sultan Vakfı imâret sitesi ve bağlı birimlerin tamirat giderleri cami, medrese ve imâretin suyolları ve şadırvanların bakımı, caminin camlarının yenilenmesi, hamamların çatı, sıva, su yolları ve şadırvanların tamir ve bakımı, vakıf akarların tamiri, imâret sitesinin bahçe düzenlemesi gibi çeşitli alanları kapsıyordu.

Külliye ve bağlı hayrî diğer yapıların inşa ve bakımının dışında emperyal vakıfların diğer çok önemli bir misyonu da Osmanlı ekonomisinin bütün sektörlerinde hâkim olan küçük ölçekli üretim tarzından mütevellit kişilerin kendi tasarruf gücünü aşan kent merkezlerindeki ticarî ve iktisadî hayat için zorunlu olan yatırım faaliyetlerini ikame etmeleriydi. Bu vakıflar Osmanlı ekonomisinin çeşitli sektörlerinde ihtiyaç duyulan konut, han, çarşı, dükkân, atölye ve imalathaâneler gibi sektörün çok farklı alanlarındaki yapıları bina ederek kent merkezlerindeki esnaf ve tüccarların istifadesine sundular. Vakıflar gayrimenkullerini değerlendirirken 17. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak icâre-i vâhide denen ve kısa süreli kira sözleşmelerini kapsayan kiralama yöntemini benimsediler.[24] 17. yüzyıldan itibaren giderek artan bir şekilde icâreteyn[25] metodunun ön plana çıktığı görülür. Yeni sistem müstecirlere daha uzun mutasarrıflık imkânının yanında tefvîz, intikal ve miras hakkını da getirmiştir. İcâreteyn sisteminin vakıflara sağladığı en büyük avantajlardan biri gayrimenkulün rayiç bedeline denk alınan muaccelenin yanında vakıf artık o taşınmazın bakım, onarım ve tamamen yıkılması halinde de yeniden inşa sorumluluğundan kurtulmasıydı. Böylece vakıflar bir kısım taşınmazların bakım ve inşa sorumluluğunu müstecirlerle paylaşarak hem müstecirleri sorumluluk almaya itmiş hem de bu sayede tasarruf ettiği paralarla önemli hayrat ve ticaret yapılarının gerekli olan esaslı bakımını sağlayarak düzenli gelir seviyelerini istikrarlı bir şekilde belirli bir noktada tutabilmişlerdir.

Vakıfların kiralama sisteminde yaptığı bir değişiklikle, kent merkezlerindeki gayrimenkul piyasasını hareketlendiren yeni yatırım alanları oluşturarak bir rantiyer sınıfın doğmasına, deprem, yangın gibi doğal afetler veya isyanlar neticesinde bazen tamamen yok olan bütün kent merkezlerinin yeniden inşa, tamir ve bakımı için giriştikleri teşebbüslerin zor durumdaki esnaf ve ticaret piyasasını yeniden hareketlendirdiği ve afet sonrası kentin hızlıca yeniden toparlanma sürecine katkısı vakıf iktisadî alanının ve vakıfların yeniden-dağıtımcı fonksiyonlarının yansımaları olarak da okunabilir.

---

24 Ömer Hilmi Efendi, İthâfü'l-*Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1307, s. 85-87.; Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", *Türkiye Diyanet Vakfı* İslam Ansiklopedisi *(DİA), c. XXI*, Ankara 2002, s. 388-389.

25 Ömer Hilmi Efendi, *a.g.e*, s. 85; Ebü'l-ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Evkâf*, Dersaadet 1340, s. 48-58.; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı* İslâmiyye *ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. V, İstanbul 1985, s. 21-30.; Ahmed Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, hümayûn, İstanbul 2013, s. 451-490; "İcâreteyn" *Türkiye Diyanet Vakfı* İslam Ansiklopedisi *(DİA),* c. XXI, Ankara 2000, s. 389-391.

Tablo-6: Tamirat Giderleri ve Bütçe İçindeki Payları, 1686-1727.

Tarih	Tamirat Giderleri	%
1687	99.729	2,76
1688	173.871	5,57
1689	157.634	6,10
1690	269.145	8,73
1691	182.600	4,12
1692	258.080	6,89
1693	185.431	5,60
1694	171.490	4,76
1695	323.370	8,98
1696	46.678	1,33
1697	27.000	0,85
1698	108.404	3,35
1699	45.010	1,24
1700	131.831	3,65
1701	46.154	1,45
1702	59685	1,87
1703	43.600	1,44
1705	45.500	1,45
1706	55.355	1,76
1707	52.550	1,67
1708	66.800	2,19
1709	58.212	1,91
1710	20.877	0,71
1711	20.393	0,68
1712	18.942	0,62
1713	30.000	0,91
1714	40.000	1,20
1715	43.426	1,36
1716/1717	98.000	1,57
1718	70.579	2,25
1719	96.830	3,02
1720	108.188	3,32

1721	53.897	1,69
1722	18.295	0,58
1723	28.165	0,91
1724	22.066	0,70
1725	26.261	0,79
1726	29.680	0,92
A.O.	2,60	

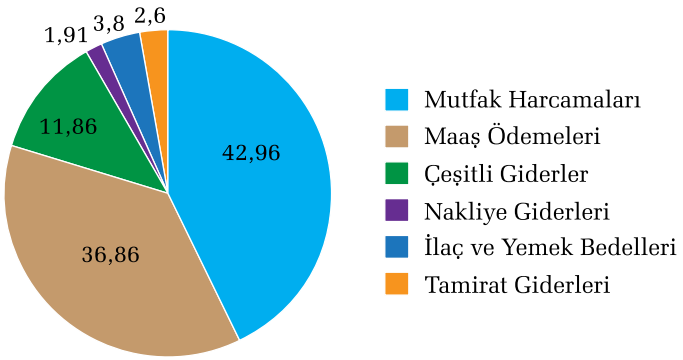

Şekil-2: Yeniden-Dağıtımcı İşlevin Sektörel Dağılımı, 1687-1726.

Sonuç

Atik Vâlide Sultan Vakfı sahip olduğu büyük tarımsal arterler ile Üsküdar başta olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerindeki ticarî çekim merkezlerinde oluşturduğu işletme, atölye, dükkân, han, hamam gibi kuruluşlarla şehir ekonomisi ile hinterlandı arasında iktisadî ve ticarî bir teşebbüs ağı oluşturmuştur. İktisadi faaliyetler hem coğrafi alana yayılmış hem de sektörel çeşitlilik arz ederek tek merkezli kalmamıştır. Bu sayede vakfın temel gelir kalemini oluşturan mevsimsel, siyasi ve politik hareket ve uygulamalardan çabuk etkilenen tarımsal gelirlerdeki riskler minimize edilmiş, yatırım riski azaltılmıştır.

Atik Vâlide Sultan Vakfı arkasındaki muazzam ekonomik güç ile devasa ölçekte bir imar ve altyapı projesiydi aynı zamanda. Projenin yönetim sorumluluğunu ve bireysel hayırseverlik ayağını Nurbânu Vâlide Sultan temsil ederken diğer ayağı kamusal finansman tarafından destekleniyordu. İmar ve altyapı projesine ilişkin vakıf sayesinde Üsküdar'da külliyenin çekirdeğini oluşturduğu yeni bir mahalle kurulmuştur. Külliyenin kurulduğu mahallede başlayan imar uygulamaları Üs-

küdar ve İstanbul'un çehresini değiştirecek boyuta ulaşmıştır. Vakıf tarafından ortaya konulan imar ve altyapı projeleri yine vakıf tarafından sağlanan sermaye ile bakım ve onarımı yapılmış, sürdürülebilir kalkınma ve belirli bir bütçe dengesinin korunması için sürekli kaynak transferi sağlanmıştır.

Vakıf kurumu kurulduğu bölgenin ekonomik döngüsünde ciddi roller üstlenmiştir. Özellikle yatırım araçlarının ve kaynaklarının sınırlı olduğu dönemlerde ekonomi sektörünün finansman aracı olarak kullanılmıştır. Kamuya doğrudan finans sağlayan para vakıflarının dışında, merkezî büyük vakıflar da devasa bütçeleri ile ekonomik hayatın her daim içinde yer almışlardır. Vakıf ekonomisi ile kent ekonomisi arasında birbirini etkileyen ve biçimlendirilen bir bütünlük hâkimdir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonu itibariyle artık Üsküdar halkının dinî, inşaat, hizmet sektörü, sağlık, konaklama, ziraat, nakliye, ticaret, esnaf, sosyal ve kültürel yaşam merkezleri, imalat sanayisi vb. bütün hizmet ve malların üretim ve tüketimi, emek ve sermayenin mübadelesinde vakıf iktisadî alanı doğrudan veya dolaylı olarak nüfusun yaklaşık yarısının sosyal ve ekonomik yaşantısının içine gömülü ayrılmaz bir parçası halindedir. Vakıfların merkezden dışa doğru yürüttüğü kamusal politikalar ile ana arterlerden merkeze transfer edilen tarımsal üretim arasındaki ilişkiye benzer nitelikte bir karşılıklı bağımlılık ve bütünlük kırsal ekonomilerde de mevcuttur.

Vakıflar; yürüttüğü ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, kültürel ve dinî hizmetler, istihdam, imâret hizmetleri, bütçe fazlasından yüzlerce kişiye yaptığı maaş ödemeleri, devasa bütçeleriyle kent ekonomisine yaptığı muazzam katkılarla salt dinî kurumlar olmaktan ziyade ekonomik ve sosyal kurumlardır. Vakıfların kamu yararına yürüttüğü politikalar, refah ekonomisine ve nihayetinde toplumsal refaha katkıdır.

Bu çalışmada vakıf kurumları iktisadî veçheden ele alınmış, faaliyetleri ve etkileri ekonomik ve sosyal bağlamda tetkik edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı tarihinin en yaygın ve en uzun ömürlü kurumları olan vakıflar, kurumsal bazda tetkik edildiğinde kurumsal organizasyon, değişim ve dönüşüm, yeni şartlar karşısında sergilediği tutum ve adaptasyon, bireysel ve kurumsal bağışçılık, mesleki yeterlilik kriterleri ve uzmanlık, istihdamın sektörel dağılımı ve yoğunluğu, teşkilat yapıları, stratejik hedef ve programları açılarından ele alınabilecek iktisadî ve doğrudan iktisadî olmayan birçok kurumsal faaliyetleri bulunmaktadır.

Bu itibarla vakıf kurumları, farklı kavram ve bakış açılarıyla incelendiğinde sadece tarih bilimine değil sosyal bilimlerin pek çok alanına katkılar sunabilecek önemli kurumsal yapılardır.

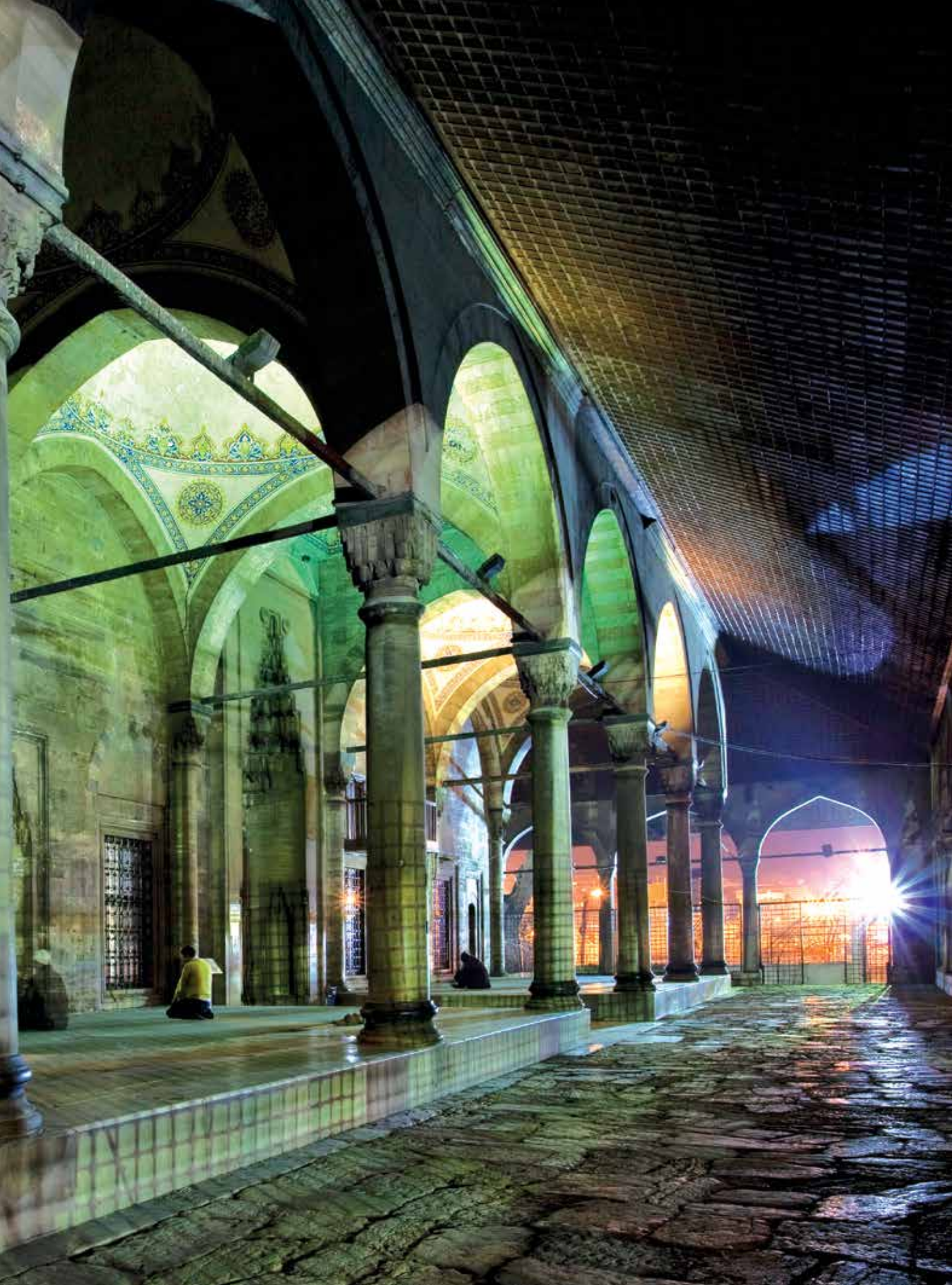

Üsküdar Atik Valide Darüşşifası'nda Hasta Hakları, Tedavi Yöntemleri ve Hasta-Hekim İlişkisinin İncelenmesi

ARŞ. GÖR. ELİF GÜNALAN
Yeditepe Üniversitesi

Hastalıklar insanoğlunun varoluşundan bu yana yaşamı tehdit eden ve yaşam kalitesini düşüren bir unsur olmuşlardır. Her dönemde mevcut hastalıklara ilişkin tedavi yöntemleri o dönemin hekimlerince dönemin tıp sanatının öğretileri temelinde uygulanmıştır. Osmanlı geleneksel tıp anlayışı Selçuklu tıbbının devamı niteliğinde olup Hipokrat ve Galen tıbbı temelinde yükselen İbn-i Sina tıbbına dayanmaktadır[1]. Bu öğretilere göre toplumda sağlığın korunması, mizaca uygun beslenme ve yaşama bağlıdır. Hastalığın oluşması durumunda ise tedavi, hastalığın mizacına uygun olarak fizyolojik veya psikolojik yöntemlerle yine hekimler tarafından uygulanmaktadır. Hastalıkların tedavisinin gerçekleşmesinde önemli diğer bir unsur ise tedaviye uygun mekanların varlığının zaruriyetidir. Osmanlı döneminde hasta olan halkın tedavisinin sürdürülmesinde Selçuklulardan gelen bir gelenek olan ve vakıflarca finanse edilen külliyeler içerisinde yer alan darüşşifalar önemli rol oynamaktadır[2]. Özellikle, kimsesizlerin, yoksulların ve meczupların tedavisini sağlayan darüşşifaların salgın hastalıkların önlenmesinde de etkili oldukları bilinmektedir[3]. Bunlardan biri de yüzyıllar boyunca farklı hastalıkların tedavisini üstlenen Valide-i Atik Darüşşifa'sıdır. Bahsi geçen darüşşifa,

1 Şule Yüksel Özkaya, "Osmanlı'nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler ile Bu Anlayışın "Mâ-Hazar" da Tezâhürü", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, s.305-322.*

2 Gülşen Erdal, İlknur Erbaş, "Darüşşifas Where Music Therapy Was Practiced During Anatolian Seljuks and Ottomans", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* 2(1), 2013, s.1-20.

3 Haluk Songur, Tuba Sayan, Şifahaneden Hastahaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19, 2014, s.199-212.

Foto: Salvator Barki

Mimar Sinan'ın son eseri olarak da bilinen Valide-i Atik Külliyesi içerisinde bulunmaktadır. 16. yüzyılda, II. Selim'in hasekisi ve Sultan III. Murad'ın validesi olan Nur Banu Valide Sultan tarafından yaptırılan külliye, Nurbanu Valide Sultan Vakfınca fonksiyonel olarak aktif olduğu süreç boyunca finanse edilmiştir[4].

Kuruluş yıllarında Valide Sultan Külliyesi olarak da bilinen eser Gülnuş Emetullah Valide Sultanın da Üsküdar'da külliye inşa ettirmesiyle Nur Banu Valide Sultan Külliyesine "eski" anlamında Valide-i Atik Külliyesi denilmiştir[5]. Dolayısıyla darüşşifa da Valide-i Atik Darüşşifası olarak anılmaktadır. Ancak, darüşşifa ile ilgili isim karışıklıkları bununla sınırlı değildir. Arşiv belgelerinde darüşşifa Üsküdar Asakir-i Hassa Bimarhanesi, Üsküdar Toptaşı Bimarhanesi, Üsküdar Bimarhanesi, Valide Sultan Bimarhanesi, Asakir-i Hassa-i Şahane Toptaşı Bimarhanesi şeklinde farklı isimlerle kayıtlıdır[6]. Bunun nedeni ise tarihsel süreç içerisinde darüşşifa, askeri hastahane, kolera hastahanesi ve son olarak akıl hastahanesi olarak farklı şekillerde kullanılmış olmasıdır. Ayrıca, 1860 yılına ait kayıtlarda Toptaşı Bimarhanesi'nin şehre ulaşan sığınmacılara bazı zamanlarda barınak olarak da hizmet verdiği bilinmektedir[7].

Darüşşifalar dönemin tıp felsefesinin dayanaklarının aydınlatılmasında "tedavi yöntemlerinin" yanı sıra "hasta kavramı" ve "hasta haklarına" ilişkin de bilgi edinilebilecek önemli şifa merkezleridir. En temel hak olan yaşam hakkının korunması ve sağlıklı yaşamın geliştirilmesine yönelik açılan bu merkezlerde toplumun ve devletin hastaya yaklaşımı o bölgeye ait kadı sicillerindeki belgeler ışığında saptanabilmektedir[8]. Mevcut çalışmada, Atik Valide Darüşşifasındaki hasta-hekim ilişkisi ve "hasta olmak" kavramı ise İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi defterlerindeki hüccetlerden örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, Nurbanu Valide Sultan Vakfı eseri olan darüşşifanın işleyişi, çalışanların görevleri ve sorumlulukları hakkındaki bilgiler vakfiyede detaylı olarak ele alınmıştır. Öyle ki, vakfiyenin, darüşşifaya dair bu denli derinlemesine bilgi içermesi nedeniyle, günümüzdeki "hastahane yönetmeliklerine" benzetilmektedir[9].

---

4 Ömer Düzbakar, 'Charitable women and their pious foundations in the Ottoman Empire: the hospital of the senior mother Nurbanu Valide Sultan', *J Int Soc Hist Islamic Med,* c. 5 (10), 2006, s. 11-20

5 Tanman, M.T. "Atik Valide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, s. 68.

6 BOA. İ. DH. 886, 12 C. 1256 [11 Ağustos 1840].

7 BOA. A. MKT. MHM.177/66, 28 B. 1276 [20 Şubat 1860]

8 Ali Haydar Bayat, "Şer'iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz I, Rıza Senetleri", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi,* TTK, Ankara 1999, s. 40.

9 Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz. Osmanlılarda Sağlık I, *Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Darüşşifaları*. İstanbul 2006*,* s 41-63.

Bu çalışmanın amacı, 16-20. yüzyıllar arasında darüşşifa/bimarhane, kolera hastahanesi ve akıl hastahanesi olarak üç farklı dönemde Atik Valide Darüşşifasındaki hasta haklarını, tedavi yöntemlerini ve hasta-hekim ilişkisini Atik Valide Darüşşifası merkezli olarak ortaya koymaktır. Çalışmada görevlilerde bulunması istenen özelliklerin dönemin tedavi sanatı ile uyumu ve tedavi yöntemlerinin batı ve doğu tıbbıyla benzerlikleri açısından incelenmiştir. Ayrıca, mevcut çalışma içerisinde Üsküdar'da hasta kavramı, hasta-hekim ilişkisi ve toplumun hastalıklara yaklaşımı İstanbul Ahkâm Defterleri ile İstanbul Kadı Sicilleri ışığında örneklendirilmiştir.

Üsküdar'da Bir Şifa Kaynağı: Atik Valide Darüşşifası (1581-1793)

Üsküdar Toptaşı mevkiîndeki Atik Valide Külliyesi içerisinde yer alan darüşşifa, gerek İstanbul halkının gerekse taşradan gelen hastaların tedavisinin yapıldığı bir şifa merkezidir. İçerisindeki ameliyathane, poliklinikler, yatan hasta odaları, eczane, hamam, mutfak, mescit, çamaşırhane, kiler gibi farklı bölümlerin yer aldığı darüşşifa, bu özelliği ile günümüz hastanelerinden çok da farklı değildir[10]. Külliye yapımının tamamlanıp darüşşifanın hasta kabulüne başladığı tarih kesin olarak bilinememekle birlikte, 1581 tarihli bir belgede darüşşifada tayinleri yapılan kişilere verilen timar ile ilgili bilgilerin yer alması darüşşifanın bu tarih dolaylarında hizmete başladığını düşündürmektedir[11]. Ayrıca, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki darüşşifaya ait vakfiyenin de 1582 tarihli olması bu durumu destekler niteliktedir. Vakfiye kayıtlarında hekimin hastaya karşı sorumlulukları ve Osmanlı hekiminin sahip olması gereken bilgi ve yetenekler detaylı olarak mevcuttur[12]. Orijinal metni Arapça olan vakfiye ilk kez I. Türk Tıp Tarihi Kongre Bildirisi olarak Prof. Dr. Nil SARI tarafından yayınlanmıştır[13]. Mevcut çalışmada bulunan, Vakfiyenin Türkçesi sadeleştirilmiş halinden örnekler ise Osmanlılarda Sağlık-1 Makaleler adlı eserdeki "Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Darüşşifaları" makalesine atfen yer almaktadır[5].

---

10 Gülşen Dişli, *Planning of Functional Spaces in Ottoman-Period Hospitals (Darüşşifa) of Anatolia, Al-Masaq*, 2015, c. 27, No. 3, s. 253-276.

11 B.O.A. MD. nr. 45/348/4202. H. 13 [10 Aralık 1581]

12 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1426: 1/1. Arapça kaleme alınan bu vakfiyenin 2113:281/50'deki nüshası 1940 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü personellerinden Mütercim Abdullah Tanrıkulu tarafından tercüme edilmiştir ve çalışma sürecinde söz konusu tercümeden çok istifade edilmiştir.

13 Nil Sarı, "Toptaşı Nûrbânû Valide Sultan Darüşşifası". *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi-Bildiriler*, Ankara 1992: *Türk Tarih Kurumu Yay*. 169-176.

Atik Valide Darüşşifası'nda Hasta Olmak

"Sağlık" kavramı bedensel, ruhsal ve fizyolojik olarak bütün bir iyiliği temsil etmektedir. Bu bağlamda, hastalık kavramı bu bütünün herhangi bir kısmında meydana gelen sorunu ifade etmektedir. Bu sorun neticesinde kişinin yaşam kalitesinin düşmesi, insanlık tarihi boyunca hastalıkların "acziyet kaynağı" olarak görülmesine neden olmuştur. Kimi toplumlar öjenik politikalarla hastalıklı bireyi toplumdan ayrıştırırken, kimi toplumlarda ise hasta bireyin sağlığına kavuşturulması ve topluma kazandırılması önemsenmiştir. Osmanlı Devleti de gerek dinî yapısı gerekse siyasi politikaları çerçevesinde değerlendirildiğinde hastalıkların tedavi edilerek sağlıklı birey, dolayısıyla da sağlıklı bir toplum oluşturma çabasında olduğu görülmektedir[14]. Çalışmanın ana eksenini oluşturan Atik Valide Darüşşifası'na ilişkin belgeler bu durumun açık bir kanıtıdır. Darüşşifada hastalara din, dil, ırk, mezhep gözetmeksizin eşit bir şekilde hizmet verildiği ve bireyin hastalığı sürecinde toplumsal ve kişisel olarak tüm ihtiyaçlarının giderilmesinin vakfın dolayısıyla da devletin sorumluluğu altına alınmış olduğu darüşşifa vakfiyesinde görülmektedir[10]. Ayrıca, hekimin hastaya yaklaşımına ilişkin kurallar da vakfiyede detaylı olarak ele alınmıştır. Belgelerde hasta psikolojisi dikkate alınarak hekimden hastasına tedavi sürecinde son derece şefkatli ve merhamet duygusuyla davranabilmesi, insanlara karşı ikram ve saygıda kusur etmemesi, sert konuşmalardan kaçınması ve nazik bir üslupla hastaya muamele etmesi istenmiştir. Hasta-hekim arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için ise tedavide hastaya her türlü kolaylığın sağlanması ve dahi hastanın hali tekrar doktorun gelmesini gerektiriyorsa gereğinin yerine getirilmesi buyrulmuştur. Bu kurallara uymaması durumunda ise hekimlerin alacakları maaşın kendileri için haram olacağı ve bunun azabından ahirette kurtulamayacakları ifade edilmiştir[15]. Hekim dışında gündüzleri her an hastaların ihtiyaçlarını sorup karşılamakla, geceleri ise nöbet usulüne göre hizmet etmekle yükümlü dört erkek hastabakıcı tayin edilmesi emrolunmuştur. Ayrıca, vakfiye kayıtlarında darüşşifa hekimlerince önerilen ilaçların ıslah ve yapımından sorumlu iki tane eczacının tayini söz konusudur. Bu eczacıların tıpkı hekimler gibi ilaç, macun ve şurup hakkında ileri düzeyde bilgi birikimine sahip olması istenmiştir[16].

---

14 Necati Çavdar, Erol Karcı. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c.9, Sayı 4, 2014, s.255-286; İbrahim Ceylan, *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*, Türk Cerrahi Derneği Yayınları, Aralık 2012, s.45

15 Coşkun Yılmaz, Nedret Yılmaz. *a.g.e.* s. 56.

16 Yılmaz, *a.g.e.,* s.57-58.

Ancak, bu kayıtlarda eczahane ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir[17]. Diğer taraftan, darüşşifada verilen hizmetin sürekliliğinin sağlanması ve düzenlenmesi için bir vekil-i harç, bir kâtib, iki çamaşırcı, bir hademe, bir külhancı, bir kâsekeş, iki edviye döğenci, iki şişe bakıcı ve bir kilerci tayin edilmiştir[18]. Her ne kadar vakfiyede hangi görevliden kaç tane tayin edileceği belirtilmiş olsa da ilerleyen yıllarda dönemin şartları ve hasta kapasitesindeki değişime bağlı olarak tayin sayılarında farklılıklar meydana gelmiştir. Ayrıca, darüşşifa vakfiyesinde tabiplerin "hekimler, cerrahlar ve kehhâller" olarak ele alındığı görülmektedir. Dönemin tıp anlayışı incelendiğinde ise göz hastalıkları ve cerâhiye gerektiren rahatsızlıkların diğer hastalıklardan ayrı incelendiği ve dolayısıyla da müdahalesinin bu alanlarda uzman kişilerce yapılması gerektiği düşünülmektedir[19].

Darüşşifada hastaya verilen önem tayin edilecek hekimin sahip olması gereken bilgi ve yeteneklerle de ilişkilidir. Atik Valide Külliyesine ait vakfiyede darüşşifada görev yapacak hekimler usta-çırak ilişkisi temelinde yetiştirilmiş olup sahip olması gereken özelliklerle ilgili olarak tıp ilminde oldukça bilgili, alanlarında uzman, anatomi ilminde mahir, bilgilerini tecrübe ve deneyle kuvvetlendirmiş, acizlik ve tembelliği çirkin bir durum olarak kabul eden şeklinde sıralanmıştır[20]. Anatomi ilminde mahir olmasının istenmesi dönemin tıp anlayışında anatominin yerini göstermektedir. Dönemin tıp kaynakları incelendiğinde ise Hekimbaşı Emir Çelebi'nin 17.yy.'a ait Enmûzecü't-Tıbb adlı eserde kafatası ve omurga anatomisine ilişkin Latince ve Türkçe terimlerle detaylı bilgi vermesi dikkat çekmektedir. Bu eserde açıklanan bilgilerin Râzî, Alî bin Abbâs, İbn Sînâ ve Cürcânî gibi İslam bilginlerinin eserlerinin özeti durumunda olması, Osmanlı'da 16. ve 17.yy.'da hâkim tıbbi anlayışın Hipokrat ve Galen tıbbını temel alan İslam tıbbı kökenli olduğunu dolayısıyla da darüşşifada uygulanan tedavinin de doğu kaynaklı olduğunu göstermektedir[21]. Diğer taraftan, tıp ilminde deneyimin önemi vurgulanarak hekimlerin birçok tıbbi olaya tanık olması ve mesleklerinin en ince kural ve ilkelerini kavramış olması istenmiştir. Mesleki tecrübeyi sadece klinik bilgi birikimi ile sınırlandırmayıp hastaya verilecek ilaç ve macun yapım ve terkibinde de hekimin ileri düzeyde tecrübeye sahip olması gerektiği söylenmiştir.

17 *Bir Binanın Anıları: Üsküdar Toptaşı Valide-i Atik Külliyesi*, yayına hazırlayan. N. Erkmen, A. Arık, S. Gürses, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.

18 Yılmaz*, a. g. e.,* s. 58-59.

19 Nuran Yıldırım, "Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları IX/1-2*, 2009-10, s.274.

20 Yılmaz, *a.g.e*., s. 56.

21 Ahmet Acıduman, "Hekimbaşı Emîr Çelebi ve Ünlü Eseri Enmûzecü't Tıbb'da Kafatası ve Omurga Anatomisi Üzerine", *Türk Nöroşirürji Dergisi,* Ankara, 2012, c. 22, Sayı: 2, s, 103-110.

Bu durum sadece Atik Valide Darüşşifası için geçerli olmayıp Osmanlı'daki hekimlik ahlakının da temelini oluşturmaktadır. Burada hekimin kimliğinden ziyade mesleki deneyimine önem verildiğini gösteren bu kuralların İstanbul Ahkam Defterleri-İstanbul'da Sosyal Hayat-1 adlı eserdeki hükümlerle desteklendiği görülmektedir. Burada geçen bir hükümde "Galata'da hastaları iyileştirme hususunda mahir olan zimmi kadına müdahale olunmaması" istenmesi bu duruma kanıt niteliğindedir[22].

Darüşşifaya gelen hastanın fiziksel durumunun değerlendirilmesi, hastalığın vücuttaki belirtilerine dair birkaç soru sorulması ve nabız kontrolü muayenin aslını oluşturmaktadır[23]. Atik Valide Darüşşifası vakfiyesinde bu durum hastanın tüm hallerinin her an gözetilmesi ve hastaların hallerini sorarken kusur edilmemesi ve tedavi sürecinde hastanın nabız ve ateş derecelerinin takibinin darüşşifa hekimlerince günlük ve anlık olarak kontrol edilmesi gerektiği şeklinde geçmektedir. Bu kontroller neticesinde hastaların mizaç ve hastalıklarına uygun ilaçların kullanılması, hastaların ihtiyaçlarının en güzel derecede karşılanması ve tedavide en doğru önlemlerin alınması gerektiği belirlenmiştir[20]. Hastaların mizacına uygun ilaç kullanılmasına dair hüküm darüşşifada uygulanan tedavinin temelindeki felsefe hakkında da bilgi vermektedir. Bu felsefeye göre, evren ateş, hava, su ve toprak olmak üzere 4 ana unsurdan oluşur. Bu unsurların her biri içerisindeki cevher nispetince sıcak, soğuk, yaş ve kuru tabiata sahiptir. Bu düşünceye göre, insan da evrene benzer şekilde kan, balgam, safra ve sevda şeklinde adlandırılan besinlerin sindirilmesiyle meydana gelen sıvı şeklindeki ilk ürün olan 4 hılt içerir. Bu hıltlardan kan sıcak ve yaş; balgam soğuk ve yaş; safra sıcak ve kuru; sevda ise soğuk ve kuru tabiatlıdır. Hıltların niteliği, miktarı ve hıltlar arasındaki dengenin bozulması sonucu kişinin hastalandığı düşünülmektedir[24]. Tedavinin temelinde hıltların tabiatlarına uygun olan ilaç ve besinlerle zıt karakterlerin birleşerek dengenin sağlanması yatmaktadır. Mizaç ise kişide galip gelen unsurla bu unsura zıt karakterin birleşmesini ifade etmektedir. Örneğin, ateşi olan kişinin sıcak mizaçlı olduğu ve dengeye ulaşabilmesi için soğuk mizaçlı ilaç ve yiyecek tüketmelidir[25]. Vakfiyede özellikle nabız takibinin doğru yapılması gerektiğinin

22 *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat*-1, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s.207

23 Ayten Altıntaş, "Osmanlı'nın Muhteşem Hastaneleri: Darüşşifalar", *Sağlık ve İnsan*, Mart 2016, s. 22-26.

24 Nuran Yıldırım, "14. Ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar", *Türk Mutfağı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,2008, s. 153-163.

25 Nil Sarı, "Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam", *Türk Mutfağı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,2008, s.137-151.

vurgulanması hastalığın mizacının anlaşılabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Nabzın hızlanması vücutta hararetin artmasına, nabzın yavaşlaması vücudun soğumasına, nabzın genişlemesi ise vücuttaki cerahatin çokluğuna ve rutubetin arttığına işaret etmektedir. Tedavi nabızdaki ve vücut sıcaklığındaki bu değişimlere uygun unsurları içeren ilaç kullanılmaktadır.

Genelini Müslüman hastaların oluşturduğu darüşşifada, ibadetlerin yerine getirilmesi de önemsenmiş ve en şerefli ibadet olan namaza özellikle değer verilmiştir. Vakfiyede darüşşifada çalışan görevlilerle iyileşmek üzere olan hastalardan oluşan cemaate namaz kıldırmak üzere bir zatın imam olarak tayini yapılmıştır. Ayrıca, namaz vakitlerinde ezanı okuyup halkı namaza çağırmak için bir müezzin görevlendirilmiştir[26]. Özellikle hastaların dini vecibelerinin yerine getirilmesinin gözetilmesi Osmanlı döneminde manevi değerlere saygının bir ifadesidir.

Hasta kişinin sosyal hayatla ilişkisinin sağlanması ve moral-motivasyon yüksek tutulması için yakınları tarafından ziyaret edilme hakkı önemli rol oynamaktadır. Darüşşifada yatan hastaların ziyaretine izin verilip verilmediğinin belirlenmesinde İstanbul Kadı Sicilleri kataloğu Üsküdar Mahkemesi'ne ait 84 numaralı defterdeki 1104 no'lu hüküm örnek teşkil etmektedir. Öyle ki, bu hüccette bir hastanın darüşşifada ziyaret edilmesinden çok daha fazlasına darüşşifa yönetiminin izin verdiği görülmektedir. 16. yy.' a ait bu hükümde, Kara Süleyman'ın Üsküdar Valide Sultan Darüşşifası'nda yatarken küçük kızı Kerime'yi Mustafa Bey'in küçük oğlu Mehmet'le evlendirme sözü verdiği yer almaktadır[27]. Bahsi geçen vakanın, Müslüman şahitler huzurunda olduğunun ifade edilmesi hasta yatan kişinin bilincinin yerinde olduğuna yönelik mahkemeye kanıt teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Osmanlı'da hasta ziyaretlerinin gerçekleştirilmesinde hasta kişiyi ziyaret edecek kişi ya da kişilerin başka bir şehirde yaşamaları durumunda, bu gerekçeye binaen özel olarak yol izni verildiği bilinmektedir. Bu duruma örnek teşkil edecek hükümlerden biri İstanbul Ahkâm Defterlerinde *"İstanbul'da sakin şahısların hasta ziyareti için gittikleri Edirne'den geri dönmelerine mani olunmamasına ve bu şahıslara yol izni verilmesine dair ilam üzere hüküm"* olarak geçmektedir[28]. Bu durum Osmanlı döneminde hastanın tıbbi olarak tedavisinin yanı sıra sosyal ve ruhsal iyileşme durumunun önemsendiğini göstermektedir.

---

26 Yılmaz, *a.g.e.,* s.59.

27 Rıfat Günalan, *İstanbul Şeriye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 10, s. 565, h. 1104.

28 *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat*-1, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s. 113

Darüşşifada tedavi gören hastaların ise ziyarete açık olmaları hastaların mal varlıklarının emniyetinin sağlanması konusunda zaman zaman bazı sıkıntılara neden olmuştur. Darüşşifa yönetiminin güvenlik zafiyeti sonucu bimarhanede yatan, ölmek üzere olan kişilerin yabancı kişiler ya da organize çetelerce belirlenerek ölüm durumunda mallarına el konulduğu Üsküdar Şeriye Sicillerinde iki farklı hüccette geçmektedir. Bu hüccetlerden ilkinde İbrahim adlı kişinin Üsküdar Bimârhanesi'nde ölümü üzerine mallarının kabz edildiği ve oğlunun isteği ile İlyas adlı kişinin malların tespiti için mahkeme tarafından kefil tayin edildiği yer almaktadır[29]. Malların gerçek varislerine devri ise yine mahkemede, şahitler huzurunda gerçekleşmiştir. İkinci hükümde, bimarhane'de ölen Mehmed b. İshak'ın atının Mehmed Bey'in zabtında olduğu geçmektedir[30]. Bu vakalar dışında 16. yüzyıla ait bir başka hüccette darüşşifada ölen Mustafa Bey b. Abdullah'a ait terekeye bîmarhâne hekimbaşı olan Hasan b. Halil tarafından el konulduğu yer almaktadır. Hükümde ölen kişinin kızı Ayşe'nin vâsisi tayin edilen kişi tarafından kızın ölen kişinin tek varis olduğunun şahitlerle ispatlanarak terekenin hekimbaşından alınarak kıza verilmesi kararlaştırılmıştır[31].

Atik Valide Darüşşifası'nda Göz Hastalıklarının Tedavisi

Vakfiye kayıtlarında iki adet göz tabibinin darüşşifaya tayini istenmekle birlikte birinin kehhalbaşı olarak görev yapacağını 1593 tarihli bir tayin belgesinden anlamaktayız[32]. Darüşşifa kehhallerine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlı olup görev yapacak kişilere ilişkin alanlarında uzman ve meslektaşları arasında şöhret kazanmış olmaları istendiği bilinmektedir. Özellikle, alanında şöhret kazanmış göz hekimi tayini oldukça ilginç gelmesinin yanı sıra toplumda kendini göz hekimi olarak tanıtıp hastaların görme ve organ kayıplarına neden olan kişilerin olmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir.

Bahsi geçen mevzu hakkında İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 720 nolu hükümde "….Mosi v. Avraham adlı yahudinin kendini kehhâl olarak tanıtarak sağ gözünde rahatsızlığı olan bir şahsın gözüne ilaç damlattıktan sonra gözü şiş-

29 Hilal Kazan – Kenan Yıldız, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil* (H. 990-991 / M. 1582-1583) , İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 9, s. 114, h. 183.

30 Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil* (H. 987-988 / M. 1579-1580), İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 8, s. 250, h. 486.

31 Rıfat Günalan, *İstanbul Şeriye Kadı Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 10, s. 414, h. 748.

32 B.O.A. KK nr. 253/220/7 [27 Temmuz 1593]

leyerek gözün kaybına neden olduğunu, göz kaybı yaşayan kişinin sağ gözünün diyetini Mosi'den istediği[33]….." şeklinde açıklanması durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Darüşşifa vakfiyesinde göz tabiplerinde aranan diğer özellikler hastalığın seyrini anlayabilmesi, doğru teşhisi koyabilmesi ve tedavi için kullanılacak ilacın içeriği ve yapımı hakkında detaylı bilgi sahibi olması şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca, vakfiye kayıtlarında bir göz rahatsızlığının "göze letafet gelmesi" şeklinde tanımlanması hem Osmanlı'da hasta psikolojisinin önemsendiğinin göstergesi hem de Osmanlıda tıp sanatının inceliklerini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Diğer taraftan, "göze perde inmesi" durumu bu konuda yapılan diğer makalelerden farklı olarak Osmanlılarda Sağlık 1 adlı eserde "katarakt" olarak geçmektedir[9]. Göz hastalıkları içerisinde özellikle kataraktın bu şekilde vakfiyede yer alması döneme ilişkin olarak katarakt vakalarının yoğunluğu ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Atik Valide Darüşşifası'nda Cerrahi Müdahale

Darüşşifada hekimler tarafından yapılamayan cerrahi işlemlerin cerrahlar tarafından yapıldığı bilinmektedir[34]. Darüşşifada çalışan diğer tabiplerde de olduğu gibi cerrahlarda da alanlarında uzman, tedavinin hasta üzerinde bırakacağı etkiye ve hastalıkların kimyasına vakıf olması ve tedavi için gerekli ilaç ve merhemin yapımı konusunda da cerrahın mahir olması istenmiştir[35]. Cerrahlık mesleğinin edinilmesi ise sarayda ehl-i hiref teşkilatına bağlı olarak ya da usta bir cerrahın yanında usta-çırak ilişkisi temelinde gerçekleşmektedir[36]. Hekimlik mesleğinden ziyade bir sanat erbabı sayılan cerrahların sanatlarındaki ustalığın vakfiyede cesedin ruhtan faydalanması nispetince yaralı hastanın tedaviden istifadesine bağlanması cerrahın gerçekleştirdiği müdahalenin hasta için ne anlama geldiğinin anlaşıldığını göstermektedir. Ayrıca, kayıtlarda hastalara karşı merhamet ve şefkat duyguları ile yaklaşılması gerektiği ve hastayla iletişim halindeyken şikâyet içeren sözlerden kaçınılmasının zaruriyeti belirtilmektedir[35].

---

33 Sabri Atay ve öte., *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil* (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 19, s. 587, h. 720.

34 İbrahim Ceylan, *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*, Türk Cerrahi Derneği Yayınları, Ankara 2012, s. 64.

35 Yılmaz, a.g.e., s. 57

36 Nil Sarı, "Osmanlılar'da Cerrahlık Mesleği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 423-424.

16.yüzyıldan itibaren, mahkeme huzurunda cerrahlar ile hastaları arasındaki tıbbi ilişkinin neticesinde rıza senetleri olarak adlandırılan anlaşmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir[37]. Günümüzdeki aydınlatılmış onamın karşılığı olduğu düşünülen bu belgeler, Avrupa'da ise 19.yy.'dan sonraki süreçte ortaya çıkmıştır[38]. Cerrahi müdahale gereken kişinin "vücut bütünlüğü üzerindeki hakkına" dayanan bu anlaşmalar, bir yandan hastanın malını ve canını korumayı sağlarken diğer taraftan hekimi söz konusu tedavinin olası kötü sonuçlarından korumaktadır[39]. Dönemin hasta-hekim ilişkilerinin aydınlatılmasında oldukça önemli olan bu belgelere, bölgeye ait mahkemelerin kadı sicillerinden ulaşmak mümkündür. Ancak, Üsküdar Kadı Sicillerinde yaptığımız taramada, Valide-i Atik Darüşşifası cerrahları ve hastaları arasında bu şekilde bir anlaşmaya rastlanmamıştır. Diğer taraftan, Atik Valide Külliyesi'nin etrafında şekillenen bir mahalle olan, Mamure Mahallesi'nde yaşamış fıtık cerrahlarının cerrahi müdahalelerine ilişkin rıza senetlerine ait örnekler, Halil Sahillioğlu'nun "Üsküdar'ın Ma'mure (Cedide) Mahallesi Fıtık Cerrahları" adlı makalesinde geçmektedir[40]. Ayrıca, İstanbul Kadı Sicillerinden Galata ve Hasköy Mahkeme sicillerinde sorumsuzluk anlaşması ya da tedavi sözleşmesi şeklinde çeşitli anlaşmaların yapıldığı gözlenmektedir[41].

Rıza senetleri hasta-hekim ilişkisini belirlemesinin dışında, dönemin cerrahi müdahalelerine ve bu müdahalelerin fiyatlarına dair de bilgi vermektedir. Bu belgelere göre dönemin cerrahi müdahaleleri fıtık, mesaneden taş çıkarılması, kasık yarığı, böbrek taşı ameliyatları olarak sıralanmaktadır[42]. Diğer taraftan, cerrâhiyeye ilişkin önemli bir husus olan ücretle ilgili olarak, cerrahlar arasında sosyal konuma, yapılacak müdahaleye ve hastanın ekonomik durumuna bağlı farklılıkların olduğu saptanmıştır[43]. Buna rağmen, dönemde cerrahi müdahalelerin oldukça yüksek ekonomik gücü gerektirdiği bilinmektedir[44]. Cerahiyeye dair maddi yükümlülüklerin derecesini göstermesi açısından 16. yy.'a ait Üsküdar

37 Mustafa Akkaya, "Üsküdar'da Bir Cerrah Ailesi: Üstad Cerrah Deniz, Eşi Cerrah Küpeli Kızı Saliha ve Oğlu Cerrah Mehmed Çelebi, *History Studies*, c.6, Sayı 5, 2014, s. 1-11.

38 Mahmut Kara, Şahin Aksoy. "On the Ottoman Concept Documents for Medical Interventions and the Modern Concept of Informed Consent", *Saudi Med J*, c.27, sayı.9, s.1306-1310.

39 Ali Haydar Bayat, "Şer'iyye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz I Rıza Senetleri", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-21 Eylül 1990)*, Ankara 1999, s. 40-41.

40 Halil Sahillioğlu, "Üsküdar'ın Ma'mure (Cedide) Mahallesi Fıtık Cerrahları", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1998, s.59-65.

41 Recep Fuat- Salih Kahriman, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) , 2012, c. 40, s. 114, h. 99; s. 181, h. 200; s. 157, h. 164.

42 Hanım Göktaş, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hekim Hasta İlişkileri ve Diplomasız Hekimler, *History Studies*, c. 6, Sayı 6, Aralık 2014, s. 99-115.

43 Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII. Yüzyılda Ünlü Bir Fıtık Cerrahı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, 2007, s.15-27.

44 Akkaya, *a.g.e.*, s. 9.

Mahkemesi Şeriye Sicillerinde rastlanan iki belge önem arz etmektedir. Bu hüccetlerden birinde "babası ölen üç kardeşe vasi olarak tayin edilen kişinin, çocuklara miras olarak kalan evi, bu çocuklardan hastalığı olan kızın cerrâhiye ve nafaka masrafları için satmak istediği ve kıza düşen hak nispetince elde edilen gelirin cerâhiye ve nafakaya harcanacağı" belirtilmiştir[45]. Ancak, bahsi geçen hüccette bu müdahalenin ne kadar ücret ile nerede yaptırıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte kişilere kalan tek mirasın cerâhiye için harcanacak olması düşündürücüdür. Diğer bir hüccette ise "Kasab Süleyman b. Kemal'in vasisi olduğu Ömer'in ev yerini, yetimin nafakası ve cerrâhiyesi için Mehmed Çelebi b. Hacı'ya satmış olduğu" yer almaktadır[46]. Darüşşifa içerisinde alanında uzman cerrahlar tarafından yapılan müdahalenin vakıf tarafından finanse edilmesi tedaviye ilişkin maddi yükümlülükleri önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Darüşşifada Hastalıklarda Beslenme Tedavisi

Osmanlı geleneksel tıp anlayışında beslenme, tedavinin bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte neredeyse tüm klinik vakalara ilişkin diyet yaklaşımları mevcuttur. Bu diyetler oluşturulurken bazı yiyecekler sadece gıda, bazı yiyecekler sadece ilaçken, gıda-i devâ denilen özel bir grup besin hem gıda maddesi hem de ilaç olarak kabul edilmektedir[47]. Hangi kişinin nasıl besleneceği ise o kişinin mizacına bağlıdır. Örneğin, sıcak mizaçlı kişilerin yiyecek ve içecekleri soğuk nitelikte ve hafif olması gerekirken, yaş ve soğuk mizaçlı kişilerin gıdası latif ve sıcak olmalıdır. Sevdavi mizaçlı bireyler yaş gıdalarla, safravi mizaçlı kişiler ise soğuk ve yaş gıdalarla beslenmelidir. Sağlıklı bireyler ise dengeli mizaçlı olduğu kabul edilip farklı gruplardaki besinlerden tüketmesi önerilmektedir. Ayrıca, balıklar ve kuşlar tedavide sıkça kullanılmaktadır[48].

Darüşşifalarda tabbah olarak bilinen kişilerce doktorun önerdiği hasta yemekleri hazırlanmaktadır. Atik Valide Darüşşifasına ilişkin vakfiye kayıtlarında darüşşifada çalışacak tabbahlarla/aşçılarla ilgili olarak bu kimselerin işini iyi bilen zeki

45 Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 - 1000 / M. 1590 - 1591)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 10, s. 261, h. 401.

46 Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 - 1000 / M. 1590 - 1591)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 10, s. 295, h. 479.

47 Nil Sarı, *a. g. e.,* s.142

48 Nil Sarı, M. Bedizel Zülfikar, "İslam Tıbbından Osmanlı Tıbbına Kuşlarla Tedavi", *IV. Milletlerarası Yemek Kongresi* (3-6 Eylül 1992, Konya) Bildirileri. Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yay., 1994, s. 250-271; Nil Sarı, M. Bedizel Zülfikar (Aydın), "Tıp Yazmalarında Balıkla Balıkla Tedavi", *Tarih ve Medeniyet,* 1995, 22, s. 57-60.

kişilerden olması buyrulmaktadır[49]. Vakfiyede özellikle tayin olunacak aşçılar erkek olarak belirtilmiş ve aşçılardan doktorların belirttiği şekilde hastaların iştahını açacak uygun yemekleri pişirmesi istenmektedir. Ayrıca, yemeği pişirme yöntemine dikkat çekilerek yemeklerin iyi pişmiş olması gerektiği bildirilmiştir[7]. Ancak, Atik Valide Darüşşifası ile ilgili hekim-aşçı-hasta arasındaki ilişki ve yemek düzenin ne şekilde işlediğini belirten bir belgeye çalışma hazırlanırken ulaşılamamıştır. Aynı dönemde, Evliya Çelebi Edirne'deki Beyazid Darüşşifası mutfağından "ister divane, ister hasta olsun gece ve gündüz üç defa her hastanın derdine göre yemeklerin verildiğinin kaydedilmesi" bize Atik Valide Darüşşifası ile ilgili de çıkarımlar sağlamaktadır[50].

Darüşşifa'nın akıl hastahanesi olduğu dönemdeki sertabiplerinden Dr. Avni Mahmud'a ait bir eserde onarıcı gıdalar (gıda-i müremmem) olarak bilinen süt, et suyu, çorbalar vb. ile birlikte Malaga şarabı, konyak veya rom, balık yağı, fosfatlı iyodotanen olarak sıralanmıştır[51]. Ancak, onarıcı gıdaların bimarhane de ne şekilde hangi hastalarda kullanıldığı bilinmemektedir. Ayrıca, beslenme için çiğneme ve yutma fonksiyonu bozukluğu görülen hastalara gereğinde gavaj ve '[entero-] klizma' "şercden hukne sûretinde isti'mâl olunan halita-i gıdâ'iyye" yapıldığı bu döneme ilişkin belgelerde sabittir[52].

Kolera Yılları ve "Atik Valide Darüşşifası"

Kolera yüzyılı olarak da bilinen 19. yüzyılda Hindistan'da başlayan salgınların kıtalararası yayılması sonucu dünya üzerinde farklı bölgelerde çok sayıda ölüm gerçekleşmiştir[53]. İstanbul'da ise 1831'den 1914 yılına kadar 1831, 1847-1848, 1854, 1865, 1892-1893, 1910, 1912-1913 olmak üzere yedi salgın gerçekleşmiştir. "Büyük Salgın" olarak adlandırılan 1865 kolera salgının İstanbul'da 30,000'e yakın insanın ölümüne neden olduğu saptanmıştır[54]. İstanbul'daki salgının nedeni tam olarak bilinememekle birlikte, salgının deniz yoluyla yayıldığı düşünülmektedir[55]. Özellikle, jeopolitik konum olarak denize yakınlığı ile bilinen Üsküdar,

49 Yılmaz, *a.g.e.,* s.58.

50 Nil Sarı, *a.g.e.,* s.148.

51 Avni Mahmud, *Muhtasar Emraz-ı Akliye*, İstanbul, 1326 [1910], s.132.

52 Şeref Etker, Toptaşı Bimarhanesi Eczahanesi Son Dönemi, 1913-1927, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XII/1* (2010), s. 8-38.

53 Abdullah Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009.

54 Nuran Yıldırım, "Su ile Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, sayı:145, 2006, s 4.

55 Fatma Yıldız, *19. Yüzyılda Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemler*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Programı, *Yüksek Lisans Tezi*, Denizli 2014.

Galata ve Eyüb kazalarında diğer bölgelere nispetle kolera salgının daha önce ortaya çıkması ve daha hızlı yayılması bu duruma örnek teşkil etmektedir [56].

Diğer taraftan, çalışmanın ana konusu olan Valide-i Atik Darüşşifası ise 1865 salgınında bir kolera hastanesi olarak hizmet vererek salgının yayılmasının engellenmesinde merkezi rol üstlenmiştir. Kolera hastahanesi olarak darüşşifada hastalanan kişiler karantina altına alınmış ve tedavileri gerçekleştirilmiştir. Salgın atlatılınca darüşşifa ilaçlanarak bir müddet depo olarak kullanılmıştır. Sonraki yıllarda akıl hastahanesi olarak kullanılan darüşşifada 1893 yılında Romanya'nın Köstence şehrinden gelen bir akıl hastasından dolayı yeniden kolera salgını baş göstermiştir. Darüşşifanın 70 gün boyunca kordon altında kalmasına neden olan bu salgında koleraya yakalanan 117 kişiden 86'sı ölmüştür. Tedavilerin yapılması sürecinde darüşşifa personeli de kordon altında kalarak kolera illetine uğrayan kişilerin şifa bulmasında ve salgının daha fazla yayılmasının engellenmesinde görev almışlardır. Kolera salgınının atlatılması sonucu salgında görev yapan doktorların bir kısmına birer rütbe terfi, bir diğer kısmına ise nişan verilmiştir[57].

Koleranın Osmanlı toprakları içerisinde yayılmasını önlemek amacıyla alınan diğer önlemler ise dezenfeksiyon yapacak tebhirhânelerin oluşturulması, kolera gözlemlenen mahallelerde kordon usulü uygulanması ve salgının kontrol altına alınması için tahaffuzhanelerin kurulması şeklinde sıralanmaktadır[58]. Salgın hastalıklara karşı devletin aldığı önlemlerden biri de camilerde okutulan dua ve sûrelerle bu illete yakalanan hastaların şifa bulması yönündedir. Bu duruma ilişkin olarak veba görülen bölgelerde hastalığın ortadan kalkması için camilerde Ahkâf sûresinin okunması emri verilmiştir[59]. Ancak, koleraya karşı böyle bir tedbir mevcut olup olmadığına ilişkin herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Atik Valide Darüşşifası'ndan Toptaşı Bîmarhânesi'ne (1873-1927)

1873 yılında, Süleymaniye Darüşşifası'ndaki akıl hastalarının salgın hastalık çıkması neticesinde Üsküdar'daki Vâlide-i Atik Darüşşifası binasına nakledilmesiyle

56 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilim Araştırmaları VI*/2, İstanbul 2005, s.140-141.

57 Mesut Ayar, "1893-94 İstanbul Kolera Salgınında Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu V, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler*, c. II, Yay. Haz. C. Yılmaz, İstanbul, Üsküdar Belediyesi yayınları, c.2, 2008, s. 162-165.

58 Ayar, *a. g. e.,* s. 167-173.

59 Fuat Recep ve öte., *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138 - 1151 / M. 1726 - 1738)*, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010 c. 21, s. 40, h. 6.

darüşşifa Toptaşı Bîmarhânesi adıyla akıl hastanesi olarak tarihteki yerini almıştır[60]. Özellikle, akıl hastahanesi olduğu dönemde bahsi geçen darüşşifada hasta hakları ve hasta-hekim ilişkisi adına daha fazla kaynağa ulaşmak mümkündür. Bunlardan ilki bîmarhânenin başhekimi olarak İtalyan asıllı Dr. Louis Mongeri'nin akıl hastalarına karşı bedensel cezaları kaldırması ve hastaları sakinleştirmek adına uygulanan zincire vurma yönteminin tedavi planından çıkarılarak sakinleştirici ilaç enjeksiyonu ile kriz anları kontrol altına alınmaya çalışılmasıdır. Zincire vurmak insan onurunu zedeleyici bir davranış olduğu için bu durumun yasaklanması hasta haklarının ve tedavi yöntemlerinin gelişimini göstermesi açısından önemli görülmektedir[61]. Bu durumun bîmarhânenin idaresinin Prof. Dr. Raşit Tahsin Tuğsavul'da (1870-1936) olduğu sonraki yıllarda da sürdürüldüğünü ise Prof. Dr. Mazhar Osman'ın aşağıdaki sözlerinden anlıyoruz[62].

"Haseki zindanına tayin olundum. O ufak yerde 250 hasta vardı. Feci bir halde. Almanya'dan bir doktor gelmiş, ne zincire vuruyor, ne de bağlatıyor, ne de dövdürüyor, bed muamele ettirmiyor diyorlar. Bir ilaç şırınga yapıyor (Hyosin) derhal sakinleştiriyor, derlermiş"

Diğer taraftan, söz konusu bîmarhânenin koşulları hakkında yabancı gazetecilerin yazdıkları oldukça ilgi çekicidir. Gazeteci Delasiauve "bîmarhâne binasını haşmetli bulmakla beraber buraların parasızlıktan harabeye döndüğünü" kaydetmiştir[63]. Avustralyalı bir gazeteci olan Bernard Stern ise "hastalar sadece gözetim altında tutulup hastaların beslenmesine yeterli önem verilmediği" ve "hastaların giysilerinin eski püskü olduğunu" ifade etmiştir[64]. Özellikle Toptaşı Bîmarhânesi'nin, Dr. Kastro yönetimindeki dönemi için zindan benzetmesi yapılması ve bu dönemde hastaların uyuz nedeniyle derilerinin kabuk bağlaması hastaya yapılan bakımın yetersiz olduğunun kanıtı niteliğindedir[65]. Ancak, devletin siyasi ve ekonomik sıkıntılarının oldukça yoğun yaşadığı bu dönemde, akıl hastalarının tedavisine yönelik böyle bir kurumu, yabancı doktorların tayinleri ile desteklemesi oldukça önemli görülmektedir.

---

60 Nuran Yıldırım, "Toptaşı Bîmarhânesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. VII. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay. 1994, s. 295.

61 Özcan Köknel, *Türkiye'de Psikiyatri Tarihi: Kötü Ruh'tan Ruh Sağlığı'na*. İstanbul 1998, s. 259.

62 Mazhar Osman ile 1 Şubat 1960 tarihinde yapılmış söyleşi kaydı. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Bedii Şehsuvaroğlu Arşivi. Mazhar Osman Dosyası.

63 Ayten Altıntaş, "Üsküdar'da bir akıl hastanesi (Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927)", *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006, Bildiriler*, c. II, Yay. Haz. C. Yılmaz, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007, s. 391-412.

64 Bernard Stern, *Türklerde Tıp, Batıl İnanç ve Cinsel Yaşam*. Berlin 1903, s. 102.

65 Altıntaş, *a. g. e.*, s. 400.

Toptaşı Bîmarhânesi'ndeki "hasta" kavramı Atik Vâlideki'nden çok daha farklı olarak "çevresindekilerce muhafaza edilemeyecek derecede tehdit oluşturan" kişileri kapsamaktadır[66]. Bu kavram değişimi, bîmarhânede hekimin hastaya yaklaşımını ve hasta haklarını da şekillendiren bir unsur olmuştur. Önceki bölümde açıklanan "hasta ziyareti" hususunun Toptaşı Bîmarhâne'si için geçerli olmaması da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Hastanın ailesi ve çevresindekilerce ziyaret edilme hakkının olmaması dönemin getirdiği siyasi gerekçelerin de etkisiyle, halkta merak uyandırmış ve aydın kesim tarafından da "bîmarhâne'de siyasi suçluların bulunabileceği ya da hastalara yapılan müdahalenin insan haklarına uygun olmadığı" yönünde bazı spekülasyonlara neden olmuştur[67]. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanıyla bîmarhânenin kapıları halka açıldığı bilinmektedir[68]. Diğer taraftan, bîmarhâneye girişin uzun bir bürokratik süreç gerektirdiği dolayısıyla da hasta olmayan kişilerin giremeyeceği Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden de saptanmaktadır. Bu süreç içinde bir hasta bîmarhâneye gönderilmek istendiğinde önce Dahîliye Nezaretine bildirilir, Nezaret Şehremaneti'nden hasta için kabul izni ister ve kabul durumunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği de valiliğe bildirilerek bürokratik süreç tamamlanmaktadır[69]. Dahiliye Nezaretinin Trabzon vilayetlerinde, çevresince muhafaza edilemeyen dört hastanın Toptaşı Bîmarhânesi'ne kabulünü içeren yazısına İstanbul Şehremaneti'nce bîmarhânede yeterli yer olmadığı gerekçesiyle ret cevabı gelmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir[70]. Bîmarhâneden çıkış ise aklın yerine gelmesi halinin hekim tarafından onaylanması durumunda başlayan bürokratik sürecin bir sonucudur. Doktor onayına rağmen bürokratik sürecin hastanın bir yakınının kefaletini zorunlu kılması her ne kadar kişisel haklar açısından uygun görülmese de, dönemin şartlarına göre değerlendirildiğinde hastanın kontrol edilebilirliğinin sağlanması için bu durum önemli rol oynamaktadır[71].

Bîmarhânede tedavi gören kişilerin akıl sağlıklarının yerinde olmaması, dönemde hastaya yönelik bir istismar ya da hasta mahremiyetinin korunmasına ilişkin herhangi bir sorun olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ancak, hastalara yapılan müdahalenin haremlik-selamlık olarak kadın hastaların dârülhadis, er-

66 Rüya Kılıç, "Osmanlı Devletinde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği", *Bilig*, sayı: 67, Güz 2013, s. 91-130.

67 Ord. Prof. Dr. Mahzar Osman Uzman, "Türkler'de Deliler İçin Neler Yapılmıştır", (Dr. Faruk Bayülkem, *Türkiye'de Psikiyatri-Nöroloji ve Nöroşirurjinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul 2000), s. 45.

68 Mazhar Osman Uzman, *Tababet-i Ruhiye*, s. 67.

69 Kılıç, *a.g.e.,* s. 93.

70 BOA. DH. MKT. Dosya No: 2279, Gömlek No: 8

71 BOA. ZB. Dosya No: 610, Gömlek No: 31

kek hastaların ise dârüşşifa bölümlerinde tedavilerinin yapılması ve kadın hastaların bulunduğu bölüme hekimlerin kapıcıya haber vererek hastahânedeki iki-üç erkek ve kadınla birlikte girmesi bu noktada bir sorun olmadığını işaret etmektedir[72].

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin Toptaşı Bîmarhânesi'nde hasta haklarının gelişimi ve hastaların günlük ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu dönemde hastahane genişletilerek yatak sayısı artırılmış, halkın hasta ziyaretine izin verilmiş, hastalara sigara, giyecek ve yiyecek tedarik edilmiş, tedavi için gramafon ve plaklar alınmış, tabiplerin yararlanması için Dr. Kastro'nun kütüphanesi satın alınmış, koğuşlara telefon ve saat yerleştirilmiştir [73]. Ancak, asıl reformların Prof. Dr. Mazhar Osman'ın bîmarhâne sertabipliğine atanması olduğu düşünülmektedir [74]. Bu durum, Şişli Lape Hastanesi'nin muharebe sonunda Fransızlara devredilmesiyle, burada fahri başhekim olan Mazhar Osman'ın Toptaşı'na tayini ve buradaki hastalarında Toptaşı'na nakli ile gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Mazhar Osman yanına aldığı gençlerle hastalar için yatak, çamaşır, elbise ve yiyecek temin etmiş ve hastalarda yıllardır süregelen bit sorununu çözmüştür[75]. Diğer taraftan, hasta-hekim ilişkisinin daha disiplinli ve sistematik olabilmesi adına asistanların hepsinin bimarhanede kalması sağlanmıştır[76]. En önemli reform ise tedavi alanında görülmüş, bu döneme kadar bîmarhânede uygulanan geleneksel tıbbi yöntemler olan "müzikle tedavi, banyolar ve duşlar, elektrik uygulaması, masajlar, hardallı banyolar, lavmanlar, mide lavajı ve sifonaj, kan alma (hacamat) vb." yerini, anatomi, seroloji ve nöro-patolojik laboratuvarları kurulmasıyla deney ve gözleme dayalı modern tıbbi yöntemlere bırakmıştır. Atik Valide Darüşşifası'nda bahsi geçen anatomi bilgisinin ise Toptaşı Bimarhanesi döneminde tıbbın ilerlemesiyle yerini nöroanatomi, fizyoloji, nöropsikoloji ve anatomopatolojiye bıraktığı görülmektedir[77]. Bu durum, Osmanlı hekimlerinin 15. yy'da yabancı hekimler vasıtasıyla tıbbi gelişmeleri takip şeklinde başlayan Avrupa tıbbıyla olan temasların, 20.yy'da somut ürünlerini verdiğini göstermesi açısından önemlidir[78].

---

72 Mazhar Osman Uzman, *Tababet-i Ruhiye*, s. 93.

73 Altıntaş, a.g. e., s. 401-405.

74 Liz Behmoaras, *Mazhar Osman Kapalı Kutudaki Fırtına*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, 2001, s. 230-253.

75 Ayten Altıntaş, *a.g.e.* s.

76 Sait Naderi, *Mazhar Osman ve Türkiye'de Nöroşirürjinin Doğuşu*, Dokuz Eylül Yayınları, 2004, s.17.

77 Altıntaş, *a. g. e.,* s. 409.

78 Salim Aydüz, "On sekizinci yüzyıl Osmanlı tıbbında değişim: doğu tıbbından batı tıbbına geçiş üzerine bir deneme." *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı-II.* Yay. Haz. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın., Ankara 2005, s. 1031-1038.

İlerleyen süreçte, hasta sayısının bimarhanenin taşıyabileceği sınırın oldukça üzerine çıkması ve bimarhanenin mekan olarak şehrin orta yerinde olmasının getirdiği sorunlar neticesinde bimarhane baştabibi olan Dr. Mazhar Osman tarafından, hastaların 1927'de Bakırköy'deki İstanbul Emrâz-ı Akliye ve Asabiye [Akıl ve Sinir Hastalıkları] Hastanesi'ne nakledilmesiyle Toptaşı Bimârhânesi tıp tarihindeki serüvenini tamamlamış bulunmaktadır[79].

79 Altıntaş, *a. g. e*., s.10 ; Kılıç, *a. g. e.,* s. 99-106.

Foto: Özgür Erinmez

Osmanlı Üsküdar'ında Çocuk Olmak (XVI. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında)

DR. COŞKUN YILMAZ
Marmara Üniversitesi

COŞKUN ÜNSAL
Marmara Üniversitesi

Tarihçiliğimizde insanı konu alan, başka bir ifadeyle toplumun farklı kesimlerini yaşanmışlıklar üzerinden inceleyen çalışmalar, olması gerekenin çok altındadır. Bu minvalde kadın ve çocuk konusu da aynı makus talihe sahiptir. Konuların çeşitliliği nedeniyle kadı sicilleri,[1] bize çok geniş bir alanda ve yaşanmışlıklar üzerinden insan hikâyeleri sunmakta, toplumun farklı kesim ve katmanlarına doğru yolculukta önemli bir rehberlik görevi üstlenmektedir. Bu kayıtlarda, pek çok kronikte ve arşiv vesikasında bulunmayan ayrıntı veya alan zenginliği yer almaktadır. Kadın ve çocuk konusunda da böyledir.

Bu araştırmada Üsküdar kadı sicilleri üzerinden bir çocuk okuması yapıldı. Çocuk meselesi ele alırken hem konu ile bağı da dikkate alınarak annelerle, Üsküdarlı hanımlarla ilgili veriler de dikkate alınıp değerlendirildi. Bu çerçevede, Üsküdar'ın XVI. yüzyıldaki durumu genel olarak incelenmeye çalışıldı. Sonra da, Nefs-i Üsküdar ve ona bağlı yerlerde çocuğun doğumuyla başlayan süreç, kadı sicillerindeki kayıtlardan hareketle ortaya konulmaya gayret edildi. Çocukla ilgili davaların Üsküdar'daki dağılımı ortaya konularak, bu davaların genel hatlarıyla hangi konuları ihtiva ettiği açıklandı. Araştırma için taranan, 10 adet sicilde bulunan[2] toplam 8676 kayıttan 281 tanesi çocuklarla; 1.289'u ise kadınlarla ilgilidir. (Tablo 1 ve Tablo 2)

---

1 Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", T*ürkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 8-11.

2 Bu çalışmada istifade edilen 10 cilt, İSAM ve İstanbul Kalkınma Ajansı ortaklığında, proje yönetmenliğini Prof. Dr. M. Âkif Aydın ve editörlüğünü de Dr. Coşkun Yılmaz'ın yürüttüğü 40 ciltlik Kadı Sicilleri Projesi çerçevesinde yayınlanmıştır. (Bkz. *http://www.kadisicilleri.org/yayin.php*).

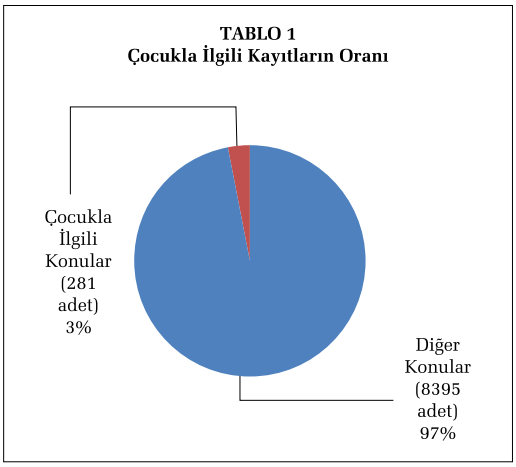

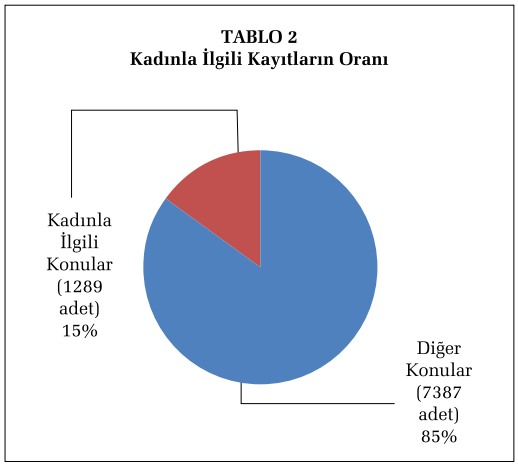

Bu tebliğde, Üsküdar'daki çocukların bakımı, büyütülmesi, eğitimi, meslek mensubu olması, dini mensubiyetleri, anne-baba-çocuk ilişkileri, çocuklara uygulanan hukuki koruma, çocukların ekonomik durumları, yetimlere vasi tayini, mallarının korunması, vasileri, anne-baba ilişkileri, çocukların maruz kaldığı taciz vb. suçlar, çocukların işlediği suçlar, bunlara karşı yaptırımlar, Müslüman ve gayrimüslim, kız ve erkek çocukların isimleri, çocuk evlilikleri, çocuk işçiler, çocukların evlatlık verilmeleri, Üsküdarlı ailelerin çocuk sayısı, denetimli bakım gibi konular, kadı sicillerinden hareketle incelenmeye çalışıldı[3].

Çocuk Sayısı

Kadı sicillerinde yer alan ve vefat eden kimselerin mal varlığının kaydedildiği tereke kayıtları, aynı zamanda eş ve çocuk sayısı hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Nitekim bu konu hakkında taranan 100'ün üzerindeki tereke kaydının 94 tanesinde ölen kişinin çeşitli sayılarda çocuğu olduğu anlaşılmıştır. Diğer tereke sahiplerinin malları ise; bazılarının varissiz ölmesi sonucu devlete intikal etmiş, çocuğu olmayan bazı şahısların malları ise eşine, annesine ve babasına paylaştırılmıştır[4]. Terekelerden çıkan sonuçlar dikkate alınırken gözden kaçırıl-

3 Hanefi Bostan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadî Hayat", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, c. VI/II Coşkun Yılmaz (edit.), İstanbul 2008, s. 365-402; M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA)*, c. XLII, İstanbul 2012, 364-368; Ahmet Güneş, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Üsküdar'ın mahalleleri ve Nüfusu,* Üsküdar sempozyumu I Üsküdar Sempozyumu (I : 2003 : İstanbul), Zekeriya Kurşun; ve dğr. (edit.), İstanbul 2004, s.48. 16. Yüzyılın başlarında Üsküdar Naipliği'ne bağlı olan 18 köy için bkz. (İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H.919-927/M.1513-1521), M. Âkif Aydın (Proj. Yön.), Coşkun Yılmaz (edit.), Hilal Kazan, Kenan Yıldız (haz.), İstanbul 2008, s. 110, hk. 20.)

4 XVI. yüzyıl Üsküdar Kadı Sicilleri'nde yalnızca 2 erkeğin birden fazla kadınla evli olduğu tespit edilebilmiştir. (Bkz. İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H.924-927/M.1518-1521), M. Âkif Aydın (Proj. Yön.), Coşkun Yılmaz (edit.), Rıfat Günalan-Vildan

Sarayda bir doğum sahnesi, Zenânnâme.

maması gereken en önemli husus, elde edilen verilerin baba veya annenin vefatı sıradaki çocuk sayısını gösteriyor olmasıdır. Zira sağlık sisteminin henüz gelişmediği, salgın hastalıkların şehirlerde kol gezdiği de dikkate alınırsa ulaşılan sonuçların tam olarak gerçek çocuk sayısını yansıtmayacağı da ortaya çıkmaktadır. Bu manada taranan terekelerden 25 aile 4 çocuklu; 23 aile 2 çocuklu; 19 aile 3 çocuklu; 11 aile 1 çocuklu; 9 aile 5 çocuklu; 3 aile 7 çocuklu; 3 aile 6 çocuklu; 1 ailenin de 11 çocuklu olduğu tespit edilmiştir. (Tablo 3)

TABLO 3
Üsküdarlı Ailelerin Çocuk Sayısı Dağılımı

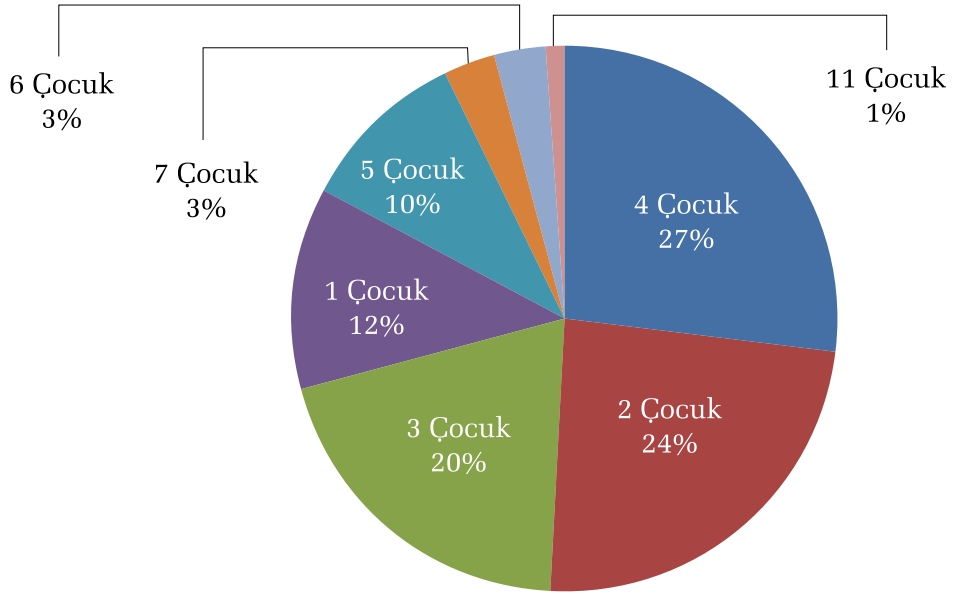

Çocuklarla İlgili Mahkemeye Yansıyan Meselelerin Dini, Yerleşim Birimleri ve Konu Dağılımı

XVI. Asırda Üsküdar'da çocuklarla ilgili mahkemeye yansıyan davalardan 55 tanesi Üsküdar'da yaşayan ailelerin çocuklarıyla ilgiliyken geri kalan davalar ise Karye-i Çengel (Çengelköy) (7), Karye-i Kadı (Kadıköy) (7), Nerdübanlı (Merdivenköy) (5), İstavros (Beylerbeyi) (5), Herekedone (4), Başıbüyük (3), Viran (3),

Kemal vd. (haz.), İstanbul 2010, s. 266, hk. 514; İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil* (H.990-991 / M.1582-1583), M. Âkif Aydın (Proj. Yön.), Coşkun Yılmaz (edit.), Hilal Kazan-Kenan Yıldız (haz.), İstanbul 2010, s. 149, hk. 279).

Gekvize (Gebze) (2), Karamanlı (2), Samandıra (2), Yoros (3), Bulgurlu (2) ve diğer bazı yerlerde gerçekleşen davalardan oluşmaktadır. Çocuklarla ilgili davaların bölgelere göre tespit edilen bu dağılımları, Üsküdar'ın ve Üsküdar'a bağlı olan yerlerdeki Müslüman-Gayrimüslim nüfus ortalaması hakkında da önemli veriler sağlamaktadır. Nitekim Karye-i Çengel ile ilgili olan 7 davanın da Gayrimüslim çocuklarla ilgili olması; Karye-i Kadı ile ilgili olan 7 davadan sadece 1'inin Müslüman çocuklarla ilgili davalardan oluşması; Nerdübanlı ile ilgili olan 5 davadan 4'ünün Müslüman çocuklarla ilgili olması; İstavros ile ilgili olan 5 davadan 4'ünün Gayrimüslim çocukların davalarıyla ilgili olması; Nefs-i Üsküdar'daki davaların çoğunluğu ise Müslüman çocukların davalarıyla ilgili olması XVI. Yüzyılda Üsküdar nüfusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çocuklarla ilgili davaların geneline bakıldığında 281 adet davanın 235'i Müslüman çocukların durumu ile ilgili meselelerden oluşurken sadece 46 davanın gayrimüslim çocuklarla ilgili davalardan oluştuğu göze çarpmaktadır. (Tablo 4 ve Tablo 5)

TABLO 4
Dini Dağılım

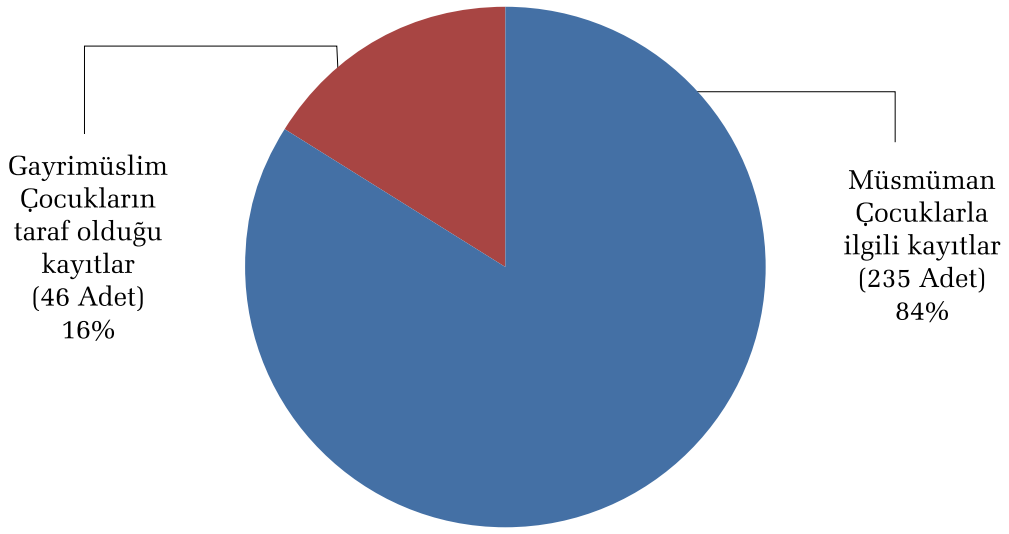

TABLO 5
Çocuklarla İlgili Kayıtların Konumu

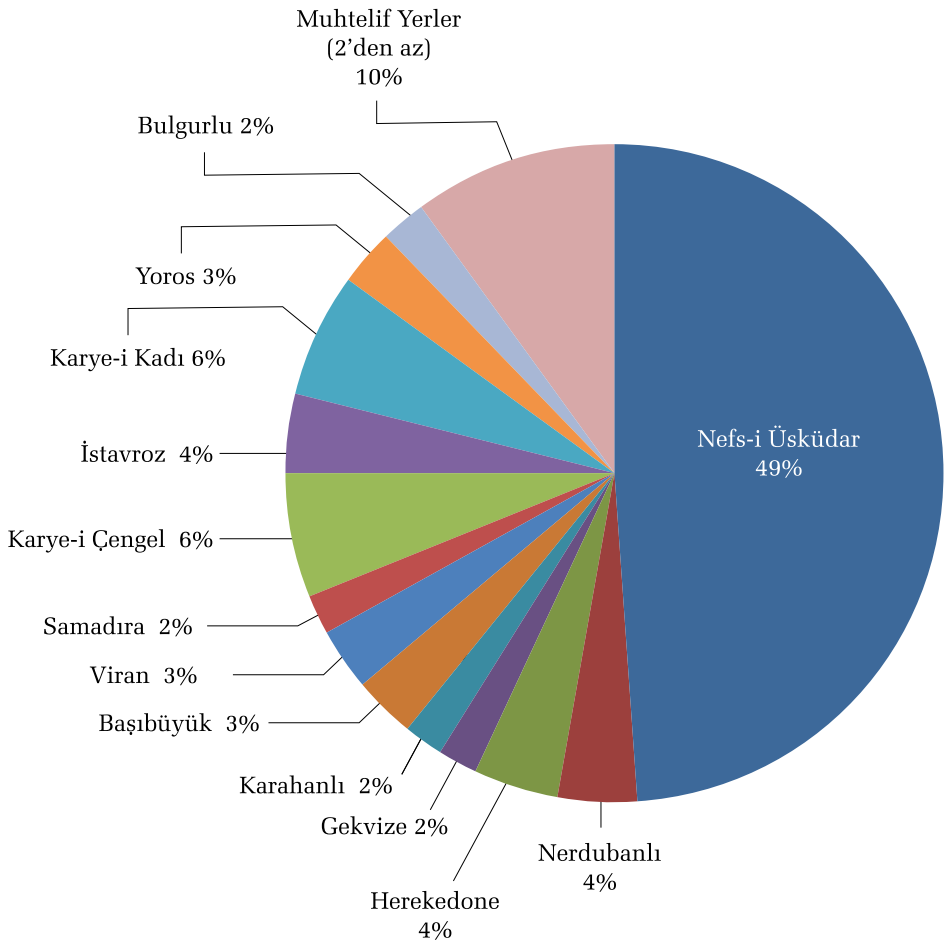

XVI. Yüzyıla ait 10 adet Üsküdar Kadı Sicilleri incelendiğinde çocuklarla ilgili 281 kaydın şu konulara ayrılabildiği görülmektedir; Vasilik ve yetim malı; babası ölene veya kaybolan çocuklara nafaka tayini; çocuğa yapılan veya çocuğun yaptığı uygunsuz hareketler; çocuğun bir başkasına besleme olarak verilmesi; sahipsiz çocuklar; boşanma davaları sonucunda çocuğun durumu ve diğer bazı hususi konular göze çarpmaktadır. (Tablo 6)

TABLO 6
Çocuklarla İlgili 281 Kaydın Dağılım

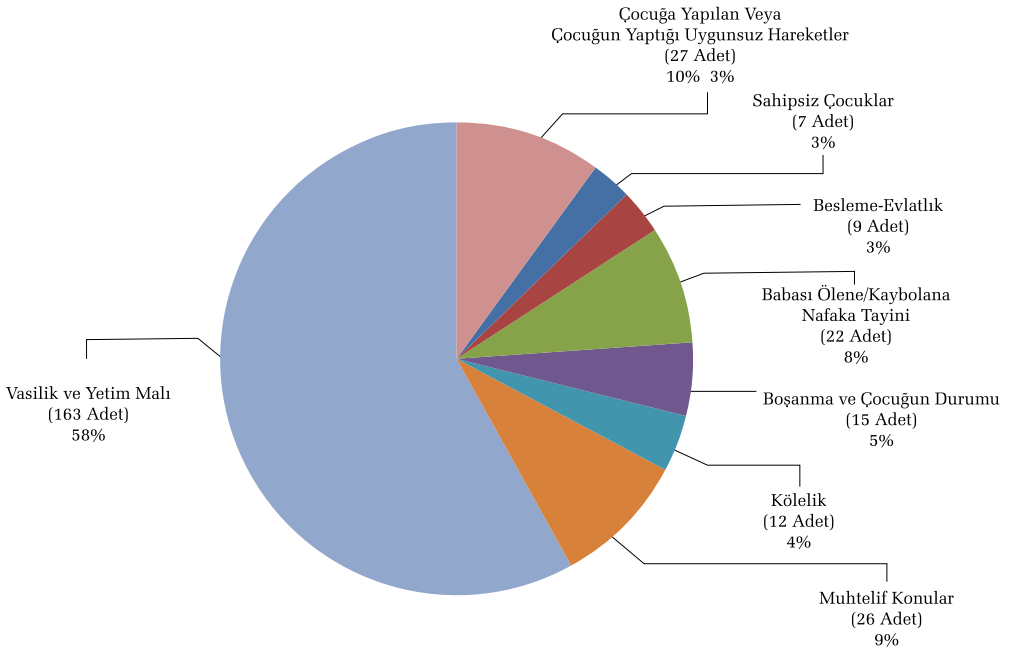

Çocuk İsimleri

Kadı Sicilleri'nden yola çıkarak XVI. yüzyılda Üsküdar sakinlerinin çocuklarına genellikle hangi isimleri verdikleri ve ne tür hassasiyetler taşıdıklarını ulaşma imkânı bulunmaktadır. Bu minvalde çocuklarla ilgili 281 davanın incelenmesiyle isimler noktasında niceliksel olarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ortalama 3 veya 4 çocuklu ailelerden oluşan XVI. Yüzyıl Üsküdar'ında, çocuklarla ilgili davalardan yola çıkarak, Müslüman kız çocuklarına en fazla Fâtıma (13) ismi; erkek çocuklara ise Mehmed/Mehemmed (24) ismi verilmiştir. Bunların yanı sıra Müslüman kız çocukları için tercih edilen isimler arasında Âişe (9), Emine (9), Aynî/Aynîşah (7), Hümâ (6), Hatice/Hacce(5), Nefise (3), Rahime (3) gibi isimlerin çoğunlukla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Müslüman Erkek çocuklarla ilgili davalar incelendiğinde ise Mehmed/ Mehemmed isminin yanı sıra Mustafa (11), Ali (7), Hüseyin (6), Ahmed (4), Salih (3), Derviş (3), İbrahim (3) gibi isimlerin tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bugün de çokça kullanılan bu isimler aynı zamanda kesintisiz devam etmekte olan Türk-İslam kültürünün bir veçhesini göstermesi açısından da önemlidir. Zira çocuklara verilen isimler genellikle

Bir İstanbul ailesi,
M. Fuad

Peygamber Efendimiz (sav) ile ilgilidir. Üsküdarıda yaşayan Gayrimüslimler ise çocuklarına çoğunlukla Marula/Marola (3), Aleksi (3), Kostantin (2), Rine (2), Yani (2), Matyoz (2), Yorgi (2), Dimitri (2), Mihal (2) gibi isimler vermekteydiler.

Müslüman Kız Çocuk İsimleri

İsim	**Kullanılma Sayısı**
Fatma/Fatıma	13
Ayşe	9
Emine	8
Aynî/Aynîşah	7
Hümâ	6
Hatice/Hacce	5
Nefise - Rahime	3'er adet
Ümmi - Raziye - Safiye	2'şer adet
Şahbula - Rabia - Narinşah - Zahide - Hesna - Rukiye - Nisa - Teslime - Hürrem - Şahi - Dürricihan - Elif - Saliha - Kamile - Meryem - Fati - Selime - Halime- Tenzile - Hanzade	1'er adet

Müslüman Erkek Çocuk İsimleri

İsim	**Kullanılma Sayısı**
Mehmed	24
Mustafa	11
Ali	7
Hüseyin	6
Ahmed	4
Salih - Derviş - İbrahim	3'er adet
Sefer - Zeyni - Seydi - Veli - Nurullah - Abdülkerim - Mahmud	2'şer adet

Baki Muharrem - Hasan - Pazarlı - Musa - Abdullah - Muslu - Zülfi - Murad - Osman - Abdurrahman - Gaybi - Behram - Süleyman - Yusuf - Çalabvermiş - Yunus - İskender - Memi - Durmuş - Haydar - Şaban - İshak - Yahya - Abdi - Bayram	1'er adet

Gayrimüslim Çocuk isimleri

İsim	**Kullanılma Sayısı**
Marula - Aleksi	3'er adet
Kostantin - Rine - Yani - Matyoz - Yorgi - Dimitri - Mihal	2'şer adet
Perine - Simone - Andriya - Kirana - Hırisari - Andon - Trandofili - Manol - Aksatine - Sitane - Drani - Odoko - Dimo - Zabiye - Konatelo - Kokona - Udül - İrini - Nikola - Eftide	1'er adet

Çocukların Mekânları

XVI. Yüzyıl Üsküdar'ında, kendilerine çoğunlukla yukarıda listelenen isimlerin verildiği çocuklar nasıl bir mekânda yaşamaktaydı ve bu mekânın çevresinde ne gibi unsurlar vardı? İşte bütün bu soruların cevabına da kadı sicillerinin satır aralarında ulaşma imkânı vardır. Nitekim ev satışı ile ilgili bir dava veya komşular arasında yaşanan bazı anlaşmazlıklar, insanların nasıl bir ortamda yaşadıkları hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki Üsküdar'ın nüfusu yüzyıl içerisinde, semtin çeşitli yerlerine genellikle saraylı kadınlar tarafından yaptırılan külliyeler sayesinde giderek artmıştır. Bu külliyeler, bazı konularda insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi onların bölgedeki yerleşimlerini de etkilemiştir. Nitekim genellikle içerisinde camiden muvakkithanesine, hamamına; çarşısından imaretine; mektebinden medresesine dönemin ihtiyaçlarının karşılanabileceği mimari yapıların olduğu külliyeler, Üsküdar insanı için son derece önemi haizdir. Bu minvalde XVI. Yüzyılda Üsküdar insanının bazı ihtiyaçları Gülfem Hatun'un, Mihrimah Sultan'ın, Nurbanu Sultan'ın ve

daha nice varlıklı kişilerin kurmuş olduğu yapılar vesilesiyle sağlanmaktaydı ve Üsküdar insanının hayatı bu yapılar etrafında şekillenmekteydi. Üsküdar'da, bu türden kargir binaların çevresinde konumlanmış olan, ortalama bir insanın yaşadığı ve çatma[5] tabir edilen evler genellikle ahşaptandı[6]. Bu evlerin kimisi erkeğin mülküyken kimisi de kadınlara aitti.[7] Kadının mülkü olan evlerin kimisi miras yoluyla kendilerine intikal etmiş, kimisi de kadın tarafından satın alınmıştı. Az da olsa ev sahibi olmak isteyen kadınların kendilerine ait olan arazilerde ev yaptırdıkları görülmektedir. Nitekim Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Cemşid Hatun, Hüseyin adlı birinden 4.000 akça vererek kendisine ev bina etmesini istemiştir.[8] Genellikle ahşap olan bu evlerin tek katlı olanlarının fazla büyük olmadığı, bir mutfağın yanında bir veya iki odadan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların yaşadığı evler, tek başına bir bina olarak düşünülmemelidir. Genellikle etrafı avluya çevrili olan bu evlerin tuvaletleri avlunun içindeydi. Evin su ihtiyacı genellikle şahsa ait olan su kuyularından, bazen de komşularla müşterek kullanılan kuyulardan[9] sağlanıyordu.[10] Ayrıca şehrin bazı yerlerine yaptırılmış çeşmeler de su ihtiyacının karşılandığı önemli kaynaklardandı.[11] XVI. Yüzyılda insanların terekelerinden çıkan mum ve şamdanlardan anlaşıldığı kadarıyla aydınlanma da bu eşyalarla sağlanmaktaydı. Bazı evlerin yanında fırınların, hime odalarının (odunluk), kiler odalarının, ambarların, samanlıkların olduğu; gerekli ihtiyaçların da buralardan sağlandığı anlaşılmaktadır. Tek katlı evlerin bitişiğinde; 2 katlı olan evlerin ise alt katlarında yer alan ahırlarda genellikle camuş inek, tosun, sarı inek , buzağı, düğe, kara sığır inek, kara sığır öküz gibi hayvanlar bulunmaktaydı. Evlerin etrafında avludan başka genel olarak bağlar ve bahçeler vardı. Nitekim bu bahçelerde üzüm bağları, incir, armut, döngel gibi

5 *"... Lisân-ı Türkî'de çatma ta'bir edilen tahtanî bir beyt ..." (Bkz. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H.987-988/M.1579-1580)*, Proj. Yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz.Hilal Kazan, Kenan Yıldız, İstanbul 2010, s. 203, hk. 365)

6 Turan Açık-Halil İbrahim Düzenli, "XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair", *Büyük İstanbul Tarihi*, c.8, s.250-252.

7 XVI. Yüzyıl Üsküdar Kadı Sicillerinde (belirtilen 10 cilt) kadınla ilgili olan 1298 kayıttan 398'i Müslüman kadınlar olmak üzere, 474 kayıt kadının ekonomik faaliyetiyle ilgili konulardan oluşmaktadır. Bu 474 kayıttan 20'si gayrimüslim kadınlar olmak üzere 153 kayıt, kadınların ev alım-satım işlemleriyle ilgilidir.

8 İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil* (H.999-1000/M.1590-1591), Proj. Yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Rıfat Günalan, İstanbul 2010, s. 243-244, hk. 356.

9 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 193, hk. 336; *Üsküdar Mahkemesi* 51 Numaralı Sicil s. 198, hk. 351.

10 *Üsküdar Mahkemesi* 1 Numaralı Sicil, s. 382, hk. 695; *Üsküdar Mahkemesi* 2 Numaralı Sicil, s. 121, hk. 158; *Üsküdar Mahkemesi* 2 Numaralı Sicil, s. 323, hk. 635; *Üsküdar Mahkemesi* 51 Numaralı Sicil, s. 175, hk. 285; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 193, hk.336; *Üsküdar Mahkemesi* 51 Numaralı Sicil, s. 198, hk. 351; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 203, hk. 365; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil,* s. 208, hk. 378-379; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 226, hk. 424-425.

11 İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil* (H.956-969/M.1549-1556), Proj. Yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz.Orhan Gültekin, İstanbul 2010, s. 246-247, hk. 584; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil,* s. 303, hk. 764; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 268, hk. 532; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 308, hk.505; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 347, hk. 596; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 358-359, hk. 622.

Üsküdar'ın genel görünümü

"eşcar-ı müsmire" tabir edilen çeşitli meyve ağaçları, ceviz ve yemiş ağaçları[12] bulunmaktaydı[13]. XVI. Yüzyılda böyle bir ortamda hayatını devam ettiren çocuk, oyun oynamanın yanında ailesine gücü yettiği ölçüde yardım da etmekteydi.

Çocukların Beslenmeleri

XVI. Yüzyıl kadı sicilleri incelendiğinde kullanılan bazı ortak eşyaların olduğu görülmektedir. Çocuğun yaşadığı ortam açısından son derece önemli olan bu eşyalar; çeşitli renklerdeki yastıklar, döşekler, yorganlar, çarşaflar, minderler, işlemeli bohçalar, kilimler, halılar, heybeler, terlikler, taraklar, seccadeler, mum ve şamdanlıklar, kolan, urgan, çekiç, keser, bel, kazma, kürek, testere, nacak, bıçak, leğen, sabun, kalbur, el değirmeni, çuval, gibi gündelik eşyalardır.[14] En az bu eş-

12 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s.70, hk. 13; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 97, hk. 86; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 121, hk. 159; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 63, hk. 44.

13 Turan Açık-Halil İbrahim Düzenli, *XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair*, s.244-256.

14 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 213-214, hk. 417; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 286-288, hk. 546; İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil* (H.930-936 / M.1524-1530), Proj. Yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Yasemin Dağdaş-Zeynep Berktaş, İstanbul 2010, s. 121-122, hk. 209; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s.123-124, hk. 210; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s.154-156, hk. 234; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H.940-942/M.1534-1536)*, Proj. Yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Kenan Yıldız, İstanbul 2010, s.371-374, hk. 932; *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s.385-387, hk.

Bir Osmanlı aliesi eğlenirken, Mèry

yalar kadar ortak olan mutfak malzemeleri de dönemin şartlarını ve bazı yemek türlerini anlamamız açısından son derece önemlidir. Zira bu bilgiler çocukların beslenme şartları, tükettikleri yemek çeşitleri hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır. Bu minvalde, XVI. Yüzyılda Üsküdar'daki insanların ne tür yiyeceklerle beslendiklerine dair birkaç örneği de içerisinde barındıran tereke örneği bu konuda bir fikir vermektedir. Buna göre 1520'lerde hayatını kaybeden Sâre Hatun'un terekesinde 1 kavanoz revgan *(yağ)*, 4 testi hıyar turşusu, havlican turşusu, üzüm turşusu, 5 testi sirke, 5 testi pekmez, bir miktar böğrülce, birkaç çuval buğday, birkaç torba bakla, erik, asel (bal), gendüm *(buğdayın bir türü)*, un, tarhana gibi gıda maddeleri bulunmaktadır.[15] Diğer gıda maddeleri ise genel olarak biber, burçak, reçel, pirinç, nahut, pırasa, soğan, şalgam, havuç, marul, kestane, peynir, kavun, karpuz, patlıcan gibi yiyecek türleri bulunmaktadır.[16] Ayrıca terekelerde tavuğun da sıklıkla zikrediliyor olması taze yumurtanın ve tavuk etinin tüketildiğini göstermektedir. Çorba, et veya sebze yemeği ve pilav İstanbul

954; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 355-356, hk. 856; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 583-585, hk. 1143.

15 *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 171-177, hk. 247.

16 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 286-288, hk. 546; *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 109-110, hk. 19; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil,* s. 361-362, hk. 873; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 47, hk. 1.

Eyüp imalatı arabalar, İBB Şehir Müzesi

mutfağının önemli unsurları olup çorbalar; ak, tarhana, tavuk, badem, şekerli nardeng, buğday, pirinç, sebze gibi sıfatlarla anılmaktadır.[17] Mutfakla ilgili olan ortak eşyalar da insanların nasıl yemek yaptıklarını ve hangi eşyalarla yemek yediklerini göstermesi açısından oldukça kıymetlidir. Nitekim tahta ve bakır siniler, sahanlar, normal ve dipli taslar, kuzu ve börek tepsileri, kızıl bakraçlar, ibrikler, büyük ve küçük el tavaları, maşrabalar, ekmek teknesi, testiler, tahta tabak-çanaklar, saplı, sapsız veya kepçe kevgirler, balık pişirme kapları, kaşıklar, rende, tencere, maşa, kuzu tepsileri ve kebap demirleri bu konu hakkında bilgi vermektedir.[18] Terekelerde fazlaca yer alan minderlerden ve siniler de yer sofrası kültürünü yansıtan unsurlardır. Normal bir günde insanların gündelik hayatı sabah ezanıyla başlar, kuşluk vaktinde yukarıda zikredilen bazı gıda maddeleri ve mutfak eşyalarını kullanarak yemeklerini yerlerdi.[19] Ahırı olanlar hayvanlarıyla

17 Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. I, İstanbul 1999, s. 229-245.

18 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 213-214, hk. 417; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 242-243, hk. 469; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 277-278, hk. 538; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil,* s.121-122, hk. 209; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s.154-156, hk. 234; *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s.371-374, hk. 932; *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s.385-387, hk. 954; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil,* s. 355-356, hk. 856; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 583-585, hk. 1143.

19 İstanbul halkının kuşluk vaktinde ve ikindi namazından sonra olmak üzere iki öğün yemek yedikleri söylenmektedir. (Arif Bilgin, *a.g.m.*, s.234); Aile bireylerinin birlikte yemek yemelerinin ne kadar önemli olduğunun anlaşılması bakımından kendisiyle yemek yemeye gelmeyen karısını döven şahıs için bkz. *(Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s. 231, hk. 326, 327)

meşgul olurlar, terekelerden çıkan çeşitli eşyalardan da anlaşılacağı üzere ev dışında bağda bahçede bir çalışma hayatı da vardı. İkindi namazını müteakip akşam yemeğinin yenilmesinden sonra tekrar devam eden bu çalışmanın gün batımına doğru bittiği, yatsı namazından sonra bir sonraki gün için uykuya daldığını düşünmek pek de yanlış olmasa gerektir. İşte böyle yoğun bir hayatın içerisinden küçük çocukların annelerinin yanında, biraz daha büyük olanların cinsiyetine göre dönemin eğitim kurumlarına devam ettikleri ve boş zamanlarında da oyun oynadıkları, ailelerine yardım ettikleri düşünülebilir.

Çocuğun İşlediği veya Çocuğa Karşı İşlenen Bazı Suçlar

Her dönemde olduğu gibi, XVI. Yüzyılda da çocuğun işlediği veya çocuğa karşı işlenen bazı suçların kadı sicillerine yansıdığı da görülmektedir. Taranan 10 sicilde, çocukla ilgili toplam 281 kayıttan 27ısinin bu tür konularla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu 27 kaydı kendi içerisinde 3 ayrı alt başlığa ayıracak olursak öncelikle karşımıza "çocuğa yönelik taciz veya tücavüz" (8 adet) ile ilgili davalar çıkmaktadır. Bu davaların 6 tanesi Müslümanlarla ilgili, 3'ü de Gayrimüslimlerle ilgilidir. Asrın farklı yıllarına dağılmış olan bu davalardan 5'i ispatlanamamış, sonuçsuz kalmıştır. Çocuğa karşı işlenen suçlarla ilgili sürecin nasıl işlediğini anlamak açısından bir örneği ele alacak olursak; 1580'li yıllarda Fâtıma bt. Abdullah mahkemeye gelerek Rıdvan b. Abdullah'tan şikayetçi olmuştur. Bu minvalde 5 yaşında olan çocuğuna Rıdvan tarafından uygunsuz harekette bulunulduğunu iddia etmiştir. Rıdvan ise bu iddiaları, çocuğu görmediğini söyleyerek reddetmiştir. Bunun üzerine durum şahitlere sorulmuş ve Mahmud b. Menteşe ve Sadık b. Pazarlı adlı şahıslar, Rıdvanın çocuğu elinden tutup sahraya götürdüğünü gördüklerini söylemişlerdir. Çocuk da birkaç kişinin arasından Rıdvan'ı teşhis etmiştir. Rıdvan'ın bu suçundan dolayı ne ceza aldığı ise belirtilmemiş olup, suçun sabit olduğu kayıt altına alınmıştır.[20] Uygunsuz hareketlerle ilgili 27 kayıttan 4'ü *"çocuğun yaptığı"* uygunsuz hareketler alt başlığında toplanabilmektedir. Bu minvalde hırsızlık yapılması ve diğer bazı yaramazlıklar çocuğun yapmış olduğu ve toplumca uygunsuz görünen hallerdi. Çocuğa karşı yapılan uygunsuz hareketlerden diğerleri ise henüz doğmamış çocuğun düşürülmesine sebep olma; suçsuz yere bir çocuğun dövülmesi, çocuk kaçırma hadiseleri; çocuklara küfür/hakaret edilmesi gibi bazı kayıtlara ulaşmak mümkündür.

20 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 159-160, hk. 306.

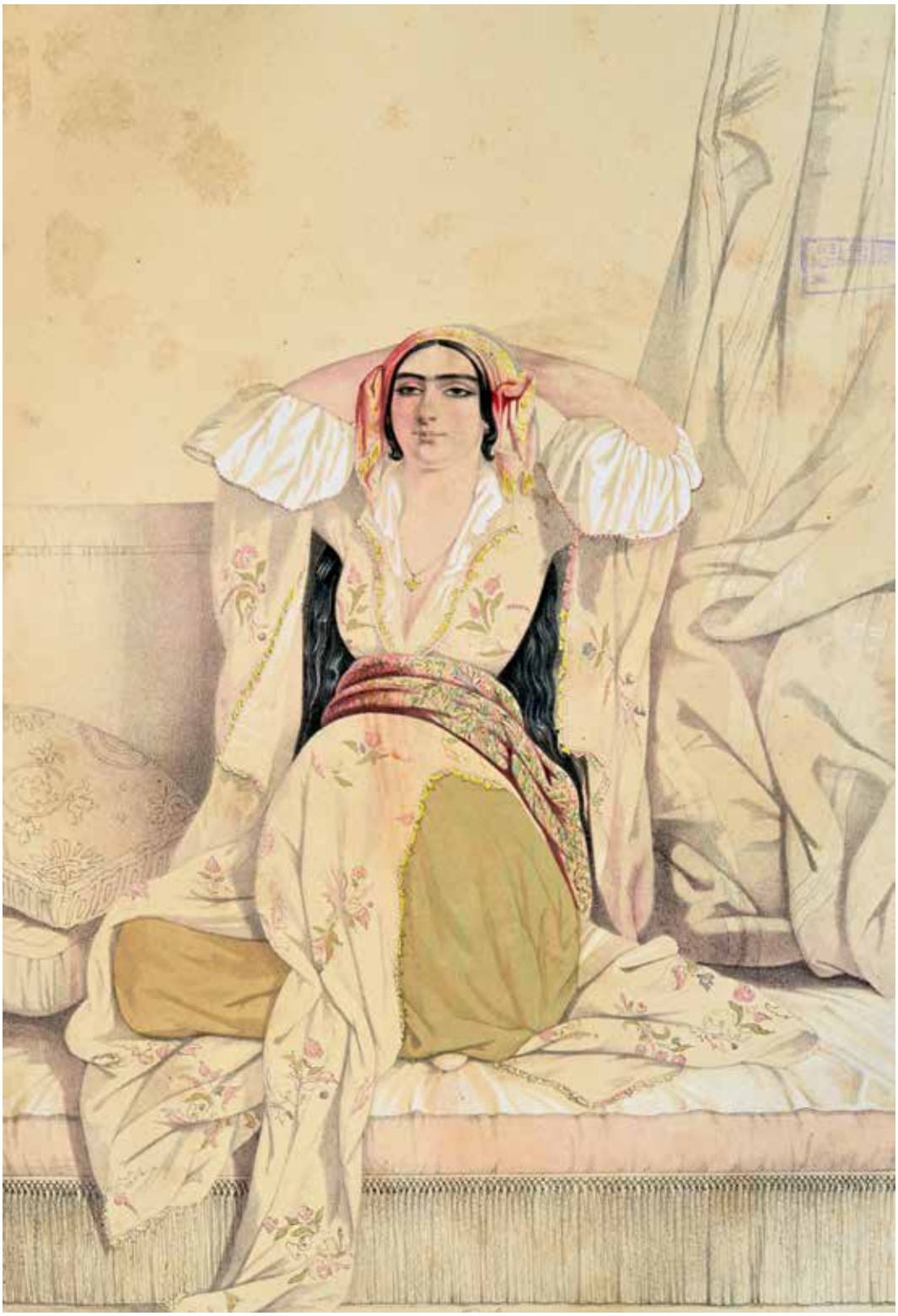

Hamile bir kadın,
Salutis

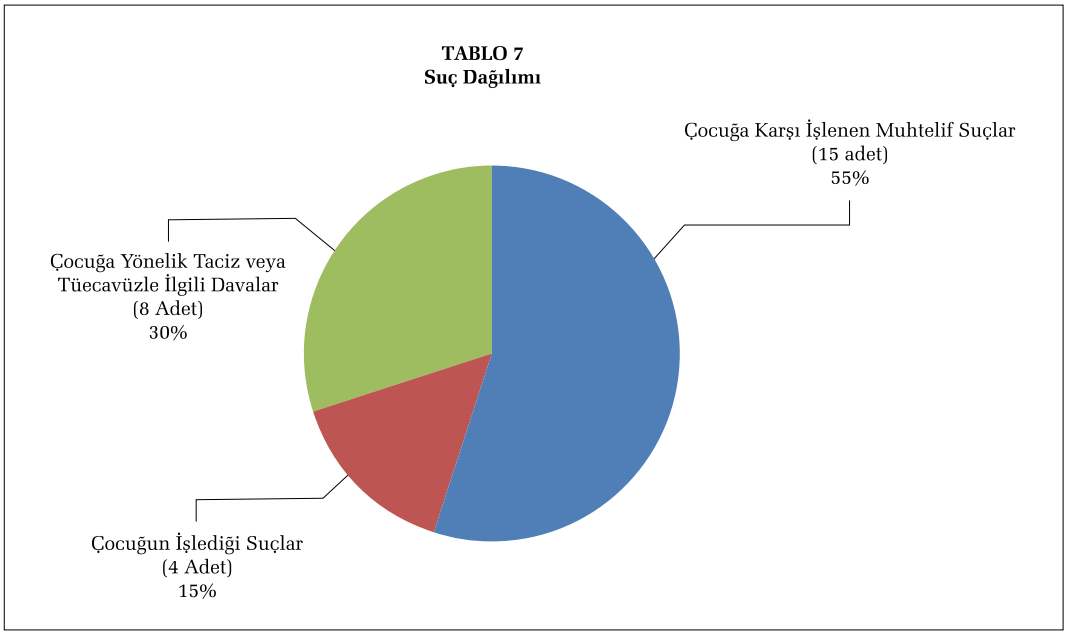

Çocuğun Eğitimi ve Diğer Bazı Durumlar

Çocuklarının ilk eğitimi şüphesiz ailede başlıyor, bilahare 5-6 yaşlarında yukarıda isimleri zikredilen mahallelerde bazı dinî bilgiler öğretiliyordu. Zira mahalle mescitleri, sosyal dayanışmanın ve basit anlamda dinî bilgilerin öğretilerek çocuğun yetişkinliğe hazırlandığı ilk eğitimin merkeziydi. Daha şanslı olan çocuklar ise büyük bir külliyenin bir parçası olan mekteplerde eğitim alma imkânına sahip olurdu. Bu minvalde XVI. Yüzyıl Üsküdar'ında çocukların ilk eğitimi için, külliyenin bir parçası olarak inşa edilen sıbyan mektepleri veya mahalle mescitleri, çocukların ortalama 9-10 yaşlarına kadar devam ettiği eğitim kurumlarıydı.[21] Kadı sicillerinden de anlaşıldığına göre çocukların eğitimi ailenin sosyal ve ekonomik durumuyla yakından ilgiliydi. Zira bazı kız çocukları, anneleri tarafından eş ve annelik konusunda yetişkinliğe hazırlanır, bazı zengin aileler kız çocuklarının eğitimi için hoca tutarlar,[22] bazen de ekonomik kaygılarla *"himaye ve terbiye"* için kız çocuklarının başka ailelerin yanına verildikleri görülürdü. Bu minvalde 1578-1579'da Üsküdar'da Saliha bt. Ayşe Pervâne adlı kadının iki kızı, her gün ikişer akçe tayin olunarak Mehmed b. Yakub'a *"terbiye ve tashîh"* için verdiği görülmektedir.[23] Yine 1579'da Üsküdar'da, babası vefat etmiş olan

21 Çocukların eğitim gördüğü kurumlar bu makalenin amacını aştığından, sadece kadı sicillerine yansıyan unsurlar üzerinde durulacaktır.

22 M. Şevki Aydın, "Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi", *Osmanlı*, c. V, Ankara 1999, s.222; Yahya Araz, *a.g.e*, s.100-118,

23 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 226, hk. 497.

Kız çocuklar ve hizmetçi, M. Fuad

Şâhi bt. İbrahim'in ninesi Mahgâh Hâtun bt. Bacık, torununu Hemsâye Hatun'a tebenni *(evlatlık)* olarak vermiş, Hemsâye Hatun da Şâhi'nin bakımını üstlenmeyi kabul etmiştir. Bilahare o tarihten itibaren Şâhi'nin nafakası, elbisesi ve diğer ihtiyaçları için günlük 1 akçe takdir edilmesi uygun görülmüştür.[24] Bir diğer örnek, Üsküdar'a bağlı olan Kandırı kasabasındaki bir ailenin küçük kızlarını başka bir aileye vermeleriyle ilgilidir. Buna göre 1590'lı yıllarda Kandırılı Sultan bt.

24 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 100, hk. 89.

Kara Şaban kızı Hürrem'i, İstanbul'un Avrat Pazarı yakınlarında oturan Mehlika bt. Abdullah'a *"terbiye ve ıyallik"* olarak vermiştir. Bu minvalde kız kardeşini Mehlika'ya teslim eden Hüseyin, ondan aldığı 300 akçayı da annesi Sultan'a teslim etmiştir.[25] Kız çocukları için durum böyleyken erkek çocukları için eğitim noktasında medreseye devam etme, devletin ilmiye sınıfına dahil olma veya bir ustanın yanına çırak olarak girip bir zanaatta kendini geliştirme imkânları bulunmaktaydı.[26]

Ailenin Durumu ve Çocuk

Anne-babanın ölüm veya boşanmaları çocuklar için bazı meseleleri gündeme getiriyordu. Bunlardan ilki babası vefat eden çocukların doğal vasisini de kaybediyor olmasıdır. Çocuklar, kendi başlarına hareket edebilecekleri yaşa kadar her türlü hakkını koruyacak, gerektiğinde kendi adına hareket edecek bir vasiye ihtiyaç duyarlardı. Bir diğer mesele ise ölüm veya boşanma ile sona ermiş bir evlilikten sonra çocuğun bakımı ve büyütülmesidir. Nitekim çocuklarla ilgili kadı sicillerine yansıyan davalar genellikle bu iki mesele etrafında cereyan etmektedir.[27] Üsküdar Kadı Sicilleri'de de çocuklarla ilgili vasilik ve hıdâne (çocuğun bakımı ve büyütülmesi) meselelerini fazlaca bulmak mümkündür. Bu minvalde Üsküdarıda babası vefat eden Nefîse'ye, babasının yerine mütevelli olan Süheyl vasî tayin edilmiş ve babasından kızına miras kalan 4.621 akçeyi Süheyl teslim almıştır.[28] Yine Seman Ağa mahallesinde babası vefat edince doğal vasîsini kaybeden Ümmî bt. Hacı Kabil'e 1579 yılında vasî olarak müezzin Nebi Halîfe tayin edilmiştir. Ancak Nebi Halîfe'nin bir süre sonra vasîlik hizmetini edadan aciz kalınca çocuğun hukuki olarak korunması amacıyla mahkeme, Ümmî'nin annesi Aynî Hatun'u vasî tayin etmiş, Aynî Hatun da küçük kızın mallarına sahip çıkmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için söz vermiştir.[29] Bir çocuğa vasî tayin edilmesi, öncelikle o çocuğunun hayatını idame ettirmesiyle ilgili olmasına rağmen, ailesinden çocuğa kalan malların vasî tarafından, çocuğun belli bir yaşa gelme-

25 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 482-483, hk. 911. Konu ile ilgili seçilmiş olan bazı kayıtlar ekte verilecektir.

26 XVI. Yüzyıl Üsküdar Kadı Sicilleri'nde kadının kitapla ilişkisi hakkında 3 ayrı kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki kadının bir adama kitap pahasından 50 akça borcu olması (Bkz. *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s.276, hk. 671); iki şahsın bir kadından bir yıl vadeyle 4.500 akçaya kitap alıp evlerini rehin göstermeleri (Bkz. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 206, hk. 267); son olarak da bir kadının diğer bir kadına ev hibe edip Mushaf-ı Şerif almasıdır (Bkz. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 110, hk. 39).

27 Yahya Araz, *a.g.e.,* s.52.

28 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 317, hk. 618.

29 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 92, hk. 69. 16. yüzyılla ilgili taranan Üsküdar Kadı Sicilleri'nde 33 vasi tayininden 2'si Gayrimüslim olmak üzere 15 dava yetim kalan kız çocuğuna bir yakınının vasi tayin edilmesiyle ilgilidir. Konu ile ilgili seçilmiş olan bazı kayıtlar ekte verilecektir.

sine kadar, idare edilmesini kapsıyordu. Bu minvalde taranan kadı sicillerinde çocuklarla ilgili 27 adet veraset davası, 103 adet de yetim malının atanan vasi tarafından kullanılması ile ilgili kayıt bulunmaktadır[30].

TABLO 8
Vasilik ve Yetim Malı (163 Hüccet)

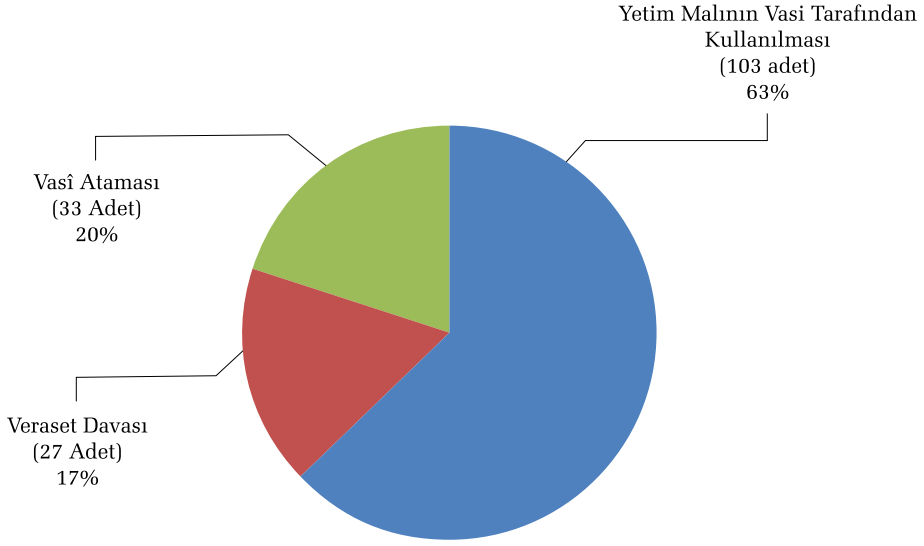

Çocuklar için bazı meseleleri gündeme getiren olaylardan biri de hiç şüphesiz aile içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar ve boşanma sürecine kadar uzanan hukuki meselelerden doğan konulardı. Yaşanan anlaşmazlıklar ve boşanma sebepleri, çocuk açısından mahkemeye konu olacak bazı meseleleri gündeme getirmesinin yanında, ailede yaşanan bu tür sıkıntıların da muhatabı olması açısından da oldukça önemlidir. XVI. Yüzyıl Üsküdar'ında, nüfusa oranla fazla olmasa da, karı-koca arasında yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı ailelerin dağıldığı görülmektedir. Evliliğin son bulması sonucu ise kadının kendisine ve varsa çocuğa nafaka tayin edilmesi isteği, kocasının nikah sırasında kendisine vaat ettiği mehir[31] borcunu istemesi gündeme gelirdi. Ancak genellikle evlilikler, kocanın *"nafaka-i iddetden ve mehrinden ve sâir da'vâdan ferâgat etmek üzere hul' ederse bâyin talâk boş olsun"* demesi; karısının da, *"nafaka-i iddetden ve mehrimden ve sâir da'vâ ve zevc ile zevceyn arasında olan da'vâdan ferâgat ettim"* demesiyle sonuçlanmaktaydı. Bu minvalde XVI.

30 Konuyla ilgili seçilmiş olan kayıtlar, ekte verilecektir.

31 Mehir, nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına peşin (Mehr-i Muaccel) veya daha sonra (Mehr-i Muahhar) ödemek zorunda olduğu para veya mala denir. (Bkz. M. Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 389.

yüzyıl Üsküdar'ında aileler hangi sebepten dağılmaktaydı ve bu dağılan ailenin bir parçası olan çocukların hukukî durumu nasıl belirlenmekteydi? Bu soruların cevabıyla ilgili kadı sicillerinde yer alan bazı kayıtlardan bilgi edinme imkânı vardır. Nitekim 1563ıte Evliyâ mahallesi sakinlerinden Kumru bt. Abdullah mahkemeye gelerek kocası İskender b. Abdullahın kendisini demir maşa ile dövdüğünü söylemiştir. Durumu bir de İskenderıden dinlemek isteyen mahkeme *"bana bre kâfir ve bre îmansız dediği için demir maşa ile darb ettim"* cevabını almıştır. Kumru ise günahsız olduğunu belirtmiş ve bu konuda kendisine yemin ettirilmiştir. Görülen o ki kadın için kocasından boşanmaktan başka çare kalmamış ve bir sonraki davada kocasının *"nafaka-i iddetden ve mehrinden ferâgat ederse bâyin talâk boş olsun"* demesi üzerine bu durumu kabullenerek boşanmışlardır.[32] Yine 1583'te Ali b. Ahmed'i davasına vekil tayin eden Kamer bt. Minnet, mutlu bir yaşamları kalmadığı için kocasının kendisine talâk verdiğini, buna mukabil mehrini ve eşyalarını vermemekte inat ettiğini bildirmiştir. Recep ise karısıyla gerçekten mutlu bir hayatları kalmayıp Kamer'i dövdüğünü, bilahare karısının kız kardeşinin evine kaçtığını, eline geçseydi öldüreceğini söylemiştir.[33] Görüldüğü üzere bazı davalar evliliğin, hanede huzur kalmayıp kadına uygulanan şiddet sonucu sona erdiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan bazı kadınların da kocalarının namusuna halel getirdikleri, evliliklerinin bu sebepten sonlandığı görülmektedir. Nitekim 1549'da Samandıralı Hurşide bt. Abdullah'ın bazı adamların karılarını ayartmaya çalışmış, kadınlar da bu durumu kocalarına söylemişler ve mesele mahkemeye yansımıştır. Bunun üzerine Mahmud b. Seyyid karısı Hurşide'nin mehrinden, iddet nafakasından ve her türlü davasından vazgeçmesi sonucu karısını boşamıştır.[34] Kadınla erkeğin boşanma sebepleri olarak diğer bir husus da kocanın evliliklerine şart koşmasıdır. Bu minvalde 1549'da Samandıra'dan Na'âlpaşa ile Huri Hatun mahkemeye gelmişler, Na'âlpaşa Huri'nin kendisiyle birlikte kaldığını ve kocası İskender'in *"kâfire gidip üç ayda gelmezsem üç talâk boş ol"* dediğini bildirmiştir. Şahitleri de dinleyen mahkeme ise 2 yıldır gelmeyen İskender'le Huri'yi boşama kararı almıştır.[35] Şartlı boşanma konusunda diğer bir örnek, 1564'te Bulgurlu'da meydana gelmiştir. Mustafa b. İskender, karısına Beşir adlı sipahinin evine varmaması konusunda

32 İstanbul Kadı Sicilleri *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil* (H.970-971/M.1562-1563), haz.Rıfat Günalan, İstanbul 2010, s. 200, hk. 346-347.

33 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 82, hk. 94.

34 *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 100-101, hk. 113, 115, 116, 117. Mahmud ve Hurşide boşanmalarına rağmen bir süre sonra tekrar evlenmişlerdir. (*Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 104, hk. 127) Müslüman ve Gayrimüslim kadınların kocalarının namusuna halel getirdiği için sona eren evliliklerden bazıları için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 321, hk. 550; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 72-73, hk. 22, 23; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 56-57, hk. 20; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 277, hk. 480; *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 86, hk. 109; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil* (H.990-991 / M.1582-1583), s. 206, hk. 440, 441.

35 *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 93, hk. 91.

Annesiyle birlikte mezarlık ziyaretindeki çocuk, Castellan

şart koşmuş; karısı Şahbula ise *"Beşir Sipahi'nin evine vardım, senden boş oldum"* demiştir. Bunun üzerine Mustafa *"inşâallah"* lafzıyla talâk verdiğini söyleyerek boşanmışlardır.[36] Boşanan bazı karı-kocalar da vardı ki tekrar evlenmek için mahkemeye başvurmuşlardır. Konuyla ilgili ilginç bir örnek 1583'te Kıptî taifesinden Sâdık'ın başına gelenlerdir. Mahkemeye gelen Sâdık,*"bundan akdem karındaşım olan Derviş nam kimesneye incinip min-ba'd evime getirirsem avratım Selcuk bt. İbrahim bayin talak boş olsun deyû şart ettikden sonra yine evime getirip şart yerin bulup mezkûre avrat benden bayin-i talak boş olup hala tecdid-i nikah taleb ederim"* diyerek şartlı olarak kendinden boşanan karısıyla tekrar evlenmek istediğini bildirmiştir. Mahkeme de meseleyi bilenlere sorduktan sonra tekrar evlenmelerine izin vermiştir.[37] Nitekim bazı örneklerden, boşananların bazen dışarıda gezmeleri, bazen aynı evde kaldıklarını öğrenen mahalle halkının konuyu mahkemeye taşımaktan çekinmediği görülmektedir.[38]

36 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 314, hk. 660. Evliliklerine şart koşan bazı çiftler ile ilgili birkaç örnek için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, s.341, hk. 855; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 99, hk. 111; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 168, hk. 264; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 331, hk. 561.

37 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 168, hk. 329. Tekrar evlenen karı-koca hakkında bazı örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 104, hk. 127; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 199-200, hk. 355. İkinci kez evlenip tekrar boşanan çift için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 192, hk. 397.

38 Boşandıktan sonra çeşitli vesilelerle şikayetlere konu olan şahıslar hakkında bazı örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*,

Bunların yanında boşanma davasına konu olup da boşanmanın gerçekleşmediği durumlar da az değildir. Bu minvalde 1535'te Papuççu Ali mahkemeye gelerek karısı Hümâ'yı kendisiyle gelip yemek yemediği için dövdüğünü söylemiştir. Ayrıca *"işbu günden sonra muhkem darb ederim on iki yerde[n] başın yararım ve hem katl ederim"* diyerek karısını tehdit etmiş, ancak boşanmamışlardır.[39] Yine Üsküdar'ın Ma'mure Mahallesi'nden Mehmed b. Yahya eşine *"Bâli Hoca evine varırsan boş [ol] deyû şart"* koşmuştur. Aralarında 1583'te çıkan sıkıntı vesilesiyle mahkemeye gelmişler ve mahkeme karısı Ayşe'ye konuyu sormuş, o da Bâli Hoca evine gitmediğine dair yemin etmiş ve şarttan dolayı boşanma gerçekleşmemiştir.[40] Evliliğin sona ermesi, bazı davaları da gündeme getirmekteydi. Evliliğin muhâlaa yoluyla sona ermediği durumlarda kocanın boşadığı karısına ve çocuğuna karşı bazı sorumlulukları oluyordu ve kadın mahkemede bu hakkını rahatça arayabiliyordu. Nitekim Üsküdar'da bir süre evvel boşanmış olan Nefise, 1520'de mahkemeye vekil göndererek oğlu Mehmed'in nafakasından ve diğer ihtiyaçlarından aciz olduğunu bildirmiş, mahkeme de babanın günlük iki akça borcuna karar vermiştir. Tekrar mahkemeye vekilini yollayan Nefise, bu defa da iddet nafakasını talep etmiştir. Bu minvalde mahkeme Nefise Hatun'a üç ay on gün için yüz elli akça nafaka tayin etmiştir.[41] Bilahare Nefise mehrinden kalan üç yüz akçayı da istemiş, Ali hibe eylediğini iddia etse de şahit bulamayarak mehri vermesine karar verilmiştir.[42] Diğer yandan, kadının bütün haklarından feragat ederek boşanma talebinde bulunması, XVI. Yüzyılda Üsküdar da en çok rastlanan boşanma şekliydi. Bu bakımdan bazı annelerin çocuğunu da nafakasız büyüteceğini vurgulaması önemli bir husustur.[43]

Ölüm veya sebepleriyle birlikte açıklamaya çalıştığımız boşanma ile sona ermiş bir evlilikten geriye kalan çocuklarının bakımı ve büyütülmesi *(Hıdâne Hakkı)* konusunda, XVI. yüzyıl Üsküdar'ında önemli sayıda örnek bulunmaktadır. Henüz ergenlik çağına gelmemiş çocukların bakımı, himaye ve terbiyesi konusunda

---

s. 288, hk. 592; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 136-137, hk. 249.

39 *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil* (H.940-942/M.1534-1536), s.231, hk. 226, 227.

40 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 101, hk. 143. Çiftler arasında sıkıntı olsa da boşanmadıkları başka örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 201, hk. 269; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 212, hk. 281.

41 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 210, hk.413.

42 *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 298-269, hk.521. Diğer Müslüman ve Gayrimüslimlerin konu olduğu iddet nafakası, çocuğa tayin edilen nafaka ve mehir hakkında bazı örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 115, hk. 32; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 108, hk.123; *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 112, hk.137; *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 82, hk. 58; *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 336-337, hk. 711.

43 Muhâlaa yoluyla boşanan eşler konusunda bazı örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 218, hk. 320; *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s. 224-225, hk. 336; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s.78, hk. 12; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s.126, hk. 141; *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s.228, hk. 421; *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 90, hk. 114; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 96, hk. 7.

birinin denetiminde olması gerekiyordu. Annesi babası boşanmış bir çocuğun hıdâne hakkı belli bir yaşa kadar genellikle annesine veriliyor, babasının malından çocuğu terbiye ve himayesi için belli bir miktar nafaka tayin ediliyordu. Bu minvalde Üsküdar ahalisinden Yaya Ahmed ve Kamer bt. Beytullah boşandıklarında Mehmed ve Hümâ adlı iki küçük çocukları bulunmaktaydı. Annelerinin himâye ve terbiyesi altında oldukları anlaşılan bu çocuklara babasının malından alınmak şartıyla 1592'de nafaka, giyim ve diğer ihtiyaçları için günlük üçer akçe tayin edilmiştir.[44] Yine 1592 yılında Râziye'nin annesi Sabire torununu nafakasız olarak terbiye edeceğini söylemiş; hatta kızı Râziye başka kocaya varırsa ve hıdâne hakkından vazgeçerse kendisinin nafakasız olarak torununun terbiyesine devam edeceğini bildirmiştir. Bilâhare küçük kızın dedesi de nafakasız kızı terbiye edeceklerini onaylamıştır.[45] 1580'de mahkemeye yansıyan bir dava ise daha önce boşanmış olan ailenin çocuğunun, babasından gizli yanına alan anneyle alakalıdır. Bu minvalde Bayezid Bey Üsküdar'da mahkemeye gelerek daha önce boşandığı Fahri bt. el-Hâc Ferhad'ın başkasıyla evlendiğini, bu nedenle eski karısının hıdânesinde olan kızı Saliha'yı alıp kendi evine götürdüğünü söylemiştir. Bilahare kendi haberi olmadan kızı Saliha'yı evinden alıp Mehmed'e emanet bırakan eski karısı ortadan kaybolmuştur. Sonuçta mahkeme, şahitleri de dinledikten sonra kızını Bayezid'e teslim etmiştir.[46] Bu ve diğer bazı özel durumlarda zaman zaman sıkıntılar yaşayan çocukların, en azından kendi kararlarını alabilecek yaşa gelene kadar koruyup kollandığı anlaşılmaktadır. Verilen örneklerden toplumdaki çocukların genelinin bu tür sıkıntılar yaşadığı asla düşünülmemelidir. Zira XVI. Yüzyılda giderek nüfusun arttığı ve ortalama 4000 kişinin yaşadığı Üsküdar'da mahkemeye yansıyan bu sorunların sınırlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Evlenme ve Çocukların Eğlencesi Düğünler

Gerek anne ve babasının desteğiyle, gerekse çevresindekilerin desteğiyle yetişkinliğe adımını atan şahısların, evlenme ve yuva kurma konusunda önlerinde hiçbir engel kalmıyordu. Zira "bekarlık" Osmanlı toplumunda hoş karşılanmayan, şüphe ile bakılan bir durumdu.[47] Evlenme, *"karı-koca arasında beraber*

44 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 169, hk. 180.

45 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 323, hk. 539-540.

46 *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, s. 235, hk. 445. Müslüman ve Gayrimüslim çocukların himaye ve terbiye edilmesiyle ilgili bazı örnekler için bkz. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 169-209-210, hk. 274; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 262, hk. 403; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 138, hk. 107; *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 629, hk. 1248. Konuyla ilgili seçilmiş olan bazı kayıtlar ekte verilecektir.

47 Osmanlı toplumunda çocukluktan yetişkinliğe geçiş süreci, toplumun "bekarlık" konusundaki algısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Araz, *a.g.e.,* s. 87-99.

İstanbul'da düğün alayı, Guer

yaşamaya ve yardımlaşmaya izin veren ve taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akit" olarak tanımlanmaktadır.[48] Çeşitli İslam hukukçuları *Kur'an-ı Kerim* ve *Hadis-i Şerif*'lerden yola çıkarak evlenmeye pek çok dini hükümler yükleseler de İslam hukukunda evlenme, kesinlikle dinî bir mekânda, din görevlisi tarafından yapılan bir merasimle gerçekleşen bir akit değildir. Evlilikte asıl olan, evlenmenin İslam hukukunda aranan şartlara uyularak yapılmasıdır. Bununla birlikte çoğu zaman nikahların şer'î hukukun temsilcisi tarafından kıyılmasıyla nikaha dinî bir hüviyet kazandırılmıştır.[49] Ancak kadı sicillerinde nikah kayıtları genellikle sınırlı sayıda bulunmaktadır. Üsküdar'da konuyla ilgili mahkemeye yansımış olan davalar bazı konularda yetişkinliğe adımını atan kızlar hakkında bilgi vermektedir. Nitekim 1563 yılında Üsküdar'ın Karamanlı köyünden olan Ahmed b. Hasan mahkemeye gelerek, nikahına aldığı Fatıma bt. Mehmed'in on altı yaşında olduğunu annesinin haber gönderdiğini söylemiştir.[50] Nikahlanan kızın düğün töreni ailelerin ekonomik durumuyla yakından ilgili olmalıdır. Üsküdar kadı sicillerinde ailelerin çeşitli yerlere düğüne gittikleriyle alakalı bil-

48 Muhammed Ebu Zehra'dan naklen M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2013, s.264.

49 M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s.264-283.

50 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 380, hk. 858.

İstanbul'da bir düğün alayı ve çocuklar, Melling

gi kırıntıları bulunmaktadır. Bu bilgiler, hem yetişkinliğe adımını atan çocuklar açısından, hem de aileleriyle bu düğünlere katılan çocuklar açısından bir fikir vermektedir. Bu minvalde 1590'larda Kıptî taifesinden Çingenelerin düğünleriyle alakalı bir örnek bulunmaktadır. Buna göre Üsküdar'a eşkıyalarla baş etmek üzere tayin olunan hâssa yayabaşılardan Mehmed Subaşı mahkemede, Kıptî taifesinin içki içip yoldan geçen Müslüman hanımlarına uygunsuz harekette bulunduklarını, yakalı dolama ve yeniçeri papucu giydiklerini söylemiştir. Bunun üzerine Kıptîler,*"... biz tersâne-i hâssa kalafatcılarız ve kimesnenin ehl u iyâllerine ulaşmadık lakin düğünde idik şürb-i hamr eyledik elan sarhoşuz..."* cevabını

vermişlerdir.[51] Davaya aynı konu hakkında başka kişilerin de müdahil olmasıyla, Çingenelerin geçmişteki yaşantılarına ışık tutarak, dava şu şekilde cereyan etmiştir: *"...Mahruse-i Üskudar'da eşkiyayı hıfz için ta'yin buyurulan hassa yayabaşılardan fahru'l- akran Mehmed Subaşı çingene taifesinden Arslan b. Kurd ve Mehmed b. Şuca' ve Kaplan b. Abdullah nam kıbtiler ve nice nefer levendâtıyla ve zevceleri Sofyane ve Belane nam kıbtiyeler ile ve sair nice çingeneler taifesi zevceleriyle bir yerde şürb-i hamr edip mezburun çingeneler sarhoş olup yollarda Müslümanların ehl ve iyallerine şer'a muhalif nice kelimat ettiklerinden bi-garaz Müslümanlardan ve sipahi taifesinden cemm-i gafir haber verdiklerinde her biri*

51 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 249, hk. 371.

yeniçeri papucu ve yeniçeri dolaması dahi giydiklerine bina'en na'ibu'ş-şer'i'ş-şerif huzuruna ihzar edip ber muceb-i şer'-i şerif sual olundukda fi'l-hakīka bu gece düğünde idik avretlerimiz ile bir yerde şürb-i hamr eyledik ve elan sarhoşuz deyu ikrar eylediklerinde böyle mubarek günde avretleriniz ile niçin bir yerde şürb-i hamr eylediniz denildikde mezburetan hatunlar iyi varırız şarab içeriz elinizden ne gelirse eylen deyu yeniçeri taifesine boz ırgadlarsız deyu şetm eylediklerinde müşarunileyh Mehmed Subaşı'nın yoldaşlarından Nasuh Beşe ve Mehmed Beşe ve Karagöz ve sairleri mezburun çingeneler avretleri ile kazaya ihzar olunup ve mahzarında da'va edip mezburetan çingeneler bize boz ırgadlarsız bizim zevcelerimiz hassa kalafatçılarından sizin gibi ..?.. kādir dediklerinden sonra ve kendileri ve hatunları sarhoştur sual olunsun dediklerinde mezburun çingenelere ve zevcelerine mezburun yenicerilere ..?.. ve ırgad dediniz mi niçin böyle kelimât eylediniz denildikde mezburların ırgadlar ve (…) düğünde şürb-i hamr dahi eyledik deyu ikrar eylediklerinden müşterek haklarından gelmek gerek denilmekde sen de neye kādirsin bizim hakkımızdan gelesiz deyu hücum edip ve şer'a muhalif nice kelimât ettiklerinden gayrı Üskudar'ın sulehâsı meclis-i şer'de bunların ef'al ve evza'ın böyledir daima şürb-i hamr edip nâ-mahrem ile musahabet ve munaza'atdan hâlî değillerdir bunların haklarından gelinmezse fesad etmeleri mukarrerdir deyu meclis-i şer'de ihbarları mezburun yeniçeriler talebiyle kayd olundu ...[52]" Üsküdar, İstanbul kültürünü de yakından tanıyordu. Nitekim kadı sicillerinde herhangi bir sorunu yansıtan davaların satır aralarında İstanbul'dan çeşitli sebeplerle Üsküdar'a gelen, Üsküdar'dan çeşitli sebeplerle İstanbul'a giden insan sayısı oldukça fazladır. Üsküdar kadınının, dolayısıyla da çocuğun ev dışındaki faaliyetlerinden bir diğeri de hiç şüphesiz düğün merasimlerine katılmaktı. Her ne kadar çeşitli sıkıntıların doğması sonucu mahkemeye yansıyan birkaç davadan başka elimizde bilgi bulunmasa da, mezkûr davalarda yer alan bilgilerden düğün merasimleriyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili 1550'de mahkemeye yansıyan bir dava, önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Durasan b. Ömer, Hafsa bt. Abdullah'a bir altın boğmak emanet bırakmış, Hafsa ise bu emaneti kilidi olmayan sandığın içine saklamıştır. Emanet olan altın boğmağın sandıktan nasıl kaybolduğunu anlayamayan Hafsa ise savunmasında *"... Bilmezem esbâb içinde olup düğüne götürdük, aşurı köyde düğün evinde kaftan açıldı kaftan içinden ol e[v]de mi düşdü bilmezem ...[53]"* diyerek farklı bir köye düğüne gittikleri bilgisini vermektedir. Bir başka örnekte, 1580'li yıllarda Üsküdar

52 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s. 250, hk. 372.

53 *Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, s. 171, hk. 345.

sakinlerinden Sefer b. Veli'nin evindeki bazı ziynet eşyalarının çalınması ile ilgili vermiş olduğu bilgiler konumuz açısından son derece önemi haizdir. Bu minvalde mahkemeye şikayette bulunan Sefer *"...Evim cemâ'ati İstanbul'a düğüne gidip ev hâlî iken Âbide ve Ayşe gelip bir gümüş bilezik ve bir çift altın küpe ve bir gümüş yüklük ve bir tane incili buğmuk ve bir çift gümüş halhal ve kırk elli tane akçe bu cümleyi sirkat edip gitmişler suâl olunsun...*[54]*"* diyerek ev halkının tamamının düğün vesilesiyle İstanbul'a geçtiğini bildirmektedir. Mahkemeye yansıyan bu davalardan kadınların ve çocukların düğüne gitmesinin sorun olarak algılanmadığı anlaşılmakta, diğer başka sorunlar üzerinde durulmaktadır. Bu minvalde, her ne kadar İstanbulıdaki gözlemlerini anlatıyor olsa da, düğün merasimleri hakkında bir İspanyolıun yazdıkları bugünkü geleneğe de ışık tutacak önemi haizdir. Nitekim XVI. Yüzyılda 3 yıl İstanbul'da kalmış olan İspanyol kadınların düğünlerdeki faaliyetleri hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Buna göre gelinin annesinin ev ev dolaşarak komşu kadınları davet eder ve davet edilen kadınlar ilk gün, güveyin davul zurna ile yolladığı hediyeleri karşılarlar. Ertesi gün ise tekrar düğün evine gelip gelinle birlikte yemek yerler ve daha sonra gelini hamama götürüp yıkarlar. Bilahare saçlarına kına sürüp kendileri de sağ ellerinin başparmağıyla sağ kollarının bilek kısmını kınalarlar. Hamamdan dönünce kadın kadına, gelini ortalarına alıp geç saatlere kadar süren bir eğlence tertip ederler. Ertesi gün ise gelini almaya gelen sağdıçtan büyük bir tepsi almadan eve sokmazlar ve gelin dışarı çıkarıldıktan sonra onunla birlikte damadın evine giderek akşama kadar orada kendileri için serilmiş halı ve kilim üzerinde otururlar.[55] Gerek çocukların bu düğünlere de katılarak bu düğünleri bir eğlence aracı olarak görmeleri, gerekse çocukluk çağından yetişkinlik çağına geçmiş gençlerin evlenmeleri ve bir aile kurarak çocuk sahibi olmaları, konumuz açısından son derece önemlidir.

54 *Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, s. 138-139, hk. 256.

55 *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Manuel Serrano (haz.), Fuad Carım(çev.), İstanbul 1996, s.93-95.

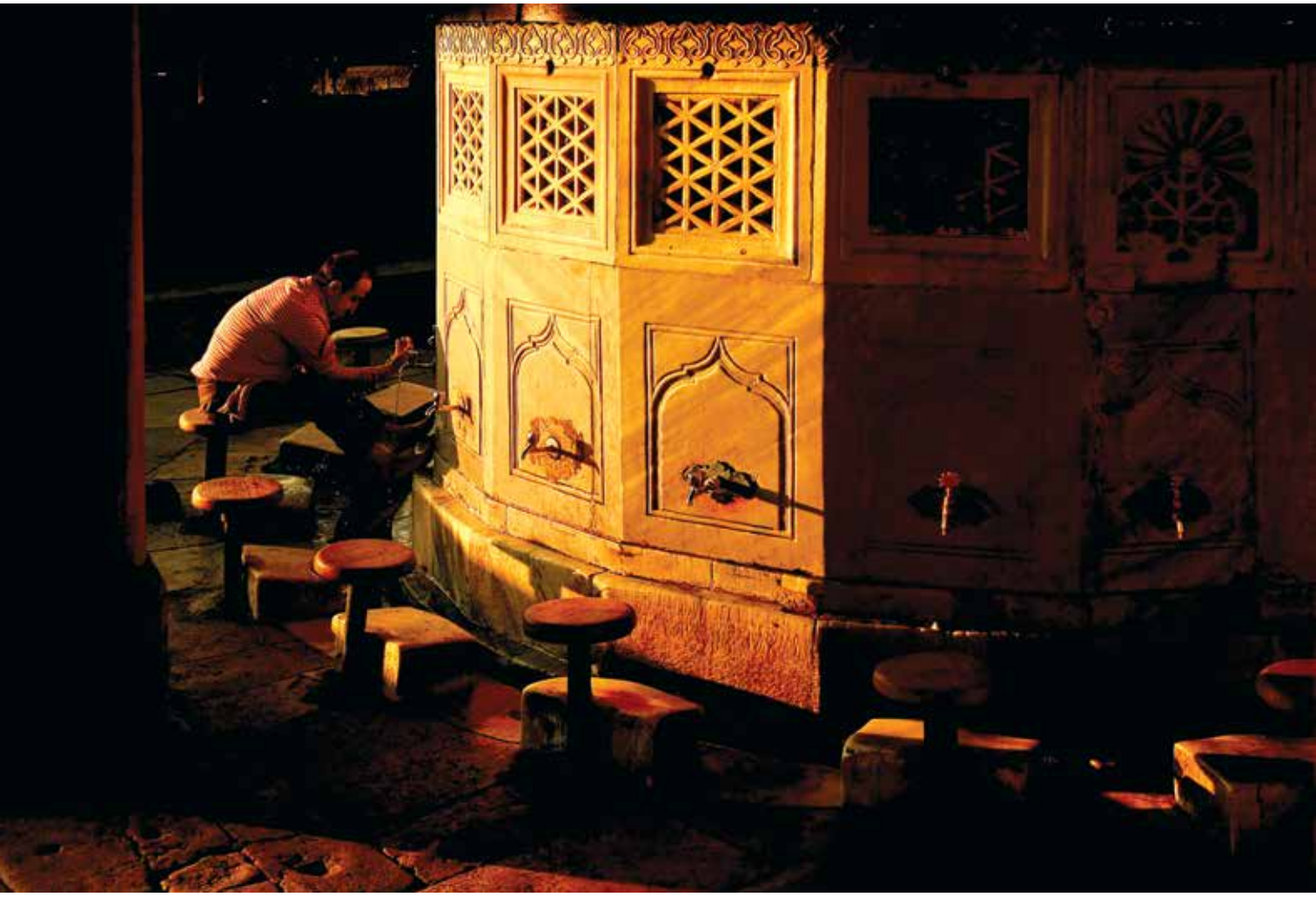

Foto: Eren Özkapıcı

XVIII. Asır Üsküdar'ında Su Meselesi (Su Yolları, Kurulan Vakfılar Ve Tamirleri)

YRD. DOÇ. DR. NEVZAT ERKAN
Kırklareli Üniversitesi

Giriş

Bu araştırmada, arşiv kaynakları ve sicillerden hareketle 18. Asır Osmanlı dönemi Üsküdar'ında su meselesinin nasıl çözümlendiği ele alınacaktır. İnsanın temel ihtiyaçlarından suyun, su kaynaklarının keşfiyle başlayıp, suyun çıkarılması, taşınması, muhafazası ve dağıtımıyla devam eden sürecin organizasyonu, finansmanı, idaresi ve denetimi yöneticilerin önemli vazifelerindendi.

Tarihi süreç içerisinde; Kadıköy'ün ön planda olduğu, Üsküdar'ın ise ikinci planda kaldığı Roma ve Bizans dönemlerinde Üsküdar'da su tesisi bulunmamaktadır. Bu meyanda, Üsküdar'ın su ihtiyacını birkaç ayazma karşılamakta idi.[1]

İstanbul'un fethinden sonraki süreçte imar faaliyeti açısından Fatih döneminden itibaren bir gelişme olsa da büyük suyollarının yapımı Kanûnî'nin kızı Mihrimâh Sultan'dan itibaren başlamıştır. Solak Sinan, Atik Valide Sultan, Aziz Mahmud Hüdayî, Kösem Sultan, Arslan Ağa, Selami Ali Efendi ve Kapıağası Yakup Ağa'nın yaptırdığı büyük vakıf suyolları ile Üsküdar çeşme ve sebillerle donatılmış bir kazâ halini almıştır.[2] Bunlar içerisinde Arslan Ağa'nın yaptırdığı su ve çeşmelerin para vakıfları sonraki dönemler için önemli bir finans kaynağı olmuştur.

---

1 Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları,* İstanbul 1991,s. 24

2 Kazım Çeçen, *a.g.e.*,s. 36; H.Besim Çeçener, *Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı,* İstanbul 2007, s. 4-9.

Üsküdar, Flandın

18. asırda öncekilerin devamı olarak Matbah emini Hacı Halil Efendi, III. Ahmed'in annesi Gülnûş Vâlide Sultan,Tophanelioğlu Mustafa Efendi ve veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu su yolları Üsküdar ahalisinin su ihtiyacının karşılamak üzere kurulmuş büyük vakıf suları olarak karşımıza çıkmaktadır.[3] Bunlara ilaveten son dönem İstanbul şehreminlerinden olan Nazım'ın 1925 yılında kaleme aldığı eserde, bu büyük su yollarına yanı sıra on yedi adet küçük isale hattı bulunmaktadır.[4]

Üsküdar, bahsi geçen dönemde bir kaza hüviyetine bürünmüş olup; merkezde 34 mahalle ve merkeze bağlı 11 köy bulunmaktaydı.[5] Merkez mahallelerin yaklaşık % 45'inde "bi'r-i mâ" tabir olunan su kuyuları mevcuttu. Ekseriyeti bahçeli ya da avlulu olan ve çeşitli hayvanların da beslendiği Üsküdar evlerindeki kuyuların, hane sakinlerinin, bitkilerin ve hayvanların su ihtiyaçlarının karşılanmasında, temizlikte, mutfakta ve diğer alanlarda kullanıldığını düşünebiliriz.[6]

18. Asır Mahkeme ve Arşiv Kayıtlarında "Üsküdar'da Su" ile İlgili Kayıtlar

İncelenen kayıtlarda insanların ihtiyacı olan suyun şehre naklinde nasıl organize edildiği, su işinde kimlerin çalıştığı, finansmanın neler olduğu, su kaynaklarının

3 Çeçen, *a.g.e.*, s. 36.

4 Çeçen, *a.g.e.*, s.35-37.

5 Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdarı'nda Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri),* İstanbul 2015, s. 127-128.

6 Erkan, *a.g.e.*, s. 152.

nasıl tespit edildiği ve ortaya çıkan problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğu ile ilgili belgeler olduğu görülmektedir.

Su İşini Organize Edenler ve Su İşinde Çalışanlar

Kanûnî Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde, 1566 yılında kurulan su nazırlığı, şehirlerdeki su ihtiyacını karşılamak için oluşturulan organizasyonun en başında bulunmaktadır. Bu kişiler suyun kaynağından getirilerek çeşmelerden akıtılmasına kadar olan bütün faaliyetlerden sorumlu ve bu konularda yetkili kişilerdi.[7] 18. Asır Üsküdar'ı içinde belgelerde en üst yetkili olarak su nazırı zikredilmektedir.[8] Suyolcusu bölükbaşısı olarak Bayezid Camii su yolcuları bölükbaşısı, Atik Valide Camii suyolcuları bölükbaşısının isimleri yer almaktaydı.[9] Vakıf mütevellileri de su organizasyonunda görevli insanlar arasında bulunmaktaydı.[10]

Su işinde çalışanlara suyolcu denilmekteydi. Bu mesleği icra edenler Müslüman olduğu gibi gayrimüslimlerden de suyolcusu olabilmekteydi. Bazen su işinde bir köyün tamamı bakım ve onarım için bu işle görevlendirilebilirdi.[11] Üsküdar'ın önemli vakıf su yolu isale hattına sahip Atik Valide Sultan Vakfı'nın bu işlerinde çalışan kişilerin gayrimüslim olduğu ve sayılarının 33 olduğu görülmektedir. Aynı belgeden üç kişin de Cedîd Valide Sultan evkafı reayası olduğu anlaşılmaktadır.[12]

Suyolcu tayin edilenlerin ellerine padişah beratı verilir, beratlarda isimleri, görevleri, kazançları ve vergi muafiyetleri belirtilirdi. Bir suyolcu kadrosu ölüm veya feragat sebebiyle boşaldığı zaman yeri hemen doldurulurdu. Ölen suyolcunun oğlu varsa bu görev öncelikle ona verilir, yoksa gönüllü olan biri suyolu nazırının arzı üzerine tayin edilirdi. Yeni suyolcuya, getirildiği kadronun vergi muafiyetlerini gösteren berat-ı hümayun verilirdi. Ellerinde padişah beratı olan suyolcular, vergi memurlarının baskıları karşısında şikâyette bulunabilmek için bu belgeleri gösterirlerdi.[13] Nitekim Arnavud Hasan Beğ adlı bir Müslüman

7 Abdullah Martal, "Suyolcu" *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, XXXVIII, s. 1.

8 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 466*, vr. 11.

9 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 407*, vr. 43a.

10 *BOA, İE, EV,* 60/6564

11 Martal, *a.g.m.,* s.1

12 Atik Valide Sultan Vakıf mütevellisi el-Hac Osman b. Yusuf'un yazdığı arzuhalde; bu kişilerin hizmetleri mukabelesinde menzil teklifine dahil olmayıp cümle tekalif-i arz ve şakkadan muaf olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Üsküdar menzilcisi olan kimseler menzil akçesi talebiyle menzilkeşan olan Ermeniler ile birlikte tekalif için rencide etmeleri nedeniyle bu kişilere hatt-ı hümayun verilip hazine-i amire defterlerine işlenmesi gerektiği aksi takdirde su yolları tamirine ihtiyaç duyulduğu zaman vakfın işlerinin aksamasının söz konusu olacağını belirtmektedir. Bkz. *BOA, İE, EV*, 60/6564.(20 Receb 1139/13 Mart 1727).

13 Martal, *a.g.m.,* s.1

Gülnuş Emetullah Sultan Camii ve Çeşme, Flandın

Üsküdar'da İbrahim Paşa'nın yaptırdığı çeşmelere akan suyun tamir ve termim işini görme şartıyla İstanbul Gümrüğü mukataası malından günlük 5 akçe ile suyolcusu olmuştu. Ancak Arnavud Hasan Beğ'in vefatından sonra yapılacak hizmetin devamı için Mehmed b. El-Hac Mustafa adlı bir Müslümanın görevlendirilmesi istenmiştir.[14]

Suyolcularının yanında şehre suyun ulaşması için kaynaklarda lağımcı olarak isimlendirilen bir meslek grubu çalışmaktaydı. Bu meslek grubunda da Müslümanların aynı sıra gayrimüslimler de çalışmaktaydı. 16 Receb 1114/6 Aralık 1702 tarihli mahkeme kaydında el-Hac Halil Ağa b. El-Hac İbrahim adlı bir hayırseverin Solak Sinan Mahallesi'nde yaptıracağı çeşme için çalışan lağımcılar arasında Dimo, Yani adlı Rumların yanı sıra Şaban ve Hasan adlı Müslümanlar da bulunmaktaydı. [15]

Finans

Finansman açısından eğer su, bir kişinin şahsi mülkünden çıkar ve kendi imkânlarıyla şehre getirmek isterse bu durum kadı sicillerinde kayıt altına alınır ve bütün masrafları o kişi üstlenirdi.[16]

Finans desteği anlamında büyük vakıfların akarının yanında para vakıflarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Değişik sebeplerden dolayı mahkeme kayıtlarında çeşme ve suyolları için yer alan para vakıflarından bazıları şunlardır: 1- Arslan Ağa Çeşmesi, 2- Hadâik-i hassa 3 – Selman Ağa Çeşmesi 4- Debbağ Mh. Çeşmesi 5- Hazindar Ali Ağa 6 - Kazasker Mh. Çeşmesi 7- Viran Karyesi Yusuf Ağa 8- Çenger Karyesi Çeşmesi, 9- Çenger Karyesi Sarısu Çeşmesi.

Üsküdar sicillerinde ise vakıf muhasebe kayıtlarında yapılan harcamalar ile ilgili daha detaylı bilgi bulunmaktadır. 1154 Evâil-i Rebîülevvel/17-26 Mayıs 1741 tarihli Arslan Ağa vakfının mütevellisi Abdullah Beşe'nin masraf defterinde vakfın su yolları tamiri için şu bilgiler yer almaktadır.[17]

14 *BOA, C. BLD*, 126/6284 (25Safer 1144/29 Ağustos 1731).

15 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no.329.* vr. 17b.

16 Örnek için bkz. *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no.406,* vr. 15a.

17 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.405,* vr. 89b

Küçüksu Çeşmesi ve kır gezintisine çıkan insanlar, Allom

Masraf Türü	Adet	Meblağ
Lağımlar için gerekli olan löğün(bir çeşit macun)	33 Vukıyye (400 dirhemlik ölçü birimi)	648
Yine Lağım için gerekli olan kazık	4 adet	540
Lağımlar için lağımcılara verilen makrama (havlu)	18 Vukıyye	854
Çalışan Arnavutlarun yemek masrafı	--	498
Lağım kazığı Keza lağım için gerekli olan kazık	27 adet 3	648 540
Lağımlar için gerekli taş	120 çeki	820
Lağımcılar Gündeliği	55	3396

Yamandi Zimmî zararı		1755
Tüm lağımların temizlenmesi için ahali tarafından verilen ücret Karakethüda bağı yanında başka pazar olunup verilen lağım ücreti Molla Ömer bağında açılan lağım için verilen zarar		18000 6760 300
Çeşme yakınında kuyu, koka, meser ve çıkrık için yapılan masraf		618
Ahaliyi-i mahallenin lağımlar tamam oluncaya dek taamiye iktiza eden masrafları		6760
Toplam		**33433 akçe**

20 Şa'ban 1156/9 Ekim 1743 senesi Arslan Ağa vakfının mütevellisi Abdullah Beşe'nin vakfının yaz mevsiminde suyun kesilmesi ve ilave edilen 7 adet kuyusunun suyollarına katılması ve tamiri için masraf defterinde şu bilgiler yer almaktadır:[18]

Künkler İçin gündelik yapılan masraf	21 Kuruş
Tuğla	1
Lağım masrafı	1
Bölükbaşı ücreti	21
Lağım için aldığı gündelik	10
Suyolu için ahali tarafından ödenen keşif masrafı	12
Lağımlara gündelik	18
Rençberlere ücret	4
Lağımların mesafesini ölçenlere mahalle halkı tarafından verilen ücret	6
Lağımlara Kapaklı taş	6
Defa lağımlara taş	13
Kartal mahallesinde Aleksi Zimmî için gerektiren eden masraf	17
Yine Kartalda Koçoğlu Zimmî vakıf malı için sarf eylediği kuruş	8
Maslaklar (su yolu üzerindeki küçük havuzlar) için horasan ve kireç	25
Misoka Zimmî zararı	7
Kuyu için saçlar	7
Kartalda murabahat tahsiline giden kişiye verilen ücret	5
İkinci defa kuyuların keşif masrafı	12
Daha önceleri kazılan kuyuların masrafı	109
Kuyuculara temessük	18
Su yollarında Ömer Ağa kapısı tarafındaki toprakların temizlenmesi	23
Kazılan dört adet kuyu için lağımcı ve kuyuculara verilen ücret	370
Harç defteri	7
Kalemiyye huddamiye ihzariye	3
Toplam	**730 Kuruş**

1158 Gurre-i Şa'ban /29 Ağustos-7 Eylül 1745 tarihli Çengelköy'deki Ma-i Cari Çeşme mühimmatı için kurulan para vakfının mütevellisi Mehmed Beğ b. Ah-

18 *ÜŞS*, no.409, vr.39a.

med'in mahkemede beyan ettiği muhasebe kaydı, para vakıflarının finasman olarak harcamaların nerelere yapıldığı açısından şu bilgileri ihtiva etmektedir:[19]

Asl-ı mâl-ı vakıf merbuh	963 kuruş
Para vakfının %15 üzerinden elindeki parayı kiraya vermesiyle elde ettiği gelir	17334
Yapılan Masraflar Çeşmenin su yolları tamirine yapılan masraf	6038 akçe
Battaliye murabahası	760
Mütevelli ücreti	760
Harcı muhasebe	300
Kalemiye İhzariye	180= 4458
Kalan	107 kuruş 36 pare
Der-beyan-ı zimem	
Çolak Yani bi-istiğlâl[20*] bağ menzil	500 kuruş
Molko Zimmî bi-istiğlâl	90
Durdu bi-istiğlâl	30
Vakfın önceki mütevellisi Mehmed Beğ bi-istiğlâl	500
Memiş bi-istiğlâl	50
Kiryako bağ bi-istiğlal	60
İlya nasraniye menzil bi-istiğlâl	40
Destereci Ahmed bi-istiğlâl	30
Hüseyin Efendi'ye verilen Borç	23
Aleksandiri bağ bi-istiğlâl	110
Mütevellinin kasasındaki para	97= 1070 kuruş

Suyun Tespiti ve Fizibilite

Yeni su kaynaklarının keşfi için kazadaki kadı veya naibinin yanı sıra su nazırı, bölükbaşıları hazır bulunuyordu. Suyun çıktığı mekâna varıldığında yerin kimin

19 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 418*, vr. 29a.

20**Bey' bi'l-istiğlâl*: Bir kişinin sattığı malı geriye satın alacağını taahhüt ederek akit boyunca kiralamasına denir. Para vakıflarındaki uygulama ve açıklamalar için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, T.T.K, Ankara 2003, s. 72-73; Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2007], s. 86-88.

kime ait olduğu, vezn denilen tabir edilen miktarla ise suyun miktarı tespit edilirdi. Su miktarını ölçmek için genelde Ağustos ayındaki miktar esas alınırdı.[21] Su ölçü birimlerinde hilal, çuvaldız, masura, kamış ve lüle kullanılırdı. Bir lüle dört kamış, bir kamış dört masura, bir masura dört çuvaldız ve bir çuvaldız iki hilal etmekteydi.[22]

18.asır Üsküdar'ında suyun tespiti ve fizibilitesi hususunda benzer usuller takip edilmiştir. Hassa bostancıbaşılardan olup daha önce vefat etmiş Sirozlu İbrahim Ağa'nın İvaz Fakih toprağında Kurdoğlu Panos adlı gayrimüslimin bağından elde ettiği su için, Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin emriyle İstanbul Bâyezid Camii su yolcuları bölükbaşısı Süleyman Çelebi, Valide atik su yolcuları bölükbaşısı el-Hac İbrahim su yolcuları halifelerinden Mustafa ve Ali b. İsmail'in keşf ve muayenede bulunmuşlardır. İbrahim Ağa'nın künk ve diğer masraflarını kendisinin üstlendiği ve Mirahor Mahallesi'ndeki evi ve çeşmesine götürmek istediği suyun 1155/1742 senesinin Ağustos ayında 2 masura 3 çuvaldız olduğu tespit edilmiştir.[23] Yine Üsküdar'a bağlı Vaniköy Kızılcık deresi denilen yerde, Dede efendi yalısı denilen içinde ağaçların bulunduğu bağdaki suyun Vani Efendi Vakfı suyuna katılması kalanın yalı ve bahçeye akıtılması planlanan suyun Ağustos ayında 1 masura 3 çuvaldız olduğu daha önceden yalıda 1.5 masuralık tatlı suyun bulunduğu tespit edilmiştir.[24]

Su tespiti hususunda mücavir alan içinde bulunan bağ ve arsalardan ihtiyaca binaen su kuyularının açılması kadı veya onun görevlendireceği bir kişinin iznine tâbi idi. Yeni Mahalle'de yaşayan Ermeniler, Kavsara vakfından senelik 130 akçe ile mutasarrıf oldukları arsada beş adet, Kudüs Gâr-ı Yakub kilisesi vakıf arsasında 3 aded kuyu açmak izin istemişlerdi. Yapılan keşf ve muayenede mahallede su kıtlığının olduğu ve açılan kuyuların kimseye zararı olmadığı tespit edildikten sonra gerekli izin verilmiştir.[25]

Suyun Dağıtımı

Üsküdar dışında kaynağından çıkan su ve kuyu kazılarak elde edilen sular bazen şahsi gayretler bazen de mevcut bir vakıf su isalesine ilhak edilirdi. Elde

21 Keşif kışın yapılırsa suyun mevcut durumu yazılır; yazın ise miktarının ne kadar olacağı tahmini bir rakamla belirtilirdi. Gülfettin Çelik, *Vakıf Su Tahlilleri Su Hukuk ve Teşkilatı*, Ahmet Tabakoğlu, ve dğr. (haz.), İstanbul 2000, s. 30.

22 Çelik, *a.g.e.,* s. 31.

23 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri,no. 406,* vr.15a.

24 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no.406*, vr.22b.

25 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no.403*, vr. 4b.

Sebil, hazire ve çeşme, Flandin

edilen suların bir kullanım hakkından dolayı suyun dahil edildiği isale hattında bırakılırdı. Üsküdar'da Eminzade Ahmed Ağa adlı bir hayırsever Kefçe mahallesinde yaptığı camiinin maslakları, çeşme ve sebili ile Hasan Ağa mahallesinde yaptırdığı çeşmenin suyu için Çakaldağı mevkiinde Göçeroğlu Hüseyin'den satın aldığı bağda çıkan dört masuralık suyu şehre getirebilmek için Gülnuş Valide Sultan Vakfı'nın su isale hattına ilhak ettirmiştir. Yeni Valide Sultan Vakfına kullanım hakkı için bir masura kalan üç masurası kendi kendi yaptırdığı çeşme ve sebile akacaktı.[26]

Bazen kişilerin kendi imkânlarıyla elde ettikleri suyun bir vakıf isale hattını kullanarak kendi mülklerine ulaştırdıklarını görmekteyiz. Burada dikkat çeken husus hem kişinin su ihtiyacı karşılanmış oluyor hem de su kullanım hakkından dolayı isale hattına bıraktığı su aktığı mahalde bir ihtiyacı gideriyordu. Üsküdar haricinde Acıbadem denilen mevzide kazdırdığı iki kuyu suyunu Arslan Ağa su yollarına ilhak eden Hasan Ağa, su nazırı ve bölükbaşılarının hazır olduğu mecliste Arslan Ağa vakfının mütevellisinin izniyle suyun 1 masura 3 çuvaldız suyun 1,5 çuvaldızını Arslan Ağa çeşmesine, 1 masura 1,5 çuvaldızı kendi suyoluna akması için talepte bulunmuştur.[27]

Suyollarında meydana gelen su kıtlığı suyolu civarında yeni kuyuların açılıp mevcut isale hattına baca ve künklerle ilhak edilerek dağıtımı gerçekleşmektey-

26 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no.369*, vr.39a.

27 *BOA, AE. SAMD III*; 173/16912.

Selman Ağa
Çeşmesi

di. Mahallelerinde akan çeşmenin suyunun azalmasından sonra yazdıkları arzuhale cevaben, Solak Sinan, Toygar Hamza, Durbalı, ve Selami Ali mahallesi ahalisi Azerya adlı bir gayrimüslimin bağından çıkan kuyu suyunun mahalle çeşmelerine ilhak edilmesini istemişlerdir. Su nazırı ve mahkeme görevlisinin keşf için hazır olduğu mekanda 14100 akçe masrafla suyun ilhak olacağı tespit edilmiştir.[28]

Şehrin önemli derece su ihtiyacını karşılayan Arslan Ağa çeşmesinin özellikle yaz aylarında suyunun çekilmesi ahaliyi perişan etmekteydi. Hace Hatun mahalle sakinleri 1156/ 1743 ve 1159/1746 senelerinde Payitaht'a yazmış oldukları arzuhallerde, su azlığından dolayı 3 çuvaldız suyun ikisinin lağımlara kalıp bir çuvaldız suyun iki çeşmeye yetmediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle yakındaki bağlar içinden birkaç baca yapıp suyoluna katılması masrafın vakıf tarafından karşılanması durumunda devlet tarafından karşılanması isteğinde bulunmuşladır.[29] Su ihtiyacını karşılamak için civar bağlardaki yedi adet kuyu suyu mevcut isale hattına ilave edilmiştir.[30]

Suyun dağıtımı konusunda yeni isale hattının açılması için su kaynağının keşfinin yanı sıra isale hattı da keşif yapılmadan açılamamaktaydı. Aynı şekilde suyun akacağı mekanda bulunan vakıf mütevellilerinin rızası gerekliydi. İstanbul patriği Agob v. Bogos'un vakfının mütevellisi olan Arton, su nazırı ve bölükbaşılarının hazır olduğu Selami Ali mahallesi Patrikbağı denilen yerde, Ivaz fakih vakfı mütevellileri Hayrullah ve Aişe Hatun, Selami Ali Vakfı mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi ve rahib Krikor'un vekili Sekyas rızalarıyla toplamı 19 bacadan oluşan mahallede iki çeşmeye akacak su elindeki fetvaya binaen izin istemişti. Yapılan keşifte lağım uzunluğunun 760 zira ve ondan 100 zira hendek altı yolluk künk ile cereyan edeceğini ehl-i vukuf insanlardan Ali Efendi, el-Hac İbrahim Hasan Çelebi, zaim Mehmed Ağa yol üzerinde başka lağım ve künk olmadığını belirtmişlerdir.[31]

Suyun dağıtımıyla ilgili mahalle çeşmeleri ayrı bir işlev görmektedir. Yenimahalle'de kendi arsası üzerinde mahalle çeşmesi yaptırmak isteyen Mıgırdiç v. Artin, mahalle çeşmelerinin yapımı yetkililerin iznine tâbi olduğundan konuyu mahkemeye taşımış ve çeşme yapılacak arsanın kendi mülkiyetinde olduğunu ve herhangi bir kişinin mülküne zarar vermeyeceğini, ayrıca ibâdullaha (insanlara) fay-

28 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.407,* vr.43a.

29 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.412,* vr.1a;no.415 vr.24b.

30 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.409*, vr.39a.

31 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.466,* vr. 11b.

dalı olacağını belirterek, çeşme yaptırabileceğine dair hüccet verilmesini talep etmiştir. Mahkemeden olumlu bir karar çıkmasında Ermeni papazların ve bazı Ermenilerin yanı sıra aynı mahallede yaşayan Müslümanların ileri gelenlerinin Mıgırdiç lehinde şahitlikleri ve ifadeleri de etkili olmuştur.[32]

Denetim: Çıkan Problemler ve Çözüm

Suyun gerek şehre intikali gerekse daha sonraki süreçte ortaya çıkan problemlerle, aynen suyun keşfinde olduğu gibi kazadaki kadı veya naibinin yanı sıra su nazırı, bölükbaşıları ilgilenmekteydi.

Ortaya çıkan sıkıntılardan ilki vakıf sularına ilhak olunan sulardan evlere verilen payla ilgilidir. Hace Hatun Mahallesi'nde bulunan Arslan Ağa Çeşme suyunun fazlalığı uzun yıllar bazı şahısların evlerine akmaktadır. Yeniçeri kâtiplerinden Süleyman adlı bir kimsenin mahalleye sonradan yerleşip bazı kimselerin suyunun akmasını engellediği için bu kişiler şikâyette bulunmuşlardır. Su nazırı ve çeşme mütevellisinin keşf ve muayenesinden sonra eskiden olduğu eve akıtılması için ferman gönderilmiştir.[33]

Bir başka sıkıntı mevcut suyolunu kendi mülküne akmasını sağlayarak eski çeşmeleri atıl hale gelmesine sebep olmaktır. Navluncu el-Hac Mehmed adlı bir kimse Çengelköy'de Fazlullah Paşa vakıf toprağından köye gelen suyun yolu üzerine iki çeşme yaptırmıştı. Ancak Seyyid Salahaddin'in su yolunun kaybolmasından sonra suyu yalısına alması şikayete sebep olmuş ve yapılan inceleme sonucunda Seyyid Salahaddin'in suyu eski haline döndürmesi emredilmiştir.[34] Benzer şekilde Çengelköy'de ahalinin şikayet ettiği Mustafa Efendi, Ali Efendi ve Seyyid Salih Çelebi anayol üzerinde bulunan eskiden beri yolcuların içme suyu ola Ayazma suyunun kesmişler, künk ile bahçelerine akıtmışlar ve Ayazma yolunun başında yaptıkları taş sofadan dolayı uyarılmışlardır.[35]

Çeşmelere akan suyun gerizlerine zarar verenler uyarılmakta idi. Üsküdar çarşı içinde kemankeş Mustafa Paşa'nın yaptığı çeşmenin Bülbülderesi civarında gerizlerine zarar verenler için yapılan şikayette , mahallinde yapılan keşf ve muayeneden sonra zarar verenlerin zararının giderilmesi istenmiştir.[36]

---

32 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.413,* vr.22ab.

33 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.378*, vr. 77a.

34 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.326*, vr.117a.

35 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no.412,* vr.1ab.

36 *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, *no. 369,* vr. 84a.

Sonuç

Fetihten sonra su yolları vakıflar aracılığı ile yaygınlaşan Üsküdar için 18. asırda da yeni su yolları yapılamaya devam etmiştir. Bu işlemler su nazırı aracılığı ile devletten izin alınarak gerçekleştirilmiştir. Suyollarının tamirinin masrafını karşılamak üzere finansör destek olarak para vakıfları kurulmuştur. Suyun devamlı olarak akması için gerek Müslüman gerek gayrimüslimlerden bu işlerde kişiler çalıştırılmış ve bu kişiler her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Mahallelere akan ana suyollarında belli yıllarda su kıtlığı sebebiyle civar bağlardan su kuyuları kazılıp ana lağıma ilhak edilmiştir. Bu meyanda su ihtiyacının olduğu yerlerden şehre su getirmek isteyen ister Müslüman ister gayrimüslim olsun gerekli tahkikat yapıldıktan sonra yeni çeşmelerin yapılmasına izin verilmiştir. Halkın faydalandığı su kaynaklarını haksız bir şekilde evine bahçesine getirmeye çalışanlar engellenmiştir.

Saka, Ferriol

XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da İkâmet Eden Eşlerin Anlaşmazlıkları

MUSTAFA İTRİ KÜÇÜKOĞLU
Adıyaman Üniversitesi

Toplumu teşkil eden en küçük yapı birimi ailedir. Aile ise kadın ve erkeğin nikâh akdi ile aynı evde yaşaması ile oluşur. Her insan arasında olduğu gibi, aileyi teşkil eden bireyler arasında da zaman zaman bazı anlaşmazlıklar olmuştur. Eşlerin, evli kaldıkları süre içinde ya da boşanma sonrası yaşadıkları bu anlaşmazlıkların bazıları mahkemeye taşınmış ve hukuk yoluyla çözüm aranmaya çalışılmıştır. Mahkemeye intikal eden bu tip davalar sadece günümüzde değil, tarihin her devrinde meydana gelmiştir. Bu devirlerin içerisinde şüphesiz Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zaman dilimi de vardır. Buna binaen çalışmamızda esas olarak Osmanlı coğrafyasının içinde yer alan Üsküdar ve 18. yüzyıl sonlarının iki yıllık bir kesiti ele alınacaktır.

Çalışmamıza esas teşkil eden ana kaynağımız, Üsküdar Mahkemesi 510 numaralı şer'iyye sicilidir. Bu sicil günümüzde, diğer İstanbul şer'iyye sicilleri gibi, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Sicil 18. yüzyıl sonlarına tekâbül eden 1196-1197/1782-1783 yıllarına ait olup, bu dönemdeki Üsküdar Kadısı, Osmanlı eski hekimbaşılarından Subhizâde Abdulaziz Efendi'dir.[1]

Üsküdar kadı sicilleri ile ilgili bir kataloğu incelediğimizde, 510 numaralı şer'iyye sicilinin i'lâm defteri olduğu, H. 1190-1192 yılları arasındaki kayıtları ihtivâ etti-

1 Subhizâde Abdulaziz Efendi ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Ayşegül Demirhan Erdemir, Nuri Özcan, "Abdülaziz Efendi, Hekimbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), c. I, İstanbul 1988, 190-191.

Foto: Mustafa Ardal

Kadı

ği, 46x16 cm ebatlarında olduğu ve 96 varaktan hâvî olduğu yazmaktadır.[2] Ancak yaptığımız inceleme sonucunda bu bilgilerde bazı yanlışlıklar tespit edilmiştir. Defter belirtildiği üzere bir i'lâm defteridir, fakat tarih olarak H. 1196-1197 yılları arasındaki mahkeme kayıtlarını ihtivâ etmektedir. Bununla birlikte toplam 68 varak bulunmaktadır. Bu varaklardan 66 tanesi numaralandırılmış olup, son 2 varak numaralandırılmamıştır. Varak 65a'nın yarısı, 65b ve 66. varaklar boş olup, numaralandırılmamış olan 67. varakta bir adet istid'a kaydı bulunmaktadır. Son boş varağın alt kısmında ise "*Sicillâtdan i'lâm kaydı derkenâr*" ibaresi yazmaktadır.[3]

Defterde 700 kayıt bulunmakta olup, 1 kayıt eksik[4], 1 kayıt sehven yazılmış, üstü çizilerek derkenâr düşülmüştür. Bu yüzden 698 kayıt esas alınmıştır. Bu kayıtların 38 tanesi zevciyet ile ilgili mahkeme kayıtları olup 37 tanesi[5] Üsküdar'da yaşayan eşlerin anlaşmazlıkları ile ilgilidir.

Konumuzu teşkil eden 37 hükmü incelediğimizde, şikâyetler genellikle boşanma sonrası kadının kocasından mehr-i müeccelini, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsını mahkeme yoluyla talep etmesi şeklinde cereyan etmiştir. Mehir, sözlükte "ücret" anlamını taşır. Fıkıh ıstılahında ise nikâh akdinin sonucu olarak kadına ödenen belirli miktardaki mal, para ya da taşınmaza verilen isimdir. Mehir peşin olarak verilebildiği gibi, bir kısmı sonradan ödenmek üzere ertelenebilir. Mehirin peşin ödenen miktarına mehr-i mu'accel, ertelenen miktara ise mehr-i mu'ahhar ismi verilir. Mehr-i mü'accel genelde yüksek bir meblağ olup, boşanma ya da kocanın ölümü halinde koca tarafından kadına vaat edilen, deyim yerindeyse kadının hayat sigortası hükmünde olan mal ya da paradır. Bununla birlikte, miktarın yüksek olması, kocanın karısını keyfî boşamasında caydırıcı bir etkendir.[6] Nafaka-i iddet ise boşanma neticesinde kadına iddet süresince ödenen geçimliktir. Me'ûnet-i süknâ da nafaka-i iddette olduğu gibi, kadının iddet süresi içerisinde kocanın sağlamak zorunda olduğu barınma imkânıdır.

Sicilimizde yer alan mehir ve nafaka talebi davaları içerisinde spesifik örnek teşkil edecek konulardan biri, kadının haksız şekilde fazladan mehir talebinde

2 Bilgin Aydın, Ekrem Tak, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdâr Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, Bilgin Aydın, Ekrem Tak(haz.); M. Akif Aydın (proj. yön.); Coşkun Yılmaz (ed.),* İstanbul 2008, s. 42.

3 Mustafa Itri Küçükoğlu, *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: 1782-1783 (H. 1196-1197),* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015], s. 19.

4 İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Üsküdâr *Mahkemesi 510 Numaralı Sicil (6/510)*, hüküm: 31/B-5.

5 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 3/A-3, 5/B-3, 6/B-4, 10/B-3, 15/A-1, 15/A-4, 18/A-3, 19/B-2, 22/A-3, 23/B-1, 25/B-4, 27/B-5, 28/A-1, 28/A-3, 29/B-4, 32/A-6, 34/B-6, 35/B-3, 35/B-6, 36/A-5, 38/A-1, 40/B-5, 42/A-5, 44/B-4, 45/A-3, 48/B-3, 51/B-2, 51/B-4, 52/A-1, 52/A-5, 54/A-5, 57/A-2, 57/A-4, 59/A-3, 59/A-4, 60/B-2, 62/B-3.

6 Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA)*, c. XXVIII, İstanbul 2003, XXVIII, s. 389-390.

bulunmasıdır. Valide-i Atik Mahallesi'nde oturan Hamide bt. Ali, Üsküdar'a bağlı Kanlıcak[7] Karyesi'nde oturan eski kocası Mustafa b. Ömer muvâcehesinde; Hamide, Mustafa ile elli beş kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle nikâhlandığını, mahkeme tarihinden üç buçuk sene evvel boşandıklarını, mehirin yirmi kuruşunu teslim alıp geriye kalan otuz beş kuruşu Mustafa'dan alamadığını iddia ederek mahkeme yoluyla talep etmiştir. İddia üzerine Mustafa, Hamide ile daha önceden aynı durumdan ötürü davalık olduğunu ve otuz kuruş mehir üzerinden anlaştıklarını hüccet ve şahitler yoluyla ispat ederek Hamide'nin talebinin haksız olduğunu dile getirmiştir. Sonuç olarak mahkeme, Mustafa'yı haklı bularak Hamide'nin bu talebini reddetmiştir.[8]

Mehir talebi davalarına baktığımızda karşımıza çıkan bir diğer husus da evliliğin şarta bağlanması ve şartın yerine getirilmemesi durumunda kadının boş olduğunu mahkemeye beyan ederek mehirini talep etmesidir. Çalıştığımız sicilde bu konu ile ilgili iki hüküm mevcut olup biri şöyledir: Kefçe Mahallesi'nde oturan Ümmü Gülsüm bt. Ömer ile kocası İbrahim b. Davud'un davasında, Ümmü Gülsüm ile İbrahim otuz kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle evliyken mahkemeden kırk gün önce boşanmışlar, ancak tekrardan nikâh yenilemişlerdir. Aynı mehir üzerine nikâh akdi yapılırken İbrahim, *"bu günden sonra bir eşyanı alıp evinden çıkarırsam benden boş ol"* diyerek şartlı bir şekilde nikâhlanmışlardır. Ancak İbrahim nikâhın ardından yirmi gün zarfında Ümmü Gülsüm'ün malından bir kısım eşyayı ahz etmiş, bunun üzerine Ümmü Gülsüm de şarta binâen boş olduğunu ve mehr-i mü'ecceli olan otuz kuruşu İbrahim'den talep etmiştir. Sonuç olarak İbrahim iddiayı kabul ederek karısından boşanmış ve mehir olan otuz kuruşu ödemiştir.[9]

Bununla birlikte, mehir talebini karşılayamayan kocanın, karısından ödeme için süre istediğini ve bunun mahkeme yoluyla tescil edildiğini de görüyoruz. Evliya Hoca Mahallesi'nde oturan Şerîfe[10] Ayşe bt. Ahmed, kocası Süleyman b. Ahmed'in mahkeme günü kendisini boşadığını, boşanmadan ötürü mehr-i mü'ecceli olan beş kuruşu, iddet nafakası olarak tayin edilen üç kuruşu, bununla birlikte kocasına borç olarak verdiği üç kuruş da dâhil olmak üzere toplam on bir kuruş alacağı olduğunu bildirmiştir. Ancak Süleyman bu miktarı ödemeye gücü olma-

7 Günümüzde Kanlıca semti olarak geçmektedir.

8 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 15/A-4.

9 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 5/B-3.

10 Şerîfe, kişinin Nakıbü'l-Eşrâf zümresinden olduğunu gösterir unvandır. Tafsilâtlı bilgi için bkz. (Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005, s. 27-28.)

Arzuhal yazdıran kadınlar, Allom

Erkeklerin gündelik hayatından bir kesit, Brue

dığından iki ay içinde ödenmek üzere Şerîfe Ayşe'den süre istemiş, Şerîfe Ayşe de kocasının bu beyanını mahkemeye ibraz ederek tescil ettirmiştir.[11]

Nafaka taleplerine baktığımızda, kadının çocuğu için gerekli olan nafakanın kocanın ödememesinden ötürü mahkemeye başvurduğunu görüyoruz. Valide-i Atik Mahallesi'nde oturan Emine bt. Yahya ile boşandığı kocası es-Seyyid Ali b. Ali'nin davasında, Emine, Ali'den olma küçük kızı Rukiye'nin günde dörder paradan iki aylık nafakası olan altı kuruşu ve önceki aylardan da kalan borcu olan on üç buçuk kuruş ile birlikte toplam on dokuz buçuk kuruşun Ali'nin kendisine ödenmesini nafaka hücceti ibraz ederek talep etmiştir. Ali ise iddiayı kabul etmiş, ancak bir aylık nafaka olarak üç kuruş verdiğini iddia etmiştir. Ali bu iddiasını ispat edemeyince de mahkeme on dokuz buçuk kuruşun ödenmesine karar vermiştir.[12] Buna benzer bir hüküm gayrimüslim eşler arasında da cereyan etmiştir.[13]

Mehir ve nafaka talepleri dışındaki konulara baktığımızda; evli iken karı koca arasındaki borç meselesinin boşanma sonrası mahkemeye taşındığı karşımıza çı-

11 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 6/B-4.

12 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 10/B-3.

13 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 22/A-3.

Kadın gündelik hayatından bir kesit, Brue

kan ilginç konulardan birisidir. Beylerbeyi köyünde oturan Azize bt. Abdullah ile İmam Hafız Hacı Ali Efendi davasında; Azize, mahkemeden üç yıl evvel kocasına bir çift altın bileziği kocası Hacı Ali Efendi'nin *"sana daha iyisini alırım"* demesi şartıyla borç vermiş, ancak vaat edilen altını geri alamadığından bu hakkını mahkeme yoluyla istemiştir. Hacı Ali Efendi ise Azize'nin altınları kendisine mefruşat alması için verdiğini ve altınları satarak Azize'ye mefruşat aldığını söylemiş, hatta mahkemeden yirmi gün evvel Azize'nin aynı şekilde altını talep ettiğini ancak kendisine mefruşat alındığını kabul ettiğini iddia ederek bu iddiasını şahitler yoluyla ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme, Hacı Ali Efendi'yi haklı bularak Azize'nin altın talebini reddetmiştir.[14]

Kadının, kocasından şiddet görmesinden ötürü mahkemeye başvurması da dava konuları arasındadır. Arakiyeci el-Hac Cafer Mahallesi'nde oturan Emetullâh bt. Ali, eski kocası Kalafatçı Mehmed ve Mehmed'in annesi Hatice davasında, mahkeme gününden üç gün evvel kocası Mehmed'in yumrukla, kaynanası Hatice'nin de sopa ile kendisini darp ettiklerini ve mahkeme tarafından muayene olarak durumun ispat edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine kadınlardan oluşan ve

14 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 51/B-2.

mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler Emetullâh'ı muayene etmiş, kendisinin belirttiği üzere darp edildiği anlaşılmıştır.[15] Daha sonraki hükümlerde ise muhâla'a yoluyla ayrıldıklarını ve Emetullâh'ın kocası tarafı nezdinde alacak ve vereceğinin kalmadığını mahkeme yoluyla tescil ettirdiğini görmekteyiz.[16]

Muhâla'a (hul'), nikâh akdi sırasında kadına talak yetkisi verilmediğinde, kadının kocasına belli bir miktar mal vererek anlaşmalı olarak ayrılabilme hakkına verilen isimdir.[17] Osmanlılarda ise genelde hul' bedeli olarak; kadın, alacağı mehir, iddet nafakası ve me'ûnet-i süknâdan vazgeçmiştir. Bazı durumlarda ise kadının, zamanında kocasına vermiş olduğu maldan feragat ederek boşandığı görülmüştür.[18]

Kadının muhâla'a yoluyla boşanmasındaki nedenlere siciller ışığında baktığımızda; şiddetli geçimsizlik, erkeğin savaş gibi nedenlerden ötürü karısından uzun süre ayrı kalması, kocanın cinsel yetersizliği, kadına karşı fiziksel şiddet gibi nedenler görülmektedir.[19] Bu ve buna benzer nedenlerden ötürü kocasıyla anlaşamayan kadın, yukarıda bahsedilen maddi ödeme ya da hak feragati ile boşanmayı talep eder. Ancak son söz kocaya ait olup, bu talebi reddederek boşanmadan vazgeçme hakkına sahiptir.[20] Çalıştığımız sicilde bu konu ile ilgili iki kayıt bulunmakla birlikte, kocaların talepleri kabul ederek karılarından anlaşmalı olarak boşandıkları görülmektedir.

Bununla birlikte önemli bir husus da kadına şiddet ve kadın hakları hususunda Osmanlı Devleti'nin kadın haklarını gözetmesidir. Yeni Mahalle'de mütemekkin Gonca bt. Danyel ile Koğas veled-i Argos davasında, Gonca, Koğas ile boşandıktan sonra, Galata'da bir gayrimüslim kimsenin evinde hizmet etmek üzere çalışmaya başlamıştır. Ancak Koğas, Gonca'nın çalıştığı eve gelip, Gonca'yı zorla kendi evine götürmüş, *"bizim dinimizde avrat boşamak yoktur"* diyerek zorla nikâh yenilemiş ve karı koca ilişkisi içine girmeye çalışmıştır. Kendisine yöneltilen iddiayı Koğas kabul etmiş ve ta'zîr cezası almıştır.[21] Görüldüğü üzere Osmanlı mahkemelerinde kadın hakları gözetilerek adil bir yargılama yapılmış, şiddet uygulayan kişi cezalandırılmıştır.

---

15 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 25/B-4.

16 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 48/B-3.

17 Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA)*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 399.

18 Mehmet Akif Erdoğru, "On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul' Yöntemiyle Boşanma", *1. Uluslararası Osmanlı* İstanbulu *Sempozyumu Bildirileri,* Feridun M. Emecen; Emrah Safa Gürkan (ed.); Mehmet Yılmaz (koor.), İstanbul 2013, s. 274.

19 Mehmet Akif Erdoğru, a.g.m., s. 273.

20 İlyas Karslı, İslâm Hukukunda *Kazâî Boşanma*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988], s. 36; Nevin Ünal Özkorkut, "İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Koca Şiddetine Karşı Kadının başvurabileceği Hukuk Yolları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXV/I, Ankara 2016, s. 236.

21 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 42/A-5.

Kadının kocasına karşı evlilik vazifesini yapmaması üzerine kocanın şikâyette bulunması sicilde yer alan dava konularından birisidir. Solak Sinan Mahallesi'nde sâkin Süleyman b. Ali, karısı Ümmü Gülsüm bt. Bekir'in mehr-i mu'accelini ödediği halde kendisiyle evlilik ilişkisinde bulunmadığından ötürü mahkemeye şikâyet etmiştir. Ümmü Gülsüm iddiayı kabul etmiş ve mahkeme Ümmü Gülsüm'ün Süleyman'a karşı evlilik vazifesini yerine getirmesi hususunda tembihte bulunmuştur.[22]

Son olarak karşımıza çıkan bir konu da, mahkemenin İslâm'ın gereği olarak eşlerin ayrılmasını önlemek için çalışmasıdır. Haksız yere kocası Mehmed Beşe'nin dayak ve kötü sözlerine maruz kalan Reis Mahallesi sakinelerinden Emetullâh bt. Hasan, kocasından ayrılmak istemiştir. Ancak Mehmed ayrılmak istemeyince iş mahkemeye taşınmış, mahkeme de Mehmed'in Emetullâh'a bundan şiddet göstermemesi hususunda şahitler huzurunda taahhüdünü alarak, çiftin evli kalmasını sağlamıştır.[23]

Sonuç olarak, Üsküdar'da ikamet eden eşler, anlaşmazlığa düştüğünde erkek ya da kadın her biri müstakil olarak mahkemeye başvurabilmiştir. Daha çok mehir taleplerini gördüğümüz mahkeme kayıtlarında; şartlı evlilik, anlaşmalı boşanma, aile içi şiddet, kadının zevciyet vazifesini yerine getirmemesi gibi spesifik dava konuları da karşımıza çıkmıştır. Muhâla'a dediğimiz anlaşmalı boşanma ile ilgili hükümler, toplam hüküm sayısının %5,41'lik dilimini oluşturmaktadır. Aynı şekilde şartlı evlilik ile ilgili hükümlerin oranı da aynı yüzdelik dilime sahiptir. Dava kararlarına baktığımızda mahkeme, adil bir yargılama yaparak haklının hakkını vermeye özen göstermiştir. Bununla birlikte mahkemenin çiftleri ayrılmasını önlemeye çalıştığını da görmekteyiz. Önemli bir hususu da belirtmek gerekirse; Osmanlı kadını, toplumda aktif bir bireydir. Bunu vermiş olduğumuz Üsküdar örneğinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Başvuru oranına baktığımızda %90'dan yüksek bir kısmı kadınların başvurularına aittir. Kadın, hiçbir engele maruz kalmadan, şiddete ya da haksızlığa uğradığında mahkemeye başvurabilmiş ve hakkını aramıştır. Mahkemenin Müslüman olsun, gayrimüslim olsun tüm bayanlar için eşit olarak hizmet verdiği görülmüştür. Mahkeme kararları adil şekilde vermiş, kadının haklarını gözetmiştir.

22 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 38/A-1.

23 *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Sicil*, hüküm: 59/A-4.

Foto: Kemal Topçu

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde Üsküdür Vakıfları

DOÇ.DR. RIFAT GÜNALAN
İstanbul Üniversitesi

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nin tanıtımı

Eser, İslâm ve Osmanlı vakıfları tarihi alanında Vâmık Şükrü Bey tarafından yirmi beş yıllık bir emeğin mahsulü olarak ortaya konulmuştur. 1915-1940 yılları arasında yoğun bir emekle ortaya konulan eser sekiz cilt ve yaklaşık 6000 sayfadan oluşmaktadır. Eser bugün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Yazar eserinin giriş kısmına besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Müellif eserinde ilk olarak vakıfların, İslâm dini ve ulemasının görüşlerine yer vererek detaylı bir şekilde açıklamaktadır. İkinci olarak vakfın sosyal dayanışma fonksiyonu ile medeniyet, ümran ve estetiğe dair yönleri ifade edilmektedir.

Ayrıca müellif vakıflar konusunda tarih yazmanın zorlukları, alıntıların değerlendirilmesi, vakıfların mevcut durumu, gelecekte uğrayacağı muhtemel sıkıntılar gibi birçok hususa değinmektedir. Bununla birlikte vakıf eserlerinin ilk yapımından Cumhuriyet'e kadar olan süreçte geçirdiği değişimler de ele alınmıştır.

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nin ilk cildi 972 sayfa olup mukaddime ve medhal kısmıyla başlayıp İslâm öncesi devletlerdeki vakıf benzeri uygulamalar ile İslâm'ın ilk yıllarına ait vakıflar ele alınmıştır. Gayr-ı Müslim toplumlarda vakıf anlayışı, uygulama şekilleri, vakıf müesseseleri gibi konular detaylı ve akademik üslupla değerlendirilmiştir. Bu cildin son konusunu "Kıssa-i Ashâb-ı Kehf" oluşturmaktadır.

Büyükçamlıca'dan Üsküdar

İkinci cildi 981 sayfa olup "*İslam'da Vakfın Aslı*" adlı başlıkla başlayıp "*Enbiyâ-i İzâm Evkāfı*" ile son bulmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarında yapılan cami, mescit, türbe, kütüphane, imâret gibi vakıf müesseseleri tek tek ayrıntılı olarak ele verilmektedir.

Üçüncü cilt 772 sayfa olup Yemen'de teşekkül eden hükümetler "Benî Ziyad" başlığı ile başlamaktadır. 113. sayfada Gaznevîler Devleti'nin teşkilat yapısı ve burada görev yapan üst düzey yöneticiler ile bunlara ait vakıflara yer verilmektedir. Kirman Selçukîleriyle devam eden cilt genelde Anadolu ve Büyük Selçuklu Devleti dönemi ile Anadolu Beylikler dönemine ait tarihi olaylar ve kişiler ele alınmaktadır. Bu dönemde yapılan vakıflar da detaylı bir şekilde yer almaktadır.

Dördüncü cilt 838 sayfadan müteşekkil olup Osmanlı dönemi sultanları ile bürokratlar ve bunlara ait vakıf kayıtları yer almaktadır. Bu cildin dokuzuncu sayfasında Osmanlı padişahları ve hüküm sürdükleri süreler kronolojik olarak verilmiştir. Her padişahın saltanat döneminin idari ve siyasi durumu, siyasi çekişmeler, ekonomik ve sosyal durum anlatıldıktan sonra vakıf eserleri; önce dönemin sultanına ait hayır eserleri, daha sonra döneme ait yapılan hayır eserleri başlıkları altında; cami, türbe, zâviye, imâret, medrese, kütüphane, çeşme, namazgâh, sebil, tekke, ayazma, şeklinde genelde kronolojik bir sıra takip edilerek verilmektedir. Genel bir tanıtımdan sonra ilk Osmanlı sultanı, Osman b. Ertuğrul Bey (699-726/1299-1325)'e ait dönemin özellikleri ve vakıf eserleri ile başlayıp Dördüncü Sultan Mehmed b. Sultan İbrahim (1058-1099/1648-1687)'in dönemine ait hayır eserleri ile sona ermektedir.

Beşinci cilt 720 sayfadan oluşmakta olup II. Sultan Süleyman b. İbrahim (1099-1102/1687-1690)'in saltanat dönemi ile başlayıp Sultan Mehmed Reşad b. Abdülmecid'e ait hayır eserleri ile sona ermektedir. Altıncı cilt 867 sayfa olup Osmanlılar devrine ait inşa tarihleri ve banileri bilinmeyen vakıf eserlerini içermektedir. Burada yer alan kayıtların Kuyûd-ı Vakfiye ve diğer bilinen kaynaklardan toplanarak yazıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu eser oluşturulurken yaşanan sıkıntılar: "*Şehir, kasaba ve köy isimlerine ait hatalar, bilinenlerin aynen yazıldığı bilinmeyenlerin okunduğu gibi yazıldığı, ayrıca daha önce farklı bir şehre bağlı olanlar sonraki vilayet taksî*minde başka illere bağlanması" şeklinde ifade edilmektedir. Bu ciltteki vakıf kayıtları Ankara şehriyle başlamış Kırım ve Mısır'la sona ermiştir.

Yedinci cilt 937 sayfadır. Bu cilt "Risâle-i İbn-i Zeydun Tercümesi" ile bitmekte ve genelde Rumeli bölgesine ait banileri ya da inşa tarihi bilinmeyen vakıf

eserlerini içermektedir. Vakıf kayıtları şehir adına göre düzenlenmiştir. Ancak bu cildin son kısmı sadece Rumeli bölgesi değil değişik dönemlerde yapılan ve bani veya inşa tarihi bilinmeyen diğer vakıf kayıtlarını da içermektedir. Sekizinci cilt bütün ciltlerin indeksinden oluşmaktadır.

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde Yer Alan Üsküdar'a Ait Vakıf Eserlerinin Analizi

Evkāf-ı Ümem Tarihi, müellif hattıyla Rik'a olarak kaleme alınmıştır. Vakıf anlayışının ortaya çıkışından özellikle Osmanlı ve İslâm coğrafyasında yer alan, İslâm öncesi ve sonrasına ait vakıf faaliyetleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bir vakıf eseriyle ilgili detaylı anlatımda; o vakıf eserini yapan kişi devlet ricalinden ve önemli bir makamda ise o kişinin babası, amcası veya yakınları ile husûmet içinde olduğu kişilerle olan ilişkiler de anlatılmakta o döneme ait siyasi durum belirtilmektedir. Ayrıca devlet ricalinin yaptığı vakıf eserlerinin altında, kişiye ait kısa bir biyografi yer almaktadır. Burada eğer varsa kişinin doğum yeri ve tarihi, babasının adı, devlet görevine ne zaman geçtiği, hangi tarihlerde nerede bulunduğu, ölüm tarihi ve defnedildiği yere ait bilgiler de bulunmaktadır. Vakıf eseri devlet ricalinden değil de meşhur bir şahsa aitte o kişiye ait rivayetlere yer verildiği görülmektedir.

Evkāf-ı Ümem Tarihi'ndeki vakıf kayıtları, vakıf eserinin türü yazılıp iki nokta konularak açıklanmaktadır. Mesela cami, caminin adı, bilinen adı, banisinin adı, tamir tarihi, varsa vakfiye tarihi, çok nadir olarak mimarı ve banisinin biyografisi şeklinde devam etmektedir. Vakıf banisi eğer çok önemli kişi ise detaylı biyografisi ve döneme ait yaşadığı siyasi olaylar, ölüm ve defnedildiği yer de belirtilmektedir. Genelde vakıf banileri yaptıkları cami, mescit önündeki hazireye "minberinin önünü defnedilmiştir" şeklinde ifadeyle medfûn medfûn olduğu yer belirtilmektedir. Eğer türbeleri varsa türbenin ismi verilerek kaydedilmiştir.

Evkāf-ı Ümem Tarihi adlı eserde vakıf eseri olarak geçen dârüşşifâ, bîmarhâne, hastahâne, kervansaray, mihman saray, hangâh, hamam, cami, mescit, tekke, türbe, dergâh ve zâviyelerin büyük bir bölümü *Hadîkatü'l-Cevâmi*, *Kuyûd-ı Vakfiye ve Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden* alınmıştır. Tarihi olaylar, siyasi çekişmelere ait bilgiler; *Tezkiretü'l-Bünyân*, *Atâ Tarihi*, *Naimâ Tarihi*, Atâi'nin *Zeyl-i Şakâyık'ı,* Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâsı, Cevdet Tarihi*, *Hammer Tarihi* gibi eserlerden kaynak gösterilmiştir. Çeşme, sebil, su isale hattı, su bendi, kuyu gibi vakıf kayıtları ise; *Kuyûd-ı Vakfiye*, *Sıhhiye Mecmuası, Evkāfın Çeşmeler Defteri*

Ahmediye Camii

ile *Kuyûd-ı Vakfiye'nin Hamidiye Defteri'n*den alıntılarla açıklanmıştır. Özellikle kütüphane ve mekteplere dair verilen bilgiler, *Vilayet Salnâmeleri* ile *İstanbul Beldesi İhsâ'iyyât Mecmuası'*ndan alınmıştır. Vakıf banilerine ait biyografik bilgiler ise *Sicill-i Osmânî*'ye atfen verilmiştir.

Eserde bazı bilgi eksikliklerine rastlandığı da görülmektedir. Bunlardan en önemlilerini; Üsküdar'da yapılan bir eserin Üsküdar'ın hangi semtinde ve hangi tarihte yapıldığını gösteren bilginin eksik olması, banisine dair bilginin bulunmaması, mimarî özellikleri ve vakıf eserlerinin süreç içerisinde geçirdiği değişikliklerin tam olarak yansıtılmadığı şeklinde kısaca sıralamak mümkündür. Ayrıca eser oluşturulurken alıntı yapılan kaynak künyelerinin tam olarak verilmemesi, mesela; vakıf banisine ait özgeçmiş verilirken "*Sicill-i Osmânî*" denilip geçilmesi, vakıf eserine ait bilgilerde "*Kuyûd-ı Vakfiye*" denilip geçilmesi bu bilgilerin teyidi hususunda sıkıntılara sebep olmaktadır. Vakıf kayıtlarında standart

bir bilgi akışı olmaması, sonradan aralara yazılan sıkışık bilgilerin olması gibi durumların eserin değerinden hiç bir şey eksiltmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Üsküdar'a ait vakıf eserlerini birkaç gruba ayırmak mümkündür:

Eğitim ve Sağlık Binaları: Medrese, mektep, dershâne, dârülhadis, darülkurrâ, kütüphane, imâret, tabhâne, dârüşşifâ, bîmarhâne, hastahâne.

Dini mekanlar: Cami, mescit, tekke, zâviye, türbe.

İmar faaliyetleri: Çeşme, sebil, ayazma, yangın kuyusu, su bendi.

Sosyal Alanlar alanları: kervansaray, mihman-saray, hangâh, hamam vs.

Osmanlı sultanlarının Osmanlı Devleti'ndeki hükümranlıkları boyunca kendi adlarına Üsküdar'da yaptıkları vakıf eseri sayısı 9 cami, 5 çeşme, 2 mescit, 2 mektep olmak üzere toplam 18 tanedir. Bu eserlerden ilki Yavuz Sultan Selim tarafından 920/1514 tarihinde yaptırılan ve Miskinler Mescidi olarak bilinen mabettir. Son eserler ise II. Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılan iki adet camidir. Bu camilerden biri Burhaniye'de diğeri ise Sarıgazi'de inşa edilmiştir. Ancak bu camilere dair eserde detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. 36 Osmanlı sultanından ancak 9 tanesinin Üsküdar'a vakıf eseri yaptırdığı geri kalan sultanlara ait en azından *Evkāf-ı Ümem Tarihi*'nde vakıf eserine rastlanmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, vakıf eserleri konusunda Üsküdar'a fazla bir ilgi gösterilmediği sonucunu çıkabilir. Ancak Üsküdar'ın 1352 tarihinde fethinden sonraki dönemde hemen hemen bütün sultanların valideleri, eşleri, kızları, şehzadeleri, damatları ile dönemin devlet ricali tarafından onlarca vakıf eseri yaptırıldığı görülmektedir.

Üsküdar'la ilgili olarak yapılan bu çalışmada 25 kalem vakıf türünden toplam 197 eser tespit edilmiştir. Bu eserler; 52 cami, 35 çeşme, 33 mescit ve 27 mektep ilk dört sırayı oluşturmaktadır. Eser sayısına göre Osmanlı sultanlarının dönemlerine bakıldığında ilk sırayı IV. Sultan Mehmed'in döneminin aldığı görülmektedir. Bu dönemde toplam 29 vakıf eseri inşa edilmiştir. III. Sultan Murad dönemi 27 eserle ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise 24 vakıf eseriyle Kanuni Sultan Süleyman dönemi takip etmektedir. En az vakıf eseri Sultan Mehmed Reşad dönemine ait olup 1 adet cami inşa edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Üsküdar'da yapılan vakıf eserlerinin büyük bir kısmı tek banili, tek binalar şeklinde yapılırken sultanların valideleri, kızları, eşleri ve dönemin devlet adamları tarafından bir kısmı ikili, üçlü veya daha fazla vakıf eserini içinde barındıran 18

adet külliye inşa edildiği görülmektedir. Bu külliyelerin en güzideleri arasında Kanuni döneminde, Şemsî Ahmed Paşa tarafından Üsküdar Şemsipaşa'da Mimar Sinan'a 988/1580 tarihinde yaptırılan cami, dârülhadis, dershâne, türbe ve zâviyeden mürekkeb külliye, III. Sultan Murad dönemine ait Nurbânu Sultan tarafından Üsküdar Toptaşı'nda yine Mimar Sinan'a yaptırılan cami, medrese, kütüphane, dârülhadis, dârülkurrâ, imâret, dârüşşifâ, mektep, tabhâne, hangâh, iki kervansaray ve Sultan İbrahim döneminde Mahpeyker Sultan tarafından yaptırılan; dârülhadis, mektep, çeşme, sebil, medrese ve mihman-saraydan müteşekkil külliyeler Üsküdar'ın sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bazı vakıf eserlerinin zamanla tahrip olması sebebiyle bunlar ya yenilenmiş veya yıkılarak yeniden yapılmış ve yeni banilerinin isimlerini almışlardır. Bunlara örnek olarak; II. Sultan Bayezid döneminde Hamza Çelebi tarafından Toygar tepesinde yaptırılan cami, Toygar Hamza Camii olarak da bilinmektedir. Bu cami daha sonra harap olmuş Kapudan Kaymak Mustafa Paşa tarafından tamir ettirilmiş olup Kapudan Paşa Camii adını almıştır.[1] Bu konuda ikinci örnek Üçüncü Sultan Mustafa döneminde Hacı Bekir Camii olarak bilinen, aslında mescit olarak inşa edilip sonradan ismi değişen camilerdendir. Bu cami Kurbâğî Nasuh isminde biri tarafından yaptırılmış daha sonra harap olup el-Hac Ebubekir isimli bir hayır sahibi yeniden bina edip minber koydurmuştur. Bu sebeple Hacı Bekir Camii namıyla şöhret bulmuştur.[2] Eserde Üsküdar'da yaptırılan beş adet kütüphane tespit edilmiştir. Bunlardan ilki III. Sultan Murad döneminde Nurbânu Sultan'ın yaptırdığı cami içerisinde Kemankeş Emir Hoca adına izafe edilen bir kütüphane olup 726 cilt kitap bulunduğu, *İstanbul Beldesi İhsâ'iyyât Mecmuası'*na atfen belirtilmektedir. Bu kitaplar daha sonra Üsküdar'daki Selim Ağa Kütüphanesine kaldırılmıştır.[3] Aynı dönemde Merhum Sinan Paşa'nın Üsküdar Atlamataşı'nda da bir kütüphanesi bulunmaktadır. *İstanbul Beldesi İhsâ'iyyât Mecmuası'*na göre kütüphanede bulunan 115 adet kitap bulunduğu bu kitapların daha sonra Selim Ağa Kütüphanesi'ne kaldırıldığı açıklanmaktadır.[4] III. Sultan Ahmed döneminde 1134/1721 tarihinde Tersane Emini Eminzâde Ahmed Ağa'nın cami, medrese, sebil ve çeşmeleri içine alan külliye içerisinde bir de kütüphane yaptırttığı belirtilmektedir.[5] I. Sultan Abdülhamid döneminin önemli külliyelerinden birisi

1 Vamık Şükrü Altınbaş, *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, c. IV, İstanbul, 1940, s. 220. Kaymak Mustafa Paşa ve eserleri hakkında bk. İdris Bostan, *İstanbul'un 100 Denizcisi,* İstanbul 2014, s. 188-190.

2 Altınbaş, *a.g.e.*, c. 5, s. 279-280.

3 Altınbaş, *a.g.e.*, c. 4, s. 470.

4 Altınbaş, *a.g.e.,* c. 4, s. 473.

5 Altınbaş, *a.g.e.,* c. 5, s. 131.

içerisinde kütüphane, mektep ve çeşme olarak Tersane Emini Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu külliyede yer alan eserlerin vakfiyesi Türkçe olup tarihi 4 Muharrem 1197/10 Aralık 1782'dir.[6] II. Mahmud dönemine ait son kütüphane; Üsküdar Selimiye'de Nakşibendi hangâhı içerisinde, Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'nındır. Vakfiyesi Türkçe olup 21 Cemâziyelevvel 1252/3 Eylül 1836 tarihlidir.[7].

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde sultanların valide, eş ve kızlarına ait birçok vakıf eseri yapılmıştır. Bunların başında Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultan gelmektedir. Mihrimâh Sultan'ın yaptırdığı eserlerden ilki Üsküdar İskele başındaki Mihman-saraydır. *Evliya Çelebi* burası için: "*İskele başındaki câmi'in iki tarafında leb-i deryâda yüzer ocaklı yüzer tavla at alır karbansaraydır ki güyâ metîn bir kal'adır serâpâ kurşun ile mestûrdur ki âyende ve revendeye hâne-i bî-minnetdir*" demektedir.[8] İkinci eseri Üsküdar'a bağlı Merdivenliköy'de bir camidir. Mihrimâh Sultan'ın Üsküdar'daki son eseri ise Mirahor Mescidi karşısında yaptırdığı bir mekteptir. Eserde, bu üç eserin de mimarı ve inşa tarihiyle alakalı detaylı bilgi verilmemiştir.[9] Bu eserleri Sultan Süleyman'ın cariyelerinden Gülfem Hatun tarafından; cami, mektep ve türbe şeklinde yaptırılan bir külliye takip etmektedir. Eserlere ait üç vakfiye olup üçü de Türkçedir. Tarihleri; Evâil-i Cemâziyelevvel 956/28 Mayıs-6 Haziran 1549, 25 Rebî'ülevvel 957/13 Nisan 1550 ve Evâhir-i Receb 958/24 Temmuz-3 Ağustos1551'dir.[10] II. Sultan Mustafa dönemine ait; cami, imâret, sebil, çeşme, mektep, türbe ve yangın havuzu gibi vakıf eserlerinin Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Cedid Vâlide Camii adıyla anılan caminin 1123/1711 senesinde bitirildiği, camide kitap dolu dolapların bulunduğu, kitapların daha sonra Selim Ağa Kütüphanesi'ne kaldırıldığı belirtilmektedir.[11] Bu eserlerin yanı sıra sarayda önemli hizmetlerde bulunmuş olan hanımlara ait vakıf eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Birinci Sultan Abdülhamid döneminde Fenerbahçe'de Saraylı Şevki Kadın'ın yaptırdığı çeşme olup 27 Muharrem 1199/10 Aralık 1184 tarihlidir.[12] Bu eseri, II. Sultan Abdülhamid'in Hazinedar Ustası Nakşıfelek Kalfa'nın Üsküdar Nuhkuyusu'nda yaptırdığı cami takip etmektedir. Nuhkuyusu Camisi olarak da bilinen cami, bu-

6 *Cevdet Tarihi* c. IV, s. 273 ve *Sicill-i Osmânî*'ye T c. 5, s. 319.

7 Altınbaş, *a.g.e.,* c.5, s. 507.

8 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, s. 475'e atfen *a.g.e.,* s.340.

9 Altınbaş, c. IV, s. 340.

10 Vakfiyelerde Gülfem Hâtun bt. Abdülmennan, Gülfem Hâtun bt. Abdurrahim şeklinde kaydedilmesi babasının gayr-ı müslim olduğu yani kendisinin dârülharb olan yerlerden küçük iken esir alınıp saray-ı hümâyûnda terbiye edilerek ihtidâ ettiğine işaret ediyor. Camiye yakın türbede medfundur. Mezar taşında "Sâhibetü'l-hayrât Saîde Şehîde Gülfem Hâtûn fî seneti tis'a ve sittîn ve tis'a mi'e 969" yazılıdır. *Evkâf-ı Ümem*, c. IV, s. 428.

11 *Evkâf-ı Ümem*,c. V, s. 52.

12 *Evkâf-ı Ümem*,c. V, s. 324.

gün Nuhkuyusu Caddesi ile Fahri Atabey Caddesi'nin (eski adıyla Toptaşı Caddesi) birleştiği yerde bulunmakta ve sehven Cevri Kalfa Camii olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.[13] Sultan Abdülaziz b. Mahmud döneminde ise yine Nuhkuyusu'nda Zeynep-Kamil Hastanesi adıyla bilinen hastanenin Yusuf Kamil Paşa ile zevcesi Zeynep Hanım'ın müşterek hayır eserleri olduğu açıklanmaktadır.[14] Sultan Mehmed Reşad döneminde Koşuyolu'nda İbrahim Feridun Paşa'nın haremi Nevcivân Hanım tarafından 5 Rebî'ülevvel 1336/19 Aralık 1917 tarihli bir cami yaptırıldığı görülmektedir.[15]Ayrıca reayâdan bazı hanımların da Üsküdar'da vakıf eserleri yaptırdığı görülmektedir. Sultan Üçüncü Murad dönemine ait kayıtlarda Abdullah Ağa'nın kızı Ayşe Hatun tarafından Kısıklı'da bir mektep yaptırıldığı belirtilmektedir.[16] Bu eseri Sultan III. Mehmed dönemi reayalarından Hatice Hâtun'un, Sultan Tepesi'nde yaptırdığı bir mescit takip etmektedir. Mescide dair bilgiler ise; *Sicill-i Osmânî* ve *Hadîkatü'l-Cevâmi*'ye atfen, "*Bâniyesinin ismi Hâce Hatice Hüsnâ Hâtundur kul cinsidir kabri mihrâbın önünde*"dir şeklinde ifade edilmektedir.[17] Sultan III. Mustafa döneminde Üsküdar'ın Kısıklı semtinde 7 mektep yaptırılmış olduğu bunların dördünün Üsküdarlı hanımlar adına vakfedildiği belirtilmektedir. Bunlardan ilki el-Hac Halid Ağa ve zevcesi Ayşe Hâtun'a ait olup 15 Cemâziyelahir 1179/29 Kasım 1765 tarihlidir.[18] İkincisi Şerife Saliha bt. es-Seyyid el-Hac Mehmed'in olup 22 Receb 1181/14 Aralık 1767 tarihlidir.[19] Üçüncüsü Havva bt. Hasan'ındır. Bu eserin vakfiyesi Türkçe olup tarihi 29 Receb 1182/9 Aralık 1768'dir.[20] Sonuncu mektep ise Fatma bt. Halil'in olup vakfiyesi Türkçedir. 5 Rebî'ülevvel 1183/9 Temmuz 1769 tarihlidir.[21]

Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunan devlet adamları Üsküdar'da yaptırdıkları oldukça önemli vakıf eserleriyle de tanınmaktadır. Osmanlı dönemi içerisinde devlet adamlarından Üsküdar'da sayıca en çok eser yapılan dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Bu devlet adamlarından ilki Rüstem Paşa olup Üsküdar'da iki eseri görülmektedir. Bu eserlerden ilki bir mektep ikincisi ise

13 Orhan M. Çolak, Üsküdar Nuhkuyusu'nda Sultan II. Abdülhamit Vakfı'ndan Nakşıfelek Usta Camii", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler , ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir*, s. 138-154.

14 *Evkâf-ı Ümem*,, c. V, s. 612.

15 *Evkâf-ı Ümem*,c. V, s. 715.

16 *Evkâf-ı Ümem*,c. V, s. 500.

17 Altınbaş, *a.g.e.,* c.5, s. 542.

18 Altınbaş, *a.g.e.,* c.5, s. 282.

19 Altınbaş, *a.g.e.,* c.5, s. 282.

20 Altınbaş, *a.g.e.,* c.5, s. 283.

21 Altınbaş, *a.g.e*, c.5, s. 283.

Aziz Mahmud Hüdai Türbesi

Üsküdar'da Taşçılar Camii yakınlarında inşa edilen 952/1545 tarihli çeşmedir.[22] Dönemin önemli devlet adamlarından Çakırcıbaşı Hasan Paşa, Üsküdar Doğancılar'da cami, mektep ve çeşme yaptırmış olup camiyi çakırcıbaşı iken 966/1558 tarihinde inşa ettirmiştir.[23]

Bu dönemde Arakiyyeci Mehmed Ağa tarafından Takiyyeci Mescidi, Bâbüssaâde ağası Hüsrev Ağa ile[24] Hayreddin Çavuş 964/1556 tarihinde birer mescit yaptırmıştır.[25] Kazasker Kazasker İskilipli Cafer b. Abdünnebî b. Mustafa Efendi ise bir cami inşa ettirmiştir.[26]

22 *Evkâf-ı Ümem*,c. IV, s. 354.

23 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 389.

24 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 402.

25 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 395.

26 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 403.

Cevrî Kalfa Camii

Ayrıca, Taşcılar Camii olarak bilinen mabed ise sırasıyla çaşnigirlik, kapıcılar kethüdalığı ve Üsküdar iskelesindeki Mihrimâh Sultan Camii'nin bina eminliğini yapan Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.[27] Bu dönemin meşhur gazilerinden ve deniz beylerinden Murad Reis tarafından da bir mescit inşa ettirilmiştir. Murad Reis'in aslı Mağribli olup korsanlıktan yetişmedir. Osmanlıların hizmetinde bulunarak çok yararlıklar göstermiş ve Mısır Kapudanı olmuşdur. 1012/1603 tarihinde vefat etmiştir.[28] Eserde mescidin yeri ve inşa tarihi hakkında bir bilgi kayıtlı değildir.

Kastamonu'da hükümran olan İsfendiyar oğullarından ve Sultan Süleyman'ın has nedimlerinden Şemsî Ahmed Paşa'nın, Üsküdar Şemsipaşa'da Mimar Sinan'a inşa ettirdiği cami, dârülhadis, dershâne, türbe ve zâviyeyi içine alan Rebî'ülevvel 988/ Nisan 1580 tarihli bir külliyesi bulunmaktadır.[29] Üsküdar vakıfları arasında önemli bir yeri olan ve Hacı Paşa tarafından yaptırılan mescit ve türbe de yine Mimar Sinan eserlerindendir.[30] 1036/1626 tarihinde vefat eden Hacı Paşa'nın karakterinin zalim ve insafsız olduğu *Sicill-i Osmâni*'ye atfen ifade edilmektedir.[31]

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde Yer Alan Osmanlı Padişahları ve Dönemlerine Ait Üsküdar'da Yaptırılan Vakıf Eserleri

Evkāf-ı Ümem Tarihi'nde yer alan vakıf kayıtları dönemin hükümdarlarına ait başlık altında verilmektedir. Öncelikle döneme ait tarihi olaylar kronolojik olarak kaydedilip daha sonra hükümdarın yaptırdığı vakıf eserleri yine kronolojik olarak sıralanmaktadır. Daha sonra o hükümdarın yakın akrabaları, devlet adamları ve halkın yaptığı vakıf eserleri tespit edilmektedir. Vakıf eserleri verilirken öncelikle vakıf türünün adı altında vakfın sahibi, vakıf sahibinin varsa kısa biyografisi, vakıf eserinin bulunduğu yer (şehir, eyalet, kaza, kasaba, köy vs.), vakıf eserinin yapılış tarihi, vakfiye tarihi, mimarı gibi bilgiler sırasıyla açıklanmaktadır. Bu bölümde Üsküdar'a ait vakıf eserleri müellifin usulüne uygun olarak verilmeye dikkat edilmiştir. Ancak hükümdarların dönemine ait tarihi olaylar ve uzun biyografiler alınmamış sadece vakıf eserleri, banileri, varsa vakfın inşa

27 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 404.

28 *Evkâf-ı Ümem*,., c. IV, s. 404

29 Şam ve Sivas valisi ve Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi olmuştu. Silahşörlukte ve şikârbazlıkda, nazm ve nesirde mahir idi. Sultan Süleyman'dan sonra Sultan Selim'e ve Süleyman-ı Sani'ye ve Murad-ı Sâlis'e dahi muhasib olmuştur. (*Evkâf-ı Ümem*,, c. IV, s. 425)

30 *Evkâf-ı Ümem*, c. IV, s. 427.

31 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 427.

tarihi, mimarı, vakfiye tarihi, müellifin atfettiği kaynaklara atfen özet ve sade bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üsküdar'da vakıf eseri bulunmayan hükümdarlar da saltanat dönemleri verilerek tespit edilmiştir.

Osman b. Ertuğrul Bey (699-726/1299-1325)'in yaklaşık 26 yıllık hükümranlık dönemine ait Üsküdar'a ait bir vakıf eseri bulunmamaktadır.

Orhan Bey b. Osman Bey (726-761/1325-1359) zamanında Üsküdar'a bağlı Kandırı'da bir caminin bina edilip *Kuyûd-ı Vakfiye*'de kayıtlı olduğu görülmektedir. Ancak caminin yapım tarihi, mimarı ve vakfiyesi hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.[32] Ayrıca Orhan Bey'den Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar güzerân etmiş sultanlara ve bu devirlerde yaşamış olan Osmanlı devlet ricaline ait Üsküdar'da bir vakıf eserine rastlanılmamıştır.

Hüdavendiğar Murad Bey b. Orhan Bey (761-792/1359-1389) ve dönemine ait Üsküdar'a ait vakıf eseri kaydına rastlanmamıştır.

Yıldırım Sultan Bayezid b. Murad Bey (792-805/1389-1402) ve dönemine ait Üsküdar'a ait vakıf eseri kaydına rastlanmamıştır.

Fetret devri (805-816/1402-1413), Şehzade Süleyman Çelebi, Şehzade Mehmed Çelebi, Şehzade İsa Çelebi, Şehzade Musa Çelebi, dönemine ait Üsküdar'a ait vakıf eseri kaydına rastlanmamıştır.

Sultan Mehmed Çelebi b. Yıldırım Bayezid (816-824/1413-1421) ve dönemine ait Üsküdar'a ait vakıf eseri kaydına rastlanmamıştır.

İkinci Sultan Murad b. Sultan Mehmed Çelebi (824-847/1421-1443) ve (849-855/1445-1451) dönemlerine ait Üsküdar'a ait vakıf eseri kaydına rastlanmamıştır.

İkinci Sultan Mehmed b. Sultan Murad-ı Sânî (855-886/1451-1481)'in Üsküdar dahilinde herhangi bir vakıf eserine rastlanılmamış olup ancak Fatih Sultan Mehmed'in ikinci veziri Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'da bir mescit bina ettirdiği kaydedilmiştir. Bu mescidin minberini ise Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın koydurduğu belirtilmektedir. Ayrıca Rum Mehmed Paşa'ya dair kısa bir biyografiye de yer verildiği görülmektedir.[33] Bu mescidin dışında Ali Bali Ağa tarafından yaptırılan ikinci bir mescit bulunmaktadır.[34] Her iki mescidin inşa tarihi, mimarı, Üsküdar'daki yerleri ve vakfiyesine dair her hangi bir bilgi verilmemektedir.

---

32 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 35.

33 Altınbaş, *a.g.e.*, c. IV, s. 176.

34 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 189.

Cevrî Kalfa Camii içinden bir kare

Sultan Bayezid b. Mehmed-i Sânî (886-917/1481-1511)'in Üsküdar'da kendi adına bir vakıf eseri bulunmamaktadır. Ancak Bayezid dönemine ait Üsküdar'da 4 adet cami yapıldığı yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu camilerden ilki Üsküdar'a bağlı Ağa Çelebi nahiyesinde yaptırılmıştır.[35] Müellif caminin tarihi ve banisi hakkında bilgi vermemektedir. İkincisi Hamza Çelebi tarafından Toygar tepesinde yaptırılmış ve Toygar Hamza Camii olarak da bilinen camidir. Bu cami daha sonra harap olmuş Kapudan Kaymak Mustafa Paşa tarafından tamir ettirilmiş olup Kapudan Paşa Camii adını almıştır.[36] Üçüncü cami, Kara Nişancı Davud Paşa tarafından bina ettirilmiştir.[37] Bu caminin de Üsküdar'ın neresinde ve hangi tarihte inşa edildiğine dair bir bilgi verilmemiştir. Son cami ise Kapıağası Süleyman Ağa tarafından 912/1506 tarihinde bina edildiği ifade edilmekle birlikte cami hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.[38]I. Sultan Selim b. Bayezid (918-926/1512-1519) 920/1514 tarihinde Üsküdar'da Dedeler veya Miskinler Mescidi olarak bilinen bir mescit yaptırmıştır. Eserde mescidin cüzzam hastalığına yakalanan hastalar için yaptırıldığı ifade edilmektedir. Mescidin minberini

35 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 212.

36 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s.. 220.

37 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 222.

38 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 234.

1171/1757'de Yağlıkçı Mehmed Emin Paşa koydurmuştur. Evliya Çelebi, adı geçen Tekkeyi şöyle tarif etmektedir: "*Miskinler Tekkesi tarîk-i âm üzere şehir hâricinde bir tekkedir. Cümle mesâkîn anda sâkin olup nezirler ile geçinirler. Şehir içre bir miskin haber alınsa derhal emân vermeyip tekyelerine götürürler. İsterse a'yân ve eşrâfdan olsun hiç dinlemezler ellerinde hatt-ı şerîflerle bi'l-cebr alıp miskinhâneye götürürler çünki diyâr-ı Rum'un cüzzâm marazı sârîdir deyu şehir içinde durmak yasağ edilmiştir. O cihetle her şehrin hâricinde ayrıca miskin hâneler vardır ki miskinler kimse ile ihtilât etmeyip başkaca sakin olurlar amma Arabistan ve Mısır'da cüzzamlı adam gâyet çokdur. "Kaba marîzdir" deyu eli ayağı dökülmüş adamlar ile bir yerde yiyip yatıp kalkarlar. Hikmet-i Hüdâ sülâleye sürüp torunlarının bile kaş ve kirpikleri dökülür*" [39]Kanuni Sultan Süleyman b. Sultan Selim (926-974/1519-1566)'in *Evkaf-ı Ümem Tarih*i'ne göre Üsküdar'a ait herhangi bir vakıf eserine rastlanmamıştır. Kızı Mihrimâh Sultan ve damadı Rüstem Paşa'ya ait Üsküdar'da birçok vakıf eseri inşa edildiği görülmektedir. Müellif'in, Sultanın kızı adına yapılan eserlerin aslında Sultan tarafından yaptırıldığını ifade etmesi ayrıca dikkat çekmektedir.

Mihrimah Sultan'ın yaptırdığı eserlerden ilki Üsküdar İskele başındaki Mihmansaraydır. Müellif, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'ne atfen burası için; "*İskele başındaki câmi'in iki tarafında leb-i deryâda yüzer ocaklı yüzer tavla at alır karbansaraydır ki güya metin bir kal'adır serâpâ kurşun ile mestûrdur ki âyende ve revendeye hâne-i bî-minnetdir*" şeklinde bilgi vermektedir. İkinci eseri, Üsküdar'a bağlı Merdivenliköy'de bir camidir. Üçüncü eser ise Üsküdar'da Mirahor Mescidi karşısında bir mekteptir. Bu üç eserin de mimarı ve inşa tarihine ait eserde bilgi verilmemiştir.[40]

Rüstem Paşa'nın Üsküdar'da iki vakıf eseri görülmektedir. *Kuyûd-ı Vakfiye*'den alınan bilgilere göre bunlardan ilki bir mekteptir. İkincisi ise Üsküdar'da Taşçılar Camii yakınlarında inşa edilen bir çeşmedir.[41] Mektebin yerine ve tarihine dair detaylı bir bilgi verilmemiştir. Ancak çeşmenin kitabesinden 952/1545 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Üsküdar'a önemli eserler kazandıranlardan biri de Çakırcıbaşı Hasan Paşa'dır. Paşa, Üsküdar Doğancılar'da cami, mektep ve çeşme yaptırmış oluş camiyi çakırcıbaşı iken 966/1558 tarihinde yaptırdığı ifade edilmektedir.[42]

39 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 263.

40 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 340.

41 Altınbaş, c. IV, s. 354.

42 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 389.

Arakiyyeci Mehmed Ağa tarafından Takiyyeci Mescidi adıyla bilinmekte olan bir mescit yaptırmıştır. Mehmed Ağa'nın 950/1543 tarihinde vefat edip mescidin mihrabı önünde defnedildiği belirtilmektedir.[43]

Kazasker İskilipli Cafer b. Abdünnebî b. Mustafa Efendi de Üsküdar'da bir cami yaptırmıştır. Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin babasıdır. Babası Abdünnebî Efendi de Şeyhülislam Ebüssuud Efendi'nin amcasıdır. Eserde meşhur Ali Kuşcu'nun Abdünnebi Efendi'nin amcası olduğu yazmaktadır ancak cami hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.[44] Bâbüssaâde ağası Hüsrev Ağa bu dönemde bir mescit inşa ettirmiştir. Kendisi de mescidin mihrabı önünde medfundur. Minberini Kalınoğlu el-Hac Ahmed Ağa koydurmuş ve caminin yanına bir mektep yaptırmıştır.[45]

Hayreddin Çavuş ise bir mescit yaptırmış olup ölüm tarihi 964/1556'dır. Hayreddin Çavuş ve eseri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.[46]

Taşcılar Camii olarak bilinen mabed ise; çaşnigîr, kapıcılar kethüdâsı ve Üsküdar iskelesindeki Mihrimâh Sultan Camii'nin bina emini Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mehmed Ağa 955/1548 tarihinde vefat edip yaptırdığı caminin mihrabı önünde defnedilmiştir.[47]

Bu dönemin meşhur gazilerinden ve deniz beylerinden Murad Reis tarafından da Üsküdar'da bir mescit inşa ettirilmiştir. Murad Reis'in aslı Magribli olup korsanlıktan yetişmedir. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunup Mısır Kaptanlığına kadar yükselmiş olan Murad Reis 1012/1603 tarihinde vefat etmiştir.[48] Eserde mescidin yeri ve inşa tarihi hakkında bir bilgi kayıtlı değildir.

Kastamonu'da hükümrân olan İsfendiyaroğullarından ve Sultan Süleyman'ın has nedimlerinden Şemsî Ahmed Paşa'nın, Üsküdar Şemsipaşa'da Mimar Sinan'a inşa ettirdiği cami, dârülhadis, dershâne, türbe ve zâviyeyi içine alan bir külliyesi bulunmaktadır. Eserde, bu eserlerin banisinin kısa bir de biyografisine de yer verilmiş olup vakfiyesi Türkçedir. Vakıf eserlerine ait vakfiye tarihi Rebî'ülevvel 988/Nisan 1580'dir.[49]

Üsküdar vakıfları arasında önemli diğer bir eser ise Hacı Paşa tarafından yaptırılan mescit ve türbe olup Mimar Sinan eserlerindendir.[50] Hacı Paşa 982/1574 tarihin-

43 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 395.
44 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 398.
45 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 402.
46 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 403.
47 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 404.
48 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 404.
49 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 425.
50 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 425.

Mihrimah
Sultan Camii

de vefat eden Hümâşah bt. Şehzade Mehmed'in kocası olan üçüncü vezir Ferhad Paşa'nın oğludur. Müellif eserinde, Hacı Paşa'nın 1036/1626 yılında vefat ettiğini, karakterinin zalim ve insafsız olduğunu *Sicill-i Osmânî*'ye atfen açıklamaktadır.[51]

Bu dönemde Üsküdar'da yapılan son vakıf eseri; Sultan Süleyman'ın Gülfam yahut Gülfem Hatun olarak bilinen cariyesi tarafından yapılan cami, mektep ve türbe şeklinde yapılan külliyedir. Üç vakfiyesi vardır üçü de Türkçedir. Birincisinin tarihi; Evâil-i Cemâziyelevvel 956/28 Mayıs-6 Haziran 1549, ikincisinin, 25 Rebî'ülevvel 957/13 Nisan 1550 sonuncusunun ise; evahir-i Receb 958/ 24 Temmuz-5 Ağustos 1551'dir.[52]

İkinci Sultan Selim b. Sultan Süleyman (974-982/1566-1574)'ın Üsküdar'da bir vakıf eseri bulunmamaktadır. II. Selim dönemine ait ise üç adet mescit inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki; Ahmed Çelebi tarafından 975/1567 tarihinde yaptırılmıştır. Kendisi de mescidin mihrabı önünde medfundur. Mescidin karşısında Şeyhülislam Yahya Efendi'nin türbesi bulunmaktadır[53]. İkinci mescit Kazasker Mescidi olarak bilinmektedir. Rumeli Kadıaskeri Muallimzâde Ahmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Eser'de eserin banisine dair kısa bir biyorafisi de bulunmaktadır[54]. Bu döneme ait son mescit Murad Reis'e aittir.[55]

Üçüncü Sultan Murad b. Sultan Selim (982-1003/1574-1594) dönemine gelindiğinde eserde, Üsküdar'da Sultan Murad'a ait bir hayır eserinin kaydedilmediği görülmektedir. Ancak yaklaşık 21 yıllık saltanat sürecinde, dönemin devlet adamları ve hayır sahipleri tarafından Üsküdar'da 27 adet vakıf eserinin inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan 9'u mescit, 4 er tane cami ile mektep ve ikişer tane kütüphane ve kervansaray bulunmaktadır. Bunların dışında birer tane de dârülhadis, dârülkurrâ, dârüşşifâ, imâret, tabhâne, hangâh inşa edilmiştir. Bu dönemin en önemli eserleri II. Sultan Selim'in zevcesi ve III. Sultan Murad'ın annesi Nurbânu Sultan'a aittir. Nurbânu Sultan, Üsküdar Toptaşı'nda cami, medrese, dârülhadis, dârülkurrâ, imâret, dârüşşifâ içinde mektep, tabhâne, hangâh ve iki kervansaray'ın yer aldığı bir külliye inşa ettirmiştir.[56] Cami bir kubbeli olarak

51 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 427.

52 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 428.

53 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 447.

54Ahmet Efendi, Şeyh Musluhiddin Bursevî'nin oğludur. 963/1555'de Manisa Müftüsü ve 967/1559 senesi Zilhiccesi'nde Halep kadısı ve 968/1560 senesi Şaban ayında Bursa kadısı ve 974/1566 Cemâziyelevveli'nde Anadolu ve o senenin Şaban ayında Rumeli kazaskeri olmuştur. Muallim-i padişahî Ataullah Efendi'nin damadı idi bu sebeple kendisine Muallimzâde denilmiştir. 980/1572 senesi Rebî'ülevveli'nde yetmiş yaşında vefat edip cenazesi Bursa'ya götürülerek Zeynîler'de babasının yanına defnedilmiştir. Mescid'in minberini Üsküdar'da Ahmediye Camii'nin banisi olan tersane emini Ahmed Ağa koydurmuştur. (Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 447-448).

55 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 450.

56 Nurbânu Sultan yine Üsküdar'da camisi bulunan İkinci Mustafa ve Sultan Üçüncü Ahmed'in valideleri Gülnuş Emetullah Sultan'dan

inşa edilmiş olup sonradan Mütevelli Pir Ali, caminin iki tarafına ikişer kubbe ilave etmiştir. Medrese on dokuz odalıdır. Tabhâne'nin de birçok odası mevcuttur. Hangâh, fukara ve sulehâya ait olup rabat şeklinde de isimlendirildiği beyan edilmektedir. Bu hayrat Mimar Sinan'ın sanat eseridir. Buna ait vakfiyesi Arapça olup ancak sonu eksik olduğundan tarihi yoktur. Cami'de Kemankeş Emir Hoca adına izafe edilen ve içerisinde 726 cilt kitabın bulunduğu bir kütüphanenin bulunduğu, *İstanbul Beldesi İhsâ'iyyât Mecmuası'*na atfen açıklanmaktadır. Kitaplar daha sonra Üsküdar'daki Selim Ağa Kütüphanesine kaldırılmıştır. Nurbânu Sultan, Zilkade 991/Kasım 1583 senesinde vefat edip Ayasofya camii havlusundaki büyük türbeye defnolunmuştur.

Nurbânu Sultan'ın başka bir hayır eseri de Üsküdar'a bağlı Sarıkadı köyündeki mescittir. Mescidin minberini, Sultan Üçüncü Mustafa'nın yazı hocası Bosnevi Osman Efendi koydurmuştur. Ayrıca Üsküdar'daki çarşı hamamı ile İstanbul'da Divan yolundaki çifte hamam ve Yenikapı'daki hamam da yine Nurbânu Sultan tarafından vakfedilmiştir.[57]

Bu dönemin önemli devlet adamlarından Sinan Paşa da Üsküdar Salacak'ta bir cami ve mektep yaptırmıştır. Tarihi ve mimarı hakkında eserde bilgi verilmemektedir. Sinan Paşa'nın Üsküdar Atlamataşı'nda bir de kütüphanesi bulunmaktadır. *İstanbul Beldesi İhsâ'iyyât Mecmuası'*na göre kütüphanede bulunan 115 adet kitabın daha sonra Selim Ağa Kütüphanesi'ne kaldırıldığı belirtilmektedir.[58] Bu dönemde Mehmet Ağa tarafından da iki mescit inşa ettirildiği kayıtlıdır. Bunlardan biri Yeniçeşme Mescidi olarak bilinmektedir. Eserde, mescitlerin yapım tarihi ve mimarları hakkında bilgi verilmemiştir.[59]

Döneme ait dini yapılardan biri Üsküdar'a tabi Aydınlı köyünde Nişancı Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen bir cami olup tarihi, semti ve banisi hakkında eserde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nişancı Mehmed Paşa'ya dair kısa bir biyografi yer almaktadır.[60] Üsküdar'da Cedîd Vâlide Camii yakınlarında inşa edilen ve Kızıl Mescit olarak bilinen mescit, Geredeli Çelebi'ye aittir. 998/1580 tarihinde vefat eden Çelebi, Üsküdar Kabristanı'na defnolunmuştur. Caminin inşa tarihi, mimarı hakkında bilgiye yer verilmemiştir.[61]

---

temeyyüzen Atik Vâlide ismiyle anılır. (Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 470)

57 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 470.

58 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 473.

59 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 489.

60 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 491.

61 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 492.

Üsküdar'da Tavaşi Camii olarak bilinen mabed, Tavaşî Hasan Ağa tarafından 995/1586 yılında yaptırılmıştır. Kendisi de yaptırdığı caminin mihrabı önüne defnedilmiştir.[62]

Üsküdar'daki Atik Vâlide Camisi bina emininin kâtibi Salih Efendi tarafından da Üsküdar Çınarlı Tekke'de Salih Efendi Mescidi olarak bilinen bir mescit inşa ettirilmiştir. Salih Efendi ve mescidi hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.[63].

Devrin devlet adamlarından Kilarcıbaşı Osman Paşa tarafından Üsküdar'a bağlı Başıbüyük köyünde mescit ve mektep inşa ettirilmiştir. Bu eserlere ait vakfiye Türkçe olup evâsıt-ı Ramazan 993/5-15 Eylül 1585 tarihlidir.[64]

Üsküdar Kısıklı'da Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından bir cami inşa ettirilmiştir. Abdullah Ağa'nın 1000/1591 tarihinde vefat edip bu caminin haziresine defnedildiği belirtilmektedir. Abdullah Ağa'nın kızı Ayşe Hatun tarafından da Kısıklı'da bir mektep inşa ettirildiği *Kuyûd-ı Vakfiye* ve *Hadîkatü'l-Cevâmi*'ye atfen kaydedilmiştir. Ancak bu eserlerin inşa tarihleri ve mimarları hakkında detaylı bilgi verilmediği görülmektedir.[65].

Bu döneme ait son eser Üsküdar'da Çingâne Fırını Mescidi olarak bilinen mescittir. Banisi Kadı Alaaddin Efendi olup 1000/1591 tarihinde vefat etmiştir. Mescidin minberini İmamzâde Mustafa Efendi koydurduğu yine *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı esere atfedilerek kaydedilmiştir. Mescidin banisi, vakfiyesi ve mimarı hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.[66]

Üçüncü Sultan Mehmed b. Murad-ı Sâlis (1003-1012/1594-1603)'in saltanatı döneminde şahsı adına bir vakıf eserine rastlanmamıştır. Bu döneme ait ise 6 adet çeşitli vakıf eserleri inşa edilmiştir. Bu döneme ait eserlerde[67] Sultan Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultan adına Üsküdar'da Yenicami-i Şerif, medrese, mektep, dershâne, imâret, dârülhadis ve dârülkurrâ inşa ettirdiği yazıyorsa da bunların hiçbirinin Üsküdar'da bulunmadığı açıklanmaktadır. Ayrıca valide sultanlara ait eserler burada tekrar belirtilip Safiye Sultan'ın kendisinin veya adına Üsküdar'da herhangi bir vakıf eserinin yaptırılmadığı açıklanmaktadır. Bu dönemde yapılan eserlerden ilki Gazanfer Ağa tarafından Üsküdar'da İbrahim

62 Eserde Hasan Ağa'nın ismimin *Sicill-i Osmânî'de* Hüseyin Ağa kaydedildiği ifade edilmektedir. (Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 492)

63 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 496.

64 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 497.

65 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 500.

66 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 501.

67 *Atâ Tarihi* c. V., s. 16; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*: *Hammer Tarihi c.* VII, s. 243; Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 536-537.

Valide-i
Cedid Camii

Ağa Çayırı'na yaptırılan bir çeşmedir. Tarihi ve mimarına dair detaylı bilgi verilmemiş ancak Gazanfer Ağa'nın kısa bir biyografisi verilmiştir.[68] İkinci eser Üsküdar'ın Sultan Tepesi'nde Hatice Hâtun tarafından yaptırılan bir mescittir. Mescide dair bilgiler *Sicill-i Osmânî ve Hadîkatü'l-Cevâmi*'de "*Bâniyesinin ismi Hâce Hatice Hüsnâ Hâtundur kul cinsidir kabri mihrâbı önünde*"dir olarak ifade edilmektedir.[69] Diğer bir eser Mirahor Mescidi olarak bilinen ve Sadrazam Çağalazâde Sinan Paşa'nın mirahoru el-Hac Mehmed Ağa tarafından yaptırılmış olan mescittir. Bu mescidin banisi, vakfiyesi, tarihi ve mimarı hakkında da detaylı bilgi verilmemiştir.[70] Döneme ait son eserler Hüdâyi Aziz Mahmud Efendi tarafından 1007/1598 tarihinde yaptırılmıştır. Tekye, cami ve imâret olarak yaptırılan bu külliye, caminin havlusunda şadırvanı, mahfilleri ve zâviye kapısında birkaç tane çeşmesi ve zâviye odalarını içermektedir. Sadrazam, Halil Paşa'nın da orada bir zâviyesi olup asıl tekkeye ilhak edilmiştir. Ayrıca eserde Aziz Mahmud Hüdâyi'nin hayatı da detaylıca anlatılmaktadır.[71]

I. Sultan Ahmed b. Mehmed-i Sâlis (1012-1026/1603-1617)'in şahsına ait Üsküdar'da bir vakıf eseri görülmemiştir. Ancak dönemine ait 4 adet vakıf eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin banisi, tarihi, vakfiyesi ve mimarına dair bilgi bulunmamakta olup Üsküdar'ın Kavak iskelesi yakınlarında inşa edilen Harab Mescit yanındaki çeşmedir.[72] İkincisi zâviye, sebil ve türbe olarak Üsküdar'da Hüdâyi Aziz Mahmud Efendi Tekkesi yanında Sadrazam Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Zâviye adı geçen tekkeye sonradan ilave edilmiştir. Eserde, Halil Paşa ve oğlu Mahmud Bey'in türbede medfûn olduğu belirtilip paşanın hayatına dair kısa bir biyografi de verilmiştir[73].

I. Sultan Ahmed b. Mehmed-i Sâlis (1026-1027/1617-1618)'in üç ay on günlük saltanatında hiç bir hayır eseri bulunmadığı belirtilmektedir[74].

II. Sultan Osman b. Sultan Ahmed (1027-1031/1618-162)'e ait Üsküdar'da bir vakıf eseri bulunmamaktadır. Döneminde ise Hoca Murad adında bir kaptan tarafından

68 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 539.

69 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 542.

70 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 542.

71 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 546.

72 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 569.

73 "*Halil Paşa Kayseriye'nin Zeytun karyesindendir. Sarayda terbiye olunarak 1016/1607'de yeniçeri ağası 1017/1608'de kapudân-ı derya ve vezir oldu. 1019/1610'da azledildi. 1022/1615'de ikinci defa kapudân-ı deryâ olarak Trablusgarb'a tagallub etmiş olan Sefer Dayı'yı tutup astı. 1026/1617'de sadrazam olduysa da İran seferinde muvaffak olamadığından dolayı azl edilerek 1029'da üçüncü defa kapudân-ı deryâ tayin olundu. 1032/1622'de infisâl edip 1036/1626'da sâniyen sadrazam oldu. Abaza Paşa üzerine serdar nasb olunduysa da muvaffak olamadığından 1038/1628'de hem sadaretten hem serdarlıktan azledildi. Hüdâyi Dergahı'nda münzevi oldu. 1039/1628'da yahud 1040/1630'da vefat eyledi*". Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 577.

74 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 584.

inşa ettirilen mescit, Alaca Minare Mescidi olarak bilinmektedir. Hoca Murad'ın 1030/1620 tarihinde vefat ettiği *Sicill-i Osmânî*'ye atfen ifade edilmektedir.[75]

I. Sultan Mustafa b. Mehmed-i Sâlis (1031-1032/1621-1622)'in ikinci saltanatında da Üsküdar'a ait bir vakıf eserine rastlanmamıştır.[76]

IV. Sultan Murad b. Sultan Ahmed (1032-1049/1622-1639)'in Üsküdar'dan Bağdat'a kadar olan yol üzerinde bir iki kilometre aralarla çeşmeler yaptırdığı ifade edilmekte ancak sayısı hakkında bilgi verilmemektedir.[77] Ayrıca Üsküdar, Hünkâr Bahçesi kenarında kısa minareli bir de cami yaptırdığı belirtilmektedir.[78].

IV. Sultan Murad dönemine ait beş adet vakıf eseri yapılmıştır. Bunlardan ilki dönemin Dârüssaâde ağası Malatyalı İsmail Ağa tarafından 1045/1635 tarihinde Üsküdar'da yaptırılan ve Ağa Camii olarak bilinen cami ve çeşmedir. Eserde İsmail Ağa'nın 1031/1621 yılında Dârüssaâde ağası olup 1032/1622'de Malatya'ya nefyedildiği ve 1045/1635'de orada vefat ettiği belirtiliyor. Ayrıca İsmail Ağa'nın Ak Ağalardan olduğu *Sicill-i Osmânî'de Ak Ağalardan bu makâma nâil olanların âhiridir*" şeklinde belirtilmektedir.[79] Bu eserlerin dışında Nalçacı Şeyh Halil Efendi tarafından Nalçacı Tekkesi olarak bilinen mescit ve tekke yaptırılmıştır. Bânisi 1040/1630 tarihinde vefat edip buraya defnedilmiştir. Mescidin minberini Maraş valisi iken 1169/1755'de vefat eden Abdullah Paşa'nın koydurduğu açıklanmaktadır.[80] Bu döneme ait son eser Üsküdar'da Kavak iskelesi yakınlarında Harab Mescidi olarak bilinen mescittir. Dârüssaâde Ağası el-Hac İbrahim Ağa tarafından 1049/1639 tarihinde inşa edilmiştir. Hadîkatü'l-Cevâmi'de bu mescit için "*Mescid-i mezbûr mürûr-ı ezmânla harâb olup Tazıcılar ocağı ile Zağracılar ocağı beyninde olan meydancıkda fakat bir mihrâb ile bir kapusı kalmağla üzerinde olan târihi zabt ve tahrîr olunmuşdur*" denilmektedir.

Sâhibü'l-hayr mu'allâ rütbe İbrahim Ağa — *Hâris Darü's-sa'âde ol keremkâr-ı güzîn*
Bu ibâdet-gâhı bünyâd eyledi Allah içün — *es-selâ vaktinde gelsinler salâta ehl-i din*
Hâtif-i kudsi didi cevri ânın tarihini — *mescid-i vâlâ zehî dârü's-sevâb Âbidîn*

1049/1639" şeklinde bir kayıt mevcuttur.[81].

75 *Hadîkatü'l-Cevâmi*'de mescit hakkında;"*Mürûr-ı eyyâm ile minaresi harab oldukda Sultan Mahmud Hân-ı evvel hazretlerinin vâlideleri Saliha Sultan Hazretleri müceddeden binâ ve ihyâ buyurmuşlardır. Mescid-i mezbûr mukâbilinde Tarîk-i Nakşibendiye'den Elhac İbrahim Efendi'nin tekkesi vardır ki, Alaca Minâre Tekyesi denilmekle ma'rûfdur*" şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 603.

76 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 614.

77 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 651.

78 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 651.

79 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 655.

80 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 661.

81 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 661.

Sultan İbrahim b. Sultan Ahmed (1049-1058/1639-1648)'in kendisi adına Üsküdar'da bir vakıf eseri bulunmamaktadır. Ancak döneminde Mahpeyker Sultan'ın Üsküdar'da cami, dârülhadis, mektep, çeşme, sebil, medrese ve mihman-saraydan oluşan hayratı bulunmaktadır. Bu hayrat 1050/1640 tarihinde bitirilmiştir. Mahpeyker'in yaptırdığı cami, Çinili Cami ismiyle meşhurdur.[82].

Devrin önemli paşalarından Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Üsküdar'da Süleyman Ağa mahallesinde bir çeşme yaptırmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın bunun dışında Üsküdar'da başka çeşmeleri de olduğu açıklanmaktadır.[83] Bu devrin son eserleri Abdülbaki Efendi isimli bir zat tarafından 1054/1644 tarihinde yaptırılan cami ve mekteptir. Eserde, gerek Abdülbaki Efendi gerekse vakıf eserlerine dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.[84].

IV. Sultan Mehmed b. Sultan İbrahim (1058-1099/1648-1687)'in 41 yıllık saltanatında Üsküdar'da toplam 30 adet vakıf eseri vücuda getirilmiştir. Bunların büyük bir bölümünü çeşmeler oluşturmaktadır. Çeşmeleri, 8 cami ve 4 mescit takip etmektedir. Ayrıca ikişer adet mektep ve zâviye ile birer tane türbe, medrese ve tekkenin inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

IV. Sultan Mehmed'in Üsküdar'da kendine ait üç hayratı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Üsküdar Çamlıca bahçesinde yaptırdığı camidir. Bu cami hakkında Evliya Çelebi'nin "*binâsı metin bir câmi'-i hâsdır*" dediği nakledilmektedir.[85] Bunun dışında Büyük ve Küçük Çamlıca'da yaptırdığı iki adet çeşme bulunmakta olup bunlara dair detaylı bilgi verilmemiştir.[86]Hatice Turhan Sultan'ın, Üsküdar'ın, İhsaniye, Salacak ve Balaban semtlerinde birer çeşme yaptırdığı kaydedilmektedir.[87] Yine dönemin devlet adamlarından Musâhib Mustafa Paşa'nın Üsküdar'da bir çeşme yaptırdığı ancak hangi semtte yaptırdığı ve tarihine dair bilgiler verilmemiştir.[88] Üsküdar'da çeşme yaptıran devlet adamlarından biri de Merzifonî Kara Mustafa Paşa'dır. Üsküdar'ın Cumapazarı içinde Yeniçeri kolluğu yönünde 1060/1650 tarihinde yaptırdığı kaydedilmektedir[89]. Sadrazam Koca Süleyman Paşa'da Üs-

82 "*Birinci Sultan Ahmed'in zevcesi ve dördüncü Sultan Murad'ın ve Sultan İbrahim'in vâlideleri ve dördüncü Sultan Mehmed'in büyük vâlidesi (Mahpeyker) sultanındır. Câmi, Kuyûd-ı Vakfiye'den İstanbul yedinci ve sekizinci esas defterinde kayıtlıdır. Kösem Vâlide olarak bilinir. Zevcinin ve iki oğlunun ve hafîdinin saltanatlarını idrâk etmiş ve çok korkunç vakâyi' görmüştür. Akıbeti de pek feci olmuştur". 1061/1651 tarihinde öldürülmüş ve Zevci Sultan Ahmed'in türbesine defnedilmiştir".* Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 697.

83 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 699.

84 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 703.

85 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s.773.

86 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 773.

87 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 781.

88 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 782.

89 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 789.

küdar'da iki adet çeşme yaptırmıştır. Bunlardan biri Karacaahmet, İnâdiye'dedir. Diğerini ise Kefçe Dede'de inşa ettirmiştir. İnşa tarihlerine ve vakfiyelerine dair bilgi verilmemiştir. Ancak Koca Süleyman Paşa'nın Malatyalı olduğu, Kapı Ağası İsmail Ağa'nın akrabasından olduğu ifade edilip, Sultan İbrahim zamanında silahdâr ve vezâretle kubbenişîn ve sırasıyla Erzurum, Sivas valisi olduktan sonra görevli olarak Girit'e gönderildiği belirtilmiştir. Girit'ten dönüşünde Ayşe Sultan'la evlendirildiği ve Şevval 1065/Ağustos 1655 tarihinde sadrazam olup ehliyetsizlik isnadıyla Cemâziyelevvel 1066/Şubat 1656 tarihinde azl edildiği belirtilmektedir.[90] Çeşme yapanlardan biri de Abbas Ağa olup Üsküdar'da iki adet çeşme yaptırdığı bu iki çeşmeden birinin Hayrettin mahallesinde Dutlu Kahve caddesinde olduğu kayıtlıdır.[91]IV. Sultan Mehmed döneminde Üsküdar'da 8 adet cami inşa ettirildiği görülmektedir. Bu camilerden ilki Sadrazam Bosnalı Süleyman Paşa tarafından Üsküdar Doğancılar'da 1098/1687 tarihinde yaptırılmıştır.[92] İkinci cami, Şeyh Abdülbâki Efendi tarafından Hâce Hesnâ Hâtun mahallesinde 15 Cemâziyelâhır 1063/13 Mayıs 1653 tarihlidir.[93] Selamî Ali Efendi tarafından üç adet cami bir tane de tekke yaptırılmış olup biri Bülbül Deresi'nde diğeri Acıbadem'de Sücâbağı Mescidi adıyla bilinmektedir. Son cami ve tekke ise Bağlarbaşı'nda yaptırılmış olup bu camiler ve tekkenin inşa tarihi ile vakfiyesi hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.[94] Devâti Şeyh Mustafa Efendi tarafından da Bülbülderesi'nde bir cami yaptırılmış olup Şeyh Camii adıyla meşhurdur. Kendisi de bu caminin avlusundaki türbeye defnedilmiştir.[95] Şeyh Devâti Mustafa Efendi'nin oğlu Hüdâyi Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Talip Efendi de, Üsküdar Ahmediye'de bir cami yaptırmıştır. 1090/1679 tarihinde vefat edince babasının yanına defnedilmiştir. Bu cami daha sonra harap olup Sultan I. Mahmud tarafından yenilendiğinden Sultan Mahmûd Camii adıyla şöhret bulmuştur.[96]Bu dönemde 4 tane de mescit inşa edilmiştir. Bunlardan ilki IV. Sultan Mehmed'in Aşcıbaşısı olan Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1062/1651 tarihinde ölen Mehmed Ağa'nın kabri mescidin haziresindedir. Vakfiyesinde mescidin tevliyetini aşçıbaşılara şart kılmış olup minberini Sultan III. Ahmed'in Aşçıbaşısı Selim Ağa koydurtmuştur.[97] Mescitlerden ikincisini Mehmed Ağa isminde birisi tarafından Üsküdar Bulgurlu'da yaptırılmıştır. *Hadîkatü'l-Cevâ-*

90 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 797.
91 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 819.
92 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 796.
93 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 813.
94 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 820.
95 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 821.
96 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 822.
97 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 824.

Altunizade Camii

mi bu mescitten bahs ederken: "*Bânisinin ismi ve kabri ma'lûm olmayıp Küçük evkâfdan ve Üsküdar avârızı cihetinde Bulgurlu mescidi deyu yazmıştır kurbunda olan mektebi Mehmed Ağa nâm sâhib-i hayr 1090/1679 senesinde binâ etmiştir*" denmektedir. Mescit daha sonra Sadrazam Ragıb Paşa tarafından yenilenmiştir.[98] 1077/1666 tarihinde Hazinedar Beşir Ağa Üsküdar'da Selimiye'de Kavak İskelesi Mescidi adıyla bilinen mescidi yaptırmıştır. Minberini 1133/1720'de Dârüssaâde Ağası el-Hac Beşir Ağa koymuştur. Beşir Ağa 1080/1669'da vefat etmiştir.[99] Döneme ait son mescit Kosrazâde Mustafa Dede'ye ait olup kosranın sepet olduğu açıklanmaktadır. Mescidin daha sonra mütevelli olan torunu tarafından tamir ettirildiği belirtilmiş ancak Üsküdar'ın hangi semtinde olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.[100]

Bu döneme ait iki adet mektep inşa ettirildiği belirtilmektedir. Bunlardan Birisi Bulgurlu'da Mehmed Ağa[101] diğeri de Dârüsaâde Ağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. İkinci mektebin vakfiyesi Türkçe olup evâil-i Ramazan 1061/18-28 Ağustos 1651 tarihlidir. Mehmed Ağa, Eski Saray ağası iken 16 Şevval 1059/23 Ekim 1649 tarihinde Dârüssaâde ağası olup Şevval 1060/Eylül 1650 tarihinde azledilip Mısır'a gönderilmiş ve orada vefat etmiştir.[102]

Selami Ali Efendi Üsküdar'da iki tane de zâviye yaptırmış olup ilki Bulgurlu'da diğeri ise Kısıklı'dadır. Yapım tarihleri ve vakfiyeleri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.[103] Bu döneme ait son eserler birer adet medrese ile türbedir. Şeyhülislam Münkarizâde Yahya Efendi tarafından yapılan bu eserlere ait detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak Yahya Efendi'nin kısa bir hayat hikayesi mevcuttur.[104]

II. Sultan Süleyman b. İbrahim (1099-1102/1687-1690)'in 3 yıllık saltanatında şahsına ait Üsküdar'da bir vakıf eserine rastlamadık. Ancak bu döneme ait Mustafa Çelebi b. Mustafa adlı birisi tarafından Kısıklı'da 27 Şevval 1102/24 Temmuz 1691 tarihinde bir mektep inşa edildiği görülmektedir.[105]

II. Sultan Ahmed b. Sultan İbrahim (1102-1106/1690-1694)'in kendisi ve dönemine ait Üsküdar'da inşa edilen bir vakıf eserine rastlanmamıştır.

---

98 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 825.
99 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 826.
100 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 834.
101 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 825.
102 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 826.
103 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV s. 820.
104 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 808.
105 Altınbaş, *a.g.e.,* c. IV, s. 14.

II. Sultan Mustafa b. Mehmed-i Râbi (1106-1115/1694-1703)'in dokuz yıllık saltanatı süresince şahsı adına Üsküdar'da bir vakıf kaydına rastlanılmamıştır. Ancak döneminde Üsküdar'da yapılan cami, imâret, sebil, çeşme, mektep, türbe ve yangın havuzu gibi vakıf eserleri Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Cedîd Vâlide Camii adıyla bilinmekte olan cami, iki minareli olup Şaban 1120/Ekim 1708 tarihinde inşasına başlanmış ve 15 Muharrem 1123/ 5 Mart 1711 tarihinde bitirilmiştir. Cami'de kitap dolu dolapların bulunduğu ve bu kitapların daha sonra Selim Ağa Kütüphanesi'ne kaldırıldığı ifade edilmektedir. Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan, 9 Zilkade 1127/6 Kasım 1715 tarihinde Edirne'de vefat edip naaşı araba ile İstanbul'a getirilerek Üsküdar'daki camisine defnedilmiştir.[106] Bu vakıf eserlerinin dışında bu dönemde bir mescit ile bir de tekke yaptırılmıştır. Mescit, Üsküdar'da Bülbül Deresi'nde Haydar Dede Mescidi olarak bilinmektedir. Banisi Türkistan Emirzâdelerinden olup Şah-ı Haydar Nakşıbendi ismini alan Haydar Resa Efendidir. Kendisi Buhara'dan Rum'a gelip Üsküdar'a yerleşmiştir. 1112/1700 tarihinde vefat edip adı geçen tekkeye defnolunmuştur. Tekke Nakşibendilere mahsus olup mescidin minberini Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa koydurmuştur.[107]

III. Sultan Ahmed b. Sultan Mehmed (1115-1143/1703-1730) döneminde Üsküdar'da sultanın kendisine ait bir vakıf eserine rastlanmamıştır. Bu dönemde devrin ileri gelenleri tarafından cami, mescit, mektep, çeşme, sebil, maksem, tekke, medrese ve kütüphane olarak toplamda 17 adet vakıf eserinin inşa ettirildiği görülmektedir.

Bu eserlerden ilk sırayı 5 adet cami almaktadır. Camilerden ilki Üsküdar'da Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami esasen Hamza Fakih adında bir zata ait olup 905/1499 tarihinde vefat edip caminin mihrabı önüne defnolunmuştur. Cami harap olunca Mustafa Paşa 1140/1727 tarihinde yeniden yaptırmıştır.[108] İkinci cami Çorlulu Ali Paşa tarafından Gülfem Hâtun mahallesinde yaptırılmış olup 1119/1707 tarihli vakfiyede kayıtlıdır.[109] Üçüncü cami, Cami-i Ahmediye olarak anılmakla birlikte medrese, kütüphane, sebil ve çeşmeleriyle bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Bu caminin yerinde o civarda medfûn Mehmet Dede'nin bir mescidi var idi. 1134/1721 tarihinde tersane emini Eminzâde Ahmed Ağa b. el-Hac Mehmed Ağa b. Yahya Çavuş, mescidi cami olarak yeniden bina ettir-

106 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 52.

107 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 62.

108 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V5, s. 114.

109 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 120.

miştir.[110] Dördüncü cami Hüdâyi Mahmud Efendi Dergâhı şeyhlerinden Osman Efendi tarafından cami ve medrese olarak Üsküdar Atpazarı'nda 1133/1720 tarihinde bina edilmiştir.[111] Bu döneme ait son cami Kütahyalı Seyyit Ali Efendi tarafından cami ve tekke olarak 1126/1714 tarihinde yaptırılmış olup Üsküdar Çavuşbaşı Mektebi karşısında Fenâyî Tekkesi adıyla bilinmektedir.[112]

Üsküdar'da bu dönemde yapılan vakıf eserlerinden bir de mektep bulunmaktadır. Fenâyî Tekkesi karşısında olup Çavuşbaşı Mektebi olarak bilinmektedir. Mektep, vüzerâdan Türk Ahmed Paşa'nın, çavuşbaşı iken yaptırdığı kayıtlıdır. Paşa 1128/1715 tarihinde Varadin Seferi'nde Sadrazam Şehit Ali Paşa ile birlikte şehit olmuştur. Aydın ve Adana beylerbeyliği ile Anadolu valiliğinde bulunmuştur.[113]

Dönemin vakıf eserlerinden önemli bir yere sahip çeşmelere dair 5 kayıt tespit edilmiştir. İlk çeşme Hâce Hâtun mahallesinde Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.[114] İkincisi İbrahim Paşa tarafından hem çeşme hem de maksem olarak inşa ettirilmiştir. Maksem'in yapılış tarihi 1144/1731'dir.[115] Üçüncü çeşme Üsküdar'da Cinci Sarayı yakınlarında Haseki Mustafa Ağa b. Mehmed Ağa'nındır. Vakfiyesi Türkçe olup 20 Rebî'ülahir 1133/18 Nisan 1721 tarihlidir.[116] Dördüncü çeşme İhsaniye'de Çakırcıbaşı Camii civarında Dellak lakabıyla da tanınan İzmirli Ali Paşa'nındır.[117] Dönemin son çeşmesi Üsküdar'da Tophanelioğlu'nda, Tophanelizâdelerin ruhları için yapılmış olup 1140/1728 tarihlidir.[118]

I. Sultan Mahmud b. Sultan Mustafa-yı Sânî (1143-1168/1730-1754)'ye ait iki cami kayıtlıdır. Camilerden ilki Üsküdar Atpazarı'nda olup hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.[119] İkincisi ise Ahmediye'dedir. Aslında bu caminin banisi Hüdâyi Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Talip Efendidir. *Evkāf-ı Ümem Tarihi*'nin c. IV, s. 822'sinde de yazıldığı üzere sonradan harap olup Sultan I. Mahmud tarafından 1162/1748 tarihinde yenilendiğinden Sultan Mahmud Camii adıyla şöhret bulmuştur.[120]I. Sultan Mahmud döneminde Üsküdar'da iki cami ile iki de mescit yapılmıştır. Bunların dı-

110 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 131.
111 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 134.
112 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 134.
113 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 125.
114 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 103.
115 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 111.
116 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 129.
117 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 129.
118 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 146.
119 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 175.
120 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 177.

şında iki minare, iki tekke ve bir de su kuyusunun açıldığı belirtilmektedir. Minareler Saliha Sultan tarafından inşa ettirilmiş olup biri Boğaziçi'nde Çengelköy'deki el-Hac Ömer Efendi Camisi'ne diğer ise Üsküdar'da Alaca Minare Mescidi'ne yaptırılmıştır.[121] Safiye Sultan'ın Üsküdar'da kabristan yakınlarında bir de su kuyusu bulunmakta olup 8 Şevval 1147/3 Mart 1735 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[122]

Bu dönemde yapılan camilerden biri Hekimoğlu Ali Paşa tarafından cami ve tekke şeklinde külliye olarak inşa ettirilmiştir. Aslında tekke Celvetî şeyhlerinde Nizameddin Yusuf Efendi'nin hanesi olup Ali Paşa bu evi tekke olarak inşa etmiş ve civarına bir de cami yaptırmıştır. Bandırmalı Tekkesi olarak da bilinmektedir.[123] İkinci cami Üsküdar'ın Hâce Hâtun mahallesinde Şeyhülislam Mirza-zâde Mehmed Efendi'nin olup Müftü Camii olarak bilinen caminin bir de ilginç hikayesi bulunmaktadır. Mirza-zâde gördüğü bir rüya üzerine salât-ı Cuma ve ıydeyn ikamesi için bir ariza ile padişahtan caminin yapılması izin istemiştir. 1147/1734 senesinin birinci gününde vefat ederek Üsküdar'da Tunusbağı'nda babasının yanına defnedilmiştir. Eserde, Şeyhülislam Mirza-zâde Mehmed Efendi'nin biyografisi de yer almaktadır.[124]

Bu döneme ait son vakıf eseri tekke ve mescit olarak külliye tarzında inşa edilmiştir. Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından, Hacı Hoca ismiyle bilinen Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Abdullah Efendi için 1166/1752 senesinde Üsküdar'ın Sultantepesi'ne yaptırılmıştır. Abdullah Abdi Paşa, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da doğmuştur. Paşa sırasıyla 1156/1743'de cebeciler katibi 1157/1744'de maliye tezkirecisi, 1158/1745'de silahtar katibi, sonra maden emini, 1162/1748'de tersane emini, 1163/1749'de darbhâne emini, 1167/1753'de sadaret kethüdası, 1168/1754 Maraş valisi olup, 10 Mayıs 1755 tarihinde vefat eylemiştir.[125] Paşa'ya dair verilen bilgilerde; "*Ahlâk-ı haseneye ve hüsn-ı hattâ mâlik ve günde iki cüz' Kur'ân ve Delâ'ilü'l-Hayrât kırâ'atine müdâvim ve şâ'ir olduğu, hatta birkaç risâle te'lîf ettiği*" söylenip Üsküdar'da Nalçacı Tekkesi mescidine de minber koydurttuğu belirtilmektedir.[126]

---

121 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s.182.

122 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 191.

123 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 191.

124 "*Ma'rûz-ı dâ'î-i hâsları budur ki, mahmiyye-i Üsküdar hamiyyet-i ani'l-ekdâr mahallâtından Hâce Hâtûn mahallesinde bu dâ'îleri devlet-i aliyyelerinde bir mescid-i şerîf binâsına muvaffak olup mescid-i mezbûrun salât-ı cum'a ve salât-ı î'deyn ikâmetine izn-i hümâyûnlarını müfîd hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnlarıyla bâlâ-yı arzuhâlimi tezyîn ve teşrîf-i iclâl buyurmaları müsted'â-yı dâ'î-i hâslarıdır bâkî fermân kerâmetlü şecâ'atlü diyânetlü mehâbetlü efendimindir. E'd-dâ'î Şeyh Mehmed ufiye anhu*". Bu arizanın üstüne padişah "*izn-i hümâyûnum olmuşdur*" ibaresini yazmıştır. (Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 198)

125 *Hadîkatü'l-Cevâmi* vefâtını 1169/1756 olarak gösteriyor.

126 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 203.

III. Sultan Osman b. Sultan Mustafa (1168-1171/1754-1757)'nın Üsküdar'da kendisi adına bir cami ve mescit inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Bu eserler Üsküdar'ın büyük ve küçük İhsaniye semtlerinde olup 1169/1756 tarihlidir.

Bu cami ve mescidin hitamına şu tarih söylenmiştir:

"Resm-i Osmânî ile târih yazdı gelin dil[127]
Hak içün Sultan Osman yaptı İhsâniye'yi

1169/1756"[128]

Üçüncü Osman döneminde Üsküdar'da Karacaahmet'te Mustafa Ağa tarafından bir mektep yaptırılmıştır. Mektebin tarihine dair bir bilgi verilmemiş ancak Mustafa Ağa'nın 1169/1756'da vefat edip oraya defnolunduğu belirtilmektedir.[129]

III. Sultan Mustafa b. Ahmed-i Sâlis (1171-1187/1757-1773)'in İstanbul'da iki tane cami yaptırdığı ifade edilmektedir. Üsküdar'da yaptırdığı cami bir külliye tarzında olup cami, mektep ve çeşme olarak kaydedilmiştir. Üsküdar Ayazma'da daha önce Ayazma Sarayı'nın olduğu yerde annesi Mihrişah Emine Sultan ile büyük biraderi Şehzade Sultan Süleyman ruhları için 1174/1760 yılında yaptırmıştır. Cami kapısının üzerinde şu kitabe vardır: "*Kad vaka'a'l-firâğ min binâ-i hâze'l-eseri'l-celîl li-seneti erba'a ve seb'în ve mi'ete ve elf min hicreti men hüve câmi' küllü halkin cemîl*". III. Mustafa'nın annesi Mihrişâh Emine Sultan 1145/1732 senesinde vefat edip İstanbul'da Yenicami türbesine defnedilmiştir. Şehzade Sultan Süleyman da o sene 23 Cemâziyelâhır'da vefat edip aynı türbeye defnolunmuştur. Bu cami ve çeşme 25 Muharrem 1178/25 Temmuz 1764 tarihli vakfiyede kayıtlıdır. Bu cami Ayazma ve İstanbul'daki cami ise Laleli nâmlarıyla şöhret bulduğundan Sultan Mustafa: "*İki câmi' yaptırdım birini Deli'ye diğerini Su'ya kaptırdım*" dediği nakledilmektedir.[130]

Üçüncü Sultan Mustafa döneminde; 7 mektep, 2 mescit ve 2 cami inşa edilmiştir. Mekteplerin ilki Selamiali mahallesinde fevkani olarak Samurkaş Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Mehmed Ağa aynı bölgedeki Fatma Hatun Mescidi'ne de minber koydurttuğu kaydedilmektedir.[131] Ancak bu vakıf eserinin tarihi ve vakfiyesine dair bilgi verilmemiştir. Diğer altı mektebin tamamı Üskü-

127 "*Resm-i Osmânî ile târih mısra'ındaki (Sultan) ve (Osman)'ın imlâlarına işâret etmişdir. Hulefâ-yı Râşid'in üçüncüsü Osman Zi'n-nûreyn (Radiyallâhu anh) yazdığı Mushaf-ı Şerîf'de bu tarz imlâyı ihtiyâr buyurmuş olduğundan buna resm-i Osmânî denilmiştir*". (Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 227)

128 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 227.

129 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 230.

130 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 254.

131 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 279.

dar'ın Kısıklı semtinde yapılmış olup dört tanesi Üsküdarlı hanımlar adına vakfedilmiştir. Bunlardan ilk mektep el-Hac Halid Ağa ve zevcesi Ayşe Hatun'a ait olup 15 Cemâziyelâhır 1179/29 Kasım 1765 tarihli olup vakfiyesi Türkçedir.[132] İkincisi Şerife Saliha bt. es-Seyyid el-Hac Mehmed'in olup 22 Receb 1181/ 17 Aralık 1767 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[133] Üçüncüsü Havva bt. Hasan'a ait olup 29 Receb 1182/9 Aralık 1768 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[134] Dördüncüsü Hüseyin b. Hasan'a ait olup selh-i Şaban 1182/8 Ocak 1769 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[135] Beşincisi Mustafa Çelebi b. Mustafa' ya ait olup 27 Şevval 1182/6 Mart 1769 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[136] Sonuncu mektep ise Fatma bt. Halil'e ait olup 5 Rebî'ülevvel 1183/9 Temmuz 1769 tarihli vakfiyesi Türkçedir.[137]

Bu döneme ait iki adet mescit vakfiyesine rastlanmıştır. Bunlardan biri Üsküdar'ın Bulgurlu semtindedir. Bu mescidin esasen mevcut olduğu daha sonradan Râgıb Paşa tarafından fevkanî olarak yenilendiği belirtilmektedir.[138] İkinci mescit ise, Salacak'ta Teşrifatçı Akif Mehmed Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Akif Bey'in kısa bir biyografisinin kaydedildiği ve 1 Zilhicce 1181/19 Nisan 1768 yılında vefat edip Üsküdar'da Kısıklı yakınlarında medfûn olduğu açıklanmaktadır.[139]

III. Sultan Mustafa dönemine ait iki de cami kayıtlıdır. Bunlardan ilki, III. Sultan Mustafa Silahtarlığından çıkmış Abdurrahman Ağa'nın 1180/1766 tarihli camisi olup Üsküdar Paşa Limanı'ndadır. Abdurrahman Ağa 1184/1770'de vefat edip Üsküdar'da Dedeler yakınlarında defnolunmuştur. Bu cami yakınındaki namazgâh ile çeşme sonradan yaptırılmıştır.[140] İkinci cami ise Hacı Bekir Camii olarak bilinen aslında mescit olan bir vakıf eseridir. Bu camiyi Kurbâğî Nasuh isminde biri yaptırmış olup kendisi de orada medfundur. Daha sonra harap olup el-Hac Ebubekir isimli bir hayır sahibi yeniden bina edip minber koydurtmuştur. Bundan dolayı Hacı Bekir Camii namıyla şöhret bulmuştur. Bu zatın bir de mektebi var ise de nerede olduğunun bilinmediği, kendisinin ise Karacaahmet'te yattığı açıklanmaktadır. Bu cami sonradan tekrar tamire ihtiyaç duyduğu, Tıflî Mehmed

132 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 282.

133 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 282.

134 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 283.

135 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 283.

136 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 283.

137 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 283.

138 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 258.

139 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 278.

140 Bu camiye dair müellif; "*Âhiren Tırnakçızâde Abdurrahman Ağa nâmına Ramazan sene 1180 târihli Türkçe bir vakfiye gördük Üsküdar'da Öküz limânında câmi ve mekteb ve çeşme yaptırdığını mütezammın ediyor. Bu Abdurrahman Ağa zikr ettiğimiz zât, câmi' de o câmi' olduğunda şübhe yokdur*" şeklinde bilgiler de vermektedir. (Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 278)

Emin Efendi'nin Üçüncü Sultan Mustafa emriyle inşa eylediği belirtilmektedir. Kayıtta ayrıca Tıflî Mehmed Emin Efendi'nin kısa biyografisi de mevcuttur.[141]

I. Sultan Abdülhamid b. Sultan Ahmed-i Sâlis (1187-1203/1773-1788)'in saltanatı döneminde kendisine ait Üsküdar'da bir vakıf eseri görülmemektedir. Ancak onun döneminde önemli devlet adamlarından Sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından Nasuhî Tekkesi'nin tamir edildiği görülmektedir. Ayrıca adı geçen sadrazamın yaptığı görevler de kronolojik olarak eserde yer almaktadır.[142] Bu dönemin önemli külliyelerinden birisi kütüphane, mektep ve çeşme olarak Tersane Emini Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca müellif, Selim Ağa'nın devlet mansıbındaki yükselişini de önemli tarih kaynaklarına istinaden açıklamaktadır. Eserlerin vakfiyesi Türkçe olup 4 Muharrem 1197/10 Aralık 1782 tarihlidir.[143] Bu döneme ait diğer bir külliye; cami, mektep ve kalenderhâne olarak Üsküdar Doğancılar'da Numan Bey b. Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu külliyenin dört vakfiyesi olup hepsi Türkçedir. Tarihleri; 29 Zilkâde 1191/29 Aralık 1777, 1 Rebî'ülevvel 1198/24 Ocak 1784, 12 Cemâziyelevvel 1204/28 Ocak 1790 ve 19 Safer 1207/6 Ekim 1792'dir.[144] Numan Bey hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Bu döneme ait iki tane de çeşme kaydı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fenerbahçe'de Saraylı Şevki Kadın'a ait 27 Muharrem 1199/10 Aralık 1784 tarihli olup vakfiyesi Türkçedir.[145] Diğeri ise banisinin kim olduğu belli olmayan Paşakapısı'nda 1198/1783 tarihinde yapılmış olan çeşmedir.[146]

III. Sultan Selim b. Sultan Mustafa (1203-1223/1788-1808)'in 20 yıllık saltanatında Üsküdar'da 3 adet çeşme inşa edilmiştir. Bunlardan ilki III. Sultan Selim'e ait olup Selimiye'de olduğu kaydedilmektedir.[147] Diğer iki tanesinden biri Üsküdar Bağlarbaşı'nda, Şehsuvarzâde Hamdullah Paşa'nındır. Çeşmenin vakfiye tarihi belirtilmemiş olup paşa hakkında kısa bir biyografi verilmektedir.[148] İkinci çeşme ise Büyük Çamlıca'da Mekke-i Mükerreme kadısı Benglizâde Ahmed Raşid Efendi tarafından 1215/1800 tarihinde yaptırılmıştır. Eserin yazıldığı dönemde yalnız kitabe taşı kaldığı ifade edilmiştir.[149]

---

141 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 279-280.

142 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 316.

143 Altınbaş, *a.g.e.,* c. Vs. 319.

144 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 239.

145 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 324.

146 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 346.

147 Altınbaş, *a.g.e.,* c. Vs. 384.

148 Altınbaş, *a.g.e.,* c. Vs. 400.

149 Altınbaş, *a.g.e.,* c. Vs. 417.

IV. Sultan Mustafa b. Sultan Abdülhamid (1222-1223/1807-1808)'in bir yıllık saltanatında kendisine ve dönemine ait Üsküdar'da bir vakıf eserine rastlanmamıştır.

II. Sultan Mahmud b. Abdülhamid (1223-1255/1808-1839)'in saltanatı döneminde Üsküdar'da iki adet vakıf eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri cami diğeri ise bir çeşmenin yenilenmesidir. Cami, Üsküdar Şemsipaşa'da olup Adliye ismi verilmiştir. Tek minareli cami hakkında "*1232/1816 senesi Şemsipaşa ismiyle müsemmâ olan kasr-ı bî-nazîr emr-i şâhâne ile tecdîd olunduğu sırada kurbunda bir câmi'-i şerîf binâsı dahî muktezâ-yı irâde-i pâdişâhîden olmağla sâhil-i deryâda işbu câmi'-i bî-nazîr binâ ve inşâ olunmuşdur. Selâtîn-i mâziye cevâmi'i misillü her bir levâzımâtı mükemmel olarak mahfil-i hümâyûnı ve Cuma va'ziyyesi dahî vardır*" denilerek caminin mimarî özellikleri ve tarihine dair bilgiler de verilmektedir.[150] Yenilenen çeşme ise Büyük Çamlıca'da olup Sultan Mahmud bu çeşmenin suyollarını ayıklatmış, suyu akıtmış ve hazinesini yaptırmıştır. Çeşme üzerindeki manzum kitabenin tarih-i mısra'ı şudur: "*Eyledi icrâ bu ayn-ı zemzemi Mahmud Han (Râsih) 1251/1835*"[151]

II. Mahmud döneminde Üsküdar'da 2 çeşme, 1 sebil, 1 cami ve bir de kütüphane inşa edilmiştir. Bu çeşmelerin ikisi de o dönemde Üsküdar'a bağlı Dudullu'da inşa edilmiştir. Kitabesinde 1304/1886 tarih kaydı bulunduğu ifade edilen çeşmeyi Adile Sultan yaptırmıştır. Adile Sultan, tobhâne ve mabeyn müşîri, serasker ve altı defa bahriye nâzırı ve 19 Zilhicce 1268/ 4 Ekim 1852'de sadrazam olan Trabzon Hemşinli Mehmed Ali Paşa'nın zevcesi idi. Bu evliliğe dair oldukça uzun bir manzume de eserde yer almaktadır[152]. Dudullu'daki ikinci çeşme İkinci Sultan Mahmud'un hazinedarı Şevkinihal Usta'nındır. Eserin telifi yıllarında çeşmenin yıkılmış ve yalnız kitabe taşının kalmış olduğu, onun da yere atılmış olduğunu belirterek: "*Şevk-i Nihâl usta bu çeşmesin âbâd eyledi 1227/1812*" kaydının taşın üzerinde kayıtlı olduğunu bildirmektedir.[153] Bu çeşmelerin dışında Arakiyeci Hacı Mehmed mahallesinde Nuhkuyusu caddesinde Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'e ait bir sebil bulunmaktadır. Eserde ayrıca Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in hayatı hakkında teferruatlı bilgilere de yer verilmektedir.[154]

Bu dönemde Üsküdar Harem iskelesinde Mehmed Tâhir Efendi tarafından bir cami inşa ettirilmiştir. Bu caminin iki vakfiyesi olup ikisi de Türkçedir. İlkinin

150 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 482.
151 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 491.
152 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 493.
153 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 517.
154 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 530.

tarihi 15 Zilkâde 1243/29 Mayıs 1828, diğerinin ise 21 Şevval 1244/26 Nisan 1829'dur. Caminin banisi olan Tahir Efendi'nin devlet ricali olarak gördüğü hizmetler de tarih sırasına göre ifade edilmektedir. 1248/1832 de Adana civarında vefat etmekle naaşı İstanbul'a getirilerek inşa ettirdiği caminin hatiresine defnedilmiştir.[155]

Bu döneme ait son vakıf eseri ise bir kütüphanedir. Üsküdar Selimiye'de Nakşibendi hangâhı içerisinde, Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa'nın olup 21 Cemâziyelevvel 1252/3 Eylül 1836 tarihli vakfiyesi Türkçedir. Müellif, Pertev Paşa'nın biyografisini ve Âkif Paşa ile olan siyasi husumetini ve Pertev Paşa'nın idamına sebep olan olayları da akıcı bir şekilde açıklamaktadır[156]

Sultan Abdülmecid b. Mahmud (1255-1277/1839-1860)'un Üsküdar'da şahsına ait bir vakıf eserine rastlanılmamıştır. Döneminde ise iki cami, bir de çeşme yapıldığı kayıtlıdır. Birinci cami Karacaahmet'te Ahmed Fethi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tarihi ve mimarı hakkında bilgi verilmemiştir.[157] İkinci cami mevâlîden Hafız Mehmed Efendi tarafından Kısıklı'da yaptırılmış olup vakfiyesi Türkçedir. Vakfiyenin tarihi 3 Safer 1257/27 Mart 1841 olarak kaydedilmiştir. Müellif bu camiye ait bir kaydın da *Kuyûd-ı Vakfiye*'de [Beylerbeyi'nde Fıstıklı'da] şekliyle de kayıtlı olarak gördüğünü ifade etmektedir.[158] Bu dönemin son vakıf eseri bir çeşme olup Üsküdar Tophânelioğlu'nda Yağlıkçı Ayazması ismiyle anıldığı söylenmektedir. Çeşmenin ilk banisi Halil Efendi isminde bir zat olduğu 1275/1858'de Ömer Bey'in yenilediği belirtilmektedir. Ancak Halil Efendi ile Ömer Bey hakkında detaylı bir bilgi vermemektedir.[159]

Sultan Abdülaziz b. Mahmud (1277-1293/1860-1876) döneminde kendisine ait Üsküdar'da bir vakıf eseri görülmemektedir. Ancak döneminde; cami ve mektep olarak bir külliye, bir dergâh ve bir de hastane yapılmıştır. Cami ve mektebin Üsküdar'da Tophânelioğlu'nda, Altûnizâde İsmail Paşa tarafından 1282/1865 tarihinde inşa ettirilmiştir. Altûnizâde'nin hayatı hakkında kısa bir de bilgi paylaşılmıştır.[160] Kayıtta camiye ait detaylı bilgilere yer verilmektedir. Cami içerisine konulan bir taştan bahsedilerek taşın bir tarafında şu ifadelerin olduğu: "*Ağriboz'da kal'a derûnunda Bayrakdâr Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfinin minber kapusı*

155 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 505.

156 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 507.

157 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 561.

158 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 566.

159 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 575.

160 Cami kapısının üzerinde şu kitâbe bulunmaktadır: "*Râh-ı hakda hayr idüp Altûnîzâde eyledi ma'den-i cûd u sehâsından netâr-ı sîm ü zer yapdı bir câmi' ki oldı câmi' nûr-ı mübîn kıt'a-i elmâsdan resmi latîf ve hoş seng târihi mücevher olsa şâyândır subh oldı İsmail Efende*

taşı olup câmi'-i mezkûrun kilisaya tahvîli üzerine papuşluğa konulmuş olduğu hâlde bi'l-münâsebe bu tarafa getirilmesiyle teberrüken işbu mahalle vaz' olundı 1292/1875" şeklinde ifade edilerek taşın bu camiye nereden, nasıl ve neden geldiğine ait bilgiler verilmektedir.[161]

Bu döneme ait ikinci eser bir dergâh olup Safveti Paşa tarafından Doğancılar'da inşa edildiği ifade edilmektedir. Dergâhın yapım tarihi ve vakfiyesine dair bir bilgi verilmemiş ancak Safveti Paşa hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.[162].

Döneme ait son eser, bir hastane olup Nuhkuyusu'nda Yusuf Kamil Paşa ile zevcesi Zeynep Hanım'ın müşterek hayır eserleridir. Zeynep-Kamil Hastanesi adıyla bilinmektedir. Hayır sahiplerinin ikisi de hastane bahçesindeki muhteşem türbede yan yana defnolunmuştur.[163]

V. Sultan Murad b. Abdülmecid (1293-1293/1876)'in kendisine ve döneminde Üsküdar'a ait bir vakıf eseri kaydına rastlanılmamıştır.

II. Sultan Abdülhamid b. Abdülmecid (1293-1327/1876-1909)'e ait üç cami bir de mektep kayıtlı olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Nuhkuyusu civarında Hazinedar Usta Camii olarak bilinmektedir.[164] Ancak bu eserin Sultan II. Abdülhamid'in Hazinedar Ustası Nakşıfelek Kalfa'nın Üsküdar Nuhkuyusu'nda yaptırdığı camii olduğu kayıtlıdır. Nuhkuyusu Camii olarak da bilinen eser, bugün Nuhkuyusu Caddesi ile Fahri Atabey Caddesi'nin (eski adıyla Toptaşı Caddesi) birleştiği yerde bulunmakta ve sehven Cevri Kalfa Camii olarak adlandırılmaktadır.[165] Eserle ilgili vakfiye ve tarihe ait bir bilgi verilmemiştir. İkincisi cami ve mektep şeklinde bir külliye tarzında inşa edilmiştir. Bu eserler Kısıklı civarında Burhaniye'de yaptırılmıştır. Sultan Abdülhamid'in şehzadesi Burhaneddin Efendi'ye mansubdur.[166] Son cami ise Üsküdar'a bağlı Sarıgazi köyünde inşa ettirilmiştir. Bu camiye ait de detaylı bir bilgi görülmemektedir.[167]II. Sultan Abdülhamid dönemine ait ise bir sebil ile bir mescit ile bir mektep yaptırılmıştır. Sebil Üsküdar Duvardibi'nde Mirlivâ Hüseyin Hayri Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hayri Paşa Şumnulu Hacı Hasan Ağa'nın oğlu olup 1298/1880 tarihinde vefat

---

ma'bedi hayrü'l-âsâr 1282". (Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 598)

161 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V. s. 599.

162 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 602.

163 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 612.

164 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V s. 639.

165 Orhan M. Çolak, Üsküdar Nuhkuyusu'nda Sultan II. Abdülhamid Vakfı'ndan Nakşıfelek Usta Camii", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII : 2-4 Kasım 2012: 1352'den Bugüne Şehir ,* Süleyman Faruk Göncüoğlu (ed.), , İstanbul 2014, s. 138-154.

166 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 639.

167 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 640.

edip sebilin civarında defnolunduğu kaydedilmektedir. Eserde, sebilin yapılış tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.[168] Dönemin son eseri mescit ve mektep şeklinde yapılmıştır. Eserlerin banisi Şeyhülislam Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'dir. Eser ve banisi hakkında detaylı bir bilgi verilmemektedir.[169]

Sultan Mehmed Reşad b. Abdülmecid (1327-1336/1909-1917)'in saltanatında zatı adına Üsküdar'da kayıtlı bir vakıf eseri görülmemektedir. Döneminde ise Üsküdar'da Altûnizâde mahallesinde Koşuyolu'nda İbrahim Feridun Paşa haremi Nevcivan Hanım tarafından bir cami yaptırılmıştır. Vakfiyesi Türkçe olup 5 Rebî'ülevvel sene 1336/19 Aralık 1917 tarihlidir.[170]

168 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 649.

169 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 650.

170 Altınbaş, *a.g.e.,* c. V, s. 715.

Ekler: 1-2

Ek1: Üsküdar'da Vakıf Eserleri Sayısı

Cami	52
Çeşme	35
Mescit	33
Mektep	27
Türbe	6
Sebil	6
Medrese	5
Tekke	5
Kütüphane	5
İmâret	3
Dârülhadis	2
Kervansaray	2
Mihmen-saray	2
Hangâh	2
Zâviye	2
Dârüşşifâ	1
Hastane	1
Dârülkurrâ	1
Tabhâne	1
Dergâh	1
Dershâne	1
Kalenderhâne	1
Yangın Havuzu	1
Hamam	1
Su kuyusu	1
Toplam	**197**

Ek 2: *Evkāf-ı Ümem Tarihi*'ne Göre Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar'da Yapılan Vakıf Eserlerinin Listesi

Orhan Bey b. Osman Bey (726-761/1325-1359)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	-	Kandırı	-	-
İkinci Sultan Mehmed b. Sultan Murad-ı Sânî (855-886)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Mescit	1		Rum Mehmed Paşa	Üsküdar	-	-
Mescit	1		Sadrazam Hekimoğ-lu Ali Paşa	Üsküdar	-	-
Sultan Mehmed Çelebi b. Yıldırım Bayezid (816-824/1413-1421)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	-	Ağa Çelebi Nâhiyesi	-	-
Cami	1	Toygar Ham-za Camii/ Kapudan Paşa Camii	Hamza Çelebi/ Ka-pudan Kaymak Paşa (tamir)	Toygar Tepesi	-	-
Cami	1		Kara Nişancı Davud Paşa	Üsküdar	-	-
Cami	1		Kapıağası Süleyman Ağa	Üsküdar	-	912
Birinci Sultan Selim b. Bayezid (918-926/1512-1519)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Mescit	1	Miskinler/ Dedeler	Yavuz Sultan Selim	1 Yağlıkçı Mehmed Emin Paşa 1171/Minberi	-	920
Kanuni Sultan Süleyman b. Sultan Selim (926-974/1519-1566)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Mih-man-Saray	1	-	Mihrimah Sultan	İskele Cami Yanı	-	-
Cami	1	-	Mihrimah Sultan	Merdivenliköy	-	-
Mektep	1	-	Mihrimah Sultan	Mirahor Mes-cidi karşısı	-	-
Mektep	1		Rüstem Paşa	Üsküdar	-	-
Çeşme	1	-	Rüstem Paşa	Üsküdar	-	952
Cami	1	-	Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Doğancılar	-	966
Çeşme	1	-	Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Doğancılar	-	-
Mektep	1	-	Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Doğancılar	-	-

Mescit	1	Takiyyeci Mescidi	Arakiyyeci Mehmet Ağa	Üsküdar	-	-
Cami	1	-	Kadıasker İskilipli Cafer b. Abdünnebi b. Mustafa Efendi	Üsküdar	-	-
Mescit	1	Minberini Kalınoğlu el-Hac Ahmed Ağa	Bâbüssaâde ağası Hüsrev Ağa	Üsküdar	-	-
Mescit	1	-	Hayreddin Çavuş	Üsküdar	-	-
Cami	1	Taşçılar Camii	Bina Emini Mehmet Ağa	Üsküdar	-	-
Mescit	1	-	Murad Reis	Üsküdar	-	-
Cami, darülhadis, dershane, türbe ve zâviye (külliye)	1	-	Şemsi Ahmed Paşa	Şemsipaşa	Mimar Sinan	Rebî'ülevvel 988
Mescit ve türbe (külliye)	1	-	Hacı Paşa	Üsküdar	Mimar Sinan	-
Cami	1	-	Gülfem Hâtun	Üsküdar	-	Evâil-i Cemâziyelevvel 956
Mektep	1		Gülfem Hâtun	Üsküdar	-	25 Rebî'ülevvel 957
Türbe	1		Gülfem Hâtun	Üsküdar	-	Evâhir-i Receb 958
II. Sultan Selim b. Sultan Süleyman (974-982/1566-1574)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Mescit	1	-	Ahmed Çelebi	Üsküdar	-	975
Mescit	1	Kadıasker Mescidi	Muallimzâde Ahmed Efendi	Üsküdar	-	-
Mescit	1		Murad Reis	Üsküdar	-	-

Üçüncü Sultan Murat b. Selim (982-1003/1574-1594)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami, medrese, kütüphâne, dârülhadis, dârülkurrâ, imâret, dârüşşifâ, mektep, tabhâne, hangâh, iki kervansaray (külliye)	1	-	Nurbânu Sultan	Toptaşı	Mimar Sinan	-
Mescit	1	Bosnevi Osman Efendi/ Minberini koydurmuş	Nurbânu Sultan	Sarıkadı	-	-
Hamam	1	Çarşı Hamamı	Nurbânu Sultan	Üsküdar	-	-
Cami	1	-	Sinan Paşa	Salacak	-	-
Mektep	1	-	Sinan Paşa	Salacak	-	-
Kütüphâne	1	-	Sinan Paşa	Atlamataşı	-	-
Mescit	2	Yeniçeşme Mescidi/?	Mehmed Ağa	Üsküdar	-	-
Cami	1	-	Nişancı Mehmed Paşa	Aydınlı köyü	-	-
Mescit	1	Kızıl Mescit	Geredeli Çelebi	Üsküdar	-	-
Cami	1	Tavaşi Camii	Tavâşî Hasan Ağa	Üsküdar	-	995
Mescit	1	Salih Efendi Mescidi	Salih Efendi	Çınarlı Tekke	-	-
Mescit	1	-	Kilarcıbaşı Osman Paşa	Başıbüyük	-	Evâsıt-ı Ramazan 993
Mektep	1	-	Kilarcıbaşı Osman Paşa	Başıbüyük	-	Evâsıt-ı Ramazan 993
Cami	1	-	Bostancıbaşı Abdullah Ağa	Kısıklı	-	-
Mektep	1	-	Ayşe Hatun	Kısıklı	-	-
Mescit	1	Çingâne Fırını Mescidi	Kadı Alaaddin Efendi		**İmamzâ**de Mustafa Efendi Minberini Koydurmuş	

Üçüncü Sultan Mehmed b. Murad-ı Sâlis (1003-1012/1594-1603)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Çeşme	1		Gazanfer Ağa	İbrahim Ağa Çayırı	-	-
Mescit	1		Hatice Hâtun	Sultan Tepesi	-	-
Mescit	1	Mirahor Mescidi	el-Hac Mehmed Ağa	Üsküdar	-	-
Tekke, cami, imâret (külliye)	1	-	Hüdâyi Aziz Mahmud Efendi	Üsküdar	-	-
Birinci Sultan Ahmed b. Mehmed-i Sâlis (1012-1026/1603-1617)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Çeşme	1	-	-	Kavak İskelesi	-	-
Zâviye, sebil ve türbe (külliye)	1	-	Sadrazam Halil Paşa	Hüdâyi Aziz Mahmud Efendi Tekkesi yanı	-	-
İkinci Sultan Osman b. Sultan Ahmed (1027-1031/1618-1622)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Mescit	1	Alaca Minare Mescidi	Hoca Murad	Üsküdar	-	-
Dördüncü Sultan Murad b. Sultan Ahmed (1032-1049/1622-1639)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Sultan IV. Murad	Hünkar Bahçesi	-	-
Çeşme	1	-	-	Üsküdar	-	-
Cami	1	Ağa Camii	Dârüssaâde Ağası Malatyalı İsmail Ağa	Üsküdar	-	-
Mescit ve tekke (külliye)	1	Nalçacı Tekkesi	Nalçacı Şeyh Halil Efendi	Üsküdar	-	-
Mescit	1	Minberini Abdullah Paşa koydurmuş	Nalçacı Şeyh Halil Efendi	Üsküdar	-	-
Mescit	1	Harab Mescidi	Dârüssaâde Ağası el-Hac İbrahim Ağa	Kavak iskelesi yakınları	-	1049

Sultan İbrahim b. Sultan Ahmed (1049-1058/1639-1648)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Dârülhadis, mektep, çeşme, sebil, medrese ve mihman-saray (külliye)	1	-	Mahpeyker Sultan	Üsküdar	-	1050
Cami	1	Çinili Cami	Mahpeyker Sultan	Üsküdar	-	1050
Çeşme	1	-	Kemankeş Kara Mustafa Paşa	Süleyman Ağa mahallesi	-	-
Cami ve mektep (külliye)	1	-	Abdülbaki Efendi	-	-	1054
Dördüncü Sultan Mehmed b. Sultan İbrahim (1058-1099/1648-1687)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Dördüncü Sultan Mehmed	Üsküdar	-	-
Çeşme	1	-	Dördüncü Sultan Mehmed	Büyük Çamlıca	-	-
Çeşme	1	-	Dördüncü Sultan Mehmed	Küçük Çamlıca	-	-
Çeşme	1	-	Hatice Turhan Sultan	İhsaniye	-	-
Çeşme	1	-	Hatice Turhan Sultan	Balaban	-	-
Çeşme	1	-	Hatice Turhan Sultan	Salacak	-	-
Çeşme	1	-	Musâhib Mustafa Paşa	Üsküdar	-	-
Çeşme	1	-	Merzifoni Kara Mustafa Paşa	Cumapazarı	-	1060
Çeşme	1	-	Sadrazam Koca Süleyman Paşa	İnadiye	-	-
Çeşme	1	-	Sadrazam Koca Süleyman Paşa	Kefçe Dede	-	-
Çeşme	2	-	Abbas Ağa	Dutlu Kahve Caddesi/	-	-
Cami	1	-	Sadrazam Bosnalı Süleyman Paşa	Doğancılar	-	1098
Cami	1	-	Şeyh Abdülbaki Efendi	Hâce Hesnâ Hâtun Mahallesi	-	15 Cemâziye-lahir 1063

Cami	1	-	Selami Ali Efendi	Bülbül Deresi	-	-
Cami	1	Şücâbağı Mescidi	Selami Ali Efendi	Acıbadem	-	-
Cami	1	-	Selami Ali Efendi	Bağlarbaşı	-	-
Tekke	1	-	Selami Ali Efendi	Bağlarbaşı	-	-
Cami	1	Şeyh Camii	Devâti Şeyh Mustafa Efendi	Bülbülderesi	-	-
Cami	1	Yenilediğinden Sultan Mahmud Camii adını almış	Mehmed Talip Efendi	Ahmediye	-	-
Mescit	1	Minberini Aşçıbaşısı Selim Ağa koydurmuştur	Aşçıbaşı Mehmed Ağa	Üsküdar	-	-
Mescit	1	-	Mehmet Ağa	Bulgurlu	-	1090
Mescit	1	Kavak İskelesi Mescidi	Hazinedar Beşir Ağa	Selimiye	Minberini 1133'de Dârüssaâde Ağası el-Hac Beşir Ağa koydurmuştur.	1077
Mescit	1	-	Kosrazâde Mustafa Dede	Üsküdar	-	-
Mektep	1	-	Mehmed Ağa	Bulgurlu	-	-
Mektep	1	-	Dârüsaâde ağası Mehmed Ağa	Üsküdar	-	Evâil-i Ramazan 1061
Zâviye	1	-	Selami Ali Efendi	Bulgurlu	-	-
Zâviye	1	-	Selami Ali Efendi	Kısıklı	-	-
Medrese	1	-	Şeyhülislam Münkarizâde Yahya Efendi	Üsküdar	-	-
Türbe	1	-	Şeyhülislam Münkarizâde Yahya Efendi	Üsküdar	-	-

İkinci Sultan Mustafa b. Mehmed-i Râbi (1106-1115/1694-1703)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Câmi,	1	Cedîd Vâlide Camii	Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan	Üsküdar	-	15 Muharrem 1123
İmâret, Sebil, Çeşme, Mektep, Türbe, Yangın Havuzu (külliye)	1'er	-	Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan	Üsküdar	-	-
Mescit	1	Haydar Dede Mescidi	Haydar Resâ Efendi	Bülbül Deresi	Minberini Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa koydurmuş	-
Tekke	1	-	Haydar Resâ Efendi	Üsküdar	-	-
Üçüncü Sultan Ahmed b. Sultan Mehmed (1115-1143/1703-1730)						
Cinsi	**Adedi**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Kaymak Mustafa Paşa	Üsküdar	-	1140
Cami	1		Çorlulu Ali Paşa	Gülfem Hatun Mahallesi	-	1119
Cami, medrese, kütüphane Sebil ve çeşme (külliye)	1	Cami-i Ahmediye	Eminzâde Ahmed Ağa	Üsküdar	-	1134
Cami, medrese (külliye)	1	-	Osman Efendi	Atpazarı	-	1133
Cami	1	-	Kütahyalı Seyyid Ali Efendi	Çavuşbaşı	-	1126
Tekke	1	Fenâyî Tekkesi	Kütahyalı Seyyid Ali Efendi	Çavuşbaşı	-	1126
Mektep	1	Çavuşbaşı Mektebi	Türk Ahmed Paşa	Üsküdar	-	-
Çeşme	1	-	Mehmet Paşa	Hâce Hâtun Mahallesi	-	-
Çeşme, Maksem	1	-	İbrahim Paşa	Üsküdar	-	1144

Çeşme	1	-	Haseki Mustafa Ağa b. Mehmed Ağa	Cinci Sarayı yakınlarında	-	20 Rebîülahir 1133
Çeşme	1	-	İzmirli Ali Paşa	İhsaniye	-	-
Çeşme	1	-	Tophânelioğlular	Tophânelioğlu	-	1140
Birinci Sultan Mahmud b. Sultan Mustafa-yı Sânî (1143-1168/1730-1754)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	I. Sultan Mahmud	Atpazarı	-	-
Cami	1	Sultan Mahmud Camii	I. Sultan Mahmud	Ahmediye	-	1162
Minare	1	Alaca Minare Mescidi	Saliha Sultan	Üsküdar	-	-
Su kuyusu	1		Saliha Sultan	Üsküdar	-	8 Şevval 1147
Cami, tekke (külliye)	1	Bandırmalı Tekkesi	Hekimoğlu Ali Paşa	Üsküdar	-	-
Cami	1	Müftü Câmii	Şeyhülislam Mirza-zâde Mehmed Efendi	Hâce Hâtun Mahallesi	-	-
Tekke, Mescit	1	-	Abdullah Abdi Paşa	Sultantepe	-	1166
Üçüncü Sultan Osman b. Sultan Mustafa (1168-1171/1754-1757)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Üçüncü Sultan Osman	Büyük İhsaniye	-	1169
Mescit	1	-	Üçüncü Sultan Osman	Küçük İhsaniye	-	1169
Mektep	1	-	Silahtar Ağası el-Hac Mustafa Ağa	Karacaahmet	-	-
Üçüncü Sultan Mustafa b. Ahmed-i Sâlis (1171-1187/1757-1773)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami, mektep, çeşme (külliye)	1	-	Üçüncü Sultan Mustafa	Ayazma	-	1174
Mektep	1	-	Samurkaş Mehmed Ağa	Selamiali Mahallesi	-	-
Minber	1	Fatma Hatun Mescidi	Samurkaş Mehmed Ağa	Selamiali Mahallesi	-	-
Mektep	1	-	el-Hac Halid Ağa ve zevcesi Ayşe Hâtun	Kısıklı	-	15 Cemâziyelahir 1179

Mektep	1	-	Şerife Saliha bt. es-Seyyid el-Hac Mehmed	Kısıklı	-	22 Receb 1181
Mektep	1	-	Havva bt. Hasan	Kısıklı	-	29 Receb 1182
Mektep	1	-	Hüseyin b. Hasan	Kısıklı	-	29 Şaban 1182
Mektep	1	-	Mustafa Çelebi b. Mustafa	Kısıklı	-	27 Şevval 1182
Mektep	1	-	Fatma bt. Halil	Kısıklı	-	5Re-biü-levvel 1183
Mescit	1	-	Ragıb Paşa	Bulgurlu	-	-
Mescit	1	-	Teşrifatçı Akif Meh-med Bey	Salacak	-	-
Cami	1	-	Abdurrahman Ağa	Paşa Limanı	-	1180
Cami	1	Hacı Bekir Câmii	Kurbâğî Nasuh	Üsküdar	-	-
Birinci Sultan Abdülhamit b. Sultan Ahmet-i Salis (1187-1203/1773-1788)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Tekke ta-miri	1	Nasûhi Tek-kesi	Sadrazam Derviş Mehmed Paşa	Üsküdar	-	-
Kütübhâne Mektep Çeşme (külliye)	1	-	Tersane Emini Selim Ağa	Üsküdar	-	4 Mu-harrem 1197
Cami, Mektep Kalender-hâne (kül-liye)	1	-	Numan Bey b. Ali Bey	Doğancılar	-	29 Zilkâde 1191, 1 Rebî'ü-levvel 1198, 12 Cemâ-ziye-levvel 1204, 19 Safer 1207
Çeşme	1	-	Saraylı Şevki Kadın	Fenerbahçe	-	27 Mu-harrem 1199
Çeşme	1	-	-	Paşakapısı	-	1198

Üçüncü Sultan Selim b. Sultan Mustafa (1203-1223/1788-1808)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Çeşme	1	-	Üçüncü Sultan Selim	Selimiye	-	-
Çeşme	1	-	Şehsuvarzâde Hamdullah Paşa	Bağlarbaşı	-	-
Çeşme	1	-	Ben/glizâde Ahmed Raşid Efendi	Büyük Çamlıca	-	1215
İkinci Sultan Mahmut b. Abdülhamit (1223-1255)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	Adliye	İkinci Sultan Mahmud	Şemsipaşa	-	1232
Çeşme'nin Yenilenmesi	1	-	İkinci Sultan Mahmud	Büyük Çamlıca	-	1251
Çeşme	1	-	Adile Sultan	Dudullu	-	1304
Çeşme	1	-	Şevknihal Usta	Dudullu	-	1227
Sebil	1	-	Şeyhülislam Arif Hikmet Bey	Nuhkuyusu Caddesi	-	-
Cami	1	-	Mehmed Tahir Efendi	Harem İskelesi	-	15 Zilkâde 1243, 21 Şevval 1244
Kütüphane	1	-	Pertev Paşa	Selimiye	-	21 Cemâziyelevvel 1252
Sultan Abdülmecid b. Mahmud (1255-1277/1808-1860)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Ahmed Fethi Paşa	Karacaahmet	-	-
Cami	1	-	Hafız Mehmed Efendi	Kısıklı	-	3 Safer 1257
Çeşme	1	Yağlıkçı Ayazması	Halil Efendi/ Ömer Bey (yenilemiştir)	Tophâneli-oğlu	-	1275
Sultan Abdülaziz b. Mahmud (1277-1293/1860-1876)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami, mektep (külliye)	1	-	Altûnizâde İsmail Paşa	Tophâneli-oğlu	-	1282
Dergah	1	-	Safveti Paşa	Doğancılar	-	-
Hastahane	1	Zeynep Kamil Hastanesi	Yusuf Kamil Paşa ile zevcesi Zeynep Hanım	Nuhkuyusu	-	

İkinci Sultan Abdülhamid b. Abdülmecid (1293-1327/1876-1909)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami, Mektep (külliye)	1	-	II. Sultan Abdülhamid	Burhaniye	-	-
Cami	1	-	II. Sultan Abdülhamid	Sarıgazi	-	-
Cami	1	Hazînedar Usta Camii	Nakşıfelek Kalfa	Nuhkuyusu	-	-
Sebil	1	-	Mirliva Hüseyin Hayri Paşa	Duvardibi	-	-
Mescit Mektep (külliye)	1	-	Şeyhülislam Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi	Üsküdar	-	-
Sultan Mehmed Reşad b. Abdülmecid (1327-1336/1909-1917)						
Cinsi	**Adet**	**Adı**	**Banisi**	**Semti**	**Mimarı**	**Tarihi**
Cami	1	-	Nevcivan Hanım	Koşuyolu	-	5 Rebî'ülevvel 1336

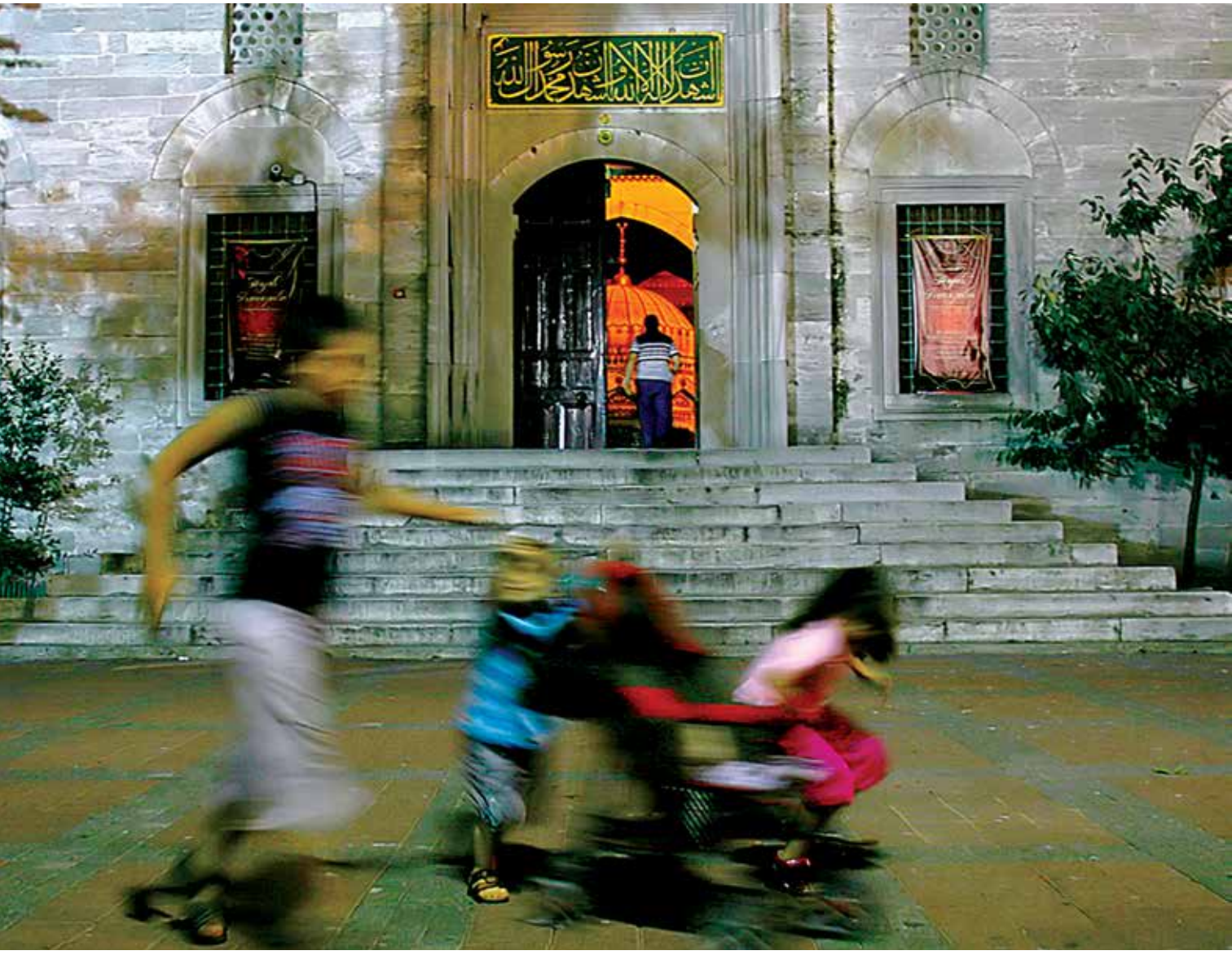

Foto: Ahmet Tarımcı

Üsküdar'ın Uluslararası Göçmenleri Suriyeliler, Afganlılar Ve Toplumsal Uyum

YRD. DOÇ. DR. YASEMİN ÇAKIRER ÖZSERVET
Marmara Üniversitesi

ARŞ. GÖR. SEMRA BOZ
Marmara Üniversitesi

Çeşitli sebeplerden ötürü yaşadığı ülkeyi terk etmiş olanlar, her dönemde farklı isimlerle anılmaktadır. Göç, hem göç veren hem göç alan uluslar için sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Göç kaynaklı yaşanılan problemleri çözmek ve yeni gelen göç dalgasını kavrayabilmek için devletler çeşitli hukuki metinler ve gerekirse uluslararası anlaşmalar yapmaktadırlar. Günümüzde doğal felaketlerden, iç savaş v.b. şiddet ortamından dolayı insanların istemeseler de ülkelerini terk etmeye mecbur kaldıkları görülmektedir. Bu grup göçmenler literatürde mülteci, sığınmacı gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Ekonomik kaygı taşıyarak yani yaşam standartlarını artırmak amacıyla göç edenlerle zorunlu göçmenlerin arasındaki diğer büyük fark, birinci grup göçmenlerin geldikleri ülkeleri ile de bağları koparmak zorunda olmayışları ve ülkelerinin kendilerine sağladığı devlet korumasından çoğunlukla faydalanıyor olmasıdır. Bu nedenle mülteci ve sığınmacılar uluslararası korumadan da faydalanma imkânına sahip olmaya çalışırlar.

Türkiye; Avrupa'yla olan ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, uzun yıllardır çeşitli dalgalarla göç veren bir ülke konumundayken, 1990'lı yıllardan sonra transit göç geçiş ülkesi olarak anılmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise özellikle komşu ülkelerde yaşanan iç savaşlar neticesinde göç alan bir ülke olmaya da başlamıştır. Karışıklıklar ve çatışmalar devletlerarası savaşlar, sivil veya etnik iç çatışmalar, baskıcı rejimler ya da doğal afetler ülkemizin sınır bölgelerinden yoğun bir göç talebine sebep olmuştur.

Geçmişten günümüze Türkiye'ye yönelen göç akışları incelendiğinde, çok çeşitli, kimi zaman yasal yollarla ama çoğunlukla da yasa dışı yollarla gerçekleşen bir hareketlilik görülmektedir. Türkiye son dönemlerde kendisine gelen kitlesel göç akımları ve sığınma taleplerini daha çok Orta Doğu'dan (İran, Irak ve bugün Suriye'den olmak üzere) ve Orta Asya'dan (Afganistan gibi) ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden almaktadır. 2011 yılından bu yana ise, Suriye'de yaşanan iç savaş ve sıkıntılar ülkemizin şimdiye kadar karşılaşmadığı bir boyutta göç akımıyla karşılaşmasına sebep olmuştur. Zaten Türkiye komşularındaki iç karışıklardan genelde göç akımı anlamında oldukça etkilenen bir ülkedir.[1]

Türkiye özelinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verileri incelendiğinde; 2012'de (Suriyeliler haricinde) 8 bin kişinin üzerinde toplam mülteci ve sığınmacı nüfusunun, her geçen yıl arttığı ve günümüzdeyse 285 binin üzerinde olan sığınma talebinin olduğu göze çarpmaktadır. Detayda incelendiğinde ise, Afganistan, Irak, İran, Somali ve birçok farklı ülkeden gelen gruplara rastlanılmaktadır. Özellikle Ortadoğu ülkelerine konum itibariyle yakın olan Türkiye, yanı başında yaşanan iç karışıklıklar neticesinde bazen transit ülke görevi görürken, son 5 yıldır incelenen verilerde yaklaşık 3 milyon geçici göçmeni barındıran bir bölgeye de dönüşmüştür. Bu rakamda Suriyeliler 2 milyon 753 bin rakamıyla zirvedeyken, yaklaşık 100 bin kişilik nüfuslarıyla Afgan sığınmacı ve mülteciler ise ikinci sıradadır.

Kent sadece sınırları belli fiziksel bir mekân değildir, kenti, o kentte yaşayan kentliler ve onların oluşturduğu sosyal ortamlar da tanımlamaktadır. Toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler, kentin değişimini, dönüşümünü ve kültürel, ekonomik her türlü üretimini etkilemektedir. "Bugün sadece kendini düşünen ve güçlü olduğu sürece kendini haklı gören şehirliler ve şehrin mekânsal ve rantsal kurgusu, modern şehirlerin başkalarını kendine çekmesine inat, yeni geleni olabildiğince iten, mücadeleyi zorlaştıran bir karakterde seyretmektedir".[2] Kentsel bir toplumun içinde, belirli gruplar kentin kurgusu ve tasarımı içerisinde dışlanabilmekte ve diğerleri olarak görülebilmektedir. Toplumun diğerleri denildiğinde kadın, yaşlı, çocuk ve engelliler akla gelirken düzensiz göçmenler (mülteci, sığınmacı vb.) bu tanım içerisinde bile diğerleri konumundadır. Uluslararası göçmenlere ev sahibi toplumun tepkileri yeni gelen göçmen grubunun etnik, dini ve ekonomik durumuna göre değişebilmektedir. Göçmenlerin ev sahibi ülkelerde yaşadıkları en önemli sorunlar; ev sahibi ülke dilini iyi bilmemeleri, istihdama erişim ko-

1 Orhan Deniz, "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", *Doğu Coğrafya Dergisi,* c. XIV, s. 22, (2009), s. 187-204.

2 Yasemin Çakırer-Özservet, "Modern Göçebeler Olarak Göçmenler, Mekan ve Şehre Uyum", *Sosyoloji Divanı Dergisi*. C. III, s. 6, (2015a), 43-54.

nusunda varsa yasal statüden, dilden ve ev sahibi toplumunun verdiği tepkiden kaynaklı sorunlar, ödeyebilirlik gücünün zayıf olması ve ev sahibi toplumun barındırmaması açısından barınma sorunu, ev sahibi toplumla farklı bir dine sahipse dini ritüellerini gerçekleştirememe sorunu, göç edilen ülkede milli nüfus içerisindeki yabancıların oranı ve yabancılara karşı tutumların şiddeti, yeni çevreye uyum süreci, ekonomik zorluklar ve kültürel farklılıklar oluşturmaktadır.

Materyal

Uluslararası göç ve Toplumsal uyuma yönelik son dönemde yapılan çalışmalarda bu çalışmayı destekleyici literatür olarak irdelenmiştir. Çalışmanın ana materyali Üsküdar ilçesi Yavuztürk ve Bahçelievler Mahallesi yerleşim alanıdır. Üsküdar Belediyesi'nden edinilen ölçeksiz mahalle krokileri ve mahallelerde yapılan detaylı mekânsal gözlemler ve analizler, mahalle muhtarları ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve uluslararası göçmenlerle yapılan derinlemesine görüşmeler yardımcı materyallerdir.

Yöntem

Araştırmada kullanılan yöntem, mekânsal gözlem, alanda birebir analizler, katılımcı olmayan gözlem, muhtarlar ve uluslararası göçmenlerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve bu görüşmelerin yorumlanması ve bunların sayısal harita üzerine işlenmesi şeklindedir.

Kapsam olarak sadece Üsküdar ilçesi Yavuztürk ve Bahçelievler Mahallesi araştırma evrenini oluşturmuştur. Alanda ön gözlem sonuçlarının yönlendirmesiyle uluslararası göçmenlerin gözlenebileceği alanlar yani yoksulların yerleştiği bölgeler öncelikli olarak tercih edilmiştir.

Uluslararası göç ve sosyal uyum dediğimizde, bunun yerelde izlerini araştırabilmemiz için yerel yönetimin en küçük basamağı olan muhtarlık üzerinden çalışmaya başlamak önemli bir vurgudur. İki mahallenin muhtarları ile görüşmeler yapmak üzere randevular alınmış, daha sonra ilgili günde yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Muhtarlara mahallelerindeki uluslararası göçmenlere yönelik farkındalık tarayıcı sorular ve onlarla olan ilişkilerine yönelik sosyo-ekonomik ve mekânsal çeşitli sorular yöneltilmiş ve alının bilgiler ışığında ulusal göçmenlere erişilmiştir. Yavuztürk mahalle muhtarlığından direk göçmenlere erişmek mümkün olmamıştır ancak Bahçelievler mahalle muhtarlığı üzerinden o bölgedeki bir kısım göçmene erişmek mümkün olmuştur.

Göçmenlerle yapılan derin görüşmelerde ise alanda yapılan mekân gözlemleri ve kartopu örnekleme yöntemi yönlendirici olmuştur.

Araştırmada karşılaşılan en önemli sınırlılık, göçmenlere ulaşmak olmuştur. Göçmene ulaşıldığında ise, ondan doğru verinin alınması bir diğer sınırlılıktır. Göçmenin araştırmacıya güvenmesi için ya diğer bir göçmenle yanına gidilmiş, ya da görüşülecek göçmenle bir süre vakit geçirilerek güven kazanılmıştır.

Uluslararası Göçmenler ve Toplumsal Uyum Süreci

Ulusal siyaset gündeminin de temel tartışma alanı haline gelen göç konusunun yerelde en ciddi izlerini yerel yönetimler gözlemlemekte ve çoğunlukla bu göç akımı yönetimleri çözüm bulmaya ya da bazı durumlarda yadsımaya götürebilmektedir. Yerelde yaşanan ya da yaşanabilecek olası her tür yerel hizmetlere yönelik talep baskısı ya da sosyal problemler "toplumsal uyum" konusunun yerelde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Savaş ya da çeşitli sebepler dolayısıyla yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalan mülteciler, göç ettikleri yerlerde kimi zaman sadece şartların iyileşmesini beklemek adına yaşam mücadelesi vermeye çalışmaktadırlar. Öte yandan çoğunlukla da geldikleri ülkelere geri dönmek yerine, daha uygun şartlarda yaşayabildikleri başka yerlere yönelebilmekte ya da göç ettikleri yerde, kalıcı bir düzen kurmaya çalışmaktadırlar. Mültecilerin, bu kurmaya çalıştıkları yeni yerleşik düzende ya da transit göçmen olarak bir süreliğine ikamet ettikleri ülkelerde de karşılaştıkları sorunların temelinde "toplumsal uyum problemi" yer almaktadır. Bu durum karşısında gerek hükümetler gerekse de STK'lar mültecilerin sorunlarına çözüm bulabilmek ve toplumsal uyumu hızlandırabilmek adına çeşitli eylem planları uygulamaya çalışmaktadır. Bu noktada soruna ve çözüme en yakın birimlerden olan yerel yönetimlerin inisiyatif alması ve kendilerine acilen bütçesi tanımlanmış şekilde sorumluluk verilmesi gerekmektedir. Toplumsal uyum sorunlarını tanımlayabilmek, öncelikle yerelde sosyal araştırmaların detaylı şekilde yapılmasıyla ve araştırmaya konu olan grupların (burada uluslararası göçmenlerin) düşüncelerini beyan edebilecekleri sistemlerin kurulmasıyla mümkün olacaktır.

Olası toplumsal sorunları yumuşak geçişle çözmek için toplumun yeni gelenlere toleranslı yaklaşması konusu öncelik kazanmaktadır. Ancak toplumsal duyarsızlığın kentlerde daha yaygın olduğu da görülmektedir.

"Sayıca göçmenlerin çok olmasından, ya da göçmenin hedeflediği ülkelerin sert sınır politikalarından ötürü, yaşanan sınır aşma davranışlarında çok dramatik boyutlara ulaşılmış durumdadır. Kitlesel şekilde göçe yönelen ve o yolda ölen bir-

çok göçmenin görüntüsünü, her gün evimizde ekranlardan izlemek mümkündür. Tüm bu trajedi insanları şehirlerine yeni gelen yabancıları misafir etme konusuna ikna etmek yerine, durumu zihinlerde sıradanlaştırmaktadır. Bir müddet sonra yanı başında yaşayan göçmenlerin şehir mekânında yer etme mücadelesine, şehirli insan destek olmak yerine duyarsız kalabilmektedir.".[3]

Son dönem sayıları 2,7 milyon olan Suriyeli göçmenlerle birlikte uluslararası göç konusu ülkemizde elbette ki yerel yönetimleri de ciddi ilgilendirir durumdadır. Yaklaşık 400.000 Suriyeli olmayan Afganlı, İranlı, Somalili ve Filistinli göçmenler de bu uluslararası göç resminin medya tarafından pek görünmeyen tarafıdır.

Özellikle Amerika'nın Afganistan'dan çekilmesi üzerine Nisan 2015'de yeniden başlayan şiddetli çatışmalar, halkın ülkeyi terk etmesine sebep olmuştur. Bu olayların etkileri, Türkiye'deki Afgan nüfusu üzerine yapılmış araştırma verileri üzerinden incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. 2012 Ocak verilerinde 5 bin olan nüfus, Ocak'ta 10 binin üzerindedir. Ancak 2015 Nisan ayında nüfus birden 35 bin kişiye, Ekim 2015'te ikinci dalgayla birlikte de 83 binin üzerine çıkmıştır. 2016 Ocak itibariyle Türkiye'de yaşayan Afgan nüfusunun 100 bini geçmiş olduğu, hatta 30 Ekim 2016 tarihli güncel verilere göre net rakamın 119.269 olduğu görülmektedir.[4]

2011'de 300-400 kadar Suriye vatandaşının Hatay ili Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü sınır kapısına doğru hareketlenmesi Suriye'den Türkiye'ye yönelik ilk toplu nüfus hareketini başlatmıştır[5] ve 3 Kasım 2016 güncel verilerine göre ise 2,764.500 Suriyeli geçici koruma altındaki göçmenlerin, Türkiye'ye geldiği verisi elde edilmektedir.[6] Türkiye'nin bu yoğun göç akımına yani geçici korumadaki göçmenlere yönelik politikası çabuk cevap vermeye yönelik olarak gelişmiştir ve toplumda Suriyeliler daha görünür olduğu için de göçmen denildiğinde akla Suriyeliler gelmeye başlamıştır. Mülteci ya da sığınmacı olan diğer gruplar ise, BMMMYK koruması altında görece daha iyi konumda gibi iken sığınma talebi ya henüz yapmayan ya da yapmayı düşünmeyen düzensiz göçle yasadışı giriş yapan diğer gruplar yaşam şartları olarak ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Bu çalışmanın konusundan biri olan Afganlı göçmenler bu gruba girmektedir.

Bireysel deneyimler ise, insanın mekânı algılaması üzerinde etkili olan başka bir faktör olarak nitelendirilmektedir. Kişinin fiziksel çevresini algılaması zaman ile doğrudan ilişkilidir ve mekânda edinilen zamansal deneyimler de bu algıyı

3 Çakırer, Özservet, *a.g.m.* (2015), s. 43-54.

4 Ekim 2016 İtibarıyle UNHCR Türkiye İstatistikleri http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/tr(57).pdf

5 Türkiye'de Geçici Koruma http://www.goc.gov.tr/icerik3/turkiye%E2%80%99de-gecici-koruma_409_558_1097 (Erişim; Kasım 2016).

6 Syria Regional Refugee Response / Inter-agency Information Sharing Portal / http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224

güçlendirmede etkili olmaktadır.[7] Bu nedenle göçmenler ne kadar uzun süre bir yerelde bulunuyorsa o oranda yaşanmışlıkları ile o mekâna etki edebilmektedirler. "İnsanlar yaşadıkları mekânlarla ilişki kurarak, onlara anlamlar atfetmekte ve içinde bulundukları bu yaşamsal çevre aracılığıyla kimliklerini de oluşturmaktadırlar"[8] Her yerleşimde, kültür ve kimliğin temelleri yeniden anlamla yüklenmekte ve inşa edilmektedir; insan yerleşme sürecinde 'yer'i mekân, 'mekan'ı ise kendisinin yapar. Bu süreç içinde, kültürel sınırların tanımlayıcı olması ve işlevinin aktif şekilde sürdürülmesi amaçlanmaktadır.[9] Göçmen kültürleri mekânı olmayan alanlarda mevcut olamayacağı için göç ve göçmen konusu mekân üzerinden ayrı ayrı değerlendirilmek durumundadır. Göç ettikleri ülkelerde belirli alanlarda yoğunlaşan göçmenler, yerli nüfustan farklı birçok özelliklerini somutlaştırarak mekâna yansıtabilecekleri ortamlar da yaratmış olmaktadırlar.[10]

Yani göçmenin kimliği ve kültüründe yerel mekânın ve yerelliklerin etkisi önemli ölçüdedir. Üsküdar'ın uluslararası göçmenleriyle İstanbul'un başka bir yerelinin göçmenlerinin yaşam biçimleri birbirlerinden farklı gelişebilmektedir. Ve toplumsal uyum konusunda da her bir yerelin kendi özellikleri ve iç dinamikleriyle ve uluslararası göçmenin kültürüyle ortak olarak detaylı değerlendirilmek durumundadır.

İstanbul'a başka coğrafyalardan, ülkelerden gelen her göçmen grubu, burada farklı yerlerde ve birbirinden farklı yaşam stratejileri üreterek yaşam savaşı vermektedirler. Bu üretilen yaşam stratejileri ve yeni sosyal alanları, yoğun, durağan, çoklu-yerel ve kurumsallaşmış çerçeveler içerisinde gündelik sosyal pratikler, sembolik gösterimler olarak tanımlayabilsek de, mevcut terminoloji bu sosyal oluşumu tanımlamaya çok da izin vermemektedir.[11] Literatürde bu boşluğa ulusötesilik, yerelötesi hareketler, yerelötesi alanlar şeklinde cevaplar bulunmaktadır. Bu noktada, ulus-devlet sınırları karşısında insanlar ve kurumlar arasında oluşan bu çoklu bağlar ve etkileşimlerin varlığını, ulusötesilik olarak tariflemek mümkündür. Yerelde başka bir yerelin insanlarının oluşturduğu bu kültürel, ekonomik ve mekânsal yapılanmalar yerelötesi alanlar kavramını oluşturmaktadır. İstanbul'da yüzyıllardır Arap, Çerkes, Boşnak, Ermeni, Yahudi, Hıristiyan, Müs-

7 Ebru Baran, *Almanya'da Yaşayan Türk Nüfusun Yaşadığı Mekân İle Etkileşimi: Berlin- Kreuzberg Örneği*, [İTÜ FBE Kentsel Tasarım Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013].

8 Melek Göregenli ve Pelin Karakuş, "Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekansal Bütünleşme", *Türk Psikoloji Yazıları*, c. XVII, s. 34, (2014), s. 101-115. 2. Ali Gürel ve Yasemin Balta, "İstanbul'un Göç Olayı ve Etnik Hayatı üzerine", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı:1 (2011).

9 Gülsüm Depeli, *Almanyalı Türklerde Evlilik Törenlerinin Dönüşümü - Kültürel Bellek, Aidiyet ve Kimlik*, [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009].

10 Sema Erder, *Refah Toplumunda Getto*, İstanbul 2006.

11 Ludger Pries, *New Transnational Social Spaces: International Migration and Transnational Companies in The Early 21st Century*, London Routledge.

lüman ve pek çok farklı kimlik, çeşitli göçlerle bir araya gelmiştir.[12] İstanbul'daki yerelötesi alanların son dönemlerde özel olarak oluştuğu ve yoğun olarak görüldüğü ilçeler, tarihi çekirdeği oluşturan Fatih ve Beyoğlu ilçeleri ile Zeytinburnu ilçesi olarak görülmektedir.[13]

Suriyelilerin Türkiye'ye kitlesel olarak gelmeleri ile başlayan göç sürecinde, her yaşta kadın, erkek ve çocukların bulunduğu bir güruh görülmektedir. Gelen insanların büyük bir kısmının, kendi ülkelerinde değişik eğitim, iş ve gelir seviyelerine sahip oldukları görülmüştür. Mülteciler, hem kamp ortamlarında barındırılmaya çalışılarak, hem de ülke genelinde 2 milyonu aşan sayılarıyla kamp dışında hemen her şehirde yaşamaya başlamışlardır. Mültecilerin büyük bir kısmının yaşadıkları ülkeyi terk ederken, sadece ailelerini yanına alarak kaçtığı düşünülürse, çoğunun imkânsızlıklar nedeniyle barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıkları görülmektedir. Bu durumun, en başından en sonuna Türk halkının gözü önünde olması ise, insani bir algı oluşmuştur.

Bulgular:
Üsküdar'ın Uluslararası Göçmenleri ve Toplumsal Uyum

Genel olarak ülkemizde, özel olarak da sınır şehirlerinde sığınmacılarla karşılaşılan çoğu yerde Suriyeliler/Afganlar toplumsal kabulle misafir olarak kabul edilmektedir. Bugün Suriyeliler konusu sayısal üstünlüklerinden ötürü ve medya organlarınca gündemde tutulmalarından ötürü Afganlara oranla daha çok kabul görmüş durumdadır.

Gelen göçmen gruplarının toplumsal uyumu noktasında özellikle yönetim planında yerel-merkez arası iletişimin çok güçlü olması önemlidir. Merkezi yönetim organları, ürettiği politikalarla geçici koruma altındakilerin hayat kalitesini arttırmaya yönelik çalışmalar yapsa da, gelenlerle birebir karşılaşan ve varsa alandaki sorunlarla birebir ilgilenen/ilgilenmeye çalışan ve de etkilenen ise ağırlıklı olarak yereldir, yani yereldeki belediyelerdir. Göçmenler bulunduğu mahalledeki yönetimin temsilcisi olan muhtarlıkla resmi bir ilişki de kurabilmektedir.

Alan çalışması olarak seçilmiş olunan iki pilot mahalleden Yavuztürk ve Bahçelievler mahallelerinde yapılmış görüşmeler burada değerlendirilmektedir. Yapılan çalışma Üsküdar ilçesinin (540 bin kişi); Yavuztürk (35 bin kişi) ve Bahçelievler (22 bin kişi) mahallerinde gerçekleştirilmiştir. Tahminen Üsküdar ilçesi

12 Ali Gürel ve Yasemin Balta, *a.g.m.*

13 Yasemin Çakırer, *İstanbul-Zeytinburnu'nda Ulusötesi Kentleşme Aktörleri Olarak Türk Kökenli Göçmenler*, [Doktora tezi, İTÜ FBE. İstanbul (2012)]

Şekil 1: Alan çalışması bulguları

genelinde 2 bin civarında Suriyeli göçmen olduğu düşünülmektedir. Afgan göçmenlerin ise bundan çok daha düşük sayıda yer aldığı kesindir. Alan çalışması yapılan bu bölgede tahminen 100 civarında Afganlı, 300-400 kişi civarında da Suriyeli göçmen bulunmaktadır.

Alan çalışması sonucunda elde edilen alansal bulgular haritada detaylı gösterilmektedir.

Öncelikle, mahalle muhtarlarıyla mahallelerinde yaşayan Suriyeli ve Afgan göçmenlerle ilgili derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Muhtarlardan alınan yanıtlar aşağıdaki formatta ele alınmaktadır;

Mahallelerin fiziki ve beşeri şartlarının göç ile gelen Suriyeli ve Afgan nüfusun yoğunluğu üzerine etkileri, bu bölgelerin tercih nedenlerine dair sorular sorulduğunda;

Muhtarlardan şu şekilde yorumlar gelmiştir. Aynı konutta birden çok ailenin kalabalık biçimde kalmasının mahalleliyi rahatsız ettiğini aktaran muhtarlar, nüfus müdürlüğü kanalıyla gelen Suriyelileri ya da Afganları saptayabildiklerini, bunun dışında düzensiz geliş gidişleri takip edemediklerini belirtmişlerdir. Suriyeliler özelinde incelendiğinde, birden fazla ailenin bir arada yaşamasından kaynaklı sorunlar en öndeyken, Afganlar da ise durum biraz daha farklıdır. Aile olarak 1 ya da 2 aileden bahsedilirken, çalışmak için illegal yollarla Türkiye'ye gelen ve bu bölgede yaşayan Afganlı göçmenler, dikkat çekmektedir. Afganların bulunduğu mahalle olan Bahçelievler Mahallesi Muhtarından edinilen bilgiye göre, bir evde 15 ile 35 yaş aralığında 8-10 erkek bulunmaktadır. Ve bu nüfusun neredeyse hiçbiri kayıtlı değildir. Bunun yanı sıra özellikle kayıt dışı göçmenlerin sürekli hareket halinde olduğunu belirten muhtarlar, bu göçmenlerin yerleşik

bir düzenleri olmadığı için nerede iş imkânı varsa oraya gittiklerini söylemişlerdir. Göçmenler çoğunlukla düşük gelirli gurupların arasında yaşamayı tercih etmektedirler.

Suriyelilerin genel olarak yaş grubu, çocuk / orta yaş / yaşlı nüfus durumu sorulduğunda;

Gelen nüfus içinde kadınların da erkeklerin de yaş aralığının 25-30 yaş civarında olduğunu aktaran muhtarlar, Suriyeliler özelinde daha çok çocuklu ailelerin yaşadığını belirtmişlerdir. Ancak özellikle genç erkek nüfus oranının göze çarptığını, bu durumun mahalleli açısından sorun teşkil edebildiğinden bahsetmişlerdir. Genç nüfusun neden savaşmadığına, buraya gelerek sadece kendini düşündüğüne dair bir sürü şey söylenmektedir mahalleli tarafından. Bu tarz şeyler de yerel toplumsal tepkilerdir.

Gelinen bölgedeki halkın genel durumu, göçmenlere yapılan yardımlar (Eğitim, sağlık, maddi, nakdi vb.) ve belediyeden sağlanan yardımlar ve imkânlar sorulduğunda:

Eğitim hususunda, Yavuztürk Mahallesinde bir Suriye Okulu olduğunu belirten Bahçelievler Mahallesi Muhtarı, göçmen çocukların çoğu zaten kayıtlı oldukları için devlet okullarını kullanma haklarının olduğunu ama geneli kendi dillerinde eğitim almak istedikleri için Yavuztürk'te olduğunu da söylemiştir. Afganlarda ise durum çok farklıdır, zaten aileleriyle yaşamadıkları için eğitim alması gereken çocuk yaş gurubu pek yoktur. Ancak az da olsa var olan çocukların kayıtlı olmayanları için sıkıntılar yaşandığını, okula kayıt yapılabilmesi için sistemde gözükmeleri gerektiğini, bu hususta sorun yaşayanları da nüfus müdürlüklerine yönlendirerek bu yolu izlemeleri gerektiğini belirttiklerini ifade etmişlerdir..

Ayrıca kayıtlı olsun ya da olmasın, Suriyelilerin ilçe genelindeki tüm gençlik merkezlerinden ve çocuk eğitim merkezlerinden faydalanabildiklerini, hatta mahallelerde kendi aralarında oluşturdukları kuran kursu şeklindeki faaliyetlere katıldıklarını düşünmektedirler.

Yardım anlamında ise, muhtarlara bu yönde başvuranları bağlı olunan Kaymakamlıklara yönlendirdiklerini, resmi olarak nüfusa kayıtları yapıldığı an muhtarlara gelip hemen fakirlik kâğıtlarını aldıklarını, böylece kendilerinden fakirlik kâğıdı alan göçmenlerin başvuru sürecini başlattığını açıklamışlardır. Resmi yardımların yanı sıra, göçmenlerin yerel halktan da sürekli bir destek gördüğünü belirtmişlerdir. Ancak göçmenlerin, masumiyet ve mağduriyeti sürdürmek amacıyla mahalle

mahalle gezdiklerini, sürekli olarak yer değiştirdiklerini, böylece gittikleri yerlerde mağduriyet yenilemesi yaparak devam ettikleri söylenmektedir.

Muhtarların gözünden göçmenlerle yaşanan sorunlar sorulduğunda;

Evlerde kalabalık yaşanması, aile hayatından uzak yerleşimlerin olması, sürekli olarak yer değiştirmeleri, kimi zaman yaşanan hırsızlık hadiseleri yaşanan başlıca sorunlar arasında sıralanmaktadır. Özellikle hırsızlık örneğin üzerinden yola çıkıldığında, benzer vakalarda göçmenler suçlu olsa da olmasa da, yapılan hukuksuzlukların göçmenlere atfedildiği gözlemlenmektedir. Muhtarlar; artık yerel halkın göçmenlere karşı başlangıçta olduğu kadar masum yaklaşmadıklarını, iyi niyet su istimalleri ile birlikte de tahammül edilemez bir noktaya doğru gidildiğinden bahsetmektedirler.

Göçmenler açısından ele alındığında ise; ev sahipleri normalde 200-300 liraya kiraya vereceği evi, orada kalanlara odabaşına aylık 400 lira olarak vermekte, göçmenleri bir evde 10-12 kişi kalmaya bu nedenle zorladığı görülmektedir. Ev sahipleri ayrıca bu kimseleri resmi kiracı olarak da göstermemektedir. Resmin bu tarafından çok, muhtarlar yerel halkı destekler mahiyette de olaya bakabilmektedir.

"Ancak kiraların yükselmesinin başlıca aktörleri de onlar diyebiliriz, oluşan talep fazlalığından dolayı kira fiyatlarında yükselişler oldu." Bahçelievler Mahalle Muhtarı

Çok cüzi ücretler karşılığında ağır işler yapmaya zorlanan göçmenlerin olduğu da anlatılmaktadır.

"Her yerde çalışabiliyorlar. Genellikle geçici işlerde oluyorlar; inşaat, konfeksiyon gibi. Etrafta bir inşaata gidin bakın orada çalışanların yarısının Afgan olduğunu görürsünüz. 15 yaş üstü her türlü kaba kuvvet ihtiyacı olan işlerdeler ve daha düşük ücret aldıkları için tercih ediliyorlar. Normalde 100 lira ödenirken, bu kişilere ödenen ücret 50 liraya kadar gerileyebiliyor, onlar için, o para onlara göre oldukça uygun. Evleri koğuş mantığıyla kullanıyorlar sadece yatmak için kullanıyorlar; bu sebeple onlar için bu para çok iyi bir meblağa denk geliyor. Zaten sigortaları da yok çünkü illegal yollarla buraya gelmişler, kimlikleri yok." Bahçelievler Mahalle Muhtarı

Göçmenlerle mahalleli arasında yaşanan toplumsal uyum sürecinin nasıl işlediği sorulduğunda:

Halkın başlangıçta iyi niyetle yaklaştığını, bilindiği üzere siyasi söylemlerin de etkin olduğu bir Ensar-muhacir kavramı üzerinden göçmenlere gerçekten çok yardımcı olunduğunu aktarmışlardır. Toplumsal uyumdan bahsedildiği ama ye-

rel halkın Suriyelilere daha toleranslı davranmaktan öte göze çarpan belirgin bir uyum mekanizmasının olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca muhtarla yapılan görüşmelerde, yaşanılan genel sorunun göçmenlerin mahalle kültürünü bozmaları ya da Afganlara karşı toleransın hiç olmadığı gibi dönüşler alınmış olsa da, mahalleli ile yapılan görüşmelerde belirgin bir rahatsızlık ifadesine rastlanılmamıştır.

Yerel halkla yapılan görüşmelerde ise, eğitimli, mütevazı, komşuluk ilişkileri iyi olan göçmenlerin var olduğunu ancak uyum sağlayamayan, yani yerleşik bir düzen kuramayanların varlığından bahsedilmiş, çözüm üretilmesi gerektiğine dair fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Yapılan yardımların kötüye kullanımı ve olası tehlikeler üzerine sorular sorulduğunda:

"Yani ülkeye illegal giriş/çıkış yapmaları, çocukları ve mahalleliyi ürkütmeleri, bir düzen oturtmaksızın bekar evi mantığı ile daha kendi içlerine dönük yaşam stillerinin olması durumu komşularıyla yani mahalleliyle aralarına set çekmektedir. Bütün bu saymış olduğumuz sebepler, 'toplumsal uyum noktasında olumsuz bir atmosferin var olduğu' çıkarımını yapmayı mümkün kılmaktadır." Bahçelievler Mahalle Muhtarı

"Onlar halkın vicdanının farkında ve bunu çok iyi kullanıyorlar. Kendilerini mağdur gösterip insanları kullanıyorlar, evde çalışabilecek insanlar var ama onlar da iş yok diyorlar. Şurada iş var deniliyor onlara ama geri dönüşleri "parası az" şeklinde oluyor. Mesleği demirci olan tanıdık bir ustanın yanına gönderiyoruz mesela, asgari ücret civarı sigortalı olarak ancak gidip çalışmıyor adam. Az buluyor ücreti ya da bahane üretiyor. Birçok örneğini mahallede görmek mümkün aslında." Yavuztürk Mahalle Muhtarı

Tehlikeler hususunda ise; Aileleri olmadığı için çok rahat olmalarından ve üzerlerinde denetim mekanizmasının olmaması, çoğunluğun illegal yollarla ülkeye giriş yapmalarından ötürü kimliklerinin olmayışı, bu sebepten dolayı da bu kimselere dair hiçbir resmi makamında bilgi sahibi olmaması geleceğe yönelik tehlikeleri oluşturmaktadır.

Belediyelerin uygulamalarının muhtarlar aracılığıyla yapılması ya da çözüm önerileri üzerine sorular sorulduğunda:

Devletin resmi açıklama yapması gerektiğini, halkın bu bağlamda göçmenlerle yaşayıp yaşamayacakları ikilemini netleştirmesi gerektiğini ve bu anlamda adımlar atılması gerektiğini söylemişlerdir. Yerel yönetimlerin birçok konuda tedbir

alması gerektiği, halen kayıtlı olmayan göçmenler için çözümler oluşturulmasını ve eksikliklerin giderilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

"Devletin temel sorumluluğu kim olursa olsun mülteci veya değil hepsini kontrol altına almaktır. Bizim görevimiz var ama yetkimiz yok. Her şeyden görevliyiz. Vatandaş gelir, her şeyini bize anlatır, bizi sorumlu tutar ama hiçbir yetkimiz yok. Bildirdiğimiz yetkili kurumların cevap vermesi de uzun sürüyor, böyle olunca da iş işten geçmiş oluyor. Emniyetin işi zaten başından aşkın, bana sıra gelene kadar vakit geçiyor, gününde gelmiyorlar. Meclisin göçmenlerle ve sığınmacılarla ilgili politikalarını gözden geçirmesi gerekiyor; sınırların gözden geçirilmesi gerekiyor. Kontrol yok, kimliğin nerede diye soran yok, önce bunların yapılması lazım, artık acil eylem planı ortaya konulmalı ve geleceği dair bir olası sosyal bombanın önüne geçilmeli." Bahçelievler Mahalle Muhtarı

Çalışma süresince göçmenlerin yaşadığı sorunlar ve genel ilişkiler gözlemlenmiştir. Bu bağlamda; Suriyeli mültecilerin ülkemizde karşılaştığı en ciddi sorunların yaşandığı alanlardan biri barınma diğeri de istihdamdır. Türk işverenler bir işi Türk vatandaşı bir işçiye yaptıracağından oldukça düşük fiyatlarda bir Suriyeli yetişkine (ya da Suriyeli bir çocuğa) aylık 200-300 TL'ye yaptırabilmektedir. Bunun sonucunda emek sömürüsü meydana gelmektedir.

Özellikle Afgan mültecilerle yapılan görüşmelerde, toplumsal kabul noktasında geldikleri ilk yıllarda sorunlar yaşadıklarını ama resmi olarak vatandaşlık alanların yerleşik düzenlerini kurma noktasında problem yaşamadıkları gözlemlenmiştir. Gayri resmi yollardan ülkeye giriş yapan ve kaçak işçi statüsünde çalışan göçmenlerin ise bu noktada çeşitli sorunlar (barınma, çalışma, komşuluk ilişkileri vb.) yaşadıkları, bu sorunların altında ise aileleriyle birlikte değil de, bekâr evleri formatıyla konaklamalarının olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu verilerin yanı sıra, haritalarda belirtilmiş olduğu üzere, mahallelerin çeşitli bölgelerinde yaşayan Suriyeli ve Afgan mültecilerle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde göçmenlere buraya geliş sebepleri, çalışma hayatı ve yaşam şartları, yaşadıkları sorunlar, geleceği dair planları üzerine çeşitli konularda sorular yöneltilmiştir.

Bu göçmen gurubunun içerisinde, görüşme yapılan 23 kişiden 4'ü çocuk 10'u yetişkin Afganistanlı, 1'i Pakistanlı ve diğer 8'i de Suriyelidir.

Türkiye'ye nasıl geldikleri ya da neden tercih ettikleri sorulduğunda; arkadaşlarının buraya göçmen olarak gelmesinin kendilerinin de tercihen buraya gelmek fikrini oluşturduğu söylenmektedir. Görüşülen kişiler aşağı yukarı 2 yıldır Türkiye'de yaşamaktadır. Görüşülen kişilerden Pakistanlı olan göçmen, Pakistan'da iş istihdam

problemleri yaşandığı için Türkiye'ye gelmek zorunda kaldıklarını, para kazanmak için burada çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra ülkelerde var olan dini-mezhep çatışmaları, siyasi karışıklıkların da göç etme noktasında önemli ölçüde etkisi vardır. Çünkü Afganlar özelinde, özellikle gelen göçmenlerin aileleri ile birlikte gelmedikleri, ailelerin memleketlerinde kaldığı verisine ulaşılmıştır. İş sahası olarak ise çok çeşitli bir çerçevenin olmadığı, herkesin inşaat işinde çalışmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Özellikle para kazanmak amacıyla Türkiye'ye geldikleri ve ikamet ettikleri yerlerin de genelde ücra mahalleler olduğu görülmektedir. Ucuz kira bedeli ödeme amaçlı yapılan bu yaklaşım; Ev kiraların çok pahalı olması ve bu ücra mahallelerde bile bir odaya 400 TL istenmesi yüzünden ortaya çıkmıştır. Hatta kimi derme çatma evlere 1000 TL kira istenmektedir. Çok pahalı olan kiralar dolayısıyla mecburiyetten topluca kiraladıkları çıkarımına varılabilir. Genellikle Küçüksu bölgesinde karşılaşılan "Amele Pazarı'nda" görülen Afganistanlı/Suriyeli/Pakistanlı göçmenler; Bu pazarda her gün en az 100-150 kişinin iş çıkması umuduyla beklediğini, her gün farklı kişilere farklı iş seçeneklerinin gelebilmesi ihtimalinin olduğunu söylemiştir. Görüşmecilerden biri (23 Yaş, Erkek), 10 yıldır Türkiye'de yaşadığını, yasal yollarla geldiği için gerekli resmi evraklara sahip olduğunu belirtmiştir. Burada Küçüksu Amele Pazarında yıllarca çalışıp hem para biriktirip hem ailesine para gönderen bu kişi, 1.5 yıldır bir Halk Ekmek Büfesinin işletmeciliğini devralmış ve geçimini kendi işini kurarak sağlamaktadır. Kendisiyle yapılan görüşmede;

"Burada 1 aylık kazancımız, Afganistan'daki ailemizin 2 aylık giderlerini idare edebiliyor," demiştir.

Afganlı göçmenlere sorunları ya da isteklerinin neler olduğu sorulduğunda; En büyük sıkıntılarının ayrımcılık olduğunu belirtmişlerdir. Hatta içlerinden biri;

"Ayrımcılık her anlamda var, Ben mesela bu büfeyi açtım ama sırf ben devraldığım için benden alışveriş yapmayanlar da var. Irkçılık yapıyorlar." (23 yaş, Erkek, Büfe işletmecisi)

Görüşmecilerden bazıları, vatandaşlık alabilmek için memleketlerine gidip gelmeyi reddetmektedirler, ilgili resmi başvuru süreçlerini tamamlayıp 5 yıllık süre zarfında vatandaşlık almayı planlamaktadırlar. Görüşmecilerin çoğunun minimum 2 senedir Türkiye/İstanbul'da yaşadıkları, ailelerinin ise hep memlekette olduğu belirtilmiştir. Kazandıkları paranın değerinin geldikleri yere göre fazlasıyla yeterli olduğu ve işlerine yaradığı bilgisi iletilmiştir. Ancak bunların yanı sıra aslında burada da iş gücü sömürüsüne uğradıkları ve haklarının yendiğini ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Çünkü normalde Türk işçilere günlük 100-150 TL arası yevmiye verilirken göçmenlere verilen ücret 70-80 TL (hatta bazıları 60 TL'ye çalıştıklarını da söylemektedir) civarıdır. Pakistanlı göçmen bu iş gücü sömürüsünü;

"Bizim için zor oluyor, günü birlik işler bu işler, haftada 2 gün iş varsa 2 gün iş yok, biz her zaman burada bekliyoruz. Zaten bizi tutup götüren kişi de bizim üzerimizden ya da aldığımız yevmiyeden kesintiler yaparak zor durumda bırakıyor. Zaten hiç güvence yok, geçen sene bir arkadaşımız şu arkadaki okul inşaatında düştü ve 9 ay yattı, zararı ya da riskleri aslında çok daha fazla bu yaşantının…" İfadeleriyle dile getirmiştir.

Toplumsal dışlanma, terslenme, istenmeme üzerine sorular sorulduğunda, özellikle Afganlı-Suriyeli çocukların bu dışlanmayı daha fazla hissettiği, okul noktasında ve sokakta oyun oynayabilme noktalarında Türk çocukların kendilerinden çekindiği/korktuğu ve sürekli suçladıkları yönünde geri dönüşler alınmıştır. Afganlar, halktan olumsuz tepkiler aldıklarını çünkü bekâr yaşadıkları için hoş karşılanmadıklarını belirtmişlerdir. Suriyeli aileler ise genelde destek olunduğunu, sadece kimi zaman ev sahipleriyle problemler yaşandığını söylemişlerdir.

Ancak mahalleliyle yani yerel halkla yapılan görüşmelerde, "Zaten sabah gidip akşam gelen tipler, zararsızlar" şeklinde dönüşler olmuştur. Bunun yanı sıra komşuluk ilişkisi anlamında da olumlu dönüşler bulunmaktadır. Ama yine de yapılan saha çalışmaları esnasında; "Bunları başımıza siz çıkardınız," diyerek tepki gösteren kişilere de rastlanmıştır.

Ortak sorunların arasında sağlık sorunu da yer almaktadır. Özellikle uzun yıllardır çalışmak için Türkiye'ye gelen Afgan göçmenler, Suriye göçünden sonra sağlık sorununda daha iyileştirmeler olduğunu, öncesinde daha sorunlu olduğunu söylemişlerdir.

"*Hasta olunca doktora gidemiyorduk çoğunlukla, yani gitmek için gerçekte çok zor durumda kalmayı bekliyorduk. Çünkü kimlik problemi yaşanıyordu, kimlik olmadığı için sıkıntı yaşıyorduk. Doktorlar bakmayı reddediyordu. Göçmen olduğumuz için resmi kurumlarda da pek ilgilenilmiyordu. Özele gitmek zorunda kalıyorduk, o da para demekti. Ama artık daha iyileştirmeler yapılmış halde, gerçi halen bir hoşnutsuzluk seziyoruz ama artık alıktık…"*

Bütün bu olumsuz yanlarına rağmen yine de sırf istihdam noktasında rahat ettikleri için ve paraya ihtiyaçları olduğu için burada şartlar zor olsa da kalmaya devam edeceklerini belirtmişlerdir.

Sonuç

Kentsel mekânlar bireyin ve toplumun bir arada bulunduğu, sosyal etkileşime girdiği, toplumun farklı kesimlerinden insanların bir araya geldiği buluşma alanlarıdır. Göçmenler ulusötesi alanlarda daha kaygan kimliklere sahip durumdadırlar ven yaşadıkları mekânlarda kendileme yapması ve aidiyet bağları kurması

aslında güç görünmektedir. Ancak örneklerle görüldüğü üzere, göçmen mekânla ilişki kurduğu andan itibaren o mekânı dönüştürmekte, kendilemekte, aidiyet hissi kuracağı bağların sayısını artırmaktadır. Bu nedenle, göçmenlerin mekândaki aktivitelerini okumak bize mekândaki sosyal, ekonomik, politik yapılanmayı da gösterecektir.[14]

Yasadışı, düzensiz göçmenlerin ağırlıkta olduğu kentsel bölgelerde, göçmenlerin mekânla etkileşimleri oldukça sınırlıdır ve göçmenler mekânda sürekli yer değiştirdiklerinden mekânsal izlerinin yakalanması da zor olsa da, göçmenler bir yerle ilişki kurarken, kültürleşme kavramından da yola çıkarak o yerelle mutlaka bir uyum yakalamaya da çalışmaktadırlar. Aksi takdirde o yerelde kendine alan açması zor olabilmektedir.

Göçmenlerin yeni yerleştikleri yerele, şehre uyumları söz konusu olduğunda burada önemli olan nokta uyumu sağlayacak politika alanları nelerdir sorusudur. Yerelde, mahalle birimine inildiğinde politika aracı olarak muhtarlık önemli bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtarlar özellikle yerel nüfusun göçmenlere yönelik uyuşmazlık tansiyonunu düşürmekte aktif rol oynayabileceklerdir. Muhtarlık kurumunun yerel yönetimlerin belediye ayağıyla da iyi ilişkiler içerisinde olması ve güncel alandan verilerle bu ilişkilerin sağlamlaştırılması elzemdir. Muhtarların da sadece seçmen odaklı değil, seçmen olmayan ama o yerelde yaşayan, o yerele dokunan herkese kucak açması ve onlarla barışık faaliyetler yürütmek üzere o algıya ulaşması gerekmektedir. Muhtarlarla yapılacak eğitim vb seminerler bu konuda faydalı olabilecektir. Mahalleye yeni gelen göçmenlerin de o bölge halkıyla, kültürüyle bağdaşması için özgün çalışmalar üretilebilir.

Konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta göçmenlerin daha yaşanabilir bir barınma hakkına kavuşması konusudur. Bu noktada yerelde kimsenin kontrol edemediği kira fiyatlarına acilen bir müdahale edilmesi gerekmektedir. Barınak olmayacak mekânlarda yasadışı kiracı barındırma konusunun da cezai yaptırımları olmalı ve barınma sorunun ne kadarlık bir ihtiyaç olduğunun da tespit edilerek, uygun barınma mekânlarının önerilmesi de yerel yöneticilere düşen önemli bir sorumluluktur.

Bu temel sorunların yanında göçmenlerin yerel dili bilmeme durumları, iş, eğitim, sağlık, kentsel yaşama uyum, diğer temel kültürel gereksinimler ve görüş bildirememe gibi sorunlar detaylı olarak irdelenmeli ve uyum politikaları bu temellerde ortaya çıkarılmalıdır.

---

14 Yasemin Çakırer-Özservet, "Zeytinburnu Kentsel Mekânında Soydaş Diyasporasının Örgütlenmesi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, c. I, s. 3, (2014a), s. 231-243.

SİMİT

Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Çeyrekçi (Kasap) Esnafı (H.1258-M.1842)

PROF. DR. HAMİT PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi

Giriş

Nüfus Defterlerine göre Üsküdar'ın kasap esnafına geçmeden önce genel olarak Osmanlılardaki kasap esnafı üzerinde durabiliriz. Kasaplık mesleğinin meşru bir gelir kaynağı olup olmadığı tartışması fetva konusu olmuştur. Buna göre bilhassa büyük baş hayvanların kesimini sanat edinerek yapanlarla ilgili olarak işin mubah olduğu hükmü verilmiştir. Ancak hayvanlara küfredenlerin şahitliğinin kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.[1] Kasaplar kendi aralarında sığır ve koyun kasapları diye ayrılırlardı. Osmanlı Devleti'nde diğer meslek gruplarında olduğu gibi kasaplar da kendi aralarında örgütlenmiş durumdadır.[2] Osmanlı toplumunda kasaplık mesleği insanların en önemli gıda maddesi olan eti temin ettiği için barışta da, seferde de önemli bir yere sahiptir. Ordunun sefere çıkışı sırasında bir kısım esnaf arasından ordu esnafı (orducu da denir) seçilirdi.[3] 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar esnaf, sefer müddetince parası karşılığı ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla mükellefti. Bu esnaf ordu sefere çıkarken İstanbul halkına padişahın huzurunda gösterişli bir geçit merasimi yaparlardı.[4] Bu merasim sırasında orducu esnafın padişahın önünden geçiş sırası o esnaf grubunun önem derecesine de işaret etmektedir. Bazı kaynaklarda bu hususa işaret edilmektedir.

1 Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı,* İstanbul 2003, s.121.

2 Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf –Konferanslar ve Seminer-*, İstanbul 1986, s.113-114.

3 Mehmet Zeki Pakalın, "Orducu Esnafı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1971, s. 728.

4 Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul 2016, s.199-201.

Foto: İsmail Küçük

Kasap esnafı,
Surname

Eremya Çelebi'nin Ruznâmesinde anlattığına göre Padişah 4. Mehmet devrinde Girit seferi için 1657'de yapılan geçit merasiminde onlarca esnaf arasında kasapların ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu geçiş esnasında en önde subaşı yol açarak geçmiş, arkasından sırasıyla zürra (çiftçiler), meşaleciler, ekmekçiler ve kasaplar yürüyüşe katılmışlardır.[5] Benzeri bir esnaf alayı geçişini de Antoine Galland günlüklerinde anlatmaktadır. Galland, bu merasimi 4 Mayıs 1672'de ordunun Edirne'den sefere gidişi sırasında seyretmiştir. Bu resm-i geçitte de subaşının geçişinden sonra sıra ile ekmekçiler, rençberler (çiftçiler) ve kasaplar geçmiştir.[6] İnsanlar için gıda maddelerinin özellikle etin hayati öneme haiz olduğu şüphesizdir. Dolayısıyla muhtelif zamanlarda kayda geçirilen yukarıdaki örneklerden, esnaf arasında kasap esnafının da önemli bir yere sahip olduğunu rahatça söylenebilir.

Osmanlılar nüfus hizmetleri çerçevesinde bazı kayıtlar tutmuşlar ve bunların neticesinde Nüfus defterleri ortaya çıkmıştır. Bu yazımları bugünkü manada bir nüfus sayımı kabul etmek zor gözükmektedir. Bununla birlikte özellikle esnaf kayıtları önem arz etmektedir. Zira o dönemde mevcut esnafın kayıtları dükkân dükkân yapıldığı için gözden kaçması imkânsız gibidir. Nüfus defterleri başka kaynakların açık bıraktığı bazı alanları tamamlamaya yarayabilecek mahiyettedir. Mesela Kefalet Defterlerinin "*hangi iş kollarında kaç kişinin çalıştığı gibi önemli hususlara yer vermemesinin*"[7] bıraktığı boşluğu Nüfus Defterleri dolduracak durumdadır.[8]

Bu yazım çerçevesinde 1842 tarihinde Üsküdar'da yaşayan ve esnaf olarak çalışan Çeyrekçi (kasap) esnafı da semt, mahalle ve çarşıdaki dükkânları esas alınarak kayda geçirilmiştir. Nüfus Defterlerinde kasap esnafı adı ile bir tasnife ve yazıma rastlanılmamıştır. Nüfus Defterlerinde bu esnaf "*kasap*" yerine *"Çâryek*" adıyla yazılmıştır. Bu esnafa "çeyrekçi" de denilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın'ın tarifine göre,*"Çâryek veya çeyreği diye yazılan ve çeyrekçi tabir olunan bu esnaf, eskiden pazarlarda seyyar olarak et satan ayak kasaplarıdır. Farsça dörtte*

5 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul,*Hrand D. Andresyan, (çev. ve haş.), Kevork Pamukciyan (haz.), İstanbul 1988, s.291-292. ("*Kasaplar altın yaldızlı saplı kamalar takmışlar, koyun ve keçileri diba ve al kumaşlarla süslemiş, en güzellerinin boynuzlarını da altın varaklamışlardı. Reisleriyle beraber davul-zurna ile geçen celepler, koyun ve sığır eti yüklenmiş oldukları halde Padişaha duada bulundular*." (Kömürciyan, *a.g.e.,* s.292)

6 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, Charles Schefer (haz.), Nahid Sırrı Örik (çev.), Ankara 1998, s.110. (kasapların geçiş sahnesini şöyle tarif etmektedir: " *Bunların başında yürüyen yarı çıplak bir adam mevcut olup, bu adam sağ elinde ucu kolunun derisi ile eti arasından geçmiş bir fitilli tüfek taşıyor ve bu noktanın etrafında pıhtılaşmış bulunan kan bu manzarayı büsbütün iğrençleştiriyordu.*"(Galland, *a.g.e.,* s. 110)

7 Cengiz Kırlı-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, İstanbul 2013, s.19.

8 Hamit Pehlivanlı, "Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Esnafı (1827-1856)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu-VIII- 21-23 Kasım 2014-Bildiriler*, c. II, Zekeriya Kurşun; ve dğr., , İstanbul 2015, s.347-349.

bir manasına gelen çeyrekten bozmadır. Bunların sattığı etler ekseriya koyunun dörtte biri oluşundan dolayı böyle isimlendirilmiştir"[9] Mithat Sertoğlu ise "çeyrekçi"yi, "*baraka dükkânlarda çalışan yarı seyyar kasap*"[10] olarak tarif etmektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre önceleri seyyar olarak et satan bu esnaf, zaman içerisinde yerleşik düzene geçerek önce baraka dükkânlarda, sonra da sabit dükkânlarda mesleğini icra etmeye başlamıştır. İncelediğimiz 1842 tarihli defter kayıtları da bunu göstermektedir. Kayıtlarda kasapların semt, mahalle ve çarşılardaki dükkânlarının adları, sahipleri gösterilmiştir.

1258/1842 tarihli Üsküdar Nüfus Defteri'nde kasaplar "*Esnaf-ı Bakkalan der Üsküdar*" başlığı altında kayıtlıdır. Buradan da anlaşıldığı gibi "çeyrekçi-kasap" esnafı bakkal esnafı arasında gösterilmektedir. Kasap esnafının da içinde gösterildiği bakkallar, İstanbul'da eskiden beri esnaf arasında büyük bir grubu teşkil etmekte ve Avrupalılaşmadan en az etkilenen esnaf zümresidir. İstanbul'daki Anadolulu bakkallar ve kasaplık mesleğini icra edenler genellikle Nevşehir ve İncesu yöresinden gelmiştir. Bunlar Rumcaya tam vakıf olmadıklarından Rumelili ve Yunanlı meslektaşları bakkalları hor görürler ve bunlara itibar etmezlerdi. Anadolu'dan gelen bu Hıristiyanlar genellikle Türkçe konuşan ve Yunan alfabesiyle Türkçe yazan Karamanlılardır. Karamanlı bakkal lisan, örf ve adet bakımından Müslümanlara çok benzemektedir. Dolayısıyla Türk mahallelerinde oturmalarına izin verilir, diğer Hıristiyan esnaftan daha çok müsamaha gösterilir ve müsaade edilirdi.[11] Bakkal esnafı arasında tasnife tabi tutulan kasaplar nüfus kayıtlarından da anlaşıldığı gibi sokakta et satmazlar, mesleklerini dükkânlarda icra ederlerdi. Ancak onların ortakları olan Arnavutlar sabahları sokaklarda dolaşıp baş, karaciğer, akciğer ve dalakları kasaplardan alarak satarlardı. Kasap esnafında çalışan personel genellikle geceyi dükkânın tavan arasındaki odalarında geçirirlerdi.[12]

İncelemeye tabi tuttuğumuz 1842 tarihli Nüfus defterlerindeki kayıtlardan da anlaşıldığına göre dükkân sahipleri genellikle Müslümanlardan oluşmaktadır. Bazı mahallelerdeki dükkân sahibi kasapların ise gayri Müslimler olduğu görülmektedir. Mesela Selami Mahallesi'nde Fodor Ağa Dükkânı, Kuzguncuk Karyesin-

9 Pakalın, *a.g.e.*, s.361.

10 Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı,* İstanbul 1986, s. 73.

11 Aleksandros Paspatis, *İstanbul'un Ortodoks Esnafı (1833-1860),* Marianna Yerasimos, (çev.), İstanbul 2014, s.154-155.

12 Paspatis, *a.g.e.,* s.120.

de Mişon Dükkânı[13], Çengel Karyesinde Eci Yorgi Dükkânı[14], Kadı Karyesi Rum Mahallesi'nde Kosta Dükkânı[15] gibi adlarla kayıtlı bazı dükkânlar isimlerinden de anlaşılacağı gibi gayr-i Müslimlere aittir. Zaten Osmanlı esnaf örgüt yapısı içerisinde başından beri Müslim ve gayrimüslimlerin aralarında bir ayrışma olmadığı, örgüt içinde dayanışma ve birlikteliğin sağlam olduğu bilinmektedir.[16] Dükkânlardaki toplam işgücünün dini gruplara göre dağılımında grupların İstanbul'daki nüfuslarına paralel olarak bir dağılımın olduğu da bilinmektedir.[17] Nüfus defterlerinde de görüldüğü gibi dükkân sahiplerinin bir kısmı ve kasap esnafı çalışanlarından birkaç kişi hariç tamamı ise gayrimüslimdir.

Çeyrikçi (Kasap) Dükkânları ve Çalışanların Durumu

1842 tarihli deftere göre Üsküdar'ın mahallelerindeki kasap dükkânı sayısı şöyledir (Bakınız Tablo:1) : Çarşıda on, Kızlarağası'nda sekiz, Toptaşı'nda sekiz, Mirahur'da sekiz, Yeni Mahalle'de dokuz, Selami'de on beş, Çengel Karyesi'nde sekiz, Kadı Karyesi'nde beş ve Beykoz'da yirmi iki (22 gözükse de 19 numara atlandığı için 21 adet) dükkân olmak üzere toplam doksan iki adet dükkân mevcuttur. Bunlardan bazılarının isimlerinden anlaşıldığına göre çok azı gayr-i müslimlere aittir.

1- Çarşı Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları:

Bu semtte toplam on dükkân bulunmaktadır. Çarşı'da on dört Tezgâhtar, sekiz Usta, on Kalfa, altı Çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam otuz dokuz kişi çalışmaktadır.(Tablo:1) Çarşıdaki kasap dükkânlarında çalışanların memlonsekiz, İncesulu bir, Karahisarlı iki, Ankaralı bir, Aksaraylı üç, Üsküdarlı dört, Filibeli bir ve Şileli 1bir kişi olmak üzere toplam otuz dokuz kişi çalışmaktadır.(Tablo:1/a). Çarşıdaki kasaplarda çalışan otuz dokuz kişinin tamamı Hıristiyan'dır. (Tablo:1/b).

13 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)*, *NFS. Defterleri*, 00105.13-24,25;00105.14-26, 27;00105.15-28. (Kuzguncuk'ta 17. yüzyılda Yahudiler bulunmaktadır. Daha sonra buraya Ermeniler de buraya yerleşmeye başlamışlardır. 1835'de bir kiliseye sahip olmuşlardır. (Kömürciyan, *a.g.e.,* s.277.)

14 *BOA., NFS. Defterleri*, 00105. 16-30,31;00105. 17-32.

15 *BOA., NFS. Defterleri*, 00105. 18-34,35.

16 Mehmet Genç, *a.g.m.,* s.120.

17 Kırlı- Başaran, *a.g.m.,* s.18.

Tablo:1

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					Top.
1-ÇARŞI ÇÂRYEKİ[1]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Selman Ağa Mahallesinde Nerdban Ayağı Dükkânı	2	2	2	1	-	7
2- Mahalle-i mezburda Tarakçıoğlu Dükkânı	1	1	1	1	-	4
3- Selman ağa Mahallesinde Kız Mehmed Dükkânı	2	1	1	1	-	5
4- Mahalle-i mezburda Hüseyin Bey Dükkânı	1	1	1	-	-	3
5- Mahalle-i mezburda Balıkçıoğlu Dükkânı	1	-	1	1	1	4
6- Selman Ağa Mahallesinde Seyyid Ahmed Dükkânı	1	1	1	1	-	4
7 Mahalle-i mezburda Sebil karşısında Musa Dükkânı	1	1	1	1	-	4
8- Davut Paşa Mahallesinde Şişman Bekir Dükkânı	1	1	1	-	-	3
9-Uncular Sûkunda Karakaş Dükkânı	2	-	-	-	-	2
10-Davut Paşa Mahallesinde Büyük Harem Sûkunda Bağcı Hacı Ahmed Dükkânı	2	-	1	-	-	3
Toplam	**14**	**8**	**10**	**6**	**1**	**39**

Toplam dükkân: 10

1 BOA, NFS. Defterleri, 00105.3-2,3;00105.4-4,5.

Tablo:1/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
ÇARŞI ÇARYEKİ[2]						
Selman Ağa Mahallesi-Davut Paşa Mahallesi-Uncular Suku						
PERSONEL						
Memleketi	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	Çırak	**Toplam**
Bakkalköy	-	1	-	1	1	3
Nevşehir	-	5	5	6	2	18
İncesu	-	-	1	-	-	1
Karahisar	-	1	1	-	-	2
Ankara	-	-	1	-	-	1

2 BOA, NFS. Defterleri, 00105.3-2,3;00105.4-4,5.

Arapsun (Gülşehir)	1	1	1	1	1	5
Aksaray	-	-	1	1	1	3
Üsküdar	-	-	3	1	-	4
Filibe	-	-	-	-	1	1
Şile	-		1	-	-	1
Toplam	1	8	14	10	6	**39**

Tablo: 1/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
ÇARŞI ÇARYEKİ											
Selman Ağa Mahallesi-Davut Paşa Mahallesi-Uncular Suku											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	3
Nevşehir	-	-	-	5	-	5	-	6	-	2	18
İncesu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Karahisar	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2
Ankara	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Arapsun (Gülşehir)	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	5
Aksaray	-	-	-		-	1	-	1	-	1	3
Üsküdar	-	-	-	-	3	-	1	-	-	-	4
Filibe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Şile	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Toplam	**-**	**1**	**-**	**8**	**4**	**10**	**1**	**9**	**-**	**6**	**39**

2- Kızlarağası Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam sekiz dükkân bulunmaktadır. Kızlarağası'nda on bir tezgâhtar, dört usta, altı kalfa, on dört çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam otuz altı kişi çalışmaktadır.(Tablo:2) Kızlarağası'ndaki kasap dükkânlarında çalışanların

memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Bakkalköylü iki, Nevşehirli yirmi altı, Kotuzaltı kişinin tamamı Hıristiyan'dır. (Tablo:2/b).

Tablo: 2

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					Top.
2-KIZLARAĞASI ÇÂRYEKİ[3]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Hasan Ağa Mahallesi'nde Mehmet Ağa Dükkânı	1	1	-	1	-	3
2-Ahmediye'de Korucubaşı Dükkânı	2	-	-	2	-	4
3-Ahmediye'de Feyode ? Ağa Dükkânı	1	-	-	1	-	2
4-At Pazarı'nda Halil Çavuş Mahallesi'nde Kuru Balık? dükkânı	2	-	2	2	1	7
5-Bulgurlu Mescid Mahallesi'nde Tavukçu Başı dükkânı	1	1	-	3	-	5
6-Yeni Çeşme'de Davut Paşa Mahallesi'nde Arslanağa Dükkânı	2	1	2	1	-	6
7-Kefçe Mahallesi'nde Hüseyin Efendi Dükkânı	2	-	-	3	-	5
8-Ağa Hamamı'nda Hasan Ağa Mahallesi'nde Ağa Hamamı Dükkânı	-	1	2	1	-	4
Toplam	**11**	**4**	**6**	**14**	**1**	**36**

3 BOA, NFS. Defterleri, 00105.5-6,7;00105.6-7.

Toplam dükkân: 8

Tablo: 2/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
KIZLARAĞASI ÇARYEKİ[4]						
Hasan Ağa Mahallesi-Halil Çavuş Mahallesi-Bulgurlu Mescid Mahallesi-Davud Paşa Mahallesi-Kefçe Mahallesi						
PERSONEL						
Memleketi	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Bakkalköy	-	-	-	-	2	2
Nevşehir	1	4	8	5	8	26
Karahisar	-	-	2	-	3	5
Edirne	-	-	1	-	-	1
Bursa	-	-	-	1	-	1
Niğde	-	-	-	-	1	1
Toplam	**1**	**4**	**11**	**6**	**14**	**36**

4 BOA, NFS. Defterleri, 00105.5-6,7;00105.6-7.

Tablo: 2/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
KIZLARAĞASI ÇARYEKİ											
Hasan Ağa Mahallesi-Halil Çavuş Mahallesi-Bulgurlu Mescid Mahallesi-Davud Paşa Mahallesi-Kefçe Mahallesi											
PERSONEL											
MEMLEKETİ	MESLEĞİ/DİNİ										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Nevşehir	-	1	-	4	-	8	-	5	-	8	26
Karahisar	-	-	-	-	-	2	-	-	-	3	5
Edirne	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Bursa	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Niğde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	**-**	**1**	**-**	**4**	**-**	**11**	**-**	**6**	**-**	**14**	**36**

3- Toptaşı Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam sekiz dükkân bulunmaktadır. Toptaş'ında on iki tezgâhtar, beş usta, üç kalfa, dört çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam otuz altı kişi çalışmaktadır.(Tablo:3) Toptaşı'ndaki kasap yirmi altı, Karahisarlı beş, Edirneli bir, Bursalı bir, Niğdeli bir, kişi olmak üzere toplam otuz altı kişi çalışmaktadır.(Tablo:3/a). Toptaşı'ndaki kasaplarda çalışan otuz altı kişinin tamamı Hıristiyan'dır. (Tablo:3/b).

Tablo: 3

Dükkân Numarası ve Adresi	**Çalışanların Mesleki Derecesi**					**Top.**
3-TOPTAŞI ÇÂRYEKİ[5]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Valide Sultan Mahallesinde Hüseyin Efendi Dükkânı	1	1	1	1	-	4
2-Arakiyyeci Cafer Ağa Mahallesinde Kör Bakkal Dükkânı	2	1	-	-	-	3
3- Valide Sultan Mahallesinde Hacıoğlu Dükkânı	3	-	1	1	-	5
4-Karaca Ahmed Mahallesinde Hacı Mustafa Dükkânı	1	1	-	1	-	3
5- Valide Sultan Mahallesinde Kasım Ağa Dükkânı	2	-	-	-	-	2
6-Arakiyyeci Mahallesinde Sakaoğlu Dükkânı	1	1	-	1	-	3

5 BOA, NFS. Defterleri, 00105.7-10,11;00105.8-12.

7-Doğancılarda Kazasker Mahallesi'nde Aşçı Başı Dükkânı	1	1	-	-	-	2
8- Valide Sultan Mahallesinde Dibekde Ahmed Efendi dükkânı	1	-	1	-	1	3
Toplam	**12**	**5**	**3**	**4**	**1**	**25**

Toplam dükkân: 8

Tablo: 3/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
TOPTAŞI ÇARYEKİ[6]						
Valide Sultan Mahallesi-Arakıyeci Cafer Ağa Mahallesi-Karaca Ahmed Mahallesi-Arakıyyeci Mahallesi-Doğancılarda Kazasker Mahallesi						
PERSONEL						
Memleketi	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Bakkalköy	-	3	3	1	2	9
Nevşehir	-	3	5	2	2	12
İncesu	1	-	1	1	-	3
Kayseri	-	-	1	-	-	1
Toplam	**1**	**6**	**10**	**4**	**4**	**25**

6 BOA, NFS. Defterleri, 00105.7-10,11;00105.8-12.

Tablo: 3/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
TOPTAŞI ÇARYEKİ											
Valide Sultan Mahallesi-Arakıyyeci Cafer Ağa Mahallesi-Karaca Ahmed Mahallesi-Arakıyyeci Mahallesi-Doğancılarda Kazasker Mahallesi											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	3
Nevşehir	-	-	-	2	-	3	-	2	-	2	9
İncesu	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Kayseri	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Toplam	**-**	**-**	**-**	**3**	**-**	**7**	**-**	**2**	**-**	**3**	**15**

4- Mirahur Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları:

Bu semtte toplam 8 dükkân bulunmaktadır. Mirahur'da on dört tezgâhtar, bir usta, dokuz kalfa, beş çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam yirmi kişi çalışmaktadır.(Tablo:4) Mirahur'daki kasap dükkânlarında çalışanların memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Yenişehirli üç, Nevşehirli yirmidir, Karahisarlı üç, İnce Su'lubir, Niğdeli bir kişi olmak üzere toplam yirmi dokuz kişi çalışmaktadır. (Tablo:4/a). Mirahur'daki kasaplarda çalışan yirmi dokuz kişinin tamamı Hıristiyan'dır.(Tablo:4/b).

Tablo: 4

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					Top.
4-MİRAHUR ÇÂRYEKİ[7]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Selimiye'de Hacı Emin Dükkânı	2	-	1	-	-	3
2-Harem İskelesinde Kahveci başı dükkânı	1	-	1	1	-	3
3-İhsaniye Mahallesinde Nuri Bey Dükkânı	3	-	2	1		6
4-Doğancılarda Hacı Mustafa dükkânı	2	-	1	-	-	3
5-Mirahur Mahallesinde Hacı Mehmed Dükkânı	1	-	1	1	1	4
6-Ayazma Mahallesinde Demirkapı Dükkânı	2	-	1	1	-	4
7-Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde Mehmed Ağa Dükkânı	2	-	-	1	-	3
8- Mahalle-i mezburda Hacı Mehmed Ağa Dükkânı	1		2	-	-	3
Toplam	**14**	**1**	**9**	**5**	**-**	**29**

Toplam dükkân:8

7 BOA, *NFS. Defterleri*, 00105.9-16,17;00105.10-18.

Tablo:4/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
MİRAHUR ÇARYEKİ[8]						
Selimiye-Harem İskelesi-İhsaniye Mahallesi-Doğancılar-Mirahur Mahallesi-Rum Mehmed Paşa Mahallesi-						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Yenişehir	-	-	2	1	-	3
Nevşehir	1	-	10	8	2	21

8 BOA, *NFS. Defterleri*, 00105.9-16,17;00105.10-18.

İncesu	-	-	-	-	1	1
Karahisar	-	-	-	2	1	3
Niğde	-	-	-	-	1	1
Toplam	**1**	**-**	**12**	**11**	**5**	**29**

Tablo: 4/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
MİRAHUR ÇARYEKİ											
Selimiye-Harem İskelesi-İhsaniye Mahallesi-Doğancılar-Mirahur Mahallesi-Rum Mehmed Paşa Mahallesi											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Yenişehir	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Nevşehir	-	1	-	-	-	10	-	8	-	2	21
İncesu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Karahisar	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	3
Niğde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	**-**	**1**	**-**	**-**	**-**	**12**	**-**	**11**	**-**	**5**	**29**

5- Yeni Mahalle Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam dokuz dükkân bulunmaktadır. Yeni Mahalle'de on tezgâhtar, bir usta, sekiz kalfa, altı çırak olmak üzere toplam yirmi beş kişi çalışmaktadır. (Tablo:5) Yeni Mahalle'deki kasap dükkânlarında çalışanların memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Yenişehirli üç, yirmi bir, Karahisarlı üç, İnce Sulu bir, Niğdeli bir kişi olmak üzere toplam yirmi dokuz kişi çalışmaktadır.(Tablo:5/a). Yeni Mahalle'deki kasaplarda çalışan yirmi dokuz kişinin tamamı Hıristiyan'dır. (Tablo:5/b).

Tablo:5

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					**Top.**
5-YENİ MAHALLE ÇÂRYEKİ[9]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Yeni Mahalle'de Koca Mumcu Dükkânı	2	-	1	1	-	4
2- Mahalle-i mezburda Çeribaşı Dükkânı	1	-	-	1	-	2
3- Mahalle-i mezburda Bağlarbaşı Dükkânı	1	-	2	-	-	3

9 B*OA, NFS. Defterler*i, 00105.11-20,21;00105.12-22.

4- Yeni Mahalle'de Şehrî Dükkânı	1	-	1	1	-	3
5- Mahalle-i mezburda Çukur Dükkân	1	-	-	-	-	1
6- Mahalle-i mezburda Muradoğlu Dükkânı	1	-	2	1	-	4
7-Mahalle-i mezburda Büyük Mumcu Dükkânı	2	-	1	-	-	3
8- Yeni Mahalle'de Baklacıoğlu Dükkânı	1	-	-	1	-	2
9- Yeni Mahalle Çeyreğinde Çinili Camide Ahmed Efendi Dükkânı	-	1	1	1	-	3
Toplam	**10**	**1**	**8**	**6**	**-**	**25**

Toplam dükkân: 9

Tablo: 5/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
YENİ MAHALLE ÇARYEKİ[10]						
Yeni Mahalle						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Bakkalköy	-	-	3	7	4	14
Nevşehir	-	1	2	2	1	6
Arapsun(Gülşehir)	1	-	-	1	2	4
Aksaray	-	-	-	-	1	1
Toplam	**1**	**1**	**5**	**10**	**8**	**25**

10 *BOA, NFS. Defterleri*, 00105.11-20,21;00105.12-22.

Tablo:5/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
YENİ MAHALLE ÇARYEKİ											
Yeni Mahalle											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	-	-	3	-	7	-	4	14
Nevşehir	-	-	-	1	-	2	-	2	-	1	6
Arapsun (Gülşehir)	-	1	-	-	-	-	-	1	-	2	4
Aksaray	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	**-**	**1**	**-**	**1**	**-**	**5**	**-**	**10**	**-**	**8**	**25**

6- Selami Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam on beş dükkân bulunmaktadır. Selami'de yirmi üç tezgâhtar,bir usta, 8sekiz kalfa, iki çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam otuz beş kişi çalışmaktadır.(Tablo:6) Selami'deki kasap dükkânlarında çalışanların memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Bakkalköylü iki, Kuzguncuklu yedi, Yenişehirli dört, Nevşehirli sekiz, Karahisarlı beş, İncesulu beş, Arapsun (Gülşehir)lu üç, Asitaneli bir kişi olmak üzere otuz beş kişinin tamamı Hıristiyan'dır.(Tablo:6/b).

Tablo: 6

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					Top.
6-SELAMİ ÇÂRYEKİ[11]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Selami Mahallesi'nde Fodor Ağa? Dükkânı	2	-	1	-	-	3
2-Silahdar Ağa Çeşmesinde Parmaklık ? dükkânı	3	-	-	-	-	3
3- Kısıklı Karyesinde Ahmet Efendi dükkânı	2	-	-	-	-	2
4- Selami Mahallesi'nde Hüseyin Ağa Dükkânı	2	-	1	-	-	3
5- Selman Ağa Mahallesi'nde Tahir Ağa Dükkânı	2	-	1	-	-	3
6-Bülbül Deresi'nde Mehmed Ağa Dükkânı	1	-	-	-	-	1
7-Sultan Tepesi'nde İmam Dükkânı	1		1	-	-	2
8- Kuzguncuk Karyesinde Mişon Dükkânı	-	-	2	-	-	2
9- Karye-i mezburda Kilise Dükkân	-	-	2	1	-	3
10- Kuzguncuk'da Ayazma Dükkânı	1	-	-	1	1	3
11-İcadiye Mahallesinde Ahi Servet Dükkânı	2	-	-	-	-	2
12-Kuzguncuk'ta Yeni Dükkân	2	-	-	-		2
13- Kuzguncuk'ta Araboğlu Dükkânı	1	1	-	-	-	2
14-Kayıkçıoğlu Dükkânı	2	-	-	-	-	2
15- Çuhadaroğlu Dükkânı	2	-	-	-	-	2
Toplam	**23**	**1**	**8**	**2**	**1**	**35**

Toplam Dükkân Sayısı: 15

11 B*OA., NFS. Defterleri*, 00105.13-24,25;00105.14-26, 27;00105.15-28.

Tablo: 6/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
SELAMİ ÇARYEKİ[12]						
Selami Mahallesi-Selamdar Ağa Çeşmesi- Kısıklı Karyesi- Selman Ağa Mahallesi-Bülbül Deresi-Sultan Tepesi- Kuzguncuk Karyesi- İcadiye Mahallesi-						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Bakkalköy	-	-	2	-	-	2
Kuzguncuk	-	1	6	-	-	7
Nevşehir	1	-	4	2	1	8
Asitane	-	-	1	-	-	1
İncesu	-	-	4	1	-	5
Karahisar	-	-	4	1	-	5
Yenişehir	-	-	2	2	-	4
Arapsun(Gülşehir)	-	-	-	2	1	3
Toplam	**1**	**1**	**23**	**8**	**2**	**35**

12 BOA., *NFS. Defterleri*, 00105.13-24,25;00105.14-26, 27;00105.15-28.

Tablo: 6/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
SELAMİ ÇARYEKİ											
Selami Mahallesi-Selamdar Ağa Çeşmesi- Kısıklı Karyesi- Selman Ağa Mahallesi-Bülbül Deresi-Sultan Tepesi- Kuzguncuk Karyesi- İcadiye Mahallesi											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Kuzguncuk	-	-	-	1	-	6	-	-	-	-	7
Nevşehir	-	1	-	-	-	4	-	2	-	1	8
Asitane	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
İncesu	-	-	-	-	-	4	-	1	-	-	5
Karahisar	-	-	-	-	-	4	-	1	-	-	5
Yenişehir	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	4
Arapsun (Gülşehir)	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	3
Toplam	**-**	**1**	**-**	**1**	**-**	**23**	**-**	**8**	**-**	**2**	**35**

7- Çengel Karyesi Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam 8 dükkân bulunmaktadır. Çengel Karyesinde altı tezgâhtar, sekiz kalfa, on bir çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam yirmi altı kişi çalışmaktadır.(Tablo:7) Çengel Karyesindeki kasap dükkânlarında çalışanların memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Bakkalköylü iki, Kuzguncuklu yedi, Yenişehirli dört, Nevşehirli sekiz, Karahisarlı beş, İncesulu beş, Arapsun (Gülşehir)lu üç, Asitaneli bir kişi olmak üzere toplam otuz beş kişi çalışmaktadır.(Tablo:7/a). Çengel Karyesindeki kasaplarda çalışan yirmi altı kişinin tamamı Hıristiyan'dır. (Tablo:7/b).

Tablo: 7

Dükkân Numarası ve Adresi	Çalışanların Mesleki Derecesi					Top.
7-ÇENGEL KARYESİ ÇÂRYEKİ[13]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-İstavros'da Veyis Efendi Dükkânı	2	-	-	2	-	4
2- Beylerbeyi'nde Cedid Dükkân	-	-	-	4	-	4
3- Çengel Karyesinde Abdullah Bey Dükkânı	-	-	-	2	-	**2**
4- Çengel Karyesinde Eski Subaşı Dükkânı	1	-	1	1	-	3
5- Karye-i mezburda Hüseyin Efendi Dükkânı	2	-	1	1	-	4
6- Karye-i mezburda Eci Yorgi Dükkânı	1	-	1	-	1	3
7- Kale Bağçesinde Cedid Dükkân	-	-	2	-	-	2
8- Kızıllı'da İsmail Ağa Dükkânı	-	-	3	1	-	4
Toplam	**6**	**-**	**8**	**11**	**1**	**26**

Toplam Dükkân sayısı: 8

13 BOA., *NFS. Defterleri*, 00105.16-30,31;00105.17-32.

Tablo: 7/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
ÇENGEL KARYESİ ÇARYEKİ[14]						
Beylerbeyi-Çengel Karyesi-Kızıllı						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Nevşehir	-	-	1	1	-	2
Yenişehir	-	-	3	3	7	15
Çengel Karye	1	-	-	-	1	1
Yanya	-	-	2	1	2	4

14 BOA., *NFS. Defterleri*, 00105.16-30,31;00105.17-32.

Arnavudköy	-	-	-	1	1	2
Mirgûnlu	-	-	-	2	-	2
Toplam	1	-	6	8	11	**26**

Tablo: 7/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
ÇENGEL KARYESİ ÇARYEKİ											
Beylerbeyi-Çengel Karyesi-Kızıllı											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Nevşehir	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Yenişehir	-	-	-	-	-	3	-	3	-	7	15
Çengel Karye	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Yanya	-	-	-	-	-	2	-	1	-	2	4
Arnavudköy	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Mirgûnlu	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Toplam	**-**	**1**	**-**	**-**	**-**	**6**	**-**	**8**	**-**	**11**	**26**

8- Kadı Karyesi (Kadıköy) Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam beş dükkân bulunmaktadır. Kadı Karyesinde on bir kalfa, beş çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam on yedi kişi çalışmaktadır.(Tablo:8) Kadı Karyesindeki kasap dükkânlarında çalışanların memleketlerine göre dağılımı şöyledir: Bakkalköylü on, Kuzguncuklu bir, Nevşehirli altı, kişi olmak üzere toplam on yedi kişi çalışmaktadır.(Tablo:8/a). Kadı Karyesindeki kasaplarda çalışan on yedi kişinin tamamı Hıristiyan'dır.(Tablo:8/b).

Tablo: 8

Dükkân Numarası ve Adresi	**Çalışanların Mesleki Derecesi**					**Top.**
8-KADI KARYESİ ÇÂRYEKİ[15]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Kadı Karyesinde Cafer Ağa Mahallesinde Bağdad oğlu Dükkânı	-	-	2	1	-	3
2- Karye-i mezburda Bayezid Mahallesinde Dilsiz Dükkânı	-	-	2	1	-	3
3- Karye-i mezburda Hürmüz Dükkânı	-	-	2	1	-	3

15 B*OA., NFS. Defterler*i, 00105.18-34,35; Kadıköy'e Ermenilerin ne zaman yerleştikleri ve kiliselerinin ne zaman yapıldığı malum değildir. (Kömürciyan, a.g.e., s. 286)

4- Kadı Karyesinde Osman Ağa Mahallesinde Mustafa Ağa Dükkânı	-	-	2	1	1	4
5- Karye-i mezburda Rum Mahallesinde Kosta Dükkânı	-	-	3	1	-	4
Toplam	**-**	**-**	**11**	**5**	**1**	**17**

Toplam Dükkân: 5

Tablo: 8/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
KADI KARYESİ ÇARYEKİ[16]						
Cafer Ağa Mahallesi-Bayezid Mahallesi-Osman Ağa Mahallesi-Rum Mahallesi						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Bakkalköy	-	-	-	6	4	10
Kuzguncuk	1	-	-	-	-	1
Nevşehir	-	-	-	5	1	6
Toplam	1	-	-	11	5	**17**

16 B*OA., NFS. Defterler*i, 00105.18-34,35.

Tablo:8/b

ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİ											
KADI KARYESİ ÇARYEKİ											
Cafer Ağa Mahallesi-Bayezid Mahallesi-Osman Ağa Mahallesi-Rum Mahallesi											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Bakkalköy	-	-	-	-	-	-	-	6	-	4	10
Kuzguncuk	-	1	-	-	-	-	-		-	-	1
Nevşehir	-	-	-	-	-	-	-	5	-	1	6
Toplam	**-**	**1**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**11**	**-**	**5**	**17**

9- Beykoz Çeyrekçileri (Kasapları) ve Çalışanları

Bu semtte toplam yirmi bir dükkân bulunmaktadır. Beykoz'da yirmim üç tezgâhtar, yirmi üç kalfa, on altı çırak ve bir çeyrek başı olmak üzere toplam altmış üç kişi çalışmaktadır.(Tablo:9) Beykoz'daki kasap dükkânlarında çalışanların mem-

leketlerine göre dağılımı şöyledir: Beykoz sekiz, Yenişehirli on iki, Bakkalköylü bir, Şarköylü üç, Kavaklı bir, Arnavud Karyeli beş, Paşa Bahçe dört, Okrili yirmi üç, Boyacı Karyesi bir, Gerede bir, Mirgunlu (?) üç, Bağçeköylü bir kişi olmak üzere toplam altmış üç kişi çalışmaktadır.(Tablo:9/a). Beykoz'daki kasaplarda çalışan altmış üç kişinin üçü Müslüman, altmışı Hıristiyan'dır.(Tablo:9/b).

Tablo: 9

Dükkân Numarası ve Adresi	**Çalışanların Mesleki Derecesi**					**Top.**
9-BEYKOZ ÇÂRYEKİ[17]	**Tezgâhtar**	**Usta**	**Kalfa**	**Çırak**	**Çaryekbaşı**	
1-Anadolu Kavağı'nda Hacı Ali Dükkânı	2	-	-	-	-	2
2- Mahall-i mezburda Süleyman Ağa Dükkânı	2	-	-	1	-	3
3- Mahall-i mezburda Yumurtacı Dükkânı	2	-	1	-	-	3
4- Mahall-i mezburda Kal'a Dükkânı	2	-	1	-	-	3
5-Kavak'ta Ali Mülazım Dükkânı	-	-	2	1	-	3
6-Umur Yerinde Cedid Başı Dükkânı	-	-	2	-		2
7- Yalı Karyesinde Köşk Bekçisi Dükkânı	1	-	1	2	1	5
8- Karye-i mezburda Uncu Başı Dükkânı	-	-	2	-	-	2
9- Beykoz'da Fenerli Dükkânı	-	-	2	2	-	4
10- Beykoz'da Barutçu Başı Dükkân	2	-	1	1	-	4
11- Beykoz'da Ağa Dükkânı	-	-	3	1	-	4
12- Beykoz'da Subaşı Dükkânı	1	-	1	1	-	3
13- Beykoz'da Reşit Ağa Dükkânı	1	-	-	1	-	2
14- Beykoz'da Uncu Başı Dükkânı	-	-	2	1	-	3
15- İncir Karyesinde Mehmet Efendi Dükkânı	2	-	-	1	-	3
16- Paşa Bağçesinde Arpacıoğlu Dükkânı	2	-	1	-	-	3
17-Çubuklu Mesiresinde Sarraf Dükkânı	2	-	-	1	-	3
18-Kanlıcak Karyesinde Çorbacıoğlu Dükkânı	2	-	1	-	-	3
19- Not: Defterde bu numara atlanmıştır.	-	-	-	-	-	-
20- Anadolu Hisarında Topçuoğlu Dükkânı	2	-	1	1	-	4
21- Göksu'da Ömer Ağa Dükkânı	-	-	2	1	-	3
22- Anadolu Kavağı'nda Hacı Mustafa Ağa Dükkânı	-	-	-	1	-	1
Toplam	**23**	**-**	**23**	**16**	**1**	**63**

Toplam Dükkân: 21

17 BOA., *NFS. Defterleri*, 00105.19-38,39;00105.20-40, 41;00105.21-42, 43; 00105.22-44.

Tablo: 9/a

MEMLEKETLERİNE GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI						
BEYKOZ ÇARYEKİ[18]						
Anadolu Kavağı-Yalı Karyesi-Beykoz-İncir Karyesi- Çubuklu Mesiresi- Kanlıcak Karyesi-Anadolu Hisarı-Göksu						
PERSONEL						
MEMLEKETİ	**MESLEĞİ**					
	Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
Yenişehir	-	-	4	4	4	12
Şarköylü	-	-	2	1	-	3
Kavak	-	-	-	1	-	1
Beykoz	1	-	3	3	1	8
Arnavudkaryeli(köy)	-	-	-	3	2	5
Paşa Bahçe	-	-	3	1	-	4
Okrili ?	-	-	7	8	8	23
Boyacı Karyesi	-	-	-	-	1	1
Bakkalkaryeli (köy)	-	-	-	1	-	1
Gerede	-	1	-	-	-	1
Mirgunlu?	-	-	2	1	-	3
Bağçeköylü	-	-	1	-	-	1
Toplam	**1**	**1**	**22**	**23**	**16**	**63**

18 BOA., *NFS. Defterleri*, 00105.19-38,39;00105.20-40, 41;00105.21-42, 43; 00105.22-44.

Tablo: 9/b

DİNİ DURUMLARINA GÖRE ÜSKÜDAR MAHALLE VE SEMTLERİNDEKİ ÇEYREKÇİ ESNAFI											
BEYKOZ ÇARYEKİ											
Anadolu Kavağı-Yalı Karyesi-Beykoz-İncir Karyesi- Çubuklu Mesiresi- Kanlıcak Karyesi-Anadolu Hisarı-Göksu-											
PERSONEL											
Memleketi	**MESLEĞİ/DİNİ**										
	Çeyrek başı		**Usta**		**Tezgâhtar**		**Kalfa**		**Çırak**		**Toplam**
	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim	
Yenişehir	-	-	-	-	-	4	-	4	-	4	12
Şarköylü	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Kavak	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Beykoz	-	1	-	-	-	3	-	3	-	1	8
Arnavudkaryeli (köy)	-	-	-	-	-	-	-	3	-	2	5
Paşa Bahçe	-	-	-	-	-	3	-	1	-	-	4

Okrili ?(Ohri)	-	-	-	-	-	7	-	8	1	7	23
Boyacı Karyesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bakkalköy	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Gerede	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Mirgunlu? (Emirgan)	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Bağçeköylü						1					1
Toplam	**-**	**1**	**1**	**-**	**-**	**22**	**1**	**22**	**1**	**15**	**63**

Sonuç

İncelemeye tabi tuttuğumuz 1842 tarihli Üsküdar Nüfus Defterinden çeyrekçi esnafı ile ilgili ortaya çıkan bilgilerin genel icmal ve değerlendirmesi aşağıya çıkarılmıştır. Üsküdar'ın ve dolayısıyla İstanbul'un iktisadi, sosyal ve ticaret tarihi ile ilgili araştırma yapacaklara hazır bir malzeme sunacağı ve faydalı olacağı kanaatindeyiz. Metin içerisinde teferruatlı olarak ortaya konan çizelgeler araştırmacıların işlerini muhakkak kolaylaştıracak evsaftadır. Tablolar dokuz bölgedeki dükkânların bulundukları semt ve mahallelere, çalışanların memleketlerine ve dini durumlarına göre hazırlanmıştır. En sonda da dokuz bölgede çalışanların memleketlerine göre bir tablosu hazırlanmıştır. Buradan da Üsküdar'ın bütün kasaplarında çalışanların hangi memleketten geldikleri toplu olarak görülebilir. Ortaya çıkan tabloya göre Osmanlı coğrafyasının yirmi ayrı yerinden insan Üsküdar'a gelerek kasap dükkânlarında çalışmaktadır.

Yüz üç tezgâhtar, yirmi Usta, seksen dokuz kalfa, yetmiş bir çırak ve sekiz çeyrek başı olmak üzere toplam iki yüz doksan bir kişi çalışmaktadır. Çalışan iki yüz doksan bir kişiden iki yüz seksen üç kişi Hıristiyan, sekiz kişi ise Müslümandır. Müslüman olan personel Üsküdar ve Beykoz'daki kasap dükkânlarında çalışmaktadır. Üsküdar Merkez Çarşı'daki kasaplarda otuz dokuz kişi çalışmaktadır. Bunlardan dördü tezgâhtar ve biri ise Şile'dendir. Müslüman kalfa ise Üsküdar merkezindendir.

Beykoz'daki kasap dükkânlarında altmış üç kişi çalışmaktadır. Bunlardan üçü Müslüman, altmışı altmışı Hıristiyan'dır. Müslümanlardan usta olan Geredeli, kalfa Kavaklı ve çırak ise Ohrili'dir.

Üsküdar'a bağlı semt ve mahallelerden yirmi bir dükkân ile Beykoz ilk sırada yer almaktadır. Beykoz'u on beş dükkân ile Selami ve on dükkân ile Üsküdar Çarşı takip etmektedir. Yeni Mahalle dokuz , Kızlarağası, Toptaşı, Mirahur ve

Ciğerci, Goiffier

Çengelköy sekizer dükkân ile onları takip etmektedir. Kadıköy ise beş dükkân ile en son sırada yer almaktadır.

Dokuz bölgede çalışanların memleketlerine göre toplam dağılımları ise şöyledir (Tablo: 10): Tablo incelendiğinde yüz üç kişi ile çalışanların çoğunun Nevşehirli olduğu görülmektedir. İkinci sırada kırk bir kişi ile Bakkal Köy gelmektedir. Üçüncü sırayı otuz iki ile Yenişehir (Bulgaristan'da), dördüncü sırayı yirmi üç kişi ile Okri (Ohri), beşinci sırayı on beş kişi ile Karahisar ve altıncı sırayı da on kişi ile İncesu almaktadır. Diğer yerlerden gelenler on kişinin altında bir sayıya sahiptir. Tablodan merak edilen yerler ayrı ayrı incelenebilir.

Tablo: 10

MEMLEKETLERİNE GÖRE PERSONEL SAYISI							
Sıra No	**MEMLEKETİ**	**Mesleği**					
		Çeyrek başı	**Usta**	**Tezgâhtar**	**Kalfa**	**Çırak**	**Toplam**
1	Yenişehir (Bulgaristan'da)	-	-	11	10	11	32
2	Şarköylü	-	-	2	1	-	3
3	Kavak	-	-	-	1	-	1
4	Beykoz	1	-	3	3	1	8
5	Arnavudkaryeli (köy)	-	-	-	4	3	7
6	Paşa Bahçe	-	-	3	1	-	4
7	Okrili ?	-	-	7	8	8	23
8	Boyacı Karyesi	-	-	-	-	1	1
9	Bakkalkaryeli (köy)	-	4	8	16	13	41
10	Gerede	-	1	-	-	-	1
11	Mirgunlu? (Emirgan)	-	-	2	3	-	5
12	Bağçeköylü	-	-	1	-	-	1
13	Kuzguncuk	1	1	6			8
14	Nevşehir	3	13	37	31	19	103
15	Çengel Karye	1	-	-	-	1	2
16	Yanya	-	-	2	1	2	5
17	Asitane	-	-	1	-	-	1
18	İncesu	1	-	6	2	1	10
19	Karahisar	-	1	7	3	4	15
20	Arapsun (Gülşehir)	1	-	-	3	3	7
21	Aksaray	-	-	-	-	1	1
22	Niğde	-	-	-	-	2	2
23	Kayseri	-	-	1	-	-	1
24	Edirne	-	-	1	-	-	1
25	Bursa	-	-	-	1	-	1
26	Ankara	-	-	1	-	-	1
27	Üsküdar	-	-	3	1	-	4
28	Filibe	-	-	-	-	1	1
29	Şile	-		1	-	-	1
Toplam		**8**	**20**	**103**	**89**	**71**	**291**

Foto: Ufuk Akarı

İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdür'da Sosyal Ve Ekonomik Yaşam

RAİF KAPLANOĞLU
Avrasya Etnografya Vakfı Genel Sekreteri

Son yıllarda arşivde araştırmaya açılan nüfus defterleriyle ilgili çok sayıda yayın yapılmıştır. Ancak İstanbul'a ilişkin bir iki çalışma dışında bir araştırma yoktur. Sayısı altı yüzü aşan İstanbul nüfus defterlerinin son derece karmaşık olması, bu eksikliğin başlıca nedeni olmalıdır. *İlk Nüfus Defterlerine Göre İstanbul'da Nüfus ve Kentleşme, Bursa 2015* başlıklı kitabımızda, bu defterleri büyük ölçüde anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

1826-1829 tarihli ilk nüfus defterleri içinde Üsküdar'a ait hiç bir defter bulunamamıştır. 1838 sayımına ait nüfus defterleri de büyük ölçüde eksiktir. 1844 ve 1856 yılına ait defterler, araştırmaya en uygun olanlardır. Üsküdar kazası, önceleri tüm Anadolu yakasını içerirken, sonra ayrı bir belediye bölgesi olarak belirlenmiş, sayımı ona göre yapılmıştır. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'ın sınırları; Haydarpaşa İskelesi'nden başlayıp Seyyidahmed Deresi'ne, oradan Altunizade Mahallesi, Küçük Çamlıca ve Bulgurlu köyüne kadardır. Büyük Çamlıca, Çengelköy ve Beylerbeyi Üsküdar sınırının dışında gösterilmiştir. Oysa 1829 yılına ait ilk nüfus sayımında Kadıköy ile birlikte Beykoz ve Anadoluhisarı'ndaki tüm mahalleler de Üsküdar'a dahil edilmişti.

Üsküdar Nüfus Defterleri

Diğer şehirlerin aksine İstanbul nüfus defterleri son derece karmaşık ve çeşitlidir. Müslüman nüfus defteri dışında gayrimüslim defterleri milletlere göre ayrı ayrı kay-

İstanbul ve Üsküdar haritası, Allom

dedilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim defterleri,[1] evli/aile defterleri dışında, bekâr defterleri de ayrı yazılmıştır.[2] Bu bekâr defteri dışında kayıkçılar, fırınlarda ve değirmenlerde kalanlar[3] ile medrese ve hanlarda kalanlar da ayrı defterlere kaydedilmiştir. Eksik yazımlar yüzünden yeniden yapılan ek sayımlar da bunlara eklenince,[4] sayımlar son derece karmaşık bir durum almıştır. Örneğin *NFS*. 435'te Üsküdar, Debbağzade, Solak Sinan, Selami Ali vb. bekâr mavnacı Müslümanlar kaydedilmiştir. Arşivde Üsküdar'a ait en son nüfus defteri ise *NFS*. 558 numaralı defterdir. Bu defter, 1282/1865 tarihli olup defterde Bulgar nüfus kayıtlıdır. 1885 yılına ait sayım defterleri ise arşivde olmayıp ilgili nüfus müdürlüklerinde muhafaza edilmektedir.[5]

1 Üsküdar'ın Rum nüfus defterleri *(BOA. NFS. 260-263, 505),* Üsküdar ve Kadıköy bölgesinde yaşayan Ermenilerin nüfus defterleri *(BOA. NFS. 320, 321, 536)*, İcadiye, Alemdağı ve Sultançiftliği köylerinde yaşayan Ermenilerin nüfus defteri *(BOA. NFS. 323)*, Kandilli ve Beykoz'da yaşayan Ermenilerin nüfus defteri *(BOA. NFS. 324),* Üsküdar kazasına bağlı Dağhamamı ve Kuzguncuk bölgesinde yaşayan Yahudilerin nüfus defteri *(BOA. NFS. 350)*, Üsküdar, Kadıköy, Selimiye, Azizmahmud ve Beykoz'daki ekmekçi ve fırınlardaki Ermenilerin yazıldığı defterler vardır *(BOA. NFS.330)*.

2 *NFS.183 ve 184'te* Üsküdar hanlarındaki Müslüman bekârlar, *NFS.198'de* Üsküdar ve Beykoz'da oturup redife naklonanlar, *NFS. 213*'te ise Üsküdar iskelelerinde çalışan Müslüman kayıkçılar kaydedilmiştir.

3 *NFS. 205*'te Üsküdar, Beylerbeyi ve Kanlıca'daki değirmen ve fırınlardaki Müslüman esnaf, *NFS.* 270'te ise Üsküdar, Beykoz vb. değirmen ve fırınlardaki gayrimüslimler kayıtlıdır.

4 Örneğin *NFS.* 331-332 numaralı defterler, kaydedilmemiş Ermenilerin defteridir.

5 Bu sayımla ilgili kullandığımız kaynak: *Dersaadet ve Bilad-ı Selâsede 1301 Senesinde Mevcut Nüfusun İstatistiki,* İstanbul, Nezareti Umuru Dahiliye, 1302

Bu karmaşa nedeniyle Üsküdar'ın "mufassal/ayrıntılı" nüfus defterlerinden genel sonuçlar çıkarmak oldukça zordur. Defterlerin bir kısmı eksik olduğu gibi, mevcut defterlerin bazılarının içindeki sayfaların da koptuğu gözlenmiştir. Bu nedenle birçok veri tamamlanamamıştır. Bu yüzden özellikle Üsküdar'ın demografik veriler için icmal/özet defteri verilerini kullandık.

Araştırmamızda genellikle Müslüman aile ve bekâr defterleri incelenmiştir. Üsküdar'ın aile Müslüman nüfus defterleri *NFS*. 179, 180 ve 182 numaralıdır. *NFS*. 178 ve 181 numaralı defterler ise bekâr defterleridir. Bu defterlerin tamamı 1844 sayımına aittir. *NFS*. 56 numaralı defter ise 1838 sayımı defteridir.[6] 1838 yılından öncesine ait başka bir nüfus defteri bulunmaz.

Üsküdar Mahalleleri

Belgelerde her ne kadar Asitane/İstanbul ile sadece sur içi kastedilse de, Türk devri İstanbul'unun sınırları Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı da kapsamaktadır. Bu nedenle İstanbul ile birlikte her zaman "bilâd-ı selâse" olarak yukarıdaki üç ilçe de anılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar da Üsküdar, Beykoz ve Kadıköy dahil olmak üzere tüm Anadolu yakasını içine alan bir ilçeydi. Anadolu yakasında Şile ve Gebze'den Karamürsel'e kadar geniş bir bölge Üsküdar kazasına bağlıydı.

Mantran'a göre Fatih döneminin sonlarında Üsküdar'da 3 mahalle bulunuyordu (Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* M.A. Kılıçbay; E. Özcan(-çev.), Ankara 1986, s. 44-49). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ne göre Üsküdar'da 70 Müslüman mahallesi, 11 Rum ve Ermeni mahallesiyle bir de Yahudi mahallesi vardır. Bu tarihte Üsküdar'da hiç Frenk/Yabancı yokmuş.[7]

1826-29 nüfus sayımına göre İstanbul Belediyesi'nin 12. Dairesi olan Üsküdar'da toplam 57 mahalle ile 2.020 ev bulunmaktadır (BOA. *NFS*. d. 569). 1838 yılında ise Üsküdar'daki mahalle sayısı 59'a çıkmıştır. 1871'de yürürlüğe konulan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile bu durum yeniden değiştirilmiştir. Nizamname'nin ikinci maddesine göre "12. Daire", Üsküdar Belediye Dairesi olarak kaydedilmiştir. Bu yönetmeliğe göre Üsküdar'ın sınırları şöyle belirlenmiştir: Havuzbaşı'ndan Haydarpaşa Çayırı'na, Selimiye Kışlası bölgesinden Büyük Çamlıca'ya ve Çengelköy İskele Meydanı'na kadar köy ve mahalleler. Bu tarihte Üsküdar'ın 40 mahallesi vardır.

6 Üsküdar, Kağıthane, Kilyos ve Rumelifeneri'nde yaşayan Müslüman Kıptîlerin nüfus defteri NFS. 214'tür.

7 Evliya Çelebi b. Dervis Muhammed Zılli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*; *1. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu-dizini*, c.I, R.Dankoff-S.A.Kahraman-Y.Dağlı(haz.), İstanbul 2006, s. 229.

Süheyl Ünver'in çiziminden Kısıklı (1974)

1296/1880 tarihinde ise İstanbul Belediyesi'nin 20 dairesi tekrar ona indirilmiştir. Bu tarihte Kadıköy ile Üsküdar birbirinden ayrılmıştır. 9. Daire olan Üsküdar'ın sınırları şöyle belirlenmiştir: Kara tarafından Haydarpaşa İskelesi'nden başlayıp Seyyidahmed Deresi'ne, oradan Altunizade Mahallesi ve Küçük Çamlıca'ya kadar olan bölge ile; Büyük Çamlıca'dan Çengelköy ve Beylerbeyi sınırının başına kadar olan bölge. Sahilden ise merkez Haydarpaşa İskelesi'nde son bulmaktadır.[8] 1907 yılına kadar İstanbul'un daire sayısının değişmemiş, Üsküdar "9. Daire" olarak varlığını sürdürmüştür.

1912 tarihli "Dersaadet/İstanbul Belediyesi Teşkilatı Hakkında Kanun-i Muvakkat" ile İstanbul şehri tek bir belediye olarak kabul edilmiş bu kez dokuz yönetim bölgesine ayrılmıştır. Bu tarihte Üsküdar'da 37 mahalle vardır.[9] Ancak 1329/1913 tarihli 1580 numaralı Belediye Kanunu'nun uygulanmasından sonra ise İstanbul bu kez 15 şube, 34 nahiyeye ayrılmıştır. Bu düzenlemeye göre "6. Daire" olarak

8 10. Daire olan Kadıköy'ün sınırları ise şöyledir: Haydarpaşa İskelesi dahil olarak Seyyidahmed Deresi'nin sınırıyla Altunizade Mahallesi sınırından Uzunçayır'a kadar alan tamamen Kadıköy sınırları içindedir. Sahilden ise Haydarpaşa'dan Moda Burnu, Fenerbahçe ve Çadı/Caddebostanı sınırı sonlarına kadardır (*Dersaadet ve Bilad-ı Selâsede 1301 Senesinde Mevcut Nüfusun İstatistiki*).

9 *Şehremaneti Hududu Dahilinde Bulunan Mahallat Esamisi*, Dersaâdet Arşak Garoyan Matbaası, 1329. s.21

belirlenen Üsküdar'a 27 mahalle bağlıdır[10]. 1329/1913 tarihli "Şehremaneti Dahilinde Bulunan Mahallât Esamesi" adlı eserde ise "8. Daire" olduğu anlaşılan Üsküdar'a bağlı olan nahiye ve mahalleler şunlardır:

"Açıktürbe'de Hacı Ahmed Çelebi, Bulgurlu köyü, Büyük Çamlıca'da Kısıklı köyü, Doğancılar'da Mirahor, Doğancılar, Rumi Mehmed Paşa, Sinan Paşa, İcadiye'de Durbali, Solak Sinan, Toygar Hamza, Tavaşi Hasan Ağa, Karacaahmet'te Aşçıbaşı, İhsaniye, Selimiye, Salacak, Şemsipaşa'da Gerede, Gülfem Hatun, Tophanelioğlu'nda Altuni-zade İsmail Efendi, Üsküdar'da Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmed, Kazasker Ahmed Efendi, Murad Reis, Pazarbaşı, Valideyi Atik, Büyükçamlıca'da Bulgurlu Mescidi, Evliya Hoca, Hace Hasne Hatun, Kara Davud Paşa, Selman Ağa, Tenbel Hacı Mehmed, Doğancılar'da Çakırcı Hasan Paşa, İnadiye'de Debbağlar, Kızlarağası'nda Hayreddin Çavuş, Güfçe Dede, Yenimahalle, Salacak'ta Ayazma, Şemsipaşa'da Hamza Fakih ve Ümraniye Mahallesi'dir. Bu tarihte Kandilli, Kanlıca, Kuzguncuk ve Vaniköy mahallesi ise Anadoluhisarı'na bağlıdır."

1329/1912 ve 1335/1919 tarihli verilerde Anadoluhisarı ve Kadıköy, Üsküdar'dan ayrı olarak kaydedilmiştir. 1919 yılında Üsküdar'a bağlı kırk mahalle vardır.[11] Cumhuriyet Döneminde de "8. Daire" olmayı sürdüren Üsküdar kazasına, 1927 yılında 2 nahiye ile 72 köy bağlıdır.[12] 3 Nisan 1930 tarihli yasayla birlikte tüm İstanbul bir belediye olarak kabul görüp 10 şubeye ayrılmıştır.[13]

Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Nüfusun Gelişi[14]

Çeşitli kaynaklara göre 1830'lu yıllarda Üsküdar nüfusunun 200 bin kişiyi aştığı yazılsa da, aşağıdaki ayrıntılı verilerde görüleceği gibi bugünkü Üsküdar sınırları içindeki mahallelerin toplam nüfusu ancak 25-30 bin kadardır. Nitekim 1829 yılındaki ilk sa-

10 *1329 Şehremaneti Mecmuası*, s. 31

11 *1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Macmuası*, Dersaadet 1337, s.50

12 1927 yılında Çamlıca ve sahildeki diğer tüm mahallelerin dışında merkez mahallesinde 6.873 ev varken, sadece bir apartman ile 2 otel bulunuyordu. Buna karşın Üsküdar'da 25 bekâr odasıyla, 142 baraka vardı. Ayrıca Üsküdar'da 78 ahır, 1 garaj, 30 fırın, 11 hamam, 15 fabrika ile 1.434 dükkan/mağaza bulunuyordu. Üsküdar'daki dini yapılardan ise 33 cami, 5 kilise bulunurken, 1 tiyatro binası, 2 hastane, 3 kışla, 48 okul ile 33 resmi bina vardı (*1928 Ticaret Yıllığı*, s. 332-338).

13 8. Daire olan Üsküdar'a bağlı mahalleler şunlardır: Ahmed Çelebi, Aşçıbaşı, Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmed, Ayazma, Bulgurlu Mescit, Çakırcı Hasan Paşa, Dürbali, Evliya Hoca, Gülfem Hatun, Hace Hasne Hatun, Hamza Fakih, Hayrettin Çavuş, İhsaniye, İmrahor, Kazasker Ahmed Efendi, Kefçe/Güfçe Dede, Murad Reis, Pazarbaşı, Rumî Mehmed Paşa, Salacak, Selâmi Ali Efendi, Selman Ağa, Selimiye, Sinan Paşa, Solak Sinan, Debbağlar, Tavaşi Hasan Ağa, Tembel Hacı Mehmed, Toygar Hamza, Valde-i Atik *(İstanbul Şehri Rehberi,* İstanbul 1934, s.191). 1934 yılında ise Üsküdar merkez, Beylerbeyi ve Kısıklı nahiyesi bulunuyordu (*İstanbul Şehri Rehberi,* s.197). Cumhuriyetin ilk yıllarında Üsküdar'da 3 şehir, 42 mahalle ile 4 köyü olup toplam 34,90 km yüzölçümü vardı (*İstanbul Rehberi,* 1934, s.190).

14 1829 yılında Üsküdar'a bağlı olsa da, bugün başka ilçelere bağlı olduğu için değerlendirmeye alınmayan mahalleleri şunlardır: Akbaba (Beykoz), Anadolu Feneri (Beykoz), Anadoluhisarı (Beykoz), Anadolukavağı (Beykoz), Bayezıd Kethüda (Kadıköy), Beykoz köyü, Cafer Ağa (Kadıköy), Dereseki (Beykoz), Revancık/Riva Kalesi (Beykoz), Gerede/Görele (Beykoz), İncir (Beykoz), Kadıköy, Kanlıca (Beykoz), Nacar Kalesi, Merdiven köyü (Kadıköy), Osman Ağa (Kadıköy), Poyraz Limanı (Beykoz), Yalıköyü (Beykoz).

yıma göre Üsküdar'da 2.614'ü bekâr olmak üzere 11.905 erkek nüfus yaşamaktadır. Kadınları da bu nüfusa kattığımızda Üsküdar nüfusunun 22 bin civarında olduğu hesaplanır. Ancak 1885 yılında Üsküdar nüfusunun doksan bini aştığı belirlenmiştir.

1838-1885 Yıllarında Üsküdar Mahallelerin Nüfusu

Mahalle Adı	1838[1]	1844[2] Evli	1844[3] Bekâr	1885 Hane	1885 Erkek	1885 Kadın	1885[4] Toplam
Ahmed Çelebi	-	-	32	80	381	332	713
Arakiyeci Hacı Mehmed	-	290	28	98	379	468	847
Arakiyeci Hacı Cafer	-	532	64	137	581	660	1.241
Aşçı/Ahçıbaşı Ahmed Çelebi	-	327	32	126	323	298	621
Atik Valide	-	-	687	227	903	990	1.893
Ayazma	-	-	242	68	381	454	835
Beylerbeyi	285	269[5]	570	109	551	738	1.289
Bulgurluköy	136	-	-	200	1215	955	2.170
Bulgurlu Mescit	200	-	25	77	198	266	464
Çengelköy	341	368[6]	523	341	1330	1451	2.781
Davud Paşa	-	-	168	356	2224	2283	4.507
Debbağlar	-	454	119	211	704	767	1.471
Durbali	-	-	28	131	439	477	916
Hoca Evliya	-	23	22	79	377	433	810
Güfçe Dede	-	656	202	149	534	622	1.156
Gülfem Hatun	-	188	188	114	341	331	672
Hace/Hoca Hasne Hatun	-	-	165	240	985	1296	2.281
Hacı Murad Reis	-	395	67	186	581	655	1.236
Hamza Fakih	-	-	-	76	246	236	482
Hayrettin Çavuş	-	-	259	93	55	635	690
İbrahim Ağa Zaviyesi	-	-	-	54	350	291	641
İcadiye	-	-	-	517	3319	3364	6.683
İhsaniye	-	473	50	185	512	602	1.114
İstavroz	457	522[7]	259	212	887	947	1.834
Kandilli	136	233[8]	175	216	2253	2253	4.506
Kazasker Ahmed	48	451	45	185	393	417	810
Kısıklı	57	363	-	80	701	617	1.318

1 NFS. *56 numaralı defter verisidir.*
2 NFS. *179, 180 ve 182 numaralı aile defteri verisidir.*
3 NFS. *178 ve 181 numaralı bekâr defteri verisidir.*
4 *Dersaadet ve Bilad-ı Selâsede 1301 Senesinde Mevcut Nüfusun İstatistiki*
5 NFS. *182 Nolu deftere göre 70 hanesi vardır.*
6 NFS. *182 Nolu deftere göre 100 hanesi vardır.*
7 NFS. *182 Nolu deftere göre 150 hanesi vardır.*
8 NFS. *182 Nolu deftere göre 50 hanesi vardır.*

Mirahur	68	294	68	79	497	430	927
Pazarbaşı	-	80	-	189	769	842	1.611
Rum Mehmed	-	441[9]	1107	138	572	659	1.231
Salacak	-	108	79	23	192	103	295
Selami Ali Efendi	-	33	33	117	341	343	684
Selimiye	-	379	855	209	597	664	1.261
Solak Sinan	-	47	49	240	829	902	1.731
Selman Ağa	-	480	481	73	742	616	1.358
Tavaşi Hasan Ağa	-	573	52	213	738	841	1.579
Tenbel Hacı Mehmed	-	-	48	94	541	583	1.124
Toygar Hamza	-	4	2	89	360	408	768
Yenimahalle-Ermeniler	-	-	-	585	2242	2205	4.247
Vaniköy	51	96[10]	396	32	547	406	953
Toplam		8.079	7.120	6.628	30.110	31.840	61.950

9 NFS. *180 nolu defter göre 70 hanesi vardır.*
10 NFS. 182 Nolu deftere göre 20 hanesi *vardır.*

Tablodan görüldüğü üzere Üsküdar'ın en büyük mahallesi İcadiye Mahallesi'dir. Bu mahalle Üsküdar'ın merkezindeki en gelişmiş mahalledir. Daha sonra gelen büyük mahalleler Davud Paşa, Kandilli ve Yenimahalle'dir. Her üç mahallenin 1885 yılındaki nüfusları dört bini aşmaktadır. En ufak mahallesi ise Salacak'tır. 1885 yılında Salacak'ta sadece 295 kişi yaşamaktadır. Daha sonra Bulgurlu Mescit, Hamza Fakih, Selami Ali Efendi, İbrahim Ağa Zaviyesi, Hayrettin Çavuş, Gülfem Hatun ve Aşçıbaşı Ahmed Çelebi mahalleleri gelmektedir. Bu mahallelerin de nüfusu 700'ü aşmaz.

1838-1844 arasında nüfus gelişimi açısından bakıldığında, her iki nüfus verisi bulunan tüm mahallelerde bir artış gözlenmiştir. Sadece Kazasker Ahmed Efendi, Güfçe Dede mahallelerinde ufak bir azalma görülmüştür. En büyük nüfus artışı Solak Sinan Mahallesi'nde görülmüştür: 1838 yılında sadece 47 erkek yaşarken, 1844 yılında 829'a yükselmiştir. Yine Evliya Hoca'da erkek nüfus 23'ten 377'ye, Kandilli'de 136'dan 2.253'e, Selami Ali Efendi'de 33'ten 341'e, Vaniköy'de 51'den 547'ye, Pazarbaşı'nda 80'den 769'a, Çengelköy'de 341'den 1.330'a yükselmiştir. Hane sayısı itibarıyla bakıldığında en fazla ev, Yenimahalle'deki Ermenilere aittir. Bu mahallede 585 ev vardır. Müslüman mahalleleri içinde en fazla ev, Davud Paşa'da olup toplam 356 hane bulunmaktadır. Daha sonra 341 haneli Çengelköy, 240 haneli Solak Sinan Mahallesi gelmektedir. Ev sayısı olarak en ufak mahalle yine Salacak olup bu mahallede sadece 23 ev vardır.

Göçmen kayıtlarına ilişkin verilere göre ise 1881 yılında göçmenlerin 1.165'i Kanlıca'da, 3.677'i Üsküdar'da, 548'i Kadıköy'de kayıtlı görülmektedir.

1881 yılında Üsküdar belediye sınırları içinde 61.178,[15] 1885 yılında ise 95.671 nüfus yaşamaktadır. 1881 ve 1885 yılı sayımlarında da Üsküdar'da Müslümanlar çoğunluktadır. 1885 yılında Üsküdar'da nüfusu beş bini aşan büyük mahalleler Yenimahalle, Selamsız, Davud Paşa, İcadiye ve Kuzguncuk'tur. Daha az güvenilir verilere göre Üsküdar'da 1912 yılında 62.328, 1914 yılında ise 25.320'i erkek, 25.319'u kadın olmak üzere toplam 50.638 kişi yaşamaktadır.[16] Bu verilerden Üsküdar nüfusunun XX. yüzyılda azaldığı anlaşılmaktadır.

Etnik Yapı

Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar'da 11 mahallede Rum ve Ermeni, 1 mahalle ise Yahudiler yaşamaktadır.[17] Atik Valide Sultan Vakfı cizye vergilerinin bir bölümü, külliyenin kurulduğu Yenimahalle semtinde oturan Yahudi, Hıristiyan ve Kıptilerden alınan vergilerden sağlanmaktadır. XVI. yüzyılda Üsküdar'daki gayrimüslimlerin yoğunlukta bulunduğu İstavroz'da sadece 14 hane, Çengelköy'de ise sadece 5 hane Müslüman yaşamaktadır.[18] Avarız vergisiyle ilgili bir belgeye göre, Pazarbaşı ve Murad Reis mahallelerinde gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı, ancak Valide Atik, Yenimahalle, Arakiyeci Cafer Ağa, Hasan Ağa, Hace Hatun ve Debbağlar mahallesinde ise az da olsa gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine kadı sicillerine göre Kuzguncuk, İstavroz, Bulgurlu ve Çengelköy'de de gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılmaktadır.[19]

1838 yılından itibaren nüfus sayımı verilerine göre Üsküdar'daki gayrimüslimlerin kesin sayıları ortaya çıkmıştır. 1844 yılı nüfus sayımına göre Üsküdar'da Kilise-i Panaia/Panagia Mahallesi'nde 23 hane Rum evinde 82'si evli, 275'i bekâr kayıtlıdır.[20] Aynı tarihli sayıma göre 6 mahallede Ermeni yaşamaktadır. Alemdağı Mahallesi'nde 61'i evli aile, 3 de bekâr olmak üzere 34 Ermeni, Kilise-i Haç/Selami

15 Başka bir kaynağa göre 19.982'si erkek, 19.925'i kadın olmak üzere toplam 39.912 nüfus bulunuyordu (İ.Ünv. Kütp. T. 8949).

16 Başka bir kaynağa göre 1330/1914 yılı nüfus verisine göre Üsküdar'da 19.557'i kadın, 20.141'i erkek olmak üzere toplam 39.698 nüfus olduğu savunulmuştur (*1330 İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Dersaadet 1331*, s.55).

17 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 229.

18 Bostan, Hanefi: "XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadî Hayat", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (*6-9 Kasım 2008), c. II, Coşkun Yılmaz (ed.); Mustafa Sabri Küçükaşcı (yay. koor.), İstanbul 2009, ss. 365.

19 Erkan, Nevzat, "XVIII. Yüzyılda Şer'iye Sicillerine Göre Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri" *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007: Bildiriler,* c. I, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul 2008, s. 121-132.

20 Beykoz, Yalı ve Anadolukavağı bölgesinde yaşayanların verisidir. Ayrıca kireç ocaklarında 151 bekâr yaşamaktadır (Kaplanoğlu, Raif, *İlk Nüfus Defterlerine Göre İstanbul'da Nüfus ve Kentleşme*, Bursa 2015, s. 212).

Ayazma Camii 1888-1910, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Mahallesi'nde 1.307 erkek/aile, 84 bekâr olmak üzere 411 hane, Sultan Çiftliği'nde (Kanlıca) 38 aile, 11 bekâr olmak üzere 12 hane, Yenimahalle'de 1.638 erkek/aile, 386 bekâr olmak üzere toplam 467 Ermeni yaşamaktadır (*BOA. NFS*. 577).

1881 yılında Üsküdar'da 34.315 Müslüman nüfusa karşılık 26.863 gayrimüslim yaşamaktadır. Bunun 6.173'ü Rum, 16.579'u Ermeni, 1.850'si Yahudi'dir. Az da olsa Bulgar, Katolik ve Protestan vardır.[21] 1885 yılında ise Üsküdar'da 52.805 Müslümana karşılık 42.866 da gayrimüslim yaşamaktadır. Bu gayrimüslimlerin 10.046'sı Rum, 23.160'ı Ermeni ve 5.197'si Yahudi'dir.[22]

XX. yüzyılda da, Üsküdar'da gayrimüslimler yaşamaktadır. Ancak Müslüman nüfusa göre sayıları azalmıştır. Nitekim 1914'te Üsküdar'da 11.664 Müslümana karşılık, 4.987 Rum, 556 Ermeni, 506 Yahudi ve 628 Yabancı uyruklu gayrimüslim yaşamaktadır (*BOA, BDH*. 265/1094, 2-3). Ancak 3 Aralık 1916 tarihli bir başka arşiv belgesine göre Üsküdar'da 43.763 Müslümana karşılık 7.022 Rum,

21 Başka bir kaynağa göre 24.404'ü Müslüman, 7.845'i Rum, 7.268'i Ermeni, 89'u Bulgar, 148'i Latin ve 3.314'ü Yahudi'dir (İ.Ünv. Kütp. T. 8949).

22 *Dersaadet ve Bilad-ı Selâsede 1301 Senesinde Mevcut Nüfusun İstatistiki*.

7.880 Ermeni, 4.182 Yahudi ve 4.162 Yabancı uyruklu gayrimüslimin yaşadığı ifade edilmiştir.[23]

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'daki bazı gayrimüslimlerin ihtida ederek Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mirahur'da 3 mühtedi kaydı vardır.[24] Çengelköy'de de kendi evlerinde kalan mühtedi İzzet b. Abdullah (26) ile mühtedi Yusuf b. Abdullah (25) kayıtlıdır. Ayrıca Salacık'ta mühtedi Yusuf b. Abdullah (21), Sinan Paşa'da mühtedi Şakir b. Abdullah (25), Selimiye'de mühtedi İzzet b. Abdullah (15), Aşçıbaşı'nda mühtedi Galip (25) adlı kişiler kayıtlıdır. Evliya Hoca Mahallesi'ndeki mühtedi için ise "İslam ile müşerref (olan)" Hüseyin b. Abdullah'ın (20) kaydı yer almaktadır.

1840'lı yıllarda İstanbul'daki 10 mahallede toplam 825 erkek Kıpti yaşamaktadır. Üsküdar Selami Ali Efendi Mahallesi'nde 37, Solak Sinan Mahallesi'nde 75 Kıpti kayıtlıdır.[25] Başka bir belgeye göre Üsküdar'daki 2 köyde 217 hane Kıpti vardır.[26]

Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin rağbet ettikleri mesleklerin başında hekimlik, sarraflık, mimarlık ve tüccarlık gelmektedir. Hekimlik mesleğinde Yahudiler ön plana çıkarken Rumlar daha çok mimarlıkla uğraşırlar. Ermeniler ise sarraflık ve kuyumculukta ön plana çıkmıştır.[27]

Nüfus Defterlerine Göre Yönetici Sınıflar (Memurlar, Ümera ve Ulema Sınıfı)

Ümera Sınıfı

İstanbul'daki en yaygın ve en kârlı iş alanı, Saray ya da devlet adına çalışmaktı. XIX. yüzyılda Üsküdar, sakinliği nedeniyle genellikle emeklilerin yaşamayı tercih ettiği bir semtti. Nitekim nüfus defterlerine göre Üsküdar'da sadece 250 asker emeklisi bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı ise tımarlı sipahiydi. Ancak nüfus kayıtlarda, 30-35 yaşlarındaki pek çok askerin de emekli olduğu gözlenmiştir. Emekli askerlerin bir kısmının ise berber vb. mesleklerle uğraştığı belirlenmiştir.

---

23 "Mahallât-ı umumiyede tahriri icra edilen vilayetteki milletlerin yerli-yabancı olarak 1332/1916 senesi ibtidasında tahkik eden miktar-ı nüfusunu araya eder icmal-i umumidir." (İst. Beld. Ktp. Yz.B.36) 1927 yılı sayımına göre anadile göre etnik dağılım şöyleydir. 124.927'i Üsküdar'da olmak üzere İstanbul'da toplam anadili Türkçe olan 574.592 kişi yaşamaktadır (*28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri,* Fas. II., Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927, İstanbul 1929,, s.115-118). 1927 yılında Üsküdar'ın etnik durumu şöyledir: İslam 98.794, Katolik 1.297, Protestan 444, Ortodoks 8.697, Ermeniler 8.386, diğer Hıristiyanlar 2.027 (28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.108-110) 1934 yılı nüfus sayımında etnik yapı sorgulaması yapılmasa da, İstanbul'da anadili Rumca olanların toplam sayısı 91.902'dir. Rumların 6.885'i Üsküdar'dadır. 1935 yılında konut olarak kullanılan 101.584 binanın 9.820'si Üsküdar'dadır (Kaplanoğlu, *a.g.e.,* s. 243).

24 Bunlardan Abdullah oğlu Abdullah bekâr odalarında yaşarken, mühtedi Yusuf b. Abdullah (21) ile mühtedi Mehmed Ali b. Abdullah (20) kendi evlerinde yaşamaktadır.

25 *BOA. NFS.* 214.

26 BOA, *NFS.* 568.

27 Erkan, *a.g.e.*, 121-132.

Ayrıca 14 kadar zeamet sahibi vardır.

XIX. yüzyılındaki Anadolu şehirleri üzerine yapılan araştırmalarda, şehirlerdeki en zengin kişilerin devlete çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. Benzer durum Üsküdar'da da gözlenmiştir. Devlet adına çalışan memurlar içinde, "ümera" denilen askeri ve bürokrasi yöneticileriyle birlikte, "ulema" sınıfı bulunmaktadır. Ancak ulema sınıfı, doğrudan devlet adına olmayıp, çoğunlukla vakıflar yoluyla kamu adına faaliyet gösteren bir sınıftı. Ümera sınıfı içinde Üsküdar'da oturan 20 kadar "paşa" unvanlı yönetici vardır. Bu paşaların konaklarında çok sayıda köle, hizmetkâr, seyis ve aşçılarıyla birlikte yaşadıkları belirlenmiştir. Örneğin Vaniköy'de oturan Vidin Valisi Mustafa Paşa'nın konağında 6 köle, 29 da erkek yaşamaktadır. Ümera sınıfı içinde ikinci olarak en zengin grubu "kapıcıbaşı" kesimi oluşturmaktadır. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 22 kapıcıbaşı vardır. Saray'da çalışan ya da Saray'dan çıkmış 120 kadar Üsküdarlı belirlenmiştir. Bu saraylıların çok büyük bölümü ise Enderun'dan çıkmış kişilerdir. Bu saraylıların 20'si Çengelköy'de kayıtlıdır.[28] Bu saraylıların 16'sı[29] Rum Mehmed Paşa'da, 12'si[30] Selimiye'de, 9'u İhsaniye ve İstavroz'da[31] oturmaktadır. Ayrıca Üsküdar'da 6 mevali, bir cizyedâr ile 5 devlet ricali vardır.[32] Üsküdar'da 2 de kapı çuhadarı bulunmaktadır. 7'si Arakiyeci Hacı Mehmed Ağa Mahallesi'nde oturan Teberdarân-ı Hassa'dan çıkmış 10'u aşkın teberdâr vardır.

Üsküdar'da yerel yönetici sayılabilecek 7 mültezim ile çok sayıda ihtisap görevlisi ve mahkeme muhzırları bulunmaktadır. Beledi hizmetlerde görevli 4 tulumbacı dışında 16 suyolcu vardır. Üsküdarlı suyolcuların 13'ü Hacı Murad Reis Mahallesi'ndedir. Yine 2 mühendis de olasılıkla beledi hizmetlerinde görevlidir. Rum Mehmed Mahallesi'nde "müneccim-i sani" unvanıyla bir başka görevli yaşamaktadır. Üsküdar'da çok sayıda zabıta görevlileri dışında, yığıntıları temizleyen, "mezbeleci" tabir edilen belediye görevlileri de vardır. İkisi Kazasker'de olmak üzere 4 tatar postacısı, üçü Güfçe Dede Mahallesi'nde olmak üzere toplam 6 posta sürücüsü kayıtlıdır. Yine Üsküdar'da 16 da lağımcı yaşamaktadır.

Üsküdar'da 10 kadar gümrükçüden 2'si İstavroz'da olup müdür de bu mahallededir. 2 de Çengelköy'de olup Gümrük Nazırı da bu mahallede oturmaktadır. Ayrıca Selimiye ve Salacak'ta 2'şer, Sinan Paşa'da da bir gümrükçü yaşamaktadır.

---

28 13'ü Enderun'dan çıkmıştır.

29 *NFS. 180* numaralı aile defterine göre Beşiktaş'taki sarayda 6 görevli kayıtlıdır. 7'si Enderun'da olup 6'sı da Enderun'dan çıkmıştır.

30 *NFS. 180* numaralı aile defterine göre Enderun'dan çıkmıştır. Biri ise Mabeyn Müdürü'dür.

31 7'si Saray'dan, 5'i de Enderun'dan çıkmıştır.

32 Ümera sınıfına hizmet eden toplam 37 kavas yaşıyordu. Arakiyeci Mehmed Mahallesi'nde 6, Rum Mehmed ve Kandilli'de 5, İstavroz'da 4, İhsaniye, Kazasker, Sinan Paşa mahallelerinde 3'er, Bulgurlu ve Vaniköy'de ise 2'şer kavas kayıtlıdır.

Üsküdar'da günlük hayattan bir kesit, Millingen

Ulema Sınıfı

Mahalle	imam	müezzin	kâtip	kadı	müderris	mütevelli	öğrenci	şeyh	derviş
Anadolu Hisarı		-			14[11]	-	1		
Arakiyeci Hacı Cafer	-								1
Arakiyeci Mehmed	4		14	3			2[12]	1[13]	
Aşçıbaşı	1	1[14]	3				1		1[15]
Atik Valide Sultan								3	4
Beylerbeyi	8[16]	6[17]	35[18]	11[19]	7[20]		3		3
Bulgurlu Mescit	1		1	3			1[21]	2[22]	2
Bulgurlu	7								2
Çengelköy	8[23]	3[24]	26[25]	2	3	1	6[26]	1[27]	3
Debbağlar							2		
Güfçe Dede	-	1	1				3	2[28]	1
Hace Hasne Hatun		1					1	1[29]	1
Hacı Murad Reis	2	1						1[30]	
Hacı Evliya/ Evliya Hoca	1	1	4		1		4		2
İhsaniye	4		41[31]	3	3	5	14[32]		
İstavroz	5	8[33]	38[34]	10[35]	8[36]	2	9[37]		5
Kandilli	6[38]	2	12[39]	7	7[40]	-	1	-	2
Kazasker	1	1	14			1	3	1[41]	9
Kısıklı	1			2	3				1[42]
Mirahur	4		17	1				1[43]	2[44]
Rum Mehmed Paşa	4	1	25	1[45]	2		12[46]	4[47]	5[48]
Selimiye	6	6	25	1	2[49]		5[50]	1[51]	26[52]
Selman Ağa	-						2		1
Salacak	1	1	9		1[53]	1		3	
Sinan Paşa	1	2	18	2	2		2[54]		
Solak Sinan								1[55]	11
Tavaşi Hasan Ağa							3	1[56]	1[57]
Vaniköy	2		6	-	1	-	-	-	-
Toplam	**67**	**35**	**303**	**60**	**35**	**28**	**71**	**38**	**56**

1844 yılına ait Üsküdar nüfus defterlerine göre 67 imam ve imam vekili belirlenmiştir. Camilerde 35 müezzin, toplam 5 hatip görevli olup bunun 3'ü Vaniköy'dedir. Bir de devirhan vardır. Ulema sınıfı içinde yer alan "hacegân" sınıfından ise Üsküdar'da 43 kişi belirlenmiştir. Bekârlar içinde ise ulema yok gibidir.

Ulema sınıfı içinde en yoğun meslek kâtiplerdir. Üsküdar'da 303 kâtip olup bunların çok büyük bölümü 18 yaşı altındadır. Ulema sınıfının en önemli temsilcisi

11 Müderrislerden biri 11 yaşında olup babası "mevaliyi azam" idi. Bir başka müderrisin babası daha "mevaliyi azam"dandır. 22 yaşındaki bir başka müderrisin babası ise "İmamıevvel Hz. Şehriyari Mustafa Nuri Efendi"dir (47). Mevaliyi azamdan Seydi Ali Beyefendi'nin de 22 ve 19 yaşlarındaki iki oğlu da müderristir. Yine bir başka mevalinin 15 yaşındaki oğlu ile damadı da müderristir.
12 Harbiyelidir.
13 Nakşi şeyhi Said Ahmed Efendi (76).
14 Selimiye Tekkesi'nde görevlidir.
15 Şeyh Yahya Efendi'dir.
16 3'ü 1838 sayımı verisidir.
17 3'ü 1838 sayımı verisidir.
18 14'ü 1838 sayımı verisidir.
19 9'u 1838 sayımı verisidir.
20 19 yaşındaki bir müderrisin babası müderris iken, diğer bir müderrisin babası ise Halep kadısıdır.
21 Harp Okulu'ndan çıkmıştır.
22 Şeyh Seyyid Mehmed Efendi (65) ve kayyum Musa Dede'dir (70).
23 4'ü 1838 sayımı verisidir.
24 1'i 1838 sayımı verisidir.
25 13'ü 1838 sayımı verisidir.
26 3'ü 1838 sayımı verisidir. Harbiye'den çıkmıştır.
27 Şeyh Sırrı Efendi'dir (35).
28 Konuk olarak İstanbul'da kalan Mekke şeyhlerinden Şeyh Mustafa b. Abdullah'tır (26).
29 Mekkeli Şeyh Mehmed b. Abdurrahman'dır (60).
30 Kalanderhane şeyhi Es-Seyyid Mehmed Said b. Abdullah'dır. Kalanderhane'de ayrıca imam ile bir müezzin ve aşçı vardır. Şeyh ve dervişleri tekkede yaşamaktadır.
31 Üsküdar Mahkemesi'ndeki kassamda 2 kardeş ile yeğen aynı yerde çalışmaktadır.

kadılar olup Üsküdar'da 60 faal veya görev bekleyen kadı/kuzaat belirlenmiştir. Üsküdar'da fazla medrese bulunmasa da, 35 müderris adı belirlenmiştir. Ancak öğrenci sayısı sadece 71'dir. Buna karşın yirmiden fazla mektep hocası ile çocuk hocası olan 15 kadar da "lala" yaşamaktadır. Lalaların çoğu ise 60 yaş üzerindedir. Üsküdar'da medreseden çok tekke vardır. Nitekim nüfus defterlerine göre 38 şeyh/dede ile 56 dervişin yaşadığı belirlenmiştir.

Ulema sınıfının bir bölümü ise vakıflarda mütevelli ve kayyum olarak görev yapmaktadır. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 28 vakıf mütevellisi ile 15 kadar kayyum vardır. Ayrıca camilerde özellikle namaz vakitlerini belirlemek üzere görevlendirilmiş 4 "muvakkit" ile 2 "arzuhalci" ve 5 yazıcı olduğu belirlenmiştir. Yazıcıların 3'ü Selimiye'de, 2'si ise Arakiyeci Mehmed ve Rum Mehmed Mahallesi'nde yaşamaktadır. Ayrıca 3'ü Selimiye Mahallesi'nde olmak üzere toplam 5 odun yazıcısı vardır. Üsküdar'daki Karaca Ahmed Türbesi'nin türbedarları da ulema sınıfı üyesidir. Türbedarların 3'ü Aşçıbaşı Mahallesi'nde, 2'si ise Kazasker Mahallesi'ndeydi. Üsküdar'da hattatlık yapan iki kişi yaşamaktaydı.

Üretici Sınıflar (Sanatkârlar)[33]

XIX. yüzyılda Üsküdar; Galata ve sur içi İstanbul'una göre taşra semtiydi. Mahallelerinin önemli bir bölümü köy gibiydi. Bu nedenle, diğer bölgelere göre meslek erbabı daha azdı. Meslekler içinde kayıkçılar ile bahçevânlar çoğunluktaydı.

6.1. Tekstil Sektörü

Mahalle	basmacı	terzi	yorgancı	yemenici	yastıkçı	sandalcı	fesçi	hallaç
Arakiyeci Hacı Mehmed	11[58]			1	1	1		
Aşçıbaşı	10	3	1			10		
Ayazma	13				72			

33 Hamit Pehlivanlı'nın *VIII. Üsküdar Sempozyumu*'nda sunduğu "Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Esnafı (1827-1856)", başlıklı bildirisinde kaynak olarak kullandığı defterler, nüfus defterinden çok bir sayım defteridir. Klasik Dönemden beri sürekli yapılan ve sadece İstanbul'daki dükkan ve esnafları içeren bu sayımlar, olasılıkla XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Nitekim bu tarz sayımların ilki 1206/1792 tarihli olup *NFS. 2* numaralı defterdir. Oysa bu tarihte nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu nedenle Arşiv'deki ilgili defterler, her ne kadar "nüfus defteri" olarak kaydedilmiş olsalar da, gerçekte nüfus defterleri değildir. Ülkenin ekonomik yapısına dair son derece değerli bilgilerin toplandığı 1844 yılındaki temettuat sayımı, askerlik ve vergi almak üzere yapıldığı için İstanbul'da yapılmamıştır. Bunun yerine 1844 yılında sadece İstanbul'da normal nüfus sayımı yapılmıştır. İstanbul'daki çeşitli işkollarına ait işyerlerine ait hazırlanmış defterler, sadece bu şehre özgü olup amacı belirlenememiştir. Çünkü bu işyeri sayımında geçen kişiler, hane hane yazılmış nüfus defterlerinde zaten yazılmışlardır. Yine bu verilerle, bizim nüfus defterlerine dayanarak çıkardığımız sonuçlar arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, dükkanın yeriyle dükkan sahibi ve çalışanlarının hangi mahallede yaşadıklarına dair verilerin bulunmamasıdır. Çünkü bir mahallede bulunan bir işyerine farklı mahallelerden gelen çok sayıda çalışan olabilir. Ya da oturduğu mahallenin dışında bir esnafın işyeri olabilir. Yine 1242/1826 tarihli *NFS. 16* numaralı defter ve bir yıl sonraki *NFS. 17* numaralı defterle Pehlivanlı'nın da kullandığı *NFS. 23* numaralı defterler, nüfus sayımı defterlerinden çok, bir esnaf sayım defteridir.

Beylerbeyi	7	1	3		1			
Bulgurlu Mescit	1							1
Çengelköy	1	2	1		1			
Davud Paşa		1						
Debbağlar				1				
Güfçe Dede	1		1					
Hayrettin Çavuş	1		2					1
Hacı Evliya/ Evliya Hoca	4[59]	2[60]	1				4[61]	
İhsaniye				1	3[62]	6		
İstavroz	4							2
Kazasker	13[63]	2	8					
Mirahur	5				2	1		
Rum Mehmed Paşa	1	2	16	1	8		1	
Selimiye	1				1	1	1	
Selman Ağa			13					3
Salacak	6[64]				2			
Sinan Paşa	3				2			
Toplam	**81**	**13**	**44**	**4**	**93**	**19**	**6**	**8**

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'daki belirli mahallelerde, tekstil sektörüne ilişkin sanatkârların yoğunlukla yaşadığı belirlenmiştir. Nitekim Üsküdar'daki 82 basmacının yarıdan çoğu 4 mahallede yaşamaktadır. Ayazma ve Kazasker'de 13'er, Arakiyeci Mahallesi'nde 11, Aşçıbaşı Mahallesi'nde[34] ise 10 basmacı yaşamaktadır. Basmacıların büyük bölümü ise bekârdır. Üsküdar'da 19 sandalcı esnafı vardır. Bu sanat erbabı, "sandalcı" olarak anılan bir tür kumaş üretmekteydi. Sandalcıların 10'u Aşçıbaşı'nda, 7'si Kazasker'de, 6'sı ise İhsaniye Mahallesi'nde[35] faaliyet göstermekteydi. Üsküdar'daki 6 fesçinin 4'ü Hoca Evliya Mahallesi'nde yaşamaktaydı.[36] Üsküdar'daki 46 yorgancının da yarıdan çoğu sadece iki mahallede yaşadığı belirlenmiştir. Rum Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki bazı dükkan ve bekârhanelerde yaşayan 16 yorgancı belirlenirken, Selman Ağa Mahallesi'nde ise 13 yorgancı yaşadığı saptanmıştır. Üsküdar'daki yorgancıların da büyük bölümü bekâr taifesindendir. Üsküdar'daki 92 yastıkçının ise 72'si Ayazma Mahallesi'nde yaşamaktadır. Bunların da tamamı bekâr olup dükkanlarında veya bekârhanelerde yatmaktadır. Bir de gömlekçi kayıtlıdır. Bulgurlu Mescit ve

34 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.

35 2'si kethüdadır.

36 2'si Feshaneli, biri fes boyacısıdır.

32 4'ü Harp Okulu öğrencisidir.
33 3'ü 1838 sayımı verisidir.
34 20'si 1838 sayımı verisidir.
35 6'sı 1838 sayımı verisidir.
36 5'i 1838 sayımı verisidir. Biri 7 yaşında olup babası Rumeli Kadısı Ahmed Reşit Efendi'dir. Olasılıkla beşik uleması-dır. Yine bir başka "hoca oğlu" 13 yaşında müderris unvanını almıştır.
37 5'i Harbiyelidir.
38 2'si 1838 sayımı verisidir.
39 8'i 1838 sayımı verisidir.
40 5'i 1838 sayımı verisidir. Mevaliyi azam Kudüs Kadısı Yahya Tevfik Efendi'nin oğlu 25 yaşında müderris olduğu kayıtlıdır.
41 Himmet-zade Şeyh Seyyid Ali b. Şeyh Yahya'dır (50).
42 Şeyh Said Mustafa Efendi'dir (34). Şeyh ve dervişleri tekkede yaşamaktadır.
43 Şeyh Ali Baba'dır (60).
44 1'i tekkede zâkirdir.
46 1'i Galatasaray'dan çıkmıştır.
47 Ali Baba b. Ali Baba (77), Şeyh Sadi Mehmed Emin b. İbrahim (63), Mevlevihane şeyhi Es-Seyyid Ahmed b. Şeyh Mehmed (40) ve Şeyh Hacı Ömer Efendi b. Ahmed (50).
48 Dervişler Mevlevi olup tekkede kalmaktadır.
49 Biri Dürri-zade'nin neslindendir.
50 2'si Harbiyelidir.
51 Şeyh Hüda Efendi'dir.
52 12'si Selimiye Tekkesi'nde kalmaktadır.
53 Eski Halep kadısı olup kaynı 13 yaşında müderristir.
54 Galatasaray'dan çıkmıştır.
55 Şeyh Cemalettin b. Ali Hadi'dir (50). Şeyh ve dervişleri tekkede yaşamaktadır.
56 Zenci olan bu derviş, olasılıkla bekâr odalarında kalmaktadır.
57 Bu derviş zencidir.
58 1'i Basmanelidir.
59 2'si kalfa, 1'i çıraktır.
60 Biri Yiğitbaşı Ahmet'tir (55).
61 2'si Feshaneli, biri fes boyacısıdır.

Güfçe Dede Mahallesi'nde ise birer ipek çeken "çıkrıkçı" vardır. İstavroz Mahallesi'nde bir kumaşçı, Atik Valide Sultan Mahallesi'nde 4 "keçeci", İstavroz'da 2, Rum Mehmed Mahallesi'nde bir olmak üzere 3 "peştamalcı" kayıtlıdır. 4 tarakçının tümü Çengelköy'de yaşamaktadır. Ayrıca Üsküdar'da 8 "hallaç" kayıtlıdır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da ayrıca birer astarcı, tülbentci, yelkenci ve şalcı esnafı vardır. Arakiyeci Mehmed Mahallesi'nde 3 tezgahçı, Hacı Evliya Mahallesi'nde 4, Arakiyeci Mehmed Mahallesi'nde ise 1 simkeş yaşamaktadır. Üsküdar'da 12 de terzi bulunmaktadır. Rum Mehmed ile Çengelköy'de ise birer "sökük dikici" vardır. Yine Üsküdar'da 3 "çadırcı", 2 "takkeci", 2 "ketenci" ile 2 "hasırcı" yaşamaktadır.

6.2. Diğer Üretici Grupları

Mahalle	nalıncı	nalbant	saraç	debbağ	kalaycı	döküm	mumcu	balmumcu
Arakiyeci Hacı Mehmed	2		3		3	10		
Arakiyeci Cafer								6[65]
Aşçıbaşı		1	2			3	2	
Atik Valide Sultan	10[66]	3[67]				9[68]	7[69]	
Ayazma							23[70]	
Beylerbeyi		1	1	3	1	2		
Bulgurlu Mescit				1		1		
Bulgurlu	1							
Çengelköy	1	2						1
Davud Paşa								
Debbağlar					4	7[71]		
Gülfem Hatun				3[72]	3	4[73]		
Güfçe Dede		3[74]	1		6			
Hayrettin Çavuş	1	2				4[75]		
Hace Hasne	7	1		7[76]	6	2[77]	16	14
Hacı Murad				1				
Hacı Evliya/ Evliya Hoca	1		3		2			
İhsaniye	1		1	2[78]				
İstavroz		3	3		5			
Kazasker	3				2	9	1	

62 1'i kalfadır.
63 1'i kalfadır.
64 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
65 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup biri kalfadır.
66 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
67 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
68 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
69 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
70 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 6'sı Mumhane'dedir.
71 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
72 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
73 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 3'ü Dökümhane'de çalışıyormuş.
74 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
75 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
76 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
77 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
78 Biri debbağ kethüdası, biri çıraktır.

Kısıklı								
Mirahur						2		
Rum Mehmed	1		2	80[79]		2[80]		1
Selimiye	1	1						
Selman Ağa		1		1	7	1		1
Solak Sinan					2	2[81]		1
Sinan Paşa						4		
Tavaşi Hasan		2[82]						
Toplam	**29**	**20**	**17**	**97**	**44**	**62**	**49**	**24**

79 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
80 1'i çıraktır.
81 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.
82 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.

Nüfus defteri verilerine göre Üsküdar'da mumculuk ile balmumculuk yaygın mesleklerden biriydi. Nitekim Üsküdar'da toplam 24 balmumcu olup 14'ü Hace Hasne Mahallesi'nde yaşamaktaydı. Bunların tümü ise bekârdır. Toplam 50 mumcunun ise 16'sı Hace Hasne Mahallesi'nde kayıtlı olup bekârdır. Bu verilerden Hace Hasne ile Ayazma arasında bir "Mumhane" olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ayazma Mahallesi'nde tamamı bekâr olan 23[37] mumcu olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Atik Valide Sultan Mahallesi'nde tamamı bekâr olan 7 mumcu yaşamaktadır.[38]

Nüfus defteri verilerine göre, Üsküdar'da dericilik sektörü de gelişmiştir. Ayakkabı sektöründe yer olan haffafların 12'si Davud Paşa'da[39] olup tamamı bekâr taifesindendir. Ayrıca Selimiye'de 2, Kazasker'de 1 haffaf yaşamaktadır. Yine ayakkabı üreticisi olan Bulgurlu Mahallesi'nde birer çedikçi, dikici ve yemenici yaşamaktadır. Üsküdar'da ayrıca 2 mestçi vardır. Kezasker Mahallesi'nde ise 2 papuşçu yaşamaktadır. Yine ayakkabı üreticisi olan 2 nalçacı ile bir de çizmeci vardır. Üsküdar'da ayakkabı sektörünün en önemli kesimi olan debbağlar da çok sayıdaydı. 99 tane debbağdan 80'i Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde yaşamaktadır. Buradan Rum Mehmed Mahallesi'nde bir debbağhane olduğu anlaşılmaktadır. Yine deri sektörünün bir parçası olan at koşumlarını üretin 20 kadar mutafın 14'ü Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde kayıtlı olup tümü bekârdır. Ayrıca Aşçıbaşı Mahallesi'nde de 3[40] mutaf yaşamaktadır. Üsküdar'daki 17 saracın ise mahallelere düzenli bir biçimde dağıldığı görülmüştür.

37 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 6'sı Mumhane'dedir.

38 Üsküdar'da; Kuzguncuk, İstavroz ve Çengelköy'de üretilen koyun, keçi ve sığır yağlarının Galata ve Hümâyûnâbâd (Bebek) mumcu esnafına tahsis edildiğini öğreniyoruz (Demirarslan, Deniz: "Mekan Tasarımı Açısından Mimar Sinan Eserlerinin Üsküdar'ın Gelişimindeki Etkisi", *Aziz Mahmud Hüdayi uluslararası sempozyumu bildiriler [Üsküdar Sempozyumu (III : 2005 : İstanbul]*, c. II, Hasan Kamil Yılmaz (ed.), İstanbul 2005, c. II, s. 327-338.).

39 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 1'i çıraktır.

40 1'i çıraktır.

Üsküdar'da günlük hayattan bir kesit, Millingen

Üsküdar'da metal ve döküm işleri yapan sanatkârlar da yaşamaktadır. 62 dökmecinin yaklaşık yarısı 4 mahallede toplanmıştır. Arakiyeci Mahallesi'nde 10, Kazasker ve Atik Valide Sultan Mahallesi'nde tamamı bekârhanelerde yaşayan 9'ar, yine Debbağhane Mahallesi'ndeki bekâr evleri veya dükkanlarda yaşayan 7 dökmeci belirlenmiştir. Üsküdar'daki 43 kalaycının 7'si Selman Ağa'da, 6'sı Gülfem Hatun ve Hace Hasne mahallelerinde yaşamaktadır. 14 bakırcının ise 3'ü Gülfem Hatun'da, 11'i Davud Paşa Mahallesi'ndedir.[41] Ayrıca bir de altıncı vardır. Üsküdar'da faaliyet gösteren 10 bıçakçının 4'ü İstavroz'da, 3'ü Rum Mehmed Mahallesi'nde, 2'si ise Arakiyeci Mehmed Mahallesi'nde yaşamaktadır. Bunların da bir kısmı bekârdır. Üsküdar'da sadece 2 demirci vardır. Davud Paşa Mahallesi'nde ise 2 kazancı faaliyet göstermektedir. Üsküdar'daki 20 nalbant ise mahallelere düzenli bir biçimde dağılmıştır. İstavroz ve Rum Mehmed Mahallesi'nde ise 3 okçubaşı yaşadığı belirlenmiştir.[42]

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da ayrıca birer çekmececi, kaşıkçı, kutucu, imameci, tüfenkçi, kayık yapıcı, oymacı, oyuncakçı, saatçi, çiçekçinin yaşadığı belir-

41 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 2'si çıraktır.

42 İstavroz köyünde Okçubaşı Ali Ağa'dır (40).

lenmiştir. Ayrıca 3 çubukçu, 3 kafesçi ile 2 çömlekçi vardır. Üsküdar'da bulunan 6 kağıtçıdan 4'ü Hacı Evliya'da, 2'si ise İhsaniye'dedir. Üsküdar'da 7 de mürekkepçi yaşamaktadır.[43]

İnşaat Sektörü

Mahalle	camcı	çivici	kirişci	taşcı	nakkaş	keresteci	neccar	doğramacı	mezarcı
Arakiyeci Hacı Mehmed			5	1				1	1
Arakiyeci Cafer			1						
Aşçıbaşı			1	5	3		1[83]	1	19
Atik Valide Sultan					1				
Bulgurlu Mescit	4							2	
Bulgurlu			1			2			
Çengelköy			1						
Davud Paşa					1				
Debbağlar								1	
Gülfem Hatun							1		
Güfçe Dede					1			5[84]	
Hayrettin Çavuş				1					
Hace Hasne	1								
Hacı Murad								1	
Hacı Evliya/ Evliya Hoca	1			2					
İstavroz	2								
Kazasker			3		3				1
Mirahur				1					
Rum Mehmed		6		1			1		
Selimiye	1	1			5	1			
Selman Ağa		4							
Tavaşi Hasan					1				
Toplam	**9**	**11**	**12**	**11**	**15**	**3**	**3**	**11**	

83 Dülger olarak yazılmıştır.
84 NFS. 178 numaralı bekâr defterinde kayıtlıdır.

43 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup 3'ü çıraktır.

İstanbul ve Üsküdar'da inşaat sektörü genellikle gayrimüslimlerin elindeydi. Bu nedenle nüfus defterlerindeki Müslümanlar içinde inşaat sektörüne ait çok az sanatkâr ve esnaf adı belirlenmiştir. Örneğin Üsküdar'da 11 çiviciden 6'sı Rum Mehmed Mahallesi'nde, 4'ü Selimiye Mahallesi'nde yaşamaktadır. Bu inşaat sektörü çalışanlarının tümü, bekâr olup bekâr odalarında yaşadığı belirlenmiştir. Yine Üsküdar'daki 12 kirişçiden 4'ü Arakiyeci Mehmed Mahallesi'nde, 3'ü Kazasker'de yaşamaktadır. Üsküdar'da yaşayan 11 taşçının ise 5'i Aşçıbaşı Mahallesi'nde kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Evlerdeki süslemeleri yapan 15 kadar da nakkaş belirlenmiştir. Bu nakkaşların 4'ü Selimiye Mahallesi'ndeki bekârhanelerde kalmaktadır. Ayrıca 11 doğramacı, 6 sıvacı, 3 rendeci, 3 keresteci, 3 naccar ile 2 dülgerin yaşadığı belirlenmiştir. 9 camcının ise 4'ü Beylerbeyi Mahallesi'nde oturmaktadır. 21 mezarcıdan ise 19'u Aşçıbaşı Mahallesi'ndeki bekârhanelerde yaşamaktadır. Duvar ustası olan sandıkçılardan ise 3 ustanın adı belirlenmiştir.

Ticaret Erbabı

Mahalle	eskici	koltukçu	çerçi	otrakçı	bakkal	kahveci	bedestân	tütüncü
Arakiyeci Hacı Mehmed	3	1						2
Arakiyeci Cafer	1	3						1
Aşçıbaşı						1		
Atik Valide Sultan								
Ayazma								
Beylerbeyi							1	2
Bulgurlu Mescit							1	
Bulgurlu								
Çengelköy								3
Davud Paşa	2							1
Debbağlar								1
Gülfem Hatun			1		3	1[85]		
Güfçe Dede								
Hayrettin Çavuş		1				1		3[86]
Hace Hasne								
Hacı Murad								
Hacı Evliya/ Evliya Hoca	1	2	1		1			
İhsaniye						4		

85 Kahve değirmencidir.
86 NFS. 178 numaralı bekâr defteri verisidir.

İstavroz	2						2	3
Kazasker	3							
Kısıklı								1
Mirahur	2	1		2		1		
Rum Mehmed	1	3		1		24[87]		
Salacak						4		
Selimiye	7			1	2	1		3
Selman Ağa	1	3		1		1		6[88]
Solak Sinan								
Sinan Paşa		1						2
Tavaşi Hasan						**1[89]**		**28**

87 12'si bekâr, üçü kahve çekici, üç kahve değirmencisidir.
88 NFS. 178 numaralı bekâr defteri verisi olup 4'ü tütün kıyıcıdır.
89 Kahve değirmencisidir.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da sadece 4 tüccar namıyla anılan kişiye rastladık. 28 tütüncünün 6'sı Selman Ağa'da yaşarken; Selimiye, İstavroz, Hayrettin Çavuş ve Çengelköy'de ise 3'er tütüncü belirlenmiştir. Bunların bir kısmı tütün kıyıcıdır. Toplam 6 bakkalın 3'ü Gülfem Hatun, 2'si Selimiye Mahallesi'nde yaşamakta olup bir kısmı da bekârdır. Bulgurlu Mescit'te 3, Kazasker'de 1 dellâl yaşamaktadır.

Üsküdar'da yaşayan 22 eskicinin 7'si Selimiye Mahallesi'ndedir. Eskicilerin tamamına yakını bekâr taifesindendir. Üsküdar'da 20 "koltukçu" olup Selman Ağa, Rum Mehmed Paşa ve Arakiyeci Cafer Ağa mahallelerinde 3'er koltukçu kayıtlıdır. İki çerçinin biri Gülfem Hatun'da, diğeri Evliya Hoca'dadır. Mirahur'daki Batpazarı'ndaki 2 "oturakcı" dışında Rum Mehmed, Selimiye, Selman Ağa Mahallesi'nde de birer olmak üzere toplam 5 oturakcı yaşamaktadır.

Yeme-İçme Hizmetleri

Yakın zamanlara kadar Üsküdar, çiftliklerinde üretilen ürünler nedeniyle lokanta, kebapçı ve işkembeci dükkânlarıyla ünlüydü. Üsküdar'da 27 Nisan 1712 tarihli bir belgeye göre sadece 17 fırın olup bu fırınlar günlük 303 kile buğday tüketiyordu.[44] Nüfus defterlerine göre ise Üsküdar'da 36 ekmekçinin adı belirlenmiştir. Bu ekmekçilerin 10'u Hace Hasne Mahallesi'nde olup tümü bekâr evleri yada fırınlarda kaldığı anlaşılmaktadır. 16'sı ise Rum Mehmed Mahallesi'ndeki bekârhanelerde kalmakta olup Valide Sultan Yeni Camii ekmekçileri imiş. Yine Atik Valide Sultan Mahallesi'nde 8 ekmekçi olup imarette görevlilermiş. Ayrı-

44 24 Şubat 1852'de Üsküdar ekmekçi esnafına ait fırın sayısı 13 olarak belirlenmiş, yeni fırın inşasına ruhsat verilmemesi kararlaştırılmıştır.

Malzemelerini sandaldan indiren manav esnafından bir kesit, Pardoe

ca fodlacı olarak anılan Üsküdar'da 73 ekmekçi olup bunların 31'i Atik Valide Sultan, 25'i Rum Mehmed Mahallesi'ndeki bekârhanelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca 17 fodlacı Hace Hasne Mahallesi'ndeki bekârhanelerde yaşamaktadır. Ancak Üsküdar'da sadece 2 uncu ile 2 simitçinin adını belirleyebildik. Nitekim simitçilik, Rumlar arasında çok daha yaygın bir meslektir.

Mahalle	**şerbetçi**	**helvacı**	**saka**	**sucu**	**boza cı**	**kebabçı**	**börekçi**	**çörekci**	**turşucu**	**kasap**	**salepci**	**muhallebici**	kadayıfçı
Arakiyeci Cafer	2												
Arakiyeci Mehmed	1		4	2		1	1					6	
Aşçıbaşı							2					3	2
Atik Valide	1	24		1	31	3	12				23		3

Ayazma										58			
Beylerbeyi									1			1	
Bulgurlu Mescit	-		2					1		1			
Davud Paşa	1	27					9	1		2			1
Debbağlar	-	1	2		1				1	5			3
Durbali	-			1					1				1
Gülfem Hatun	-		2			5	18	6	3	13	4	3	2
Güfçe Dede	1		1				16			3		4	2
Hayrettin Çavuş	-	16			8	1	13		9	3	25		
Hace Hasne	1						5			14			
Hacı Murad	-		3				18			9[90]			
Hacı Evliya							1					2[91]	
İstavroz	-			1								2	
Kısıklı	-			1								1	
Kazasker	1			1			5[92]					4	
Mirahur	1		3										
Rum Mehmed	1						15	7		1	2	1	
Selimiye	-	15	1	1	10	7	1		4	1	2		4
Selman Ağa	-	7		1	2	21	15	6		11			
Solak Sinan	-		2				8			6			
Salacak	1								1				
Tavaşi Hasan Ağa	-		1						4				
Toplam	**11**	**89**	**21**	**10**	**52**	**38**	**139**	**21**	**24**	**126**	**54**	**29**	**18**

90 1'i çıraktır.
91 1'i çıraktır.
92 1'i kalfadır.

Üsküdar'daki mahallelerin saka ve sucuları dışında "sebilci" tabir edilen bedava su dağıtan görevliler de vardır. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 21 saka ile 10 sucu olup genellikle mahalle sakası veya sucusu olarak anılmıştır.

Üsküdar'daki 139 börekçinin çok büyük bölümü 7 mahallede toplanmıştır. Gülfem Hatun ile Hacı Murad Mahallesi'nde 18,[45] Güfçe Dede Mahallesi'nde 16, Rum Mehmed ile Selman Ağa Mahallesi'nde 15, Atik Valide Sultan Mahallesi'nde ise 12 börekçi yaşamaktadır. Bu börekçilerin de tamamına yakını bekârhane veya dükkanlarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yirmi kadar gözlemecinin ise 11'i

45 *NFS. 178* numaralı bekâr defterinde kayıtlı olup biri çıraktır.

Selman Ağa, 8'i Selimiye Mahallesi'nde olup gözlemecilerin de tamamı bekârdır. 21 çörekçiden ise 7'si Rum Mehmed Mahallesi'nde yaşarken, Selman Ağa ve Gülfem Hatun mahallelerinde ise 6'şar çörekçi bulunmaktadır. Çörekçilerin de tamamı bekâr olup dükkan veya bekârhanelerde yaşamaktadır.

Üsküdar'daki 126 kasabın 58'i Ayazma Mahallesi'nde bulunması son derece ilginçtir. Olasılıkla burada semtin Kasaplar Çarşısı bulunmaktadır. Ayrıca Hace Hasne'de 14,[46] Selman Ağa Mahallesi'nde ise 11 kasap yaşamakta olup bunların büyük bölümünün dükkanlarında yada bekârhanelerde kaldıkları anlaşılmaktadır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da yaşayan 24 turşucunun 9'u Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde kayıtlıdır. 4'er turşucu da Tavaşi Hasan Ağa ve Selimiye mahallelerinde yaşamakta olup turşucular, şehre dışarıdan gelmiş bekâr taifesindendir.

Üsküdar'da belirlediğimiz 38 kebapçının büyük bölümü üç mahallede toplanmıştır: Selman Ağa'da 21, Selimiye'de 7 ve Gülfem Hatun'da ise 5[47] kebapçı yaşamaktaydı. Bu esnaf grubunun da tamamı bekâr olup bekârhane veya kendi dükkanlarında kaldıkları belirlenmiştir. Üsküdar'da sadece Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde bir işkembeci adı belirlenirken, Atik Valide Sultan Mahallesi'nde ise 10 paçacının kayıtlı olduğu anlaşılmıştır.

Üsküdar'da belirlediğimiz 52 bozacının tamamına yakını üç mahallede toplandığı görülmüştür. Atik Valide Sultan'da 31, Selimiye'de 10, Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde ise 8 bozacı belirlenmiştir. Bozacıların da tamamına yakını bekâr taifesinden olup dükkanlarında veya bekârhanelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. 11 şerbetçininse semtlere dağıldığı gözlenmiştir. Belirlenen 57 salepçinin çok büyük bölümünün yine sadece iki mahallede toplandığı anlaşılmıştır: Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde 25, Atik Valide Sultan Mahallesi'nde ise 23 salepçi olup bunların da tamamı şehre dışarıdan gelmiş bekâr taifesindendir. Üsküdar'daki 89 helvacı, sadece 5 mahallede toplanmıştır. Davud Paşa'da 27,[48] Atik Valide Sultan Mahallesi'nde 24,[49] Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde 16,[50] Selimiye'de 15,[51] Selman Ağa'da ise 7 helvacı olup bunların tamamı bekârhanelerde kalan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Yine Üsküdar'da yaşayan 26 muhallebicinin de büyük bölümü bekârdır. Muhallebiciler

46 *NFS. 178* numaralı bekâr defteri verisi olup dükkanda kalan kasapların 3'ü çıraktır.

47 *NFS. 178* numaralı bekâr defteri verisi olup dükkanda kalmaktadır.

48 *NFS. 178* numaralı bekâr defteri verisi olup 1'i kalfa, 1'i çıraktır.

49 2'si çırak, 2'si ise sakız helvacısıdır.

50 1'i çıraktır. Helvacılardan 2'si sakız helvacısıdır.

51 1'i kalfa, 3'ü çıraktır.

belirli semtlerde yoğunlaşmamış, mahallelere dağıldığı görülmüştür. Üsküdar'daki 18 kadayıfçı da, yine tüm semte yayılmış durumdadır. Üsküdar'daki 34 şekercinin 21'i Davud Paşa Mahallesi'nde, 7'si Güfçe Dede Mahallesi'nde yaşamakta olup bunların da büyük bölümü bekâr taifesindendir. Hayrettin Çavuş ve Gülfem Hatun mahallelerinde 2'şer şıracı vardır. Bulgurlu'da 2, Arakiyeci Mahallesi'nde birer olmak üzere Üsküdar'da 3 kurabiyeci yaşamaktadır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'daki balıkçılar daha çok Kadıköy ile Beykoz tarafından olduğu için sadece Rum Mehmed Mahallesi'nde 3, Mirahur'da 5 balıkçı belirlenmiştir. Güfçe Dede Mahallesi'nde ise 5 bezir yağcı yaşamaktadır. Bulgurlu köyünde ise 1 sirkeci, 5 farklı mahallede de 4 tuzcu Üsküdarlılara hizmet vermekteymiş.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da sadece 2 kuruyemişçi olmasına karşın 70 kadar leblebici yaşamaktadır. Leblebicilerin ise tamamı 5 mahallede toplanmıştır. Güfçe Dede'de 23, Selman Ağa'da 18, Gülfem Hatun'da 14 ve Davud Paşa Mahallesi'nde ise 13 leblebici olup tamamı bekâr taifesindendir.

Çiftçiler (Bağcılar, Manavlar)

Cumhuriyet devrine kadar İstanbul'un taşrası sayılan Üsküdar'da çiftçilik çok yaygındı. Ancak nüfus sayımı verilerinde geçen bağcıların büyük bölümünün yaşlı kişiler olması, gençlerin başka mesleklere yönelmeye başladıklarını düşündürmektedir. Meyve ve sebze eken kişiler "bağcı" olarak tanımlanırken, tahıl ekenler de "rençber" olarak anılmaktaydı.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 190 kadar bağcı yaşamaktadır. Bu bağcılar da genellikle köy yaşamını sürdüren mahallelerde yaşamaktaydı. Nitekim 1838 yılında sadece Bulgurlu köyünde 46 bağcı yaşamaktaydı. 1838 yılında 100 hanelik Çengelköy'de 20 bağcı yaşarken, 1844 yılında bağcı sayısı 16'ya düşmüştür. İstavroz köyünde de 1838 ve 1844 yıllarında 12'şer bağcı yaşamaktayken, Kısıklı köyünde 17, Kazasker'de ise 14 bağcı belirlenmiştir. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da "rençber" olarak anılan 80 kişinin 25'i Selimiye'de, 11'i ise Bulgurlu köyünde yaşıyordu. Güfçe Dede ve Rum Mehmed Mahallesi'nde ise 8'er rençber yaşamaktadır.

Nüfus kayıtlarda çok sayıda çiftlik bekçisi ve kethüdası olduğuna göre, Üsküdar'da birçok çiftliğin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bu çiftliklerde hayvanların da beslendiği tahmin edilmektedir. Nitekim sadece Hacı Evliya Mahallesi'nde

Üsküdar'da bir pazar, Millingen

2 at cambazı belirlenmiştir. Ayrıca Üsküdar'da bir çobanla, bir de sığırtmaç tespit edilmiştir.

İstanbul'un diğer semtlerine göre Üsküdar'da çok daha fazla rençber, bağcı ve bahçevânın yaşadığı belirlenmiştir. Bu nedenle eskiden beri Üsküdar'ın en önemli esnaf gruplarından biri sütçü ve yoğurtçular olmuştur. Üsküdar ilçesi, Osmanlı Sarayına sattığı süt, yoğurt, tereyağı, kaymak ve peyniriyle ünlüydü. Bu ürünlerden özellikle "Kanlıca yoğurdu" ve "Üsküdar kaymağı" adları ile İstanbul'da nam salmıştı. Üsküdar, bahçevân ve çiftçilerin yoğun bulunduğu bir ilçe olduğu için İstanbul'un da yoğurt ve süt deposu olmuştu. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da birçok sütçünün yanı sıra 25 kadar da yoğurtçu belirlenmiştir. Yoğurtçuların çoğu Davud Paşa Mahallesi'ndedir. Bu mahallede 10, Selman Ağa Mahallesi'nde ise 7 bekâr yoğurtçu vardır. Rum Mehmed Mahallesi'nde 6 yoğurtçunun 3'i bekârdır. Ayrıca 3 de 'yoğurtçu kârhanesi' tablakâri vardır. İstavroz'da da bir yoğurtçu belirlenmiştir. Yoğurtçuların neredeyse tamamı bekârlardan oluşmaktadır. Yine Üsküdar'daki 23 kaymakçının da tamamı bekârdır. Kaymakçıların 14'ü Rum Mehmed Mahallesi'nde, 9'u ise Selman Ağa Mahallesi'nde yaşamaktadır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 65 kadar "bağçevân" olarak tanımlanan kişi kayıtlıdır. Bu kişiler, özellikle konaklardaki bahçelere bakan hizmetkâr anlamında kullanıldığı sanılmaktadır. Nitekim bahçevânların çoğu, Atik Valide Sultan ile Debbağlar mahallelerinde yaşadığı tespit edilmiştir. Bu iki mahallede toplam 25'er bahçevân vardır.

Bağlık ve bahçelik olan Üsküdar'da, bu bağlarda üretilen ürünleri satan çok sayıda manav da vardır. Nitekim nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 165 manav yaşadığını belirledik. Manavların çoğunlukla Rum Mehmed, Selman Ağa, Davud Paşa, Selimiye ve Debbağlar mahallerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu dört mahalledeki manav toplamı 125'dir. Debbağlar Mahallesi'nde kayıtlı manav Veliddin b. Mehmed'in köle sahibi olduğuna göre, manavların zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca sebzeci olarak anılan farklı bir meslek grubu daha vardır. Bu meslek sahibi olanların tamamı bekâr olup bekârhanelerde veya dükkanlarında kalmaktadır. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 96 "sebzeci" tabir edilen kişi belirlenmiştir. Bunlar da sadece 6 mahallede toplanmıştır. Selman Ağa Mahallesi'nde 33, Davud Paşa Mahallesi'nde 19,[52] Gülfem Hatun'da 13, Sinan Paşa'da 11,[53] Hayrettin Çavuş ve Atik Valide Sulan Mahallesi'nde 10'ar sebzeci kaydı vardır. Ayrıca Davud Paşa Mahallesi'nde de manav küfesi yapan 3 kişinin varlığı belirlenmiştir.

Hizmet Sektörü

Hizmet sektörü içinde yer alan meslekler içinde, durumu en iyi olanlar kuşkusuz berberlerdir. Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da tespit edilen 232 berberin, mahallelere kısmen dengeli olarak dağıldığı görülmüştür. Ancak bu berberlerin 37'si Selimiye'de, 29'u Rum Mehmed Mahallesi'nde, 20'si Aşçıbaşı'nda, 15'i İstavroz ve 13'ü de Selman Ağa mahallelerinde mesleğini sürdürdüğü anlaşılmıştır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'daki iskelelerde çalışan toplam 361 hamal tespit edilmiştir. Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde 155, Selimiye'de 138, Salacak'ta 24, Mirahur'da 18 hamal yaşamaktadır.[54] Yine Üsküdar'daki 26 çamaşırcıdan 9'u Selimiye'de, 6'sı Selman Ağa Mahallesi'nde yaşadığı tespit edilmiştir.

52 4'ü sebzevâncıdır.

53 2'si sebzevân olarak kayıtlıdır.

54 39'u beygir hamalı, 1'i arka hamalı olup kethüdası Ömer b. Hüseyin'dir.

Üsküdar'daki hizmet sektörü içinde en yoğun kesim, hastane çalışanları olduğu anlaşılmaktadır. Atik Valide Sultan Mahallesi'nde 244[55] hastane çalışanı belirlenmiştir. Bunlardan 7'si cerrah olup askeri hastane ile Darphane'de görevliydiler. Çengelköy'deki askeri hastanede çalışan ayrıca 2 "hekim" belirlenmiştir. İhsaniye Mahallesi'nde ise "tabib" olarak anılan bir hekim kayıtlıdır. Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde ise "hekimbaşı" oturmaktadır. Sinan Paşa'da 3 karantina çalışanı olup müdür de bu mahallede kayıtlıdır. Ayrıca Aşçıbaşı, Çengelköy ve Rum Mehmed mahallelerinde de birer karantina çalışanları tespit edilmiştir. Liman Karantina Müdürü de İstavroz'da oturmaktadır. Selimiye Mahallesi'ndeki hastanede çalışan "sülükçü" tabir edilen sağlıkçılar da vardır. Günümüzün eczacıları sayılan 6 aktardan 2'si Mirahur'da, diğerleri Bulgurlu Mescit, Kazasker, Selimiye ve Hacı Evliya mahallelerinde yaşamaktadır. 3'ü Hacı Evliya Mahallesi'nde olmak üzere çok sayıda "seil-alil" olarak kaydedilmiş düşkün kişiler de belirlenmiştir.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da bulunan 90 hamamcıdan yarıdan fazlası iki mahallede toplanmıştır. Selman Ağa Mahallesi'ndeki 39 hamamcı, olasılıkla Küçük Hamam'daki hamam işçileridir. Bu hamamcıların 34'ü hademe, 4'ü tellaktır. 19 hamamcı ise İstavroz Mahallesi'nde yaşamaktadır.

Üsküdar'daki büyük konaklarda aşçılık yapan 130 kadar aşçı belirlenmiştir. Bu aşçılar da 7-8 mahallede toplanmıştır. Aşçılar da, diğer hizmetkârların gibi belirli mahallerde yoğunlaşmıştır. Nitekim Beylerbeyi'nde 19, İstavroz'da 14, Selman Ağa'da 13, Selimiye'de 13, İhsaniye'de 11, Rum Mehmed Mahallesi'nde ise 10 aşçı yaşadığı belirlenmiştir. Aşçıların dışında, çoğu konaklarda görevli 72 bekçi tespit edilmiştir. Bekçilerin de çoğu iki mahallede yoğunlaşmıştır. Nitekim İstavroz'da 19, İhsaniye'de 16 bekçi yaşamaktadır. Yine bu konaklarda, beylerin atlarına bakan toplam 61 seyis hizmet etmektedir.

Boğaziçi'nde yer alan Üsküdar mahallelerinde, yolcu taşıyan 90 kadar da arabacı belirlenmiştir. Bu arabacıların 27'si Bulgurlu'da, 24'ü İstavroz'da, 18'i Aşçıbaşı Mahallesi'nde, 15'i de Kazasker'de oturmaktadır.

55 67'si Toptaşı'nda "Mülhak Mektep" denilen yanık hastane hademesi, diğerleri Toptaşı Hastanesi'ndedir. Ayrıca 56 hastane hademesi kayıtlıdır.

Hizmet sektörü

Mahalle	tebaa	hizmet kâr	hamal	berber	ham amcı	aşçı	arabacı	bekçi	saraylı	seyis
Ahmed Çelebi	15		1							3
Arakiyeci Cafer	3	-		1		-	1			
Arakiyeci Hacı Mehmed	111	2[93]	1	5[94]		10	10	3	7[95]	9
Aşçıbaşı	26	2		20[96]		2	18[97]	4	8[98]	2
Atik Valide Sultan	13	244[99]		2	1	3	1			2
Ayazma	18	-	4[100]	1	2			5		
Beylerbeyi	156[101]	-		9[102]		19[103]	3[104]	4[105]	7[106]	7[107]
Bulgurlu Mescit	7	1[108]-	-	8[109]-		-	1	1	1	
Bulgurlu	7	-		5			27		1[110]	
Cafer Ağa	-	-	-	6	-	3		3	8	
Çengelköy	98[111]	10[112]		4	-			2	20[113]	1
Davud Paşa	1			5[114]	5					
Debbağlar	2	1		3[115]	3					
Durbali	4			1				1		
Gülfem Hatun	7			6		5				
Güfçe Dede	7		1	6	1	1				
Hayrettin Çavuş	9									
Hace Hasne	22[116]			7[117]		5			3	
Hacı Murad Reis	3	2			1					
Evliya Hoca	11		1	6[118]-			2	1	3	
İhsaniye	141	21[119]	8[120]	1		11[121]	2	16[122]	9	
İstavroz	186[123]	-2	1	15[124]	19	14	24	19	9[125]-	2
Kandilli	66[126]	-		6	7[127]	3	3	4	7[128]	3
Kazasker	42	5[129]	1	11[130]		2	15	1	5[131]	2
Kısıklı	9			2					1	-
Mirahur	70	-	18[132]	8[133]	-	6	1	2	2	9
Rum Mehmed	143[134]	1	155[135]	29[136]	7[137]	10[138]	1		16[139]	5
Selimiye	118[140]	7[141]	138	37[142]	4	13[143]	2		12[144]	6
Selman Ağa	8	1	8[145]	13	39[146]	13		1	-	-
Salacak	53	1	24	2	-			3[147]	2[148]	3
Sinan Paşa	58[149]	3[150]		2	-		1	1	2	6
Tavaşi Hasan	16									-
Vaniköy	43	-			-	7			-	1
Yalı köyü	17[151]	1	-	1	-		1			
Toplam	**1490**	**302**	**361**	**232**	**90**	**123**	**90**	**72**	**120**	**61**

93 Hastanede çalışıyorlar.
94 1'i kalfadır.
95 Enderun'da görevli veya çıkmıştır.
96 Bazıları hastanede görevlidir.
97 2'si tamircidir.
98 1'i Enderun'dan çıkmıştır. 7'si NFS. 180 numaralı aile defterinde kayıtlıdır.
99 67'si Toptaşı'nda "Mülhak Mektep" denilen yanık hastane hademesi, diğerleri Toptaşı Hastanesi'ndedir. Ayrıca 56 hastane hademesi kayıtlıdır.
100 1'i beygir hamalıdır.
101 14'ü "Abdullah oğlu" yani köle kökenli olmalıdır. 85'i NFS. 182 numaralı aile defterinde kayıtlıdır.
102 5'i 1838 sayımında yer alır.
103 14'ü 1838 sayımı verisi olup 1'i çıraktır.
104 1'i 1838 sayımında yer alır.
105 2'si 1838 sayımında yer alır.
106 3'ü 1838 sayımı verisi olup 2'si Enderun'dan çıkmıştır.
107 2'si 1838 sayımında yer alır.
108 Yanaşmadır.
109 1'i çıraktır.
110 Enderun'dan çıkmıştır.
111 6'sı "Abdullah oğlu" yani köle kökenli olmalıdır. 51'i 1838 sayımında yer alır.
112 6'sı 1838 sayımı verisi olup 2'si kethüda, 1 lağımcıdır.
113 13'ü Enderun'dan çıkmıştır.
114 1'i çıraktır.
115 1' kalfadır.
116 4'ü 1838 sayımında yer alır.
117 2'si 1838 sayımında yer alır.
118 3'ü çıraktır.
119 3'ü uşaktır.
120 5'i NFS. 180 numaralı aile defterinde kayıtlı olup 2'si çıraktır.
121 NFS.180 numaralı aile defterine göre 11 aşçı vardır.
122 10'u Enderun'dan çalışan veya oradan çıkmıştır.
123 11'i "Abdullah oğlu" yani köle kökenli olmalıdır.
124 1'i çıraktır.

Nüfus defteri verilerine göre Üsküdar'da en yoğun bulunan meslek erbabı kayıkçılardır. Bunun nedeni, büyük ölçüde kıyıda oturan Üsküdar halkının, bugün de olduğu gibi ya mesleklerini yapmak, ya da iş yaptırmak için Galata veya Asitane'ye gitmek zorunda olmasıydı. Bu nedenle Üsküdar'da çok sayıda iskele vardı. Bu iskeleler şunlardı: İhsaniye İskelesi, Salacak İskelesi, Ayazma İskelesi, Büyük İskele, Balaban İskelesi, Tophaneyeri İskelesi, Mumhane İskelesi, Kavak İskelesi, Kuzguncuk İskelesi, Sarıtaş İskelesi, Öküz Limanı iskelesi, Hünkar İskelesi, Taş Limanı, İstavroz İskelesi, Beylerbeyi İskelesi, Vaniköy İskelesi, Çengelköy İskelesi, Gülbahçesi İskelesi ve Kandilli İskelesi.[56]

Yaptığımız araştırmaya göre Üsküdar'da toplam 920 kayıkçı belirlenmiştir. Ayrıca "mavnacı" ve "muaveneci" olarak anılanlarla birlikte bine yakın kayıkçının yaşadığı tahmin edilmektedir. Üsküdar'da en çok kayıkçı, 355 kayıkçıyla Selimiye Mahallesi'nde yaşamaktadır. Bu kayıkçıların da tamamı bekâr olup bekârhanelerde kalmaktadır. Daha sonra Rum Mehmed Paşa Mahallesi gelmektedir. Nitekim bu mahalledeki bekârhanelerde 265 kayıkçı yaşamaktadır. Daha sonra 95 kayıkçıyla Çengelköy,[57] 60 kayıkçıyla Kandilli,[58] 54 kayıkçıyla Ayazma, 51 kayıkçıyla Selman Ağa, 26 kayıkçıyla İstavroz Mahallesi gelmektedir. Kayıkçıların önemli bir kısmının da yaşlı olduğu tespit edilmiştir.

Bikâr/Bekârlar

Bikâr, bugün bile halen kullanılan bir terim olup şehir ve kasabalara, iş için gelmiş erkeklerdir. Halk arasında "bekâr" olarak anılır. "Bekâr" olarak anılan bu kişiler, bugünkü tanımla "evli olmayan" anlamına kullanılmazdı. Tek başına, iş için geçici süreyle Üsküdar'a gelip evleri bulunmayan kişi anlamına gelirdi. Bekâr nüfus defterleri ayrı ayrı tutulduğu gibi, "evli" defterler içinde de, efendisinin evinde kalan bekâr kayıtları vardır. Medreselerdeki öğrenciler, hanlarda kalanlar, fırın ve değirmenlerde kalan bekârlar ayrı ayrı defterlere yazılmıştır. Yine ayrıca bağçevân, kayıkçı, hamal ve hamam işçileri gibi bekâr takımının da kayıtları ayrı ayrı tutulmuştur. Bu erkek-

125 7'si Saray'dan, 5'i de Enderun'dan çıkmıştır.
126 Çoğu "Abdullah oğlu" olup köle kökenli olduğu anlaşılmaktadır. 16'sı 1838 sayımı sonucudur.
127 1'i çıraktır.
128 4'ü Enderun'dan çıkmış, 1'i çamaşır ağası, 1'i hırkayı şerif hademesidir. 3'ü 1838 sayımı sonucudur.
129 Maltepe Hastanesi'nde çalışan hademelerin dışında bir de yanaşma vardır.
130 2'si kalfa, 1'i çıraktır.
131 4'ü Enderun'dan çıkmıştır.
132 NFS. 178 numaralı bekâr defterine göre Hacıpaşa Hamamı'nda 16 hademe, 1 tezgahtar ile 1 kahveci vardır.
133 1'i çıraktır.
134 87'si NFS. 180 numaralı aile defterinde kayıtlıdır. Bu tebaa'lardan biri 8, diğer 11 yaşındadır.
135 1'i at hamalıdır.
136 8'i çıraktır. NFS. 180 numaralı aile defterindeki 10 berberden biri çıraktır.
137 Eski Hamam'daki çalışanların 5'i tezgâhtardır.
138 İmaret aşçısıdır. NFS. 180 numaralı aile defterinde 3 berber olup 2'si çıraktır.
139 NFS. 180 numaralı aile defterine göre Beşiktaş'taki sarayda 6 görevli kayıtlıdır. 7'si Enderun'da olup 6'sı çıraktır.
140 82'si NFS. 180 numaralı aile defterinde kayıtlıdır.
141 2'si hastanede görevlidir.
142 2'si kalfa, 2'si çıraktır.
143 1'i çıraktır. 5'i NFS. 180 numaralı aile defterinde kayıtlıdır.
144 NFS. 180 numaralı aile defterine göre Enderun'dan çıkmıştır. Biri ise Mabeyn Müdürü'dür.
145 1'i at hamalıdır.
146 Küçük Hamam'daki işçilerin 34'ü hademe, 4'ü tellaktır.
147 1'i Kızkulesi bekçisidir.
148 1'i kavastır.
149 8'i "Abdullah oğlu" olup olasılıkla köle kökenlidir.
150 NFS. 180 numaralı aile deftere göre 1'i uşaktır.
151 2'i köle kökenlidir.

56 Mehmed Mazak'ın, "1802 Tarihli Üsküdar İskeleleri ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı" başlıklı makalesinde görüldüğü üzere, 1802 tarihinde yapılan sayımda 880 kayıkçı vardır. Bunların da 43'ü Hıristiyan, 46'sı Yahudi ve 791'i İslam dinine mensuptur. Aynı sayım sonucuna göre Üsküdar iskelelerine bağlı olarak çalışan kayık sayısını 385 olarak görmekteyiz (Mazak, Mehmed: "1802 Tarihli Üsküdar İskeleleri ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı" *Üsküdar sempozyumu : 12-13 Mart 2004 bildiriler [Üsküdar Sempozyumu (II : 2004 : İstanbul],* c. I, Zekeriya Kurşun, Ahmet Emin Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü (ed.), İstanbul 2005, s.63-68). Meslek defterinde ise bu sayının 5 bini aştığı iddia edilir ki, bu yanlış bir hesaplama olmalıdır. Pehlivanlı, Hamit, "Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Esnafi (1827-1856)" *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VIII : 21-23 Kasım 2014 bildiriler [Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (VIII : 2014 : İstanbul)].* / editörler Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir, c. II, İstanbul 2015, s.347-371).

57 46'sı bekârhanelerde yaşamaktadır.

58 28'i bekârhanelerde kalmaktadır.

lerin bir kısmı konakların müştemilatlarında kalırken, çoğu bekâr odalarında veya bekârhane olarak anılan dükkan vb. yerlerde kalmaktaydı.

1829 yılında Üsküdar'daki toplam 11.905 erkek nüfusun 2.614'ü bekârdır (BOA, *İE.DH.* 3087/35). 1838 yılında ise 29.506 erkek nüfustan 3.614'ü bekârdır (BOA, *NFS*. 568). 1844 yılı nüfus sayımına göre ise Üsküdar'daki bekâr sayısı 7.120'ye çıkmıştır. Beylerbeyi, Çengelköy, Rum Mehmed Paşa, Selimiye ve Vaniköy'de bekâr nüfus, mahalle halkından çok daha fazla olduğu belirlenmiştir. Örneğin 20 haneli 96 erkeğin yaşadığı Vaniköy'de 396 bekârın yaşadığı belirlenmiştir. 379 erkek nüfusun yaşadığı Selimiye'de 855, 441 erkek nüfusun yaşadığı Rum Mehmed'te 1.107, 368 erkeğin yaşadığı Çengelköy'de 523, 269 erkeğin yaşadığı Beylerbeyi'nde 570 bekâr yaşadığı tespit edilmiştir. Burada bulunan bekârlar, daha çok konakların müştemilatlarında kalan hizmetkarlardır.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar yakasındaki hanlarda kalan bekârların sayısı şöyledir: Çavuşbaşı Hanı 16, Zincirli Han 1, Veli Paşa 20, Helvacı 12, Sulu Han 179, Havuzlu Han 9, Efendi Ahırı 13, Memiş Ağa 277, Arpacı İsmail Ağa 20, Koltuk Hanı 29, Sarraf Hanı 758, Hacı Ali 346, Coşkun 48, Hacı Mehmed Ağa Ahırı 104, Tışıoğlu 10, Ali Efendi 337, Budak 21, İskleb Hanı 31, Balıkçıoğlu 234, Feyzullah Molla

Simitçi, Goffier

Helvacı, Goffier

392, Zincirlikapı 265, Hasan Çavuş 74, Boyacıoğlu 25, Tombul Ali 106, Abdullah Ağa 56, Koltuk Hanı 709, Aşık Osman 37, Mehmed Ağa 8, Arpacı İsmail Ağa 24, Çavuş Deresi 76 ve Tahir Ağa 65 (BOA. *NFS*. 183).

Tebaa ve Hizmetkâr Sınıfı

Nüfus defterlerine göre toplumun en alt tabakasında bulunan ve hiç bir hakları bulunmayan kölelerden sonra gelen sınıfa, "tebaa" denilmektedir. Kölelerden daha iyi koşullarda, efendilerine hizmet eden bu sınıf üyeleri, daha çok XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle "tebaa" sınıfı çoğunlukla, kölelikten azat olan kişilerin, farklı bir statü ile efendilerine hizmet etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Örneğin Kandilli'deki 66 tebaanın çoğu, Sinan Paşa'daki 58 tebaadan 8'i köle kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Yine Yalıköy'deki 17 tebaadan 2'si, 7 rençberden biri kölelikten azat edilmiş "Abdullah oğlu"dur (BOA, *NFS*. 56). "Tebaa" olarak anılan hizmetkârların büyük bölümü, zengin mahallelerde yaşamaktaydı.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da 1.490 "tebaa" kayıtlıdır. Tebaaların önemli bölümü "Abdullah oğlu" olup köle kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Üsküdar'da "tebaa" olarak anılan hizmetkârların 10 kadar mahallede yoğunlaştığı görülmüştür. En fazla tebaa İstavroz'da olup bu mahallede 186[59] tebaa kayıtlıdır. Daha sonra gelen Beylerbeyi'nde 156,[60] Rum Mehmed Paşa'da 143,

59 11'i "Abdullah oğlu" olup olasılıkla köle kökenlidir.

60 14'ü "Abdullah oğlu" olup olasılıkla köle kökenlidir. 85'i ise *NFS. 182* numaralı aile defterinde kayıtlıdır.

İhsaniye'de 141, Selimiye'de 118, Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi'nde 111 ve Çengelköy'de ise 99[61] tebaa yaşadığı belirlenmiştir. Tebaa içinde 8 yaşında olan ufak çocukların da olduğunu tespit ettik. Bu nedenle tebaalar, ailesinin efendisiyle bir sözleşme karşılığı, belirli süreyle hizmet eden kişiler olmalıdır.

Üsküdar'da ayrıca "hizmetkâr" olarak nitelenen 302 kişi belirlenmiştir. Bunlar daha çok konaklarda kalan yatılı hizmetkârlardır. Üsküdar'daki hademe veya hizmetkârların çok büyük bölümü ise hastane hademesidir. Üsküdar'da ayrıca 3'ü İhsaniye'de yaşayan 4 "uşak" adlı hizmetkâr kayıtlıdır.

Köleler

Osmanlı Klasik Dönemde İstanbul ve Bursa gibi önemli şehirlerde her sınıf üyesinin kolaylıkla köle sahibi olabildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Klasik Dönemde, Üsküdar'daki kölelerin çok daha fazla olduğu, kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Hatta bu dönemde İmrahor semtinde bir köle pazarı olduğu savunulmaktadır. 1838 yılı nüfus verilerine göre Üsküdar'da 121 kadar erkek köle tespit edilse de, sadece 1 esircinin varlığı, bu tarihte Üsküdar Köle Pazarı'nın kapandığını göstermektedir.[62]

Salepci, Goffier

61 6'sı "Abdullah oğlu" olup olasılıkla köle kökenlidir. 51'i 1838 sayımında yer alır.

62 Nitekim İstanbul'daki Esirpazarı, Sultan Abdülmecid'in emriyle 1847'de kapatılmışsa da, bazı esirciler bu işi kendi evlerinde, bazıları

Üsküdar	**1838**	**1838**	**1844**[152]	**1844**
Mahalle	**Köle**[153]	**Esirci**	**Köle**	**Esirci**
Anadoluhisarı Mahallesi	15	-	6	-
Arakiyeci Hacı Cafer Ağa	7	-	19	-
Aşçıbaşı	-	-	2	2
Beylerbeyi Mahallesi	24	-	13	-
Bulgurlu Mescit Mahallesi	1[154]	-	-	-
Cafer Ağa (Kadıköy) Mahallesi	7	-	-	-
Çengelköy	11	-	7	-
Debbağlar	-	-	1	-
İhsaniye	-	-	27[155]	
İncir Köy	1	-	-	-
İstavroz	15	-	6	1
Kandilli	1	-	10	-
Kanlıca	3	-	-	-
Kazasker	-	-	5	-
Mirahur	-	-	8	-
Osman Ağa (Kadıköy)	15	-	-	-
Rum Mehmed Paşa	-	-	16[156]	
Selimiye	-	-	9[157]	
Salacak	-	-	5	-
Sinan Paşa Mahallesi	14	-	4	-
Vaniköy	4	-	9	-
Yalı köyü	-	1	-	-
İbrahim Ağa Zaviyesi	2	-	-	-
Toplam	**121**	**1**	**140**	**3**

152 NFS. 178, 180, 182 numaralı defter verisidir.
153 NFS. 56 ve 57 numaralı defter verisidir.
154 Ayrıca, Harbiye Nazırı'nın bir harem kethüdası vardır.
155 Ayrıca, bir de harem kethüdası vardır.
156 Ayrıca, bir de harem kethüdası vardır.
157 Ayrıca bu mahallede, özgür olmuş "tavaşi" bir eski köle vardır.

1838 tarihli nüfus sayımında Üsküdar'da, en çok köle bulunan mahalle Beylerbeyi'dir. Beylerbeyi'nde 24 köle vardır. Anadolu Hisarı, İncirköy ve Osman Ağa mahallelerinde 15'er, Sinan Paşa Mahallesi'nde ise 14 köle vardır. 140 erkek köle adına rastladığımız 1844 yılı nüfus sayımında ise en yoğun kölenin bulunduğu mahalle İhsaniye'dir. Bu mahallede 27 kölenin yaşadığı belirlenmiştir. 1838 yılında bu mahalle verisi olmadığı için bir karşılaştırma yapılamamıştır. Ancak her iki sayımın mevcut defterleri olan mahalleler incelendiğinde, bazı mahallelerde köle sayıları düşmüş, bazı mahallelerde ise yükselmiştir.

da Fâtih Camii civarı ile Tophane semtinde kaçak olarak sürdürmüşlerdir. Zenci köleleri ilişkin 1847 yılında çıkarılan Basra Körfezi Fermanı'ndan sonra, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 1854'te yasaklanmıştır. Ardından zenci köle ticaretine karşı 1857 Fermanı ilan edilmiştir. 1857 yılı başlarında Sultan Abdülmecid; Mısır, Trablusgarp ve Bağdat valilerine gönderdiği emirle zenci ticaretinin kesin olarak yasaklandığını bildirip, bu işi yapanların cezalandırılacağını duyrulmuştur (Toledano, Ehud R.: *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890,* İstanbul 1994, s. 96).

1838 yılı eksik verilerine göre Üsküdar'da 121 erkek köle kaydı belirlenmiştir. Kayıtları büyük ölçüde tam olan 1844 yılı verisine göre ise Üsküdar'da 140 erkek kölenin vardır. Ancak bu veriler her iki sayımın gerçekçi değerlendirilmesi için yeterli değildir. Çünkü her iki sayım sonucunda da bazı defterler eksiktir. Bu nedenle 1838 yılında Üsküdar'daki köle sayısının, 1844 yılından çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Nüfus defterlerine göre belirlenen kölelerin tamamına yakını Çerkez ve zencidir. Oysa Klasik Dönemde kölelerin milliyetleri çok farklıdır. Nitekim bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki kölelerin esas kaynağını savaş esirleriydi. Yağcı'nın yaptığı bir çalışmada Üsküdar'daki kaçkın kölelerin milliyetlerine göre dağılımı şöyle belirlenmiştir: Rus 312, Bosna 87, Arab 65, Hırvat 53, Macar 20, Habeş 14, Gürcü 14, Eflak 12, Çerkez 8, Boğdan 7, Sırp 6, Rum, Kazak ve Abhaz 5, Engürüs 4, Leh 3 köle vardı[63] (Yağcı, Zübeyde Güneş: "Kölelerin Kaçmaya Çalıştığı Mekan Üsküdar" *Uluslararası Üsküdar sempozyumu VII : 2-4 Kasım 2012: 1352'den bugüne şehir [Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (VII : 2012 : İstanbul),* c.II, Süleyman Faruk Göncüoğlu (ed.), İstanbul 2015, s. 279). Oysa 1838 ve 1844 yılındaki sayımlarda Üsküdar'da belirlediğimiz toplam 261 köleden milliyeti belirlenenlerin 138'i zenci, 29'u Çerkez, 3'ü Rum ve 1'i de Kürt'tür. Görüldüğü gibi Klasik Dönemde köleler, savaşlarda elde edilen Avrupalı esirlerden oluşurken, XIX. yüzyılda artık ganimet alınamadığı için tek köle kaynağı, Afrika ve Kafkasya'dan getirilenler olmuştur.

Nüfus sayımlarında geçen adların da kölelere özgü olduğu anlaşılmaktadır. En yaygın köle isim Said'dir (24). Mercan adındaki 22 kölenin tümü zencidir. Selim adlı 20 kölenin biri dışında tümü zenci, Reyhan adlı 17 kölenin milliyeti belli olanların tamamı zenci, Beşir adlı 6 kölenin tümü zencidir. Diğer köle isimleri şunlardır: Hurşit 14, Server 11, Mahbub 9 Cevahir ve Ferhat 8, Rüstem 7, Ziver 6, Şakir ve Bilal 5, Behram ve Mesut 4, Ali, Hasan, İsmail ve Yusuf adlı köle ise 3'tür.

Üsküdar nüfus kayıtlarında geçen kölelerin en ufağı 1 yaşındadır. Ayrıca 3 yaşında 2, 6 yaşında 2, 7 yaşında 2, 8 yaşında 1, 9 yaşında 4 köle kaydı bulunmaktadır. 10 yaşında 15, 11 yaşında 5, 12 yaşında 25, 13 yaşında 12, 14 yaşında 12, 15 yaşında 39, 16 yaşında 12, 17 yaşında 5, 18 yaşında 23, 19 yaşında 3 ve 20 yaşında 35 köle bulunduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi kölelerin çoğu 20 yaşının altındadır. Nitekim köleler, belirli bir süre sonra azat edilmektedir. Ancak yine

63 Ekrem Tak'ın "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler" adlı makalesinde de benzer veriler bulunmaktadır. *(Üsküdar sempozyumu : 12-13 Mart 2004 bildiriler [Üsküdar Sempozyumu (II : 2004 : İstanbul])*, c. I, Zekeriya Kurşun, Ahmet Emin Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü (ed.), İstanbul 2005, , s.19-28.

de bazı yaşlı kölelerin olduğu nüfus kayıtlarından anlaşılmaktadır.[64] Nitekim 21 yaşında 5, 22 yaşında 9, 23 yaşında 4, 24 yaşında 1, 25 yaşında 10, 27 yaşında 1, 28 yaşında 1 ve 30 yaşında 4 köle belirlenmiştir. Üsküdar'daki en yaşlı köle ise 40 yaşında olan, İstavroz Mahallesi'nde kadılardan Mehmed Hilmi'nin kölesi zenci Mercan'dır. Ayrıca bir de 35 yaşında bir başka köle kaydı bulunmaktadır.

Üsküdar'da en fazla köle sahibi olan kişi, Vaniköy'de oturan Vidin valisi Mustafa Paşa olup, 6 kölesi vardır. Tahir Paşa-zade Ahmed Beyefendi ile Dergah-ı ali'de kapıcıbaşısı Mehmed Ali Bey'in 5'er kölesi bulunmaktadır. Ahmed Şükrü Ağa, Yazıcı-zade Hacı Hüseyin Efendi, Mustafa Bey'in adamı Rüstem, Mustafa Mazhar Paşa, Hacı Rıza Paşa, Kapıcıbaşı Abdülhalim Ağa ve Divan katibi hacegândan Ali Efendi'nin 4'er kölesi vardır. Mustafa Paşa'nın oğlu Ahmed Cavit Bey, İzmit Kaymakamı Ömer Paşa, İsmail Efendi, Türkmen-zade, Hacı Mehmed, Mehmed Paşa, Nizamiye askeri kaymakamı Ömer Bey, Antalya kaymakamı hacegândan Mehmed Beyzade Mehmed Reşit Bey ile hacegândan Mehmed Hamdi Bey'in 3'er kölesi bulunmaktadır.

Üsküdar köleleri içinde üç de tavaşi, yani erkekliği yitirilmiş köle vardır. Antalya kaymakamı hacegândan Mehmed Beyzade Mehmed Reşit Bey'in üç kölesinden ikisi tavaşidir. Ayrıca kölelikten azat edilmiş olsa da, konaklardaki haremlerde kethüdalık ve haremağalığı yapan 13 kişi belirlenmiştir. Örneğin Vaniköy'de 3 harem kethüdası, Kandilli'de 2 harem kethüdası vardır.

Köle sahipleri içinde çoğu saray ve hükümet görevlileri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim köle sahiplerinden 81'i ümera denilebilecek yöneticilerdir. Bunlar içinde en büyük oranı ise "paşa" ve "paşa-zade" denilen üst rütbeli görevliler almıştır. Ardından da kapıcıbaşları gelmektedir. 5 mevaliyi azam, bir de devlet ricali unvanını taşıyan kişinin köleleri vardır. 10 da hacegân sınıfından kişinin köleleri bulunmaktadır. Ulema sınıfından ise en yoğun köle sahibi olan sınıf katiplerdir. Üsküdar'daki 11 katibin kölesi vardır. Köle sahiplerinden 6'sı kuzaat/kadı, 4'ü müderris, 3'ü imam, 2'si şeyhtir.[65]

Üsküdar'da bazı zengin zanaatkârların da köleleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2 yastıkçı, 2 berberle birlikte, yorgancı, bedesten esnafı, çörekçi, uncu, tütüncü ve kalaycı esnafının da köleye sahip oldukları görülmüştür. Yine 2 çiftçi ile bir de tüccarın köle sahibi olduğu tespit edilmiştir.

---

64 Nitekim bazı köleler, defterlere kayıt olduktan bir süre sonra azat edildiklerinde, üzeri çizilip "azat" edildiği yazılmaktadır. Örneğin Şehzade Bayezıd Camii birinci imamı Mustafa Nuri Efendi'nin 30 yaşındaki kölesi Behzat b. Abdullah'ın sonradan yanına "azat" olduğu notu düşülmüştür.

65 Şeyh Hacı Ömer Efendi'nin kölesi zenci Bilal (10) ve Salih Dede'nin kölesi Zenci Selim'dir (19).

Üsküdar'da günlük hayattan bir kesit, Pardoe

Yaşlı Nüfus Oranı

Nüfus defterlerine göre bağcı ve rençberler Üsküdar'ın en yaşlı meslek grubunu oluşturur. Sonra bekçi ve kayıkçılar gelmektedir. Özellikle bekçilerin büyük bölümünün 60 ve üzeri yaşlarda olduğu görülmüştür. Üsküdar'ın en yaşlı kişileri; Bulgurlu köyünden Topal Abdullah b. Abdullah ile Kazasker Mahallesi'ndeki Hacı Musa ile İstavroz Mahallesi'ndeki sanatsız Hacı Mesut Ağa olup bunlar 100 yaşındadır. Oran itibarıyla en çok yaşlıların olduğu mahalle İstavroz olup 35 kişi, 60 yaş ve üzerindedir. Mahalledeki en yaşlı kişi ise 92 yaşındadır. Yine Çengelköy'de 34 kişi, 60 yaş ve üzerindedir. Mahalledeki en yaşlı kişi ise 80 yaşındadır. İhsaniye'de 30 kişi 60 yaş ve üzerindedir. Mahallenin en yaşlısı ise 80 yaşındadır. Bulgurlu köyünde 18 kişi 60 yaş üzerinde olup en yaşlısı 100 yaşındadır. Beylerbeyi'nde 13 kişi 60 yaş üzeri olup en yaşlısı 90 yaşında iken, Sinan Paşa'da 11, Selimiye'de 15, Kazasker'de 30, Kandilli'de 12 kişi 60 yaş ve üzerindedir.

Evli/aile defterlerinde yeni doğan çocuklar bile kayıtlıyken, bekâr ve esnaf defterlerinde sadece çalışma yaşında olan erkekler kayıtlıdır. Taşradan çalışmak için Üsküdar'a gelip bekârhanelerde kalan bekârlar, eşlerini ve çocuklarını getirmedikleri

Kır eğlencesi, Pardoe

için bekâr defterlerindeki yaş ortalaması daha yüksektir. Nüfus defterleri güncellenen kayıtlardı, üzerinde sürekli ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Örneğin 1838 yılı sayım defteri, 1844 sayımına kadar kullanılmıştır. Bu nedenle ölenler üzeri çizilerek defterden silinirken, yeni doğan çocuklar da genellikle defterin sonuna eklenmiştir. Bu yeni doğan çocuğun hangi hanede, hangi babanın oğlu olduğu da kayıt edilmiştir.

Kayıtlara göre sanatsız olarak anılmış 110 kişi vardır. Bazı mahallelerde sanatsız bu kişilerin yoğunlaştığı gözlenmiştir. Çengelköy'de 20, İstavroz'da 20 sanatsız kişi vardır. Bekârhanelerde ise 7'si 60 yaş üzeri, 4'ü ise köle kökenli 17 sanatsız kişi belirlenmiştir. Sanatsız tabir edilen bu kişilerin büyük bölümü de kölelikten gelmiş, hiçbir mesleği olamayan kişiler olmalıdır. Nitekim İstavroz'daki sanatsızlardan 3'ü ise zencidir. Özellikle kölelikten azat edilen zenciler, hiçbir sanatları olmadığı için geçimlerini sağlamakta zorlanıyorlardı.

Bulgurlu Mescit, Hacı Evliya, Hace Hasne ve Kandilli gibi mahallelerde ise "meczup" olarak anılan deliler de kaydedilmiştir. Ayrıca hasta olarak kaydedilmiş kişiler de vardır.

Sonuç

İstanbul'un fethedilmesinden sonra Üsküdar'ın iskan ve imarına başlanmış, semt hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte 91 cami veya mescit, 51 tekke, 12 hamam, 11 kervansaray, 2 imaret, 7 medrese, 260 çeşme, 5 büyük iskele, 2 darüşşi-

fa, 2 menzilhaneyle kütüphane, darülhadis, sebil gibi çok sayıda anıtsal eser inşa edilmiştir. Üsküdar sahilinde ise çok sayıda yalı ve köşkler inşa edilmiştir.

XIX. yüzyıla kadar Üsküdar, İstanbul'un taşrası olma özelliğini sürdürmüştür. Nitekim ilk nüfus sayımı verilerine göre Üsküdar'ın nüfusunun beklenenin çok altında olduğu anlaşılmıştır. Ancak özellikle XIX. yüzyılın ikici yarısından başlayarak Üsküdar'da büyük bir nüfus artışı gözlenmiştir. Nitekim 1829'da ancak 25-30 bin kişi yaşarken 1885 yılında bu sayı 90 bini aşmıştır. Bu hızlı artış, taşradan çalışmak üzere Üsküdar'a gelen bekâr taifesinin, ailelerini de getirip ev açmalarıyla, Rumeli ve Kafkasya'dan göç edenlerle olmuştur.

Nüfus defterlerine göre Üsküdar'da en yaygın mesleğin kayıkçılık olduğu görülmüştür. Kırsal bir bölgede olması nedeniyle Üsküdar'da rençberlik ve bağcılığın da çok yaygın olduğu görülmüştür. Diğer meslek grupları ise çok çeşitli değildir, genellikle emekli ve memurların yaşadığı bir semt olduğu anlaşılmaktadır.

Üsküdar'ın sahil-hanelerdeki köşk ve saraylarda hizmet eden çok sayıda hizmetkârlar bulunduğu tespit edilmiştir. 1844 yılında, Üsküdar'da hizmet sektöründe çalışan sadece erkek olarak 140 köle olduğu belirlenmiştir. Cariyelerin, erkek kölelere göre iki kat daha fazla olduğu dikkate alındığında, Üsküdar'da 400 kadar köle olduğu tahmin edilebilir. Ancak köleler, belirli bir süre sonra azat edilmekteydi. Bu azat olmuş kölelerin genellikle efendilerine "tebaa" olarak hizmetlerini devam ettirdiği görülmüştür. Nitekim nüfus sayımlarına göre Üsküdar'da 1.500 kadar "tebaa" olarak tanımlanan hizmetkâr belirlenmiştir. "Hizmetkâr" ve "uşak" olarak anılan kişilerin dışında "aşçı" ve "seyis"lerin de çokluğu dikkate alınırsa, Üsküdar'da çok yoğun bir emekçi kesiminin yaşadığı belirlenmiştir.

Üsküdar'ın yerli halkı içinde, sanatkârlarla üretim ve hizmet faaliyeti gösterenlerin az olduğu tespit edilmiştir. Hem sanatkârların, hem de hizmet sektöründe olan kişilerin büyük bölümünün, Üsküdar'a dışarıdan gelmiş bekâr taifesinden olduğu belirlenmiştir. Üsküdar'ın yerli halkı ile köy ve taşra kısmında yaşayanlar, genellikle çiftçilik ve buna bağlı iş alanlarında faaliyet gösterirken, merkezde yaşayanların büyük bölümünün ise devlet görevlisi olduğu gözlenmiştir. Paşa/paşazade, kapıcıbaşı gibi önemli saray görevlileri, Üsküdar'daki konak ve köşklerinde büyük bir hizmetli grubuyla birlikte yaşıyorlardı.

Üsküdar'daki yerli halk içinde ulema sınıfının önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle tekkelerin yoğunluğu nedeniyle Üsküdar'daki şeyhlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Üsküdar, vakıflardan beslenen ulema sınıfının en çok rağbet ettiği yerlerden biri olmuştur.

Foto: İsmail Küçük

Üsküdar ve Havalisinde Yabancıların Mülk Edinme Gayretleri (XIX. Yüzyıl Sonları ile XX. Yüzyıl Başları)

MURAT ALANDAĞLI
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların mülk edinmeleri süreci, 7 Safer 1284/M. 10 Haziran 1867 tarihli Nizamnâmeyle[1] birlikte yasal bir düzenlemeye kavuştu. Fakat imparatorluk idaresi yabancıların arazi ve emlak alımlarını kontrol altında tutmak için, bu nizamnâmeye ilave olarak "*ek bir protokol*" de ilân etti.[2] Bu çerçevede ilk olarak İngiltere, Fransa, Belçika, İsveç, Avusturya, Danimarka, Prusya ve İspanya'nın "*Tasarruf-ı Emlak Mazbatasını*" imzaladı. İmparatorluk,"*İstimlâk Nizamnâmesiyle*" yabancıların mülk edinmelerine bir takım sınırlamalar da getiriyordu. Yabancılar, artık özellikle hicaz bölgesi haricinde tebaadan olanlar gibi belli kurallar dâhilinde emlak ve arazi edinebileceklerdi.

İstanbul ve havalisi de bilindiği üzere payitaht olması hasebiyle bu hususta özellikle itina gösterilen bölgelerden biridir. Gerek idari ve gerekse de sosyo-kültürel bakımdan cezbedici özelliği nedeniyle pek çok yabancının mesken haline getirdiği imparatorluk başkentinde, yabancıların mülk edinmeleri konusu Üsküdar ve çevresinde rastlanılan örnekler çerçevesinde ele alınacaktır. Bölgede ilk olarak Maltepe, Kartal, Adalar, Kireç Burnu, Bostancıbaşı ve Kilyos havalilerinde bazı yabancıların mirî arazi ve bazı vakıf arazilerini sahte tapularla elde etmeleri yönündeki uğraşlarına rastlanılmıştır. Buna karşılık imparatorluğun, Dersaadet'e

1 *BOA. HR. HMŞ. İŞO.* 24/4-198, T. 1 Mayıs 1326; *BOA. Y.A.RES.*, 19/29.

2 *TKG. KK. İLM. d.* 11 (Eski No: 7), s. 83, T. 28 Şubat 1287.

yakınlığı başta olmak üzere birçok noktada askeri ve stratejik öneme sahip olan Üsküdar ve havalisinde yabancıların arazi edinimine sıcak bakmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Fakat dönemin kendine has çıkmazları ve tüm uğraşlara rağmen yine de yabancıların bazı bölgelerde arazi ve emlak edindikleri söylenebilir.

Üsküdar ve Çevresinde Kurumsal Temelde Yapılan Arazi Alımları

Üsküdar havalisinde toprak sahibi olabilmek adına yabancılar bir takım ekonomik veya dini kuruluşları devreye sokmuşlar ve bu kuruluşlar vasıtasıyla toprak edinmeye çalışmışlardır. Çalışmada kullanılan az sayıdaki belgenin Safer Kanunundan önce bölgede gerçekleşen arazi ve emlak edinmelerini ihtiva etmesi nedeniyle bu tür bir ayrımın yapılması uygun görülmüştür.

Standard Oil Şirketi

Amerika'nın en büyük petrol şirketi olan Standart Oil Şirketi[3], Paşabahçe dolaylarında bir petrol deposu inşa etmek istiyordu.[4] Ayrıca Üsküdar bölgesinde de arazi alımı yapmak için uğraşan şirket başka devletlerce de mercek altına alınmış ve hatta bu duruma dair gözlemler Osmanlı bürokratları tarafından ilgililere iletilmiştir. Örneğin Berlin'den Talat Bey'e gönderdiği bir telgrafnâmede Cavid Bey, İstanbul'da bulunduğu sırada bu konuyla ilgili izlenimlerini belediye başkanına ilettiğini ifade etmekteydi. Şirketin özellikle İskenderun'da da on beş bin metrekare arazi üzerine petrol depoları inşa etmek istediklerini belirten Cavid Bey; ayrıca gelecekte hem yüksek miktarda faiz bedeli talep edeceklerini ve belki de bu arazilerin tamamına sahip olmak isteyeceklerine dair çekincelerini ifade ediyordu.

Şirket ayrıca Gebze ve Şile havalisinde de bazı arazileri gaz deposu inşa etmek için satın almıştı. Çubuklu Karyesi'nden yine bir arazi alımı söz konusu olduğunda Beykoz ve Kartal kaymakamlıklarından görüşleri istendi. Alınan cevapta bölgede arazi sahibi olan yabancıların sayısının çok az olduğu ifade edilerek sadece Fransız ve Alman Devletlerin tebaasından olan bazı kişiler adına az miktarda araziye rastlanıldığı şeklinde malumat verilmekteydi.[5]

---

3 1870 yılında kurulmuş ve 1911 yılında kapanmış olan dünyanın ve ABD'nin kendi zamanındaki en büyük petrol şirketidir. Bkz. Murat ALANDAĞLI, *Süreç ve Sonuçlarıyla Osmanlı İmparatorluğunda Yabacıların Mülk Edinmeleri,* Helke Yay., Ankara, 2015, s. 227-229.

4 *BOA. DH. KMS.* 63-51.

5 "…Fransa Devleti teba'sından Mösyö Sezar Lube ve Alfons Lube ve Madam Mari Lube ve Madam Emil Lube uhde-i tasarrufundaki malumü'l-mikdar arazi derununda bir bab harir fabrikası olduğu bunu gaz deposu haline ifrağ ile bu suretle tasarruf emelinde bulunmuşlarsa

Sen Benova Kilisesi ve Rahipleri

Belgelerde, Beykoz'a bağlı Arnabud Karyesi civarında Lazarist Frenk Papazlarının bir kısım arazi ele geçirerek muhtelif tabiiyetteki yabancıları bu bölgeye yerleştirme noktasında çaba sarf ettiklerini görülür. Yabancılar, bu suretle burada bir köy teşkil etmişlerdi ve ziraat ile uğraşarak bölgede Sen Benova Kilisesi'nin etkinliğini arttırmaya çalışmaktaydılar. Bu durumun gizlice araştırılması için Mehmet Efendi görevlendirildi. Mehmet Efendi öncelikle bölgede bir miktar arazinin bazı papazların elinde olduğu rapor etti. Raporda ayrıca bahsi gecen papazların burada belirli bir demografik yoğunluk kazanarak bir köy teşkil etmek maksadında olduklarını belirtilmekteydi.[6]

Mehmet Efendi'nin bu konudaki raporu aslında bölgede yabancıların usulsüz arazi alımlarına dair önemli bilgiler içermektedir. Papazların tebaadan olan arazi sahiplerine yaklaşımları ile arazi elde etmeleri, kendilerine bu hususlarda aracılık yapanların durumları ile adli ve idari pek çok bilgiye dair ışık tutmaktadır. Bu konudaki gözlemlerini detaylı bir şekilde ifade eden Mehmet Efendi, tüm bu çıkmazdan kurtulmak için tek çarenin başta papazlar olmak üzere usulsüz arazi ve emlak alım-satımına aracılık yapan kişilerin bölgeden uzaklaştırmasının gerektiğini belirtir.[7]

Üsküdar ve Çevresinde Bireysel Temelde Yapılan Arazi Alımları

Bu başlık altındaki konuların bir bütünlük içersinde verilebilmesi için devletler bazında ayrı ayrı yapılacak olan başlık tanımları yerine şahıs, sülale veya coğrafi isim merkezli bir tanımlamanın yapılması daha doğrudur.

Uzunhâfızzâdelere Ait Arazi

Günümüzde Haydarpaşa olarak bilinen havalide bulunan Uzunhâfızzâdeler'e ait olan arazinin Fransızlar tarafından on iki bin kese akçe karşılığında satın alındığı

---

da vilayet-i aliyyelerince buna müsaade buyurulmamasından naşi biri 2 dönüm 3 evlek 264 zira ve diğeri 8 dönüm 2 evlek 290 zira tarlaları ile beraber 10 T.evvel sene 329 tarihinde Almanya Devleti teba'sından Mösyö Henri Foc'a ferağ eylediklerinin kayden anlaşıldığı …", (*BOA. DH. KMS.* 63/51, T. 10. K. Evvel sene 1329)

6 "…badehü iktizasına bakılmak üzere tercüme odası hülefası müşiranından Mehmed Efendi hafiyyeten çiftlik-i mezkûra gönderilmiş ve mumaileyh dahi meşhûdat ve tahkikatını bir kâğıda yazıp vermiş olmağla bi'l-mütâlaa arazi-i mezkure bir takım papasların elinde ve idaresinde olub yerli ve ecnebiden bazı fukarayı toplamış ve bir karye şekline koymuş olmaları anlaşılıp…", (*BOA. İ. HR.* 41/1905,lef: 2, T. 7 Recep 1263)

7 *BOA. İ. HR*. 41/1905, lef: 1, T. 7 Recep 1263.

İstanbul, Galata ve Üsküdar, Moreno

görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığına göre bahsedilen bu arazi Haydarpaşa sahrasının yarısını oluşturmaktadır. Mezkûr arazi daha önceleri "*Sûr-ı Hümâyûn*" ittihaz edildiğinden dolayı başkasına satışı yasaklanmış olmasına rağmen, arazi sahiplerinin isteği üzerine zaruret halinde satılmasına izin verilmesi konusunda tekrar irade çıkarılmıştı.[8] Anlaşıldığı kadarıyla bu arada arazi Fransızların eline çoktan geçmişti. Ancak, Osmanlı devletinde yabancılara arazi ve mülk satışının yasak olmasına rağmen ne suretle yabancıların eline geçtiği konusu gündeme geldi. Yoksa arazi görünürde Osmanlı tebaasından birisine satılıp, muvazaa yoluyla mı yabancıların eline geçtiğinin tahkik edilmesi, eğer öyle ise buna kimin cesaret edebileceğinin araştırılması istenmekteydi.[9]

Bu konuda asıl dikkat çekici olan nokta bu arazi alımlarının 1284 tarihli arazi kanunnâmesinden yaklaşık on yıl önce vukua gelmiş olmasıdır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında başka devlet tebaası olan ecnebilerin mülk ve toprak edinmesi kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen bu tarihlerden itibaren yabancıların gayrı resmi yollardan toprak elde etmeye başlamasını göstermesi bakımından yukarıdaki örnek oldukça önemlidir.

8 *BOA. A.MKT.NZD* 259/34, T.1274.Za.14.

9 *BOA. A.MKT.NZD* 257/83 T. 1274.Za.10.

Samandıra Karyesi

Osmanlı devletinde yabancıların mülk edinmelerine dair diğer bir örnek ise Kartal Kazası Samandıra karyesi sakinlerinden Hasan Mehmet ve Nazif Ağalar ile Zehra Hanım'ın köy ihtiyar heyetinden aldıkları ilmühaber üzere tasarruflarında sekiz dönüm tarlalarını, Şalgamlı, Sultanbeyli ve Demirciler Çiftlikleri mutasarrıfı olan Belçika tebaasından Mösyo Franç Filipson'a satmalarıdır. Mösyö Filipson'un tasarrufunda bulunan bu arazileri Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla esbak Bahriye Nazırı müteveffa Hasan Hüsnü Paşa'nın varislerinden satın aldığı anlaşılmaktadır. Filipson'un yukarıda bahsi geçen sekiz dönümlük araziyi de satın almasında bir mahzur olmayacağı belirtilmiştir. Fakat tasarrufunda bulunan çiftlikleri satın almasından az bir müddet sonra konu oldukça ciddi bir boyut kazandı. Çükü bu çiftliklere sınır ormanlık alanlara çiftçi kulübeleri adı altında amele veya ortakçı taifesin kalması için birçok kulübe yapıldığı ve bu kapsamda Rusya'dan 30 kadar Musevi ailenin bölgeye yerleştirildiği Osmanlı bürokratlarının gözünden kaçmadı. Ayrıca Musevilerin çocukları için bölgede bir okul inşa ettikleri, Musevi bir öğretmen atadıkları belirtilmektedir. Okulu başarıyla bitirenlerin Hayfa'daki merkez okuluna gönderildiklerine dair bilgiler paylaşılmış ve dolayısıyla bu mahallin bir Musevi müstemlekesi haline getirilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir.[10]

Bu konuda diğer bir örnek ise; İngiltere tebaasından Mösyö Willy, Kartal Kazasına tabi Alamdağı Ermeni Karyesi'nden bulunan ve şimdiye kadar kardeşi Mösyo Advin Vital ile Tiyal namına birkaç defada toplam 23 dönüm tarla ve 7800 zira arsayı satın almış olduğudur. Diğer yabancılar da bahse konu olan arazilerden çok daha fazlasını elde etmek istemekteydiler. Nitekim Mösyö Willy'nin durumu bu hususa dair güzel bir örnektir. Will'in elinde bulunan senedinde arazisinin toplamda elli bir dönüm olarak kayıtlı olduğu halde, Emlak-ı Emiriye mühendisi tarafından bu kapsamda düzenlenen haritaya göre 302 dönüm koru ve 6 dönüm de tarla olmak üzere 308 dönüm araziyi de satın almak için Anadolu Kordunu Defter-i Hakani Memuriyetini müracaat ettiği görülmektedir. Bunun üzerine Defteri Hakani Memuriyeti 21 Nisan 1327 tarihli ve 53 numaralı tezkere ile bu satışın yapılıp yapılmaması hususunda Dâhiliye Nezareti'nden görüş istemiş ve ayrıca Üsküdar Mutasarrıflığından da konu hakkında gerekli incelemenin yapı-

10"…evvel Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla Bahriye Nazırı esbakı müteveffa Hasan Hüsnü Paşa veresesinden ferağ etmiş olmasına nazaran bu sekiz dönüm araziyi de uhde-i tasarrufuna geçirmesinden gerçi bir mahzur tevellüt etmez deniliyorsa da mezkûr çiftlikleri teferruğ ettikten az müddet sonra ormanlarında ortakçı ve çiftçi kulubeleri namıyla bir hayli ebniye ihdas ve ortakçı ve amele sıfatıyla Rusya'dan 30 kadar Musevi ailesi celb ve ikame etmiş ve asıl çiftlik ebniyesinde bir mahalli mektep haline ifrağ… şu hareketi ve bir taraftan arazi teferruğuna kalkması ziraat maksadına mebni olmayıp daha ziyade celb-i nüfus ile orasını atiyen adeta bir ecnebi Musevi müstemlekesi haline koymak emelini beslediğini işrab eylemekte olduğundan…", (*BOA. DH.İD.* 160-2/52, T. 22 Şubat sene 1329)

larak bilgi verilmesi istedi. Sonuçta, Mösyo Vital'in daha önce üç kerede arazi ve arsa alımı yaptığı fakat Alamdağı mahallinde yabancıların eline bu denli büyük bir arazinin geçmesinin doğru olmayacağına dair görüş bildirildi.[11]

Beykoz Karyesi

Osmanlı topraklarında yabancıların mülk edinme teşebbüslerine dair bir diğer örnek ise Amerika Devleti tebaasından Oskar Konkilin'in Serviburnu ile Sütlüce arasında kalan bölgede sahilden beş yüz metre açıkta olmak üzere bir rıhtım inşa edilmesi ve burada meydana getirilecek ada içerisinde bir kömür deposu inşa etmek için başvuruda bulunmasıdır. Bu başvuruda bahsedilen bölgenin doksan dokuz seneliğine kiralanacağı ve müddetin bitiminden sonra içerisinde yapılan binalarla birlikte Osmanlı Devleti'ne teslim edeceği belirtilmiştir.[12] Ancak Nafia Nezareti'nin bu konuda pek istekli olmadığı görülmektedir. Keza yapılacak kömür deposunun Avrupa yakası ve Beykoz Kasrı'na ne kadar mesafede olacağı, burada kurulacak kömür deposundan kalkan kömür tozlarının rüzgârın da etkisiyle Beykoz karyesi başta olmak üzere Avrupa ve Anadolu yakasında bulunan çevre yerleşim birimlerine zarar verip vermeyeceğinin araştırılması istenmiştir.[13]

Beykoz karyesi civarında ayrıca Standard Oil Gazyağı Şirketinin de gaz depoları bulunmaktadır.[14] Şirket, Beykoz'un Serviburnu mevkiinde bin zira' arazi ve denizden dolma bin arşın kare alan satın almış ve bunlarla birlikte yakınında bulunan beş-altı dönümlük çayırlık arazi dahi yirmi seneliğine kiralamıştı. Ancak depoların yakınında metruk bir halde bulunan barınaklar şirket görevlilerini tedirgin ettiğinden bu barınakların yıkılması talebinde bulunmaktaydılar.[15]

Adalar

İmparatorluk merkezine olan yakınlığı ile askeri ve sosyo-kültürel hayata dair önemi yadırganmayacak kadar büyük olan adalar dönem itibariyle yabancıla-

11 "…İngiltere Devleti tebasından Mösyö Vili Alemdağında Ermeni karyesinde şimdiye kadar kendisiyle biraderi Mösyö Advin Vitali namına 3 defada eşhas-ı muhtelifeden 23 dönüm tarla ve 7800 zira arsa mübaya ve teferruğ etmiş ve bu kerede senedinde 51 ve hududu dâhilinde arazi-i mücavireye bir güna tecavüz vaki olmaksızın emlak-ı emiriye mühendisi tarafından tanzim olunan harita mucebince 302 dönüm miktarı koru ve 6 dönüm mahalli tarla olmak üzere 306 dönüm miktarı arazinin teferruna teşebbüs eylediği…", (*BOA. DH. İD.* 135-2/39, T. 3 Nisan 1328)

12 *BOA. ŞD.* 54/25 T.1340.Za.03.

13 "…Haritada imla suretiyle vücuda getirilerek kömür deposu ittihaz edilmek istenilen mahallin Beykoz Kasr-ı Hümayununa ve Rumeli cihetine ne kadar mesafede bulunduğunun ve rüzgârın tesiriyle gerek kasr-ı âli-i mezkûr ile civarına gerekse Rumeli yakasına ve Beykoz Karyesiyle civarındaki mebaniye iras-ı mazarrat edip etmeyeceğinin…",(*BOA: DH. UMVM.* 102/5, T.19 Haziran 1336)

14 *BOA. DH. UMVM.* 102/5, T. 22 Haziran 1336.

15 *BOA. DH. UMVM.* 80/10, T.1338.L.04.

rın meylettikleri bir saha konumundadır. Üzerlerinde barındırmış oldukları coğrafi zenginlikler sayesinde adeta bir dinlenme, mesire sahası konumunda olan adalardaki giriş çıkışların başta olmak üzere denetime alan imparatorluk idaresi yabacıların bu yöndeki taarruzlarını kırmak için bir hayli uğraşmaktaydı. Bu konudaki en güzel örnek Kartal Kazasına bağlı Ada-i Kebir havalisinde Ermeni taifesinden Yasef, yirmi dönümlük iki bağ ve bir adet menzile sahip iken hüccetinden kendi ismini silerek İranlı Yusuf ismini yazdırmıştı. Bunun hemen akabinde ise bölgeye İranlı ve Kürt taifesinden birçok kişi akın etmiş, burada binalar inşa etmeye başlamışlardır. Adaya yabancıların dolmasından rahatsız olan ada ahalisi kendilerinin ve çoluk çocuklarının ırzlarına tasallut ettikleri ve burada yapılan binaların fısk-ı fücur amaçlı yapıldığı iddiasıyla adaya yabancıların akın etmesinin önüne geçilmesi ve bahsi geçen evrakların incelenerek gereken işlemin yapılmasını talep etmekteydiler.[16]

Yine Kartal Nahiyesine tabi Büyük Ada'da bazı Yahudilerin bağ ve bahçe açmak maksadıyla bölgede malî olarak sıkıntı yaşayan İmparatorluk tebaasını borçlandırmak kaydıyla arazi edinmeye gayret ettiklerini görülür. Rusya tebaasından Gragor Metroçenko'un Rumeli Feneri bölgesinde arazi elde etmesi yönündeki gayreti sonucunda, Tarabya'dan Terkos'a ve Beykoz'dan Şile ve Kilyos'a kadar sahil bölgesinde özellikle yabancıların dâhil oldukları arazi alım-satım işlemlerinde kesinlikle en üst askeri yetkililerden izin alınması şartının getirildiği anlaşılmaktadır.[17]

Adalardan Dersaadet'e kadar olan alanda bazı kişilerce oluşturulmuş şirketlerin pek çok araziyi ele geçirdiği ve taliplerine sattığı anlaşılmaktadır. Bu şirketlerin bölgede âdete arazi alım-satım işi ve işlemlerini yürütür duruma geldiği anlaşılmaktadır. Hacı adındaki bir sakinin ihbarına istinaden Adalar bölgesinden bazı kişilerin oluşturulmuş olan bir şirket vesilesiyle sahtekârlık yaparak miri arazi veya vakıf arazisinin sahte senetler yoluyla ele geçirdikleri anlaşılmış ve mahalli memurlardan konuyla ilgili gerekli araştırma yapmaları istenilmiştir.[18] On beş yirmi kişiden oluşan bir komisyonun bölgede bu konuda incelemede bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda Maltepe, Kartal, Adalar, Kireç Burnu ve Bostancı-

16 "…Kartal Nahiyesine tabi Ada-i kebir mütemekkinlerinden reâya-yı devlet-i aliyyeden fakir-i fukara kullarından olub geçen sene Ermeni taifesinden Yasef nam zimmi Ada-i mezkûrda tahminen 20 dönüm iki aded bağ ve bir bab menzil sahibi elinden malumü'l-aded-i muaccelesiyle mahkemede bâ hüccet-i şer'iyye uhdesine ferağ olundukdan sonra hüccet-i mezkûrdan Yasef ismini Hek eyleyüb İranlı Yusuf ismine tahrir etmiş idüğünden ansızdan bir takım İran taifeleri Ada-i mezkûra bi'l-vürud içlerinde ekrad taifeleriyle beraber zikr olan mahalden zaid mesafe-i baideleri eşüb hafr ederek kebir bina ve inşa etmek üzere acilen çalışmakda ve çoluk çocuk ehl-i iyallerimize arz-ı kesir tasallut etmekde olduklarından…",(*BOA. A.DVN*.36-61, T. 18.06.1264); (Bkz. EK: I)

17 *BOA. DH.* 155/16, T.25 Şubat 1328.

18 "…Bazı kesanın Kumpanya heyetinde olarak mahall-i malumede bulunan arazi-i emiriyye ve mevkufeyi sahte senetler tanzimiyle

başı Köprüsü sahalarında miri ve vakıf arazisinin bir kısmının sahte senetlerle el değiştirdiği anlaşılmıştır. Mühürleri Berber Avakim tarafından sandukadan usulsüz olarak çıkarıldığı hatta bazı memurların dahi bu usulsüzlüklere alet olduklarının anlaşıldığı, Pol Bedros adındaki kişinin Maltepe, Kartal ve Bostancıbaşı Köprüsü civarında bir hayli arazi ve tarlaya sahip olduğu ve bu araziyi nasıl ele geçirdiğinin bilinmediği üzerinde durulmaktadır.[19]

Üsküdar ve Çevresinde Yabancılarca Arazi Alımı Yasaklanan Bölgeler

Askeri Güvenlik Bölgeleri

İmparatorluk nizamnamenin ilanına rağmen kendi hayati gerekleri nedeniyle bazı bölgelerde yabancıların arazi edinmelerine sınırlamalar getirmekteydi.[20] İstanbul Boğazı civarındaki askeri bölgeler 9 Mart 1329 tarihli ve 45 numaralı tezkere ile Defteri Hakanî Nezaretine Rumeli kısmında Tarabya'dan Terkos Gölüne Anadolu kısmında ise Beykoz'dan başlayıp Şile'ye kadar devam eden ve boğazı takip eden sahalar olduğu bildirilmiştir. 7 km'lik hat dâhilindeki bir sahanın yabancılara satışı sırasında kesinlikle askeri birimlerden izin alınması istenmektedir.[21] Rusya Devleti tebaasından Grador Troçinko'nun Rumeli Feneri bölgesinde Drinik adındaki bir bayandan almış olduğu araziyi ekip biçmek maksadıyla beraberinde bazı ameleler de yerleştirdiği ve bu durumun Rusya'nın Rumeli Feneri ve Boğaz mıntıkasında kritik bölgelere hâkim olması anlamına geleceği dönüşülmüş ve engel olunmuştur. Marmacık Deresi mıntıkasında fundalıktan açılan ve yaklaşık on dönüm olan bu arazinin yanında bir dönümlük alanında hane inşasına ayrıldığı görülmektedir.[22]

---

taht-ı temellüklerine aldıkları ve daha bu makule fezayiha mütecasir oldukları… İşbu kumpanya takımı Adalar ile dersaadet civarında kâin mahallerde bulunan araziyi kendi mülkleri hükmüne koyarak taliblerine satmak ve muamelat-ı lazımesini bir takım hile ve desayis ile icra etdirip mahlulen canib-i vakfa veyahut hazineye ait olması lazım gelen hane ve akaratı dahi ketm ve ihfa ile muvazaaten içlerinden bazılarının uhdelerine geçirmek ve sahte veraset iddiasıyla şunun bunun emlak-ı mahlulesini zabt eylemek gibi hâlât-ı fesadiyeye cür'et etmiş oldukları …", (*BOA. A. MKT. MHM*. 370/13, T. 22 T. Sani 1283)

19 "…Pol Bedros bundan çen sene mukaddem arazi-i miriyeden olarak Bostancıbaşı Köprüsü ve Maltepe ve Kartal ve Büyükada ile Heybeli ve Burgaz ve Hınalı adalar ve Kireçburnu nam mahallerden Murad oğlu damadı Sarraf Haçi Matos nam kimesneye dokuzyük kuruşluk borcuna mukabil arazi verdiği gibi Burgaz Adasının deniz kenarından Sarraf İstepan'a ve Bostancıbaşı Köprüsü tarafından dahi Roz oğullarına dörtyük ellibin kuruşluk ve Arslan oğlu Sarrafa dahi Maltepe'den 35 bin ve Büyük Adadan Pişmiş oğullarından dahi 150 bin ve yine cezire-i mezkureden Bağçevan oğluna 100 bin ve Heybeli Adadan tüccar Covani'ye üç yük kuruşluk ve yine cezire-i mezkureden Tavukçu Koti'nin oğlu Andon'a 60 bin kuruşluk …" (*BOA. A. MKT. MHM*. 370/13, T. 6 T. Sani 1282)

20 *BOA. HR. HMŞ.İŞO*.24/10, T. Mayıs 1330; *BOA. BEO*.3946/288434-1, T. 16. M. 1329.

21 "…9 Mart sene 329 tarihli ve 45 numaralı tezkere ile Defter-i Hakani Nezaretine de bildirildiği üzere Rumeli cihetinde boğaz dâhilinde Tarabya'dan bed'en ile Terkos Gölü'nün garb-i şimalin ucu hizasına kadar ve Anadolu cihetinde keza boğaz dâhilinde Beykoz'dan başlayarak Şile'ye kadar boğaz ve Karadeniz sahil yolu ile buna mücavir olmak üzere dâhiline doğru 7 km. arzındaki arazinin cihet-i askeriyenin mütalaası alınmadıkça bir ecnebiye ferağı caiz olamayacağından …", (*BOA. DH. İD*. 155/16, T. 20 Mart 1329; *BOA. DH. İD*. 155/16, T. 25. Şubat. 1328; *BOA. DH.İD*. 213/25, T. 3 Mart 1330; *BOA. ŞD*. 670/8, T. 6. 08. 1335.

22 *BOA. DH. İD*. 213-25, T. 4 Temmuz 1330; *BOA. DH. İD*. 213-25, T.16 Haziran 1330)

Boğaz Giriş-Çıkış ve Seyir Mıntıkaları

Kilyos

İstanbul içerisinde özellikle Boğaz taraflarında arazi satışlarına devlet müdahale etme ihtiyacı duymaktaydı. Söz konusu alımları yapacak olanların yabancı şahıs veya şirketler olması devletin dikkatini daha da celp etmişti. Örneğin, Kilyos bölgesinde bulunan bir kısım arazinin mutasarrıfları olan Kilyoslu Galip Ağa ve ihtiyar heyeti tarafından Telefoncu Hasan Ağa'nın aracılığı ile Alman Telgraf Kumpanyası'na satılmak istenen arazi, Boğaz'ın kara canibinde bulunduğu ve gerektiğinde müdafaaya yarayacak arazi içerisinde bulunduğundan dolayı satışına izin verilmemiştir. Nitekim bu bölge uzun süreden beri yabancıların işletim hakkına sahip oldukları araziler olup, başka yabancıların eline geçmesine müsaade edilmemiştir. Bölgedeki hassas konuma sahip arazilerin kontrolünün sağlanabilmesi için sık sık el değiştirmesine itina gösterilmiştir.[23] Ayrıca arazinin konumunun önemi nedeniyle cihet-i askeriyeden izin alınmadıkça alım satımının yapılmaması konusunda kesin emir gitmiştir.[24] Bu arazinin esasta köy halkına ait olmasına rağmen önceden Alman Telgraf Şirketi'ne bu şirkete icara verildiği ve hatta içerisine bir de baraka yapılmasına müsaade edildiği anlaşılmaktadır.[25]

Domuzdere

Bir İngiliz ve iki Fransız'ın Domuzdere taraflarında deniz sahilinde yer alan bir vakıf arazi üzerine depo inşa etmek istiyorlardı. Onların bu niyetleri köy camii tamir memuru ve ayrıca vakıf müfettişi olan Ahmet Muhtar Bey tarafından merkeze bildirmiştir.[26] Yine Domuzdere ağzı sahilinde bir vakıf arazisini kereste işlerinde kullanmak isteyen İngiltere tebaasından Mösyo Roselîn müracaatı gibi

23 "…Kilyos karyesi kurbünde ve boğazın kara cihetinden müdaafasına yarayacak arazi üzerinde kâin olup ecanibe satılmak istenilen bazı menatıkın eshabı müracaatla muamele-i feraiyesinin icrasını talep etömeleriyle tebligat-ı vakıa mucebince muamelat tehir edilmiş ve bu babda tapu kaleminden muta evrak gönderilmiş olduğu beyanıyla muktezası Makriköy Kaymakamlığından cevaben alınan tahriratta istifsar ve evrak-ı mezkure lefven takdim ve tisyar kılınmış olmağla evrak-ı mezkurenin iadesiyle olunacak muamelenin emrü imbasına müsaade buyurulması ve bu hususa dair Üsküdar mutasarrıflığına sebk eden tebligata alınacak cevabın da arz-ı tabi-i bulunduğu …"; "…Bu kere defterdarlıktan verilen müzekkerede aksam-ı mezkuredeki araziden öteden beri ecanibin taht-ı tasarrufunda bulunanların dahi diğer bir ecnebi devlet tebasına veya tebaa-i Osmaniye'den birinin uhdesine ferağı esnasında dahi iş bu memnuiyetin nazar-ı dikkate alınarak cihet-i askeriyenin mütalaasının ahzı icab edip etmeyeceği …", *BOA. DH.İD*. 155/16 lef: 6, 8, 10.

24 "…19 Mart sene 329 tarih ve 11 numaralı emr-i sami-i cevabide Kilyos ve civarı arzisinin ehemmiyet-i askeriyesinden dolayı satılmak istenilen mevakiin ne Henri'ye ve ne de Frankfonik'e intikali katiyyen tecviz olunamayacağından bilahare Harbiye Nezareti namına mübayaa olunmak üzere muamele-i intikaliyenin …", (*BOA. DH. İD*. 155/16 lef: 10, T. 18. Şubat. 1329)

25 *BOA. DH. İD*. 155/16, Lef: 8, T. 1 Mart 1328.

26 "…Karadeniz'in Domuzdere ağzı nam sahildeki arazi-i vakfiye üzerine bir İngiliz, iki Fransız bir bahane ve muvakkat namıyla bir depo yaptırıyorlar. Bendeniz bunu mühim buluyorum. İhtimal değildir bu halin Basra sahilinde yapılmış olan bir netice verip vermeyeceği hakkında beyan mütalaa edecek buralarda bir memur olmadığı gibi asıl vazifedar olan tahlisiye müfettişi beyin de depo başladığı zamandan beri tesadüf kabilinden olarak İstanbul'da bulunması beni telgraf çekmeye mecbur etti…", (*BOA. DH. İD*. 155/16, lef:17 T. 29 K. Evvel 1329)

19. yüzyılda İstanbul, Galata ve Üsküdar, F. Kauffer

örnekler bölgenin deniz taşımacılığında sahip oldukları önemi ortaya koymaktadır.[27]

Benzer çekinceleri Anadolu Kavağı Yuşa mevkiindeki bir çalılığın Fransız tabiiyetinden olan Matmazel Ogustim Katıno'ya satılması hususunda da görmek mümkündür. Yapılan değerlendirmede bahsi gecen arazinin askeri olarak çok önemli bir konumda olan Anadolu Kavağı ile Boğaz mevkiine olan konumu nedeniyle satışının uygun olmayacağı belirtilmiştir.[28]

Bu hususta son Rusya tebaasından Gregor Metrov Çenkov'un aile efradıyla birlikte Rumeli Feneri havalisinde icar yoluyla işlettikleri arazi hakkındaki tahkikattaki ifadelerin altı çizilebilir.[29] Nitekim Karadeniz Boğazı'ndan Rumeli Sahili'nin Tarabya'dan Terkoz'a ve Anadolu tarafından Beykoz'dan Şile havalisine kadar olan Boğaz mıntıka sahasının sahil veya sahile yakın kısımların askeri öneme haiz olduklarından dolayı yabancılar hatta tebaadan olan Müslim, gayrimüslimlere satılmaması gerektiği vurgulanmıştır.[30]

27 *BOA. DH. İD*. 155/16, lef: 21, T. 22 K. Evvel 1329.

28 *TKG. KK. İLM.d*., 23, (Eski No: 15), s. 127, T. 22 Şubat 1321.

29 *BOA. DH. İD*. 155/16, lef: 28, T. 22 K. Evvel 1329.

30 "…nizamnamesine tezyil edilmek üzere bir madde-i kanuniye derdest-i tanzim bulunduğundan madde-i mezkurenin mer'iyet ve tebliğine kadar Bahrisiyah Boğazı'nın Rumeli sahilinde Tarabya'dan Terkos'a ve Anadolu cihetinde Beykoz'dan Şile sahiline kadar olan aksam-ı sahile ile sevahile mücavir bulunan arazinin gerek ecnebiden ecnebiye ve gerekse tebaa-i Osmaniye'den ecnebiye ve kezalik tebaa-i ecnebiyeden tebaa-i Osmaniye'den birinin uhdesine ferağından evvel memnuiyeti vakıa nazar-ı dikkate alınarak herhalde cihet-i askeriyenin mütalaasının sorulmasına devam buyurulması…", (*BOA. DH. İD* 155/16, Lef: 48), (Bkz. EK: II)

Sonuç

Üsküdar ve çevresinde temel olarak yabacıların arazi edinmeleri meselesi coğrafi temelde ele alındığında Üsküdar'ın denize yakın bölgesi ile daha iç bölgeleri olmak üzere iki ayrı bölge oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, denize yakın olması ve boğazı kontrol noktasında ayrıca bir öneme sahip olduğundan imparatorluk idaresin sürekli kontrolünde olan hassas bir konuma sahiptir. Aynı bölge yine coğrafi konumunun vermiş olduğu avantajın da bir sonucu olarak yabancıların başta iktisadi maksatlara arazi alımı yapmak istedikleri bir mahal durumundadır. Bu ikilem arasında imparatorluk idaresi Üsküdar Mutasarrıflığına bölgenin önemini içeren ve yabancıların eline geçmemesi noktasında ikazları barındıran emirler göndermiştir.

Bu bölgenin aksine mutasarrıflığın daha iç kesimlerinde yer alan ikinci sınıf alanlar ise daha çok bir şikâyet, ihbar ya da teftiş neticesinde karşı karşıya kalınmış yabancıların arazi ve emlak alım bölgeleri kategorisine girmektedir. Bu nedenle buralarda yabancıların arazi ve emlak alımı işleri ile devam eden süreç ve sonuçlarına dair tespitler ilk bölgeden farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak dönem itibariyle sahip olduğu konumu ile iktisadi ve siyasi önemli bir çekim merkezi olarak beliren Üsküdar'ın değişik neden ve beklentilerle yabancıların arazi ve emlak edinmeye gayret ettikleri bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerin müsaade ettiği kadarıyla bir teşebbüsün olduğu her ne kadar açık ve anlaşılır ise de arazi ve almak alım-satım işleminin neticesine dair tam bir netliğin olmadığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Öte yandan şüphesi rastlanılan belgelerde netliği tartışılmayacak olan en önemli husus ise imparatorluk idaresinin bölgede yabancıların arazi edinmelerine sıcak bakmadığı yönündeki tutumudur.

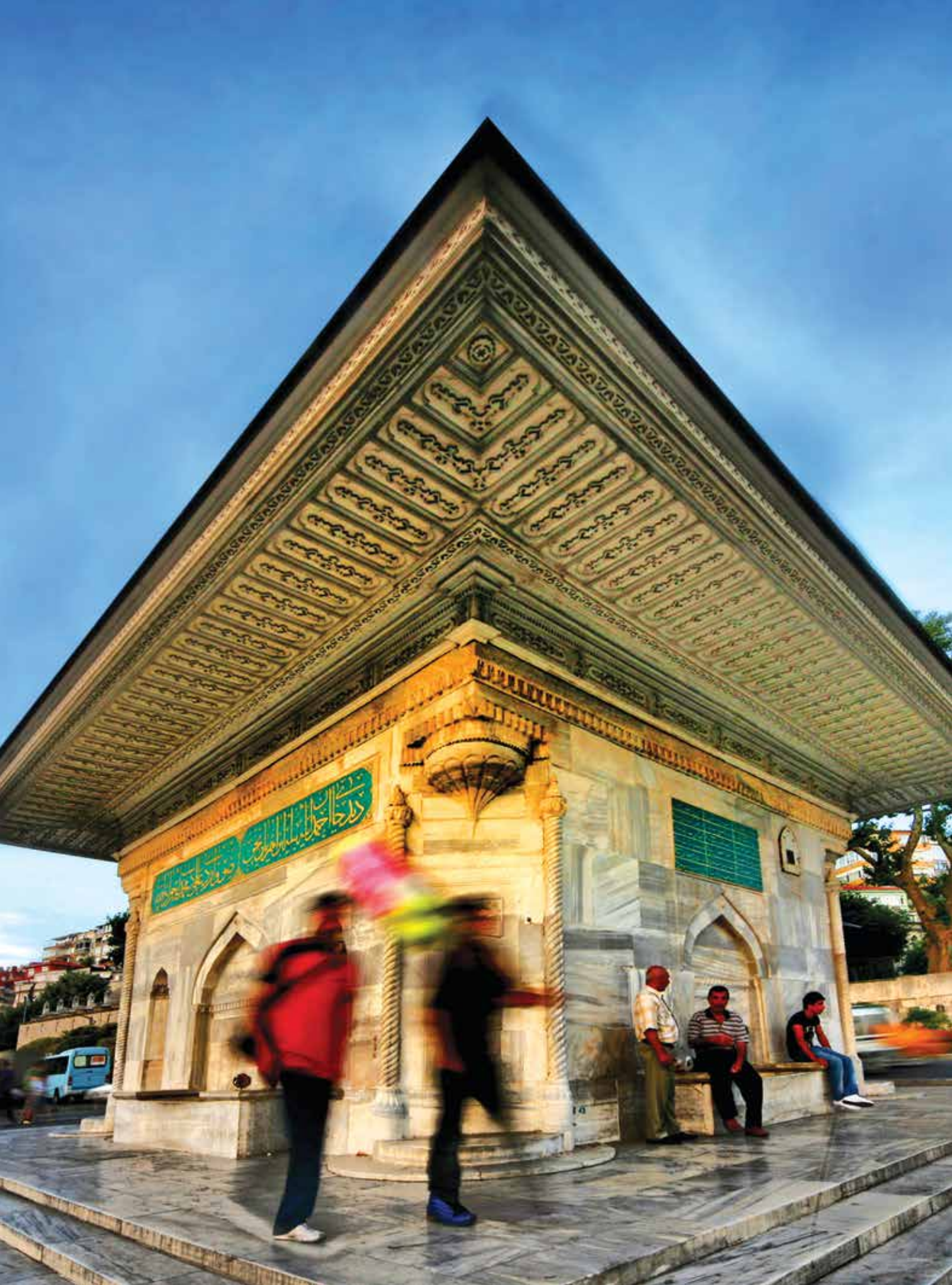

Üsküdar'da İktisadi Hayat: Yeni Merkantilist Bir Şehrin 'Kü-Yerel' Dinamikleri

DR. İRFAN KALAYCI
İnönü Üniversitesi

"Üsküdar; denizdir, Boğaziçi'dir, nefestir... Hoşgörüdür, aynı bahçede camidir, havradır, kilisedir... Medeniyettir, kapısıdır Asya'nın Avrupa'ya... Anadolu'dur, paylaşmaktır, komşuluktur, huzurdur..."

Üsküdar Belediyesi

Üsküdar, bir zincirin, küçükten büyüğe doğru sıralanan bir halkası gibidir ve küresel ve yerel olmak üzere iki zıt bakışın konusu yapılabilir: *"Üsküdar < İstanbul < Marmara Bölgesi < Türkiye < Avrupa < Dünya."* Buna göre, Üsküdar'dan bir bileşeni olduğu İstanbul, Türkiye ve Avrupa üzerinden dünyaya bakılabileceği gibi, dünyadan da ters yol izlenerek Üsküdar'a bakılabilir. İlki yerelden küresele, ikincisi de küreselden yerele bakış demektir ve ikisinin kesişim kümesini *"kü-yerellik"* ve *"kü-yerelleşme"* oluşturmaktadır.

Üsküdar'ın yarattığı katma değer İstanbul ve Türkiye'nin ulusal gelir hanesine yazılırken, Avrupa'nın ve dünyanın yaşadığı sorunlar da –örneğin son göç ve sermaye hareketleri de göç alan ve sermaye akışına sahne olan yerlerden biri olarak- Türkiye'yi, İstanbul'u ve dolayısıyla Üsküdar'ı da ilgilendirmektedir. O bakımdan Üsküdar dünyadan bağımsız değildir; yerel kazanımlarını dünyayla paylaşan ve dünyanın sorunlarını kısmen içselleştiren bir bölgede konuşlanmıştır.

İstanbul, Türkiye'nin 'dünya şehri'dir. Onu Türkiye'nin lokomotifi yapan bünyesinde taşıdığı, sosyo-ekonomik olarak beslendiği ve beslediği ilçeleridir. Yoksa İs-

Foto: Yılmaz Topçu

Büyük Çamlıca'dan
15 Temmuz Şehitler
Köprüsü

tanbul, yaklaşık 15 milyon nüfusu ve % 100'lük kentleşme oranı ile yıllık 200 milyar dolarlık gayri safi katma değer elde edemezdi. Bu, İstanbul'un tek başına ulusal gelire 1/4 oranında katkı yaptığını gösterir. Ayrıca, inşaat faaliyetlerinde tüm Marmara bölgesinin yarısı, Türkiye'nin 1/5'i; imalat sanayi işyeri sayısında bölgenin yaklaşık yarısı, ülkenin 1/4'i İstanbul merkezlidir. Mali alanda ise, ülkedeki banka şubelerinin yine 1/4'i kadar sadece İstanbul'da faaliyettedir. Türkiye'nin banka mevduatının ve kredilerin de 1/3'inden fazlasına İstanbullular sahiptir. Diğer pek çok makro iktisadi ya da refah göstergesi dikkate alınırsa, İstanbul'un ve onun en büyük ilk 10 ilçesi arasında yer alan Üsküdar'ın bölgesel ve ulusal ekonomideki rolünün ne denli büyük olduğu ortaya çıkacaktır. Zira Üsküdar, yaklaşık 600 bin insanı barındırmakta ve bu özelliği ile bir Adıyaman şehri büyüklüğündedir. Denize atılan bir çıpaya benzetebilecek *"Kızkulesi"*nden bakınca, İstanbul'un Anadolu yakasında konuşlanmış olsa da, Üsküdar'ın, Avrupa'yla bir köprü oluşturduğu görülebilir. Ayrıca, en çok göç alan ilçelerden biri olan Üsküdar, bu sayede yerel ekonomisi bir dinamizm kazanmıştır. Kısacası, eğer İstanbul her sektörde üretim yapabilen –bir metafor olarak- kocaman ve çağdaş bir şirket ise, Üsküdar da onun hem sadık ve sağlam, hem de mütevazı bir hissedarıdır.

Bu çalışmanın amacı, Üsküdar'ın iktisadı hayatına egemen olan sektörel faaliyetlerin *"yeni merkantilizm"* akımının arka planında *"kü-yerel"* (g-lokal) dinamiklerle anlatmaktır. İktisadi ilişkilerde ve faaliyetlerde devletçiliğin ve milliyetçiliğin neredeyse bütün tonlarının silindiği ve kıymetli maden ticaretinin dövizli ticaretle ikame edildiği bir iktisadi düzen olan yeni merkantilizmle uyumlu olan *kü-yerellik*, küresel (global) düşünüp yerel (lokal) çıkarları ençoklaştırmak düşüncesinden doğmuştur.

Üsküdar Ekonomisini ve İktisadi Hayatını Anlama Rehberi:

Yeni Merkantilizm Olgusu

Merkantilizmin (15-18.yy.) temel özelliği olan değerli maden ticareti ve devletçilik, küreselleşmenin de etkisiyle 1980'den bu yana yeni (neo) merkantilizme dönüşmüştür. Şimdi, Üsküdar gibi yerel bir ticaret merkezinde de liberalizm ve finansallaşmaya bağlı bir küresel alışveriş kültürü egemendir. Burada gittikçe büyüyen ticari sermaye birikimi çeşitli mali (banka, borsa, vb.) kanallarla; İstanbul'a, dünyanın yükselen pazarlarından biri olarak tüm Türkiye'ye ve dış dünyanın şirketlerine dağılmakta ve oralardaki sermaye ile bütünleşip yeni yatırımlara kaynaklık etmektedir. Kısacası, bu somut gelişmeler göstermektedir ki; bir metropol-megapol şehri olan İstanbul'un ticari ayağında yer alan Üsküdar, küreselleş-

menin görünen yüzü olan *"kü-yerel"* bir iktisadi yapıya ve hayat tarzına sahiptir. Mark Twain der ki, *"Tarih asla tekrarlanmaz, ama sıklıkla kafiye koyar".* Bu söz geleneksel merkantilizmden yeni merkantilizme geçiş için de kullanılabilir. Eski merkantilist dönemde altın ve gümüş gibi değerli madenleri elinde tutanlar ve onlarla ticaret yapanlar zengindi; şimdi ise o değerli madenlerin yerini likiditesi ve konvertibilitesi oldukça yüksek dolar ve avro gibi kağıt paralar aldı. Artık dolar ve avro zenginleri ticari hayata yön vermektedir.

Merkantilizm, feodalizmin çözülme sürecinde, 15-18.yy Batı dünyasında egemen bir iktisadi düzen olup, ulusal servetin ana kaynağı olarak sömürgeler ve dış ticaret yoluyla kıymetli maden stokunu arttırmak ve böylece güçlü devlet olmak ilkeleriyle hareket etmiştir. Klasik iktisadın öncüsü A. Smith'e göre, bir eleştiri olarak, askeri (militarist) güç sağlamak için -madeni paranın da kaynağı olan- altın ve gümüş mülkiyetinin yanısıra tüketilebilir malların sanayisi de gereklidir. Klasik iktisatçılardan D. Ricardo, merkantilistlerin savunduğu korumacı dış ticaret savına karşı, her bir ulus-devletin uzman olduğu malları üretip satarak zengin olabileceğini ileri süren liberal karşılaştırmalı üstünlükler kuramını ortaya koymuştur. Merkantilizmin eski şekli, ulusların değerli maden birikimini büyütmek için ithalatı azaltıp ihracatın arttırılması gereğine işaret ederken; günümüzdeki şekli de liberal kurumların varlığına ve yaptırımlarına rağmen korumacılık ekseninde yürütülerek *"yeni merkantilizm"* adını almıştır. Küreselleşen yeni-merkantilist yöntemler arasında; dış ticarette doğrudan engeller (bariyerler), miktar (kota) kısıtlamaları, destekler (sübvansiyonlar), vergiler, kur yönlendirmeleri, vb. sayılabilir.[1] Bu yöntemlerin bazıları, kalıcı ya da geçici olarak uluslararası ticaret savaşlarına yol açabilmektedir.

Merkantilist dönemde Batılı tüccar devletlerin dış ticaretteki temel amacı ihracat fazlası yoluyla madeni para bolluğu iken, Osmanlı devletinin amacı ise iç piyasada olası en üst düzeyde mal bolluğu elde etmekti. Osmanlılar, ihracat yerine ithalatı özendirerek Simith'in *"ülke zenginliği para bolluğu ile değil mal bolluğu ile ilgilidir"* anlayışının üzerine çıkarak hem mal hem de para bolluğunu önemsemişlerdir. Bir anlamda Batılı merkantilist devletler üç yüzyıl boyunca ulusal devlet anlayışıyla ulusal sanayi ve ekonomilerini güçlendirirken, Osmanlılar ise dışa karşı *"açık kapı",* içeride de *"bolluk ekonomisi"* politikası izlemişlerdir.[2]

1 Selda Atik, "Neo-Klasik Teoriden Neo-merkantilist Sisteme; Küresel Ekonomik Krizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Türkiye Ekonomi Kurumu 3. Uluslararası Ekonomi Konferansı*, İzmir; 01- 03/11/2012, s.14.

2 Mehmet Bulut, XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler, *Ekonomik Yaklaşım*, c.XI, s.:39, 2000,. (23-35), s.33.

D. Rodrik'e göre, dünya iktisat tarihinin iki zıt kutbu olan; serbest ticaretten yana, devleti yağmacı olarak gören ve tüketiciye öncelik veren *"liberalizm"* ile devlet kapitalizmi ve korumacılıktan yana olup üreticiyi sağlam ekonominin merkezine oturtan *"merkantilizm"* arasındaki muhalefet ya da savaş devam etmektedir. Günümüzde Çin merkantilist meşalenin önde giden taşıyıcısıdır. İktisadi mucizesinin önemli bir kısmı, yurtiçi ve yurtdışı sanayi üreticilerini özendiren ve destekleyen *aktivist* hükümetin sonucudur. Çin dışında merkantilizmin farklı şekillerini kullanarak hızlı bir biçimde büyüyen Japonya, G. Kore ve Tayvan yurtiçi/ulusal piyasalarını korur, fikri mülkiyet haklarını tahsis eder, üreticilerini destekler ve dövize/paraya müdahale eder iken zengin ülkelerdeki hükümetlerin büyük bir çoğunluğu farklı yollara başvurmuşlardı. Ancak Batıda eşitsizliğin yükselişi, orta sınıfın kötü hali ve bunların yanında serbestliğin ürettiği -2008'deki gibi- küresel mali krizler nedeniyle liberal model ciddi biçimde yara aldı. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde liberalizme karşı merkantilizme dönüş baskıları şiddetlenebilir.[3]

Çağdaş ekonomilerin merkantilist ya da liberal bir anlayışla uluslararası döviz rezervi biriktirmesi cari açığın finanse edilmesinde ve diğer iktisadi sorunlara karşı tampon oluşturmasında önemli bir işleve sahiptir. Trilyon dolar değerinde döviz rezervi zengini ekonomilerin başında Çin, Rusya, G.Kore gibi yükselen piyasalar bulunmaktadır. Merkantilizmin geçerli olduğu çağlarda elde tutulan değerli madenler, mal olarak gerçek bir değeri temsil ediyor, altın ya da gümüş sikke haline dönüştürüldüğünde doğrudan para *("mal para")* haline gelebiliyordu. Oysa günümüzde merkantilizme kaynaklık eden değerler büyük çoğunlukla ABD ve Avrupa ekonomilerinin itibarına dayalı kâğıtlardan *("itibari para")* oluşmaktadır. Bu iki güçlü iktisadi blokta ortaya çıkan olası parasal değer kayıpları, rezervlerin satın alma gücü cinsinden birden düşmesine neden olabilmektedir.[4]

Yükselmeleri sırasında hem İngiltere hem de ABD, uluslararası ekonomiyi açmada lider rol oynamıştır. Küresel liberalizmi onlar kurguladı ve tüm dünyaya pazarladılar. Tarihsel çıkarım (analoji) şunu göstermektedir ki, dünyada yine iktisadi çatışmaların arttığı, *korumacılığın kaygan eğilimi*nin ortaya çıktığı ve *dilenci komşu politikaları*nın geri döndüğü bir evreye girilmiştir. Texas Metropolitan Para Politikası Alt Komitesi Başkanı ve Texas Kongre üyesi R.Paul'un şu ilginç sözleri, eski merkantilizmle yeni merkantilizm arasındaki bağı çözecek niteliktedir: *"Dünyanın geri kalanının vergileriyle vatandaşlarına zarar vermesi-*

3 Dani Rodrik, "Yeni Merkantilist Meydan Okuma", *Project Syndicate,* (9.1.2013), İ.Aykut, Y.Akkuş, vdğr (çev.), 2 Şubat 2015.

4 Mahfi Eğilmez, "Yeni Merkantilizm", *Radikal*, 11/01/2007.

Üsküdar Balıkçılar Çarşısı

ne izin verin, eğer evde sadece tarifeleri ve vergileri düşürürsek, sermayeyi çekip ekonomimizin gelişeceğini göreceğiz."[5]

Yeni-merkantilizmin etkisi dört alana yayılmıştır:[6] Toplumsal maliyetleri düşürmek; memnuniyeti arttırmaktan çok verimliliği artırmak; tüketicilerin arzusu yerine ekonominin ihtiyaçlarına göre tüketimi arttırmak; iş ve refah arasında bağlantı kurmak. Sosyal refahın ana ikilemi şudur ki; *"ödeyebileceğimiz zaman ihtiyacımız olduğunu düşünmüyoruz; ihtiyacımız olduğunda bunu karşılayabileceğimizi düşünmüyoruz ."*

Yeni merkantilizmin bir ayağı da, bilgi ve yenilik ekonomisi kapsamında fikri mülkiyet haklarına ve tekellerine dayanmaktadır. 1994'te *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması* (GATT) çerçevesinde imzalanan *Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması* (TRIPs) fikri mülkiyetin korunmasıyla ilgili uluslararası standart ve hedefleri ortaya koyar. Mevcut fikri mülkiyet rejimi, iktisadi düzenlemelerin (regülasyonların) giderek artan uluslararası alanlara kayması

5 Samuel Wecker, "The New Mercantilism", *American Thinker,* Jan. 16, 2011.

6 Macarov, "Social Welfare as a by-Product: The Effect of Neo-Mercantilism" ,*The Journal of Sociology & Social Welfare*: c. IV, s. 8, 1977, (1135-1144), s.1137: 1142.

karşısında güç kaybetmekten uzak olan devlet kapasitelerini, fikri mülkiyetin yoğunlaştığı şirketlerin yararına kullandıkları bir merkantilist sistem olarak tanımlanabilir.[7] (Klasik merkantilizmle yeni merkantilizm arasındaki fark ve bunun İstanbul-Üsküdar için taşıdığı anlam için bkz. Tablo 1.)

Tablo 1: *Klasik ve Yeni Merkantilizm ve İstanbul-Üsküdar İçin Anlamı*

Klasik Merkantilizm *(15.-18.yy)*	Merkantilizme göre milli zenginliğin ve toplumsal artığın temel dinamiği, korumacı devlet destekli dış ticaret yoluyla tarımsal ve sınai malları rekabetçi dış pazarlara satmak ve kapitalist sermaye birikimini arttırmaktır.
Yeni Merkantilizm *(1990'lardan günümüze)*	Yeni merkantilizme göre, karşı ülkenin zararı pahasına, yerli sanayicileri koruma güdüsüyle ithalatı kısıtlayarak harcamaların yurtiçine kaydırılması ve bu yolla döviz geliri ve tasarrufun arttırılması önemlidir. Mallarda büyük bir çeşitlilik gösteren yeni merkantilist dönemde "damping"[8] konusunda uluslararası duyarlılık artmış ve ne olduğu anlaşılan dampingci şirket ve devletler uluslararası ticaret mahkemelerinde yaptırım ve tazminatlarla karşılaşmaktadırlar. Dış ticarette serbestlik ve korumacılık, bunlarla ilgili ilke, kural ve sınırlılık getiren GATT-Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde yapılan uluslararası müzakerelere tabidir.
İstanbul ve Üsküdar için anlamı	Bir imparatorluk ya da egemen devlet olmanın anahtarı kabul edilen merkantilizm, Osmanlı'nın başşehri İstanbul'dan da geçmiştir. Merkantilizmin konusu olan altın ticareti ve altınla ticaret ve buna bağlı ulus-devlet bazında zenginleşme çabaları; ayrıca yeni-merkantilizmle gündeme gelen devletin yerli sanayilerin maliyetlerini kamusallaştırması ve aynı devletin bu sanayileri kendi şemsiyesi altında koruması, iç ve dış göçle gelen işçi ve iş adamlarının büyük ve sürdürülebilir ilgisine de bakılırsa "taşı toprağı altın" denilen İstanbul ve onun büyük ilçelerinden Üsküdar için ziyadesiyle geçerli olmuştur. İstanbul ve onun turistik ilçelerinden Üsküdar, yeni merkantilizmin sembolü olan dünyanın her çeşit para birimiyle tanışmıştır.

7 Antoine Dolcerrocco, "Intellectual Property Monopolies: Towards a New Mercantilism?", *Marmara University Journal of Political Science,* c. IV, s.1, Mart 2016, (217-235), s.218.

Üsküdar'ın Tabi Olduğu İstanbul ve İstanbul'un Tabi Olduğu Üsküdar

Üsküdar İstanbul'dan büyük değildir, fakat Üsküdar genel değerleri ve hayat tarzı itibariyle İstanbul'u kapsar. İstanbul'daki her iktisadi faaliyet, pozitif dışsallıklar (faydalar) yoluyla Üsküdar'ın iktisadi hayatına yansır. Üsküdar sanayi tesislerinden yoksundur ve bu durum hava ve deniz kirliliğini arttırmadığından İstanbul için bir şanstır. Ancak çok sayıda sınai ve ticari kuruluşun genel merkezleri bu ilçede bulunmaktadır. Atölye düzeyindeki sınırlı imalathaneler, birkaç alışveriş merkezi ve bir balıkçı kooperatifi ile Üsküdar, İstanbul'un en mütevazı ilçelerinden biridir.

Bir fikir vermesi açısından; TÜİK'in istatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre düzey 1 - TR1, düzey 2 - TR10, düzey 3 - TR100 olarak kodlanan yani bölge – alt bölge – il olarak aynı isimle anılan İstanbul ile ilgili temel makro iktisadi verilerinin özeti için Tablo 2 incelenebilir. Kişi başına gelirde, sanayi ve hizmet sektörlerinde, ihracat ve net göç hızında Türkiye'nin lideri olan İstanbul, istihdam ve işsizlik dışında mutluluk ve gelecek umudu sıralamalarında biraz daha gerilerde gözükürken, bu verilerin ve gelişmelerin her birinde Üsküdar kendiliğinden etkilenmektedir.

Tablo 2: *İstanbul ve Türkiye'nin Makro İktisadi Göstergeleri*

Gösterge (Yıl)	İstanbul	Türkiye değeri	Açıklama
Gayri safi katma değer (2011)	13 865 $	9 244 $	İstanbul kişi başı gelirde ortalamanın üstünde.
TÜFE değişim oranı (2013)	% 7,48	% 7,40	Türkiye ortalamasına çok yakın.
Sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların toplam içindeki payı (2011)	% 30	% 100	Türkiye'deki her 3 kişiden 1'i İstanbul'da
Sanayi ve hizmetler sektöründe maaş ve ücretlerin payı (2011)	% 38,1	% 100	Her 38 liralık sınai ve hizmet maaş ve ücreti İstanbul kaynaklı.

Net iç göç hızı	Binde 4,7	En fazla göç alan binde 39,8 ile Gümüşhane; en fazla göç veren binde -33,0 ile Tokat	
İthalat (2013)	136.5 milyar $	1.sıradaki İstanbul'u Kocaeli (12.4 milyar) ve Ankara (10.7 milyar) izlemiştir.	
İhracat (2013)	70.7 milyar $	İstanbul'u Bursa (12.3 milyar) ve Kocaeli (12.2 milyar) izlemiştir.	
İşsizlik oranı (2013)	% 11,2 (14. sıra)	% 9,7	En yüksek Batman (% 23,4) En düşük Karaman % 4,2
İstihdam oranı	% 46,4 (49. sıra)		
Bin kişi başına otomobil sayısı (2013)	152	121	
Mutluluk oranı	% 58,4	% 59	Sinop % 77; Tunceli % 42
Gelecek umudu	% 79,1	% 77	Balıkesir % 86; Diyarbakır % 64

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle İstanbul, 2013.

Ayrıca, Üsküdar'ın tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik anlamdaki belirgin özellikleri bir *"GZFT tahlili"* yoluyla ortaya konulabilir: Saha araştırmalarıyla da desteklendiği gibi Üsküdar ilçesinin kendine özgü bazı güçlü (G) ve zayıf (Z) yönlerine karşı yakalayabileceği bazı fırsatlar (F) ile karşı karşıya olduğu bazı tehlikeler (T) söz konusudur (bkz. Tablo 3). Buna göre Üsküdar; *jeo-ekonomik* ve turistik bir konumda olmak gibi güçlü yönleriyle, yoğun trafik ve aşırı göç mekânı olmak gibi zayıf yönlerini dengelerken; hızlı kentsel dönüşüme elverişli ve marka şirketlere ev sahibi olmak gibi fırsatlar sağlayan, ancak işsizlik ve kültürel yozlaşma gibi sosyo-ekonomik tehlikelerle karşı karşıya kalan İstanbul ilçelerinden biridir.

Tablo 3: *Üsküdar İçin Özet GZFT*

Güçlü Yönler (+) +Üniversiteler ilçesi, +Sivil toplum örgütleri sayıca fazla, +Sanat, siyaset, bilim ve kültür alanında öncü simalar, +Stratejik konumu, +Zengin tarihi doku, +Boğaza hâkimiyet, +Konum olarak İstanbul'un her noktasına yakınlığı, +Eşsiz doğa güzelliği, +Turistik, + Marmaray'ın geçmesi, +En merkezi yer olması, +Önemli sağlık merkezleri	***Zayıf Yönler (-)*** -Sağlıksız yapılaşma, - Mekân sıkıntısı, - Yoğun trafik, - Adaletsiz gelir dağılımı, - Mahallerin farklı gelişmişlik düzeyi, - Güvenlik sorunu, - Aşırı göç, - Kaçak yapılaşma, -Kentsel dönüşümün uygulanmasındaki zorluklar, -Tüketiciyi çekememesi, -Erişebilirlik sorunu, -Turizm potansiyeli sorunu.
Fırsatlar (+) + Ulaşım çeşitliliği, + Sosyo-kültürel yapı, + Kültürel ve sanatsal etkinlikler + Çok kültürlülük ve hoşgörü, + Hızlı kentsel dönüşüm, +Marka şirketlerin merkezi + Özel, vakıf ve devlet üniversitelerinin tercih ettiği bir merkez olması,	***Tehlikeler (-)*** - Kaynakların etkin kullanılamaması, - Kaçak ağaç kesimi, - Çarpık yapılaşma, - İşsizlik, - Çevre temizlik bilinci yetersizliği, - Artan trafik ve otopark sorunu, - Kültürel yozlaşma.

Kaynak: Üsküdar Belediyesi ve TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Üsküdar 'Şehir Kimliği' Çalıştayı Sonuç Raporu, Haziran 2014, s.68-70.

Üsküdar deniz trafiği

Üsküdar Ekonomisini Geliştiren ve Dönüştüren Kü-Yerel Dinamikler

Osmanlı döneminde bir vilayet olan Üsküdar, 1926'da bağlandığı İstanbul'un en kadim ve en meşhur ilçelerinden biridir. Orta ölçekli bir şehrin nüfusunu barındırdığı için Üsküdar'ın iktisadi hayatı canlıdır. Uygarlığın en büyük kuramcılarından biri olan İbn Haldun'a göre *"insanı şehirli hayata zorlayan mülk ve servettir."* Bunların ana kaynaklarından biri, yeni-merkantilizmin esası olan altın döviz gibi "para-benzeri" kaynaklarla yapılan ticarettir. Üsküdar'ın ekonomisi de ticaretle dönmekte ve dönüşmektedir.

Bu dönüşümü yeni merkantilizm ekseninde sağlayan altı ana *"kü-yerel"* dinamik öne çıkmaktadır: 1-Deniz ve deniz ticareti; 2-turizm; 3-kentsel dönüşüm; 4-göç ve sermaye akışı; 5-Marmaray tüp geçidi ve 6-AVM'ler. Bunların bir bölümü ulaşım ve ticaret, bir bölümü turizm ve tüketim sektörüyle doğrudan ilgilidir. Burada yapılan sınıflandırmaya göre, İstanbul ve Üsküdar ekonomisinde hizmet sektörünün birincil – doğrudan - ağırlıklı, sanayi sektörünün ise görece ikincil – dolaylı - hafif derecede rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Birinci Dinamik: Deniz ve Deniz Ticareti

Deniz, toprak gibi doğal bir üretim faktörüdür. Türkiye'nin ve en çok da İstanbul'un büyük şans olarak sahip olduğu deniz ve boğazlar yoluyla yaptığı denizyolu taşımacılığı kara ve hava taşımacılığını tamamlayan ve büyük katma değer yaratan bir sektördür. Türkiye için de geçerli olmak üzere, dış deniz ticareti çeşitli etmenlerdeki gelişmelerin;[8] örneğin, küresel deniz ticareti ve taşımacılığındaki yeni oluşumlar, enerji güvenliği, petrol fiyatları ve taşımacılık maliyetleri, uluslararası taşımacılıktan kaynaklanan karbon emisyonlarının azaltılması, iklim değişiklikleri önlemlerinin uygulanması, sürdürülebilir çevre güvenliği, sosyal sorumluluk konusunda işbirliği, deniz haydutluğu ile buna ilişkin maliyetlerin etkisi altındadır. Deniz ticareti gemilerle yapılmaktadır ve 2015 yılı (Türk Uluslararası Gemi Sicili ve Milli Gemi Siciline Kayıtlı Gemilerin Sicil Limanlarına) verilerine göre[9] Türkiye'de gemilerin % 40'ı İstanbul merkezlidir. Deniz ticaretine konu olan malların GT[10] dağılımına göre % 84'ü ve DWT[11] dağılımına göre % 87'si İstanbul'daki limanlarda elleçlenmektedir.[12]

8 J. Nur Ece, "Deniz Ticareti ve Taşımacılığında Trendler", *Deniz Haber,* 30 Temmuz 2012.

9 TC Ulaştırma denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, *Deniz Ticareti 2015 İstatistikleri,* Ankara, s.10.

10 GT (Gros Tonaj): Geminin toplam iç hacmi ile ilgili birimsiz bir göstergedir.

11 DWT (Dead Weight Tonnage): Bir geminin yük ve yakıt gibi diğer ağırlıklar dahil, longton (1 longton = 1.016 kg) cinsinden taşıyabileceği en fazla ağırlıktır.

12 Bir lojistik kavram olan *"elleçleme",* gümrük gözetiminde mal-malzeme boşaltmak, yüklemek, teslim etmek anlamına gelmektedir.

Türkiye, sahip olduğu üç deniz, onlarca liman ve dünya ile rekabet sayesinde yat ve gemi inşa sanayisi dışında deniz ticaretinde de söz sahibi olmak istemektedir: *Makro* bağlamda; 2015'te OECD ülkeleriyle yapılan denizyolu ihracat taşımacılığında Türk bayraklı gemilerin payı % 19,9 ve yabancı bayraklı gemilerin payı ise % 80,1 iken; ithalat taşımacılığında bu oranlar % 12,6'ya % 8 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye- OECD denizyolu dış ticaret hacmi 152 milyon DWT (mton) olarak hesaplanmıştır. *Mikro* bağlamda ise, Üsküdar ilçesi İstanbul'da önemli bir yolcu iskelesidir. 2013 yılında Üsküdar-Eyüp ve Üsküdar–Beşiktaş hatlarında 3 milyondan fazla yolcu taşınmıştır. İstanbul genelindeki 7 iskelede 40 civarında vapur ve motorla 54 milyona yakın yolcuya hizmet verilmiştir.[13]

İkinci Dinamik: Turizm

İstanbul dünyanın küresellik simgesi olan*"Alfa"* tipi en küresel şehirlerinden ve dünya turizminde en popüler varış noktalarından (destinasyon) biridir. Her yıl neredeyse kendi yerleşik nüfusu kadar dünyanın her tarafından turist çekmektedir. Son on yılda dünyadan İstanbul'a turist akışını gösteren Tablo 4'e göre; 2006, 2010 ve Ocak-Kasım 2016 dönemlerinde İstanbul'a en fazla turist gönderen ilk on ülke arasında birinci sırada Almanya gelmektedir (dönemsel olarak sırasıyla; 762, 839, 938 binden fazla). 2006'da Rusya (358 bini aşkın turistle) 2. sırada iken 2016'da diplomatik ilişkilerin geçici bozulmasından dolayı (274 bin ile) 7.sıraya gerilemiş; aynı dönemlerde İran ise (115 binden fazla turistle) 10.iken, sağlık turizmine yoğun ilgisinden dolayı (602 bini aşkın turistle) 2.sıraya yükselmiştir.

Türkiye'nin (daha önce) nerede olduğunu bilmeyen turistler İstanbul'un mutlaka adını duymuşlardır. İstanbul'a gelenler belirli ölçüde Üsküdar'ı da gezi planlarına dâhil etmektedirler. Çünkü Üsküdar'da Osmanlı'dan günümüze dek varlığını koruyarak gelen ve bu nedenle yüksek tarihsel özellik taşıyan onlarca sayıda cami (Rumî Mehmet Paşa Camisi, Çinili Camisi, Ayazma Camisi, vb.), kilise (İlya Profiti Rum Ortodoks Kilisesi, Surp Garabed Ermeni Kilisesi, vb.), türbe (Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi, vb.) gibi din-inanç turizmine hitap eden mekânların yanısıra köşkler (Adile Sultan Kasrı, Sultan Abdülaziz Av Köşkü, Marko Paşa Köşkü, vb.), çeşmeler (Ayşe Sultan Çeşmesi, Hafız İsa Ağa Çeşmesi, vb.), hamamlar (Çinili Hamam, Ağa Hamamı, vb.), mezarlıklar (Karacaahmet Mezarlığı), müzeler (Florence Nightingale Müzesi, İETT Ulaşım Müzesi, vb.), ahşap ve kagir

13 İMBAK Deniz Ticareti Odası, *2015 Deniz Sektörü Raporu*, İstanbul 2016, s.107, 113, 122.

evleri gibi kültür turizmi değerleri bulunmaktadır. Genel olarak yüzden fazla 5 yıldızlı otelle kaliteli hizmet veren İstanbul'a turistler, turizmin hemen her dalına (kültür-sanat, eğitim, sağlık, otel, kongre, deniz, yat, golf, gurme turizmi, vs.) uygun faaliyetlerde bulunmak amacıyla gelmektedirler.

Tablo 4: *İstanbul'a (2006, 2010 ve 2016 Ocak-Kasım) Gelen ilk 10 Ülke Turisti*

2006		**2010**		**2016**	
Ülke	**Miktar (bin+)**	**Ülke**	**Miktar (bin+)**	**Ülke**	**Miktar (bin+)**
1.Almanya	762	1.Almanya	839	1.Almanya	938
2.Rusya	358	2.İtalya	377	2.İran	602
3.İngiltere	267	3.Rusya	375	3.S.Arabistan	458
4.ABD	266	4.ABD	342	4.İngiltere	346
5.Fransa	256	5.İngiltere	339	5.Fransa	337
6.İtalya	206	6.Fransa	317	6.ABD	298
7.Hollanda	190	7.İran	254	7.Rusya	274
8.Ukrayna	178	8.Hollanda	194	8.Ukrayna	266
9.İspanya	144	9.İspanya	189	9.Irak	255
10.İran	115	10.Japonya	162	10.Hollanda	242

Kaynak: İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu 2016, s.10 ve 13.

Üçüncü Dinamik: Kentsel Dönüşüm

Dünyanın en kozmopolit, Avrupa'nın en küresel 20 şehrinden bir olan İstanbul, çağın ileri standartlarını yakalayabilmek için konut, sanayi, limanlar ve tarihsel olmak üzere dört alanda kentsel dönüşüm sürecine girmiştir:[14]

i- İstanbul'da geleneksel şehir merkezi ve çevresindeki konut stokunun eskimesi nedeniyle bu alanların yenilenmesi ve sağlıklaştırılması gerekmiştir. Toplam 1,6 milyon binanın bulunduğu İstanbul'un hemen tamamı, büyük deprem riskinden dolayı kentsel dönüşümün kapsamındadır.

ii- İstanbul'da sanayi alanlarına yönelik dönüşüm büyük ölçüde nazım imar planlarında alınan kararlara göre şekillendirilmektedir. Mevcut uygulamalara bakıldığında sanayi alanları parçacıl olarak dönüşüme uğrayarak, hizmet ve konut alanlarına dönüşse de; İstanbul ölçeğinde bir sanayi master planı ve Türkiye ölçeğinde bir sanayi dönüşüm ve yerelleştirme eylem planı olmadığından, sanayi alanlarının yer değişimi yine kent içinde kalmaktadır. Burada çoğunlukla büyük ölçekli sanayi tesislerinin yer alması süreci hızlandırmış olup, planlı şekilde hizmet ve konut alanına dönüşümü hedeflenmiştir.

14 *İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA),* 2014 – 2023 *İstanbul Bölge Planı, İstanbul 2014*, s.352-355.

iii- Tüm dünyada yük gemicilik sanayisinin değişen yapısı itibarıyla liman ve dokların terk edilişi hızlanmıştır. Şehrin özellikle demiryolları ile bütünleşik bir şekilde başlangıç noktası olarak tasarlanan bu eski liman alanları şehrin dışına taşınmıştır. 2000'li yılların başından itibaren Galataport ve Haydarpaşaport, İstanbul'da zamanla kent merkezinde kalmış olan liman alanlarının dönüşümüne yönelik iki önemli proje olarak uygulanmaktadır. Çevrelerindeki konut alanlarının dönüşümünü de tetikleyecek bu projelerle Karaköy-Galata-Beşiktaş ve Kadıköy-Üsküdar hattında önemli kentsel dönüşüm süreçleri yaşanacaktır.

iv- Yerel yönetimler tarafından yıpranan ve özelliğini kaybetmiş kültür ve doğa varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanları, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden yapılandırılmaktadır.

Üsküdar Belediyesi de kentsel dönüşüm projelerini önemsemiş ve 2014-2019 dönemi için şu stratejileri ve vaatleri ortaya koymuştur:[15] Örneğin;

i-ilçe genelinde sağlıksız sokak dokusuna sahip alanlar için cephe iyileştirme ve sokak sağlıklılaştırma projeleri hazırlanıp hayata geçirilecek;

ii-Üsküdar'daki heyelan alanları, dere yatakları gibi afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve araziler saptanarak plansız ve sağlıksız konut dokusu sağlıklı ve güvenilir yaşam alanları oluşturmak üzere kentsel dönüşüm ve yenileme faaliyetleri kapsamında gerekli iyileştirmeler yapılarak yenilenmesi sağlanacak; iii-arsalarda, binalarda vb. yerlerde halkın sağlık ve huzurunu bozan, estetik şehircilik ölçütlerine uygun olmayan yapısal oluşumlar ortadan kaldırılacak;

iv-Üsküdar'da 2017 sonu itibariyle imar plansız alan kalmayacaktır.

Dördüncü Dinamik: İnsan Göçü ve Sermaye Akışı

İstanbul ve dolayısıyla Üsküdar, iç ve dış göç alan, ayrıca yabancı sermaye akışına sahne olan küresel bir şehirdir: İstanbul'un sosyo-ekonomik tarihi, kitlesel iç ve dış insan göç hareketleriyle doludur. Savaş ortamı ve rejim şiddetinden dolayı ülkelerinden (Almanya'dan Yahudiler, Rusya'dan Çerkezler, ayrıca Suriye ve Irak'tan Arap ve Kürtler) kaçıp Türkiye'ye ve İstanbul'a sığınan yüz binlerce insan yaşamaktadır. Tersine, Osmanlı'nın son döneminde tehcirden dolayı önemli

15 Üsküdar Belediyesi, *2015-2019 Stratejik Plan,* Üsküdar, 2014, s.76-77.

miktarda Ermeni ve Süryaniler, nüfus mübadelesinden dolayı da Yunan ve Rumlar ülkeyi ve İstanbul'u terk etmek zorunda kalmış ya da bırakılmışlardır.[16]

Öte yandan, dünyada liberal politikalar ekseninde gelişen küreselleşme hareketleri ile birlikte İstanbul yabancı sermaye üslerinden biri oldu. İstanbul'a son yarım yüzyılda (1954-2011) 40 ayrı ülkeden 16.500'den fazla yabancı şirket, ticaretten imalata, inşattan gayrimenkul kiralamaya, ulaşımdan iletişime onlarca alt sektörde yatırım yapmak için gelmiştir. Bu oran Türkiye genelinde % 56 civarındadır.[17] İstanbul yabancı yatırım çeken bir küresel şehirdir ve burada yatırım için on tane çekici etmen bulunmaktadır:[18] İstanbul'un ülkenin en büyük, en zengin ve en büyük yerel ekonomi olması; iş yaratmada ulusal liderliği; hızla büyüyen iç pazar; olgun ve dinamik özel sektör; bölgede lider rolü; liberal, güvenli ve teşvik edilmiş yatırım ortamı; kaliteli ve düşük maliyetli işgücü arzı; kurumsallaşmış ekonomi ve AB ülkeleriyle gümrük birliği; geliştirilen finans ve iletişim altyapısı; rekabetçi vergi sistemine sahip olması. Doğal olarak bu çekici etmenleri zayıflatan bazı itici etmenler vardır ki, bunların çoğu devresel (konjonktürel) ve dışsal gelişmelere bağlıdır.

Beşinci Dinamik: Marmaray Tüp Geçidi

Üsküdar, İstanbul'un merkezi konumunda olmasından ve diğer ilçelere geçiş güzergâhı olmasından dolayı ulaşım seçenekleri açısından çok zengindir. Boğaziçi Köprüsü ile köprüye bağlı otoyol ve "İstanbul-Ankara E-5 Karayolu" bu ilçeden geçmektedir. Harem Otogarı yakın zamana dek büyük ulaşım hizmetini yerine getirmiştir. Haydarpaşa Liman İşletmesi de deniz yolu taşımacılığında yüksek kapasiteye sahiptir. Ayrıca, deniz altından boğazın iki yakasını birbirine bağlayan raylı sistem olan Marmaray tüp geçidi (MTG) 29 Ekim 2013 tarihinde hizmete açılmıştır. MTG, ilk kez 1860'lı yıllarda Sultan Abdülmecid tarafından dile getirilen İstanbul Boğazı'nın altından geçecek bir demiryolu tüneli düşüncesine ve 1902'de Amerikalı mühendislerinin Tünel-i Bahri'nin beratını aldıkları II. Abdülhamid döneminde Salacak-Sarayburnu arasında denizin altına dikilen 16 sütunun üzerinden geçen bir tünelin tasarımına dayanmaktadır.

---

16 Ayrıca, İstanbul'un aldığı ve verdiği göçün geniş bir nedensel çözümlemesi için bkz. Sedat Murat, *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı,* İTO Yayınları, İstanbul, 2006, s. 409. (Örneğin, 1990-2000 yıllarını kapsayan araştırma sonuçlarına göre; İstanbul'un aldığı göçlerde göç nedenlerinin başında; "iş arama- bulma" (%31,5) ve "hanehalkından birine bağımlılık" (%2 6) gelmektedir. İstanbul'a "evlilik" nedeniyle gelenlerin oranı (% 11,1), evlilik nedeniyle gidenlerinkinden (% 5,1) daha yüksek iken, "deprem" nedeniyle gidenlerin oranı (% 8,8) ise deprem nedeniyle gelenlerinkinden (% 2,1) çok daha yüksektir.)

17 İstanbul Kalkınma Ajansı, *İstanbul Bölgesinde Yatırım ve Yatırımın Önündeki Engeller*, Haziran 2012, s.39-40.

18 Istanbul Development Agency, *Istanbul Fact Sheet 2014,* İstanbul 2015, s.10.

Üsküdar sakinleri

Denizin üstündeki Boğaziçi Köprüsü'nün trafiğe yeterli gelmemesi nedeniyle bu kez denizin altında yeni bir köprü ya da bir denizaltı tünelinin yapılması gereği üzerine inşa edilen ve Üsküdar'a da yeni bir çehre kazandıran MTG'de "5+5" vagonlu setten oluşan trenlerde toplam üç bini aşkın yolcu taşınabilmektedir. Günlük yolcu kapasitesi 700 bini aşmaktadır. Üsküdar Harem İstasyonu aylık ortalama 35 bin yolcu ile diğer istasyonlar arasında çok önemli bir paya sahiptir. 1.5 milyon yolcuya hizmet verecek şekilde Üsküdar–Çekmeköy Metro Hattı'nın MTG sistemine bağlanması çalışmaları sürmektedir. Asya ile Avrupa'yı deniz altından birbirine bağlayacak olan karayolu projesi Avrasya Tüneli'nin kazı çalışmalarına 2014'te başlanmıştır.[19] Tüm bu yolcu hatlarının post-modern İpek Yolu'nun İstanbul ve Üsküdar kanadındaki bileşenlerini oluşturduğu ortadadır.

Altıncı Dinamik: AVM'ler

Alışveriş merkezleri Üsküdar'da iktisadi hayatın diğer dinamiklerinin bir toplamı, bir sonucu, bir bireşimi ya da aynası niteliğindedir. Zira AVM denilen 'akıl-

19 Üsküdar Kaymakamlığı, *http://www.uskudar.gov.tr/altyapi-ve-ulastirma* (5/10/2016)

lı' binalarda konuşlandırılan dükkân ve mağazalar, her türlü yerli ve yabancı tüketim malının arz ve talep edildiği, fiyat ve kalite rekabetinin yaşandığı, orta sınıfın refah düzeyine hitap edildiği ve dolayısıyla yeni merkantilizm denilen ticari kapitalist düzeninin dikey (çok katlı) ya da yatay (yan yana dizilmiş) kuleleridir. Özel sermayeli işletmeler topluluğundan oluşan ve Türkiye'de sayısı 400 civarında olan ve bunun nereyse 4/1'i İstanbul'da bulunan AVM'ler alışveriş, eğlence, teknoloji ve yemek kültürünün değişik ve büyük ölçüde de yüksek kaliteli markalarla temsil edildiği post-modern panayırlar ve adeta yeni merkantilizmin tapınakları niteliğindedir.

AVM'ler bazılarına göre, girince içinden çıkılamayacak ya da çıkılmak istenmeyen yerlerdir. Bu gözlem Üsküdar'dakiler için de bir istisna değildir. Han ve pasajlarının yanısıra, İstanbul'un en eski alışveriş merkezlerinden olan Capitol AVM ile 2014'te hizmete açılan Akasya AVM ile Üsküdar, geleneksel ile moderni birleştirerek "kü-yerelleşen" ticari hayatına bir zenginlik ve bir hareketlilik sağlamıştır. Bunun geri planında Üsküdar'da 500 bin kişiyi aşan yerel nüfusla orantılı 11 bin civarında ruhsatlı işyeri[20] hizmet vermektedir. Daha popüler olanı, ülke çapındaki sinai ve ticarî kuruluşların genel merkezlerinin de bulunduğu Altunizade - Nakkaştepe bölgesinde pek çok plazanın varlığıdır.

Sonuç Yerine: Üsküdar'ın Küresel Vizyonu ve Geleceği

Türkiye'nin 2023 küresel vizyonuna uygun olarak, Üsküdar'ı da kapsayan İstanbul'un 2023 vizyonu şu üç bileşenden oluşmaktadır: i-Küresel ekonomide söz sahibi, yüksek katma değer üreten, yenilikçi ve yaratıcı ekonomi, ii-adil paylaşan, kapsayıcı ve öğrenen toplum; iii- keyifle yaşanan, özgün kentsel mekânlar ve sürdürülebilir çevre.[22] İstanbul'un halen devam eden 10 yıllık dönem (2014-2023) için belirlediği gelişme eksenleri, öncelik alanları ve stratejileri İSKA tarafından hazırlanmıştır (Tablo 5). Buna göre; sürekli büyüyen ve küreselleşen İstanbul, 'küresel şehir' özelliğine ve artan sorunlarına bağlı olarak yönetimi pek kolay değildir. Ancak İstanbul'un kendi sorunlarının farkında olduğu ve 'kü-yerel' politikalar ile bu sorunlarını çözmekte kayda değer başarılar elde ettiği görülmektedir. Sözkonusu sorunların ve çözüm başarılarının –ilçeler bazında farklılaştığı- Üsküdar için de geçerli olduğu göz ardı edilmemelidir. İstanbul, her biri bir ilçeyi temsil eden ve aralarında geçişgenlik olan bir birleşik kaplar bütünüdür.

20 Üsküdar Belediyesi, *2015-2019 Stratejik Plan, Üsküdar*, 2014, s.31.

Tablo 5: 2014-2023 İstanbul Gelişme Eksenleri, Öncelik Alanları ve Stratejiler

Küresel ekonomide söz sahibi, yüksek katma değer üreten, yenilikçi ve yaratıcı ekonomi	*Hakça paylaşan, kapsayıcı ve öğrenen toplum*	*Keyifle yaşanan, özgün şehir mekânları ve sürdürülebilir çevre*
İstanbul'un; * iktisadi anlamda küresel çekim merkezi olması * dış ticaretini güçlendirmesi * küresel rekabette yüksek katma değerli sınai üretim yapması ve ilgili sektörlerde nitelikli işgücüyle uzmanlaşması *ar-ge ve yenilik ekonomisinde insani ve iktisadi kapasitesini arttırması; mali kaynaklarını çeşitlendirmesi ve finansman gücünü arttırması *girişimcilik kültürünü ve faaliyetlerini yaygınlaştırması *istihdam kapasitesini arttırması ve sosyal güvenlik koşullarını iyileştirmesi …sözkonusudur.	İstanbul'da; *eğitime erişebilirliğin ve eğitimin kalitesinin arttırılması *mesleki eğitimin özendirilmesi ve reel sektörün gereksinimlerini karşılaması *sağlık hizmetlerinin nicel ve nitel sorunlarının çözülmesi *gelir bölüşümü adaletsizliği ve yoksullukla etkin mücadele edilmesi ve zayıf grupların toplumsal bütünleşmesinin sağlanması *Toplumsal cinsiyet eşitliği ve adaletinin sağlanması *aile kurumunun çocuk ve gençlerin yetişmesi ve yaşlıların hayata bağlılığı açısından korunup kuvvetlendirilmesi *Nüfusun genç ve üretken yapısının sağlamlaştırılması *şehir güvenliğinin sağlanması *toplum, kamusal kurumlar ve uluslar arası örgütler arasında kurulan yönetişim ağlarının geliştirilmesi *çok kültürlülüğe saygı ve ona dayalı şehir aidiyetinin sağlamlaştırılması… konusunda politikalar …devrededir.	İstanbul; *toplu ulaşım altyapı ve hizmetlerini yaygınlaştırıp iyileştirmekte *yaya ve bisiklet ulaşımına önem vermekte *sürdürülebilir su kaynaklarını korurken etkin önlemler almakta *Orman ve tarım arazilerinin arzına duyarlılık göstermekte *hava kalitesini arttırmakta *çevre dostu temiz enerjilere yatırım yapmakta ve enerji verimliliğini arttırmaktadır.

Kaynak: İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA), 2014 – 2023 İstanbul Bölge Planı, İstanbul 2014, s.30-31.

Üsküdar ve İstanbul, birbirlerine bağımlıdır; Üsküdar'ın tabi olduğu İstanbul ve İstanbul'un tabi olduğu bir Üsküdar gerçeğinden söz etmekteyiz. Üsküdar; Türkiye nüfusunun 5/1'ini barındıran ve üretim ve vergi geliri dâhil Türkiye ekonomisinin de yaklaşık bir o kadarlık bölümünü temsil ettiği tahmin edilebilen İstanbul'u dönüştüren ve onunla dönüşen bir megapol ve bir kozmopolit ilçedir. İstanbul'un içinde bir Üsküdar, Üsküdar'ın içinde bir İstanbul vardır. Ne İstanbulsuz bir Üsküdar, ne de Üsküdarsız bir İstanbul daha kıymetlidir.

İstanbul'da Anadolu sınırlarının bittiği yerde bulunan Üsküdar'ın geleceği ya da geleceğin Üsküdar'ı bağlamında iki senaryo akla gelmektedir:

• *Senaryolardan ilki iktisadi hayatın şekillenmesiyle ilgilidir:* İktisadi hayatın hücrelerini etkileyen kurumlar ve şirketler, Üsküdar dâhil İstanbul'un geçmişi en eski ve ekonomisi en olgun ilçelerinde hız kesmeden artmaktadır. Yeni merkantilizm, geçim kaynaklarını ve kâr yollarını şeffaflaştırmış ve rafine haline getirmiştir. O bakımdan İstanbul'un birbirine benzeyen ilçeleri mal ve hizmet üretimi ve pazarlama alanlarında "uzmanlaşmak" (branşlaşmak) durumundadır. Üsküdar için de geçerli olmak üzere, örneğin, sanayide yedek parça imalatı yapan fabrikalara, turizmde sektöründe özel olarak kültür turizmine yoğunlaşacak tesislere öncelik verilmelidir. Bir ilçenin sektörlerinin her şeyi üretemeyeceği ve her sektörde hizmet veremeyeceği ancak yerleşik hanehalkların her şeyi tüketebileceği varsayımıyla; üretimde karşılaştırmalı üstünlükler yani rekabet edilebilirlik, tüketimde ise insan haklarına ve yasalara uygun serbestlik esas alınmalıdır. İlçenin marka yaratabilmesi için bilgi, yenilik ve girişimcilik ekonomisinin tüm olanaklarından yararlanabilmelidir.

• *İkincisi, kamu yönetiminin yeniden kurgulanması bağlamında olabilir:* 25'i Avrupa yakasında, 14'ü de Anadolu yakasında olmak üzere toplam 39 ilçeye sahip olan İstanbul, içinden birkaç ili çıkaracak kadar büyük bir potansiyele sahiptir. İstanbul'un yönetsel olarak yeniden yapılandırılması söz konusu olduğunda, Üsküdar'a, örneğin 2050'lerde İstanbul'la iç içe olmasına karşın ondan ayrı bir il statüsü verilebilir. Bu durumda kendisine en yakın birkaç tane ilçe bağlanabilir. Böyle 'marjinal' bir senaryoyu akla getiren, Üsküdar'ın köklü bir ilçe yapısına ve eski bir il geleneğine sahip olması dışında, Anadolu ve Trakya'daki bir çok şehirden daha büyük bir yerel ekonomi sayılmasıdır.

Üsküdar'ın iktisadi hayatı, yerel anlamda İstanbul ve Anadolu'dan bağımsız olmadığı gibi, küresel anlamda da dünyanın hiçbir ülkesinden bağımsız değildir. Üsküdar, ağustos böceği gibi değil karınca gibi çalışmaya devam etmelidir.

XVI. Yüzyılda Üsküdar'daki Halvetî Tekkeleri

YRD. DOÇ. DR. AYŞE BÖLÜKBAŞI
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde tarikatların önemli bir yeri olmuştur. Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkan ve kısa sürede Osmanlı coğrafyasında büyük yaygınlık kazanan Halvetîlik de payitaht İstanbul'un en etkin tasavvuf ekollerinden biriydi. Sultan II. BâyezidBâyezid devrinde şehre giren bu tarikat ve kolları, XVI. yüzyılda İstanbulıun dört bir yanında tekkelere sahip olmuştu. Söz konusu tekkelerin önemli bir kısmı sur içinde yer alırken, "bilâd-ı selâse" olarak anılan Eyüp, Galata ve Üsküdar'da da tekkeler inşa edilmiştir. XVI. yüzyılda Üsküdar'da Nakkaş Baba, Atik Vâlide, Şemsî Paşa ve Doğancı Ahmet Paşa olmak üzere dört HalvetîHalvetî dergâhı bulunmaktaydı. Nakkaş Baba Tekkesi hakkında dönemin kaynaklarından elde edilebilen bilgiler çok sınırlı olduğundan bu çalışmada, daha çok Atik Vâlide, ŞemsîŞemsî Paşa ve Doğancı Ahmet Paşa Tekkeleri üzerinde durulacaktır. Ancak bunlar hakkında bilgi vermeden önce Halvetî Halvetîliğin İstanbul'da gelişmesi hakkında kısa bilgi vermek faydalı olacaktır.

Halvetîliğin İstanbul'da Yayılması

Halvetîlik İstanbul'a Osmanlı tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinin hemen arifesinde girmişti. XVI. yüzyıl başlarında Anadolu'daki Türkmenleri tesir altına almaya başlayan Safevîler, Osmanlı topraklarında da etkili olmuş, bu etki Osmanlı coğrafyasında hakim İslâm anlayışına ve siyasi yapıya ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehdide karşı çeşitli tedbirler almaya çalışan Osmanlı devlet ricâli,

Foto: Seçkin Uçan

Ayşe Bölükbaşı Arşivi

sünnî tarikatların desteğinin çok önemli olduğunun bilincinde olarak, Anadolu ve Rumeli'deki Türkmenlerin tasavvufî ilgisini, sünnî tarikatlara yönlendirmişti[1].

Devletin takip etmeye başladığı bu politika sayesinde Halvetîliğin yayılışı hızlanmış, tarikatın başşehir İstanbulıa yerleşmesinde ise II. Bâyezid'ın tahta geçmesinin önemli bir rolü olmuştur. Şehzadeyken idarecisi olduğu Amasya Sancağı'nda ünlü Halvetî şeyhi Çelebi Halife'ye bağlanan II. Bâyezid, Halvetîlerle yakın ilişkisi sayesinde Cem Sultan'la giriştiği taht mücadelesinde onların desteğini sağlamıştır. Saltanat mücadelesindeki bu desteğin karşılığı olarak II. Bâyezid cülûsunun ardından Çelebi Halife ve müritlerini İstanbul'a davet etmiştir. Bir süre sonra Çelebi Halife ve müritlerine Kızlar Kilisesi diye bilinen ve daha sonra Koca Mustafa Paşa Külliyesi olarak anılacak tekke-cami tahsis olunmuştur. Böylelikle Halvetîlik İstanbul'a girmiş, Osmanlı tarihinin en etkili ve yaygın tarikatlarından biri olmasını sağlayacak imkânlara kavuşmuştur[2].

1 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin, Şah İsmail'in Şii Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi, III. Seksiyon, Bildiriler,* Ankara 2002, s. 440-444.

2 Mahmud Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye,* (haz.. M. S. Tayşi), İstanbul 2013, s. 408-418; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* İstanbul 1956, 2, s. 87-111.

Atik Valide Külliyesi Vaziyet Planı, Pervititch J.

XVI. yüzyıl boyunca payitahtta etkinliğini arttıran Halvetîliğin gücünün zirvesine ulaşması ise Sultan III. Murad döneminde gerçekleşmiştir. III. Murad Manisa'da şehzadeyken Halvetî/Şâbânî şeyhlerinden, Şeyh Şücâ ile yakınlık kurmuş, bir süre sonra bu zat, hünkâr şeyhi olarak anılmaya başlamıştır. Halvetîliğin İstanbul'da en parlak devresini yaşamaya başlamasında, bu yakınlığın da etkisi büyük olmuştur.[3]

Sultan III. Murad'ın saltanatı müddetince Halvetîler devlet ricâli arasından önemli hâmi ve bâniler buldukları için çok sayıda tekke yapılmıştır. XVI. yüzyılda payitahtta yaptırılan Halvetî tekkelerinin yaklaşık olarak üçte birinin Sultan III. Murad devrinde inşa edilmiş olması bunu göstermektedir. Ayrıca elimizdeki bilgiler bu tekkelerin bânileri arasında padişah ve yakınlarının da bulunduğunu söylemeye imkân sağlamaktadır. Nitekim bu bâniler arasında Vâlide Nurbanû

3 Sultan III. Murad ile Şeyh Şücâ arasındaki ilişki bir rüya tâbiri ile başlamıştır. Şeyh Efendi, Şehzade Murad'ın gördüğü bir rüyayı tahta geçeceği şeklinde yorumlamış, kısa süre sonra bu tâbir gerçekleşince Şeyh ile Sultan Muradın ilişkisi güçlenmişti. Bu hadisenin devamında Padişah ve Şüca Dede'nin ilişkisinin gelişimi ve Sultan III. Murad'ın şeyhine gönderilmek üzere kaleme aldırdığı rüyaları için bkz. (Özgen Felek, *Kitâbü'l-Menâmât, Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,* İstanbul 2014). Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi,* (yay. Ş. N. Aykut), Ankara 2004, c. II, s. 422; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ,* (yay. M. İpşirli), Ankara 2007, c. I, s. 85; Natalie Clayer, "Shabaniyya" *Encyclopedia of Islam,* (2nd ed.), Leiden 1997, vol. 9, pp. 155-156.

Atik Valide Tekkesi'nin Dış Cephesi. Ayşe Bölükbaşı Fotoğraf Arşivi

Sultan, III. Murad'ın musâhibi Şemsî Ahmed Paşa, onun kuzeni Doğancı Ahmed Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'nın damadı Cafer Paşa ve kethüdası Yahya Kethüda, Dârüssâde Ağası Habeşi Mehmed Ağa sayılabilir. XVI. yüzyılda İstanbulıda yaptırılan 45 Halvetî tekkesinin 32'si saray ve çevresine mensup hayırseverler tarafından inşa ettirilmiştir. Halvetîliğin saray ve çevresine mensup kimseler tarafından böylesine yoğun bir şekilde desteklenmesi, devrin politik, kültürel ve sosyal şartlarıyla yakından ilişkilidir.[4]

Üsküdar'daki Halvetî Tekkelerinin Bânileri

Tekke bânilerinin kimlikleri tarikatların gücü ve devletle ilişkilerinin boyutu hususunda önemli ipuçları vermektedir. Sultan III. Murad devrinde Üsküdar'da inşa ettirilen üç tekkenin bânilerinden biri padişahın annesi, diğer ikisi de yönetici elitten önemli isimlerdir. Bu durum, tekkelerin mimari yapısından ve şehir

4 Konuyla ilgili geniş bilgi için bakınız: Ayşe Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri,* [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2015].

içindeki konumlarından başlayarak pek çok hususta belirleyici olmuştur. Ayrıca bu üç tekkeden ikisi Sultan III. Murad'ın büyük hürmet gösterdiği Şeyh Şücâ'nın mensup olduğu Halvetîliğin Şabâni koluna tahsis edilmiştir. Bânilerin bu tercihi padişahın etkisinin ne kadar belirleyici olduğunu da ortaya koymaktadır.

Üsküdarıda tekke inşa ettiren hayır sahipleri arasında en dikkat çeken isim hiç şüphesiz Vâlide Nurbanû Sultan'dır. Vâlide Sultan, içinde bir Halvetî tekkesi de barındıran Atik Vâlide Külliyesini inşa ettirerek, İstanbul'da Halvetîler için tekke yaptıran ilk valide sultan olmuştur. Sultanın kökeni hakkında çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte en güçlü olanı, Venedik idaresindeki Para adasında doğduğu, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Adalar Seferi sırasında esir alınarak saraya sunulan bir cariye olduğu yönündedir. Güzelliği ve zekâsıyla dikkat çekmiş, Şehzade Selim'in haremine girmiş, Selim Manisa'da şehzade iken Murad'ı dünyaya getirmiştir. Sultan II. Selim'in cülûsuyla nüfûzu artan Nurbanû Sultan, oğlu Murad'ın tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin en güçlü şahsiyetlerinden biri olmuştur[5].

Nurbanû Sultan, oğlu şehzade Murad sancağa çıktığında, oğlunun Halvetî şeyhleriyle yakın temaslarına tanıklık etmişti. Mimar Sinan'a yaptırdığı külliye tekke, cami, medrese, mektep, dârülhadis, dârülkurra, imâret ve dârüşşifadan oluşan oldukça büyük bir yapı topluluğuydu[6]. Nurbanû Sultan'ın Halvetîler için bizzat tekke yaptırmış olması, oğlu III. Murad ve kocası II. Selim'in Halvetîlere desteği, damatları Sokullu Mehmed Paşa ve Piyâle Paşa'nın külliyelerinde Halvetî tekkesine yer vermesi, Nurbanû'nun vâlideliği döneminde sarayın en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa'nın Halvetî tekkesi inşa ettirmiş olması dikkat çekicidir. Bu haliyle Halvetîler dönemin en önemli devlet ricâlinin desteğini arkalarına almış görünmektedirler[7].

Nurbânû Sultan'ın yaptırdığı tekkenin ilk şeyhi Halvetîliğin Şabâni koluna mensup olan Vişne Şeyh Mehmed Efendi'ydi. Nurbânû Sultan'ın vakfiyesinde tekke şeyhinin taşıması gereken özellikler açıklanırken, külliye içerisindeki camide mübarek gün ve gecelerde, cami cemaatine vaaz ve nasihat edecek iyiliksever bir vaiz olması hususu özellikle vurgulanmıştır. Şeyh Mehmet Efendi de, XVI. yüzyılda yaşayan birçok Halvetî şeyhi gibi, İstanbul'un Cuma camilerinde vaaz vermekteydi ve Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi'nden Nurbânû Sultan'ın yaptırdığı tekkeye geçmişti. Ferruh Kethüda Tekkesi genellikle Halvetîliğin asitânesi

5 İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 250-251.

6 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Nurbanu Sultan Vakfiyesi,* Defter no: 2113, s. 281-309.

7 Ayşe Bölükbaşı, "Halveti Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü" *History Studies, İnternational Journal of History,* cilt 6, sayı 3, s.71-87.

Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne geçişin son adımını teşkil etmekte ve İstanbulıdaki Halvetî tekkeleri arasındaki hiyerarşi içinde çok önemli bir yere sahip bulunmaktaydı. Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne değil de, Atik Vâlide Tekkesi'ne geçişi Vâlide sultanın bânilik rolünün ne derece etkili olduğuna işaret eder[8].

Üsküdarıda tekke inşa ettiren bir diğer isim ise Sultan III. Murad'ın musâhibi Şemsî Ahmed Paşa'dır. Üsküdarıdaki sarayının yanında 1580 yılında, içinde tekke de bulunan bir külliye inşa ettirmiştir. Burası dârülhadis-tekke, cami ve türbeden oluşmaktadır[9]. Şemsî Paşa'nın babası İsfendiyaroğulları soyundan Mirza Paşa, annesi ise II. Bayezıd'in oğlu Şehzade Abdullah'ın büyük kızıydı. Doğancılık sanatını iyi bilen Şemsî Ahmed Paşa müteferrikalık, rikâb ağalığı gibi görevleri gerçekleştirdikten sonra Şam, Sivas, Anadolu ve Rumeli valiliklerinde bulunmuştu[10].Şemsî Ahmed Paşa, uzun süren devlet hizmetinin ardından Sultan II. Selim devrinde Üsküdar'da yaptırdığı sarayında yaşamaya başlamıştı[11]. Sultan II. Selim'e de musahiplik yapan Şemsî Paşa'nın nüfuzu ve şöhreti Sultan III. Murad devrinde iyice hissedilir olmuştu[12]. Padişahı ziyaret için sık sık saraya giden Şemsî Ahmed Paşa Sultan III. Murad ile sohbet eder, padişahın av ve gezilerinde de kendisine refakat ederdi. Sultana yakınlığından dolayı, devlet adamları paşadan çok çekinirdi[13]. Şemsî Paşa da tekkesini Halvetî/Şabanî yolunun müntesiplerine tahsis etmişti. Yaptırdığı tekkenin şeyhi Yayabaşızâde Hızır İlyas Efendi, Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin en meşhur halifelerindendi. Yayabaşızâde Hızır İlyas bu tekkenin ardından Habeşi Mehmed Ağa Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır[14].

Üsküdarıdaki bir diğer Halvetî tekkesi bânisi ise Şemsî Paşa'nın akrabasından vakfiyesinde Ahmed Paşa bin Mahmud Bey diye zikredilen Doğancı Ahmed Paşa'dır. Enderun'da yetişmiş, Doğancı namını Çakırcıbaşılık vazifesini üstlenmesinden dolayı kazanmıştır. Ardından 1556'da büyük mîrahûr olmuş, sırasıyla Konya, Rumeli, Şam ve tekrar Konya valiliği yapmıştır. Doğancı Ahmet Paşa'nın da, Şemsî Paşa gibi padişah ile ava gittiği rivayet olunur. Doğancı Ahmed Paşa,

8 Nev'izade Atâî, *Hadaiku"l- Hakaik fi Tekmileti"l-Şakaik,* A. Özcan, (Aşr.), İstanbul 1989, s. 361; Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmû'a-yı* Tekâ*ya*, M.S. Tayşi, K. Kreiser (yay.), 1980, s. 74; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Nurbânû Sultan Vakfiyesi,* Defter no: 2113, s. 281-309; Bölükbaşı, *agt*, s. 44-47.

9 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Şemsi Paşa Vakfiyesi*, Defter no: 1489; nr. 456, s. 105–122.

10 Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 527-529.

11 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan- Architectural Culture in The Ottoman Empire*, London 2005, s.492.

12 Faris Çerçi, *Künhü'l-Ahbâra Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Ali'nin Tarihçiliği*, [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996], s. 139.

13 Afyoncu, *agm*, c. 38, s. 527-529.

14 Nev'izade Atâî, *age*, s. 464-465.

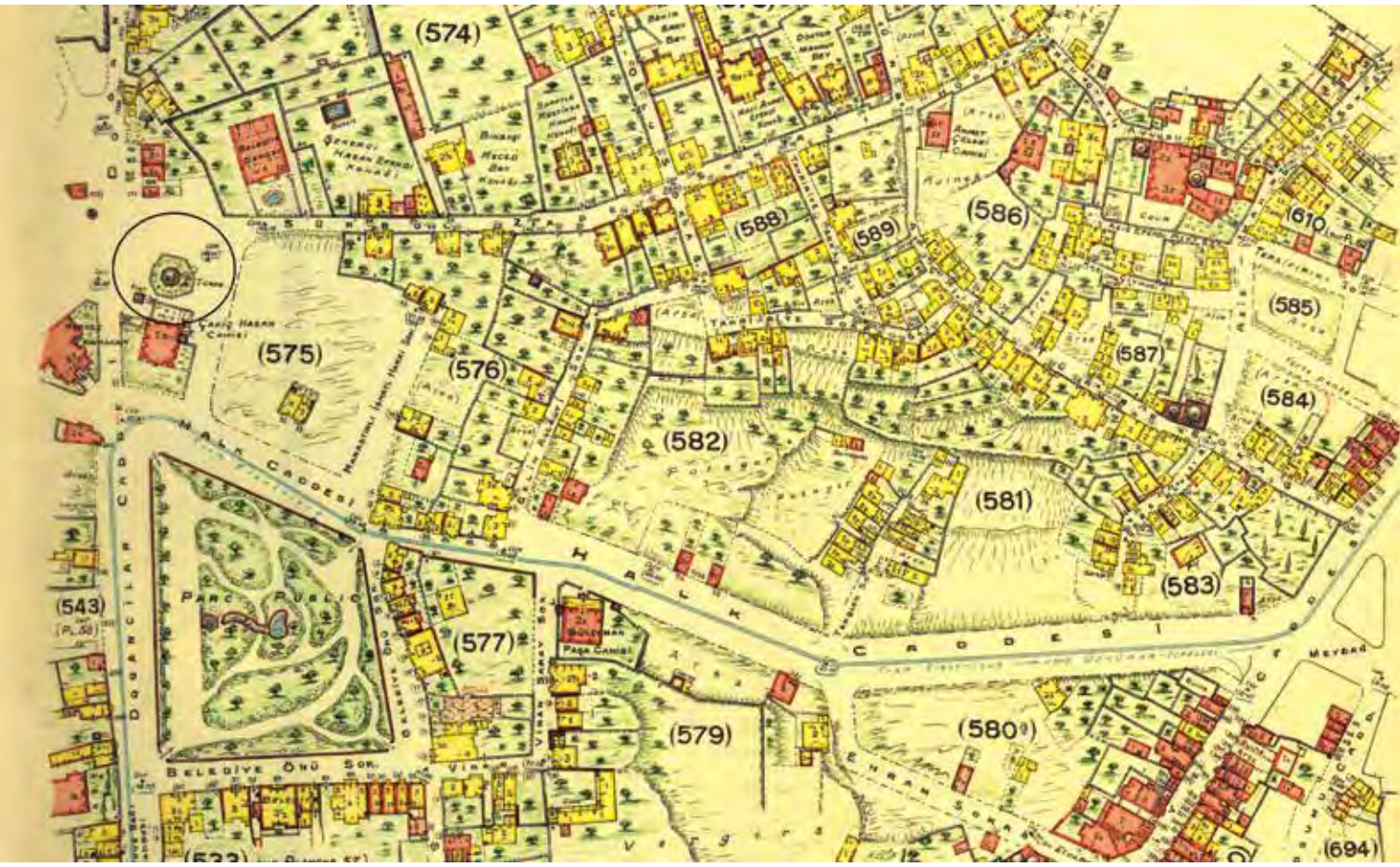

Doğancı Ahmed Paşa Türbesi'nin Vaziyet Planı (Türbe Daire İçine Alınmış), Pervititch J., *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul 2000.

Üsküdar'da sarayının yanında bir de tekke yaptırmıştır. Bu tekke Halvetî dervişlerine tahsis edilmiştir. Üsküdar İmrahor mahallesinde olduğu kaydedilen saray ve tekkesi akrabası Şemsî Ahmed Paşa'nın saray ve külliyesine uzak değildi[15].

Üsküdar'daki Halvetî Tekkelerinin Birimleri

Atik Vâlide Sultan Külliyesi bünyesinde bulunan tekke avlusunun dışında, otuz beş hücre ve tevhidhâneden oluşmaktadır. Hücrelerin güneybatı köşesindeki iki tanesi giriş bölümünü oluşturmaktadır. Diğer kalan otuz üç tanesi dervişler ve şeyhin kullanımına tahsis edilmiştir. Nitekim Nurbânû Sultan'ın vakfiyesinde

15 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 503, s. 327-336; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 1, İstanbul 1996, s. 208.

Atik Valide Tekkesi'nin Avlusu, Ayşe Bölükbaşı Fotoğraf Arşivi

de otuz iki dervişin ikâmet edeceği anlatılmaktadır[16]. Tekke hücrelerinden tevhidhânetevhidhâneye bitişik olan ikisi hariç, diğerlerinde ocak bulunmamaktadır. TevhidhâneTevhidhâneye bitişik bu odalardan güneyde bulunan şeyh odası, kuzeydeki ise kahve ocağı olabilir[17].

Tekkenin matbahı olmadığından, yemek ihtiyacı külliyenin imâretinden karşılanmaktaydı. Aynı dönemdeki bazı Halvetî tekkelerinde de -Atik Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa Tekkeleri gibi- durum böyleydi. Yani içinde bulundukları külliyenin imâreti varsa, tekkelerde matbah bulunmamaktaydı. Atik Vâlide Külliyesi'nin vakfiyesindeki ifadelerden dervişler için verilen yemek miktarının çok fazla olmadığı anlaşılıyor. Mübarek gün ve gecelerde zikredilen tahsisata ek olarak dervişlere bir miktar yemek daha veriliyordu.

İmâret, tekke sakinlerinin yemek ihtiyacını karşıladığı gibi, külliye içinde bulunan hamam da yıkanma ve temizlenme ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Cami ise şeyh ve dervişlerinin vakit namazlarına katıldıkları, şeyhin Cuma günleri vaizlik yaptığı mekândı. Bahsedildiği üzere Nurbânû Sultan'ın vakfiyesinde tekke şeyhinin külliye içerisindeki camide mübarek gün ve gecelerde cami cemaatine vaaz ve nasihat edecek iyiliksever bir vaiz olması hususuna değinilmişti.

16 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Nurbanu Sultan Vakfiyesi,* Defter no: 2113, s. 281-309.

17 M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi Tekkeler", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1991, s. 311-332.

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi ve Rumi Mehmed Paşa Camii. (Foto: Tahir Zencirbağ)

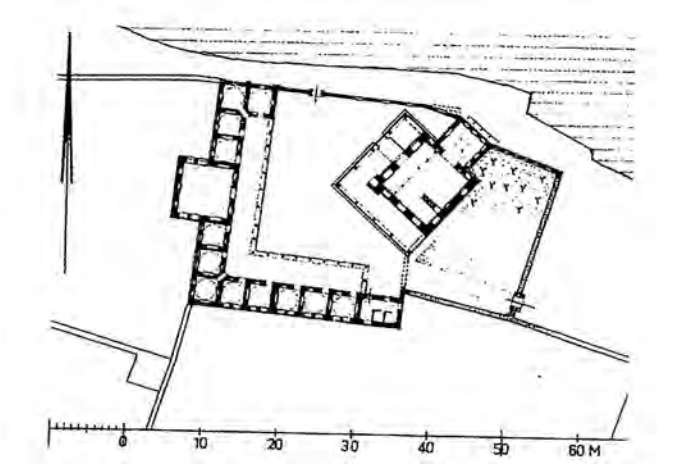

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Planı, Müller Wiener, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul* (çev. Ü. Sayın), İstanbul 2001.

Nurbânû Sultan'ın inşa ettirdiği tekke ile çağdaşı olan pek çok tekkede hususi bir tevhidhâne bulunmamaktaydı. Söz konusu tekkeler cami yanında bulunmakta ve cami harimi tevhidhâne olarak kullanılmaktaydı. Ancak Nurbânû Sultan külliyesi gibi büyük külliyelerde -bir diğer örnek de Sokullu Mehmed Paşa Külliyesidir- yer alan tekkelerde ayrı bir tevhidhâne birimi bulunmaktaydı. Bu durum bâniliğin tekke mimarisi üzerindeki etkisini gözler önüne serer[18].

Üsküdarıda yer alan bir diğer Halvetî tekkesi, Doğancı Ahmet Paşa Tekkesi ise bir matbah, hücre şeklinde bir şeyh odası, dervişlerin ikameti için ayrılmış dört hücre ve Doğancı Ahmet Paşa'nın türbesinden oluşmaktaydı. Doğancı Ahmet Paşa adına kayıtlı vakfiyede "hânigâh" olarak anılan tekke, Ahmet Paşa'nın konağı yanında bulunmaktaydı. Tekkenin matbahı günde bir kez şeyh ve dervişlerine yemek dağıtan mütevazı bir yapıydı. Tekke hücreleri ise hem dervişlerin günlük yaşamlarını geçirmeleri, hem de ibadet etmeleri için ayrılmıştı. Dervişler halvete girme, şahsi derslerini yerine getirme gibi dini faaliyetlerini bu hücrelerde icra ediyorlardı.

Dervişlerin topluca icra ettikleri zikir, tevhid ve sohbet gibi faaliyetleri için bir tevhidhâne gerekliydi. Ancak vakfiyede bir tevhidhâneden bahsedilmemektedir. İşin ilginç tarafı tevhidhâne olarak kullanılabilecek bir mescit ya da camiden de bahsedilmemektedir. Ancak bugün Doğancı Ahmet Paşa'nın türbesinin Çakırcı Hasan Paşa Camisi'nin avlusunda bulunması, Çakırcı Hasan Paşa Camisi'nin tevhidhâne olarak kullanıldığı ihtimalini akla getirmektedir.

Doğancı Ahmet Paşa'nın tekkesinin önüne bir de çeşme yaptırdığı bilinmektedir. Bulgurlu semtinden bir miktar su bulup konağına akıtılmasını sağlayan Paşa, tekke önündeki çeşmesine de bu sudan bağlatmıştır. Doğancı Ahmet Paşa'nın vefatının ardından, vakfiyesinde şart koştuğu üzere kendisi için bir türbe yapılmıştır. Zaten vakfiyesinde türbe görevlilerine ne kadar maaş tahsis edileceği de

18 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Nurbânû Sultan Vakfiyesi,* Defter no: 2113, s. 281-309.

belirlenmiştir. Hatta türbede görevli türbedar için bir oda da yapılmıştı. Hatta bu oda Paşaının konağına o kadar yakındır ki, vakfiye belgesinde sanki konağın bir birimi gibi anlatılmıştır; "... bina olunmuş kasır ve bir sofa; dahi ve diğer çardak ve mezbur çardak önünde bir fıskiyye ve bir havuz ve sarmaşuklu köşk demekle maruf diğer bir kasır ... ve iki bab beyt-i süfli ahır ve bir hücre ve diğer bir bab beyt-i süfli ve türbedar odası dimekle maruf diğer bir beyt-i süfli vardır". Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Doğancı Ahmet Paşa Tekkesi ve Türbesi'nin, Paşa'nın konağının çok yakınında, muhtemelen konağın bahçesinde olduğu söylenebilir[19].

Üsküdarıdaki bir diğer Halvetî tekkesi olan Şemsî Ahmed Paşa tekkesi ise içinde cami, darülhadis ve türbe bulunan mütevazı bir külliye içinde bulunmaktaydı. Bu tekke ile ilgili enteresan bir durum vardır. Literatürde Şemsî Ahmed Paşa'nın Üsküdar'daki külliyesinde yer alan tekkeden söz edilir. Külliyeye ait vakfiyede ise tekkeden bahsedilmemektedir. Vakfiyede on iki hücreli bir darülhadisten söz edilmektedir[20]. Bu durum aynı dönemde başka tekkelerde var olan tekke-darülhadis çakışmasını akla getirmektedir. Eyüp Cafer Paşa Külliyesi'nde bulunan tekke ve darülhadisin işlevleri ortaktı[21]. Şah Sultan'ın Davutpaşa'da bulunan tekkesi menakıbnâmelerde tekke olarak anılmasına rağmen[22], vakfiyesinde darülhadis diye zikrediliyordu[23]. Bu örnekler Şemsî Paşa Tekkesi'nde de böyle bir kesişmenin olabileceğini düşündürtmektedir.

Ayrıca, Şemsî Paşa Tekkesi'nin şeyhi ile darülhadisin muhaddisi aynı kişidir. Şemsî Paşa Tekkesi şeyhi Yayabaşızade Hızır Efendi'yi, Nev'izade Atâî Atâi, hem tekke şeyhi olarak hem de muhaddis olarak anmaktadır. Şeyhin önce Şemsî Paşa külliyesinde muhaddis, müfessir, zâviyedâr ve müzkir olduğunu; ardından Mehmed Ağa'nın inşa ettirdiği camii, zâviye ve dârülhadis inşaatı bittiğinde buraya şeyh olduğu belirtilmektedir[24]. Öte yandan Şemsî Paşa'nın türbesi caminin haremine açılmaktadır. Bu da tekke mimarisini anımsatmaktadır. Tüm bu hususlar dikkate alındığında Şemsî Paşa tekkesiyle darülhadisin aynı yer olduğu söylenebilir.

---

19 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Doğancı Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 503, s. 327-336.

20 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Şemsi Paşa Vakfiyesi*, Defter no: 1489; nr. 456, s. 105–122.

21 M. Baha Tanman, "Cafer Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. II, s. 307-309.

22 Yusuf Sinaneddin bin Yakup, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikat-nâme-yi Pîrân ve Me*şâyih-i Tarî*kat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 62-64.

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Vakfiyeler Evrakı, 9/20.

24 Nev'izade Atâî, *age*, s. 464-465.

Sonuç

Üsküdarıda XVI. yüzyılda yaptırılan Halvetî tekkelerinin üçü de yönetici sınıf mensuplarınca inşa edilmiştir. Bu durum tüm İstanbul sathında olduğu gibi Üsküdar'da da Halvetîliğin devlet tarafından desteklendiğinin göstergesidir. Sultan III. Murat devrinde inşa edilen bu tekkeler vasıtasıyla Halvetîlik yayılmaya başlamış ve XVII. yüzyılda oluşacak olan payitahttaki Halvetî ağının temel taşlarını meydana getirmiştir.

Söz konusu tekkelerin birimleri ve içinde bulundukları külliyelerin yapısı düşünüldüğünde, Atik Vâlide Tekkesi'nin büyük külliye içinde ve ayrı bir tevhidhânesi bulunan tekkelere örnek olduğu söylenebilir. Şemsî Paşa Tekkesi ise bahsedildiği üzere dârülhadis-tekke kesişmesinin yaşandığı, yanında cami bulunan, cami ya da dârülhadis dershanesinin tevhidhâne olarak kullanıldığı tekkelere örnek teşkil edebilir. Doğancı Ahmet Paşa Tekkesi'nin ise saray bahçesinde bulunan daha mütevazı bir yapı olduğu ileri sürülebilir.

Halvetî tekkelerinin bânilerinden bazıları dergah yapılarını saray/evlerinin bahçesinde veya çok yakınında inşa ettirmişlerdir. Doğancı Ahmet Paşa da bunlardan biridir. XVI. yüzyıl İstanbulıundaki Halvetî Tekkesi bânilerinden Şah Sultan (Yavuz Sultan Selim'in kızı) ve Perîzâd Hatun (Arap Ahmet Paşa'nın eşi) tekkelerini saraylarının bahçesinde; Ferruh Kethüda (Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kethüdası) ise cami-tekkesini sarayının karşı tarafına yaptırmıştır[25]. Bu devrin bânilerinden, nispeten daha az varlıklı olan Bezzâzistan Atik Kethüdası'nın ise tekkesini evinin bahçesinde yaptırmış olduğu düşünülmektedir[26]. Doğancı Ahmet Paşa Tekkesi de bunlar ile aynı gruptadır.

Üsküdar'da Nurbânû Sultan Tekkesi'ni barındıran külliyenin ise Nurbânû Sultan'ın yazlık sarayının yakınında bulunduğu bilinmektedir[27]. Ancak bu örnekte saray ve tekkenin, diğerlerinde olduğu gibi çok iç içe olduğu söylenemez. Aynı devirde inşa edilen Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Tekkesi ve Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi de bânilerinin ya da eşlerinin yaptırdıkları sarayların yakınında bulunmaktaydı. Bahsedilen üç tekkenin de farklılıklar barındırmasına rağmen, saray bahçesinde ya da yanında olması dikkat çekicidir. Anlaşılan tekkeler bânilerin özel yaşamının da bir parçası haline gelmiştir.

---

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Vakfiyeler Evrakı, 9/20; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Perîzâd Hatun Vakfiyesi,* Defter no: 570, s. 213–219; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Ferruh Kethüda Vakfiyesi*, Defter no: 570, s. 57-60.

26 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Hüsrev Kethüda Vakfiyesi*, Defter no: 1592, s. 1-40.

27 Necipoğlu, *age*, s. 288.

Foto: Melih Sular

Üsküdar Ayazmaları

YRD. DOÇ. DR. ERSOY SOYDAN
Kastamonu Üniversitesi

İstanbulıdaki kutsal mekânlar tarih boyunca, farklı inançlardan İstanbulluların dertlerine derman aradıkları yerler olmuştur. İstanbul halk kültürünün en önemli unsurlarından biri olan ayazmalar; tıpkı türbeler ve yatırlar gibi, İstanbulluların medet umdukları yerlerin başında gelmektedir. Sularının şifalı olduğu kabul edilen ayazmaları günümüzde Rum Ortodokslar kadar, Müslümanlar da ziyaret etmektedir. İstanbul'da eskiden, sayıları 150'yi bulan ayazmaların birçoğu yok olmuş ve günümüze seksen civarında ayazma ulaşabilmiştir. Varlığını sürdüren ayazmaların çoğunun suyu kirlenmiş ya da kurumuştur. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen ayazmalara olan ilginin hiç eksilmediği, hatta zaman içinde daha da arttığı görülmektedir.

İstanbulıda Rum nüfusun azalmaya başladığı 1960'lı yıllara kadar; Üsküdarıdaki Kuzguncuk, Göksu ve Çengelköy gibi bazı ayazmalarda büyük kalabalıkların toplandığı, gün boyu eğlencelerin sürdüğü panayırlar yapılırdı. Günümüzde bu ayazmaların eskiden olduğu gibi görkemli ve kalabalık panayırları yapılmıyor. Ancak varlığını sürdüren ayazmaların yortularında (isim günlerinde) bir papaz görevlendirilmekte ve ayinler yapılmaktadır.

Balıklı Ayazması

Blaherna Ayazması

Üsküdar ilçesinin sınırları içinde bazıları günümüzde de işlevini sürdüren sekiz ayazma bulunmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak ayazma kavramından söz edilmekte ve daha sonra da Üsküdarıdaki ayazmalar hakkında bilgiler verilmektedir.

Ayazma Nedir

Ayazma, Rum Ortodokslarca kutsal olarak kabul edilen ve şifa verdiğine inanılan su kaynaklarına ve bu su kaynaklarının üzerine inşa edilen ve kutsallığı kimi zaman bir aziz ya da azizeyle bağlantılı mitolojik bir olaya ilişkilendirilen yapılara verilen addır. Türkçeye ayazma olarak giren Hagiasma sözcüğü Yunanca'da kutsal yer anlamına gelmektedir. Bu sözcük daha sonraları içinde kutsal kabul edilen su bulunan yerleri ya da kaynakları anlatmak için kullanılmıştır. Ayazmaların ortaya çıkışı bir hayli eskiye dayanmaktadır. Zira pagan dönemde de kutsal kabul edilen su kaynakları vardı. Mitolojide de su kaynakları, su perileriyle (nymphelerle) ilişkilendirilmişti. Hatta her suyun ve özellikle denizlerle, ırmakların canlı varlıklar olduğuna inanıldığı için, deniz ve akarsuların tanrıları olduğu kabul ediliyordu. Örneğin antik Likya'nın önemli kentlerinden Letoon'da kutsal su kaynağının bulunduğu yerde "Nymphaion (anıtsal su binası)" vardır. Hıristiyanlığın ilk ayazmasının Filistin'in Emaus bölgesinde olduğu bilinmektedir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kiliselerdeki su kaynaklarına "Hagiasmatiria" adı veriliyordu.[1]

1 Niko Adjemoglu, *Τ'αγιασματα Της Πολης (İstanbul Ayazmaları)*, Αθινα 1990, s.11-14.

Ayazma, Rum Ortodokslar arasında da daha çok Anadolu'da rastlanan bir gelenektir. 1923 yılında yaşanan mübadele sonrasında, İstanbul Belediyesi sınırları içinde ve Gökçeada'yla, Bozcaada'da kalan ayazmalar günümüze değin varlığını sürdürebilmiştir. Mübadele sonrasında Anadolu'da bulunan çok sayıda ayazmadan geriye birkaç istisnanın dışında yalnızca yer adları yadigar kalmıştır.[2] Rum Ortodoks geleneğine göre su çıkan çeşitli yerlere bir aziz ya da azizenin adı verilerek su onların manevi koruyuculuğuna bırakılmıştır. Ayazmaların adandığı aziz ya da azizeler yoluyla insanlara yardımcı olduğuna ve şifa verdiğine inanılmaktadır. Bizans döneminde birçok şifalı tedavi yönteminin mucizevi iyileşmelerin görüldüğü ayazmalarla bağlantılı olduğu bilinmektedir. Zira o dönemde de ayazmaların sularının sayısız mucizevi şifayı dağıttığına inanılmaktaydı.[3]

Ayazmalar bazı ritüeller uygulanarak ziyaret edilmektedir. Ayazmaların ziyaretçileri rahip tarafından kutsandıktan sonra, aziz ya da azizenin gözyaşları olduğuna inandıkları bu suları şifa bulmak niyetiyle içerler ya da vücutlarında rahatsızlık olan yerlere sürerler. Ayrıca ayazmaların suyunun içene manevi bir güç verdiği de kabul edilmektedir. Daha sonra ayazmanın adandığı aziz ya da azizeye dileklerde bulunurlar, ikonası önünde diz çöküp, mumlar dikerek, adaklar adarlar. Ziyaretçiler ayazmadan ayrılırken ayazmalık olarak adlandırılan küçük şişelere su doldurup, evlerine götürürler. Özelde Rumların, genelde ise ona saygı duyan her dinden insanın önemli ziyaretgâhlarından biri olarak kabul edilen ayazmalar daha çok adandıkları aziz ya da azizenin, Ortodoks takvimine göre yortularında (isim günlerinde) ziyaret edilmektedirler. Bu yortularda ayazmanın bağlı olduğu ya da en yakınında bulunan kilisenin din adamlarınca tarafından yönetilen ayinler yapılmaktadır. Ancak ayazmalar yalnızca yortularda değil, diğer günlerde de ziyaret edilmektedir. [4]

Ayazmanın suyu bir kuyudan, kaynaktan gelebilir, sızarak ya da damlayarak bir haznede birikebilir. Değişik yollarla toplanan su, bir su teknesinde ya da havuzda biriktirilir. Çoğu kez kaynağın üzerine basit yapılar inşa edilerek, içine ikona ve mumluk gibi dini eşyalar konulmuş ve ayazmanın bulunduğu mekân mekân mekân küçük bir kiliseye dönüştürülmüştür. Ayazmaların standart bir mimari ölçüsü yoktur. Bazı ayazmalar kilise formunda, bazıları ise ancak küçük bir kulübe büyüklüğündedir. Ayazmalar genellikle kilise binalarının avlusunda ya da

2 Ersoy Soydan, "*İstanbul Ayazmaları Ve Bir İnanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması», İstyam 2013 Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu,* Nazlı Ferah Akıncı (ed.), İstanbul 2014, 647.

3 Robert Ousterhout, *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı (Konstantinopolis'te Su ve Şifa Mimari Kalıntıları Okumak)*, İstanbul 2015, s.66-75.

4 Enis Karakaya, "Ayazma", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, I, 473.

Vefa Meryem Ana Ayazması

içinde yer almaktadır. Kiliselerinin içinde ya da avlusunda bulunan ayazmalar suyu kirlense ya da kurusa da varlığını sürdürmektedir. Kiliselerin dışındaki bağımsız mekân mekân şeklindeki ayazmalar eskiden İstanbul'da dört bir yanında bulunan bostan ya da bahçelerin içinde yer almaktaydı. Ancak geçtiğimiz yüzyılda kiliselerin dışında yer alan ayazmaların büyük bölümü yok olarak tarihe karışmıştır. Kalan bu tip ayazmalar her zaman yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İstanbulıda bağımsız mekân mekân olarak varlığı sürdüren ayazmaların sayısı Niko Acemoğlu'nun hazırladığı listeye göre 40 tanedir. Ancak bu listedeki ayazmalardan birkaç tanesi de yakın dönemde yok olmuştur.[5]

İstanbul'da ayazmalarla ilgili ilk envanter çalışması olarak görülebilecek listelemeyi Hakkı Göktürk 1947 yılında başlatmıştı. İstanbul Ansiklopedisinin ayazmalarla ilgili maddelerini yazan Göktürk 158 ayazma saptamış, ancak bunlardan 62 tanesi daha o dönemde kullanım dışı kalmıştı.[6] Bu konuda iki ayrı makalesi bulunan M.Halit Bayrı ise İstanbul'da 1953 yılında 126 ayazma bulunduğunu belirtmiştir. [7] Göktürkıün hazırladığı liste sırasında ve sonrasında cadde ya da sokak açılması,

5 Niko Adjemoglu, *Μνημεσ+Θεσεισ,* Αθινα 1999, s.48-49.

6 Hakkı Göktürk, "Ayazmalarla İlgili Maddeler", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958-1971.

7 Halit Bayrı, "İstanbul İlinde Yer Adları X: Ayazmalar, Kaynaklar", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, II/45, İstanbul 1953, 747-748.

Hagios Pandelemion Ayazması

yeni inşaatlar gibi imar faaliyetleri sonucu çok sayıda ayazma tarihe karışmıştır. [8] İstanbulıda zaman içinde yok olan ayazmaların bir çoğunun adı günümüze sokak, cadde ya da mahalle adlarında yaşatılmaktadır. Topkapı civarındaki Yılanlı Ayazma Yolu, Fulya'daki Ayazmadere Caddesi ve Üsküdar'daki Doğancılar Ayazma mahallesi; ayazma adının yaşatıldığı yer adlarından yalnızca birkaçıdır.

İstanbulıdaki kutsal mekânlar tarih boyunca, ayırım gözetmeksizin ve değişik inançlardan İstanbulluların dertlerine derman aradıkları yerler olmuştur. Ayazmaların şifalı suları da sıkça ziyaret edilen kutsal mekânlar arasındadır.[9] İstanbul halkı bazı ayazmalara cilt, mide, göz ve sinir hastalıklarına şifa bulmak için, bazı ayazmalara ise iş bulmak, para kazanmak, evlenmek ve çocuk sahibi olmak için gitmektedir. Çeşitli hastalıklar nedeniyle ayazmalara giden kişiler şifa bulduktan sonra hastalık geçirdikleri organın gümüşten bir modelini ayazmaya adak olarak getirmektedir. Aynı şekilde dilekleri kabul edilen kişiler de ayazmaya Hz. İsa ya da Hz. Meryem'in gümüş tasvirlerini ya da kandillerde yakılmak üzere zeytinyağı ve mum getirmektedir. Dileklerin gerçekleşmesi durumunda nakit bağışlarda yapılmaktadır.[10] Ayazmaların suyuna atfedilen mucizevi ve şifa verici özellikler şöyle dursun; nüfusu 15 milyona dayanmış İstanbul'da bir ayazmanın suyunun hatta kendisinin kalabilmiş olması ve günümüzde varlığını sürdürüyor olması başlı başına mucizevi bir şeydir.[11]

8 Ersoy Soydan, *a.g.m.*, s. 646.

9 Giovanni Scognamillo, *İstanbul Gizemleri, Büyüler, Yatırlar, İnançlar,* 1993, s.133.

10 Mebrure Değer, *İstanbul›un Şifalı Suları,* İstanbul 2010, s.125.

11 Ersoy Soydan*, a.g.m.*, s. 651.

Hagios Pandelemion Ayazması

Üsküdar Ayazmaları

Üsküdar, antik dönemde Khrysopolis (Altınşehir), Bizans döneminde de Skoutarion olarak adlandırılmaktaydı. İlçenin Çengelköy, Beylerbeyi ve Kuzguncuk gibi semtleri de Bizans döneminde önemli manastır, kilise ve ayazmaların bulunduğu yerleşimlerdi.[12] Eskiden çok sayıda ayazmanın olduğu bilinen Üsküdar ilçesinin sınırları içinde işlevini günümüzde de sürdüren ayazmalar bulunmaktadır. Üsküdar ilçesinde bulunan ayazmalarda da İstanbulıdaki diğer ayazmalara benzer ritüellerin uygulandığı, özellikle Çengelköy ve Kuzguncukıta bulunan ve aynı adı taşıyan iki ayazmanın büyük ilgi gördüğü gözlemlenmektedir.

Çengelköy Hagios Pandelemion Ayazması

Üsküdar ilçesi sınırları içerisindeki en ünlü ve en çok ziyaret edilen ayazma Çengelköy, Meserret Caddesindeki Hagios Pandelemion Ayazmasıdır. Halk arasında burada şifa bulunduğuna ve tutulan dileklerin kabul olduğuna dair inancın yaygınlaşması ve medyada buna dair haberlerin sıklıkla yer alması nedeniyle bu ayazmanın müdavimleri günümüzde Rumlardan çok Müslüman yurttaşlarımız olmuştur. Çengelköy Hagios Pandelemion Ayazması İstanbul halk kültürünün en önemli unsurlarından biri durumuna gelmiştir. Yanı başında Ayazma adını taşıyan bir restoran vardır. Haftanın her günü ziyaret edilebilmektedir.

12 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s.49.

Küplüce Ayazması

Hagios Teodoros Ayazması

Ayazmanın geçmişi 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kıbrıs'ta yaşayan ve İstanbul'a hiç gelmemiş olan bir keşiş, rüyasında Boğaziçi'nde bir tepeden kutsal su çıktığını görür. Yollara düşüp buraya gelir, kaynağı bulur ve daha sonra kaynağın üzerine bu bina inşa edilir. 1909 yılında geçirdiği yangından sonra onarılan ayazma binası son halini 1963 yılında almıştır. Söylenceye göre gördüğü güzel rüyanın gerçekleşmesini ya da kâbuslarından kurtulmak isteyenler bu ayazmanın suyunu içerek şifa bulurlarmış.

Ayazmanın bulunduğu dikdörtgen planlı mekân, içine ikonalar ve mumluklar konularak küçük bir şapel durumuna getirilmiştir. Ayazmanın suyu, derin bir dehlizin içinden gelerek, mermer bir su kurnasının içinde birikmektedir. Ayazmanın dehlizi, yatar durumda bir insanın, küçük ve dar bir sal ile ilerlemesine izin verecek derecede geniştir ve içi günümüzde de içilebilir nitelikte suyla doludur.[13]

Ayazmanın isim günü 27 Temmuz'dur. 1950'li yıllarda ayazmanın panayırında binlerce kişi bir araya gelirmiş.[14] Ancak zaman içinde İstanbul'daki Rum nüfusu azalınca panayırı da yapılmaz olmuş. Örneğin 1993 yılındaki isim gününde 40

13 Reyhan Çorak, *Çengelköy*, İstanbul 2009, s.54.

14 Gökhan Akçura, *Boğaziçi Yazıları*, İstanbul 1993, s.153.

Hagios Ioannes Prodromos Ayazması

civarında Rum önce iskeledeki kilisede ayin yapmış, sonra ayazmaya çıkmıştır.[15] Ayazmanın yaklaşık elli yıldır yapılmayan panayırı sosyal medya ağlarından facebook üzerinde örgütlenen İstanbul Rumları sayesinde 2011 yılında tekrar yapılmaya başlanmıştır. Dünyanın dört bir tarafından gelen Rumların ve İstanbulluların katıldığı panayıra medyada büyük ilgi göstermiştir.[16]

Çengelköy'ün Yok Olmuş Ayazmaları

Eskiden çok sayıda ayazmanın bulunduğu Çengelköy'deki ayazmaların büyük bölümü geçtiğimiz yüzyıl içinde çeşitli nedenlerle tarihe karışmıştır. Çengelköyıdeki yok olmuş ayazmalar arasında Kuleli Caddesi'nde olduğu bilinen Hagia Marina, Hagios Konstantinos ve Eleni, Hagios Analepsis, Yenimahalle Lekeci Nuri Sokaktaki Hagia Tiron ve Hagios Haralambos ayazmaları, Çengelköy Caddesi'nde olduğu bilinen Hagia Anayiri, Kuleli'deki Hagios Athanisos ve Hagios Dimitrios ayazmaları bulunmaktadır.[17]

15 Gökhan Akçura, *Şen Gönüller Diyarı,* İstanbul 2003, s.249.

16 Nurdeniz Erken, "İstanbullu Rumlar 50 yıl sonra ayazmada buluştu» *http://www.sabah.com.tr/yasam/2011/08/01/istanbullu-rumlar-50-yil-sonra-ayazmada-bulustu* (erişim tarihi: 10.10.2016)

17 Niko Adjemoglu, *Τ'αγιασματα Της Πολης*, s.133-136.

Hagios Ioannes Prodromos Ayazması

Hagios Teodoros Ayazması

Vaniköy Caddesindeki bir yalının bahçesindedir. 18.yüzyılın sonunda İnciciyan'ın da sözünü ettiği bu ayazma, Vaniköy'de temelleri kalmış bir kilisenin yanı başında bulunmaktaydı.[18] Hagios Teodoros ayazmasının artık kaybolduğu sanılıyordu. Ancak bir özel mülkün içinde korunmakta ve varlığını günümüzde de sürdürmekte olduğunu öğrendik. Ayazmanın suyunun bulunduğu tonoz metal bir kapıyla kapatılmış ve yanına «St. Thedor Ayazması XVII. Yüzyıl» ibaresi bulunan mermer bir yazıt konulmuştur.

Beylerbeyi'nin Yok Olmuş Ayazmaları

Beylerbeyi'nde günümüzde işlevini sürdüren bir ayazma bulunmasa da, 20.yüzyıl içinde bu semtte dört ayazmanın varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Beylerbeyi'ndeki dört ayazmadan birinin izi günümüze ulaşmıştır.

Beylerbeyi'nin Küplüce Mahallesinde Ayazma Alt Sokakla, Kaynak Sokağın birleştiği köşedeki bahçenin içinde metruk bir ayazma bulunmaktadır. Görüştüğümüz mahalle halkı da burasının eski bir ayazma olduğunu söylemektedir. Ayazmanın suyu kirlenmiştir, ancak su günümüzde de akmayı sürdürmektedir. Hakkı Göktürk Beylerbeyi'nde 1947 yılında Hagia Efimia ve Hagia Paraskevi adlarında iki ayazma bulunduğundan söz etmektedir. Günümüze ulaşan bu ayazma büyük olasılıkla Göktürk'ün

18 G.V. İncic*iyan, Boğaziçi Sayfiyeleri*, İstanbul 2000, s.162.

Harem İskele Ayazması

"*Vapur iskelesinden yarım saatlik yoldur. Bahçenin ortasında bir akar çeşmeden ibarettir, Su, demir bir boru ile gelmektedir, yanları kaba taşla örülmüştür. Önünden bir keçi yolu geçer. Akan su beş metre kadar ileride bahçenin içerinde beton bir havuza dökülür"* diye anlattığı Hagia Paraskevi ayazması olmalıdır. [19]

Beylerbeyi'nde bu iki ayazma dışında günümüze hiçbir izi ulaşmayan Zoodohos Pigi ve Hagios Andonios adında iki ayazma daha varmış.[20]

Kuzguncuk Hagios Pandelemion Ayazması

Kuzguncuk'ta, İcadiye Caddesindedir. Doktor olduğu bilinen Aziz Pandeleimon'un adını taşıyan İstanbulıdaki tek kilisenin bitişiğindedir. Ayazmanın geçmişi çok eskiye dayandığı bilinmektedir, zira en azından 17.yüzyılda varlığını sürdürdüğü, Kömürciyan'ın bu ayazmadan "suyu tatlı bir ayazmadır" diye söz etmesinden anlaşılmaktadır. [21]

Ayazmanın isim günü 27 Temmuz'dur. 1950'li yıllara kadar, bu ayazmanın İstanbulıun tüm semtlerinden gelen Rumlarının da katıldığı üç gün süren panayırı yapılırmış. İcadiye Caddesi çiçeklerle süslenir, eğlenceler ara sokaklara taşarak, sürermiş. [22] Günümüzde bu görkemli panayır artık yapılmıyor, ancak hafta içi öğlene kadar açıktır ve ziyaret edilebilmektedir.

---

19 Hakkı Göktürk, "Aya Paraskevi Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* I, 1543.

20 Niko Adjemoglu, Τ'αγιασματα Της Πολης, s.136.

21 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII.Asırda İstanbul*, İstanbul 1988, s.47.

22 Cengiz Bektaş, *Kuzguncuk*, İstanbul 2003, s.37.

Hagios Ekaterini Ayazması

Ayazma, dikdörtgen planlı ve tek nefli bir yapıdır. Ayazmaya hem ana caddeden, hem de avludan giriş bulunmaktadır. Ayazmanın suyu altı musluklu mermer teknesinde toplanmaktadır. Duvarları ikonalarla süslüdür.

Medyada bu ayazmanın suyunun her türlü hastalığa iyi geldiğine inanıldığına dair haberler sıkça yer almaktadır.[23] Ayazmayı rahatsızlıklarına şifa bulmak isteyenler, ama özellikle felçli hastalar ziyaret etmektedir.[24] Bu ayazmanın suyunun akıl hastalıklarına iyi geldiği de söylenmektedir.

Hagios Ioannes Prodromos Ayazması

Üsküdar, Paşalimanı Caddesi'nde, Sultantepe'ye çıkan yokuşun başındadır. Ayazma iki katlı bir binanın bodrum katında yer almaktadır, üst katında bir işyeri bulunmaktadır. Binanın dışında herhangi bir tabela ya da ayazma olduğunu gösterir bir işaret yoktur. Ayazmanın suyu hala vardır, derin ve uzun bir dehlizin içinden gelmektedir. Buradan gelen su mermer bir su teknesinde birikir ve iki musluklu bir çeşmeye ulaşır. Ayazmanın içi ikona, mumluk gibi çeşitli eşyalarla küçük bir şapele dönüştürülmüştür. Ayazma, her ayın ilk salı günü açılmakta ve ziyaret edilebilmektedir.

23 Zeynep Kazak, "Hangi Kiliseye Hangi Umutla Gidiyorlar" *http://www.hurriyet.com.tr/hangi-kiliseye-hangi-umutla-gidiyorlar-173875.* (erişim tarihi: 10.10.2016)

24 Mebrure Değer, *a.g.e.*, s.134.

Profitis İlias Ayazması

Üsküdar, Yenimahalle Hacı Murat Sokağı'nda aynı adı taşıyan kilisenin avlusunda bulunmaktadır. Ayazma, bahçe duvarının içinde kiliseden ayrı ve tek nefli bir yapıdır. Duvarları ikonalarla süslüdür. Mermer bilezikli bir su kuyusu ve üç musluklu ve 1945 tarihli yine mermer bir su teknesi bulunmaktadır. İsim günü 24 Haziranıdır.

Harem İskelesi Ayazması

Harem İskele Camisi Üsküdar Harem'de, Selimiye Mahallesi İskele Sokağında 1846 yılında Defterdar Mehmet Tahir Efendi tarafından inşa edilmiştir. Caminin altında, deniz tarafında eski bir ayazma vardır. Yakın zamana kadar önü deniz olan yerde bulunan ayazmanın eski bir Bizans yapısı olduğu bilinmektedir. Günümüzde ayazmanın üstünde bir çay bahçesi yer almaktadır, burası Osmanlı zamanında da varlığı bilinen ünlü bir kır kahvesiydi.[25] Ayazma suyu kurumuş ve metruk durumda bir yapıdır.

Hagios Ioannis Ayazması

Çamlıcalı Mehmed Efendi Tekkesi ya da Çınarlı Tekkeinin avlusundadır. Çavuşderesi Caddesi üzerindeki tekkenin bahçesinde bulunan Hagios İoannis Ayazması burada bir daha önce bir Bizans yapısının bulunduğunun kanıtıdır. Zira eski Bizans manastırlarının çoğunun fetihten sonra tekke olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu tekke, eskiden Halveti Şabani Tarikatı'na aitti ve 1925 yılında tekkeler kapatılana kadar işlevini sürdürmüştü. Ayazma, 2007 yılında yapılan gözlemlere göre tuğladan örülmüş, iç yüzeyi sıvalı bir tonozdan ibaretti. Yalnızca tuğla ve moloz taştan örülmüş ön cephesi vardı ve suyu da bulunmaktaydı.[26] Yakın dönemde üstü ahşap bir örtüyle kapatılmıştır, artık tonoz görülmemektedir.

Üsküdar'ın Yok Olmuş Diğer Ayazmaları

Üsküdarın yok olmuş ayazmalarının en ünlüsü hiç kuşkusuz Ayazma semtine ve camisine de adını veren ayazmadır. Ayazma Camisini, Padişah 3.Mustafa an-

25 Ramazan Bedük, "Harem İskelesi Ayazması" *http://www.biristanbulhayali com/harem-iskelesi-ayazmasi*. (erişim tarihi: 10.10.2016)

26 Pınar Aksoy, *Çamlıcalı Mehmed Efendi Tekkesi Restorasyon Projesi*, [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007], s.20-22.

Dolmabahçe Kırkazizler Ayazması

nesi Mihrişah Emine Sultan adına 1760-1761 yılları arasında inşa ettirmiştir. eski bir ayazmanın üzerinde bulunduğu için Ayazma Sarayı denilen hasbahçe köşklerinden birinin yerine yapılan cami bu yüzden böyle adlandırılmıştır.[27] Semavi Eyice, çeşitli Bizans kaynaklarında adı geçen Philippikos-Khrysopolis manastırının burada olabileceğini öne sürmektedir. [28] Zira manastırlar çoğunlukla içinde bir ayazmanın da bulunduğu külliyelerdi.

Üsküdar Ayazma İskelesinde de Dodeka Apostoli (On iki havari) adında bir ayazma varmış, bu ayazmada zaman içinde yok olmuş ve günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır.[29] Üsküdarın yok olmuş bir başka ayazması ise Hagios Georgios adını taşıyordu ve bir dükkanın alt katında yer alıyordu. 1940ılı yıllarda Üsküdar Meydanı genişletilirken bazı dükkanlar yıkılmış ve bu ayazmada tarihe karışmıştır.[30]

Kısıklı ve Çamlıca civarında da eski Bizans manastırlarının ve ayazmalarının olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri de Yağlıkçı Ayazmasıydı. Küçükçamlıca'dan Altunizade'ye inen yoldaki ayazma Kısıklı yöresinin su kaynaklarından biriydi, yakın zamana kadar varlığını sürdürüyordu.

27 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s.543.

28 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.51.

29 Niko Adjemoglu, *Τ'αγιασματα Της Πολης*, s.138.

30 Hakkı Göktürk, "Aya Yorgi Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, s. 1590.

Sonuç

Batıyla, doğunun kesiştiği coğrafi kavşakta yer alan İstanbul'da farklı kökenlerden gelen, kimi zaman çatışan, kimi zamanda birbirini tamamlayan gelenekler, inançlar ve kültürler varlığını günümüzde de bütün canlılığıyla sürdürmektedir. İstanbul'un kozmopolit kültürünün en önemli ve yaşayan unsurlarından biri de hiç kuşkusuz ayazmalardır.

İstanbul'da günümüze ulaşan seksen civarında ayazmanın çoğunun suyu ya kirlenmiş, ya da kurumuştur. Yine de isim günlerinde büyük bölümünde ayin düzenlenmektedir. Genel olarak İstanbul'da, özelde de Üsküdar ilçesinde varlığını sürdüren ayazmaların büyük bölümü kentleşmeden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Buna rağmen hala suyu içilebilen ayazmalar da bulunmaktadır. Kişisel gözlemim ayazmaların sularının özellikle son yirmi beş yılda kirlendiği yönündedir. 1990ılı yıllarda birçoğunun suyu içilebilir durumdaydı, ancak imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı son yıllarda ayazmaların suları hızla kirlenmiş ve içilemeyecek duruma gelmiş, bu nedenle çoğuna şehir şebekesinin suyu ya da damacanalarda satılan su bağlanmıştır.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen ayazmaların halk arasındaki popülerliği sürmekte, hatta ünleri gün geçtikçe artmaktadır. Ayazmalar İstanbul halk kültürü açısından büyük önem taşımaktadır, zira halk arasında ayazmalarının suyunun şifa verici ya da mucizevi özellikleri olduğuna inanılmaktadır. Ayazmaların felçlilerden akıl hastalarına dek, pek çok hastalıktan muzdarip olan ve modern tıbbın imkânları dışında çare arayan insanlar için şifa merkezi olarak görüldüğü de söylenebilir. Ancak şifa bulmak için her ayazmada farklı ritüelleri uygulamak gerekmektedir.

Ayazmaları Rum Ortodokslar kadar, Müslümanların da ziyaret ettiği gözlemlenmektedir. Farklı dinlerden ve inançlardan İstanbullular tutuldukları hastalıklarından ya da içine düştükleri olumsuz durumlardan kurtulmak ya da beklentilerinin ve dileklerinin gerçekleşmesi için ayazmalardan medet ummaktadır. İstanbul halk kültürü açısından bakıldığında Müslüman yurttaşların "Allahın evi" olarak gördükleri ayazmaları herhangi bir önyargı taşımadan ziyaret ettikleri ve adaklar adadıkları görülmektedir.

Üsküdarıda 20.yüzyıl içinde bir çok ayazmanın tarihe karıştığı bilinmektedir. Buna rağmen günümüze ulaşan sekiz ayazma bulunmaktadır.

Bu ayazmalardan üç tanesi metruk ayazmalardandır. Biri Küplüce'de özel mülk olan bir bahçenin içinde, biri Çavuşderesi Tekkesinin avlusunda ve biri de Harem İskelesi yakınlarında bulunmaktadır.

Sağlam durumda olan bir başka ayazma ise Vaniköy'de özel mülkiyet olan bir yalının içinde korunmaktadır.

Kalan dört ayazma (Çengelköy, Kuzguncuk, Paşalimanı ve Bağlarbaşı) ise Rum Cemaatinin mülkiyetindedir ve iyi durumdadır. Bunlardan ikisi (Kuzguncuk ve Bağlarbaşı) kiliselerin içinde, ikisi (Çengelköy ve Paşalimanı) ise bağımsız yapılar olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle Üsküdarıda bulunan ikisi de Hagios Pandelemionıun adını taşıyan Çengelköy ve Kuzguncukıtaki iki ayazmaya rağbetin arttığı gözlemlenmektedir. Ayazmalara yaptığım ziyaretlerde müdavimlerinin daha çok Müslüman yurttaşlar olduğuna tanık olmuştum, ayazmaların görevlileri de bu gözlemimi onaylamışlardı. Aziz Pandelemionıun doktor olması nedeniyle bu ayazmaları ziyaret edenlerin hastalıklarından kurtulmak için geldikleri bilinmektedir. Çengelköy ve Kuzguncukıtaki Hagios Pandelemion ayazmalarına karşı gösterilen saygı ve inancın eksilmeyip arttığı görülmektedir.

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ